

G . M i h ă i l ă

**CONTRIBUȚII
LA ISTORIA
CULTURII ȘI
LITERATURII
ROMANE
VECHI**

G. MIHĂILĂ
CONTRIBUȚII LA ISTORIA CULTURII
ȘI
LITERATURII ROMÂNE VECHI

www.dacoromanica.ro

Coperta: *Cristea Miller*

BUCUREȘTI - 1972

www.dacoromanica.ro

G. MIHĂILĂ

C O N T R I B U Ţ I I
L A I S T O R I A C U L T U R I I
Ş I L I T E R A T U R I I R O M Â N E
V E C H I

E D I T U R A M I N E R V A

www.dacoromanica.ro

Toate • drepturile rezervate Editurii Minerva

www.dacoromanica.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Volumul de față reprezintă o parte din cercetările noastre din ultimii ani, expuse în cadrul cursurilor speciale consacrate culturii și literaturii române vechi, ținute la Institutul de limbi și literaturi străine al Universității din București. Unele din ele au constituit, de asemenea, obiectul unor comunicări la congrese și reuniuni internaționale.

Preocuparea noastră de căpetenie a fost dezvăluirea unor aspecte mai puțin sau de loc cunoscute din epoca cea mai veche a culturii românești scrise, care începe documentar în secolul al X-lea, dar capătă o dezvoltare amplă și originală după formarea statelor feudale românești, în secolul al XIV-lea.

Anumite împrejurări culturale, politice și religioase au făcut ca această cultură să se exprime, la început, cu precădere în slavonă, care îndeplinea în răsăritul Europei, alături de greaca bizantină, același rol pe care-l avea latina în apusul și centrul continentului. Cercetarea manuscriselor unor însemnate texte narrative și juridice bizantino-slave ne-a dus la concluzia evidentă că, din punct de vedere al informării, cărturarii români din secolele al XV-lea, al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea nu erau mai prejos decât cei din țările vecine, ba mai mult, de la un anumit moment au devenit ei înșiși „furnizori” și păstrători, peste veacuri, ai unor texte literare de preț pentru toate popoarele din aria culturii răsăritene.

Alături de această literatură, în sensul larg al cuvîntului, împrumutată, apar, o dată cu consolidarea statelor românești, în secolul al XV-lea, și texte originale în slavonă, uneori și

în alte limbi, genul preponderent și cel mai valoros pentru noi fiind cel istoriografie, cu certe valori literare. Pentru a nu repeta aici cele scrise în antologia de Literatură română veche (1969) și în ediția Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (1970 și 1971), realizate împreună cu Dan Zamfirescu și pregătite acum pentru retipărire, am inclus în acest volum numai patru contribuții ce aprofundează unele considerații expuse acolo, însoțindu-le de texte reeditate din nou după manuscris (solia lui Ștefan cel Mare la Veneția) sau pentru prima dată la noi (două din scrierile lui Petru Movilă).

O secțiune aparte a volumului cuprinde cercetări asupra interesantelor texte bilingve slavo-române din secolul al XVI-lea, preluând al culturii și literaturii în limba națională (cu reproducerea fragmentului de Apostol din colecția lui N. Iorga), precum și date noi despre lexicografia românească veche, ale cărei începuturi urcă pînă în secolele al XV-lea și al XVI-lea, pentru a căpăta o amplă dezvoltare în sec. al XVII-lea.

Nu putem încheia aceste rînduri, fără a exprima grațitudinea noastră colegilor și studenților care ne-au ascultat cu interes, încurajându-ne în aceste cercetări, adesea migăloase, Direcției Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România și colaboratorilor Cabinetului de manuscrise și carte rară, tezaur și laborator de neînlocuit pentru oricine se adîncește în lectura și studiul textelor vechi, precum și conducerii Editurii „Minerva” și Secției de istorie și critică literară, care și-au luat sarcina tipării acestei cărți, ce o închinăm iubitorilor trecutului nostru.

G. M.

1 august 1971

APARIȚIA SCRIERII SLAVE ȘI PĂTRUNDEREA EI
LA NORDUL DUNĂRII.
RĂSPÎNDIREA ÎN ȚĂRILE ROMÂNE A IZVOARELOR NARATIVE
DESPRE VIAȚA ȘI ACTIVITATEA FRAȚILOR
CONSTANTIN-CHIRIL ȘI METODIE

Printre aniversările culturale organizate de Consiliul Mondial al Păcii și de U.N.E.S.C.O. în 1969 se numără și comemorarea a 1100 de ani de la moartea primului cărturar slav, creatorul alfabetului glagolitic și întemeietorul literaturii vechi slave, Constantin-Chiril. împreună cu fratele său Metodie, Constantin-Chiril a deschis o epocă nouă în istoria popoarelor slave, care și-au întemeiat în a doua jumătate a secolului al IX-lea o cultură scrisă proprie, în strînsă legătură cu cea greacă și latină.

Fără îndoială că un astfel de act revoluționar în cadrul Europei medievale, în care, potrivit tradiției, cultura scrisă — în primul rînd, cea ecleziastică — era exprimată în limbile latină, greacă și ebraică, a fost destinat să deschidă popoarelor slave calea spre asimilarea acestei culturi și spre crearea unei literaturi proprii. Iată de ce numele celor doi frați, originari din Salonic, oraș bizantin în care trăia și o numeroasă populație slavă, au devenit încă de pe atunci și au rămas ani de-a rîndul, pînă astăzi, un simbol al culturii popoarelor slave, o expresie a egalității tuturor ginților în fața civilizației.

Cu cîțiva ani în urmă, în 1963, s-a sărbătorit împlinirea a 1100 de ani de la cunoscuta misiune moravă a celor doi frați, trimiși în anul 863 de împăratul bizantin Mihail III în Marea Moravie, la solicitarea cneazului Rostislav, pentru a predica creștinismul în limba veche slavă. Această misiune a și

însemnat, de fapt, începutul culturii scrise a slavilor¹. În 1969, la 11 februarie, s-au împlinit 1100 de ani de la moartea lui Constantin-Chiril, supranumit Filozoful, atât pentru cultura sa filozofico-teologică, cât și pentru cea filologico-lingvistică. Însă, potrivit unei tradiții mai vechi, transformată în epoca renașterii bulgare în sărbătoare a culturii, ziua lui Chirii și Metodie se comemorează, începând din 1856, la 24 mai (respectiv, 11 mai stil vechi)².

Dar să reamintim, pe scurt, principalele momente din viața și activitatea celor doi frați cărturari, în primul rând a lui Constantin-Chiril, pentru a fixa locul pe care-l ocupă ei în cultura europeană, în particular în cadrul ariei sudice și răsăritene.

Născuți în familia unui înalt demnitar din Salonic, Leon, care îndeplinea funcția de locțiitor al strategului (șeful militar

¹ Din bogata bibliografie consacrată lui Constantin-Chiril și Metodie, menționăm aici: G. Ilinski, *OnHT cncTeMaTHecico2 KHpHJino-Me^o-AHCCKa 6H6nHopa<JwH*, Sofia, 1934; M. Poprujenko și St. Romanski, *KHpano-MeTOflHeBCKa 6H6nHopa<Jmji 3a 1934—1940 rofl..* Sofia, 1942; F. Pastrnek, *Dijiny slovanskych apoStolu Cyrilla a Methoda, s rozbozem a otiskem hlavnich pramenil*, Praga, 1902; V. Jagid, *Entstehungs geschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin, 1913; A. Teodorov-Balan, *KnPHJI H MeTOflH*, I—II, Sofia, 1920—1934; F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome*, Paris, 1926; *Idem*, *Les Legendes de Constantin et Methode, vues de Byzance*, Praga, 1933; P. A. Lavrov, *KnPHJio Ta MeTOflitt*, Kiev, 1928; *Idem*, *MaTepnaJiti no HCTOPHH BO3HHKHOBCHHH CJaBHCKOg ny6MCHHOCTH*, Leningrad, 1930; Ilie Bărbulescu, *Istoria literaturii și gramatica limbii bulgare vechi*, Iași, 1930; Fr. Trograndid, *Letterattira medioevale degli slavi meridionali (Date origine al XV secolo)*, Roma, 1950; E. Gheorghiev, *Kwpan H MeTOflHtt, oCHOBOHOaCHUH Ba CJaBHCKHTC jHTcpaTypH*, Sofia, 1956; *Idem*, *KPHJI H MeroaHH și IpoH3BefleHHH HOBCTCCH Ha KPHJI H MeTOflH*, în *HCTOPHH Ha 6-uipaCKaTa nirpaTypa*, I, Sofia, 1962, p. 31—76 (bibliografia, p. 427—428); T. Lehr-Splawinski, *Zywoty Konstantyna i Metodego*, Poznan, 1959; Fr. Grivec — Fr. Tomăia, *Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes* („Radovi Staroslavenskog Instituta”, 4), Zagreb, 1960; Fr. Grivec, *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*, Wiesbaden, 1960; Xunafla H CTOfloflHHH CJaBHCKa IHCMCHOCT, 863—1963, Sofia, 1963; *Ti>3KecTBeHa cecHfl 3a 1100 roflmnHHaTa Ha CJaBHCKaTa IHCMCHOCT. 863 — 1063*, Sofia, 1965; *Magna Moravia*, Praga, 1965; *KupiXXci tcai Me-9-oSiCp... (Lui Chirii și Metodie, volum festiv cu prilejul celei de a 1100-a aniversări)*, I—II, Salonic, 1966—1968 (partea a doua cuprinde și articole ale slavistilor și bizantinistilor români D. P. Bogdan, Mihail Dan, Tr. Ionescu-Nișcov, E. Turdeanu, Ion Pătruț ș.a.); *KoHcmanmuH-Kyru.t &u.iocoff>. KJ6MneeH C6OPHHK...* Sofia, 1969; *KoHcmanmuH-Kyru.i oiucoc0. floKJianH OT CHMHO3HyMaSofia*, 1971.

² Vezi V. SI. Kiselkov, *KPHJIOMCTOAHCBCKIUIT KynT B BmrapHa, în XHJiJwa H CTOfloflHHH...*, p. 339—358.

și civil al cetății) — Constantin în anul 827, iar Metodie cu câțiva ani mai înainte — , cei doi frați și-au însușit încă din copilărie atât limba slavă, de la părinții lor (cel puțin mama trebuie să fi fost slavă), cât și cea greacă, pe care au învățat-o în orașul natal și mai târziu la Constantinopol și în alte centre ale imperiului. Constantin, în special, s-a distins încă din adolescență printr-o pasiune neobișnuită pentru studiu, căci, dupăcum relatează *Viața* lui (scrisă de unul din ucenici, desigur sub supravegherea lui Metodie, curînd după anul 869), venind la Școala superioară din Constantinopol și „deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte științe. Și a învățat pe Homer și geometria la Leon (Matematicul — *n.n.*), iar la Fotie (viitorul patriarh — *n.n.*) dialectica și toate științele filozofice; pe deasupra, retorica și aritmetica, astronomia și muzica și toate celelalte iscusințe elinești. Și pe toate aceste științe le-a învățat atât de bine, încît parcă ar fi învățat numai una din ele”\

După încheierea studiilor, Constantin intră în cinul profesesc și devine bibliotecar al celei mai mari biserici constantinopolitane, Sfînta Sofia, de pe lîngă Patriarhie, iar apoi profesor la școala în care el însuși învățase. Curînd însă, la vîrsta de 24 de ani, este trimis într-o misiune religioasă la arabi, în califatul Bagdad (a. 851), iar apoi, împreună cu fratele său Metodie — ce fusese un timp guvernator al unei provincii slave din Imperiul Bizantin, iar ulterior se călugărise — la hazari, în orașul Cherson (în Crimeea de astăzi), în jurul anului 860. Este posibil ca, la întoarcere, cei doi frați să se fi preocupat de răspîndirea creștinismului printre slavii din Imperiul Bizantin, de alcătuirea alfabetului slav și de traducerea primelor cărți de cult din grecește, căci numai așa se explică de ce, peste doi ani, în 862, cînd sosește la Constantinopol solia cneazului morav Rostislav, împăratul Mihail III împreună cu unchiul său Bardas s-au adresat pentru îndeplinirea misiunii tocmai lui Constantin și lui Metodie.

Iată cum redă acest moment *Viața lui Metodie* (scrisă după moartea lui de unul din ucenici, în strînsă dependență

¹ Traducerea, după ediția lui T. Lehr-Splawinski, *Zywoty Konstantyna i Metodego*, Poznan, 1959: *Viața lui Constantin Filozoful*, cap. IV, p. 11, și după manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), f. 127b.

de cea a lui Constantin-Chiril): „S-a întâmplat ca, în zilele acelea, Rostislav, cneazul slav, împreună cu Svatopluk, să trimită din Moravia la împăratul Mihail (o solie — *n.n.*), spunînd astfel:«(...) Au venit la noi mulți învățători creștini din Italia, din Grecia și din Germania, învățîndu-se în felurite chipuri. Dar noi, slavii, sîntem un popor simplu și nu avem pe nimeni care să ne îndrepte pe drumul adevărului și să ne arate înțelepciunea. Trimite-ne, dar, stăpîne, un astfel de bărbat, care să ne lămurească tot adevărul.» Atunci împăratul Mihail zise către filozoful Constantin: «Auzi, filozofule, aceste cuvinte? Nimeni altul nu poate face acest lucru în afară de tine (...) Ia pe fratele tău, egumenul Metodie, și du-te! Căci voi doi sînteți din Salonic, iar toți tesalonicenii vorbesc curat limba slavă»

Cei doi frați se îndreaptă în scurt timp spre Moravia, unde ajung în anul 863, după ce Constantin, care avea 36 de ani, alcătuisese alfabetul slav și începuse traducerea Evangheliei. Este evident că această acțiune, cu totul nouă la popoarele slave, nu putea fi realizată în mai puțin de un an, deși cele două *Vieți*, citate mai sus, nu ne dau informații mai precise în acest sens. Unele detalii le aflăm însă în cunoscuta apologie a scrierii slave, intitulată *Despre litere* și aparținînd călugărului Hrabr (începutul sec. al X-lea): „Dacă vei întreba pe cărturarilor slavi, zicînd: «Cine v-a făcut literele sau cine v-a tălmăcit cărțile?», toți știu și, răspunzînd, vor zice: «Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chirii, ne-a făcut literele și a tălmăcit cărțile, împreună cu Metodie, fratele său; căci sînt încă în viață cei ce i-au văzut» (Hrabr scrie pe la anul 924, — *n.n.*). Și dacă-ivei întreba: «în ce timp?», ei știu și vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, a lui Boris, cneazul bulgar, a lui Rastiț (Rostislav) moravanul și a lui Koțel, cneazul curții de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6393" (adică 863 e.n.)².

Hrabr nu spune ce alfabet a creat Constantin-Chiril, însă majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord că acesta a fost

¹ Ediția citată: *Viața lui Metodie*, cap. V, p. 107.

² Traducem după manuscrisul slavo-român aflat în Biblioteca Academiei de științe a R. S. S. Ucrainene (fondul Bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, nr. 116) și reprodus de profesorul bulgar K. Kuev în cartea sa *Неродиме. Храни*, Sofia, 1967, p. 213—217.

alfabetul numit în știință glagolitic, păstrat în cele mai vechi manuscrise slave și utilizat ulterior numai în Croația. Modelele pe care le-a avut în față marele cărturar slav au fost și sînt încă disputate, dar credem că opinia potrivit căreia Constantin a stilizat literele grecești minuscule, adăugîndu-le unele litere din alfabetele orientale (de exemplu, din cel ebraic-samaritan) și altele create de el însuși, pe baza unor simboluri grafice creștine, pentru a reda sunetele specifice slave, este cea mai apropiată de adevăr. Ulterior, ucenicii lui Chirii și Metodie, care și-au desfășurat activitatea la Preslav, în răsăritul Bulgariei, la sfîrșitul sec. al IX-lea și începutul sec. al X-lea, au adaptat alfabetul majuscul grecesc pentru scrierea slavă, adăugîndu-i unele litere noi, preluate sau modificate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet, mai simplu și mai comod, răspîndindu-se rapid, a căpătat, cu timpul, numele de „chirilic”, întrucît cel vechi, cu adevărat creat de Chirii, căzuse în desuetudine în cea mai mare parte a țărilor slave.

Pentru această activitate a sa de creator a unui nou alfabet, adecvat unei limbi ce nu mai fusese pînă atunci fixată în scris, ca și prin traducerea de o mare exactitate și elevație artistică a principalelor cărți de cult grecești, Constantin-Chiril, urmat de fratele său Metodie, este considerat, pe bună dreptate, primul filolog slav.

În esență, se admite că în cei aproape patru ani cît au stat în Moravia, pregătind ucenici pentru propagarea creștinismului în limba slavă veche, Constantin și Metodie au tradus *Evangeliiarul* și apoi integral *Tetraevangelul*, *Apostolul*, *Liturghia*, *Psaltirea* și alte cărți bisericești. După moartea lui Chirii, Metodie a continuat cu ucenicii săi să traducă *Vechiul Testament*, *Nomocanonul (Pravila)*, predici, culegeri de rugăciuni și alte texte necesare cultului creștin. Toate acestea nu s-au păstrat în manuscrisele originale și nici măcar în copii apropiate în timp, ci în manuscrise datînd de la sfîrșitul sec. al X-lea și din secolul al XI-lea, iar altele chiar de mai tîrziu. Astfel, printre cele mai vechi manuscrise slave glagolitice se numără: *Foile* sau *Missalul de la Kiev*

¹ Vezi: I. Taylor, *The Alphabet*, II, Londra, 1883, p. 201-207; I. V. Jagic, *История славянских алфавитов*, St. Pb., 1911; V. Kiparsky, *О происхождении славянского алфавита*, în voi. *Книжечное дело в славянских странах*, Sofia, 1968, p. 91-97.

(sec. al X-lea), care reprezintă un fragment de traducere din limba latină a unei liturghii (*missa*); *Tetravanghelele* de la mănăstirile Zograf și Sfânta Măria (Muntele Athos); *Evangeliarul lui Assemani* sau *de la Vatican*; *Psaltirea* și *Moliturvenicul de la Sinai*, *Codicele de predici Clozianus* și altele (toate din sec. al XI-lea). Printre textele scrise cu alfabet chirilic, derivând din tradiția marilor cărturari și a ucenicilor lor imediați, cele mai vechi sînt *Evangeliarul lui Sava*, *Codicele de minee*, legende și predici *de la Suprasl* (Polonia), *Apostolul de la Enina* (Bulgaria) și alte manuscrise fragmentare din sec. al XI-lea.

Din fericire, vechimea scrierii chirilice este confirmată de cîteva inscripții de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al X-lea, datate sau cu elemente de datare, descoperite în Bulgaria, în Macedonia și pe teritoriul țării noastre, ca dovadă a pătrunderii timpurii a noii culturi scrise în aceste regiuni. Acestea sînt *Inscripția dobrogeană de la Mircea Vodă*, cea mai veche datată dintre toate cele cunoscute pînă acum (a. 943) și păstrată la Muzeul arheologic din București; *Inscripția lui Mostici* de la Preslav (databilă între anii 927—969), *Inscripția țarului Samuil* din Macedonia (a. 993), grupul de *Inscripții chirilice de la Murfatlar* (Dobrogea), atribuite de cercetători (prof. D. P. Bogdan² și autorul acestor rînduri) sfîrșitului secolului al X-lea, și altele.

Revenind la activitatea celor doi frați cărturari, vom reaminti că, pentru a-și întări autoritatea și a căpăta confirmarea acțiunii întreprinse, ei s-au îndreptat, împreună cu ucenicii lor, după o ședere în Moravia de aproape patru ani, spre Roma, unde fuseseră chemați de papa Nicolae I, ca urmare a intervențiilor clerului german. În drum, trecînd prin Pannonia de apus, ei se opresc pentru puțin timp la cneazul sloven Kožel, care-i primește cu multă cinste, dîndu-le la învățătură cincizeci de ucenici. În continuare, Constantin și Metodie trec prin Veneția, unde, în cadrul unei dispute cu teologii locali, Constantin Filozoful apără dreptul slavilor,

¹ D. P. Bogdan, *История славянской азбуки*, 943r., în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 88-104; *Istoria României*, voi. II, București, Ed. Acad., 1962, p. 38.

² Vezi: Damian P. Bogdan, *Grafittele de la Basarabi*, în *Analele Universității București*, Seria Șt. sociale, Istorie, IX, 1960, nr. 16, p. 31—41.

ca și al tuturor popoarelor, de a avea o cultură în limba proprie. Merită să reproducem, în câteva cuvinte, argumentarea lui, căci, bazându-se pe bunul simț, pe date istorice și pe texte ecleziastice chiar, aceasta va fi reluată peste câteva secole de cărturarii români, în frunte cu Coresi, care au tradus din slavonă în română cărțile de cult, punând temelia culturii în limba națională. Folosim aici o veche traducere românească, prescurtată, tipărită în anul 1813: „însă sfinții învățători slavenești au răspuns unora ca acelora: întocmai Dumnezeu ploaie preste toți și răsare lumina soarelui. Și grăiaște și David: «Toată suflarea să laude pre Domnul! (...)» De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească (să laude — *n.n.*) pre Domnul

Ajunși la Roma, la sfîrșitul anului 867, cei doi frați și ucenicii lor sînt primiți de noul papă, Adrian II, care, după un timp, recunoaște în mod oficial liturghia slavă și dreptul slavilor din Moravia și Pannonia de a avea episcop și preoții lor. Dar conducătorul acestei misiuni, Constantin Filozoful, obosit și bolnav, moare aici la Roma, fiind în vîrstă de 42 de ani, la 14 februarie 869, după ce cu puțin timp înainte își luase schima monahală și numele de Chirii. El lasă fratelui său mai mare misiunea de a continua opera începută: „Iată, frate, am tras amîndoi la aceeași brazdă, iar eu acum cad pe ogor, sfîrșindu-si zilele. Știu că tu iubești mult muntele (Olimp, în Asia Mică, unde Metodie se afla în mănăstire — *n.n.*), dar pentru el nu lăsa învățătura noastră, căci prin ea mai multă mîntuire vei avea.”²

Această acțiune îndrăzneată, care trecea peste canoanele existente ale Europei medievale, avea să întîmpine în continuare mari greutăți. La insistențele lui Koțel, Metodie și ucenicii săi capătă învoirea să-și continue activitatea în Pannonia, el însuși fiind sfințit în anul 870. Aceasta a atras adversitatea clerului german, care reușește să-l facă prizonier și să-l întemnițeze în Bavaria, timp de doi ani și jumătate. Eliberat în anul 873, la porunca papei Ioan VIII, Metodie se îndreaptă spre Moravia, unde urmașul lui Rostislav, Svatopluk, își schimbă a doua oară orientarea politică, pînă atunci favo-

¹ *Viețile Sfinților din luna lui mai*, Mănăstirea Neamțului, 1813, i. 117b.

² *Viața lui Metodie*, ed. cit., cap. VII, p. 109.

rabilă germanilor, și era acum interesat în întărirea independenței politice și culturale a țării sale. Metodie devine arhiepiscop al Marii Moravii, cu reședința la Velehrad, și desfășoară timp de mai mulți ani o intensă activitate religioasă și culturală. În anul 881 merge pentru scurt timp la Constantinopol, unde este bine primit de împărat și patriarh, dar, reîntors în Moravia, este nevoit să lupte din nou împotriva episcopilor germani și a lui Svatopluk însuși. După moartea sa, la 6 aprilie 885, ucenicii săi au fost alungați din Moravia, iar Gorazd, ce fusese lăsat drept urmaș, ucis. Climent, Naum și Anghelarie își găsesc adăpost în Bulgaria cneazului Boris-Mihail, care adoptase în mod oficial creștinismul în anul 865. Alții au ajuns în Croația, iar unii chiar „în Dacia”, după cum spune legenda consemnată în *Cea de-a doua viață a lui Naum*, scrisă după prima jumătate a sec. al X-lea¹.

Cît privește scrierile originale rămase de la cei doi frați misionari, în special de la Constantin-Chiril, dispariția manuscriselor originale face ca ele să nu fi fost identificate în întregime cu toată siguranța, deși copii mai noi, cuprinzînd diverse texte, îl indică drept autor pe el (dar numele de Constantin a fost purtat curînd după aceea de Constantin Preslavski, unul din ucenicii celor doi frați, iar mai tîrziu, în sec. al XIV-lea — al XV-lea, de Constantin Kostenețki, ceea ce a putut provoca confuzii la copiii ulteriori). Cu toate acestea, cîteva identificări sînt sigure sau aproape sigure. Astfel, în unele manuscrise slavone tîrzii, s-a păstrat un *Cuvînt la aducerea moaștelor preaslăvitului Clement* (fost papă al Romei), „descoperite” de Constantin-Chiril și Metodie la Cherson și aduse de ei apoi la Roma. Autenticitatea acestei scrieri, redactată de Chirii în greacă și tradusă apoi de ucenici în slava veche, este confirmată de scrisoarea lui Anastasie Bibliotecarul către Gauderich de Velletri (curînd după moartea dascălului slav), în care Anastasie vorbește despre trei scrieri ale acestuia (istoria descoperirii moaștelor, cuvîntul de laudă și un imn în versuri) ce au fost contopite apoi în una singură, așa cum au păstrat-o manuscrisele slavone. Pe de altă parte, *Viața*

¹ „De asemenea unii s-au răspîndit prin Moesia, iar alții prin Dalmația și Dacia, și au înmulțit cuvîntul lui Dumnezeu pretutindeni însutit.” (Vezi Iordan Ivanov, *BwirapckH crapHHH H3 MaKefloHHH*, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 313.)

lui Constantin Filozoful cuprinde atât de multe detalii și relatări ale cuvântărilor și disputelor lui Constantin-Chiril, încât se poate presupune că la redactarea ei s-au folosit unele texte scrise de el însuși, care se dovedise un mare orator și un pasionat apărător al cauzei căreia i se dedicase. În acest sens, pot fi identificate disputele cu fostul patriarh iconoclast Ioan VII Gramaticul (expusă în cap. V), cu sarazinii (cap. VI), cu hazarii (cap. X) și cuvântul de apărare a scrierii și culturii slave la Veneția (cap. XVI), ce a inspirat, desigur, mai târziu pe Hrabr.

Lui Metodie îi aparține, desigur, *Canonul sfintului Dimitrie din Salonic*, păstrat în cdpii din secolele al XI-lea—al XII-lea, despre care se face mențiune în *Viața sa*, fiind compus în ultimii ani ai activității cu prilejul încheierii traducerii *Bibliei*, după mărturia acestei *Vieți*, exact la 26 octombrie, ziua de sărbătorire a compatriotului și premergătorului lor. În mare măsură, de asemenea, lui Metodie i se datorește *Viața lui Constantin Filozoful*, izvorită din necesitatea de a perpetua memoria fratelui inițiator al scrierii și culturii slave, operă a cărei istoricitate este în afară de orice îndoială, ca și cea scrisă de uceniciilor apropiați în memoria sa (*Viața lui Metodie*).

Aceste scrieri originale și, probabil, altele, a căror paternitate e discutată, vin să se adauge activității de traducere a cărților de cult grecești în limba slavă veche, activitate care a pus nu numai bazele unei noi literaturi, ci și unei limbi literare, ce — în forme evolute de-a lungul timpului — a avut un rol deosebit în Europa sudică și răsăriteană în decurs de mai multe secole.

Nu este locul să prezentăm aici evoluția ulterioară a culturii slave în Bulgaria, apoi în Croația, Serbia și Rusia, unde s-au răspândit ucenicii celor doi mari frați cărturari. Este suficient să spunem doar că, în Bulgaria, epoca țarului Simeon (893—927) și cea imediat următoare sînt considerate secolul de aur al literaturii vechi slave sau vechi bulgare. De atunci, probabil, și poate chiar din epoca chirilo-metodiană datează și răspîndirea, la început sporadică, iar apoi mai intensă, a scrierii slave și a literaturii bizantino-slave la nordul Dunării, pe teritoriul formațiilor prestatale românești și, ulterior, în statele feudale Țara Românească, Moldova și Transilvania. Devenită limbă a cultului răsăritean, ortodox, alături de greaca bizantină, după ce mai înainte se folosisese

pe teritoriul țării noastre latina (dovadă termenii de cult fundamentali de origine latină în limba română), slavona a îndeplinit la noi funcția pe care latina a avut-o în apusul și în centrul Europei, la popoarele ce adoptaseră ritul apusean, catolic \ Adoptarea ei ca limbă a cultului și, mai larg, a culturii scrise nu se datorește vreunei presiuni politice sau religioase — căci Patriarhia din Constantinopol, care a confirmat în secolul al XIV-lea primii mitropoliți ai Țării Românești și Moldovei independente, putea impune limba greacă —, ci vecinătății cu țările slave, creării unei tradiții a limbii slavone, considerată acum ea însăși „sfântă”, alături de latină, greacă și ebraică. Această limbă de cultură n-a ajuns niciodată să fie însușită la noi de pături largi ale populației, fiind doar un apanaj al clerului și al cancelariilor domnești, în care mai ales rațiuni dictate de relațiile externe impuneau folosirea unei limbi diplomatice înțelese de vecini — și aceasta era tocmai slavona, continuatoarea limbii lui Chirii și Metodie, folosită și înțeleasă atât în Bulgaria, cât și în Serbia, Croația, Rusia, Ucraina, Bielorusia, Polonia și chiar într-o țară neslavă ca Lituania. (Cancelariile Ungariei și Transilvaniei foloseau de asemenea slavona în corespondența cu țările slave și cu țările noastre.)

Textele scrise în limba slavonă la noi, copii și originale, ce ni s-au păstrat din secolul al XIII-lea pînă în al XVII-lea (și chiar mai tîrziu) sînt destul de numeroase, reprezentînd: scrieri religioase juridice, istorice, beletristice, filologice (aproape 800 de manuscrise slavo-române se păstrează numai la Biblioteca Academiei, iar cîteva sute, în alte biblioteci din țară și din străinătate), apoi inscripții, corespondență și acte diplomatice externe, acte și scrisori interne (numărul documentelor slavo-române se ridică la circa 7 000), însemnări pe manuscrise etc. Trebuie subliniat că începuturile literaturii române vechi originale, care datează din epoca lui Alexandru cel Bun și Mircea cel Bătrîn, sînt tocmai în această limbă de cultură medievală, în care s-au scris în secolele al XV-lea și al XVI-lea opere ce constituie o mîndrie a trecutului nostru: *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*, redactat în cea mai mare parte în timpul

¹ Vezi Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, voi. I, București, 1957, p. 36 — 106.

lui Ștefan cel Mare, și variantele acestuia — *Letopisețul de la Putna*, în limba slavonă, iar în transpuneri străine, *Cronicile moldo-germană, moldo-rusă și moldo-polonă*; cronicile înflorate artistic ale lui *Macarie, Eftimie și Azarie*, care acoperă aproape întreg secolul al XVI-lea moldav, *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, culme a literaturii în limba slavonă în întreg sudul și estul Europei; *Letopisețul Țării Românești* din sec. al XVI-lea, pierdut în forma originală, slavonă, dar păstrat în transpunerea românească din *Letopisețul Cantacuzinesc* din sec. al XVII-lea, și altele. Nu vom omite, cu acest prilej, a menționa, nici rolul jucat de tipografiile din Țările Române, începând cu anul 1508, în răspîndirea la noi și în țările vecine a cărților tipărite în limba slavonă, al căror număr pentru secolele al XVI-lea, al XVII-lea și, parțial, al XVIII-lea se ridică la peste 100¹.

¹ Din bibliografia bogată asupra culturii și literaturii române vechi în limba slavonă, menționăm câteva lucrări de sinteză: Ioan Bogdan, *Scieri alese*, cu un cuvînt înainte de Emil Petrovici, ediție îngrijită, studiu și note de G. Mihăilă, București, 1968; Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*. București, 1928; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, voi. I, București, 1940; Tr. Ionescu-Nișcov, *Tradiția chirilo-metodiană în istoria slavilor apuseni*, Buc., 1941; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, voi. I, București, 1947; Gr. Nandriș, *The Beginnings of slavonic culture in the Roumanian countries*, in *Slavonic Review*, 63, 1946, p. 160—171; D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română și Diplomatica slavo-română*, extrase din *Documente privind istoria României*, Introducere, voi. I și II, București, Ed. Acad., 1956; P. Olteanu, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureș*, in *Romanoslavica I* 1958, p. 169—197; E. Turdeanu, *Les Principautes Roumaines et les Slaves du Sud: Rapports littéraires et religieux* (Sud-Ost Institut Miinchen), Munchen, 1959; Al. Pini, *Istoria literaturii române. Perioada veche*, ed. a III-a, București, E.D.P., 1970; P. P. Panaitescu, XapakTepHBie lepTM CJaBHHO-pyMbiHCKOfi: jHTepaTypM, in *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 267 — 290; *Istoria literaturii române*, voi. I, București, 1964; ed. a II-a, 1970 (Capitolul despre cultura și literatura română veche în limba slavonă, sec. al XV-lea — al XVI-lea, este scris în cea mai mare parte de P. P. Panaitescu; vezi completările bibliografice în recenzia lui Dan Zamfirescu, publicată în *Luceafărul*, an. XIII, nr. 26 (426), 27 iunie 1970, p. 1,7, și nr. 27 (427), 4 iulie 1970, p. 7; P.P. Panaitescu, *începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Ed. Academiei, 1965; Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969; *Literatură română veche (1402—1647)*, voi. I—II, Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, „Lyceum”, 1969; George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, voi. I, București, Ed. Științifică, 1969.

Fără îndoială, toate acestea sînt bine cunoscute, dar le-am amintit aici pentru a sublinia că, în virtutea unor condiții istorice și culturale specifice, Țările Române au participat și ele la dezvoltarea tradiției chirilo-metodiene. Mai mult, fondurile de manuscrise și tipărituri vechi slavo-române și românești ne-au păstrat numeroase mărturii ale faptului că scrierile consacrate vieții și activității lui Constantin-Chiril și ale fratelui său Metodie s-au bucurat de o răspîndire apreciabilă printre vechii cîrturari români, în c6pii ce ocupă un loc însemnat în tradiția culturii slavone.¹

Unele din copiile românești ale acestor scrieri sînt cunoscute în literatura științifică mai de mult și au fost publicate, altele sînt mai puțin cunoscute sau au fost semnalate abia în ultimul timp; în sfîrșit, altele au rămas necunoscute pînă acum cercetătorilor. Niciodată însă ele n-au constituit obiectul unei prezentări de ansamblu, pentru a se vedea contribuția vechilor cîrturari români la păstrarea și răspîndirea scrierilor consacrate vieții și activității celor doi frați cîrturari, la perpetuarea memoriei lor în rîndurile cititorilor din țările sud-estului și răsăritului european.

Din informațiile de care dispunem astăzi, rezultă că în Țările Române au fost copiate și au circulat patru variante ale *Vieții lui Constantin-Chiril Filozoful*—cea completă, cea scurtă, sinaxarul sau prologul și o „pomenire” —, cronografii bizantino-slave cuprinzînd știri despre Chirii, tratatul *Despre litere* al călugărului Hrabr și alte scrieri similare.

Iată care sînt aceste scrieri, manuscrisele și tipăriturile românești (sau păstrate în țara noastră) în care se găsesc ele:

1. *Viața lui Constantin Filozoful* (variante completă). Pînă astăzi au fost identificate 59 de copii ale acestei însemnate scrieri despre viața lui Constantin-Chiril, compusă curînd după moartea lui (a.869), probabil de unul din ucenicii săi,

¹ După J.U. G. Poprujenko și St. Romanski (ВНГѣиНорпар)СКН не-рѣиѣл на сѣаВННСКНТе КНРНЛСКН ЮТОНННУН За хуВОТа н флѣтНОсрра На КнрНЛѣа н МѣТОѣНН. Sofia, 1935), o nouă listă a tuturor acestor scrieri după copiile cunoscute plnă în ultima vreme a dat B. St. Anghelov, în *СнаВННСКН НЗВорн За кнрНЛ н МѣТОАНѣ (АпНсаВНѣа ЕнСѣиНОТеКа «ВасНЛѣ КонароВ» ЛКНРНЛ н Мѣро.НННѣ]. „НЗВѣсТНЛѣЗа 1955 г.”*, Sofia, 1958, p. 179-215).

printre care cercetătorii indică în primul rînd pe Climent¹, sub directa supraveghere a lui Metodie. Aceste c6pii se repartizează de-a lungul a cinci secole, din al XV-lea pînă în al XIX-lea². Editată de mai multe ori după diverse manuscrise dintre cele mai vechi, uneori în formă reconstituită, această scriere continuă și astăzi să stea în atenția filologilor-editori ai textelor chirilo-metodiene³.

Printre cele mai vechi și mai importante c6pii din sec. al XV-lea (cinci c6pii) și al XVI-lea (trei copii)⁴, una se află în manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (BAR), manuscris provenit (în 1900) de la mănăstirea Neamț (unde avea nr. 33)⁵. Manuscrisul (hîrtie, 430 f.) este un sbornic miscelaneu, format din șase părți, provenite din secolele al XV-lea, al XVI-lea și al

¹ Vezi, acum în urmă: К. Мечев, КТ>М Ввнроча За аВТорсТВсро На нрочраНННТЕ ЈКНТНН На КнпНЈи Н МеТOfHH, în „НаВсТиui На ННСТНТу-Та За нНТераТурра” (ЕАН), КН. XVI. Sofia, 1965, p. 105-124; E. Gheorghiev, СiCToaHHe Ha HayиHaTa нрo6неMaTHKa OKOJиO JИHHOCTTa Ha KјиHMeHT OxpHиCKH, în voi- KнHMeHT OxpHиCKH, Sofia, 1968, p. 50—61.

² Vezi B. St. Anghelov, CнаBaHCKH H3BopH..., p. 181—185; HсTopaa Ha 6иnрaчKaTa нНТераТурра, I, Sofia, 1962, p.31—76 (bibliografia la p. 427—428); Iv. Duicev, КТ>М ТБјncyBaHeTo Ha нрoчpaHННТЕ иКНТНН На КнпНЈиa Н Ме-TOфHа, in XHJиwa H CTO pofHHH cнаBHCKa UHCMeHocT. 863 — 1963. C6op-HHK B HeчT Ha KјиpHЈи H MeTOфHH, Sofia, 1963, p. 93.

³ Cf. principalele ediții din sec. al XX-lea: F. Pastrnek, *Dejiny slovanských apoštolů X Cyrilla a Methoda, s rozbořením a otiskem hlavních pramennů*, Praga, 1902; A. Teodorov-Balan, КнпНЈи H MeTOфH, I-II, Sofia, 1920-1934, P. Lavrov, КнпНЈиo Ta MeTOфHиcT B флaBHbo-чнoBHHCbKOMy ннcЛMeHCTBи; Kiev, 1928; *Idem*, MaTepиaHy нo HCTOPHH BOEHKHOBeHHH флeBHeaиeфи CлaBHCKOH нaдMeHHOCTH, Leningrad, 1930; T. Lehr-Splawirski, *Zywoty Konstantyna i Metodego (obszerne)*, Poznan, 1959; Fr. Grivec-Fr. Tomăic, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* („Radovi Staroslavenskog Instituta”, knjiga 4), Zagreb, 1960; *Sandi Cyrillus et Methodius. Vita et opera*, Praga, 1963; A. Vaillant, *Textes vieux-slaves*, I — II, Paris, 1968.

⁴ Vezi P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, XpHCTOMaTHH нo CTa-по-6тJиpачKa нНТераТурра, ed. a H-a, Sofia, 1961, p. 104.

⁵ Vezi descrierea la: A. I. Iațimirski, CнаBиCKHe H pyCKHe pyкo-ннш pyMMHCKHX cнeлнoтoк (C6opHHK OП^IC, t. 79), St.Pb., 1905, nr. 66 (33), p. 704—715; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, voi. I, București, 1959, p. 163—168; B. Anghelov, CнаBHCKH H3BopH..., p. 183 (nr. 31). Ku am putut identifica însă o copie din sec. al XIX-lea după un manuscris din sec. al XVII-lea a acestei scrieri, citată de B. Anghelov la p. 185 (nr. 54) după *op. cit.* a lui Iațimirski, p. 743 (la această pagină se află, în realitate, o altă scriere, și nici indicele nu trimite la vreo copie de acest fel; probabil, ea este menționată într-o altă lucrare a lui Iațimirski).

XVII-lea ^ dintre a°estea, partea a doua (ff. 125a—153a) cuprinde *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă), scrisă în sec. al XVI-lea, în redacția sîrbă¹.

Reproducem maijos, pentru exemplificare, cîteva fragmente din diverse capitole²:

ffl(c)n4 *i(p), Ai³

ILMUTH H JKHTft EAWEHaPO SMHTMia HAW&O KOH[c]T4HTHKk
\$/H/toco\$a, npkKaro HacTasHHKa cлoкiнскoв кзкiк8.

EA(C)KH WM6⁴.

I. ЕК АМ(С)ТНKK H лufAPt ѳЖHА<f noKaJHTf MAMKCKO. A> KKIUJ
KCH cn(c)ffH EKJAH H KK pa38(A) CTHHHKH tipHUMH—HE JPOUET EO
C*hit(pKTH rptUJHHKOB, ilk ИOK4HTO H JKHKOTS, H *HiHtiW* npH-
A05KHTK Ha 3AOE^* — HK Ht OCT^KAlaf(T) «JAla pQA» U>(T)|14CTH
OCAaEAKHff(H) H KB ChKrt43Hk HEnTahHHHHg nplHTH H nOPKJGHgTH,
HK Ha Kaiaik(A)o⁵ AtTa H Kpt/HtHdHi nptcTaf(T) BAP(A)TK TPOE
Ha(A) <HНОPO, qKO HcnphBa A&iKt H A« Hiiiа, nATpTapXH JKE np-h&tE
H ivi^H H no TfejFK np(o)p(o)KKi H⁷ no CH(X^) an(c)/w H /H(«J)HHKKI,
npaEEAHKI/HH /HOyIKH H OymiTEjIH, H3BHP4E H(0)f IV(T) /HНОPO/HAKKH4-
PO JKHTTa « P O [...] (f. 125 a, r. 1—18).

¹ A. I. Iațimirski dă pentru tot sbornicul sec. al XV-lea—al XVI-lea; Panaitescu dă pentru această parte sec. al XVI-lea (p. 153; lap. 168, greșeală de tipar: sec. al XVIII-lea, în loc de al XVI-lea). Locul scrierii nu se cunoaște. Partea I însă a fost scrisă în redacția sîrbă de călugărul Antonie, în 1624, la mănăstirea *Si*. Pavel de la Muntele Athos. Iațimirski a reprodus două mici fragmente din *Viața lui Constantin Filozoful* în *GnaBHckHe H pyccKHe pyтoнHCH* p. 705—706; *MenKHe TekCTM H 3aMeTKH no cTapHHHOH cJaBHckOH H pyccOH jHTepaType*. XXI—XL, St. Pb., 1902 (extras din MOP.HC, V, 1900), p. 105, nota 2.

² Textul este foarte apropiat de cel reprodus de Fr. Grivec și Fr. Tomăid (*op. cit.*, p. 95—143) după manuscrisul de la Hilandar din sec. al XVII-lea (Hil.). Indicăm în note variantele pe care le prezintă acesta, iar în unele cazuri vom semnală și coincidențele sau diferențele față de alte manuscrise, după ediția celor doi autori și a lui T. Lehr-Splawinski. Adoptăm împărțirea pa capitole stabilită de editorii moderni. Aici și în continuare, în transcrierea textelor coborim în rînd literele supra-scrise, între paranteze rotunde, dar nu întregim prescurtările care sînt ușor de înțeles, renunțăm la semnele diacritice (de cele mai multe ori fără valoare) și adoptăm punctuația modernă.

³ Indicarea lunii și zilei lipsește în Hil. (La Lehr-Spl. există).

⁴ КОНСТАНТИН* (Lehr-Spl. КОНСТАНТИНА).

⁵ ЕАТ-ОСАОВИ (Lehr-Spl: ~ отв«).

⁶ KiujKai (Lehr-Spl: maw.ve).

⁷ A.

II. BTW GoaoyHCu,t rp^Ab Kb Aioy?Kk HtKki¹, A^KPOPO(A)»K H EordTh, HAUHE(AI) *ft-hRK*, nptAPMO cdHh APdrdpcKkiH² [sic!] no(A) CTp<ITHrOMk. Et k(EArOBbPpk, Cfcjf pdHiaf B « 3dnOKt AH eIKTS HCIMkHk, HKO*s HHor(A)<i IwKk. JKHBKI }Kf cK noAPS*Vi(/«) CBOH(JM) H POAH .3. IVTPOM|T), IV(T) *HH(X)st* EtUlf MAdA^HUIH Cf(A)/MkI, KoCTdH-THHh \$HAOCO\$K, HdCTdBHHKk H o\`MHTMK HdUJk [. . .] (f. 125b, r. 7—15).

IV. *6r(fi)i xf* npi'HAf KТ» ItpHrp<i(A)v, BTWA<UI» tro o\`-MHTirtK(M), A<l ct OyMHTk. H BfW TpTH A\C)U,H HdBHKk rpdAiaTHKIW H npoMdd « KTK OyqEHYd H HdOyMH « >AIYp8 H rWAIHTpTH Oy AkBd H «V \$OTb A^HU/b [-i³]: H BCt/Mk \$HAOCO\$HHCKKI(AI) O\`MIHIS(M), KТ» CH/M K(H PHTOPHKIH H <ipHok/MHTHKTH H 4CTPOHCHMIIH H AUSCHKH(H) H BCt/Mk npOMYH(tl) (AAHHCKkl(AI) *Xsfl,0)KhCTB.o(M)*. T<IKO)K(A)S H HdBkiMi BCI, raKo(<) EU IAHHO IV(T) HH(X") HJBKIKHSTH [. . .] (f. 127b, r.10—19).

XIV. εE(C)AEI|J8 cf o E3b \$HAO(C)\$8 ndKki AP*5r<i pbMk npHCnb H Tp8A» Hf iWhHh np'hBklH(X). PdCTHCAdB EO, AlopdBCKkl KHCSH, ErOAIk OyCTHAik, ChBbTk ChTBOpH CB» KHCSH CBOHAH fMo-pdBAQHh H nocrtD KТ» itpio MHX'<IHA\$, TAK: r>A*(«) nordHCTBd et w(T)BpkrUJH(/tO H no XP(Vf<IHCKkl ct 3dKOHk APIKE>|JH(AD), o\`MH" TEAia Hf H A UAMU TdKOBdrO*, H K E EH Hkl B"n CBOH K3kIKk HCTOyw BbpS xP(C)TV<IHCK8» CKd3dAk, A<) « EklUJe H Hhk CTpdHkl 3pf|J(, IIo(A)BHAH HdAlk. To nOCAH Hkl, KA(A)KO, fn(c)KOI<l H O\`MHTIAia T<l-KOBdrO*, w(r) Bd EO Hd Bc CTpdHkl A^Epk 3dKOHk HCJFOAHTk. G"n-EpdB }K* CkEOpk U.pk H npH3Bd KoCTdHTHHd \$HAo(c)\$d, H CTWBOpH CAkUJdTH pbMk CT». H P((M): BtAI T(Tp\$AH<l COyi|I*, \$HAOCO\$, Hk nOTpbEd K(c) TSEb TAMQ HTH," CM* EO ptMk H(AOJKfTk |HHK HHKTO HdipdBHTH HKO(K) Tkl. Go(T)Bbl|J<l }M if>HAO@4&k I H Tp8-AHk Ckl H EOAEHk Tb AO(A\` CB» *pififiCTuo* HA*5 T4AIO, d|J(HAtdlOTk KOyKKkl KIK K3kIKk CBOH- TAA }Kf U.pk KТ» HKAI8'. A^A* ^"H H w(T)u[k A4OH H HHTH A\`HOSTH HCKdBUJE TOTO, HtCO^(T) OEpbAH, TO KdKO isk A>Or8 TO OEpbCTH? <l>HAQ(e)\$ Ki PS(M) TO KTO A10*{(T) Hi BOA8 KfCtAS nHCdTH H ipSTHMkCKO HAU CIEb OEptCTH? GD(T)-BbiJ4 SA\`8 naKki u.?k H cIk RapAoio H oyAio(Ai) CBOH(AI): mit

¹ tenpi (Lehr-Spl.: fST<Pv var. H^K-WH).

² Lehr-Spl.: AP^rapkKUH.

³ AI* «fk (in alte msse: AH>AiKCHit, reconstr. AHACKIH~~it~~)

* TIK91N.

* La fel (Lehr-Spf: orw/wk).

Tkl XOIUJH, TO AIOKETK TEKb A<<TH, HJKE H A<<TK KCb(AI)
npOCEUJH(<tl) EfCeuIltHTd H w(T)apK3afTK TAKKOyUJH(itt).

ИУК(А) >Ж(sHAcocok, no npKKOA\8 oKkmaio, na AIA TKC ct H4AO?KH
H C-K HHt/MH nOCntUIHHKhJ. El CKOpb JE CE EA(\\$) Ei 13KH, no-
CASLiaf AtATKti CKOH(X) paKK, H i&'it CAOJKH nHC/WHd H HaMEIK KfCtA>
nHcaTH Er(r)ACKOy: Hcnp-KKa² K-b caopo, H caoko Kb oy Ea, H
EK Kb caoko H npaMEE [...] (f. 145 b, r. 9—25, f. 146 a,
r. 1—18).

X V. A°Ujk(A)uJOy JKE e,Hs fflopaKKI CTv KEAHKOIO MKCTW
npYETK Eo PdCTHCAdKh H OymeHHKKI CKKpaKK H CKA<i(c) H OytHTH.
fiii CKOpb JE KTKCh UpKOKHKI MHXK npIHAIk Hd>MH K CyTPKHUJH H
MacoK^(At) H ke(M)PHTH H naK((q)pHHu,H H TaHHbH CASJKKb. H w(T)KPK-
3OUJE CE [no] np(o)pMhCKOA\8 CAOKeCE oyiuEca rrtSX'KI(X) H oycAKiuaiiJE
KHhJKHhd CAOKeCa H K3KIK | BCKHK Ekl(c) rO\THHKKI(X) [...] (f. 146b,
r.18-25, f. 147a, r. 1).

XVI. [...] TopE Ka(A\), KHhOMYE H \$apHCEH HnOKpHTH (AHU,E-
AibpH)³ [...] (f. 149 a, r. 10-11).

XVII. [...] H TaKO nOMH O riT, Ckl /MK-A\ d AbTO(A\),
A\ (c)u,a \$EKp\$apYa - A - HHAHKTa KTOPH w(T) c-k3AdHYa¹ MHPs .s.
TKICSUJk H TpHCTa H .i. Ab(T)². H nOKEAb dn(c)AHKh KCbAlk
TpKKOMK, HJKE KbjfS Klv P1M1t, TdKOJKA* H PHA\AHHO(A\ | CK CkbUJa-
MH CTvillh(A)uiHA\H CE llbTH Hd(A) HhMK H CKTKOpHUJE³ npOKOJK(A)E-
HJE iMH, laKOJKf KKHJE CKTKOPHAH CdMOA\8 nanE. 6(JK) H CKTKOPH-
UJE [...] (f.152a, r. 21-25, f.152b, r.1-3).

[...] H TaKo ct paKoio K-KAOWHUJE H K-K rpoKK o AECHSIO
CTpanS OATapa K-K U,PKKH CTBO KAH/M(HT<I. HAewe HdMfuid asTE
AIHOo MbAEca EkIKdTH, HJKE KHAbKUJE PHAIAI3HE KOAK CE npHAO>KH[JE]
CTpH ErO H MKCTH, H HdMHCdllf HKOHs ErO Ha(A) npOKOAIK H HdMfUie
CKbTHTH HA(A) HHAI A>h H HOYJK, x'''' V' npocAaKAiawiaro

¹ în mss. greșeală a copistului: >«

² Lehr-Spl.: HCKHH.

³ AHhAibpH e scris deasupra cu altă cerneală, ulterior; Hil.: HhKpHTH
(În unele msse: AHU&ipH)

⁴ ts*PH (Lehr-Spl: cvrsepHkn).

⁵ în Hil. lipsește, de asemenea „3. (=7), care există în alte manuscri-
se. Data exactă este „sf»3. (6377 — 5508 = 869).

⁶ La fel (Lehr.Spl: cvTB»PHTH).

⁷ Aici și mai sus (r.13), completat după alte msse.

ТМКО, НІКІ ІРО САЖБѠ. ТСАІ8 ЕО К(С) СМКІ Н НКСТК КІК КСЕ
К-кККІ. ЖІА\І)Н. (f. 153a, r. 2—10)².

¹ în mss. greșit: токо.

² Dăm aici și în continuare traducerea titlurilor și fragmentelor reproduse în cuprinsul articolului; în unele cazuri, folosim parantezele drepte, pentru a explica traducerea sau a completa unele informații. În particular, orientându-ne după traducerea în polonă și notele lui T. Lehr-Splawinski, care identifică pasajele din *Biblie* în ediția citată, vom da pasajele respective după traducerea românească a *Bibliei*, datorată lui Gala Galaction și Vasile Radu, București, 1938.

„Luna februarie, 14

*Pomenirea și viața fericitului învățătorului nostru Constantin Filozoful,
primul dascăl al neamului slav.*

Binecuvîntează, părinte!

I. Dumnezeu cel milostiv și darnic, așteptînd pocăirea oamenilor, pentru ca toți să se mîntuiască și să vie la cunoștința adevărului (1, Tim. 2, 4) — căci nu vrea moartea păcătosului, ci să se pocăiască și să fie viu, cu atît mai mult dacă se află în răutate —, nu lasă neamul omenesc să cadă din pricina slăbiciunii, să ajungă în ispită și să piară, ci în fiecare ceas și vreme nu încetează să ne facă bine în multe, atît mai înainte, cît și pînă acum, întîi prin patriarhi și părinți, apoi prin proroci, iar după aceștia prin apostoli și mucenici, bărbați drepti și învățători, alegîndu-i din mulțimea lumii acesteia [...].

II. În cetatea Salonicului era un bărbat de neam bun și bogat, cu numele Leon, ce avea slujba de *drungarios* [ajutor], pe lângă *strateg* [comandantul militar]. Și era dreptcredincios, ținînd pe deplin toate poruncile lui Dumnezeu, ca odinioară Iov. Trăind cu soția sa, a născut șapte fii, iar dintre ei cel mai mic, al șaptelea, a fost Constantin Filozoful, dascălul și învățătorul nostru [...].

IV. Iar cînd a venit la Țarigrad, l-au dat dascălilor, ca să învețe. Și deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte științe. Și a învățat pe Homer și geometria la Leon [Matematicul], iar la Fotie [patriarhul], dialectica și toate științele filozofice; pe deasupra, retorica și aritmetica, astronomia și muzica, și toate celelalte iscusințe elinești. Și pe toate aceste științe așa le-a învățat, de parcă ar fi învățat numai una din ele [...].

XIV. Veselindu-se filozoful întru Domnul, iarăși a venit o altă sarcină și muncă nu mai mică decît cele dinainte. Căci Rostislav, cneazul Moraviei, îndemnat de Dumnezeu, a făcut sfat cu cnezii săi și cu moravianii și a trimis la împăratul Mihail [al III-lea o solie], spunînd: „Pentru oamenii noștri, care s-au lepădat de credința păgînă și se țin de legea creștinească, nu avem un astfel de învățător care să ne propovăduiască credința adevărată creștinească în limba noastră, pentru ca și alte țări, văzînd aceasta, să se asemene nouă. Așadar, trimite-ne, stăpîne, un astfel de episcop și dascăl, căci de la voi pornește în toate părțile legea cea bună.

Adunînd sfatul, împăratul a chemat pe Constantin Filozoful și l-a pus să asculte cuvintele acestea [ale solilor]. Și-i zise: «Știu că ai ostenit, filozofule, dar e nevoie să mergi acolo; căci această sarcină nimeni n-o poate îndeplini ca tine».

2. *Viața lui Chirii Filozoful (variante scurtă)*. Redactat în Bulgaria, pe baza variantei complete, probabil în secolul XIII-lea¹, acest text s-a păstrat în mai multe manuscrise², dintre care trei de proveniență românească:

a) *Manuscrisul slav nr. 164 al B.A.R.* (ff.221b — 224b), adus în 1900 de la mănăstirea Neamț (unde avea nr. 106),

Răspunse filozoful: «Cu toate că sînt ostenit și bolnav cu trupul, voi merge bucuros acolo, dacă au slove în limba lor».

Și zise împăratul către el: «Bunicul meu și tatăl meu și mulți alții, ce au căutat aceste [slove], nu le-au găsit; cum dară pot eu să le gădesc?»

Iar filozoful zise: «Cine oare poate scrie cuvîntul pe apă și să-și capete nume eretic?»

Și-i răspunse iarăși împăratul, împreună cu Bardas, unchiul său: «Dacă tu vrei, acestea ți le poate da Dumnezeu, ce dă tuturor celor care cer fără să se îndoiască și deschide celor ce bat» [Luca 11,9].

Mergînd filozoful, după obiceiul mai vechi, se așeză la rugăciune, împreună cu ajutoarele sale. Și în curînd i se arătă Dumnezeu, auzind rugăciunea robilor săi; și îndată [Constantin] alcătui slovele și începu să scrie cuvintele evangheliei: «La început a fost cuvîntul, și cuvîntul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era cuvîntul» [Ioan 1, 1] și celelalte [...]

XV. Ajungînd el în Moravia, Rostislav l-a primit cu mare cinste și, adunînd ucenici, i-a dat să-iînvețe. în curînd, după ce tălmăci întregăruinduală bisericească [principalele cărți liturgice], i-a învățat utrenia și ceasurile, vecernia și pavecernița [slujba de noapte] și sfînta slujbă. Și s-au deschis, după cuvintele prorocului [Isaia, 35, 5; 32, 4], urechile surzilor și au auzit cuvintele Scripturii, iar limba gîngavilor s-a deslușit [...]

XVI. [...] Vai, vouă, cărturari și farisei fățarnici [...]

XVIII. [...] Și astfel a răposat întru Domnul, fiind în vîrstă de 42 de ani, în luna februarie 14, indictul al doilea, de la facerea lumii 6 mii și trei sute și 70 [6370, de fapt 6377—5508 = 869]. Și porunci apostolicul [Papa] tuturor grecilor care erau la Roma, precum și romanilor ca, venind cu luminări, să cînte asupra lui și i-au făcut prohod, cum i-ar fi făcut Papei însuși. Și așa au făcut [...].

[...] Și astfel l-au așezat cu racla în mormînt, de partea dreaptă a altarului, în biserica sfîntului Clement. Iar acolo au început să se facă multe minuni, pe care, văzîndu-le romanii, mai mult au dat cinstire sfîntiei sale și au zugrăvit icoana lui deasupra mormîntului și au început să ardă luminări deasupra lui ziua și noaptea, lăudînd pe Dumnezeu, care slăvește astfel pe cei ce-l proslăvesc. Că a lui este slava și cinstea în toți vecii. Amin."

¹ A. Teodorov-Balan, *Книги И Методия* II, p. 118.

² Vezi B. St. Anghelov, *ИЗ права Гвирарка, рьца И епископа JMТераТьра*, Sofia, 1958, p. 31—37; P. Dinekov ș.a., *ХраТOMaTH»...*, p. 106.

copiat în redacția medio-bulgară de renumitul caligraf Gavriil monahul, de la aceeași mănăstire, care l-a terminat la 23 septembrie 1439¹.

Această copie, *cea mai veche datată* dintre toate câte s-au păstrat, a fost publicată în 1958 de B. St. Anghelov², care însă a omis sfârșitul, neavînd fotografia ultimei pagini a textului³. De aceea, reproducem aici numai această parte a scrierii, care are titlul

¹ însemnarea de la f. 350 a: R A-ġ(T) xsujă3. AA(C)IW cf(n).Kr. cġPtuġH TăqpiH(A) CTH CISW(P)HH(K). — „În anul 6947 [1439]. luna septembrie 23. a isprăvit Gavriil acest sbornic.” Primul autor al catalogului manuscriselor slave de la mănăstirea Neamț, episcopul Melchisedec. a indicat greșit data manuscrisului: „6946 [1437] sept. 23” (*Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi ce se află în biblioteca sîntei mănăstiri Neamțului... în Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II. voi. III. 1884. p. 143; în afară de citirea greșită a ultimei litere. Melchisedec a scăzut 5509 ani. socotînd că și în Moldova anul începea pe atunci la 1 sept.: în realitate însă. el începea la 1 ianuarie, deci trebuie ca din cifra 6947 să scădem normal 5508 ani). De la Melchisedec data a fost preluată de Iațimirski. care n-a văzut manuscrisul (CnaBHHCKHe H pyccwie pyKonacH... p. 796). iar de la acesta, de B. St. Anghelov (M3 crapaTa... nHTepaTupa. p. 37). în schimb. P. P. Panaitescu (*Manuscrisele slave...* I. p. 247) dă corect data 6947 [1439]. Sbornicul a fost semnalat, de asemenea, de Ț. Kaiuăniacki. C6opHHKH HaMeucopo MoġacTupa No.No.20 H 106, în C6opHHK HOPfIC, t. 83. 1907. p.47; cf. B. Anghelov. CnaBHHCKH H3BopH..., p. 187 (nr. 13). Despre Gavriil monahul, vezi E. Turdeanu, *Les Ictres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastere de Neamțu (1424 — 1449)*. extras din *Revue des etudes slaves*. t. XXVII (*Melanges Andre Mason*). 1951. p. 267—278 (exemplar cu data 1449 corectată de autor. în loc de 1447. în Biblioteca Asociației Slavistilor din R. S. România, nr. 3646): despre mss. în discuție, p. 275 (datat 1438. probabil din cauză că autorul a scăzut, din 6947. 5509 ani: or. pînă în 1580. în Moldova anul se socotea de la 1 ianuarie, nu de la 1 septembrie: vezi D. P. Bogdan. *Diplomatica slavo-română*. în *Documente privind istoria României. Introducere*, voi. II. București. Ed. Academiei. 1956. p. 119). Vezi. de asemenea. Ion Radu Mircea. *Contribution à la vie et l'oeuvre de Gavriil Vrie*. extras din *RESEE*. t. VI. 1968. nr. 4. p. 573-594 (în particular, p. 591).

² H3 crapaTa... nHTepaTupa. p. 38—44 (cu o introducere, p. 36—37).

³ Cf. *op. cit.*, p.44. nota 3. Mulțumim, cu acest prilej, colegei Elena Lința. care. copiind încă o dată textul în vederea unui curs de limba slavă veche, ne-a atras atenția asupra acestei omisiuni și asupra unor mici inexactități ale ediției Anghelov.

*Viața și traiul precuviosului părintelui nostru Chirii
Filozoful:*

[...] H A* «AH JKf CThJA p(d)KKl | *tto* TOMHTd U,EA-KEHkJA A«PKI
npHT-kKdAUJH/Hh KIk HHAMi C*h K-fcpO* H AIOEOKT*². HiUJKI AVATKd/HH
Ad £no(A)EHTh Hd(c) Th Ki nOAO\t(HTH KkMHKJH(X) EATb EAr(A)l*T*
H MAKOAbEFAh EAH(Ho)pOAH<lrO CKOCTO *CHA* H T7 HdUICrO 17 X7
KO\mHO }KE H AA***» CKOHAVk CTK|(A\), HHHt! H np(c)HO H KIk KfeKKI
KTÍKOAh. fIAWHh. (f. 224a, r.30—f.224b, r.1—6)³.

b) *Manuscrisul Bibliotecii Universității din Lvov nr. I, Bl* (ff.471 — 477), copiat în Moldova — după afirmația lui I. Iufu⁴ — în sec. al XVI-lea. Textul *Vieții lui Chirii*, avînd același titlu cu cel de mai sus, a fost editat numai pe jumătate de Iordan Ivanov, în 1931, după o copie incompletă, pe care i-o dăduse St. Romanski⁵.

c) *Manuscrisul copiat de diacul Nichifor din Suceava* în a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Acest manuscris, folosit prin intermediul unei copii moderne aparținînd lui

¹ Pînă aici, în ediția lui B. Anghelov (p.44, mss. f. 224a, r.30).

² Aici se opresc celelalte manuscrise, cu excepția a două manuscrise de la Lvov (vezi mai jos, sub „b”) și a celui copiat de diacul Nichifor din Suceava (vezi mai jos, sub „c”), ce coincid, deci, cu copia lui Gavriil monahul.

³ Trad.: „[...] Și pînă astăzi sfintele lor racle varsă daruri tămăduitoare asupra celor care vin la ele cu credință și dragoste. Și cu rugăciunile lor să ne învrednicească Domnul Dumnezeu să primim bunătățile cele veșnice, prin harul și iubirea de oameni a Fiului său unul născut și Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.”

⁴ *СmapoобmapcKU twmemHUuu e c/iaejno-пыMwcKama Aumepamupa, „МББсТНН Ha HHCTHTYTa 3a jHTeпаTypa” (BAH).KH. XIV, Sofia, 1963, p. 255, nota 1.*

⁵ *Eb.mapcKU cmapUHU U3 MaxedoHUH*, ed. a H-a, Sofia, 1931, p. 284 — 286 (cu o introducere, p. 283—284). Sîrșitul textului a fost adăugat de Iordan Ivanov după manuscrisul de la Belgrad (Academia sîrbă de Științe, nr. 11, sec. al XVI—XVII-lea. Traducerea germană a acestui text a fost dată în 1915 de Ivan Franko (*Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslavischen Literatur*, III. *Eine altbulgarische Redaktion der Vita Constantini*, în *Arhiv f.sl. Philologie*, XXXVI, 1915, 1-2, p. 217-222), care a făcut și o scurtă descriere a acestui manuscris și a altuia, cuprinzînd același text, folosit pentru comparație, din colecția A. Petrușevici, nr. 2, aflat la „HapoAHHH P&M.” din Lvov. Traducerea dă clar și pasajul final citat mai sus, sub „a” și mai jos sub „c”; așadar, el exista în ambele manuscrise.

V. I. Grigorovici, de V. A. Bilbasov, în 1871¹, pentru indicarea variantelor la reeditarea textului de la Prizren (numit și manuscrisul lui Hilferding, sec. al XV-lea—al XVI-lea), a fost greșit considerat pînă acum ca fiind scris pe la 1450 și ca aparținînd colecției lui V. I. Grigorovici².

Iată, în realitate, care sînt indicațiile date de Bilbasov însuși: „în afară de acest text editat (mss. de la Prizren, publicat prima dată de Hilferding, în 1858—n.n.), am avut la îndemîină o copie moldovenească, aparținînd lui V.I. Grigorovici, de pe un manuscris în 12°, pe hîrtie groasă; manuscrisul cuprinde canoane și rugăciuni pentru post. La sfîrșitul manuscrisului se află următoarea însemnare:

«6 t MOrtfKHd KHHrd HdnHCd pdET» ЕКѠН <МНОOrp!UJHkH HHKH-
^opi» A M *) W(T) Gi>MdKk rpdA<< npH™(A)PH IW(H) rJrrpf KOJKO-
Ad W(T) M «V(*)» * * * * H 3M\rtH H npH MHTpOnOrtHTTJ KVp fIHdCTd-
Cid H CKBptiUJH(c) Tî ... &Hk. H Ck TBdpH [CTITKOpH?] Cid KHHrd
HrtTJ CÎ-b [CHTb?] KpH-MK(KHId».

Pe baza acestei însemnări—scrie mai departe Bilbasov—putem presupune că această «МоАЕЕНд КННМ» a fost scrisă în timpul lui Petru III, voievodul moldovenesc, în jurul anului 1450. (Este vorba despre Petru Aron, al treilea Petru din istoria Moldovei, care a domnit între octombrie 1451—februarie 1452 și apoi în 1454—1457—n.n.) în această copie moldovenească, «Adormirea» (*sfintului Chirii* sau *Viața*, varianta scurtă,—n.n.) este intitulată astfel: JKHTTE H JKH3HK npr(A)BHdro u>(T)itd Hdimro KVpT/td ^HAOCiv^d. BA(C)KH W(M)E; mai departe, continuă întrutotul la fel cu textul editat de A. F. Hilferding, cu excepția unui număr mic de

¹ *Kupa u MegSoduO*, II, St. Pb., 1871, p. IV-V, 50-60, 238-246 (partea I a apărut în 1868).

² Cf. B. Anghelov, *ffs cmapama... .umepamypa*, p. 36; P. Dinekov ș. a., *XpucmoMamux...*, p. 106.

³ Aici și mai jos redăm textul cu litere chirilice, deși Bilbasov folosește literele rusești moderne. Pe alocuri, cum a observat și el, copia sa are greșeli, pe care însă nu avem cum le corecta, neștiind unde se află acum manuscrisul.

⁴ Trad.: „Acest molitvenic l-a scris robul lui Dumnezeu, preapăcătosul Nichifor diacon din cetatea Suceava, în timpul domnului Ion Petru voievod din Țara Muntenească și al mitropolitului chir Anastasie, și s-a isprăvit în ziua de 20... Și-a făcut această carte Ilie, fiul lui Crimca.”

⁵ Trad.: „Viața și traiul preacuviosului părintelui nostru Chirii filozoful. Binecuvîntează, părinte!”.

variante, menționate de noi în note, și se termină cu următorul adaos: *HMxit MATRAMU A<I cno^EHTii Eî nortoyMHTH npH-CHklH(x) KAPk KAP(A)TT* H MrtKOtWEJH EAHHOpOAHOrO CKOPO CHA H T2 Hduiro I? Xa, KoynHO >w H C-K AJC.'" CK*HA\ CTKI(<H), HHHt H np(c)HO H Klk RfcKkl B%KVV(M). HHHK.*

Avînd la dispoziție o copie destul de rea a manuscrisului moldovenesc, tipărim «Adormirea» după ediția lui A. Hilferding, menționînd în note variantele după copia (cnacoK) aparținînd lui V. I. Grigorovici"².

în prefață însă — scrisă după tipărirea lucrării — , autorul precizează: „Datorăm profesorului I. S. Nekrasov de la Universitatea din Odesa indicația asupra inexactității informației date la p.59, în care noi am afirmat greșit că copia moldovenească aparține lui V. I. Grigorovici"³. Deducem de aici că doar copia modernă era a lui Grigorovici și că acesta o făcuse după un manuscris moldovenesc, despre care însă nu se precizează unde se află.

în al doilea rînd, manuscrisul respectiv nu este de pe la 1450, cum greșit a conchis Bilbasov, căci domnul „Ion Petru voievod din Țara Muntenească" nu este Petru Aron (mijlocul sec. al XV-lea), care era fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, deci era moldovean, ci Petru Șchiopul, fratele lui Alexandru al II-lea, domn al Țării Românești (1567-1577); amîndoi erau fiii lui Mircea pretendentul, nepoți ai lui Mihnea cel Rău și strănepoți ai lui Vlad Țepeș⁴. Așadar, Petru Șchiopul era într-adevăr din „Țara Muntenească" și a domnit în Moldova între iunie 1574 — noiembrie 1577, ianuarie 1578 — noiembrie 1579 și septembrie 1582 — august 1591⁵. „Mitropolitul chir Anastasie", despre care este vorba în însemnare, nu poate fi altul decît Anastasie II, fost episcop al Romanului și apoi mitropolit al Moldovei, circa 1572—1575

¹ Trad.: „Și cu rugăciunile lor să ne învrednicească Dumnezeu să primim bunătățile cele veșnice, prin harul și iubirea de oameni a Fiului său unul născut și Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin." (Vezi și nota 3 de la p.26).

² *Op. cit.*, II, p. 59-60.

³ *Ibidem*, p. IV-V.

⁴ Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, voi. II, partea I, ed. a IV-a, București, 1943, p. 146, 223.

⁵ Vezi *Dicționar enciclopedic român*, voi. II, București, Ed. Politică, 1964, p. 151-152.

și circa 1577 – ianuarie 1578¹, scos din scaun de Petru Șchiopul la revenirea sa în ianuarie 1578². „Hr̄tt c̄irk КРНА\КiKHMd" este „Ilie diac", fiul negustorului Ioan Crimca din Suceava și al Cristinei, sprijinitor al lui Petru Șchiopul, răsplătit de acesta în 1578, călugărit cu numele de Anastasie (Crimca sau Crimcovici) și devenit apoi, la 2 iunie 1600, sub Mihai Viteazul, episcop de Roman, ulterior episcop de Rădăuți și, în sfârșit, în 1608, mitropolit al Moldovei³.

Înainte de a se călugări și de a deveni el însuși un iscusit copist de manuscrise, Ilie-Anastasie Crimca va fi comandat acest sbornic (dacă am interpretat bine pasajul din însemnare, redat cu greșeli, și, se pare, cu o omisiune), care a fost deci copiat de diacul Nichifor din Suceava, între 1574—1575 sau în 1577 (ani în care coincid domnia lui Petru Șchiopul și păstorirea mitropolitului Anastasie II)⁴.

Judecând după pasajul de la sfârșit reprodus de Bilbasov și citat mai sus, textul din acest manuscris se aseamănă cu cel din manuscrisul nr. 164 al B.A.R. și cu cel din primul și al doilea manuscris de la Lvov, folosit de P. A. Lavrov⁵.

3. *Viața (sau Pomenirea) lui Chirii, inclusă în sbornice de vieți ale sfinților—sinaxare sau proloage.* În literatura slavă au circulat și alte texte mai scurte, cuprinzând date despre viața și activitatea lui Chirii și Metodie, care erau folosite special pentru a fi citite în biserică. Un astfel de text se află într-un *Prolog* din sec. al XIV-lea, provenit de la Biblioteca

¹ Vezi Gh. Adamescu, *Dicționar istorico-geografic*, în *Dicționarul enciclopedic, ilustrat „Cartea Românească”*, partea a II-a, București, 1931, p. 1492; Gh. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipescu, *Istoria bisericii române*, voi. I, București, 1957, p. 341.

² Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, voi. I, București, 1929, p. 191.

³ Vezi N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 243—246; Gh. I. Moisescu ș.a., *op. cit.*, I, p. 344-345.

* Despre marele prelat cărturar vezi E. Turdeanu, *Le metropolit Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique*, extras din RES1, XXIX, 1952, p. 54—70. (Autorul nu este pe deplin sigur de identificarea propusă de Iorga, dar nici n-o respinge. Manuscrisul în discuție nu este menționat aici, cartea lui Bilbasov fiind probabil inaccesibilă harnicului cercetător al culturii românești vechi în limba slavonă.)

⁵ Vezi exemplele atestând diferențele dintre mss. de la Lvov, citat mai sus sub „b”, și acesta, la A.T. Bălan, *op. cit.*, II, p. 118; B. Anghelov, *ИЗ чмапана... Аумерамыра*, p. 36—37.

Sinodală din Moscova, și a fost publicat de P. A. Lavrov și de A. Teodorov-Bălan², în comparație cu alte copii.

De curînd, în 1953, Ioan Iufu a dat la iveală o nouă copie, aproape identică cu cea tipărită de P. A. Lavrov și A. Teodorov-Bălan, după *manuscrisul nr. 6J428 al mănăstirii Sucevița din Moldova* (ff. 293 — 294)³, cu titlul: Д<I/HA(T) нрн(A)Kiuro w(r)u,i Hdimr© KypH/u ^HASCs^A, oYMTAA CAOKfHCK<i(p). Manuscrisul, copiat în aceeași mănăstire de către „Nicolae, fiul popii Ioan din târgul Hotinului”, este un *Prolog*, cuprinzînd scurte vieți de sfinți și cazanii pentru principalele sărbători dintre 1 septembrie și 30 aprilie.

Comparînd cele două scurte texte, am ajuns la concluzia evidentă că ele sînt aproape identice, prezentînd unele mici variante, ce se regăesc în alte copii; textul publicat de Iufu are însă o omisiune în paragraful IV, după împărțirea lui A. Teodorov-Bălan⁴.

4. *Pomenirea lui Chirii*. Un text diferit de cel menționat mai sus, dar avînd aceeași funcție, a fost descoperit de A. I. Iațimirski într-un manuscris moldovenesc de la mijlocul sec. al XVII-lea aparținînd „ночйуиHHKy <Je>зпы Bpa-рнуиу в KonapHmcoM cкнтс в Beccaпa6HH”. Pe fila 3 a caietului 11 — spune Iațimirski — „printre cazaniile din postul mare, se află o scurtă pomenire a preacuviosului Chirii, învățătorul slavilor, într-o redacție complet necunoscută”⁵, deși se aseamănă întrucîtva cu alte *vieți* pe scurt ale lui Chirii și se observă că se bazează pe varianta completă.

¹ *Mameпуajibt...*, p. 101 — 102.

² *Kupuji u Memodu*, II, p. 34—35 (introducere, p. 33; note, p. 35—37).

³ *CmapoobAiapcKU naMemnu/у...*, p. 254—255.

⁴ Trad.: „Pomenirea preacuviosului părintelui nostru Chirii filozoful, învățătorul slavilor”, în ediția lui A. T. Bălan (*op. cit.*, II, p. 34), titlul e precedat de indicația: JJ. (februarie 14), care lipsește la Iufu.

⁵ *Ibidem*, p. 254.

⁶ *MejiKtie meKmu u 3aMemm no cmapUHnou CAO6HHCKOU U pyccKou AUmepamype.XXI-XL*, St. Pb., 1902, nr. XXX, p. 104-105 (extras din «HOPJIC» V, 1900); textul la p. 105-106. Menționat de B. Anghelov, *CnaenHCKU ineopu...*, p. 187 (nr. 4), acest text e același cu cel citat la p. 207 — 208 (nr. 131). Cit privește manuscrisul — despre care nu știm acum unde se află — Iațimirski adaugă în nota 1 de la p. 104: „KpaTKHe CBfleHHH o6 3TOH pyxonHCH coo6meHbi HaMH B npHMeiaHHH Ha 368-H CTp. 2-H KHHrH II TOMa «H3B. OP.JIC»”. Iată ce găsim la locul indicat (*MejiKtie meKmu u saMeniKii no cmapnimoi cjaemiCKoi u pyccKou*

Textul a fost reprodus de P. A. Lavrov¹ și apoi de A. Teodorov-Balan².

După cum arată A. Teodorov-Balan, acest interesant text reprezintă „o redacție rusă târzie pe o bază mediobulgară”; peste datele vechi au fost adăugate informații noi de proveniență rusească, astfel încît s-ar putea presupune chiar că, în genere, textul a fost redactat în Rusia de un cărturar bun cunoscător al tradiției și textelor mediobulgare.

Acest scurt text este atît de frumos și sintetic, încît — nefiind cunoscut cititorilor din țara noastră — ne permitem să-l reproducem integral după Iațimirski, folosind notele acestuia și ale lui A. Teodorov-Balan, pentru unele explicații³:

ih(c)u,d 4*KP<IAA -Āy- AH-h.

*Uxf k-k cTKIH(x) ivita HUI«(b) KpPHAd, dpx"ifn(c)Kn<i KdToiT-CKd(r), Al^AP'H'O \$SHA0C0\$<i H *y4HTfAA CAOKEHIV(AA) H EA"krdpiv(/H).*

I- GTWH KpPHAK \$SHA0C0\$k> P«AW(AI) C*k EAtrdpH(H) IV(T) GoACA/Hd rpdA<>, rpdAWTA HOP^A ChTKOPH H np'KAOJKH rpWcKklH *3klKk Hd p«y(c)cKhLA KHHPl Ck EpdTOMh CBOH(AA) *sf119\$AIIMh*, HĪK H T'h Ekl(c) np-kKKIH dpjfYfn^Knk (Hopd(K)cKTH H •UIUcKTH, KĪ U,p(c)TKIV ĩHXdHAd U, ?A rpT14kCKd(r) H Ek *AHH* dpjfTfn(c)Knd KOHK-CTdHTHHd rpdA<> EĀĪKĪHHdriv ndTpTdpX*d \$WTT"d, R' AlTd KTTSA EATiPdP'CKd(r) BopHCd H PdCTHU,d E rooycTHdrw~, KTTSA /Hopd(E)'

Аимеpамуре, I-XII, St. Pb., 1899, extras din rev. citată, p. 3 — 4: „...py-KonHCB cpeflHHM XVII Bena, npeflCTaBJinomaji cоpаHHe cTOB H noy-oeHHH, pacnonoxeHHMX no HcnejMM Bejimcoro nocTa ([Nota] 1: PyKoimcb B HCTBepKy (21 1/2 X CMM.), Ha 14-TH TeTpaфk: nonyycTaB MOjiflaBOcoro ДHCьMa, no 18-TH epioie Ha JIHCTC ПpaBomicaHHe cpeflHe6ojrapcKoe, C OCO6eHHOCTHMH, OTJИHHaiOниHMH pyKOHHCИ, HHCaHHbie B MonaaBHИ. Ha KopemKe, Na 6). C6opHHC npHHafljieHT KOHAPHUKOMV CBHTO-HHKOJiaeB-CKOMy CKHTy Eeccapa6cKOH py6., KOTOPUH MM noceranH JieroM 1895 ro«a ([Nota] 1:... HeckOJиBKO cnaBHHCKHX pyxonHceH [printre care și acesta] H CTaponeiaTHbix KHHT **coцpaBJИHOT co6cTBeHHOCTb** nocnymHHKa cxHTa Oeflopa EparHma)".

¹ *MamepuaAbi...*, p. 103—104.

² *Kypua u Memodu*, II, p. 45—46; note, p. 46—47.

³ *Op. cit.*, p. 46.

⁴ Adoptăm împărțirea pe fragmente efectuată de A. Teodorov-Balan.

⁵ Cf. *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă), cap. XIV:

ΠICTHCAABIT BO... EoOMk OY<CTHAK.

CKdriV, H IOCTIAA (sic!)¹, KHSA BrtdTHCKdriV² H fl-bccKdrw³, H 3* Kpa⁴, KoraHi Ko3dH'cKdro (sic!), KapAoyca, KpaAA Hf/H-fcqhKd-rw⁵, H AoyHda r(c)n(A)pA⁶, U,P(C)TBAAHY,HS ike Kh RWRpdA* KHbtt PoychKO/H8 PoypHKoy, A* >PKK. A-K(T) np-biK(A)f KPIUZHHTJ PoyCKkIA 3EMA A, d U>(T) CTi3(A)dHTd BSlh /Hl'poy Bk ATO .xS.T. .g.F'.-e⁷, H 43hB0yKBkl HEHEHH CTkCTUBH A ^ P* .

II. H Kp(c)TH CAIVBAHkl H EAliIMpkI⁸, nordHCTKd 5KE W(T)-KpiirijTH(Ai) CA H(M).

III. H nocTdrH .OB. nonki CKOpOllHCU,H⁹, np-kAOKH st Bpts-k BTiCb KTKHHKI HPTkKIV^HdriV OyCTMBd W(T) rpVHiCKarO ASkIKJ Hi EATirMp'CKTH, (WT) BA rOBICtUEHfi 5KE HAlh Hiu(H)|JH(A) H CTVKOH-Mj(B)lJHAlI Hi nd/HATH CTro B(A)A\(<J)HK4 ^HMTfi'U w(T) piVAHdRO H(AI) rp4A<> GfAOyHA, H5KE BHECE CTkl(X) H BFOHOCHkl(x) /HAJrUH CH(X)¹⁰.

¹ Formă modificată a numelui Koțel (v. sl. KoitMk), vezi mai jos nota 5 de la p. 37.

² Adjectiv de la numele lacului Balaton.

³ Desigur, interpolare.

⁴ Numele unui cărturar evreu „eretic”, Zambri (la *td in Viața lui Metodie* — sinaxar și în *Cronica* lui Gheorghe Amartolos).

⁵ Carol cel Gras (879 — 886). Forma numelui (KapAoyca) duce la un izvor slav apusean.

⁶ Confuzie, prin interpretarea greșită a pasajului $\text{I} \rho \text{H} \iota \text{u} \text{A} \iota \text{U} \gamma \text{y} \text{*} \text{i} \text{H} \text{A} \text{C} \text{P} \text{H} \text{H} \text{J} \text{ } \rho \text{M} \text{H} \text{H} \text{K} \text{W} \text{B} \text{ } \kappa \rho \alpha \alpha \text{i} \text{o} \text{ } \text{h} \text{p} \text{h} \text{C} \text{K} \text{o} \text{m} \text{o} \text{y} \text{—}$ „Venind în părțile Dunării, la regele unguresc” (*Viața lui Metodie* — varianta completă, XVT, ed. Lehr-Splawinski, p. 119).

⁷ Aceeași dată, 6363, apare și la Hrabr: după era alexandrină, anul 863 (ceea ce ni se pare mai plauzibil), în timp ce după era constantinopolitană ar rezulta 833 (cf. mai jos). Dacă la 863 adăugăm 122, cât calculează cărturarul rus ce a introdus această știre, obținem anul 985 pentru creștinarea rușilor (această dată e greșită doar cu trei ani față de cea reală, 988: în cazul calculului după era constantinopolitană am obține doar 977, ceea ce este mai departe cu 11 ani de data reală).

⁸ Prin GAOIAHY, spre deosebire de EAirapiu, cărturarul rus înțelegea pe toți ceilalți slavi, cu excepția rușilor.

⁹ Expresia e luată din *Viața lui Constantin Filozoful*, XIV; vezi ed. Lehr.-Spiawinski, p. 65 (cf. mai sus).

¹⁰ Din Ana mra $\text{K} \rho \alpha \text{p} \text{o} \text{n} \text{H} \text{c} \text{h} \text{i} \text{u} \text{SMM}$ (*Viața lui Metodie*, XV, ed. Lehr.-Spl., p. 119), autorul face 72, pentru a-i apropia de numărul traducătorilor *Bibliei* din ebraică în greacă (70).

¹¹ Datele sînt luate tot din *Viața lui Metodie*, XV, dar, în loc de « T I AtapTa AffcAu* », autorul precizează W(T) AOBuHlI, iar în loc de 26 octombrie, scrie numele sărbătorii Sf. Dumitru, pentru ca ambele date să fie marcate de o sărbătoare, ultima fiind legată chiar de orașul Salonic, locul de origine al celor doi frați.

IV. Do ct(A\) JKI HaoyMHBK GAOEAHKI CTKI(M) KHHraMh, no-KHbf KVPHAK \$HAOCO\$_h /HAAPUH ATITU ANK H np-fcCTdKH CA R' ATW .xs.T.'S.'S.-ro' H nocraBH (n(c)Knu AtiKYa', GJEA, flHri-rtapTa, ropaaA<<> Hay-Ata, K/U<\HTd.

V. HIK» H T" h EroovroAWK QBH CA H KK CTKIHX") AHKOV CUipHITf CA H nOAJKHUI* TTJAW (ro Kh HpkBH Craro KAHMfHTd, HA^KC H A" A"i' np-bBKIBafTK.

5. *Mențiuni despre Chirii în traducerea slavonă a „Cronografiei pe scurt” a patriarhului Nichifor și în „Cronica sîrbo-*

¹ .s'. /F. .Q. .IJ. greșit, în loc de .xsTo<f. (6377—5508—869); cf. *Viața lui Constantin Filozoful*, XVIII (ed. Lehr.-Spl, p. 91).

* Greșeală (AHKHM—numele unei țări din Asia Mică, Licia). Ceilalți sînt cei cinci ucenici cunoscuți ai lui Chirii și Metodie.

² Trad.: „Luna februarie, ziua 14. A celui între sfinți, părintelui nostru Chirii, arhiepiscopul de la Catania [în text, KdTOHcK(r), probabil prin confuzie cu episcopul Chirii, trimis în 866 de Bizanț spre a creștina pe ruși, mort și îngropat mai tîrziu în orașul Catania din Sicilia; vezi A. T. Bălan, *KupuA u Memodu*, II, p. 36—37], înțeleptul filozof și învățătorul slavilor și al bulgarilor și al rușilor.

I. Sîntul Chirii Filozoful, fiind de neam bulgar din cetatea Salonic, a făcut slove noi și a tîlmăcit cărți din limba greacă în rusă cu fratele său bun Metodie, care și acela a fost primul arhiepiscop morav și ceh, în timpul împărăției lui Mihail, împăratul grecesc, și în zilele arhiepiscopului Constantinopolului, fericitul patriarh Fotie, în anii cneazului bulgar Boris și a lui Rastiț [Rostislav], cel îndemnat de Dumnezeu, cneazul morav, și a lui Koțel, cneazul Balatonului și al leșilor [interpolare], și ai lui Zambri, hanul de la Cazan [vezi nota 4 de la p. 32] și ai lui Carlus, regele nemților [vezi nota 5, *ibid.*], și ai lui Dunai, domnul ungarilor [confuzie; vezi nota 6, *ibid.*], în timp ce domnea la Novgorod *fia* Ucraina] cneazul rus Ruric [a. 862—879], cu 122 de ani înainte de creștinarea Țării Rusești, iar de la zidirea lumii de către Dumnezeu, în anul 6363 [—5500 = 863; vezi nota 7, *ibid.*], și a alcătuit bine slove necunoscute [înainte].

II. Și a creștinat pe slavi și pe bulgari, care s-au lepădat de credința păgîmă.

III. Și a pus 72 de preoți buni scriitori și a tîlmăcit repede toate cărțile rînduiei bisericești din limba grecească în cea bulgară, începînd de la Buna-vestire și terminînd la pomenirea sîntului marelui mucenic Dimitrie din orașul lor părintesc Salonic, care a dat și pe acești bărbați sfinți și purtători de Dumnezeu.

IV. După aceea, învățînd pe slavi sfințele cărți, a trăit Chirii Filozoful cel înțelept ani 42 și a răposat în anul 6377 [—5508 = 869] și a pus episcopi pe Lichie [greșeală; vezi nota 2], Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum și Climent.

V. Și s-a arătat și el plăcut lui Dumnezeu și s-a numărat în ceata sfinților, și i-au așezat trupul în biserica sîntului Clement, unde se află și pînă astăzi."

moldovenească". În vechea literatură românească a circulat, în versiune slavonă, o variantă a *Cronografiei pe scurt* (XpovoyracпiK6v auvxojiov) a patriarhului Nichifor (806—815), tradusă încă în timpul țarului bulgar Simeon (893 — 927), completată pentru secolele următoare pînă la 1425 și continuată, în Serbia, cu *Analele sirbești noi (Mladji letopisi)* pentru anii 1355—1490. Această *Cronografie pe scurt* este cunoscută în patru copii slavo-române: cea din mss. nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, provenit de la Poceaev, copiat parte la Baia, de diacul Roman, parte la mănăstirea Slatina, de Isaia, viitorul episcop de Rădăuți, între 1554 — 1561¹; cea din mss. O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii publice „Saltikov-Șcedrin” din Leningrad, copiat în Moldova la sfîrșitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea, și parțial — de la anul 325 — cele două versiuni ale așa-numitei *Cronici sirbo-moldovenești* (mss. slav nr. 636 al B.A.R., din 1557, și mss. nr. 51 din Colecția Iațimirski, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. — Leningrad; ambele provin de la mănăstirea Neamț)².

Traducînd și copiind *Cronografia pe scurt* bizantină, analiștii sîrbi au introdus o serie de noi știri istorice³, care au fost preluate de cărturarii români. Printre acestea se află și una referitoare la creștinarea bulgarilor și alcătuirea alfabetului slav decît Constantin-Chiril. Iată pasajul care ne interesează,

¹ Actualmente manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene, sub cota _____ (116). Despre el vom vorbi mai jos.
E. 47

² O copie fotografică a mss. nr. 51 din col. Iațimirski se află la B.A.R., mss. slav nr. 685. Despre acest manuscris Iațimirski spune: „С6опННК нрНo6пepeН HaMH BO BпeMH нoe3лKH нo PVMBIHНН B MOH-пe EHceпpacaHH H пam>me cocTaBJijui co6cTBeHHOen» OflHopo HepoMOHaxa EHceпpмcaHCKopo MoHacTBipa...” (Из CAaexHCKYx пyKoycey. TeKeny u 3aJyemKY. „yieHHe 3aHHCKH HMH. MocKOBCKOpO yHHBepCTeTa”, OTfleJI HCTOpHKO-дpHJIOJIOpH-HeCKHH, Bтpн. 24, Moscova, 1899, p. 76, nota 2. Asupra datării lui vezi E. Turdeanu, *Le Sbornik dit „de Bisericiani”: fausse identité d'un manuscrit remarquable*, extras din *RE.SI*, t. XLIV, 1965, p. 29—45.

³ Vezi Lj. Stojanovid, *Stări srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad-Sr. Karlovici, 1927, p. 150—151; alte indicații vezi la B. St. Anghelov, *CAQSHCKY U360PY...*, p. 212.

după manuscrisul nr. 636 al B.A.R. (f. 221b,r.17—20, f. 222 a, r. 1—6):

/HHXdHrtTk CHW @CIV\$HAOBk CK ANtpYA CH 6{W(A)P0A .Kt.
rtt(T) H CI fidCHrtYfAVk iIdkFAIVHO<Mk -7. /VK(T) H /tt(c)u,Ti .AIUPH
CH(x) WEHOBH CA npdBOCAdBYE H ikivHKI CTUA R-fcCTdBHUIA (c) B"K
UpKBH ndKH H BrtIVTdpE JfP(c)xYdHU CKTBOPHUIA (c) H CMVBECd CrtIV
B6(H)CKdd CTkCTdBHUIA (c) CTkIH(M) KVPH/IW(M), B ATW x'STg.
[6360-5500=860]³.

6. *Călugărul Hrabr: „Despre litere”*. Scrisă la începutul sec. al X-lea, opera călugărului Hrabr prezintă o importanță deosebită pentru istoria culturii slave, pentru lămurirea originii alfabetelor slave și a rolului lui Constantin-Chiril Filozoful în această însemnată acțiune. Această apologie a scrierii slave, aproape contemporană cu începuturile ei, s-a păstrat în 73 de copii cunoscute pînă acum, dintre care unele au fost descoperite recent de profesorul bulgar Kuio M. Kuev, care le-a și editat pe toate în impunătoarea monografie *^epHopHsen Xpa6i>p*, Sofia, 1967. Cel mai vechi manuscris datează din 1348 și a fost scris de călugărul Lavrentie, pentru țarul Ivan Alexandru al Bulgariei. Urmează trei manuscrise din sec. al XV-lea, trei din sec. al XV-lea — al XVI-lea

¹ în edițiile textelor menționate: I. Bogdan, *Ein Bei trag zur bulgärischen und serbischen Geschichtschreibung*, în *Archiv fürslavische Philologie*, Bd. XIII, 4, 1891, p. 518 (mss. de la Kiev); Idem, *Letopisețul lui Azarie*, extras din *A.A.R.*, Seria II, t. XXXI, București, 1909, 71, trad. rom., p. 83 (mss. de la Leningrad); I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 92, trad. rom., p. 98 (mss. nr. 636 al B.A.R., din care reproducem mai sus); A. I. Iațimirski, *H3 caemckux pyKonuceu...*, p. 77, nota 5.

² împăratul bizantin Mihail III (842-867).

³ Aceași dată apare în trei letopisețe sîrbești care conțin această știre (Lj. Stojanovid, *op. cit.*, p. 151). Desigur, aici lipsește „și trei”, ceea ce ar da exact 6363, respectiv 863, anul misiunii morave (cf. mai jos). Asupra utilizării celor două sisteme de cronologie — bizantină (potrivit căreia de la „facerea lumii” pînă la nașterea lui Hristos au trecut 5508 ani) și alexandrină (5500 ani), vezi K. Kuev, *HepHopu3eif Xpaâbp*, Sofia, 1967, p. 85—148. Autorul arată că în acest caz trebuie să avem în vedere era alexandrină (adică să scădem 5500 ani).

Trad.: „Mihail, fiul lui Teofil, cu mama sa Teodora, 25 de ani, și cu Vasilie Macedoneanul, 1 an și 4 luni. în vremea acestora s-a înnoit dreapta credință și sfințele icoane s-au pus iarăși în biserici, și bulgarii s-au făcut creștini, și Uterele slavonești au fost alcătuite de sfîntul Chirii, în anul 6360 [—5500=860, mai precis 863, întrucît s-a omis la copiere cifra 3]”.

și zece din sec. al. XVI-lea: pe primul loc (nr.8, în ediția lui K. Kuev) se plasează *manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* (nr. vechi 329), iar pe locul trei (nr. 10, în ediția lui K. Kuev), *celebrul manuscris moldovenesc nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice de la Kiev*, citat mai sus¹.

a) *Manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* a aparținut egumenului Anastasie de la mănăstirea Bistrița din Moldova, care a venit la muntele Athos, unde a murit în 1606, după cum rezultă din însemnarea de la strșitul sbornicului.

Prezentat mai întâi de P. A. Lavrov în 1908², sbornicul a fost folosit apoi de Iordan Ivanov, care a publicat în 1931 textul scrierii călugărului Hrabr (ff. 248—252)³, ce are aici titlul: GKd3dHV{ KdKO CTCTdKH CTKH KvpH(rt) GAWKIŪHV(AA) IIH-CAAEHd npoTHKq bftShiKoy⁴. După ediția lui au reprodus textul J. Kurz, în 1949⁵, și recent K. Kuev⁶.

După cum arată P. A. Lavrov, Iordan Ivanov și K. Kuev, această copie, deși mai nouă decât altele (am văzut că în ediția din urmă ea este trecută a 8-a), este una din cele mai importante, prin:

1) Enumerarea completă a literelor slave:

Gt (JK) CA (T) IHCmfHd CAWB-KHCKdd, CHHE H(jf) IK>(A)Kd(T)
 IHCdTH H TAdUJdTH⁷ d , e , B, A<*(o A« *> H w(T) CrI(f) CA(T)
 METKipH AA(JK)8 A ^ M ^ d noA^Hd PPTV(M)CKKI(H). GA (T) JK(
 CH: d, B, P, A, «, » H, (0, T)⁸, K, A, M, H, O, n, p, C, T,

¹ Vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 166, 210-214, 217-221.

² *K eonpocy o epeMenu usoâpemem/t nucbMen u nepeeoda ceauTeH-hozo nucamn*, în *Jagiâ-Festschrift*, Berlin, 1908, p. 355—358.

³ *EbjtzapckU cmapum...*, ed. a H-a, p. 442—446 (cu o notă introductivă, p. 440-442).

* Trad. „Povestire, cum a alcătuit sfântul Chirii litere slavilor, potrivit limbii lor”.

* M. Weingart, *Texty he studiu jazyka a pisemnictvi staroslovinskiho. Druhe' revidovane'* vydâni novâ upravil J. Kurz, Praga, 1949, p. 189—192.

⁶ *Op. cit.*, p. 210-214.

⁷ în alte manuscrise **rAATH (= r/iarAATH)**. Aici și în continuare folosim în parte notele lui Iordan Ivanov, după ediția căruia reproducem citatele.

⁸ în mss. de la Wroclaw (sec. al XVI-lea), corect: **A**

• Așa în ediția lui Iordan Ivanov.

у, **X** > **ty'** > < METkipH Ha A «A(T) **no** CAVR-KHCKOMS A3KIKOV, H(JK) C*(T) cTa: E, >K, S, U,, M, UI, IU, -K, KJ, K, -K, K>, «, A, . .

2) Numeralul urrupH /HS>K(A)8 A<CA(T)aia (= 24):

3) Precizarea că în timpul scrierii acestei opere erau „încă vii cei ce au văzut” pe Chirii și Metodie:

миUt AH ETimpOCHUJH CAU'R'E'HKCKkA EOIfKRape (KHHriVUIfa)* rAA: KTO KKI nucAUa CTKOPHAK **t(c)**, HAH KH rW np-kB(A), TO RXCHKTI(A) TK H lv(T)KilUaBU» P*KA(T): CTKI Kw(HJCTahTK C^HAOCO^K HapH-H<»A\kjh KpHAK, Ttk H nHC/HHa KTBOPHAK, H KHHTKI np-KREAK, H <H(AOAT(Epa(T)(ro. G*(T)EIV EIUE JKHKKI, HJKJ C*(T)RHA^H^.

4) Numele PacTHița MivpaKCKa (gen. sg.) și KIVU,CAA, KHASa EAaTkHCKa KIVCTMA. Fraza întreagă este: H aiuc BIUIPOCHUJH Kk KOI Kp-k/WA, TO BTI(A)TK H PCKA(T), HKO B*K Bp-KAUH4 fi&HXMAa, uT-k rpII(M)cKa, H Eu/pnca, KHASa EA-KrafCKa, H P<icTHU,a AuvpaCKa,

¹ Textul de la **A*(W) A*** pînă la sfîrșitul pasajului nu se găsește în toate manuscrisele (vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 47). Trad.: „Acestea sînt literele slave, astfel trebuie ele scrise și rostite: **A, I, E**, pînă la **A**, iar din acestea, douăzeci și patru sînt asemănătoare literelor grecești. Acestea sînt: <i>*i r, Ai <i> s, H, (9, 1), K, A, M, H, z, o, n, p, c, T, T, 4, Xi +1 Wf<i> patrusprezece sînt potrivit limbii slave, și anume: s, **JK, S, H, H, UI, UI, X**, hi, k, io, x, A.”

² Considerat mai înainte moravism, acest numeral arhaic se găsește și în alte manuscrise vechi bulgare.

³ Cuvîntul indicat în paranteză este scris cu cerneală roșie deasupra sinonimului său. El apare în alte manuscrise, prin urmare poate fi rezultatul unei confruntări.

⁴ Pasajul spațiat apare numai în acest manuscris, în cel de la Moscova (sec. al XV-lea) și în cel de la mănăstirea Soloveț, reg. Arhanghelsk, nr. 913 (vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 26); în acestea este adăugat, pe bună dreptate, și cuvîntul Hf (pe ei). Trad.: „Dacă vei întreba pe cărturarii slavi, zicînd: Cine v-a făcut slovele sau cine v-a tîlmăcit cărțile, toți știu și, rîspunzînd, vor spune: Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chirii, el ne-a făcut slovele și ne-a tîlmăcit cărțile, și Metodie, fratele său. Căci sînt încă vii cei ce i-au văzut”.

* Acest cuvînt lipsește în alte manuscrise, cu excepția mss. de la mănăstirea Soloveț, nr. 329, unde apare astfel: КОЦСАН КНШ FAITHHWKa. Este interesant de observat că acest cuvînt apare în aceeași formă în textul reproduș mai sus, sub nr.4, după Iațimirski (ca și în alte manuscrise ale scrierii lui Hrabr, vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34). Credem că sintagma completă este cea corectă și că ea trebuie tradusă, în acest caz : „Kotel, cnezul curții (lat. *castellum*) de la Balaton” (vezi R. Nahtigal, *Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila*, în *Slavistii-na revija*, I, 1948, p. 17—18, ap. K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34).

H KIVU, fAA, KHASa KrtdTkHCKd KIVCTtrtA, K ATIV W(T) Ch3A<Hyd /HHpa xSTâ H TpiT'ff [6363 - 5500 = 863]».

b) *Manuscrisul de la Kiev*, unul din cele mai interesante și mai prețioase manuscrise slavo-române, cuprinde, după cum a arătat Ioan Bogdan², cinci părți: 1) extrase din scrierile morale și ascetice ale părinților bisericii ortodoxe (Vasilie cel Mare, Atanasie cel Mare, Ioan Gură de Aur ș.a.); 2) tratate gramaticale („Despre litere” de Hrabr, „Despre cele opt părți ale vorbirii”, scriere anonimă alcătuită după izvoare grecești, și un extras din opera gramaticală a lui Constantin Kostenețki, numit Filozoful, din sec. al XIV-lea — vezi mai jos); 3) notițe astronomice și calendaristice; 4) tratate dogmatice și polemice, scrieri apocrife; 5) scrieri istorice bizantino-slave (*Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor, completată pînă la 1425 — vezi mai sus, sub 5 —, *Anale sîrbești*, pentru perioada 1355—1490, și *Cronica bulgară anonimă*, pentru anii 1296—1413) și românești (*Letopisețul de la Putna I* și cronicile lui Macarie și Eftimie)³.

Scrierea călugărului Hrabr, aici cu titlul în forma cea mai veche: *О мѣстѣ Мр-КНопНЗуа Храспа* („Despre litere” a călugărului Hrabr), se află la ff. 205a — 208b și a fost publicată mai întâi de A. Bagrii, în 1912⁴, iar acum în urmă, din nou după manuscris, de K. Kuev⁵.

¹ După era alexandrină (cf. mai sus, nota 3 de la p. 35.). Trad: „Și dacă-i vei întreba în ce timp, ei știu și-ți vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, și a lui Boris, cneazul bulgăresc, și a lui Rastiț moravanul, și a lui Kotel, cneazul curții de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6363 [-5500 = 863]”.

² Vezi descrierea detaliată în *Vechile cronicе moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 576—581, reprodusă acum în *Scrieri alese*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 272—288. Vezi, de asemenea, descrierile publicate de V. Jagid (după A. Popov), *Пачындеміх ВУЧОСАМННСКОУ У пьчатой старуHU о уерКоеноСАМННСКОМ хЗУКе*, în *СценіюБаННН no пьчекОМы јтнncy*, I, St. Pb., 1885—1895, p. 576—581, și de A. M. Lukianenko, *notaecxuu c6opnyK KueecKou ffyxoeHOii AKadeMuu MO/idaeo-6o/izapcKou padaKuuu XVI-eeKa*, în *Hoeuu c6opmK cтameu no CAaemoeedemK)...* B. H. JлajuaHCKoao, St. Pb., 1905, p. 406-465.

³ Despre toate acestea din urmă și edițiile lor, vezi studiul *Istoriografia română veche...* (mai jos).

⁴ *Вопрос о СКмаНУУ НерНопмуа Храбра u Kueecme енукКу „СКО-Замн”*, în *0uAOAoeutecKue Занум*, TOR. 52, ВУН. 2, Voronej, 1912, p. 269-275.

⁵ *Op. cit.*, p. 217-221.

Dacă manuscrisul precedent împărtașea împreună cu altele anumite arhaisme textuale prețioase, în raport cu majoritatea celorlalte copii, acesta este *unicul* în toată tradiția celor 68 de manuscrise și 5 tipărituri vechi cuprinzând scrierea lui Hrabr care menționează la sfârșit, pe lângă numele lui Chirii și Metodie, pe acelea ale celor șase ucenici ai lor: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie, Sava și Lavrentie, în total, deci, opt dascăli ai slavilor¹. În timp ce majoritatea absolută a manuscriselor se încheie cu cuvintele: **G ; K T J K I H H H K I w(T) K t T K I, A J K I H H A f p E' K M h, J H " t H t(c) s p t / H A. T a K l v (K) p a 3 g (M), E p a T' f a, E. T i t (c) A < I A h C A O K t H J V M h, f m o \ f > K f C A A K A. M h C T h H A P ^ ^ K d H n O K A a H T H I' f, H H - k H n p (c) H O H K T k K k K K I R I Î K I V (M) K f (3) K w (H U, a)**², eventual, cu unele variații și cu finalul „**A M H U K**”. manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev adaugă: **K i r p H A K H K p a T h A \ o y M t Q n A' U i T o o p a 3 A o, K A I M C H T K, H a o y - M h, R r r t A i p i t, C A A A A a K p i (H) T' f i. A' m x â g K Ā -**

Este drept că, așa cum atrage atenția K. Kuev³, acest pasaj — care nu se leagă prea bine de cel precedent — nu pare a face parte din textul primar, dar nu trebuie respinsă nici posibilitatea ca el să aparțină unui fragment mai amplu, de vreme ce se presupune⁴ că textul original putea fi mai

¹ Am văzut mai sus, în *Pomenirea lui Chirii*, reprodusă după Iațimirski, sub „4”, că sînt citați Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum, Climent, iar în loc de Lavrentie, printr-o confuzie a copistului, apare numele Lichie (la acuz. AHKT4, care se aseamănă cu numele țării Licia, din Asia Mică). Mai jos, vom vedea că într-un alt text sînt citați, alături de Chirii și Metodie, numai cinci ucenici (este omis Sava), pentru a da totalul de șapte, analog cu cei 70 de traducători ai *Bibliei* din ebraică în greacă. În sfârșit, în *Viața lui Climent* de Teofilact (în limba greacă), cap. II, 7, sînt citați: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie și Sava (nu însă și Lavrentie), iar în cap. XII, 35, în locul lui Sava, apare Lavrentie. Vezi: Teofilact, *KAUMeum OxpudcKit*, ed. Al. Milev, Sofia, 1955, p.36-37, 60-61; K. Kuev, *op. cit.*, p.53, nota 37. Prof. Emil Gheorghiev identifică pe Lavrentie cu Sava (*Paiueentbm na CbAeapcxama Aumeepamypa e IX-X e.*, Sofia, 1962, p. 66; *KupuA u Memodu, în Hemopux na CbAeapcxama Aumeepamypa*, I, Sofia, 1962, p. 39).

² Reproducem după versiunea în discuție (K. Kuev, *op. cit.*, p. 221 și pl. 19). Trad.: „Sînt și alte răspunsuri, despre care vom spune în altă parte, căci acum nu este timp. Astfel de înțelepciune, fraților, a dat Dumnezeu slavilor; a lui este slava, cinstea și puterea și închinarea, acum și pururea și în vecii vecilor, fără sfârșit”.

³ Trad.: „Chirii și fratele său Metodie, Gorazdo, Climent, Naum, Anghelarie, Sava, Lavrentie. Anul 6424 (5500 = 924)”.

* *Op. cit.*, p. 53.

⁴ *Ibidem*, p. 45—46.

dezvoltat. Oricum ar sta lucrurile, în ceea ce ne privește, sîntem înclinați să dăm o altă interpretare datei de la sfîrșit, fl-**fc(T)** xbsKÂ. (6424). Profesorul K. Kuev, care desfășoară o largă argumentare pentru a dovedi că Hrabr a folosit era alexandrină pentru menționarea datei apariției scrierii slave (6363 — 5500 = 863, anul misiunii morave), și nu era constantinopolitană (6363 — 5508, ceea ce nu spune nimic verificabil prin alte izvoare)¹, își abandonează dintr-o dată teza — justă, după aprecierea multor slavisti — și socotește altfel: „6424 — 5508 = 916. ToBa e roflHHaTa Ha KjiHMeHTOBara CMtpT” (Acesta este anul morții lui Climent)². Or, Climent nu e ultimul menționat în listă și nu vedem de ce autorul pasajului ar fi indicat numai anul morții acestuia. Dacă însă vom calcula după era alexandrină (6424 — 5500), obținem anul 924. După părerea noastră, ca dată care încheie o scriere, al cărei titlu și autor sînt menționate clar la început, aceasta poate fi tocmai anul compunerii ei de către Hrabr, ceea ce — în linii mari — corespunde afirmației că „sînt încă vii cei ce au văzut” pe Chirii și Metodie (de la moartea primului trecuseră 55 de ani, iar de la a lui Metodie — 39 de ani). Această exprimare n-ar mai fi fost însă potrivită, dacă Hrabr și-ar fi scris opera „în jurul anului 893” (la numai 8 ani după moartea lui Metodie), cum presupune prof. K. Kuev³. Așadar, credem că manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev capătă o importanță deosebită, tocmai în sprijinul ideii fundamentale a exegetului bulgar privind data apariției scrierii slave și a compunerii acestei impresionante *apologii* a ei.

¹ *Ibidem*, p. 75—148; vezi și lucrările sale anterioare, începînd cu 1956, citate la p. 19, nota 52 (inclusiv recenziile la amplul său studiu publicat în 1960).

² *Ibidem*, p. 53.

³ *Ibidem*, p. 33. Vezi și alte păreri — printre care aceea că Hrabr aparține secolului al X-lea sau cel mult sfîrșitului sec. al IX-lea—începutului sec. al X-lea, citate la p. 20. De altfel, și dacă am calcula după era constantinopolitană (6424 — 5508 = 916), lucrurile nu s-ar schimba prea mult (47 ani de la moartea lui Chirii, 31 de la moartea lui Metodie), cu observația doar că această eventuală dată nu poate fi interpretată aici ca menționînd anul morții lui Climent. Pe scurt, despre această chestiune, vezi și comunicarea noastră *Principales itapes de l'histoire des études slaves en Roumanie et de leurs rapports avec les études slaves internationales*, în *Romanoslavica*, XVI, 1968» p. 196.

7. *Constantin Kosteneŭki*. Deși nu e consacrată direct activității lui Constantin-Chiril și Metodie, scrierea filologică a lui *Constantin Kosteneŭki Filozoful* (cea. 1380 — după 1431), **ГК434HTC H3hraKrtfHHO** в нHC/HEHE^h (*Povestire pe înțeles despre litere*), redactată în jurul anului 1418, poate fi considerată ca aparținând aceluiași ciclu de texte, întrucît are ca obiect principal nu numai regulile ortografice ale alfabetului chirilic, ci și problema originii limbii literare a lui Chirii și Metodie și a alfabetului însuși.

Se știe că, în afară de redacția completă, păstrată într-un singur manuscris din sec. al XV-lea (biblioteca mitropoliei din Sremski-Karlovci) și editat mai întii de Dj. Danicid (1869), iar apoi, cu un amplu studiu, de V. Jagic (1885—1895)², această scriere a circulat mai ales într-o redacție prescurtată, în Serbia, Bulgaria, Țările Române și Rusia. Dintre cele mai prețioase manuscrise ale acestei variante, cu titlul **GYa CAO-EECa K-K Kpa(T)u,TJ H3EpdHHd W(T) KHHTKI KOHCTMHTHHd SHAOC-Š<I H C-y-MHTMA Cpike'cKaRo, EKIEUJdrO** нрH **EĀROM**^hCTHK'kMh AfCnOTOV GTE^<JHO\-. **CHC-y CTPO KHASa** flasapa³, patru sînt de proveniență moldovenească.

„... Les Roumains n'ont pas ignore cet écrit non plus—scrie E. Turdeanu*. — Ils ont dispose d'assez bonne heure de la version abregee qu'on donna vers la fin du XV^e siecle ou au debut du XVI^e un disciple serbe de Constantin le Philosophe⁴. La nouvelle version, ecourtâe et condensâe, et rendue de cette fagon plus accessible aux lecteurs, qui devaient etre surtout des maitres des anciennes écoles et des scribes, a ete⁵ retrouve en Moldavie dans deux manuscrits: a. l'un copié avec une Superbe calligraphie, â la fin du XV ou au debut du XVI^e siecle, a été découvert par Kahizniacki en Bucovine; le texte

² Vezi, acum în urmă, *HcmopyH na 6bAzapcKama AHnepamypa*, I, sub red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.), Sofia, 1962, p. 315—320 (cu bibliografia anterioară).

³ *PaccyoKdemH...*, p. 366—517; vezi, de asemenea, A. Teodorov-Balan, *Kypya u Memodu*, II, p. 146—147.

⁴ Trad.: „Cuvinte pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful și dascălul sîrb, care a trăit pe Ungă binecinstitorul despot Ștefan [Lazarevic], fiul sfîntului cneaz Lazăr”.

* *La littérature bulgare du XIV^e sticle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 158.

⁵ V. Jagid, *PaccyoKdemn...*, p. 517 (Nota lui E.T.).

en aetepublic par Jagić; b. l'autre est le manuscrit bien connu qui copie en Moldavie entre 1554 et 1561, fournit à Ioan Bogdan le texte des plusieurs *Chroniques* sud-slaves et moldaves et à Kaluzniacki la *Deuxième lettre du Patriarche Euthyme à Vhe'goumene Nicodeme de Tismana* (mss. nr. 116 de la Kiev-Poceaev — *n.n.*). Le traité de Constantin le Philosophe, dans la rédaction de ce dernier manuscrit ne diffère de la rédaction précédente que par « d'insignifiantes variantes d'orthographe »². Mais ce qui donne à ces copies moldaves encore plus d'intérêt à nos yeux, c'est que, selon l'observation de Jagić, ce sont elles qui ont servi d'intermédiaires entre l'original serbe de la version abrégée et ses remaniements identifiés en Russie"³.

La aceste două manuscrise trebuie adăugate încă alte două: mss. nr. 482 de la Hilandar, menționat mai sus, sub nr. 6a, în care textul extrasului din opera lui Constantin Costenețki — foarte apropiat de cel publicat de V. Jagić și semnalat de P. A. Lavrov în 1908 - se află la ff. 225-246⁴, și mss. incomplet de la Leningrad (Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin”, nr. Q. XVI. 29, sec. al XVI-lea, scris frumos, cu însemnări marginale în limba română), descris recent de B. St. Anghelov⁵.

² *Ibidem*, p. 535—553 (nota lui E.T.). Întrucât nu știm unde se află acum manuscrisul, reproducem aici cele spuse de V. Jagić, căruia Kaluzniacki i l-a procurat („нолЈИHHHK, floeTaBjieHHdH MHC noij). KajryxHincHM H3 EVKOBHHM”): „Manuscrisul, fragment dintr-un sbornic (la sfârșitul filei 8, pe verso jos, se află semnătura *Ái*, care dovedește că acesta era caietul 32 al sbornicului), are acum 12 file (dar după fila 8, adică, după caietul 32 complet, este ruptă o filă aparținând caietului 33). Manuscrisul este pe hîrtie tare, lucioasă, cu un scris splendid de la sfârșitul sec. al XV-lea sau începutul sec. al XVI-lea” (*op. cit.*, p. 575).

* *Ibidem*, p. 553 (nota lui E.T.). Adăugăm că Jagić a publicat textul, cît s-a păstrat în primul manuscrit, la p. 535—551, completîndu-l cu ultima parte din al doilea, p. 551—553. Vezi studiul introductiv la p. 517—535 și nota finală la p. 553.

³ *Ibidem*, p. 554 (nota lui E.T.).

⁴ P. A. Lavrov, *K eonpocy...*, p. 355. Titlul este aici: ГѦа CAOBCCA Бн. Кпанvfc H3bPaHHa »TK KHHI-H KOHCTaHTHHa KHPHaa \$HAOCO\$* H «HHTCA-fc cp-MCKaro, lulularo nPH BĂroHtcTHB-fc(M) ACCHOYS ГѦѦSdHoy, CHS cTre KHASJ Ad3dPoV. După cum se vede, copistul a făcut o confuzie, adăugînd lui Constantin Costenețki și numele lui Chirii Filozoful, creatorul scrierii slave.

⁵ H3 epapaTa 6f-jirapcica, pycKa H cpi>6cKa нHTepaTypa, II, Sofia, 1967, p. 204.

Nu este, evident, locul aici să prezentăm raportul dintre versiunea completă și cea prescurtată, efectuată mai ales în scopuri practice de ucenicul anonim al lui Constantin Kostenețki¹. Vom spune doar că — în ceea ce privește limba română — el a renunțat la un interesant pasaj referitor la pronunțarea literei **-k**, cu un exemplu din limba română, pe care cărturarul bulgar se pare că o cunoștea². Iată acest prețios pasaj, atestând cuvântul românesc (*a*) *bea*, în jurul anului 1418: **НАН БАаиJKki(Ai) H3KIKO(M) Kaxo npaso PE(I)UJH E-k; CTv t EO H CE, 4 HE CTv E.**

De asemenea, renunțând la partea introductivă a scrierii lui Constantin Kostenețki, ucenicul anonim a lăsat la o parte și un alt pasaj referitor la țara noastră, pe care ne permitem să-l cităm aici. Vorbind despre Eftimie de Tîrnova, marele prelat și cărturar bulgar din sec. al XIV-lea³, Constantin Kostenețki scrie: ... HE ИОСТРО(X) RE\HK4PO WHOPO X'SAMKHHKa C\OK'kH(c)KKIH(X) nHC/MEHK, WITfHJMfAHHKd P A » Tp-kHOB'CKaPO KV*(p) 6v*AH/M'fa, HJKf H CS-kTHAO CTpdHh T'k(x') OKO BTK HCTHHS HKH CE, H A<»KE HHI3 CKI AC p-kKKI PAKMkIE MdfiHU,t H KTK GKyACKkIH(X) CTpaHa(x') H 3aropi H ...⁴

¹ Vezi comentariile lui V. Jagid, *op. cit.*, p. 517—535, și B. St. Anghelov, *cp. cit.*, II, p. 200—226.

² Se afirmă că a fost și în Țara Românească. Vezi G. Kostantinov ș.a., *EbAzapcKU nucameju. EuoapagSuu. Eu6/iuozpag5uH*, Sofia, 1961, p. 47.

³ V. Jagid, *op. cit.*, p. 403. Trad.: „Sau în limba română cum vei zice corect *bea* (s*)? Cu *t* (*ea*) și acesta, nu cu *t* (*e*)”. Vezi și comentariile lui V. Jagid, *ibidem*, p. 403, nota 3, și p. 493—494, precum și pe acelea ale lui Ilie Bărbulescu, în *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII, în legătură cu monumentele paleo-sirbo-, bulgaro-, ruso-, și româno-slave*, București, 1904, p. 130—131.

⁴ Născut cea. 1325—1330, patriarh în 1375, mort probabil în 1402. Vezi G. Konstantinov ș.a., *Eb/izapcKU nucameAU*, p. 40—42; *Hemopun na obAzapcama Aumepamypa*, I, Sofia, 1962, p. 285—306 (capitol scris de P. Dinekov; bibliografia la p. 435). Despre răspîndirea scrierilor lui în țara noastră, vezi: E. Kaluzniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Eulhymius*. Viena, 1901; Idem, *Aus der panegyrischen Literatur der Sildslaven*, Viena, 1901; E. Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie al Tîrnovei (1375—1393) în literatura slavo-romdă*, extras din *Cercetări literare*, VI, 1946, 30 p. + IX pl.; Idem, *La UtUrature bulgare...*, p. 67—139.

⁵ Trad.: „N-am ajuns pe acest mare iscusit al literelor slave, vorbesc despre părintele și vlădica de la Tîrnova, chir Eftimie, care a apărut cu adevărat ca un far al acestor țări, fiind și pînă astăzi, pînă la riul Marița și în țările scitice (este vorba despre Țările Române și despre Rusia) și în Zagoria (regiunea dintre Balcani și Dunăre)...”

O referire asemănătoare, dar pentru o epocă mai veche, și anume cea post-chirilo-metodiană (după anul 855), când ucenicii celor doi mari cărturari au fost alungați din Marea Moravie, o găsim în *Cea de-a doua viață a lui Naum*, unul din cei șase continuatori ai operei lui Chirii și Metodie. După ce au ajuns la Belgrad, unde au fost primiți cu cinste: Та>Kf pactami ci OEKI no dSkiH'cY» [= dSvcY»], а OKKI no A<>A'/U4TY» H H CAOKO BOJKYf Oy/HHO;KHUI(nO K'cSAS CTOPHU.1».

8. *Povestirea anonimă despre traducerea Scripturii*. În același manuscris slavo-român nr. 482 de la Hilandar, P. A. Lavrov a descoperit imediat după extrasul din opera lui Constantin Kostenetki, și anume pe filele 246—247, o scriere aparte („JIHUIHHH CTaTba")², cu titlul: GKasaHYf u>(T)-K*AOy "KT» Rpt/MA np-KB(A(CA K>K(C)TTVKHOI nHcaX'f IV(T) rpti(>J)cKaro ASHixa KT* KATipapKa(r), care și formează, de altfel, obiectul principal al articolului citat.

Această scriere anonimă, spune Lavrov, nu face parte din *Povestirea* lui Constantin Kostenetki și nici din varianta prescurtată. Ea prezintă însă un mare interes, căci, vorbind despre traducerea Bibliei din grecește în slava veche, dă anul .xsto. [6370 — 5508 = 862]³, ceea ce corespunde exact datei la care a sosit la Constantinopol solia lui Rostislav. Tradu-

¹ Vezi traducerea mai sus, p. 14, nota 1. Acest pasaj a fost comentat de V. Jagid, în ediția sa, *Посвящение св. Духа...*, p. 390, nota 4, și de E. Turdeanu, *La liturgie...* p. 157 (cu trad. în franceză). Am reprodus după Iordan Ivanov, *Евангелие св. Духа...*, p. 313 (vezi introducerea la p. 311; reproducere în bulgara modernă: P. Dinekov ș.a., *Христово Мамухо...*, p. 129; bibliografie, p. 106). Cunoscută dintr-un singur manuscris din sec. al XVI-lea (Biblioteca Națională din Belgrad), această *Viață* anonimă este posterioară *Primei vieți a lui Naum*, scrisă de un ucenic al lui Climent și al lui însuși, în prima jumătate a sec. al X-lea (vezi I. Ivanov, *op. cit.*, p. 305—311, și P. Dinekov ș.a., *loc. cit.*).

² *K eonpocy...*, p. 355—358 (textul la p. 355—357); vezi și *Mame-puaabt...*, p. 171—172; reprodus fragmentar de A. T. Bălan, *Kypya u Memodu*, II, p. 144-145.

³ Trad: „Povestire, de când și în ce timp s-a tradus dumnezeiasca scriptură din limba greacă în bulgară”.

⁴ E drept, că după această dată, se adaugă: npn BĀroa-fcpHt(+) Itp'fc IWMUM Slef'fe, ceea ce este, evident, un anacronism supărător (Ioan Asan II a domnit între anii 1218—1241), explicabil prin faptul că reprezintă, se pare, un adaus ulterior (vezi mai jos).

cerea a fost făcută — spune textul — W(T) EFonoCrtDHTH(x') /H*>KYH HCnOR-k(A)HH(K) H PdRHODn(c)rtkHKL(x') K^PH(rt), iUfAWAYf, KrthMtHTk, Hd>v(«), TlvpdCAo, flppMapYf, AaspEHTYf, .3". iHfttivMk, no ctuwo-TpwYt k>k t, HKO(>K) .0. npH u,?* UTOAWMU \

Se observă, deci, că autorul anonim face aici o analogie cu traducerea *Septuagintei*, efectuată — potrivit tradiției — de 70 de cărturari, citind pe Chirii, Metodie și pe cinci ucenici de-ai lor, astfel că numărul total al acestora este de șapte.

În continuare, se menționează literele slave inexistente în alfabetul grecesc și apoi se citează 34 de litere chirilice, însoțite de propoziții ilustrative (de ex. 4. d3-k tCAVh. Ei).

Încă Lavrov a observat că această din urmă parte se aseamănă cu cea din textul intitulat *Cuvîntul sfîntului Chirii Filozoful, învățătorul neamului slav*, descoperit în așa-numitul manuscris de la Berlin (mss. mediobulgar din secolul al XIII-lea — al XIV-lea) și publicat pentru prima dată de Vuk Karadzic, în 1857². Or, această scriere anonimă — editată recent, de asemenea, după o copie incompletă sîrbă din sec. al XVI-lea³ — reprezintă, potrivit aprecierii Nadejdei Dragova, o „a doua apologie” a scrierii slave, inspirată atît din opera lui Hrabr, cît și din *Imnul acrostih al Sfintei Treimi*, redactat spre sfîrșitul sec. al XII-lea⁴, datînd ea însăși cam din aceeași epocă, de la sfîrșitul stăpînirii bizantine în Bulgaria (1018 — 1186)⁵. De același imn acrostih și, indirect, de textul din manuscrisul de la Berlin și de opera lui Hrabr însuși se leagă, așadar, și această povestire anonimă,

¹ Trad.: „de către bărbați trimiși de Dumnezeu, mărturisitori ai credinței și întocmai ca apostolii, Chirii, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie, Lavrentie, 7 la număr, după voia lui Dumnezeu, ca cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu”.

² *JJpuM Jeyu cnpCKOCjiaoenCKOZ Je3UKa*, Viena, 1857, p. 7—9; reprodus din nou după manuscris de V. Jagic, în *Paccyoiede Hun...*, p. 303—305, iar apoi de Lavrov, *Mamepucuib...*, p. 165—166, și de K. Kuev, *HepHopmen. Xpa6i*, p. 167-170.

³ Biljana Stipcevic, *Marianska varijanta tSkazanja o sloveseh Crnorisea Hrabra*, „Slovo”, 14, Zagreb, 1964, p. 52—57.

⁴ Nadejda Dragova, *HenpoyneH CTapo6i>JirapCKH a36yieH aicpocrax*, „E3HK H JHTe paTypa”, XXIII, 1968, nr. 3, p. 42—46.

⁵ Același, *Bmopama anoAOZun m SbazapeKama KHUZQ U neuHume H3-eopu*, în *voi. KoHemanmuH-KyruA <i>ujioce</i>* (1969), p. 315—347.

datînd, probabil, din sec. al XIII-lea, asupra căreia a atras din nou atenția recent B. St. Anghelov, care a reprodus textul după Lavrov¹.

 n sf r it, cercetătorul bulgar a remarcat că acest text se regăsește incomplet într-o altă copie slavo-română,  i anume în cunoscutul manuscris nr. O.XVII.13 (sf r itul sec. al XVI-lea —  nceputul sec. al XVII-lea, din Biblioteca Publică „Saltikov- cedrin” (fila 319), care cuprinde *Letopise ul de la Putna*  i *cronicile* lui Macarie (varianta completă)  i Azarie. Această versiune, publicată de A. I. Ia imirski aproape concomitent cu articolul lui P. A. Lavrov, a rămas, până nu de mult, în afara aten iei cercet torilor².

Merită să reproducem aici, după Ia imirski, acest text mai scurt, deoarece, cuprinz nd data exactă a venirii soliei morave la Constantinopol, 862, ca  i versiunea de la Hilandar, nu prezintă, în schimb, anacronismul privitor la domnia lui Ioan Asan II (1218-1241)³:

ГK4S4HTf W(T)K*A8 H BTK KOf BptAVA nPHBfAE · CA EJK(C)TBHOJ
nHCdHe W(T) rpvihCKa(r) A3UK4 B-K sAiuMp'cKaro ·.

HBT  HKO nPH H'TOAO/HW u,pt' BKI(C) no CKMOTPIHTI B K'K H
np-kBt(A) CA W(T) EBpfHCKof nncaHU B-K(AA(H)CKO W(T) ."O." np-kBo-
(A)HHKK nptJK(Af) c-MijfCTBia X&i n ATITO, no c-MIJfCTBYf H BUIATI-
UJEHYf TA HailIeRo Iv X~A. BTK H<MOKOH Bpfc/HfHh, B*K A ^ T O XS H T O .'

¹ B. St. Anghelov, *ffj cmapama... Aumeepamypa*, II, p. 207—210, 229—230 (textul). Asupra legăturii cu acrostihul  i a diferen ierii, în rest, fa   de textul de la Berlin, vezi N. Dragova, *op. cit.*, p. 329.

² A. I. Ia imirski, *CnaeHio-Mo/idaecKaa jimonucb Mouaxa A3apun*, „H3BecTHfl OP.AC”, XIII, 1909, nr. 4, p. 28 (extras, p.6); textul reprodus la B. St. Anghelov, *op. cit.*, p. 230, nota 1.

³ în note, marcăm diferențele fa   de manuscrisul de la Hilandar (Hil.), după articolul lui Lavrov, *K eonpocy...*, p. 355—356, control nd cu reproducerea lui B. St. Anghelov, *op. cit.*, p. 229—230 (după Lavrov, *MamepuaAbi...*, p. 171—172).

* Hil. corect: np-fcscAc.

⁴ După titlu, în Hil. este intercalată, fără rost, din alt loc, fraza: H a\uu KTO XUP<(T) nHCdH, CnMOIpH 3&c ogic H laple, H HJ-fl|iaHif(*) CHWU H nHnH AMH(H). Cf.  nceputul din *Cuvintele pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful*: KTO oiso X" f' · nmaTH, CIMOTPH 3A« Moseca H p'cnH H s-fc^rhi, w le H aapit, H anocTpo^k (...), oxowc 3(A)C «Epl cuiH, nHILHBT CIMBXE^ * (Jagic, *Paccynedenu* p. 535).

⁵ Hil. adaugă: eAAHHciuro.

⁶ Lipsește  n Hil.

⁷ După această cifră, Hil. adaugă: nPH E rortpH-fc(M) n f e IUUHM flcfcH-fc.

np-fcKf(A) · CA EJK(C)TK'HO(nHCdHif H RTi EIlirdp'cKOAI A3kiKw(<H) ·
W(T) ErOnOCAhHKI(jf) CTKI(jf) · HCNKO-fc(A)HHKh H pdKHODno(c)-
AhHKIJf Kuf>HAK, Ji&IA'A'(t, KAH/HtHTh, HdOŕ'Atb., VuQdCAW, (IrrfAAŕHt
H AdBpCHTif, .3. MHCAO(A) no ClIA\OTp(HI(EJKTH HKO H npH U,?*
IITAOAIfd · H cTd npHOSp-kTOUJA · CAOKCCd npOTH(E) A3KIK8 ·:
E, S, SC, UJ, IJI, uf, q, î, îf, Ia, Io, T ·.

H C/HOY CHU(· K-k(A)TH, KAKO H4AICIU4TH CAOKO KTOK(A)O HA
/H-fcCTt ·, H CpoKS, H CA 8 H npOMI^Jf) E-kAErh KTI EKCTKHO nHCdHJC,
I3KO A> HC HEK-KUJhCTKTEath · KIVpHUJh H JrSAHUJh, H CPECH AWTMUJ O \ '·:
CnHOHTC ··.

9. *Mențiuni despre Chirii și Metodie în primele tipărituri românești și slavo-române din sec. al XVI-lea și al XVII-lea.*
Este interesant de observat că exemplul marelui cărturar Constantin-Chiril, primul traducător al cărților de cult din

· Lipsește în Hil.

· H (...) A3UKOM lipsește în Hil.

· Lipsește în Hil.

· Hil. adaugă: Пp-fcse^ CA w(r) nf>feio(A)HH(ie) w(r) n>I>(<I)cKd(r), i ĂTW
· S T » . (6370 — 5508 = 862), ceea ce, de fapt, repetă o idee anterioară.

· Hil. wsp-fcTwuiA (e).

· Hil. adaugă: Haui(«8).

· Hil. w.

· Hil. adaugă: m(t),sil(r).

· Hil. KdKO HdM'buidIT CA KI>K(A)O [[lipsește CAOIO] Ha Avfcro cloc.

· Hil. H(«fe*(A)hCTBI(M).

· Hil. adaugă: CTO.

· Hil. nHCANic Aici se întrerupe textul în mss. nr. O.XVII. 13 de Ia Leningrad. în Hil. urmează încă 25 de rînduri (Lavrov, *op. cit.*, p. 356).

Trad.: „Povestire, de cînd și în ce timp s-a tradus dumnezeiasca scriptură din limba greacă în bulgară. Așa cum în timpul împăratului Ptolomeu [II Filadelful, 285—246 î.e.n.] a fost după însuflarea lui Dumnezeu și s-a tradus scriptura din ebraică în elină de către 70 de traducători, cu 300 de ani înainte de pogorîrea [pe pămînt a] lui Hristos [evenimentul e datat prin rotunjire aproape exact: * după T reprezintă aici nu cifra, 1, ci desinența de genitiv a numeralului „trei sute”], după pogorîrea și întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, la împlinirea vremii în anul 6370 [—5508 = 862], s-a tradus sfînta scriptură și în limba bulgară de către bărbați sfinți, trimiși de Dumnezeu, mărturisitori și asemenea apostolilor. Chirii, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie și Lavrentie, 7 la număr, după însuflare lui Dumnezeu, ca și cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu. Și astfel au fost descoperite slovele, potrivit limbii [noastre]: s, s, m, ui, ui, u, i, i, "fe, ra, K, t [de fapt, w].

Și astfel se cuvine a ști cum să se pună fiecare slovă la locul său și punctul, și accentul, și celelalte semne în sfînta scriptură, ca nu cumva prin neștiință să ocărăști și să hulești și să pui eresuri în sfînta scriptură.”

limba greacă în slava veche a fost invocat la noi cu prilejul acțiunii reformatoare de traducere a textelor religioase și juridice din slavonă în limba română. Prodigiosul cărturar și tipograf Coresi își întemeiază acțiunea sa și pe faptul că unele din scrierile fundamentale ale bisericii creștine au fost traduse din ebraică în greacă, și de aici în slava veche: așadar, acțiunea românilor este pe deplin justificată prin mai multe argumente, asupra cărora el se oprește în predosloviile și epilogurile sale. Dintre acestea, ne interesează aici predoslovia la *Întrebarea creștinească*, tipărită la Brașov probabil în 1561¹, în care se spune, printre altele:

„Și învăță ap(s)lii, tremese-i în toată lumea de să spue ev(g)lia lu Hs.(...) Și au ales 4 ev(g)listi den limba ovreiască pre limba grecească de-au scris ev(g)lia. De acia sfiții părinți Vasilie, Grigorie, Io[an] Zla(t)ust, Atanasie și Chirii filosof, și ei socotiră și scoaseră den cartea grecească pre limba sîrbească [slavonă — *n.n.*]. După aceia, nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sîrbească pre limba rumânească (...) Și scoasem Sfînta Ev(g)lie și Zece Cuvinte [Decalogul] și Tatăl nostru și Credința ap(s)lilor, să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini" (f. la-b).

Ceva mai târziu, într-o *Psaltire slavonă*, tipărită probabil în 1574 (de Coresi sau de altcineva)², este inclus, între alte anexe, un *Sinaxar*, în cadrul căruia unul din condace este închinat „Sfîntului Chirii”, la ziua de 14 februarie (ff. 182b - 183a). Acest condac este extras din *Slujba sfîntului Chirii*, păstrată în mai multe manuscrise, începînd cu sec. al XIII-lea³, și apare și izolat în diverse manuscrise și vechi tipărituri sla-

¹ Vezi ediția lui I. Bianu: *Texte de limbă din secolul XVI. I. întrebare creștinească*, București, 1925 (după fragmentul din Codicele de la Ieud, B.A.R., mss. rom. nr. 5032, f. 159—169), și descrierea tipăriturii: I. Bianu—D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 6—7. Asupra datării, pe baza textelor menționate în citatul de mai jos, vezi P. P. Pănaiteșcu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 158—159. Stadiul actual al cercetărilor coresiene este prezentat de prof. Dan Simonescu, *Un mare editor și tipograf din secolul al XVI-lea: Coresi, în Studii și cercetări bibliografice*, XI, 1969, p. 53—59.

² I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 526-529, nr. 161 (CR.V. 16A).

³ Vezi: A. Teodorov-Balan, *Kupuži u Memodu*, II, p. 52—65; B. St. Anghelov, *HA cmapama... Aumezamupa*, II, p. 17—23.

vone din sec. al XV-lea — al XVIII-lea¹. Fiind necunoscut la noi și, dată fiind vechimea apariției lui în formă tipărită în țara noastră, îl reproducem mai jos, precizând că este aproape identic cu varianta publicată de B. St. Anghelov după mss. nr. 73 din Muzeul bisericesc din Sofia²:

G T O M S K v p i / \ 8 K 0 H A 4 K K
F A M n o A O E i e .

TKphAKIHA\h OŢAIO/tih H ErOA»X'HOKEH'fE/UI\ Oy MCHIT/HK W3ipkf (HHph np-kCB-kTAKI/HH A O p M I H , I V G T f J E B ' k C E A E H H A ' f i B K O M A h H t H , K v p H A E C T f , p < j 3 C " k K d i B I K ' f t C A O K O H i C f e R - k p - k H 3 4 1 1 ^ 1 ? H 1 0 3 - f c , n p o c K - h i u a e K T v C t x ' K . H i Q K O H M U A P I S H O K E M E K T I X o y ' , H t n p t c T < j j - H O A \ A H W K - k c - k ^ h H J C h ' .

Tot la 14 februarie este menționat Constantin-Chiril și în Sinaxarul adăugat la *Psaltirea slavonă* tipărită în secolul următor la Govora, în Țara Românească, în anul 1637, și apoi, din nou, în 1638—1641³. Avînd la îndemîină cea de-a doua ediție⁴, cităm mai jos din acest **fil-kctu.ocAOE'h, cHp-km***.

¹ B. St. Anghelov, *ibidem*, II, p.21. N-am găsit însă ceva similar pentru Metodie, nici la 6 aprilie, nici la 11 mai.

* *Ibidem*, p. 23. Textul diferă întrucîtva de alte variante publicate de același, p. 15, 18—19, de I. Ivanov, *Ebozapcm cmapuuu U3 MaKedonun*, ed. a H-a, Sofia, 1931, p. 294, și de aceea marcăm diferențele mai însemnate, în note, numai față de manuscrisul menționat mai sus (Muz.).

² în Muz. lipsește.

* în Muz. corect: if>AIX*""'e><<'

³ Muz. adaugă: £S.

⁴ Muz. adaugă: ce. Precizăm că versiunea din Muz. prezintă particularități sîrbești, în timp ce textul nostru păstrează trăsăturile mediobulgare.

⁵ Trad.: „Sfîntului Chirii, condac, glasul 2, asemenea. în alte locuri se precizează: ITOA0&HV T(PkAU<* H M»»A4CHU<ft., adică, «asemenea» cutărut condac cunoscut, vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, II, p. 56, 58.]

Cu minte hotărîtă și învățatură de Dumnezeu Insuflată, luminînd pămîntul cu raze strălucitoare, ai străbătut lumea ca un fulger, Chirile sfinte, semănînd cuvîntul lui Dumnezeu la miazănoapte și apus și miazăzi, învățînd pe toți. Și, avînd îndrăzneală către Hristos, roagă-te pururea pentru noi toți".

⁶ C.R.V. 36, vezi B.R.V., I, p. 104, 532; C.R.V. 37, vezi B.R.V., I, p. 106-107, 532-533; IV, p. 188. Din această ultimă ediție, în afară de exemplarul descris în B.R.V., Biblioteca Academiei R. S. România are încă unul, din care cităm mai jos, cumpărat în 1965. (Provine din Biblioteca lui Șt. D. Grecianu.)

⁷ Exemplarul de la B.A.R. al primei ediții este defect (lipsește ultima filă a Pascaliei și Sinaxarul).

jiocA-k Avaria **KIICM'kTfia(p)**, *Hmtnuif* w(T) **AI(c)**u,a **cent((A\)**KpTa A *
AI(c)u,a **aKPJJCTa**, HM-kA Tponapu H **KOHAaKH** npa3(A)**HHKO/HTK** H m-
j304HTH/**HIH** CTKI(<H) (ff. 239a — 351b)¹, în care, la data mențio-
nată, după **Ipn©(A)Ena(r)** *wu,i* **Hanji(r)** **flKgfHTI'a** aRKKi, H>M
a?HTK **K t A t T o**.v S., **KTK** U,P(C)TK© **©eo(A)cTa** AU(A)², citim:

H np?fc>(A)**KHaro** *EvpHAD* \$HA'€\$\$d, **OŃ'ijHTEAA CAOKTHOAMI H**
EATirapOIWtk H nHCAMHTk H(3)vVEp-kTHHKc5, H?K(EKICTh K*K ATJ(T) **.W |\$3.**
, [867]³, K-K HP(C)TKO *MHXdHAD* **r©** (f. 300b)⁴.

Iar la 11 mai, după **OTPO CLJHOAHHKa** **flwK'fa**, găsim
mențiunea:

H **npn"o(A)EHaro wita Hanjfro** *MiA*A'id* **fnHCKona AwpaKCKaro,**
ŒpaTa KvpHAA» **I(SHAOCO'8, H30Ep-kTIIJ8** nHCAAEPHa **CAOKEHCKaa, HKE**
JKH(T) **KTK AtTO** ."în. [880], **KTK** U,(p)CTKO **EaCHAĀa** *MaKtfl,WHd* .

Citind aceste scurte, dar exacte mențiuni, care atestă
«continuarea tradiției chirilo-metodiene și în Țările Române,
în care slavona era încă folosită în secolele al XVI-lea — al
XVII-lea, alături de limba română, atât în biserică, cât și
în cancelaria domnească, B. St. Anghelov precizează: „Aceste
texte despre Chirii și Metodie au variante în diverse ediții
rusești ale *Sinaxarului*”⁵ și reproduce cuvintele lui O. M. Bo-

¹ Trad.: „Sinaxar, sau rînduială pe tot anul, începînd de la luna sep-
tembrie pînă la luna august, avînd troparele și condacele la sărbători și
sfinții mari.”

² Trad.: „A preacuviosului nostru Avxentie avva, care a trăit în anul
-440, în timpul împărăției lui Teodosie cel Mic”.

³ Este interesant de subliniat că se dă anul plecării din Moravia la
Roma.

⁴ Trad.: „Și a preacuviosului Chirii filosoful, dascălul slavilor și al bul-
garilor și descoperitorul slovelor, care a fost în anul 867, în timpul împăra-
tului Mihail III”.

⁵ „A sfîntului sfîntmucenicului Mochie.”

⁶ „Și a preacuviosului părintelui nostru Metodie, episcopul Moraviei,
fratele lui Chirii filosoful, descoperitorul slovelor slave, care a trăit în anul
880, în timpul împărăției lui Vasile Macedoneanul.” (Se dă aproximativ
anul venirii lui Metodie la Constantinopol.)

⁷ *KupuA u Memoduā a cjaeHHCKume nenamnu KHUZU om XV—XVIIa.,*
în *XuAsda u cmo eodumt...*, p. 336 (citatele reproduse de noi se află
la p. 365).

dianski: „în toate edițiile este evidentă influența *Vieților lui Chirii și Metodie* din *Proloage (Sinaxare)*, ca și a altora...”¹

10. *Ediția de la Rimnic a Gramaticii lui Meletie Smotrițki (1755)*. O dată cu dezvoltarea tiparului în țările slave, unele din scrierile vechi consacrate operei lui Constantin-Chiril și Metodie, în special *Despre litere* a călugărului Hrabr, au pătruns și în cărțile laice: astfel, de la sfârșitul sec. al XVI-lea pînă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, se cunosc cinci ediții tipărite ale acestei prime apologii a scrierii slave (cea. 1580—1581, probabil în regiunile vest-ruse; Vilnius, 1621; Moscova, 1637; Petersburg, 1776; Suprasl, 1781)². De aici și din sursele manuscrise și-au extras date despre originea alfabetului chirilic autorii și editorii gramaticilor slavone, cum este cea a lui Meletie Smotrițki, apărută în prima ediție la Evie (lîngă Vilnius), în 1619, și reeditată de mai multe ori, printre altele, în 1697, la Snagov, sub îngrijirea lui Antim Ivireanul, și în 1755, la Rîmnicu-Vîlcea, la cererea mitropolitului sîrb Pavel Nenadovic”³.

Această din urmă ediție cuprinde și un adaos, necunoscut celorlalte, intitulat **HHHTI TEJfHOAorYH, Чп-kMh X8Ao>KHdriv coEfcfc-AOBdHYd IV OC/HH IaCTfXTk CAOK4, no KOnpOCdA/TK H Iv(T)R-KTdAVk oynoTpiEAifti/Hariv** (ff. 256a — 288a)*, în care, printre altele, după ce se enumără literele slave (în total 40), se pune întrebarea: **G3(T)KSAs CYA nHCAUhd K3AIIia CA?** și se răspunde că au fost aduse de Cadmos din Fenicia în Grecia, iar aici au fost completate cu litere noi; în continuare, se adaugă:

fi KTK Pivccik» APEKHYH npf/H\$APÍH iHeeoATH' En(c)t;nTk /HopdK-CKYrl CTk EpaTOAATk CKOHAATk npf/H8APW/HTk KvpiAAOAAATk npEHECOUJd,

¹ *O epeMenu npoucxoodeHUR c'iaexHCKUX nucbMen*, Moscova, 1855, p. HO.

* B. St. Anghelov, *KupuA u Memodu...*, p. 368; reproduse toate de K. Kuev, *IepHopu3eif Xpa6bp*, nr. 69-73, p. 401—418.

² D. Strungaru aduce argumente că aceste reeditări s-au făcut după prima ediție și parțial (e vorba de a doua) după cele de la Moscova din 1648 și din 1721 (*Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în *Romanoslavica*, IV, 1960, p. 294—297).

« B.A.R., C.R.V. nr. 295; vezi B.R.V., t.II, București, 1910, p. 132. Trad.: „Rînduială tehnologiei, adică a vorbirii iscusite despre cele opt părți ale vorbirii, întrebuițată după întrebări și răspunsuri”.

**И СРОА АВОИМА СМРЕККДА [ИСКАТУ КРОАВК ЧИЖК ККИМКАХУМ,
ОКІВ У,, СІ, УІ, УІ И НПОІДА КО 4А\$<МНТS ІVSptTMICUMraCA *.**

11. O ediție *transilvăneană a slujbei catolice a lui Chirii și Metodie*. La puțin timp după ce la Rîmnic se tipărise cartea menționată mai sus, apăsarea la Cluj, pentru catolici, o culegere de noi slujbe bisericești, consacrate, printre altele, unor „sfinți” canonizați mai tirziu, culegere ce cuprindea și o slujbă cu viața pe scurt a lui Chirii și Metodie: *Officia novissima sanctorum*. In usum Diocesis Transylvaniensis edita. Claudiopoli, Anno 1779. Typis Josephi Francisci Kollmann, Privilegiati Typographi et Bibliopolae (138 p.)²

Sursa ei trebuie să fie, în ultimă analiză, cehă sau polonă, întrucât cultul celor doi „sfinți”, instaurat de regele Carol IV (1346—1378) în Cehia, s-a răspândit apoi și la poloni (în special, în sud și vest), în Galiția (la uniati), la Viena, în Ungaria și în alte părți, pe lângă Croația, unde tradiția era mai veche: în Cehia și în alte țări s-a fixat ziua pomenirii lui Chirii și Metodie la 9 martie, în timp ce în insula Krk (Veglia) din Adriatică și în regiunea orașului Sibenik (la nord de Split) această zi a fost fixată la 11 martie, iar la Cattaro în 14 martie³. Cartea tipărită la Cluj menționează pe Chirii și Metodie la 11 martie: „Die XI. Martii. SS. Cyrilli et Methodii episcoporum” (p. 48).

Cit privește conținutul slujbei din *Officia novissima sanctorum*, el se încadrează, ca structură, între cele din breviarele ceho-morave și polone, cunoscute începând cu sec. al XV-lea și al XVI-lea: „Slujbele după ritul catolic,, mai ales în bre-

¹ Trad. : „Iar în Rusia le-au adus bătrînul și înțeleptul Metodie, episcopul Moraviei, cu fratele său preînțeleptul Chirii, și au născocit multe litere slave, în afară de acestea, cum sînt u,, M, ui, tp și altele care se găsesc în alfabet”.

Vezi despre acest pasaj B. St. Anghelov, *KupuA u Memodu...*, 370. (Trecem peste faptul că informația istorică este destul de nebuloasă.) Vezi de asemenea: Olexa Horbatsch, *Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotryckyj*, Wiesbaden, 1964 (despre ediția de la Rîmnic, p. 62-64).

² Asupra acestei cărți ne-a atras atenția lect. dr. Minai Mitu, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre. O cunoaștem după un exemplar păstrat la B.A.R. (cota 1, 159519, înregistrată sub nr. C570/ 1938)—pe care l-am folosit — și altul aflat în Biblioteca Filialei Cluj a Academiei (Fondul Blaj: 870/770/959).

³ Vezi A. Teodorov-Balan, *KupuA u Memodu*, II, p. 14—16.

viarele latine, n-au nimic deosebit, în afară de o rugăciune specială și câteva *lectiones* (trei sau șase)", dar acestea din urmă „se deosebesc adesea destul de mult unele de altele" — precizează A. Teodorov-Balan¹. Sursele lor sînt, pe de o parte, slujbele latine tipice, din care sînt împrumutate parțial *oratio* (rugăciunea), *antifonul* și *responsorium*, iar pe de altă parte, legendele și slujbele slave glagolitice și, indirect, cele chirilice². Într-adevăr, slujba din ediția clujeană cuprinde *Oratio*, trei *Lectiones* (IV, V, VI, ceea ce înseamnă că s-au omis *Lectiones* I, II, III), precum și indicații privind responsoriile și versetele din psalmi.

Avînd în vedere faptul că această slujbă este mai puțin cunoscută și că se deosebește de cea moravă³, o reproducem la sfîrșitul articolului, în *Anexa I*.

12. *Două scrieri renascentiste bulgare În țara noastră*. În afara scrierilor vechi sau bazate pe acestea, în țara noastră, au circulat sau au fost tipărite și scrieri bulgare renascentiste consacrate lui Constantin-Chiril și Metodie. Printre acestea semnalăm, în primul rînd, *Hcmopun cAaeuoboAzapcKan* a celui dintîi cărturar renascentist bulgar, Paisie Hilendarski, scrisă în anul 1762 și cuprinzînd un capitol special, *O ynumefiex cAoeucKux... 3a crhzo Kupuna u Memodun, e Koe epe-Me cocmaeujiu nucMem u KHUZU na cAoeHcm JI3UK*. Unul din cele mai vechi șase manuscrise ale acestei scrieri care mar-

¹ *Op. cit.*, p. 19,20.

² *Ibidem*, p. 82.

³ Descoperită în manuscrisul *Breviarium ad usum ecclesiae Muraviae*, din Biblioteca Publică din Petersburg (azi Leningrad), publicată de B. Dubfk (care crede că provine încă din 1380), în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, t. XCV, 1879, p. 341—349, și reproducă de A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, II, p. 190-195 (cf. p. 82).

Slujbele polone au fost prezentate de I. Polkowski; *Czeii. ss. Cyrilla i Metodego w Polsce wedlug ksiqg liturgicznych i legend od konca XIII. wieku*, Cracovia, 1884 (nu am găsit-o la București). Printre altele, se reproduc aici slujbele lui Chirii și Metodie după unele breviare ale episcopilor din Cracovia și Poznan: slujba din breviarul din 1443, plasată la 9 martie, are șase *lectiones* aproape identice cu cele din slujba moravă; breviarele ulterioare prezintă însă modificări; ultima „redactare” polonă s-a făcut în timpul episcopului de Cracovia Jerzy Radziwil, în anul 1580. (Vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, p. 210.) Avem motive să credem că slujba lui Chirii și Metodie tipărită la Cluj, în 1779, e de origine polonă, întrucît în aceeași carte se găsește și una „S. Cunegundis Virginis, Reginae Poloniae” (p. 107-110).

chează începutul literaturii bulgare moderne, copiat în 1781 (deci la 19 ani după redactarea originalului, azi dispărut), de către „*СмоѣКы uepeu Ha ceno KomeA*” — „Stoiko, preot în satul Kotel” — , viitorul Sofronie Vraccanski, se află astăzi la Biblioteca Academiei R. S. România (mss. slav nr. 438, capitolul citat la f. 81a—86b; însemnarea la f. 1b). Acesta este așa-numitul „al doilea manuscris al lui Sofronie” (primul a fost copiat de el tot la Kotel, în 1765, când Paisie Hilendarski a vizitat acest însemnat sat bulgăresc), fiind adus de cunoscutul prelat bulgar în Țara Românească, unde a căpătat azil în anul 1802, cu sprijinul mitropolitului Țării Românești Dositei Filitti. Se știe că aici, pe teritoriul țării noastre, Sofronie Vraccanski și-a scris celebra sa autobiografie, *JKynue u cmpabamn zpeiunazo CoŭjipoHux* (probabil, în 1805) și a tipărit prima carte renașcentistă bulgară *KypuaKodpomyoH, cupeu HedeAMK* — „Chiriadromion sau Cazanie” (Râmnic, 1806). După moartea lui, survenită probabil în 1813, într-una din mănăstirile din jurul Bucureștiului, manuscrisul a ajuns în biblioteca episcopului Dionisie Romano al Buzăului (1806—1873), iar de aici, prin donația Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în Biblioteca Academiei Române¹.

O a doua lucrare consacrată întemeietorilor culturii slave, de astă dată tipărită la București de unul din fruntașii emigrației bulgare din țara noastră, este: *Kypua u Memodu, SiAzapcKU nnoceemumeAu* (Chirii și Metodie, luminătorii bulgari), scrisă de L. Karavelov și publicată (fără numele său) în 1875, sub auspiciile „Asociației bulgare pentru răspîndirea cunoștințelor folositoare” (*EbAzapcKo dpyoKecmeo 3a pa3-npocmpamnue noAe3uu 3Hauun*, 64 p.)². Această broșură se

¹ Vezi: A. Teodorov-Balan, *Kypua u Memodu*, II, p. 148—150; St. Romanski, *Hoe CogSponuee npenuc na ITaucueama Hcmopun om 1781 z., c6nocmaeem c npenuca om 1765*, în *«EbAzapcm cmapum»*, KH. K, Sofia, 1938; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, voi. I, p. XIV; V. Kiselkov, *KypunoMemodueecKiium Kyam e Eb/izapux*, în *Xu/inda u cmo zodunu...*, p. 347; *Hcmopun na 6b/izapcKama Aumepamypa*, 2, sub red. lui St. Bojkov (red. resp.), G. Dimov și P. Dinekov, Sofia, 1966, p. 30—82 (autorul capitolelor despre Paisie Hilendarski și Sofronie Vraccanski—Em. Gheorghiev; bibliografia, p. 626—627).

² Vezi *Hcmopun na 6bAzapcKama Aumepamypa*, 2, p. 487—488 (autorul capitolului despre L. Karavelov — St. Bojkov). Un exemplar din cartea lui L. Karavelov se află la B.A.R. (cota II, 151512).

încadra într-o acțiune mai largă a emigraților bulgari din țara noastră, care împreună cu compatrioții lor au transformat în deceniile 6 — 7 ale secolului trecut sărbătorirea religioasă a lui Chirii și Metodie într-o manifestare mai largă, național-culturală a întregului popor bulgar¹. într-adevăr, curînd după sărbătorirea solemnă din 11 mai (stil vechi) 1857 de la Constantinopol și Plovdiv, în anii următori, acțiuni similare au avut loc și în alte orașe ale Bulgariei sau din alte țări unde se aflau emigranți, printre care și din țara noastră: Brăila (1863, anul în care se împlinea un mileniu de la misiunea moravă), București (1864), Giurgiu (1868), Galați (1869), Alexandria (1870), Zimnicea, Craiova, Ploiești și T. Măgurele (1870), Constanța și Oltenița (1872), Cîmpina și Slatina (1875)². în broșura sa, L. Karavelov, care se făcea ecoul acestor manifestări, exprima omagiul contemporanilor săi față de marea operă a lui Chirii și Metodie, reamintind, în același timp, unele momente mai importante din istoria poporului bulgar³, ce avea să-și dobîndească libertatea peste doi ani, în urma războiului ruso-româno-turc (1877—1878).

12. *Traducerea românească a Vieții lui Chirii și Metodie (1815)*. Avînd în vedere toate cele spuse pînă aici despre circulația scrierilor slavone și chiar latine consacrate lui Chirii și Metodie în țara noastră, era de așteptat ca cel puțin una din ele să se fi tradus în românește, în cadrul *antologhioanelor, mineelor* sau al culegerilor de *vieți ale sfinților*. într-adevăr, trecînd peste *viețile sfinților ale* lui Dosoftei (Iași, 1682—1686), *Mineele* episcopului Mitrofan de la Buzău (1698), *Mineele* episcopului Chesarie de la Rîmnic (1776—1779), continuate de episcopul Filaret (1780), și mai multe ediții ale *Antologhionului* (Rîmnic, 1705 și 1766; București, 1777),

¹ Vezi V. SI. Kiselkov, *op. cit.*, p. 353-358.

² Vezi A. Constantinescu, *Contribuții la istoria sălilor publice de lectură bulgare din București (1861—1871)*, în *Studia bibliologica*, voi. II, București, 1967 (litogr.), p. 415—416. Despre L. Karavelov în România, vezi și: Zlatca Iuffu, *Oglindirea realităților românești în opera lui Liuben Karavelov*, în *Analele Universității București, Seria Științe sociale, Filologie*, an. X, 1961, 23, p. 507—516; Zlatca Iuffu și D. Zavera, *Pampocmanenuena* Ноеана ѓбАзареКа Аумепамыпа е ПыУбНУт..., în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 453-454.

³ St. Bojkov, *op. cit.*, p. 487—488.

traduse în cea mai mare parte din grecește (dar și cu recurgerea, în unele cazuri, la versiuni slavone), tipărituri ce nu cuprind și vieți sau slujbe ale lui Chirii și Metodie (fie la ziua morții lor, 14 februarie, respectiv 6 aprilie, fie la ziua sărbătoririi comune, 11 mai), am găsit în prețioasa culegere de *Vieți ale sfinților*, în 12 volume, tipărită sub îngrijirea mitropolitului cărturar și promotor al învățămîntului în limba română Veniamin Costachi (Tipografia Mitropoliei din Iași și Tipografia Mănăstirii Neamțului, 1807—1815)¹, *Viața și ostenelele cuviosilor părinților noștri Methodie și ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascălii slovenești* (11 mai)². Textul vieților sfinților a fost tradus din slavona rusă, la inițiativa lui Paisie Velicikovski, de ucenicul său Ștefan ierodiaconul³, care a luat ca bază una din edițiile cunoscutei **КННрд** **ЖНТН** **СКАТКІЯТТІ**, alcătuită de Dimitrie Rostovski (1651 — 1709); acesta însuși pornise, după acțiunea începută de Petru Movilă, „deștept păstoriu al turmei sale ceii cuvîntătoare”, și continuată de arhimandritul Lavrei Pecerska Inochentie Ghizel, de la **НѢТН** **ЖНННН**, alcătuite pe la 1549, de Macarie, mitropolitul Moscovei, care a folosit manuscrise mai vechi slavone ruse, atît cu traduceri din grecește, cît și cu *vieți* noi, consacrate unor „sfinți” slavi⁴. Intre acestea au intrat, desigur, și *Viețile lui Chirii* (14 februarie) și *Metodie* (6 aprilie), aceasta din urmă în formă prescurtată, pe baza căroră „Dimitrie Rostovski a alcătuit o nouă viață, comună pentru ambii frați”, bazată însă în cea mai mare parte pe *Viața lui Constantin Filozoful*, cu unele

¹ Descrie în B.R.V., II, nr. 731, 773, 779, 800, 817, 838, 839, 840, 841, 862, 893. Despre activitatea lui Veniamin Costachi, vezi dintre lucrările mai noi: Ilie Gheorghîță, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Mănăstirea Neamțu, 1946; Gh. I. Moisescu ș. a., *Istoria bisericii române*, voi. II, București, 1958, p. 383-387 (bibliografie, p. 391).

² în *Viețile sfinților din luna lui mai*, Mănăstirea Neamțului, 1813 (în folio, 1 + 296 file), ff. 106b-118b (B.A.R., C.R.V., nr. 840, descris în B.R.V., II, p. 92).

³ Vezi *Prefața* adresată mitropolitului Veniamin Costachi de Dositei, starețul mănăstirii Neamțului și Secului, în fruntea volumului pe septembrie (1807), reprodusă în B.R.V., II, p. 510.

* Vezi *Prefața* mitropolitului Veniamin Costachi, în continuarea celei citate în nota precedentă și reprodusă în *op. cit.*, II, p. 512—517 (citatul la p. 515), iar acum în urmă, de Ilie Gheorghîță, *op. cit.*, p. 106—115; vezi și B. St Anghelov, *KupuA u Memoduu...*, p. 367—368.

completări după *Viața lui Metodie* (precum și a sfântului Clement, fost papă al Romei la sfârșitul sec. I e.n.), așezată la 11 mai, ceea ce a și făcut ca ulterior cei doi mari frați cărturari să fie sărbătoriți în Rusia și apoi în Bulgaria la 11 mai (24 mai stil nou). În această formă, așezată la 11 mai, după mucenicul Mochie, *Viața lui Chirii și Metodie* are următorul titlu în slavona rusă: *Житіє и ТрѡуАв нрѣноАОКНХ"К ОТту/к НдуиНѣк іУceoAia н КВН-СТАHT Ha, НapEMEHHarW Kirp rt/U, HИCKOнOK'k /MopдKCKH)fk, OyiHTMEтl CиiaсAHCKHX'*, cu care corespunde absolut exact titlul din ediția de la Mănăstirea Neamțului.

Continuând colaborarea cărturarilor noștri din toate provinciile, mitropolitul Țării Românești Grigorie, supranumit Dascălul (1823—1834), el însuși ucenic al școlii de la Mănăstirea Neamțului, unde a tradus și tipărit cărți religioase — printre altele, se pare că a participat și la tipărirea *Vieților sfinților* —, a inițiat reeditarea în tipografia mitropoliei, aflată la mănăstirea Căldărușani, a celor 12 volume, care au apărut în 1835—1836. Intre acestea, volumul de *Viețile sfinților din luna lui mai* (1836) cuprinde, la p. 159—177, *Viața și ostenelele cuvioșilor părinților noștri Methodie și ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascălii slavenestiv*.

Peste aproape un secol de la începerea tipăriturii nemțene» apare la București (1905) o nouă ediție a *Vieților sfinților*, îngrijită și parțial modernizată în privința limbii de arhierieul Nifon N. Ploeșteanu, care lua ca bază textul tipărit în 1835—1836: *Viațași ostenelele cuvioșilor părinți Metodie și Constantin, care s-a numit Ciril, episcopii Moraviei și dascălii slavenestiv*, este cuprinsă în vol. IX (București, 1905, format mic, p. 517—576). În sfârșit, această ediție modernă a fost folosită în *Viețile sfinților*, prelucrate de Al. Lascarov-Moldovanu,

¹ Idem, *ibid.*, p. 367. Despre caracterul legendara! *Vieții lui Clement*, scrisa în limba greacă și tradusa apoi în slava veche, vezi, de pilda, P. Di-nekov, K. Kuev, D. Petkanova, *XpucmoMamuH**..., p. 25.

* Vezi B. Anghelov, *op. cit.*, II, p. 368.

² Vezi Gh. I. Moisescu ș.a.. *Istoria bisericii române*, voi. II, p. 403—415.

* Am consultat exemplarul de la B.A.R., cota III, 50778.

voi. I—VII, București, 1934—1942: textul prescurtat al vieții cu titlul *Cuvioșii părinți Metodie și Constantin, care s-a mai chemat și Chirii*, se află în voi. IV, 1937, p. 3—11.

Astfel, prin traducerea românească de la începutul sec. al XIX-lea, care păstrează încă parfumul vechilor texte, și prin reeditările ei ulterioare, a ajuns pînă la noi, e drept, într-o formă întrucîtva modificată, *Viața lui Constantin Filozoful*, combinată cu *Viața lui Metodie* (și chiar cu unele date din *Viața sf. Clement*), așa cum le-a aranjat Dimitrie Rostovski. În ce măsură lucrurile stau așa, cititorul se poate convinge din *Anexa II*, în care reproducem aproape integral, cu unele prescurtări, marcate prin textul ediției din 1813. De aceea vom menționa între paranteze drepte numărul de ordine al capitolelor din cele două *Vieți*, combinate aici, potrivit împărțirii adoptate de editorii moderni ai acestora (cf. textul reprodus parțial mai sus, sub 1).

*

Am constatat, așadar, că tradiția chirilo-metodiană a fost vie și în Țările Române, unde limba slavonă s-a folosit cîteva secole ca limbă de cultură. Cărturarii români nu numai că au luat cunoștință de principalele scrieri referitoare la frații Constantin-Chiril și Metodie și la remarcabila lor activitate, dar le-au și copiat, tradus și tipărit, făcîndu-le cunoscute cititorilor de carte și perpetuînd astfel memoria celor doi mari cărturari. Copiile slavo-române ale acestor scrieri, fie că se păstrează în țara noastră, fie că au ajuns cu diverse prilejuri în țările slave și în Grecia, ocupă un loc însemnat între numeroasele manuscrise în care se găsesc aceste scrieri. Valoarea lor constă nu numai în vechimea absolută a unora din ele, ci și în arhaismul sau unicitatea lor.

Cele mai multe dintre aceste copii au fost publicate în decursul ultimelor șapte decenii și au intrat în circuitul științific, unele din ele fiind reproduse în ediții fundamentale.

¹ Am omis, pentru a face economie de spațiu, unele părți relatînd mai ales disputele teologice ale lui Constantin-Chiril cu sarazinii (arabii), în Califatul Bagdad (a. 851) și cu hazarii și evreii, în orașul Cherson (cea. 860), precum și extrasul din *Viața lui Clement*.

Fac excepție: copia din mss. slav nr. 135 al B.A.R., cuprinzând *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă); copia din manuscrisul moldovenesc din sec. al XVI-lea, folosit de Bilbasov, a variantei scurte a *Vieții lui Chirii*; partea a doua din manuscrisul Bibliotecii Universității din Lvov, nr. I, B. 1, cuprinzând același text, copia din mss. nr. 482 de la Hilandar a extrasului din opera lui Constantin Kostenetki. La acestea se adaugă mențiunile din tipăriturile vechi românești, slujba în limba latină tipărită la Cluj (1779) și traducerea românească de la începutul sec. al XIX-lea, mai puțin cunoscute literaturii științifice și cea din mss. nr. Q.XVI, 29 (incomplet) din Biblioteca Publică de la Leningrad.

Făcînd o prezentare de ansamblu a tuturor acestor texte, cu unele ilustrări, credem că am putut demonstra valoarea copiilor și traducerii românești și contribuția cărturarilor din țara noastră la păstrarea și difuzarea unora dintre cele mai interesante texte din istoria culturii bizantino-slave, referitoare la prodigioasa activitate a fraților Constantin-Chiril și Metodie, care constituie una din gloriile străvechiului oraș Salonic, fiind recunoscuți, pe drept cuvînt, drept ctitori ai culturii scrise a popoarelor slave.

ANEXA I

Die XI. Marții

(p. 48) 5S. CYRILLI ET METHODI EPISCOPORUM
Duplex.
De Communi Conf. Pont.
Sine ulla mutatione ratione
numeri pluralis.

Oratio

Omnipotens sempiterne Dsus, qui nos per Beatos Pontifices et Confessores tuos Cyrilluin et Methodium ad unitatem fidei Christianae vocare dignatus es; praesta, quaesumus: ut qui praesenti eorum festivitate laetamur, ipsorum etiam meritis gloriam consequi mereamur aeternam. Per Dominum nostrum. Etc. |

Lectio IV

Cyrillus vitae sanctitate, rerumque, gestanim gloria maxime illustris fuit. Nicolao primo summo Pontifice Sancti Clementis Papae corpus Romam ab illo advectum, atque in templo, quod in eiusdem beatissimi Martyris honorem antea exstructum fuerat, reconditum est. Methodium fratrem habuit vitae genere, ac moribus plane germanum, quem ab Hadriano secundo ad fidem propagandam missum Joannes octavus testatur.

R[esponsorium]. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum.* Manus enim mea auxiliabitur ei.

V[ersus]. Nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non nocebit ei. Manus enim.

Lectio V

Multarum Regionum gentes, una cum earum Regibus ad Christi fidem perduxere, ac imprimis Svatoplucum, qui apud Moravos late imperabat.

Hujus exemplo Borzivojus Boemorum Dux, turn ejus uxor Ludmilla Martyrio quam principatu clarior, liberique baptismum susceperunt. Ita Christi fides in Boemiam finitimasque provincias fuit inducta, quae consequentibus deinde temporibus per eosdem est mirifice propagata.

R. Posui adjutorium super potentem, et exaltavi electum de plebe mea.* Manus enim mea auxiliabitur ei.

V. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum. Manus.

Lectio VI

Delatus ad Joannem octavum Methodius, quod ab Apostolicae sedis dogmatibus deflecteret, Romam est accitus. Coacta Synodo, cum fidem suam omnibus probavisset, ab eodem Pontifice, magno cum honore dimissus, ac Moraviae Principi diligenter commendatus fuit, universis eidem parere iussis. Multa deinde passus, cum maximas, quibus premebatur, angustias eidem Pontifici indicasset, consolatorias ab illoliteras meruit accipere, quibus

ad fortiter agendum est summopere animatus. Cyrilli corpus illo ipso in templo S. Clementis, quod eiusdem beatissimi Papae sacris reliquiis ditaverat, una cum Methodii cineribus religiosissime asservatur.

R. Iste est, qui ante Deum magnas virtutes operatus est, et omnis terra doctrina ejus repleta est.* Ipse intercedat pro peccatis omnium populorum.

V. Ipse est qui contempsit vitam mundi et pervenit ad coelestia regna. Ipse intercedat. Gloria Patri. Ipse intercedat.

In III. nocturno

Vigilate, quia nescitis. Etc.

De Communi secundo loco.

Missae

Sacerdotes etc. Orat. pt.

(Din: *Officia novissima sanctorum*, Cluj, 1779, p.48—50).

ANEXA II

ii. 106b)

Intru aceeași zi [11 mai].

VIA ȚA ȘI OSTENELELE CUVIOȘILOR PĂRINȚILOR NOȘTRI METHODIE ȘI ALE LUI CONSTANTIN CARELE S-AU NUMIT CHIRILL, EPISCOPII MORAVIEI, DASCĂLII SLOVENEȘTI

[C. II]. în vremile lui Leon Armeanului și ale lui Mihail Travlului, carele și Valvos s-au numit, luptătorilor de icoane împăraților grecești, apoi și ale lui Theofil, fiului lui Mihail, au fost în cetatea Thesalonicului un bărbat de bun neam și bogat, cu numele Leon, cu dregători a ostaș, cu boeria sutaș, avînd soție cu numele Măria. Acela au născut pre acești doi luminători ai lumii | și luminători ai părților slovenești, pre Methodie și Constantin, carele s-au numit mai pre urmă întru sfînta shimă Chirill.

^f. 107 a)

[M.II]. Deci mai întiiu Methodie, ca cel mai mare cu nașterea, în vîrstă au venit și în polcurile ostășăști slujia, și împăratului cunoscut era, și voevod de dînsul s-au pus, și în părțile ce să hotăria cu slovenii l-au trimis. Și aceasta, du pre rînduială lui Dumnezeu, că să se învețe limba slovenească, ca cel ce vrea să fie la aceia mai pre urmă

învățătoriu duhovnicesc și păstoriu întru a sa vreme. Și petrecînd în rînduială voevozească ca la zece ani și, una deșertăciunea gîlcevilor vieții socotindu-o, iară alta supă-rîndu-să de gonirea pre carea împăratul Theofil luptă-toriul de icoane o rădicase asupra celor dreptcredincioși, au lăsat voevozia și pre toate cele frumoase ale lumii aceștia și, ducîndu-să la muntele Olimbului, întru mona-hiceasca rînduială s-au tuns; și slujia împăratului ceresc, în chipul îngeresc, ostășindu-să asupra nevăzuților vrăj-mași ai duhurilor răutății.

[C.II]. Iară fericitul Constantin, cel ce s-au născut după Metodie, din scutece arăta întru sineși oarece minunat. Căci, cînd maica lui, după naștere, l-au dat pre el la mănăstire, ca să-l hrănească pre dînsul cu țîțele sale, el nicidecum nu voia să sugă țîțele cele streine, fără numai ale singurei maicii sale, ca nu cu strein lapte să se hrănească pruncul cel de buni părinți, și să minuna de aceasta născătorii lui.

[C. III]. Iară cînd au fost pruncul de șapte ani și în-cepea a să învăța carte, au văzut un vis minunat și l-au spus pre acela tatălui și maicii sale, zicînd: „Un voevod oarecarele au adunat pre toate fecioarele cetății noastre și au zis cătră mine: «Alege-ți ție dintru acestea pre carea vei voi întru însoțire, ca să-ți fie ție ajutătoare întru toate zilele vieții tale». Iară eu, căutînd, mi-am ales pre una mai bine împodobită decît toate, cu fața luminoasă și cu toate podoabele cele de mult preț înfrumusețată, al căriia numele era Sofia.”

Iară născătorii socotind videnia aceea și pre Sofia fecioara cunoscînd că iaste înțelepciunea lui Dumnezeu, ceea ce era să se dea pruncului de la Dumnezeu, să bucura cu duhul și-l învăța pre acela cu de-adinsul totdeauna, nu numai cetirea cărților, ci și obiceiul cel bun plăcut lui Dumnezeu, povățuindu-l la înțelepciunea cea duhovni-cească și cuvintele lui Solomon cătră dînsul grăindu-le: „Fiule, cinstește pre Domnul, și te vei întări; păzește poruncile, și vei trăi, și cuvintele lui Dumnezeu le scrie pre tăblițele inimii tale, și numește pre înțelepciune soră ție, iară pre înțelegere cunoscută ție să o faci; că iaste aceasta mai frumoasă decît soarele și decît tocmlirea luminii a tuturor stelelor”. |

(f. 107 b)

Și învățându-se pruncul carte, sporia cu ținerea de minte și cu înțelegerea mai mult decât toți vîrstnicii săi, și avea dragoste mare cătră sfîntul Grigorie Bogoslovul, pre ale căruia și cărțile totdeauna le cetia, și multe dintru acele cuvinte și tilcuii le învăța de rost; și au scris și laudă sfîntului, așa pre un părete o cruce închipuind; supt acea cruce au însemnat pre aceste cuvinte: „O, arhierule al lui Dumnezeu, Grigorie, cuvîntătoriule de Dumnezeu Tu cu trupul om ai fost, iară cu viața înger te-ai arătat; pentru căci gura ta ca serafimii cu laude pre Dumnezeu au proslăvit, iară învățăturile tale cele dreptcredincioase lumea toată au luminat. Deci, rogu-te pre tine priimește-mă și pre mine cel ce caz latine cu credință și cu dragoste, și-mi fii mie învățătoriu și luminătoriu părinte!”

Întru acele vremi murind împăratul Theofil, au stătut după dînsul la împărăție Mihail, fiul lui, cu maica sa cea binecredincioasă, împărăteasa Theodora. Și era încă împăratul acela prunc mic, lingă carele era puși păzitori trei boiari mari: Manoil, păzitorul de palat, Theoctist patrichiul și Dromi logothetul. Acestui logothet cunoscuți era părinții lui Methodie și ai lui Constantin, și auzind logothetul de istețimea minții copilului Constantin, au trimis după dînsul ca să se învețe împreună cu tînărul împărat Mihail, carele să învăța carte, ca, căutînd împăratul la istețimea minții lui Constantin, să se sîrguiască și singur a să învăța degrab.

Iară pruncul s-au bucurat de aceasta foarte, și pre cale să ruga către Dumnezeu cu rugăciunea lui Solomon, zicînd: „Dumnezeul părinților și Doamne al milii, cel ce ai făcut pre om, dă-mi mie înțelepciunea ceea ce șade pre scaunele tale, și nu mă lepăda pre mine de la slugile tale; că eu sînt sluga ta și fiul slujnicii tale. Dă-mi ca să cunosc ce iaste plăcut ție și să-ți slujesc ție, Domnului Dumnezeului meu, întru toate zilele vieții mele!”

[C.IV]. Și ducîndu-lîn Țarigrad, și dascălilor împărătești dat fiind, degrab s-au învățat toată înțelepciunea cea din afară, și gramatica, și facerea de stihuri a lui Omir, ritorica și filosofia, aritmetica și astronomia, și musica, și toate ellineștile meșteșuguri; și era de mirare dascălilor săi pentru atîta istețime a minții sale. Și s-au numit mai pre urmă filosof, de vreme ce au sporit la înțelepciune mai

(f. 108 a)

mult decât alții. Și nu numai în limba elinească era înțelept, ci și la alte limbi, pentru că scriptura latinească bine o învățasă, și vorbirea sirienească și alte limbi streine au deprins, și-l iubia pre el foarte logothetul, una pentru înțelepciune, iar alta pentru întreaga înțelepciune și pentru obiceiurile cele îmbunătățite, de care plin | era pruncul cel ce la vîrstă acum venisă. Pentru că darul lui Dumnezeu lăcuia în inima lui cea curată, povățuindu-l pre el la tot lucrul bun.

Care lucru văzîndu-l întru dînsul stăpînul său logothetul, îl cinstia pre el prea mult, și era Constantin cel întîiu păzitoriu de casă în curtea logothetului, avînd stăpînire peste toți și întru împărăteștile palaturi ca să umble el cu îndrăzneală fără de opreală, oricînd ar fi voit, i să dedese stăpînire, că și împăratului era iubit.

Era la logothetul o fiică duhovnicească, din scaldătoarea sfîntului botez primită, fecioară frumoasă foarte și de mare neam, pre carea după părinți întru a sa purtare de grijă o avea. Deci voia logothetul ca să o însoțească pre dînsa cu Constantin, și în tot chipul să ruga de aceasta, cu multe cuvinte îndemnînd pre Constantin spre însurare și făgăduindu-i, împreună cu bogăția, de la împăratul cinste de mare boerie.

Iară fericitul Constantin, fugînd de lume și de la toate cele din lume, s-au dus în taină la gura Boazului, și acolo, într-o mănăstire intrînd, au luat pre sineși chipul monahicesc; și au fost pentru dînsul nu numai de la logothetul, ci și de la împăratul cercare multă. Și după șase luni abia l-au aflat pre el ca pre o vistierie în chipul monahicesc ascunsă și, cu sila din mănăstire luîndu-l, în Țarigrad l-au întors, ca să nu fie făclia supt obrpe, ci în sfeșnic. Și l-au silit pre dînsul ca să ia treapta preoțească.

Patrierhind atuncea preasfînțitul Methodie, și acum eresul luptării de icoane de la biserică să pierdusă. Apoi vivliothicariu în biserică cea sobornicească a sfintei Sofiei și dascăl al filosofiei au pus pre Constantin.

[C. VI]. Iară după cîtăva vreme, agarenii cei ce stăpîniia Siria, carii pre vremea împăratului Theofil pre

¹ „întreaga înțelepciune” traduce aici slavon, rus. *ueAOMy-dpue* — „castitate, neprihănire”.

puterea oștii grecești, cu slobozirea lui Dumnezeu pentru păcate, o au biruit și pre cetatea cea prea frumoasă Amoreia o au stricat, precum de aceasta în șase zile ale lunii lui martie întru pătimirea sfinților 42 de mucenici celor din Amoreia din destul s-au scris, aceia mlndrindu-se întru puterea lor și batjocorind pre creștini, la Țarigrad o hulă asupra preasfintei Troițe au trimis, zicînd: „Cum voi, creștinii, zicînd că iaste unul Dumnezeu, îl despărțiți pre acela în trei, mărturisind pre Tatăl și pre Fiul și pre Duhul? Deaca puteți, să ne arătați aceasta aiave, apoi să trimiteți la noi pre acest feliu de oameni carii ar putea să vorbească cu noi pentru credința voastră și să ne dovedească pre noii”

(f. 108 b) Iară împăratul, sfātuindu-să cu preasfințitul patriarh, au trimis la sarachini pre Constantin filosoful, dlndu-i lui ... doi asincriți l înțelepți. Și s-au dus fericitul acolo, apostolește dupre Hs. rîvnind și dorind ca pentru dînsul să pătimească și ajungînd la cetatea stăpînitorului sarachinilor, carea să numia Samara, carea stă aproape de riul Eufratului, întru carea stăpînitoriul sarachinilor Amirmumi viețuia. Și era acolo și creștini petrecînd între sarachini, și era pre ușile lor dinafară zugrăvite chipuri drăcești, cu porunca stăplnirii sarachinilor. Pentru că aceia îngreșindu se de creștini ca de niște draci și întru ocară și batjocură pre dlșii avlndu-i, au poruncit ca pre ușile fieștecăruia creștin să fie închipuit drac.

Și au zis sarachinii cătră Constantin filosoful creștinesc: „Oare poți, filosofule, să cunoști ce semn iaste acesta?” Iară el le-au răspuns: „Chipuri de draci văz însemnate și mi să pare cum că creștini acolo mlăuntru viețuiesc, iară dracii, neputînd ca să viețuiască înlăuntru cu creștinii, fug de dîșii și afară petrec; iară unde nu sînt dinafară de aceste chipuri drăcești, acolo dovedit lucru iaste că înăuntru viețuiesc cu oamenii cei uniți cu dîșii.”

Și fiind Constantin la masă în palaturile domnești, înțelepții sarachinilor au zis cătră dînsul: „Vezi, filosoafe, acest minunat lucru, că prorocul Muhammet ne-au adus noaă bună învățătură de la Dumnezeu și au întors pre

Secretari (gr. &OT|KpfJtlc, < lat. a sScrStis).

mulți oameni, și toți ne ținem tare de legea lui, necățind nimic. Iară voi, creștinii, legea lui Hs. ținind, unul așa, altul într-alt feliu crede, și face precum fieștecăruia din voi îi iaste plăcut. Pentru că atita de mulți sint între voi ne-mpreună glăsuiți și deosebiți cu credința și cu viața, dintru carii fieștecarele într-alt chip crede și învață și într-alt chip își rinduește viața, precum cei ce să numesc monahi, carii poartă haine negre, iară toți creștini să chiamă."

(f. 109 a)

Răspuns-au fericitul Constantin: „Doaă lucruri mi-ați pus mie înainte pentru credința creștinească întru Dumnezeu și pentru legea lui Hs., ceea ce prin lucruri să împlinește, cum că nu întru un chip cred și petrec cei ce să numesc creștini. Deci vă răspund mai întâiu pentru credință: Dumnezeul nostru iaste ca noianul mării, lărgime și adincime nemăsurată; pentru că neajuns iaste de mintea omenească și nespus cu cuvintele omenești, precum de dînsul sfîntul proroc Isaia au zis: «Neamul lui cine-l va spune?» De unde și sfîntul apostol Pavel, învățătorul nostru, au strigat, zicînd: «O, adincul bogăției și al i îțelepciunii și al cunoștinții lui Dumnezeu! Cit sint de necercate judecățile lui și neurmăte căile lui». Deci, întru acel noian mulți de cei ce să sîrguesc a căuta pre Dumnezeu intră. Și cei ce sînt cu mintea puternici și au ciștigat ajutoriu pre singur Domnul, aceia fără de primejdie înoată pre marea cea neajunsă a lui Dumnezeu și află bogăția cunoștinții și a mintuirii. Iară cei ce sint la minte slabi, și de ajutorul lui Dumnezeu pentru singură părerea lor s-au lipsit; aceia ca în niște putrede corăbii de înotare atingîndu-se, să ispitesc ca să înoate noianul acela și, neputînd, unii să îneacă căzînd în eresuri și în rătăcirii, iară alții cu ostenele abia răsufală de nedomere și de îndoire învăluindu-se. Pentru aceea, mulți, precum ziceți, între creștini să deosebesc cu credința. Deci într-acest feliu pentru credință am zis.

Iară pentru fapte vă adeveresc așa: Legea lui Hs. nu iaste alta, fără numai aceeași pre carea o au dat Dumnezeu lui Moisi în Sinae, adecă a nu ucide, a nu fura, a nu curvi, a nu pofti și celelalte. Pentru că au zis Domnul nostru: «N-am venit să stric legea, ci să o împlinesc». Și spre săvîrșire suindu-ne pre noi, ne-au dat sfat de viață curată,

fără de însurare, păzirea fecioriei și alte lucruri alese, spre plăcerea lui Dumnezeu cea mai bună, care sînt ducătoare la viață prin calea cea strîmtă și cu scîrbe. Însă nu ne silește la aceasta, să nu fie aceea. Pentru că au zidit Dumnezeu pre om între ceriu și între pămînt, între îngeri și între dobitoace; deci cu cunoștința și cu cugetul l-au despărțit de dobitoace, iară cu mînia și cu pofta l-au despărțit de îngeri și i-au dat slobodă voe, ca orice voiește face, și la ce să apropie, cu aceea să și unește: ori cu îngerii să împărtășaște, slujind lui Dumnezeu, precum îl învață înțelegerea lui cea luminată; sau cu dobitoacele cele fără de minte părtaș să face, slujind poftelor trupești fără de înfrinare. Și de vreme ce de sineși stăpînitoriu au făcut Dumnezeu pre om, pentru aceea de înțelegerea cea de voe a noastră, iar nu de silă viaște ca să ne mîntuim noi, și zice: „Cel ce viaște să vie după mine, să-și ia crucea sa și să vie după mine, și cel ce poate să încape, încapă l » Deci creștinii cei ce cred întru dînsul, unii prin cale mai lesnicioasă, adevă prin legea firii, întru cinstită însoțire cu întreaga înțelepciune viețuind, cu înțelegere spre dînsul călătoresc. Iară alții, sîrguindu-se a fi mai fierbinți cătră dînsul și mai desăvîrșiți robi ai lui, să ating și de cea mai presus de fire viețuire, asemenea cu a îngerilor, și strîmtă cale petrec. Pentru aceia unii între creștini să deosebesc cu viața.

(f. 109 b)

Iară credința voastră și legea nu are nici un feliu de nelesnire, nu ca o mare, ci ca un pîrîu mic, pre care fiește-carele, și mare, și mic, fără de mare osteneală poate să-l pășască. Pentru că nu iaste întru credința voastră și legea vreun lucru dumnezeesc și de Dumnezeu Insuflat, fără numai obiceiuri omenești și socoteală trupească, pre carea puteți cu lesnire să o faceți. Și nu v-au pus voaă dătătoriu de lege Muhamet al vostru vreo poruncă grea de purtat, neoprindu-vă pre voi despre mînie și despre poftele cele fără de rînduială, ci și mai ales v-au slobozit pre voi de toate. Pentru aceea cu un gînd vă țineți de legea Jui, ca de cea dată voaă despre poftele voastre. Iară Mîntuitorul nostru Hs. nu așa, pentru că, singur fiind preacurat și izvor a toată curăția, viaște ca robii lui curat să viețuiască, ferindu-se de toate poftele și cu curăție de

cel curat să se apropie; că întru împărăția lui nu va intra nici un lucru spurcat."

(c. 111 a) [.]

Niște întrebări și răspunsuri ca acestea și altele mai multe s-au întâmplat lui Constantin întru întrebările cele cu înțelepții sarachinilor, în multe zile, și nebiruit au rămas creștinescul filosof, ajutându-i lui dumnezeescul dara. Iară sarachinii întru toate punerile împotrivă și întru socotelele lor au rămas de dînsul rușinați. După aceea, neputînd ca întru cuvinte să biruiască pre cel nebiruit, i-au dat lu în taină otravă de moarte să bea. Iară Domnul, cel ce au zis: „Deacea cevași de moarte veți bea, nu va vătăma pre voi”, acela au păzit pre robul său întreg și nevătămat și l-au întors pre acela sănătos, cu cinste și cu daruri, de la boiariul sarachinilor slobozindu-să.

Iară după ce s-au întors fericitul Constantin la Țarigrad și laudă de la împăratul și de la preasfințitul patriarh pentru osteneala sa cea plăcută lui Dumnezeu luînd, s-au așăzat la un loc liniștit și lua aminte de mîntuirea sa, hrană avînd din purtarea de grijă a lui Dumnezeu, spre carele nădăjduia.

[.]

[C. VII, M. III]. După aceea s-au dus la Olimp, la Methodie, fratele său cel mai mare, și cu dînsul au început împreună a viețui, în nevoițele monahicești întru postnicie petrecînd, întru rugăciuni și întru cetirea cărților totdeauna îndeletnicindu-se.

[C. VIII, M. IV]. Întru acea vreme au venit la împăratul Mihail soli de la cozari, zicînd: „Noi din început pre un Dumnezeu știm, carele iaste preste toate, și aceluia ne rugăm, închinîndu-ne la răsărit, însă obiceiuri oarecare de rușine ținem; că evreei ne îndeamnă pre noi ca să luăm credința lor, și acum mulți din noi la credința evreiască s-au lipit. Așijderea și sarachinii la a lor credință ne pleacă pre noi, zicînd că «a noastră credință mai bună iaste decît a tuturor iimbilor». Pentru aceea de la voi, cu carii vechiu prieteșug și dragoste ținem, căutăm sfatul cel de folos noaă și cerem ca să trimiteți la noi pre oarecarele bărbat cărturarul din voi, carele să poată a să întreba cu evreei și cu sarachinii și de-i va birui, apoi a voastră credință o vom priimi."

(f. 111 b)

Atuncea împăratul Mihail cu preasfințitul patriarh Ignatie. | carele era după sfântul Methodie. făcînd cercare pentru Constantin filosoful, l-au chiebat pre el de la muntele Olimbului și doria ca să se ducă la cozari. spre propoveduirea lui Hs. Iară el și a muri pentru Hs. dorind, cu oserdie au voit calea aceia și au rugat pre fratele său. pre fericitul Methodie. ca pre cel ce știa din parte limba slovenească. ca să meargă împreună cu dînsul la ascultarea apostolească. ca să lumineze pre cei necredincioși cu lumina sfintei credințe. Deci nu s-au lepădat și Methodie a merge cu dînsul pentru Hs.. și s-au apucat amîndoi împreună de călătorie, ca acela cu bogosloveștile cuvinte, iară celelalt cu rugăciunea cea priimită de Dumnezeu să poată, ajutorindu-le lor dumnezeescul daru, a mîntui sufletele cele pierdute.

Și ajungînd la cetatea Hersonului. carea să hotărește cu cozarii. au zăbovit acolo vreme multă, pînă ce s-au învățat bine limba căzăcească: că vorbiia cozarii cu limba slovenească. Tot acolo și limba evreiască s-au deprins. Și pre oarecarele samarinean cu fiul lui l-au adus la sfînta credință și la botez.

Și auzind de moaștele sfîntului sfințit mucenic Clement. papa Romii, cum că în mare zac, au îndemnat pre episcopul Hersonului spre căutarea cinstitelor acelora moaște.

(f. 112 a)

I]
[CIX]. După aceasta s-au dus la cozari și s-au priimit cu cinste de cagan. boiariul cozarilor: că și scrisoare de la împăratul grecilor cătră cagan avea. Și multă întrebare au avut acolo fericitul Constantin cu cozarii și cu iudeii și cu sarachinii. Că Constantin mai multă învățătură avea decît Methodie. fiindcă Methodie pre anii tinerețelor sale întru ostășire. iară nu întru învățătura cărții i-au cheltuit, și la puterea cea de voevod carea o avea el. și la lucrurile norodului, mai mult decît la cetirea cărților i-au fost îndeletnicirea lui. Iară Constantin din tinerețe întru învățătura cărții și întru cercarea înțelepciunii au fost crescut, și întru dumnezeiasca scriptură foarte iscusit,

† Confuzie apărută în Rusia veche.

și intru cuvinte puternic, gata fiind împotriva a toată întrebarea să dea răspuns.

(f. 112 b) Deci Constantin pentru toate să întreba cu necredincioșii, iară Methodie cu rugăciunea sa cea plăcută lui Dumnezeu ajuta lui Constantin. Și au grăit cătră dînsul unul din cozari: „Voi, grecii, rău obicei aveți, pentru că puneți la voi pre alt împărat în locul altuia, dintru alt neam, din prost, iară nu împărătesc, precum acum, după Nichifor, ați pus împărat pre Mihail Curopalatul, carele au fost unul din boiari. Apoi, lepădîndu-l pre acela, ați pus pre Leon Armeanul, carele au fost din neam prost. Și, ucigîndu-l pre acela, ați pus pre Mihail Travlul, carele era de neam din Amoreia. Iară la noi nu așa, ci avem pre ai noștri cagani (adecă împărați) din casa și din neamul caganilor, și nu într-alt-chip cineva la noi împărătește, | de nu va fi din seminția împărătească.”

Iară fericitul Constantin la aceasta cu scurte cuvinte au răspuns: „Oare rău au făcut Dumnezeu cînd pre neplăcutul lui împărat Saul l-au lepădat, iară pre David, bărbatul cel după inima sa, de la turmele dobitoacelor l-au ales?” Și au tăcut la aceasta cozariul.

După aceia iarăși cozariul au zis: „Voi, fiind cărțile în mîini, spuneți dintru dînsule pilde; iară noi nu așa, ci din gurile noastre pre toată înțelepciunea o grăim, nemîndrindu-ne în scripturi, precum voi vă mîndriți, că înlăuntru avem ca cum înghițită întru noi înțelepciunea.”

Grăit-au Constantin: „De ai întîmpina vreun om gol, care are zice: «Multe haine și aur și averi am!», oare l-ai crede pre el, gol pre el și nimic în mîini avînd vâzîndu-l?”

Răspuns-au cozariul: „Ba nu, că de ar fi avut ceva, n-ar fi umblat gol”.

Grăit-au Constantin: „Deaca tu ai înghițit pre toată înțelepciunea, precum te lauzi, apoi spune-mi mie cîte neamuri au trecut de la Adam și de la Moisi și care neam și pre care parte a pămîntului ș-au avut stăpînirea sa?”

Și neputînd la aceasta în potrivă să răspundă ceva cozariul, au tăcut. Iară Constantin i-au răspuns: „Deci

nici eu nu te crez pre tine, că ai fi înghițit pre toată înțelepciunea și fără de cărți ai fi înțelept."

(f. 116 b)

[.....]

[C.X]. [...] O întrebare ca aceasta împreună cu iudeii a fericitului Constantin filosoful pentru creștineasca credință au fost la multă vreme, pentru că multă vreme au zăbovit împreună cu fratele său la cozari, în toate zilele eșind și întrebându-să cu necredincioșii iudei înaintea lui cagan. Pre care întrebări ale lui, după aceea, fericitul Methodie, fratele lui, învățătorul cel slovenesc, în opt cuvinte le-au alcătuit, iară aicea puține din cele multe s-au pomenit.

[C. XI]. Și nu numai cu iudeii, ci și cu sarachinii nu puțin s-au întrebat și pre toți i-au biruit cu darul Domnului nostru, celui ce au făgăduit să dea robilor săi gură și înțelepciune, căriia nu vor putea să se împotrivescă sau să răspundă toți cei ce să vor pune voaă împotrivă. Și au crezut întru Hs. cagan (domnul cazărilor) și boiarii lui, și din norod mulțime și au luat sfântul botez, însă nu toți, ci oarecare parte.

După aceia, cuvioșii dascăli Constantin cu Methodie, bine sădind sfînta credință întru cozari, au voit să se întoarcă între ale sale, lăsînd cozarilor în locurile lor pre preoții cei ce de la Herson mersese. Deci au scris cagan la împăratul grecesc mulțemire, zicînd: „Pre niște bărbați ca aceștia învățați ne-ai trimis noaă, stăpîne, carii luminos ne-au încredințat că iaste adevărată creștineasca credință și la aceia ne-au învățat pre noi. Deci luminîndu-ne noi prin sfîntul botez, am poruncit întru stăpînirea noastră ca tot cel ce va voi, să se boteze, și nădăjduim că și tot pămîntul nostru întru creștinească săvîrșire va veni; și sîntem priiateni ai împărăției tale și gata la slujba ta, oriunde vei avea trebuință."

Și slobozind cagan pre fericirii aceia învățători, pre Constantin și pre Methodie, le da lor daruri multe, ci ei n-au priimit darurile, zicînd: „Dă-ne noaă cîți robi grecești ai aicea, pentru că aceia ne iaste noaă mai mare decît toate darurile". Și au adunat de cei robiți ca la doaă sute,

și i-au dat lor, și s-au dus în calea lor, bucurându-se și mulțumind lui Dumnezeu.

(£. 117 a) [C.XIII]. Și mergînd ei la Țarigrad, s-au priimit de

împăratul și de patriarhul și de tot soborul, cu multă cinste și cu bucurie, ca apostolii lui Hs. cei ce au propoveduit la neamuri, și voia ca să-i ridice pre dînșii la treapta arhierască, iară ei foarte să lepăda de o vrednicie ca aceia. Deci pre Methodie l-au silit ca să fie igumen în mănăstirea ce să numia Polidron, iară Constantin Ungă biserica sfinților apostoli petrecea.

[C. XIV, MV.]. După aceasta, ceilalți domni ai limbii slavonești, Rostislav și Sviatopolc ai Moraviei și alții, carii priimise din parte atuncea creștineasca credință, însă tainele eii încă neînțelegîndu-le, și auzind cum s-au luminat țara cozarilor învățîndu-se de doi dascăli ce venise de la greci, au trimis la Constantinopoli, la împăratul Mihail, zicînd: „Norodul nostru de închinarea idolească s-au lepădat, și dorește ca să ție legea creștinească, însă nu avem un învățătoriu ca acesta, carele ne-ar fi învățat pre noi desăvîrșit sfînta credință și prin a noastră limbă la legea cea blagocestivă ne-ar fi povățuit. Deci, rugămu-ne ție, stăpîne, grijaște de mîntuirea noastră și trimite-ne noaă un episcop și învățătoriu ca acesta, pentru că de la voi întru toate țările legea cea bună iasel”

(f, 117 b) Iară împăratul cu patriarhul și cu tot sfințitul sobor sfātuindu-se, iarăși pre fericitul Constantin cu Methodie chiemîndu-i, i-au rugat ca să se ducă la părțile slavonești, ca să-i învețe, precum și la cozari s-au dus. Și au silit pre sfîntul Constantin, măcar și nevrînd ca să ia vrednicia arhierască. Iară el mai întîiu s-au postit patruzeci de zile și ajutîndu-i lui darul sfîntului Duh, au aflat azbucbele slavonești, care avea întru sineși treizeci și opt de slove, ca să poată preface cărțile grecești în limba slavonească, l- care | lucru cu ajutoriul lui Dumnezeu îi ajuta lui și fericitul Methodie. Și dintîiu au început a tălmăci Sfînta Evanghelie de la Ioan: «întru început era Cuvîntul > și celelalte. Și o au arătat aceasta împăratului și patriarhului și la tot soborul, și toți de aceasta cu bucurie au pro-

slăvit pre Dumnezeu. Apoi s-au apucat de cale, avind de ajuns îndestulare de toate cele de trebuință din dările împărătești.

[C.XV]. Și ajungînd ei la părțile slavenești, pretutindenea cu cinstite întîmpinări priimiți era de boiari și de norodul cel prost. Iară mai ales în Moravia de domnul Rostislav, unde îndată au poruncit ca să adune mulțime de copii și să-i învețe pre dînșii azbucbele și cărțile cele de nou tălmăcite: Ceasoslovul și Psaltirea și altele.

Și au zăbovit acolo patru ani și mai mult, și au luminat pre toate părțile slavenești, și întru blagocestiva credință le-au întărit, și pre toate cărțile cele trebuincioase spre rinduială bisericească din limba grecească în cea slavenească le-au tălmăcit, precum Evanghelia și Apostolul și Liturgia și celelalte. Și au început în limba slavenească a săvîrși dumnezeiasca Liturghie și toată cîntarea bisericească. Și auzind de aceasta mulți arhieriei și preoți, iară mai ales cei de la Apus din limba românească, au început a răpști că cu o streină limbă de nou luminată săvîrșesc Liturgia.

[C.XVI]. Pentru că zicea: „Că numai cu trei limbi, cu care au fost scris titlul cel de pre cruce, să cade să se săvîrșească dumnezeiasca Liturghie: evreiaște, grecește, românește. însă sfinții învățatori slavenești au răspuns unora ca acelora: „întocmai Dumnezeu ploaă preste toți și răsare lumina soarelui. Și grăiaște și David: «Toată suflarea să laude pre Domnul» Și iarăși: «Strigați Domnului tot pămîntul, cîntați Domnului cîntare noaă!» De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească pre Domnul."

[C.XVII, M.VI]. Și auzind pentru dînșii și Nicolae, papa Romii ceii vechi, au scris la dînșii cu dragoste, chiemîndu-i pre ei la Roma, și s-au supus doririi lui și au mers la dînsul. însă neajungînd încă ei la Roma, s-au prestăvit papa Nicolae, iară în locul lui au stătut Andrian, ci și acela bucuros au fost de dînșii, pentru că auzind că să

i în loc de *romană*; în ed. din 1905: *latinească*.

apropiia ei la cetatea Romii, și încă și din moaștele sfântului sfințit mucenic Climent, papa Romii, oarecare părtică (precum mai sus s-au zis) cu sineși purtînd, i-au întîmpinat pre dînșii cu cinste și au fericit ostenele lor cele asemenea cu ale apostolilor. Și iubită priiriire făcîndu-le, le-au dat lor odihnă. Și lăudînd talmăcirea cărților cea în limba slavenească, și Liturghia cea făcută în limba slavenească întărind-o, au pus anathema asupra protivnicilor, celor ce ar îndrăzni a cleveti sau a huli cetirea și cîntarea și liturghia slavenească. Și săvîrșia sfinții aceștia învățători, împreună cu Methodie, Constantin sfînta liturghie slavenește în mijlocul Romei întru slava lui Hs. Dumnezeu, celui prin toate neamurile propoveduit și slăvit.

[C.XVIII, M.VII]. Și zăbovindu-se ei în Roma, s-au bolnăvit sfîntul Constantin, și au luat de la Dumnezeu descoperire întru videnia ce i s-au făcut lui de înștiințarea pentru sfîrșitul său, și să veselii cu duhul toată zioa aceia, cîntînd aceasta: „De cei ce mi-au zis mie, merge-vom în curțile Domnului; veselitu-mi-s-au duhul, împreună mi s-au bucurat inima”. Iară a doua zi au luat pre sineși sfînta shimă și numit au fost Chirill. Și zăcînd în boală cincizeci de zile, după aceia încredințîndu-și episcopia sa fratelui său celui mai bătrîn, Methodie, ș-au dat duhul său la Domnul, și s-au îngropat cu slavă în biserica sfîntului Climent, întru carea și părtica sfîntelor moaște ale lui Climent cea adusă de dînșii s-au pus.

fM.VIII—XVIII]. Iară după sfîrșitul sfîntului Chirill, cuviosul Methodie s-au pus episcop al Moraviei și, ducîndu-să la dlinsa, își avea scaunul său în cetatea Pannonia, la locul sfîntului apostol Andronic, ucenicul și rudenia lui Pavel, carele acolo oarecînd au fost episcop căruia urmîndu-i acest arhieru și învățătoriu Methodie, multe nevoințe și ostenele au arătat, sfînta credință lărgindu-o, cu evreii și cu ereticii întrebîndu-să, și cu cuvintele și cu facerile de minuni biruind pre cei protivnici, și primejdii și izgoniri răbdînd, și încă și mulțime de cărți din limba grecească între cea slavenească au talmăcit, și bine îndreptîndu-și

· Mult prescurtat.

păstoria în mulți ani, au trecut către Domnul, căruia apostolește împreună cu sfântul Chirill, fratele său, cu oserdie i-au slujit, și amîndoi împreună stau înaintea lui, Intru viața veșnică slăvindu-l pre el, cu toți sfinții, în vecii cei nesfîrșiți. Amin.

(Din *Viețile sfinților din luna lui mai*,
Mănăstirea Neamțului, 1813, ff. 106b-118a.)

INSCRIȚII SLAVE VECHI DE LA MURFATLAR-BASARABI
(DOBROGEA)

După cum se știe, în anul 1957 a fost descoperită o bisericuță (B1) în cariera de cretă din dealul de la sud de localitatea Murfatlar-Basarabi (Dobrogea). Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse din 1957 pînă în prezent de către Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România în colaborare cu Direcția Monumentelor istorice din cadrul C.S.C.A.S., care a efectuat lucrări de conservare și consolidare, au fost descoperite încă trei bisericuțe (B2, B3, B4) și alte încăperi, camere funerare și galerii. Întreg complexul prezintă un mare interes și a atras atenția istoricilor și arheologilor din țară și din străinătate, printre altele, datorită faptului că pe pereții bisericuțelor au fost descoperite și o serie de inscripții runice (probabil turcice), slave chirilice și glagolitice, grecești etc. Complexul este datat de arheologi în jurul secolului al X-lea *.

*

în cele ce urmează, ne propunem să ne ocupăm de o parte din inscripțiile slave din B4, descoperite cu ocazia săpăturilor

Vezi: I. Barnea și V. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi (reg. Constanța)*, cu o *Anexă* de D. P. Bogdan, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI (1956), p. 541—566; D. B. Bogdan, *Grafițele de la Basarabi*, în *Analele Universității București*, Seria științe sociale, istorie, IX (1960), nr. 16, p. 31—41; I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în *Cahiers archéologiques*, t. XIII, Paris, 1962, p. 187—208 (extras); Idem, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, *ibidem*, XIII (1962), nr. 2, p. 349—371; Idem, *Испедаруме АбХбие седе-НУН о Камѣтѣхъ наМѣммиКѣхъ е Еацапу (О6А. Шло6пыдоика)*, în *Dacia*,

din 1960—1961, publicate, în parte, de I. Barnea, cu unele comentarii sumare, în două din articolele citate¹.

Vom prezenta mai întâi inscripțiile din altar², apoi pe cele din naos și, în sfârșit, pe cele din pronaos. La fiecare inscripție vom da textul, întregind literele deteriorate în paranteze drepte, acolo unde e posibil, și traducerea, după care urmează comentarii asupra problemelor mai dificile și asupra faptelor de limbă sau grafie care reclamă unele explicații. La sfârșitul articolului se dă un indice-vocabular complet. Anexăm totodată desenele inscripțiilor studiate.

Biserița pe pereții căreia sînt incizate inscripțiile de care ne ocupăm mai jos (B4) este cea mai mare din complexul arheologic Murfatlar și se află sub B3, fiind descoperită în 1960. Lungimea ei este de 7 m, iar lățimea de 3,50 m. Planul biseriței amintește pe acela al unei bazilici, avînd altar, naos și pronaos³.

1. INSCRIPȚIA DE PE MASA DIN DREAPTA ALTARULUI

(Fig. 1)

Inscripția, scrisă într-un rînd, este incizată pe latura dinspre interiorul altarului și are dimensiunile 12,5 x 2 cm.

Textul:

Hc X-h wAlA-k.

nouvelle serie, VI, 1962, p. 293—316; *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, SCIV, XIV (1963), p. 189—195. Recentă apărut lucrarea de sinteză: I. Barnea—Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, voi. III, București, Ed. Academiei, 1971 (vezi cap. *Monumentele rupestre de la Murfatlar*, p. 189—232, scris de primul autor).

¹ *Les monuments...*, p.169, fig. 13 (mai jos, nr.4); *IpedeapumeAbHbie caedemiH...?*, 310, fig. 17—3 (mai jos, nr.5), p.312, fig. 18 (mai jos, nr. 7), fig.19 (mai jos, nr. 4), p.314, fig.21 (mai jos, nr. 8).

² Folosim pentru aceasta desenele puse la dispoziție de către Direcția Monumentelor istorice (executate de arhitectul șantierului Liana Grigore, la scara 1:1; aici micșorate), precum și fotografiile și desenele publicate de I. Barnea. Aducem cu această ocazie mulțumirile noastre tovarășilor șef de sector I. Barnea, arh. V. Bilciurescu, arh. Liana Grigore și conducerii celor două instituții științifice, pentru ajutorul acordat în studierea inscripțiilor.

³ Vezi I. Barnea, *IpedeapumeAbHbie caedem*...*, p. 305.

Traducerea :

„Isus Hristos a biruit”.

Hc reprezintă prescurtarea pentru Hcoyc-fc \ iar X-K pentru XpKCTTk Sau XpHCTOCh.

wuk, scris cu w în loc de o, este aoristul simplu de la vb. OAAITHTH „a învinge, a birui”.

Fig. 1. — Inscripția de pe masa din dreapta altarului (B4).

Textul reprezintă cunoscuta formulă creștină gr. IicToOç Xpifjr6? vixş „Isus Hristos biruie”, înscrisă adesea pe obiectele de cult, mai ales pe cruci. În textul slav vechi verbul a fost redat însă în aorist.

2. INSCRIPȚIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL ALTARULUI

(Fig- 2)

Inscripția are dimensiunile 8 x 3 cm.

Textul:

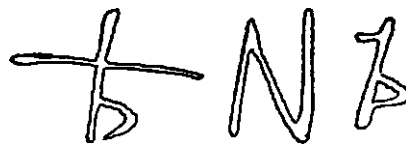


Fig. 2. — Inscripția de pe peretele din dreapta al altarului (B4).

Poate fi sfârșitul unui cuvânt, probabil nume propriu, de exemplu [H<ttH]fch'K, care apare în inscripția nr. 4, aflată pe piciorul arcadei dintre altar și naos.

¹ Vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, t. I, Paris, 1948, p.25.

* *Ibidem*.

3. INSCRIȚIA DE PE CONSOLA DIN DREAPTA ALTARULUI

(Fig. 3)

Consola pe care se află această inscripție constituie un bloc cruțat lângă perete. Inscripția, scrisă pe două rânduri, are dimensiunile 12 x 9 cm.



Fig.3. — Inscripția de pe consola din dreapta altarului (B4).

Textul:

Hep[a]Ah
rptfujr.HHK'K].

Traducerea :

„Nerad păcătosul”.

Primul cuvânt scris iUpA^ a fost întregit de noi: HcpaAh, nume propriu, pe care-l vom regăsi în inscripția nr. 8 (vezi mai jos). Probabil că aici avem de-a face cu o haplografie, dată fiind asemănarea dintre literele a și A¬

Cel de-al doilea cuvânt a fost întregit de noi, la sugestia regretatului acad. E. Petrovici: rp-kmiiHHK-K „păcătosul” și reprezintă epitetul pe care și-l atribuie autorul inscripției, probabil un călugăr localnic.

4. INSCRIȚIA DE PE PICIORUL ARCADEI DIN DREAPTA
DINTRE ALTAR ȘI NAOS
(Fig. 4) 1

De fapt, sînt 4 inscripții, incizate una sub alta, pe care
le vom numerota a, b, c, d. Prima (a) constă din 7 rînduri

b)

c)

d)

Fig. 4. — Inscripția de pe piciorul arcadei din dreapta dintre
altar și naos (B4).

1 Vezi I. Barnea, *Les montments...*, p.196, fig. 13; Idem, *Ilpedeapu-
meAbHbie ceedema...*, p. 312, fig. 19.

și are dimensiunile 12 x 11 cm, rândul ultim fiind scris sub al șaselea, la distanță de 2 cm. A doua (b) constă dintr-o singură literă glagolitică (0,5 x 1 cm), a treia (c) reprezintă, probabil, un cuvânt, constând din patru litere glagolitice (dimensiunile 3,5 X 1 cm) și, în sfârșit, a patra (d) este o literă chirilică izolată, mai mare decât celelalte (1,5x3 cm).

Textul:

a) $\text{AraH}\text{-fc noni } \mathbf{IMITH}\text{-Hh}$

$\text{H A}^* \mathbf{CR}\text{-kiuHU},^*$ noiu

pa^* sa ckoA $\text{p}\text{-fc}\text{fTkh}$

A... «A - \mathbf{SH} A! *« \mathbf{Kk} \mathbf{CEH}

$\text{i}\text{p}\mathbf{K}\text{-KRH}$. Ei \mathbf{JE} \mathbf{KtKH}

$\mathbf{noMHAOyH}$, $\mathbf{OU}\text{H}$, \mathbf{dMHHh} .

$\text{/}^{\wedge}\mathbf{HMH}\text{-kHh}$: *Mat.*

b) Litera glagolitică: H sau h, i.

c) Litere glagolitice: $\mathbf{wrth}\text{-k}$ sau $\mathbf{ivAh}\text{-fc}$.

d) E.

Traducerea:

a) „Eu, Dimian [?] preotul, merg pe drum (=călătoresc), pun luminări pentru păcatele mele ... omule, în această biserică. Iar Dumnezeu să vă miluiască cu sfinții părinți. Amin. Dimian. Luna mai.”

c) „Untdelemn” (?).

$\text{A}\text{raH}\text{TV}$ trebuie citit, credem, ca o prescurtare: *fratn* (e adevărat că lipsește titla, dar în inscripții acest procedeu se întâlnește uneori) = $\text{Aa}\text{<HHiaH}\text{'h}$ (sau $\text{A}\text{,HMHiaH}\text{-K}$, cum întâlnim mai jos). în cazul în care prima literă e citită a se obține \mathbf{fliaHt} (dar nu ne este cunoscut un astfel de „nume”).

notară*, pers. I sing. de la vb. $\text{noAara}\text{-rH}$ „a pune”, în loc de $\mathbf{noAdrdbK}$. Fenomenul de dispariție a lui -j- intervocalic la formele verbale cu tema în -aje- este cunoscut în textele slave vechi, mai ales la pers. III sing., de ex. $\mathbf{AOEdTTI}$, în loc de $\text{noAOKam}\text{'h}$ „se cuvine”¹, dar și la pers. I

¹ Cf. A. Vaillant, *Manuel...*, I, p.215; St.Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 341; W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin, 1912, p. 561.

sing., chiar în același cuvânt ca și în inscripția noastră: **no**<u-**r**<»**A**, în inscripția țarului Samuil din anul 993¹.

O U H (= **O Thu, H**), instr. pl. „cu sfinții părinți”. Dacă lecțiunea noastră este corectă, avem aici un caz rar de instrumental asociativ fără prepoziție: **Kî Kt** **КТИН no/HHnoyH oîTH** în loc de **C-K O U, H**. Instrumentalul asociativ propriu-zis fără prepoziție apare foarte rar în textele slave vechi, fiind atestat aproape exclusiv în *Codex Suprasliensis*: de ex., **КАННТV JK(HtKhJH CTKH<H*K AtAIMf HHKO<H*H KJCHAffM'h KTWJKTWJH** „Un **Oarecare OHI** fiind cu sfântul mucenic Vasilie...” (*Supr.* 538.)².

Rîndul al patrulea este în cea mai mare parte ilizibil. Prima literă este clar **A**. Urmează o linie înclinată de la stînga spre dreapta \, care poate fi o parte a literei **a**, apoi două linii verticale ||, care pot reprezenta litera **H** sau **H**. în continuare, se citesc literele **JKA**, urmate de un punct. Am putea, astfel, citi **A^HKA**, care însă cu greu poate fi interpretat ca o formă modificată a cuvîntului **A<УКАН**, pers. II sing. imper. „dă”³ (prin scrierea cu anticipație a literei **H**). Semnul următor pare a reprezenta o formă arhaică a literei **З**. Urmează două litere clare, **H** și **A** și, în sfîrșit, probabil **i**. Acest pasaj rămîne singurul neclar în toată inscripția.

AH<HHQH^K, nume propriu creștin. Forma obișnuită în textele slave vechi este **A.ЛIУHQH^K** (cf. gr. *Aauiavoq* lat. *Damianus*), apărînd însă și în forma *Demian* (cf. rus. *ffeMbnn*) și chiar *Dimian*, cu asimilare regresivă⁴. Credem că acest nume poate fi legat de primul cuvînt (în cazul în care acesta este într-adevăr *Ajairk* = **AH<VHHHTI**). Dar cine ar fi putut fi acest *Dimian* (sau *Damian*), care vine la bisericuța ascunsă de la *Basarabi*, după toate datele de care dispunem, în se-

¹ Vezi, de pildă, la St. Stoianov și M. Ianakiev, *СмароbbAzapcKU CЗУК- ТеКсmoee u petuuK*, Sofia, 1960, tabl. V.

² Vezi *Teopume/ibHbiu nodex e c.iaenHCKux nibiKax* (nod. ped. C. B. *EepHumeuHa*), Moscova, 1958, p.42. Autorii subliniază caracterul extrem de arhaic al acestei construcții și faptul că *Supr.* prezintă unele particularități neîntîlnite în alte texte slave vechi.

³ Cf. A. Vaillant, *Mantiei...*, I, p. 299.

⁴ Vezi L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p.18 (în continuare, prescurtat *Hwb.*).

* Cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*. București, Ed. Acad., 1963, p.39.

colul al X-lea? Conținutul inscripției și locul unde este incizată ne permite doar să spunem că acesta este un preot care-și găsește refugiu aici, în condiții neprielnice.

După numele **AH/HH-kH'h** urmează două puncte și apoi **A<k** „luna mai”, genitivul timpului de la cuvântul **MM**. Este de presupus, deci, că venirea preotului a avut loc în luna mai, dar din păcate ziua și anul nu sînt scrise și nu există urme că ar fi fost menționate în inscripție.

Sub inscripția chirilică se află cîteva semne glagolitice, care par să nu aibă nici o legătură cu cele scrise mai sus, reprezentînd simple exerciții. O literă izolată pare a fi **H** sau poate **K**, căreia îi lipsește cîrligul. Mai jos se află scrise în rînd patru litere, pe care le-am citit **WAHfc** (?), sau **WAK-k** ceea ce ar putea reprezenta gen. sing. de la **OA-KH** „undelemn”, deși forma corectă e **OA-k-k** (resp. **OA-kia**).

În sfîrșit, mai jos, izolat, apare un fi de dimensiuni mari cu colțurile ascuțite.

5. INSCRIPȚIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL NAOSULUI (Fig. 5)

Inscripția este, în parte, deteriorată, cuprinzînd 8 rînduri (dimensiuni: 20 X 17 cm).

Textul:

npHaf OTTkUtk era
/HO Ktk ci AitCTO
. . . . x3i\$H AVECAIța
OKTOy/HKpH-k
A npHaf Ktk HA[A*K]
..... nTkCAATk
..... K H A K
..... M

Traducerea:

„A venit părintele aici, în acest loc în anul 6550[?][=1042?], luna octombrie, 4. A venit la noi... am scris... luna ianuarie” (?).

* Vezi I. Barnea, *ITpedapumejtbHbie ceedenun...*, p. 310, fig. 17—3.

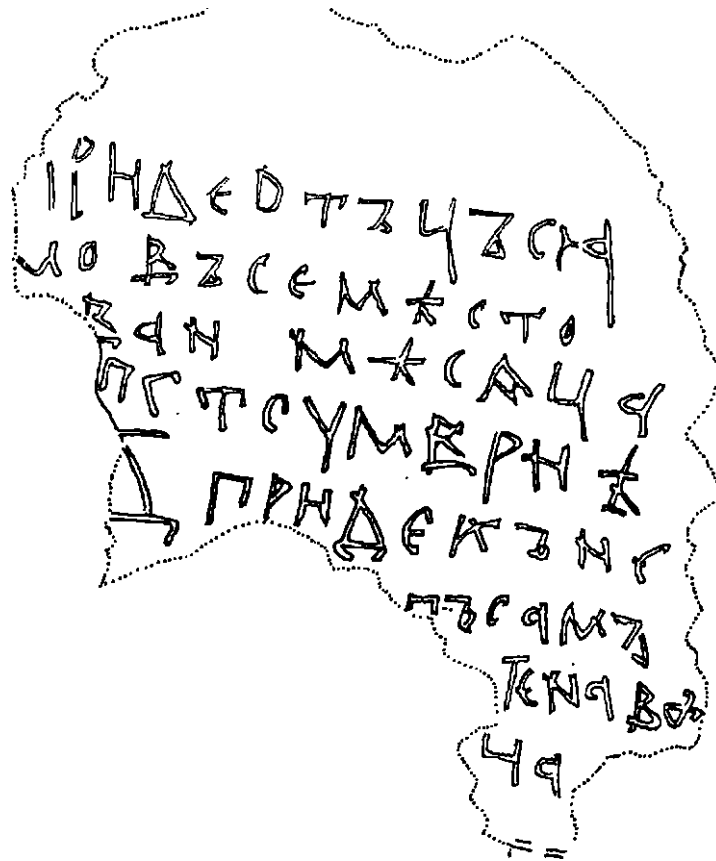


Fig. 5. — Inscricția de pe peretele din dreapta al naosului (B4).

OT-wt-k, nom. sing. „părinte”, prezintă înlocuirea lui k prin -k în ambele cazuri. înlocuirea lui k final după u, ui, ik, m (durificate) și în sufixele -ku>, -uța, -ku, se întâlnește destul de des în textele slave vechi: o-rkiťk, în loc de **OTKIŦK**, apare, de pildă, în *Codex Marianus* \

· Ci. St Km'bakin, *op. cit.*, p. 87.

CB/Ho, adv. „aici, încoace”. Dacă în alte cazuri întâlnim **•k** în locul lui **ia** (de ex., Ari/**Uritui**), fluctuație întâlnită nu o dată în textele și inscripțiile slave vechi chirilice, bulgare răsăritene \ aici avem un exemplu în care **ia** este scris acolo unde, de regulă, apare **t**: **cfc/Ho**. „Adverbul în **-a/Ho**, de tipul **IM/MO**, format de la tema moale a pronumelui **ck** « acesta », este scris totdeauna **cfc/Ho** «încoace, aici»" — arată A. Vaillant¹. Abaterea va trebui s-o considerăm deci un fenomen «beai».

OKToy/HKprCk, gen. sing., redă pe *o* din greacă prin *oy*, ceea ce reprezintă tratamentul mai vechi — redare fonetică, nu simplă transliterare slavă — a acestui împrumut din limba greacă (6Ki6|3pioi;)². în ceea ce privește pe **t**, în loc de **ra**, cf. mai sus **^H/HrrKHTI** sau **rAHropHt**, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, 43^o. în sfârșit, constatăm că *p* este redat prin **K**, nu prin **E** (cf. vsl. **OKTAEП'K**, **OKTOEП'k**, în *Assem.*, *Sav.* — Hwb. 76), așa cum se întâlnește și în textele slavone: **OK-vrMEpk**, **OKTAKpk** (*Sbornicul lui Sviatoslav*, 1073, copie de pe sbornicul tradus pentru țarul bulgar Simeon [893—927])³. Cf., de altfel, *hg.OKmoMepuu*, alături de *bg. pop. OKmoepuu*⁴.

Despre cine poate fi vorba în această inscripție? Evident, aici **©TUŃii** se referă la un preot sau la un înalt prelat bisericesc, care a venit, poate cu o ocazie festivă, la așezarea de la Murfatlar.

Din păcate, anumite părți ale inscripției au fost șterse. Astfel, sînt neclare următoarele părți:

1) Rîndul 3 — primele trei litere, care par a fi **.x3I5H**. înaintea lor trebuie să presupunem că au fost, probabil, **Kii Afcto** (evident, prescurtat), întrucît anul premerge lunii și

¹ *Ibidem*, p. 59-60.

* *Manuel...*, I, p. 28-29.

² Vaillant, *loc. cit.* și p. 147, afirma ca grafii de tipul **i(k)em i(i)cnK'k**. În loc de «ixt, ikcitf», sînt proprii slavonei ruse.

* Cf. Vaillant, *op. cit.*, p. 31.

³ Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p. 59.

* Vezi Fr. Mildosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 501; I. I. Sreznevski, *MamepuaAbt dan cAoeapn dpeene-pyccKoeo H3t*Ka*, St. Pb., II, 1895, col. 654.

⁴ St. Mladenov, *EmuMoaozuteH u npaaoHucen peiHUK Ha abAeapcKUH KHuoKoeH e3UK*, Sofia, 1941, p. 378.

zilei. De la prima literă păstrată lipsește partea de jos, dar se poate deduce că e **X9T** = 6 000 (x3 ar da o cifră prea mare, 7000, ceea ce ar duce la o dată prea târzie, cu 1000 de ani în urmă). A doua literă, deși seamănă cu a, trebuie interpretată, mai degrabă, ca \$ căruia îi lipsește o buclă (valoarea cifrică 500). În sfârșit, după **H** (= 50), care este clar, pare a mai fi fost o literă, care trebuie să fi reprezentat o unitate. În acest caz cifra care rezultă este cuprinsă între 6550—6559, ceea ce ar da anii 1042—1051 e.n.

2) Rîndul 5 — ultimele litere trebuie citite **KT* Hd[<Mik]** „la noi”.

3) Rîndul 6 — cuvîntul pare a fi **irkCdA-k** „am scris” (sau „a scris”, deși litera **A** are jos, în dreapta, o mică prelungire, care pare a fi un accident.

4) Rîndul 7 — **KH4K...**, cuvînt neclar, incomplet, deși pare că mai urmează o literă. Ar trebui să admitem o scriere greșită **KHdKfpra**, în loc de **KHKd[pra]**, gen. „ianuarie”, dacă vrem să legăm cuvîntul de cele două litere din rîndul 8, care pot reprezenta sfîrșitul cuvîntului **[<M-kcA]u,d**, gen. sing. „lună”. În acest caz, ultimele trei rînduri ar putea fi citite: **... n-hCdA-k ... KHdK[pra] [/M-fcCAJM** „am scris... în luna ianuarie”. Totuși părțile lipsă sînt prea mari pentru a trage o concluzie definitivă.

6. INSCRIȚIA DE PE STÎLPUL DIN PRONAOS

(Fig. 6) i

Inscripția, scrisă pe patru rînduri (plus o singură literă în rîndul al cincilea), are dimensiunile 29 X 8 cm.

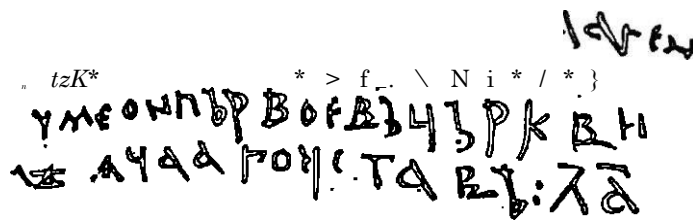


Fig. 6. — Inscripția de pe stîlpul din pronaos (B4).

Menționată de I. Barnea, *IpedaeumeAbHbte ceedemiH*, p. 315.

Textul:

[Kik H] < HA OTh_u, a H CkiHa H CBATaaro A[^o\Xa]

nOKAOHH CA paETk HfKA» «I[HAMi]

[G] ^A « @ H n-KpBOE B^oK U, *KPKBH

A\k[c]AU, a aroycTa BTI: Áá

... Ti. ...

Traducerea:

„în numele tatălui și al fiului și al sfântului duh, s-a închinat nedestoinicul rob Simeon prima dată în biserică, în luna august, în 31...”

CkiHa, gen. sing., apare scris cu **u** în loc de **TU**. Această variantă grafică a lui **y** se întâlnește uneori în textele slave vechi¹. Constatăm că forma de gen. sing. a cuvântului **cum**» (tema în **-tf**, cu genitivul normal în **-oy**) este terminată în **-a** prin contaminare cu declinarea substantivelor cu tema în **-o**. În particular, pentru acest substantiv, fenomenul este aproape generalizat în textele slave vechi, în care predomină **CKixa**, față de forma **CkiHoy**².

CBATaaro reprezintă forma cu **-j-** intervocalic dispărut și cu asimilarea vocalică a adjectivului lung în forma de genitiv singular **CBATaKro**. Fenomenul este, de altfel, curent în textele slave vechi, în care apare și forma contrasă de tipul **CBATaro**³.

GVAUOH, nom. sing., prezintă un caz rar în aceste inscripții de omitere a lui **%** final (neintens). Omisiunea s-ar putea datora faptului că avem de-a face cu un împrumut, deși se cunoaște faptul că într-un text slav vechi ca *Evangelia lui Assemani* dispariția ierului final se întâlnește destul de des⁴.

ntkPKOc este forma neutră lungă adverbializată a numeralului ordinal **tipiE-h**, avînd sensul „pentru prima dată”⁵. Din punct de vedere grafic, observăm redarea lui **r** (**r** sonans) prin grupul **-kp**, în loc de **pn**. Singurul text slav vechi în

¹ Cf. Vaillant, *Manuel...*, I, p.27.

² *Ibidem*, p. 89; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 220 — 221.

³ Vaillant, *op. cit.*, p.54, 119.

* Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p. 80.

⁵ Vaillant, *op. cit.*, p. 209.

care h apare înaintea lui p, A, în astfel de cazuri este *Foaia chirilică macedoneană* (datată de specialiști la sfârșitul secolului al XI-lea), în care au fost semnalate exemple de tipul BhpW AhP3h> rhPAh (în acest text se folosește totdeauna H, atît în poziție justificată etimologic, cit și în locul lui "h: am fi avut, altfel, rkpAK)¹. Ulterior, în textele mediobulgare timpurii (*Psaltirea de la Bologna*, sec. al XII-lea—al XIII-lea; *Evanghelia lui Dobreișa*, sec. al XIII-lea) se întîlnesc, alături de grafiile tradiționale p"h, A-K pentru r, l, și gra-

fiile Tip, iui: X-bUCh, CKB'hp'hiuEHHEf'h scris și înainte și după p)². Judecînd după situația actuală din graiurile bulgare, putem considera această trăsătură ca fiind specifică mai ales pentru graiurile răsăritene. Într-adevăr, în dialectul răsăritean (precum și în unele graiuri apusene), r, l și-au pierdut caracte-

rul silabic, dezvoltînd vocala i înaintea lor, dacă după ele urma o singură consoană, și înaintea lor, dacă urmau două consoane (trăsătură fonetică adoptată și de limba literară bulgară)*.

Așa stînd lucrurile, putem explica grafia rhpsoE ca exprimînd o trăsătură dialectală bulgară răsăriteană, într-o epocă cel puțin tot atît de veche ca și cea căreia îi aparține *Foaia chirilică macedoneană*³.

u.hpKKH, loc. sing., prezintă același fenomen al redării, lui r prin -kp. Constatăm, așadar, că această grafie nu este izolată. Într-adevăr, o întîlnim și în inscripția de pe peretele Bisericii rotunde a lui Simeon, din Preslav, datată

¹ Cf. W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik* *, Berlin, 1912, p. 179; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 30, 151; K. Mircev, *HcmopuuecKa zpajuamuKa Hat SbAzapcKun e3uiá*, Sofia, 1963, p. 126.

² Mircev, *loc. cit.*

³ Mircev, *op. cit.*, p. 126—127; St. Stoikov, *BbAzapcxa duaAeKinoAO-zun*, Sofia, 1962, p. 132. În cuvintele monosilabice se pronunță în aceste graiuri, de regulă, numai pb, Ab: npbe, dAbz.

⁴ În fond, aceasta cuprinde un text care se apropie foarte mult de prefața lui Ioan Exarhul (sec. al IX-lea—al X-lea) la traducerea *Teologiei* lui Ioan Damaschin. Textul este deci o copie sau o prelucrare din sec. al XI-lea, după o operă care aparține sec. al IX-lea (cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 27; E. Gheorghiev, *Pa3ueembm Ha ábAzapacama Aumepamypa « IX—X »*, Sofia, 1962, p. 214; *Hcmopun na 6bAzapcnama Aumepamypa*, vol. I, sub red. lui P. Dinekov ș.a., Sofia, 1962, p. 129).

de unii cercetători (Kr. Miiatev, Vera Ivanova etc.) la începutul secolului al X-lea, iar de alții, la sfârșitul acestui secol¹: u.**hpK'Ki c[&]***Taaro Hoatia . . . Acest împrumut de origine germanică (v. germ. sup. *chirihha*<*kir(i)kd apare în texte vechi în diverse variante grafice: u.**HPKIU** (moravism); u.**phKtvi**, **ip-KKKi** (curent); u.**hpKTu**, u.***KPKIJ** (în cele două inscripții)². În sfârșit, observăm aici dispariția lui **T**» în poziție neintensă (cf. însă în inscripția nr.4, mai sus, u.**JKTIBH**).

araycTa, gen. sing., reprezintă, desigur, o formă populară, românească: lat. pop. *agustus*, -um (clas. *augustus*) a dat rom. pop. *agust*³. În textele slave vechi numele propriu *August* și numele corespunzător al lunii apare astfel: aaik-povctri (*Zogr., Mar.*), aKkpoycTii (*Sau.*), aKPorTK (*Assem.*), ayroycTTi (*Ostrom.*) — numele propriu; a**&pcrH** (*Assem.*), ayp[^]CTii (*Ostr.*), dRpoycni (*Apostolul de la Ohrida*, text mediobulgar, sec. al XH-lea)⁴. Față de aceste forme culte, împrumutate prin scris (cuvântul popular slav pentru denumirea lunii respective era saptet), constatăm, într-o regiune de puternică romanizare (Dobrogea), prezența unei forme populare de origine latină, împrumutată, evident, din limba populației românești locale⁵.

¹ Vezi discuția la Iv. Goșev, *CmapoâbjeapcKu ZAazoAunecKU u KU-puACKU uadnucu*, Sofia, 1961, p. 84—86.

² Cf. Hwb., p. 16, 221; Miklosich, *Lexicon...*, p. 1105-1106; A. Vaillant, *Grammaire comparee des langues slaves*, I. *Phonétique*, Lyon-Paris, 1950, p. 117. Idem, *Manuel...*, I, p.51. Cf. și exemplul *et deoy ijbpxeoy*, loc. dual., citat de A. Leskien, *Handbuch der albulgarischen (althirchenslavischen) Sprache*, Heidelberg, 1922, p. 76 (din *Nomocanonul slav vechi*, *JJpeenecAaSHHCKaH KopMHax*, ed. Benesevid, St. Pb., 1906, p. 220).

³ În acest sens s-a pronunțat prof. Iv. Gălăbov (Sofia); vezi *CAO-eancKa gSuAOAOzux*, t. VII, Sofia, 1965, p. 347; Cf. A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris, 1959, p. 57; I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București, 1914, p. 5.

⁴ Toate formele sînt citate după: *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praga, fasc.1, 1958, p. 10 (prescurtat mai jos *Lex*). Pînă în 1971 au apărut voi. I (fasc. 1—14), și o parte din voi. II (fasc. 15—21).

⁵ Într-o epocă mai veche, la venirea slavilor în sudul Dunării, a scurt trecut în o, în numele riului bg. *Oiocma* < lat. pop. *Agusta* (< *Augustae*, numele unui oraș antic, la sud de Dunăre). Cf. VL Gheorghiev, *EbAzapcKa smuMOAOzun u OHOMacmma*, Sofia, 1960, p. 37.

La începutul ultimului rind, al cincilea, apare o literă izolată: **K**. care poate face paile din prepoziția **KK** (în stîngă lui 'b există spațiu pentru o literă).

După cum se vede. cu întregirile ușor de făcut (КК НЖМА, А[*VX"0> [G] *''MWH, ИЕК\К*И [H/HK]), inscripția, pare a fi completă, deși °b din ultimul rind ne tace să presupunem cuvintele [K] K [rt-kTi] „...în anul...”. Iată deci a treia inscripție la care era de așteptat, nunționaroa tuiului, după aceea a lunii și a zilei.

Inscripția, aflată pe **1111** stîlp din pronaos, pare a nu se mai referi la o față bisericească, ci mai degrabă ia un laic cu numele de Simeon, care-și atribuie epitetul de „nedestoinic” (= smerit) și care a venit aici în pelerinaj. Din text rezultă că nu el e cel care a fixat inscripția (căci ar fi folosit persoana I), ci că aceasta a fost incizată de un cărturar (călugăr sau preot) localnic. Acest Simeon trebuie să fi fost unul (în feodalii locali, căci numai oamenii cu stare ar fi putut cere — în schimbul unor daruri aduse — să se facă mențiune scrisă asupra venirii lui „pentru prima dată” la această biserică, să „se închine”).

7. INSCRIPȚIA. DE PE PERETELE DIX DREAPTA AL PRONAOSULUI

(Fig. 7)

Inscripția este scrisă într-un singur rînd, cu litere mari variind între 5 cm și 1,5 cm, avînd o lungime de 76 cm. Un cuvînt are două litere suprascrise, iar ultimul e prescurtat cu titlă.

Textul:

ИHC4HO BO rcT-k nopawA nacTikHpa H P J 3 H(A*)TK CA S//a

Traducerea:

„Căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile.”

După cum se vede, inscripția reproduce un pasaj care este aproape identic în Evanghelia după Matei, cap. 26, v. 31, și în Evanghelia după Marcu, cap. 14, v. 27.

Fig. 7. — Inscripția de pe peretele din dreapta a pronaosului (B4).

Vezi I. Barnea, *IJpedeapume.ibrbiT ceedeiua*, p. 312, fig. 18.

Iată textul original grecesc:

Matei, 26, 31: $\text{yepaTiTai ydp-TiaT\hat{a}^{\text{co}} \text{T O V Ttoiusva}$, icaî $\text{8iaaKop7if|CT0f|CTOvTai T\& Tip\hat{a}pata \text{tfjg Tioiuvri\text{t}}$

Marcu, 14,27: $\text{5n ysypaTiTai \cdot nax\acute{a}Z,^{\text{®}} \text{T O V Ttoiusva}$, xai x\hat{a} $\text{7tp6Pata 6iaaKop7iiaGf|CTOVTai}$.

în textele evanghelice slave vechi cele două pasaje apar astfel:

1) *Matei*, 26, 31:

Codex Zographensis: $\text{ncdio BO KT}^{\text{*}}. \text{nopdJKA ndCT-up-fc. i pd-3HA}^{\text{*}}\text{TTk CA OBh\text{t}A CTdA}<>^{\text{*}}$.

Codex Marianus: $\text{ncdHO BO ecr-h. nopdJKA ndcruph H pd-3HA}^{\text{*}}\text{TTk CA OKTOIA CTdA}<>^{\text{*}}$.

Codex Assemanianus: $\text{n CdHo EO eci}^{\text{h}}. \text{nopd}\langle\text{A ndCTwp-k. H Pd3HAAT}^{\text{*}}\text{K CA OKU}^{\text{h}} \text{CTdA}<>^{\text{*}}$.

Savina Kniga: $\text{ncdHO io CCTK. nopdMA ndCToyx}^{\text{'d}}. \text{H pd3H-A}^{\text{*}}\text{T1 CA OBh\text{t}d CTdA}<>$

2) *Marcu*, 14,27:

Codex Zographensis: $\text{n'cdtio EO CCT}^{\text{*}}\text{K. nopd}\langle\text{A ndCTivip-k i OBh\text{t}A pdSE}^{\text{'kr}}\text{HAT}^{\text{'K}} \text{CA}^{\text{*}}$.

Codex Marianus: $\text{nucduo EO \langle TK. nopdWA ndcr}^{\text{'up}}\text{'K, H OBh\text{t}A pdSEtrH/KTT}^{\text{d}} \text{CA}^{\text{*}}$.

în evangheliarele slave vechi (*Assem.*, *Sav.*), acest pasaj nu există.

Observăm deci că textul inscripției noastre se apropie cel mai mult de *Zogr. Mat.* 26,31, față de care lipsește doar cu-

¹ Katvr| AiaBrJKn.- *Text with Critical Apparatus*, Londra, 1937, p. 77. Trad. „Căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile turmei” (*Biblia*, București, 1968, p. 1130).

² *Ed. cit.*, p. 136. Trad.: „Căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile” (*Biblia...*, p. 1154). Textul citat în cele două evanghelii provine din Profetul Zaharia, 13, 7 (Vechiul Testament).

³ *Quattor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nune Petropolitanus*, Edidit V. Jagid, Berlin, 1879 (reed. Graz, 1954), p.40.

⁴ *Quattor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus...* Edidit V. Jagid, Berlin — St. Pb., 1883 (reed. Graz, 1960), p. 100. Deasupra cuvîntului nciHo a fost adăugată litera chirilică H: deci $\text{nH\text{t}H}$ (cf. nota lui V. Jagid, *ibid.*).

⁵ J. Vajs — J. Kurz, *Evangeliarium Assemani*, t. II. Edidit J. Kurz, Praga, 1955, p. 178.

* V. Șcepkin, *Caeeuiia KHuea*, St. Pb., 1903 (reed. Graz, 1959), p.84.

¹ *Ed. cit.*, p. 73.

» *Ed. cit.*, p. 174.

vîntul CTM<» „(ale) turmei", inexistent, de altfel, la Marcu, 14,27, atît în textul original, grecesc, cit și în traducerea slavă veche. în același timp, constatăm că diferența dintre *Zogr. Mat.* 26,31 și *Mar. Mat.* 26,31 constă doar în forma acuzativului cuvîntului **nacrkiv**'iv „păstor": în *Zogr.* apare, ca și în inscripția noastră, **nacr-up-fc**, forma nouă a acuzativului, identică cu genitivul, în timp ce în *Mar.* este folosită vechea formă a acuzativului **nacTup'k**, identică cu nominativul (arhaism morfologic).

Assem. și *Sav.* se îndepărtează întrucîtva de *Zogr.* și *Mar.*: în primul text apare **OKHH CTdAa**, iar în cel de-al doilea înțilnim **nacTOYT'** (față de **nacr-hip-fc**) și **onhia CTdAa**. În sfîrșit, la Marcu, 14,27, apare atît în *Zogr.*, cît și în *Mar.* verbul **pa3K-ferH*TTk CA**.

Textul inscripției este scris astfel încît ajunge la capătul peretelui, deci se poate ca ultimul cuvînt, care nu adăuga prea mult la sensul propoziției, să nu mai fi fost scris din lipsă de spațiu. Caracterul solemn și corectitudinea inscripției, incizată cu litere mult mai mari decît cele din alte inscripții, ne îndeamnă să presupunem că textul ei n-a fost reprodus din memorie, ci după evanghelie, care — după cum se vede — provenea din tradiția chirilo-metodiană. Acest fapt are o însemnătate deosebită, căci ne duce la concluzia că această așezare avea legături directe cu marile centre din Bulgaria, în primul rînd cu Preslavul, unde unii ucenici ai lui Chirii și Metodie veniseră curînd după moartea lui Metodie (885), aducînd cu ei traduceri făcute de cei doi apostoli și colaboratorii lor \

Cît privește textul însuși al inscripției, după cum se știe, în cele două evanghelii pasajul respectiv se referă la așa-zisa vinere a patimilor lui Iisus Hristos, după cina cea de taină, cînd acesta, făcînd aluzie la ceea ce urma să se întîmple, spune ucenicilor săi: „Voi toți vă veți sminti întru mine în noaptea aceasta, căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile turmei"¹. Putem presupune că această frază, care conține prevestirea unui fapt dramatic, a fost folosită de cei care au incizat inscripția ca o aluzie la evenimentele timpului. Dar cum inscripția nu este datată, orice ipoteză poate fi hazardată.

¹ Cf. *Немопун на ђбЗарєхамѧ аумєпамыра*, I, p. 82.

² *Biblia*, ed. cit., Matei, 26, 31; p. 11:*

Cîteva observații asupra ortografiei și formulelor gramaticale ale textului:

nHCdHO, part. trec. pas. de la vb. nHCdTH, reprezintă aceeași formă ca și în *Assem.* și *Mar.*, în timp ce în *Zogr.* și *Sav.* apare n'caHO sau chiar *neim*, de la varianta nbCdTH, CU dispariția ierului. După observația lui A. Vaillant, tema infinitivului niiC4- apare în mod regulat în *Psalterium Sinaiticum*, *Codex Clozianus* și *Zogr.*, în timp ce tema *met-* apare regulat în *Assem.*, *Euchologium Sinaiticum* și, de cele mai multe ori, în *Mar.* În *Sav.* *met-* apare rar, în raport cu *nea-*, în timp ce în *Codex Suprasliensis* predomină *finea-* în raport cu *n'ca-*, scris de regulă \fra-.

Observăm, așadar, că manuscrisele importante slave vechi sînt împărțite în două în folosirea acestui verb, care în unele din ele apare în ambele variante. Avem aici o alternanță vocalică între tema infinitivului (inițial nkca-TH) și cea a prezentului (fiHUJf), fenomen vechi, care tinde să dispară prin generalizarea uneia din teme².



Fig. 8. — Inscripția chirilică de pe peretele de sud al pronaosului bisericii 1 (B1).

ICTT» (în loc de КТТТ prezintă pe *e* inițial neiotat, ca și în inscripția AAhtkHH **fc**/Hi „datori sîntem” din B1, citată de prof. D. P. Bogdan³, așa cum apare regulat în alfabetul glagolitic, care nu cunoaște decît pe *i*. Potrivit aprecierii specialiștilor, literele cu ligaturi **K**, a, »* au apă-

¹ Vaillant, *Manucl...*, I, p. 261.

* *Ibidem*, p. 260.

³ D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, p.33, și fig. VII, 11 la p.45 (vezi aici fig. 8). Controlînd inscripția, am constatat că trebuie să citim AAkKum, nu AAkKiHH (cum dă prof. D. P. Bogdan), căci litera respectivă apare cu partea de sus a buclei distrusă. Lecțiunea ICMO trebuie corectată în icAVe, căci ultimul semn trebuie apropiat cel mai mult de \: practic vorbind, el se apropie aici de -v. glagolitic.

rut mai târziu în alfabetul chirilic, probabil în secolul al XI-lea. într-adevăr, i* nu apare în *Sav., Supr., In Foile de la Hilandar* și de la *Zograf*, în *Foile lui Undolski* și în cea *macedoneană*; x se întrebuițează rar în unele din ele, iar în *Foile lui Undolski* și în *Foile de la Zograf* apare numai **t**. De asemenea, se întâlnește t și cu valoare de **a**: [pH] HAHdt, nom. sing., în *Inscripția lui Samuil*, ЦЕТАБР'К, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, 3f/HA-k, nom. sing., /«opt, gen. sing., în *Sav.* ; precum și în inscripția noastră nr. 4 (AHAHHtHik, /Hat). Toate aceste fapte pledează pentru caracterul arhaic al inscripțiilor de la Murfatlar.

nopawA, prez. (cu valoare de viitor simplu), pers. 1 sing., în loc de rrcpa&A. Confuzia dintre * și A se întâlnește uneori în textele slave vechi, cele mai multe din cazuri fiind însă Sntimplătoare. Totuși, uneori înlocuirea lui A prin A pare a se datora unor cauze fonetice: no/HaKATt „vor unge” (*Assem.*, Marcu, 16,1), în loc de -WATT», CTEA'AVITJ „așternînd” (*Supr.* 332..), în loc de -AWI|J4; observăm deci că A apare după consoană muiată. La exemplele citate și la altele de același fel, putem adăuga astfel și pe nopawA.

nacTTkHpa, acuz. sing., prezintă două particularități grafice, dintre care una are și caracter fonetic: redarea lui y prin T»H și terminația -a. Majoritatea manuscriselor glagolitice redau acest sunet prin T J : *Zogr., Mar., Cloz., Ps.* și *Euchol. Sin., Fragmentul de evanghelie de la Ohrida* și, cu câteva excepții, *Assem.* în alte texte apare însă Tui: *Foaia macedoneană glagolitică*, uneori *Assem.* 3 După câte știm, textele chirilice nu folosesc semnul T»H pentru T J , CU excepția terminației adjectivelor lungi .TOI (în loc de .TJH), care are o explicație fonetică. Dacă grafia TOI nu este o Sntimplare în nacrikHiipa, am putea atribui aceasta influenței originalului, care putea fi glagolitic (întrucît am presupus că textul n-a fost scris din memorie). Cf. însă în inscripția nr. 4

3 Vezi A. M. Selîșev, *СматочАенHCKuu M3btK*, partea I, Moscova, 1951, p. 55-56. Cf. și Iv. Goșev, *op. cit.*, p. 85.

* Vaillant, *Manuel...*, I, p.47.

3 Kul'bakin, *op.cit.*, p.62.

3 Cf. Vondrák, *op. cit.*, p. 70.

ryfc\"iiH, KTLH, care ar putea fi interpretate ca arhaisme grafice, ca și nacTKHpa.

În ceea ce privește terminația gen. sing. a acestui substantiv, ne-am fi așteptat să avem **nacTUIp-k** sau **nac-rkip**'ra, nominativul sing. fiind ndCTup'k. Știm însă că adesea formele de genitiv ale variantei moi a declinării a IJ-a (temele în -jo) apar scrise cu **-a**, nu cu **-a: c-Thia**, A\AJKJ etc.¹ Forma nacTTiHpa reflectă deci durificarea lui p' în p, fenomen des întâlnit în principalele texte-chirilice *Supr.* și *Sav.*: pacnkpj „ceartă” (*Sav.* Ioan, VII, 43), în loc de **pacnkp**'ia, **u,teapa** (*Supr.* 194-), în loc de iitcap'ia, gen. sing.²

pa3HA*TTk CA, prez. pers. 3 pi. Cuvintul apare cu două litere suprascrise, probabil datorită faptului că autorul inscripției a observat că nu-i va ajunge spațiul până la capătul peretelui. Aceasta se confirmă și prin scrierea cuvintului **OKhiiA** prescurtat: **OU;A**.

La acest din urmă cuvânt ne atrage atenția folosirea literei **A**, pe care o întâlnim în textele chirilice slave vechi *Sav.*, *Supr.*, *Foile de la Zograf*, *Foile de la Hilandar*, *Foia macedoneană*... La început, scrierea chirilică nu avea semnul ****[=je]**: în *Evangelia lui Sava* vom găsi **A** cu valoare de *ig* și **A** (t glagolitic), mai *rttr A* cu valoare de *e* neiotat; în *Foile de la Zograf* de astmenea **A = e** și **A =je**; *Cdex Suprasliensis* Întrebuințează două semne: **A** după vocale și **&** după consoane; *Foile de la Hilandar* prezintă, dimpotrivă, **A** după vocale și **A** (în forma cea mai veche) după consoane. În *Foia macedoneană* **A = A § U A** (de două ori **A = A**); întrebuințarea numai a. Ini **A** în *Foile lui L'ndolski* este un fapt recent." (Kul'bakin, *op. cit.*, p.42.) Reținem deci faptul că prin întrebuințarea semnului **A**, ca în *Suprasliensis* (după consoană), inscripția se încadrează între textele paleoslave chirilice prezentând arhaisme grafice, ceea ce li subliniază vechimea. În schimb, în inscripția nr.4, * apare cu valoare de în **cxoA** (=c.:ow).

¹ Cf. Vaillant, *Mantiei...* I, p.87.

² *Ibidem*, p.62.

8. INSCRIȚIA DE PE PERETELE DE APUS AL PRONAOSULUI
(Fig. 9)»

De patru ori apare cuvîntul HepaAK, scris de trei ori în rînd la oarecare distanță (dimensiuni: 15 x 4 cm; 11 X 3 cm; 11 x 3 cm) și o dată deasupra, la mijloc, cu litere mai mici (9 x 2 cm). Același cuvînt l-am găsit în inscripția nr. 3, pe consola din dreapta altarului (vezi mai sus).



Fig. 9. — Inscripția de pe peretele de apus al pronaosului (B4).

Faptul că se repetă de mai multe ori ne îndeamnă să-l interpretăm ca o semnătură, un nume propriu de persoană, într-adevăr, după cum a arătat Fr. Miklosich², *Nerad* apare ca nume propriu în sîrbocroată (*Monumente serbica*, editat Fr. Miklosich, Viena, 1859, p. 18)³, în cehă (*Regesta Bohemiae et Moraviae*, I, Opera Caroli Jaromiri Erben, Praga, 1855; *Popis staroi'esky'chosobnich a krestn'fchjmen*, od. Fr. Palackeho, în *Casopis Ceskiho museum*, 1832, p. 60—68), în polonă (*Nierad, Nerad: Codex diplomaticus Poloniae*, studio et opera L. Ryszewski et A. Muczkowski, Varșovia, I, 1847, p.53; A. Mosbach, *Wiadomoâci do dziejow polskich*, Wroclaw, 1860, p. 1).

Format de la rădăcina adjectivală *rad-* „bucuros”, prezent în numele propriu bg. *Pad*(> rom. *Radu*)⁴, și prefixul *ne-*, *Nerad* este, ca epitet, antonimul primului (cf. numele formate prin același procedeu: *Nemil, Neljub, Nemir*).

² I. Barnea, *ftpedeapumeAbHbie ceedemn...*, p. 314, fig. 21.

³ *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 90.

⁴ Cf. și *Rjeinik hrvatskoga Ui srpskoga jezika*, voi. VIII, Zagreb, 1917—1922, p.44: *Nerad*, nume propriu (cu atestări de la sfîrșitul sec. al XH-lea și din sec. al XIII-lea).

⁵ Cf. St. Mladenov, *EmuMOAoauecKU u nraonuceu petHUK...*, p. 541; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, p. 355. (*Radu* provine direct din bg., *Pad*, nu din compusele acestuia, care de altfel au pătruns și în limba română: *Radoslav, Radomir*.)

în inscripția noastră cuvântul apare scris totdeauna **HePdAk** cu **k**, deși este de presupus **T**. Fenomenul nu este izolat: ierurile neintense, în primul rând cele finale, au început să dispară în slava veche (bulgara veche) la sfârșitul secolului al X-lea¹. Aceasta a constituit cauza generală a folosirii uneori neregulate a ierurilor în poziție finală, unde se scriu numai prin tradiție. Cea mai simplă explicație este confuzia grafică dintre **T** și **k**², preferința grafică a copistului (ca în *Foaia chirilică macedoneană*, cf. mai sus) sau chiar „fantezia sa momentană”³. Cazul de față, ca și **Kh** (inscr. nr.4), nu reclamă o altă explicație.

Întrucât cuvântul apare scris de mai multe ori, este evident că avem în față numele unui localnic (călugăr sau preot?) care și-a „încercat pana”, pentru a lăsa o amintire despre sine⁴.

Acestea sînt cîteva din considerațiile lingvistice, ortografice și cultural-istorice care se impun în prim plan la citirea și interpretarea celor opt inscripții slave vechi. Din studiul întreprins se degajă cîteva concluzii, ce vor trebui ulterior îmbogățite pe baza cercetării complexe paleografice și lingvistice a tuturor inscripțiilor slave vechi, atît de la Murfatlar cît și din celelalte localități românești în oare au fost descoperite astfel de inscripții: Mircea Vodă, Garvăn, Niculițel (Dobrogea) și Bucov (lîngă Ploiești)⁵.

1. Majoritatea absolută a inscripțiilor slave vechi identificate la Murfatlar sînt scrise în alfabet chirilic, cu excepția a două (insuficient de clare), care sînt glagolitice⁶.

¹ S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, București, 1965, p. 226.

² Cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 67.

³ *Ibidem*, p. 114.

⁴ Interpretare sugerată de prof. Iv. Gălăbov.

⁵ Cf. articolul *Influența slavonă în limba română literară*, în *Romano-slavica*, IX, 1963, p. 25 - 26.

⁶ Cea de-a doua se află deasupra figurii unui sfînt de pe peretele de apus al pronaosului (B4) și constă din patru semne, încă neidentificate cu precizie. A fost reprodusă de I. Barnea, *IdpedeapumeAbHbiH ceedemn...*, p. 304, fig. 11, și *Les monuments...*, p. 196, fig. 14.

2. Prin particularitățile de limbă, precum și pe baza unor considerații de ordin istoric, care permit să se presupună data unora din ele, inscripțiile pot fi atribuite celei de a doua jumătăți a secolului al X-lea — primei jumătăți a secolului al XI-lea (dacă se acceptă datarea inscripției nr. 5). Ele pot fi comparate cu cele descoperite în Bulgaria¹ și în țara noastră (Mircea Vodă, a. 943)² din aceeași epocă.

3. Particularitățile paleografice așează de asemenea aceste inscripții alături de cele descoperite în Bulgaria și de inscripția dobrogeană din anul 943 (Mircea Vodă).

Fără îndoială că, în urma studiului complex arheologic, istoric, cultural, artistic³, lingvistic și paleografie, vor reieși noi fapte despre unul din cele mai impresionante monumente aparținând evului mediu timpuriu de pe teritoriul țării noastre, în mod special, cercetătorii trebuie să acorde atenție și celorlalte inscripții, care sînt notate cu litere grecești⁴, probabil rune turcice și, poate, în alte alfabete⁵.

Oricum ar fi, descoperirea unui număr apreciabil de inscripții chirilice slave vechi⁶ aruncă o lumină nouă asupra dezvoltării scrierii în această parte a țării noastre. Ele aduc un material lingvistic și paleografie nou, care-și va găsi cu siguranță locul în cercetările consacrate limbii și culturii slave vechi pe teritoriul țării noastre.

¹ Cf. acum în urmă: St. Stancev, V. Ivanova, M. Bălan — P. Boev, *Hadnucbm Ha ubpzyâuAR Mocmuu*, Sofia, 1955; Iv. Goșev, *Cmapa6bAzap-CKU lAaioAuuuecku u KUPUACKU Hadnucu*, Sofia, 1961.

² Cf. D. P. Bogdan, *flodpydsicaHCKafi uadnucb 943 zoda*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p.88-104.

³ Cf. I. Barnea, *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, XIV, 1963, 1, p. 189 - 195.

⁴ I. Barnea, *IlpedeapumeAHbie ceedenujt...*, p. 314, fig.22, și p. 315, reproduce și interpretează o inscripție grecească din naosul B4.

⁵ *Ibidem*, p. 315 — 316; D. P. Bogdan, *Grafițele de la Basarabi*, p. 34-41.

⁶ La Murfatlar-Basarabi sînt aproape 20 de inscripții chirilice (unele, fragmentare, sînt reproduse în *IlpedeapumeAHbie ceedenujt*, p. 310, fig. 17—1,2, în afară de cele studiate mai sus), una glagolitică (cf., mai sus, inscr. nr. 4b,c), circa 60 de inscripții runice și una sau două grecești (cf. Barnea, *op. cit.*, p. 313).

GLOSAR ¹

droycTTk, m. (luna) august: **ir[^]ycn**, gen. sing. (6)(Lex. 10: «woyCTTk – JKrocTTk, ayroycTTk).

iMHHK, interj, amin (4) (Hwb. 4, Lex. 1,31: «J/HHHK, d.v.HN-h).

KO, interj, căci (7) (Hwb. 12, Lex. I, 121—122).

corii, m. Dumnezeu: Eî, nom. sing. (4) (Hwb. 13, Lex. I, 132).

EKITH, prez. ipf. KCMK, pf. E * A * a fi' - KTTI, pers. 3 sing. (7), KAA-h, pers. 1 pl. (B1) (Hwb. 15, 27, Lex. I, 152-155).

B-h, prep. în (5,6: 2x), **BK** (4) (Hwb. 154, Lex. 232-237).

Rki, pron. pers. voi: **R-KH**, ac. pl. (4) (Hwb. 162, Lex. I, 355-356).

rpt\h, m. păcat: **rp*x"U***, ac. pl. (4) (Hwb. 31, Lex. I, 442).

rptuiKHHKTI, m. păcătos: **rptfuiKHHKII**, nom. sg. (3) (Hwb. 31, Lex. I, 443).

A, num. 4 (5) (Hwb. 18, Lex. I, 450).

ÂHAurkHh, m. NP^a (4), Â~*T»PL ~~~~*g- (4) (Hwb. 18: **faMmirh**, **faiMHiH-h**. Lex. I, 462).

AAK>KKHTk, adj. dator: AAKMKHH, nom. pl. (B1) (Hwb. 20, Lex. I, 488-489).

AoyX-h., m. duh: A[*VX"]» S~~~*g- (6) (Hwb. 23, Lex. I, 527).

na, part. iar (4) (Hwb. 168, Lex. I, 592—596).

X3[^]H..., num. 6550 (-6559?) = 1042 (- 1051 e.n.?)

ai, prep. pentru (4) (Hwb. 163, Lex. I, 624—626).

H, conj. și (6,7) (Hwb. 34, Lex. I, 693-700).

HMA, n. nume: **HA\A**, ac. sing. (6) (Hwb. 36, Lex. I, 769-770).

Hcoych, m. NP Iisus: Hc, nom. sing. (1) (Hwb. 40, Lex. I, 830).

H T H, **H A ***, a merge: **H A ***, prez. pers. 1 sing. (4) (Hwb. 40, Lex. 1,835-837).

¹ Includem aici toate cuvintele întregi (sau întregite fără greutate) din inscripțiile chirilice din B4 studiate mai sus (în paranteze se dă numărul de ordine al inscripției), precum și cele două cuvinte din inscripția din B1, interpretată de prof. D. P. Bogdan (se indică B1).

² Nume propriu.

KT», prep. la, spre (5) (Hwb. 49, Lex. II, 86).
 Aa. num. 31 (6) (Hwb. 3,50).
MâH, m. (luna) mai: Aufe.gen. sing. (4) (Hwb. 53, Lex. II, 176).
/Hfct>, n. loc: **<Hfct>**, ac. sing. (5) (Hwb. 55, Lex. II, 260-261).
 AvkCAiik, m. lună: AvkcAia, gen. sing. (5,6) (Hwb. 55, Lex. II, 262).
 HfKAWMHUTk, adj. nedestoinic, smerit: HfKAicmfHAMk], nom. sing. (6) (Hwb. 65, Lex. II, 366-367).
 HfpaAii, m. NP Nerad: HtpaAK (8:4x), HEPAl» [=H(paAk] (3) (Miklosich, *Die Bildung der slav. Personen und Ortsnamen*, 90).
 oAWKTH, -ti*, a birui, a învinge: ivAM-fe, aor., pers. 3 sing. (1) (Hwb. 75).
 OKT^\\H8PHH,m. octombrie: oKToyAHKpHk, gen. sing. (5) (Hwb. 76: **OKTAsp**'k, **OKT»sp**'k; Mikl. Lex. 501, Srezn. II, 654: OKTAEPK, **oKikTAKpk**; bg. *oKmoMepuU*, Mladenov, 378).
 OTku;**k**, m. tată, părinte: OTioi'**k**, n. sing. (5), **OU;H**, instr. pl. (4) (Hwb. 79).
 OKkia, oaie: ou;**A**, n. pl. (7) (Hwb. 82).
 nacTup'K, m. păstor: nacTUipa, ac. sing. (7) (Hwb. 84).
 nHCdTH, **nkedTH**, muiiA, a scrie: **nHcauo**, ptp. trec. pas. n. (7) (Hwb. 86).
 noKAOHHTH CA,-HIA CA, refl. a se închina: HOKAONH CA, aor. pers. 3 sing. (6) (Hwb. 91).
 n»AaraTH, noAaraia, a pune: **noAaraA**, prez. (4) (Hwb. 91).
 no/HHAOKdTH, -oyi* a milui: HIOAUIA0\\H, imper. pers. 3 sing. (4) (Hwb. 92).
nom», m. nom. sing. preot (4) (Hwb. 93).
nopa3HTH,->KA, abate: **n>pa>KA**, prez. (viit.), pers. 1 sing. (7) (Hwb. 93).
npHHTH,-HAA, a veni: npHA«, aor. pers. 3 sing. (5: 2 x) (Hwb. 104).
 npkK-**k**, npTkK-**k**, num. primul: n-kpsoc, n. sing. =adv. prima dată (6) (Hwb. 107).
nATk, m.: **nATkAik**, instr. sing. (4) (Hwb. 97).
 paB***k**, m. nom. sing. rob (6) (Hwb. 111).

pd3HTH CA, refl. a se împrăști: **pd3HAATTI** cm (7) (Hwb. 114).

CB0H, pron. pos. al său: **CR0A**, ac. pl. m. (4) (Hwb. 134).

CK-kujHid, f. luminare, lumînărică: **cs-kijiHiiA**, ac. pl. (4) (Mikl. Lex. 832, ex. din msse slavone sîrbești, sec. al XVI-lea).

CRATTk, adj. sfînt: **csdTddro**, gen. sing. n. (6) (Hwb.134).

ruH-h, m. fiu: **ckwd**, gen. sing. (6) (Hwb. 133).

ck, CH, ct, pron. dem. acest: **ctw**, loc. sing. f. (4), **ct**, ac. sing. n.(5) (Hwb. 120).

CTJAA0, adv. încoace, aici: **ca/Ho** (5) (Hwb. 119).

GV/WOHTI, m. NP Simeon: **[G]V4UOH**, nom. sing.(6) (Hwb. 134).

XpHCToch, **xPHCTTI**, m. NP Hristos: **xŭ**, n. sing. (1) (Hwb. 33).

iipkKki, **iipikK'ki**, f. biserică: **iipK-kEH**, loc. sing. (4), **iip-kKBH** (6) (Hwb. 16).

MAOEtkik, m. om: **Mf**, voc. sing. (4) (Hwb. 17).

KCrftik, v. **EUTH**.

Notă. Se observă că aproape toate cuvintele sînt cunoscute din textele canonice slave vechi, cu excepția numelui propriu **Htp^{Ab}** și a subst. **cskijHid**, înregistrat de Miklosich doar din texte slavone. Sînt relevabile, totuși, unele variante ale cuvintelor, necunoscute textelor canonice slave vechi: numele lunilor **droycTi**, **OKT>YA>PHH** și numele propriu **AHAWbHv**. Putem presupune, deci, așa cum s-a arătat, că primul dintre acestea este o formă locală, împrumutată din limba populației românești.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHIE
(SEC. AL XV-LEA — ÎNCEPUTUL SEC. AL XVII-LEA)
ÎN RAPORT CU ISTORIOGRAFIA BIZANTINĂ ȘI SLAVĂ

1.

Este astăzi un fapt bine stabilit că, în contextul raporturilor politice și culturale ale Țărilor Romane cu Bizanțul și cu statele slave vecine, vechea cultură românească s-a dezvoltat în strânse legături cu cultura bizantină și slavă, în special cu cea de sud, iar ceva mai târziu și cu cea de est și de nord. Un aspect însemnat al acestor raporturi îl constituie apariția și dezvoltarea istoriografiei vechi românești, ale cărei înrudiri cu istoriografia bizantină și slavă au fost subliniate nu o dată, paralel cu relevarea trăsăturilor ei originale¹. Alături de alte scrieri — religioase, morale, didactice,

¹ Din bibliografia fundamentală cităm aici: I) N. Iorga, *Istoria literaturii românești. I. Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. Întîii cronicari (—1688)*, ed. a II-a, București, 1925; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1936; Al. Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, voi. I—II, București, 1940—1942; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947; Al. Piru, *Istoria literaturii române. I. Perioada veche*, ed. a III-a, București, 1970; *Istoria literaturii române*, I, red. resp. acad. Al. Rosetti, Ed. Academiei, București, 1964, ed. a II-a, 1970; G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I—II, București, 1939; P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siècle*, în *Rsl*, I, 1958, p. 146—168; Idem, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 195—225; *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii, îngrijită de M. Berza, București, Ed. Acad., 1964. II) K. Krum-

juridice și literare — vechii cărturari români au luat cunoștință de principalele cronici bizantine în traducere slavonă și de aproape toate scrierile originale istorice ale bulgarilor și sîrbilor. Copiile executate de cărturarii români de pe aceste scrieri în sbornice care cuprind, adesea, și cronicile originale românești și care constituie astfel compendii de istorie universală și națională — primele ca un fel de introducere la cele din urmă — sint dintre cele mai vechi păstrate pînă astăzi, uneori chiar unicele (de ex., *Cronica* lui Simeon Magistrul și Logofătul și *Cronica bulgară* de la începutul sec. al XV-lea).

Ne propunem, în prima parte a studiului de față, să trecem în revistă copiile cunoscute pînă astăzi ale scrierilor

bacher, *Geschichte der byzantinische Literatur*, II. Aufl., Munchen, 1897; *Нсmopун HO 6bAzapcxama Aumepamupa*, I. sub. red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.). Sofia, 1962; Pavle Popovic, *Pregled srpske knjiievnosti*, ed. a II-a, Belgrad, 1913; ed. a IV-a (fără bibliogr.), 1921; Lj. Stojanovic, *Start srpski rodoslvi i letopisi*, Belgrad — Sr. Karlovci, 1927; Dj. Radojicic, *Razvojni luh stare srpske knjiievnosti*, Titograd, 1963; M. Weingart, *Byzantski kroniky v literatufe cirkevnislovanski*, I—II (1—2), Bratislava, 1922—1923; J. Macurek, *Dijepisectvi evropskiho vychodu*, Praga, 1946; D. S. Lihaciov, *PyckKue Aemonucu u ux KyAbmupHO-ucmoputeckoe 3Hatenue*, Moscova-Leningrad, 1947. III) A. I. Iașimirschi, *CAenucKue u pyckKue pyxomucu pyMbiHCKUX 6u6AUomeK*, St. Pb., 1905 (С6опННК ОР.НС, t. LXXXIX); P. P. Panaitescu, *Manuscritele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, voi. I, Ed. Acad., București, 1959, nr. 1—300; nr. 301—730, text dactilografiat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), secția manuscrise; I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, Ed. Acad., București, 1963. IV) B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrini*, t. I, București, 1878 (*Cronica* lui Mihail Moxa, p. 339—442; reed. de N. Simache și Tr. Cristescu : *Cronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, 1942); I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, în *ArchivfUr slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 481—543; Idem, *Vechile cronice moldovenesti pînă la Ureche*, București, 1891; Idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*. București, 1895; Idem, *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909 (extrasdin A.A.R., Seria II, t. XXXI, Mem .Sect. istorice); Idem, *Scrieri alese*. Cu o prefață de Emil Petrovici. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Ed. Academiei, 1968; Ol. G6rka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, 1457—1499*, București, 1937; I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., București, 1959; *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, voi. I—II, București, Ed. Tineretului, 1969.

istorice aparținând literaturilor bizantină și sud-slavă, care au circulat sau au fost scrise în țara noastră începând cu sec. al XV-lea, pentru a aprecia în mod concret gradul de răspîndire a acestora în rîndul cititorilor culți din epoca feudală și, deci, pentru a avea apoi o bază reală a considerațiilor privind raporturile dintre acestea și istoriografia originală românească¹.

A. Dintre cronicile bizantine au fost copiate și citite la noi, după cit putem constata din manuscrisele păstrate, *Povestirea pe scurt* a patriarhului Nichifor (începutul sec. al IX-lea) și *cronicile* lui Gheorghe Amartolos (sec. al IX-lea), Simeon Magistrul și Logofătul (sec. al X-lea), Ioan Zonaras (sec. al XII-lea) și Constantin Manasses (sec. al XII-lea), toate în traduceri sau prelucrări slavone. Singurele cronici bizantine existente în traducere slavonă care par a nu fi circulat la noi sînt cele mai vechi dintre ele, și anume a lui Ioan Malalas din Antiohia (sec. al VI — VII-lea), tradusă în slava veche în sec. al X-lea — al XI-lea, și a lui Georgios Synkellos (sec. al VIII-lea), tradusă în Rusia în sec. al XIV-lea².

1. „*Cronografia pe scurt*” a patriarhului Nichifor. În Bizanț a circulat de timpuriu, mai întii independent, apoi și alături de cronica dezvoltată a lui Gheorghe Amartolos,

¹ Exprimăm și cu acest prilej mulțumirile noastre sincere conducerilor secțiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Biblioteca „Lenin”, Muzeul istoric și Biblioteca Universității „Lomonosov” din Moscova, Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. și Biblioteca Publică „Saltîkov-Șcedrin” din Leningrad, Biblioteca Institutului de istorie al Acad. de Șt. a U.R.S.S. — secția din Leningrad, și Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene din Kiev pentru sollicitudinea cu care ne-au pus la dispoziție pentru consultare cele mai multe din manuscrisele citate mai jos.

² Despre utilizarea cronicilor bizantine în limba greacă de către cronicarii și istoricii români din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, ca și despre unele manuscrise grecești ale acestor cronici păstrate în Biblioteca Academiei Române (după C. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești*, București, 1909, p. 3—21) a scris N. Iorga, în articolul *Byzantski kroniky v Rumunsku*, extras din *Sbornik vânovany” Jaroslavu Bidlovi*, Praga, 1928, p. 107—110. Vezi, de asemenea, N. Camariano, *Catalogul manuscrisurilor grecești* (Biblioteca Academiei Române), tomul II, București, 1940, p. 69—72; Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român : Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967, p. 109—124; Corneliu-Dima Drăgan și Mihail Caratașu, *Les ouvrages d'histoire byzantine dans la bibliothèque du prince Constantin Brancovan*, RESEE, t. V, 1967, nr. 3-4, p. 435-445.

Cronografia pe scurt (Xpovc-YpaqnK&v rjuviouc-v sau Xpovoypa-(piK6v ev CTUVT6UP, ev 87CIT6U(î), ev CTUVOVJ/ED), scrisă de patriarhul Nichifor (806—815) \ care, fiind adesea transcrisă, a fost completată de copiii și alte asemenea texte anonime¹. De asemenea, s-au păstrat în copii și alte asemenea texte anonime². Aceste XpovoYpcwpiKCî rjuvTOua s-au răspândit curînd în Apus: pe la 870 bibliotecarul Anastasie a tradus textul lui Nichifor în latină; la slavi el a fost tradus în timpul țarului Simeon al Bulgariei (893 — 927)³, de unde a trecut în Rusia (cf. *Sbornicul lui Sviatoslav*, 1073)⁴ și în Serbia⁵. Diverse redacții ale acestei *Povestiri pe scurt* se regăsesc și în textele slavo-române, fie în manuscrisele cuprinzînd *Cronica* lui Gheorghe Amartolos, fie împreună cu analele sîrbești,

¹ Vezi NiKT|p6poU xP***TP*(P**6v OUVTOUOV, în: C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, Lipsiae in aed. Teubneri, 1880; Krumbacher, p. 350—351; Weingart, p. 55—62.

² V. Grecu, *Origina cronicelor românești. în Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 217.

³ *Ibidem*. Cf. în ed. lui C. de Boor citata, p. 218-234.

⁴ Vezi o variantă a *Povestirii pe scurt*, adăugată la *Evangelia cu învățătură* (893—894) a lui Konstantin Preslavski, într-o copie din sec. al XII-lea (fostă a Bibliotecii Sinodale din Moscova, azi la Muzeul istoric); A. Gorski și K. Nevostruev, *Onucauue CAeHHCKux pyKonuceu MockKoeCKou CUHO-da.ibHou 6u6/iuomeKu*, II, 4. 2, Moscova, 1899, p. 421; V. N. Zlatarski, *Hau-cmapunm ucmapuiecku mpyd e cmapoCbAzapcKama KHUMCHUHO*, «Cn. BAH», KH XXVII (1923), p. 132-182; P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, *XpucmoMamuH no cmapoCbAzapcKa Aumepamupa*, ed. a II-a, Sofia, 1967, p. 44, 57-61.

⁵ H360PHUK eeAuKozo KHH3H CenmocAaea HrocAaema 1073 zoba, ediție fotocromolitografică, Petersburg, 1880, f. 264—266 (sfîrșitul manuscrisului): Atr-oriHCLUL 1 1 HPanirfe OT ŃBroycTa A***) H A» KWHCT4HTHIU H Bwa, H(C)PL nPLHCKhHXk (Letopiseț pe scurt de la August și pînă la Constantin și Zoe, împărați greci[a. 63 î.e.n.-1042 e.n.]). Pe lângă alte trei copii rusești ulterioare ale acestui sbornic al țarului bulgar Simeon (893—927), numit, după cea mai veche copie păstrată (1073), al cneazului Sviatoslav, P. Dinekov și colab. menționează (XpHCTOMaTHH p. 88) o a cincea copie moldovenească din sec. al XVII-lea, după lucrarea: P. Stroev, *PyKonucu c.naeaHHCKue u poccuucKue, npuHad.nexcauiue... Meauy HuKummy IlapcKOMy*, Moscova, 1848, p. 774, care ne-a fost inaccesibilă. (Se păstrează la Muzeul istoric din Moscova, colecția I. N. Ţarski — A. nr. 721.)

⁶ Cf. V. Jagic, *Ein Beitrag zur serbischen Analistik mit literaturgeschichtlicher Eineitung*, AfsalPh, II, 1877, p. 18—19; Weingart, *op. cit.*, I, p. 58—62; Stojanovic, *op. cit.*, în special p. LXI—LXXXI, și textele, p. 124-166.

ateslînd o circulație destul de largă a ei în țările noastre. Iată cele pe care le cunoaștem pînă acum:

a) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.*, din sec. al XVI-lea, care cuprinde *Cronica* lui Gheorghe Amartolos (vezi mai jos), iar la f. 221a textul incomplet al *Povestirii pe scurt*.

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224), copiat în Moldova la sfîrșitul sec. al XVI-lea, cel mai tîrziu la începutul sec. al XVII-lea¹, în care textul *Povestirii pe scurt* este urmat imediat de anelele sîrbești.

Această copie, ca și cea precedentă, incompletă, necunoscută lui Stojanovic;, se încadrează în grupul manuscriselor *Sofijski prvi, Grigorovicev, hadzi-Jordanov, Hamartolov* și *Sinodalni* (vezi *op. cit.*, p. 124—150), fără a fi identică cu vreunul din acestea. Este adevărat că în manuscris lipsește fila de la sfîrșitul caietului al nouălea, respectiv de la începutul *Povestirii* pînă la David². Dacă însă în manuscrisele amintite textul merge pînă la Teofil (829—842), în schimb, *mss. Len.* continuă, asemănîndu-se de aici încolo cu grupul *Kijevski, Studenicki, Cetinjski*, încheindu-se o dată cu acestea (și cu *Sarandoporski*) la Manuel II Paleologul (1391—1425), cînd se face trecerea la anelele sîrbești.

c) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev* (astăzi la Biblioteca Academiei de științe a R.S.S. Ucrainene — Kiev, ff. 422a—438b)³. Textul publicat de Bogdan în *Archiv*, a fost inclus de Stojanovic în ediția sa (descrierea, p. XLI; comentarii, p. LXIX—LXXIII; textul, la p. 124—150, col. dreaptă, apoi pînă la p. 153, pag. completă) și reprezintă o variantă cu bulgarisme, ceea ce atestă faptul că copia intermediară era originară din Bulgaria. Acest text, mai amplu decît cel precedent, formează o grupă cu *Studenicki, Sarandoporski* și *Cetinjski* și merge, de asemenea, pînă la Manuel Paleologul.

d) *Manuscrisul slav nr. 636 al B.A.R.*, fost la Mănăstirea Neamțului (f. 220b—224a, după care continuă pînă la 225b anelele sîrbești cu elemente de istorie moldovenească, așa-

¹ Bogdan, *Let. Azarie*, p.3—10, 65—89.

² *Op. cit.*, p.8.

³ Cf. *Vechile cronice*, p. 11, 17—18; *Ein Beitrag...*, p.481—487; textul, p. 502-520.

numita *Cronică sirbo-moldovenească*), copiat la 1557¹. Acest text redactat în mediobulgară și avînd titlul **ХрїїCTVdHHCTYH** •Xpic. T. chGivpik (împărații creștini. Intiul sobor), de asemenea nu este menționat de Stojanovic:. El însă nu mai începe de la facerea lumii, ci de la Constantin cel Mare, mai precis, de la primul sobor creștin, din anul 325. în continuare, textul se aseamănă cu cel din mss. *Len.*, mergînd tot pînă la Manuel Paleologul, ultima parte asemănîndu-se deci cu grupul în care intră și mss. *Kiev.*

e) *Manuscrisul nr. 51 din colecția Iațimirski* (Biblioteca Acad. de Științe a U.R.S.S. — Leningrad, scris tot la Mănăstirea Neamțului)², cu același conținut (la f. 213—215, *Cronica sirbo-moldovenească*; textul cronografului bizantin o precede).

însăși circulația acestei *Povestiri pe scurt* în Țările Române împreună cu analele sud-slave (4 c6pii, a cincea fiind împreună cu cronică lui Gheorghe Amartolos), în manuscrise cuprinzînd cronicile românești, permite să se explice — cum au arătat I. Bogdan, V. Grecu, P. P. Panaitescu ș.a. — influența lor asupra istoriografiei românești, la începuturile ei.

2. *Cronica universală a călugărului Gheorghe Amartolos* („păcătosul”) de la „facerea lumii” pînă la împăratul Teofil (a. 842), completată cu aceea a lui Simeon Logofătul (pînă la a. 948)³, a fost tradusă în limba slavă veche la sfîrșitul sec. al X-lea, în Macedonia, și a avut o influență directă asupra istoriografiei slave, în special asupra celei vechi rusești. Cel mai vechi manuscris slav este o copie rusească de la sfîrșitul sec. al XIII-lea⁴. Alături de cele 10 c6pii ale redacției „bul-

¹ Bogdan. *Cr. ined.*, p. 81-84; textul, p. 91-101.

² A. I. Iațimirski, *Ms CMSftHCKux pyKonuceu*, M., 1898, p. 81. și urm. (textul e publicat fîxă cronograf). Data menționată în însemnare (1512) este pusă la îndoială de E. Turdeanu (*Le Sbornik dit „de Bisericiani”: fausse identiti d'un manuscrit remarquable*, *RESL*, XLIV, 1965, p. 29—45), care-l consideră contemporan cu precedentul. O fotocopie se află la B.A.R., mss. sl. nr. 658.

³ Vezi Krumbacher, *op. cit.*, p. 352—358; Weingart, *op. cit.*, partea a II-a; Macurek, *op. cit.*, p. 141-143, 145-146.

* Vezi ediția lui V. N. Istrin, *XpoHUKa reopzun AMapmo/ia*, I—III, Petrograd, 1920—1930; cf. O. I. Podobedova, *K ucmopuu coidamiH TeepbCKOZO cnucKa Xpoumu reopeu/t AMapmo/ia (Y MexedyHapodHbtu nesd cnaeucmoe)*, Moscova, 1963. Ediția critică a textului grecesc: Georgios Monachos, *Chronikon*, ed. C. de Boor, 2 voi., Leipzig. 1904.

gare" (Epf/iifHHHKV) și de cele 12 copii ale redacției „sîrbe" (AETOBBHKV) cunoscute în țările slave¹, în țara noastră s-au păstrat trei copii din sec. al XV-lea — al XVI-lea, toate derivînd din redacția sîrbă, tradusă pe la mijlocul sec. al XIV-lea²:

a) *Manuscrisul slav nr. 321 al B.A.R.*, de la sfîrșitul sec. al XV-lea, copiat în Țara Românească, în redacția sîrbă, semnalat pentru prima dată de Iațimirski în 1905³. Exemplarul, cuprinzînd 239 f. hîrtie, este foarte deteriorat, lipsindu-i de la început (potrivit numerotării chirilice) 55 de file, precum și un număr de file de la sfîrșit. Textul existent începe cu David, regele iudeilor, și se oprește la istoria Bizanțului în sec. al VII-lea. Fila 201 reprezintă un fragment dintr-un manuscris mai nou, cuprinzînd o parte din *Povestea Troiei* în redacție sîrbească, iar din ff. 233—239 au rămas doar fragmente mici și deteriorate, greu de identificat⁴.

b) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.* din sec. al XVI-lea, copiat în Țara Românească, probabil la mănăstirea Bistrița, în redacție sîrbă, semnalat pentru prima dată de asemenea de Iațimirski în 1905⁵. Exemplarul, cuprinzînd 222 f., este defect: de la început lipsește un caiet, dar oricum el cuprinde numai partea a doua a cronicii, căci la f. la începutul **Capitolului** **МОСТАКАТИМ У-р/М КОСТАДТТТТТТТИ ЧИ СКОРО КОСТАДТТИ** **Ии КфСрСТКО Кх УјИррДАК И аHKHHYд** **SITI СКОРО, Кх НН*** **КОМНАТ, К *4siHMHC4т** (Despre așezarea de către împăratul Constantin a fiului său Constant ca cezar în Țarigrad și a lui Liciniu, ginerele său, la Nicomidia, în Bithinia [a. 337]).

¹ Weingart, *op. cit.*, II, p. 61—71, 146—276.

² Cf. *ibidem*, p. 253—262. După Iațimirski, *C/ae. уррсеКие pyKonуcu...*, p. 501—508, Weingart cunoaște numai pe cele notate mai jos sub „a" și „b".

³ *Op. cit.*, p. 507—508 (nr. 167, de la Muzeul de Antichități). Vezi acum, Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, (text dactilografiat, nr. 321).

* Totuși, la f. 236 se vorbește despre David, prin urmare, aceasta este de la începutul manuscrisului, fiind legată greșit. Acest lucru este cu totul evident pentru f. 201, ajunsă întâmplător în acest manuscris și legată astfel încît recto a devenit verso. O însemnare ulterioară pe f. 139b se referă la cucerirea Belgradului de către sultanul Soliman în 1521 și la lupta de la Mohaci din 1526. La f. 233b, dintr-o altă însemnare, rezultă că la 1605 (7113) manuscrisul aparținea mănăstirii Bistrița din Oltenia.

⁵ *Op. cit.*, p. 501—507 (nr. 166, de la Muzeul de Antichități). Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilografiat, nr. 320), care corectează data propusă de Iațimirski (începutul sec. al XV-lea) în sec. al XVI-lea.

Textul cuprinde, deci, istoria Imperiului de Răsărit de la Constantin cel Mare pînă la luptele lui Simeon al Bulgariei cu bizantinii și împăratul Roman Lecapenul (a. 948).

în afară de textul lui Gheorghe Amartolos, completat pentru epoca 842—948 cu textul lui Simeon Logofătul (f. 1—218v), manuscrisul mai cuprinde:

a) G3 MHPcu/kMh CTBOPEHH(H) GyMfwH<i AtarHCTpa H Aopoee-ra W(T) P3AHMHKIH(X) A-KTOKHHKh H enHcdT.ACH (Despre facerea lumii, de Simeon Magistrul și Logofătul, din diferite anale și scriitori, f. 218b—220b);

P) O Xepoy(KH)Avkx'K H naAtfHHH-kAlh wpoYJKYH (Despre heruvimi și arma de flăcări, f. 220b);

y) GK(i)äiHH(K Kpaiit covuiH(AV) W(T) A« AW'U'HHH Kp-kAtf (Povestire pe scurt a celor întîmplate de la Adam pînă în vremea de astăzi, f. 221a—222b). Această *Povestire pe scurt* este asemănătoare celei publicate de I. Bogdan, în *Letopisețul lui Azarie* (v. mai sus; cf. începutul: fIA ^h POAH GHQi, GHOK 6HWC4, 6xiVCh KdHHdHd, KdHHdHh AHdA(AEHA4, filliM-AWAK IapfA<i etc), dar nu este completă, căci ajunge numai pînă la împăratul Teofil (829—842)¹.

c) *Manuscrisul slav nr. 330 al B.A.R.* din sec. al XV-lea sau al XVI-lea, copiat probabil în Țara Românească, în redacția sîrbă². Exemplarul, avînd 237 f. hîrtie, scris într-o semiuncială minusculă, cuprinde, după o serie de texte religioase (ff. 1a—178b), d-KTOK'HHKh ChKpaiUEHh W(T) H3AOKCHU TfwpPTa HHOBJ, HJKS W(T) pa3AHMHKIH(X) A-kTonHCKU,h cuiHca (Letovnic [anale] prescurtat din povestirea lui Gheorghe călugărul, care a scris-o din diferite letopisețe, ff. 179a—289b).

¹ Pe coperta din față, în interior, se afla o însemnare a lui (sau despre) Petru Voievod (cel Tînăr 1559—1568 sau 1583—1585?) și o alta din care rezulta că manuscrisul aparținea mănăstirii Bistrița. Acum însă coperta e nouă, de carton.

² Manuscrisul n-a fost văzut de Iațimirski și, deci, nu e menționat nici de Weingart. A fost semnalat prima dată, după cîte știm, de Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 117—118. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr. 330). în *Introducere* (voi. I, p. XIV), P. P. Panaitescu îl consideră din sec. al XV-lea, dar pe copertă indicația bibliotecii precizează sec. al XVI-lea.

Această cronică prescurtată merge de la „facerea lumii” pînă la moartea lui Vasile Macedoneanul și urcarea pe tron a lui Constantin Porfirogenetul (913).

3. *Cronica lui Simeon Magistrul și Logofătul* (sau Simeon Metafrastul, sec. al X-lea)¹, păstrată în câteva manuscrise grecești și folosită adesea pentru a completa *Cronica lui Gheorghe Amartolos*, a fost tradusă în slavonă probabil în sec. al XIV-lea.

Singurul manuscris slavon în care această cronică s-a păstrat integral — în afară de începutul scrierii, privind facerea lumii din mss. 320 al B.A.R., citat mai sus (ff. 218b—220b)— a fost copiat la Suceava, de către preotul Manoil (o singură mîină), sub îndrumarea arhiepiscopului Anastasie Crimca și apoi a ieromonahului Iorest, fiind terminat la 11 octombrie 1637². Astăzi manuscrisul, care are 325 f., se păstrează în Biblioteca publică „Saltikov-Șcedrin” din Lenin-grad (f. IV, nr. 307) și a fost editat de Academia rusă în 1905: *CuMeona Memacipacma u Jlozocfiema Cnucanue Mupa om Gumun u jtemoeHUK* (XVI + 239 p.), fiind pregătit pentru tipar în ultimul deceniu al secolului trecut de A.A. Kunik și V. G. Vasilievski și terminat de V. I. Sreznevski, care a scris și prefața³. Cronică ocupă primele 254 f. ale manuscrisului și are titlul: Gv/ufwHd MiTi^fucrd H floro^ttt CTJHC<HY AwpA IV(T) ETkITYd H AtTOKHHKtk ChSpdHh W(T) pdSAhMMHhIHJfh <VKTIVnHC(U,h. Textul se încheie cu moartea lui Roman I Lecapenul în anul 948, adică exact acolo unde se oprește și partea extrasă și adăugată drept completare la Cronică lui Gheorghe AmartoJos.

4. *Cronicului Ioan Zonaras* (sec. al XII-lea). în manuscrisul citat mai sus, la f. 254 apare însemnarea: A© 3AI GH/VUOHJ

¹ Vezi Weingart, *op. cit.*, I, p. 63—83.

* Iată însemnarea de la sfîrșitul manuscrisului: 0\i KHH* HAUHI(M) AAI-TIȘPI(CT) noii a(p)xiin(c)mn*L HHICTICI KPH(M)K<IH(H) H HI Aocrfc CIBPIUIHTH *re, * n-To(M) A<K<(H)HI iro (P)MOHI(X) IWPI(CT) HrVIWI(H), E AHH RICHAI loiso(fta) [...] H cnHei CA PXXOX nona AAIHOHAI UI(T) G8-U(I) UI(T) KPI(M) SIBIAIHII EL^H • A^TW. XSPMS UI(K). 7ĪANI>, H crfeSIHk TH(ĪK) KH(C) ire PXXOX. HMH(H). („Această carte cu numele Metafrast a început-o arhiepiscopul Anastasie Crimcovici și n-a reușit s-o sfîrșească. Iar apoi a terminat-o ieromonahul Iorest egumen, în zilele lui Vasile voievod... și a fost scrisă cu mina preotului Manoil din Suceava, de la biserica Vovedenia Născătoarei de Dumnezeu, în anul 6146 [1637], octombrie, 11 zile, și a fost legată tot de mina lui. Amin.)

² O nouă ediție anastatică a apărut în colecția „Slavische Propyläen” (Munchen, Wilhelm Fink Verlag, 1971), cu o introducere de R. Zett.

floroj|UTK t(c) TKOpfHK, i w(T) 3A(AP8i*«ro (Până aici este alcătuit de Simeon Logofătul, iar de aici al altuia). Acest al doilea fragment (ff. 254—325) cuprinde, de fapt, varianta prescurtată a *Cronicii* lui Ioan Zonaras \ care merge pînă la urcarea pe tron a lui Roman IV Diogen (1067).

În afară de acest manuscris, un fragment din Zonaras fusese inclus în manuscrisul ce se afla în biblioteca Mănăstirii Neamțului sub nr. 10, descris pe scurt la 1883 de episcopul Melchisedec: „e) Despre robia Ierusalimului de asirieni. Din Letopisețul lui Zonara”².

5. *Cronica universală* (Zuvoyiq {axopucfi) a lui Constantin Manasses (prima jumătate a sec. al XII-lea), care, pornind tot de la „facerea lumii”, ajungea pînă la împăratul Nichifor Botaniatul (1081), fiind scrisă în 6733 versuri „politice”³, a fost tradusă în proză în limba mediobulgară pe la 1340. Alături de manuscrisul copiat de preotul Filip în 1345 la Tîrnova (păstrat azi la Muzeul istoric din Moscova, provenit de la Biblioteca sinodală) și de cel copiat cam în același timp, cu 69 de miniaturi extrem de valoroase, păstrat la Vatican, o a treia copie, datînd din sec. al XVI-lea, se datorește unui cărturar moldovean, care a inclus-o într-un manuscris, înaintea *Letopisețului de cînd s-a început Țara Moldovei* (mss. slav descoperit la Tulcea, azi nr. 649 la B.A.R., f. 130a-235b). Semnalată pentru prima dată în 1895 de I. Bogdan⁴, această copie

¹ Weingart, *loc. cit.*, p. 75—76.

² *Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi ce se află în Biblioteca sintei Mănăstiri Neamțului...*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. III, voi. III, p. 130; vezi și Iațimirski, *op. cit.*, p. 794; Weingart, *op. cit.*, I, p. 240. Cuprinzînd și corespondența patriarhului Eftimie al Tîrnovei cu Nicodim de la Tismana și cu Antim, mitropolitul Țării Românești, acest manuscris a fost folosit de E. KaCuzniacki în cunoscuta sa ediție a operelor acestui scriitor prelat (Vezi *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthimius [1375—1393]*, Wien, 1901, p. 10). El îl împrumutase în 1894, pe baza aprobării Ministerului Instrucțiunii (vezi I. Bogdan, în *A.A.R.*, Seria II, t. II, t. XXVI, 1903-1904. Partea adm. și dezb., p. 32), împreună cu alte două (nr. 20 și 106), pe care le-a înapoiat Bibliotecii Academiei Române (azi nr. 165 și 164).

³ În iamb de 15 silabe, cu cezură după silaba a 8-a. Vezi Krumbacher, *op. cit.*, p. 376—380; Weingart, *op. cit.*, I, p. 160—236; Maciirek, *op. cit.*, p. 150-151; W.J.W. Koster, *Trăite" de mitrique grecque*, Leyde, 1962, p. 3-4.

⁴ *Cronice inedite...*, p. 11—12. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr., 649).

a fost folosită de renumitul slavist român pentru indicarea variantelor în fundamentala sa ediție realizată după manuscrisul de la Moscova (și cu variantele din cel de la Vatican), apărută postum: *Cronica lui Constantin Manasses*. Traducerea medio-bulgară... Text și glosar, București, 1922 (Titlul cronicii este, în slavonă: **Ир-к<HAAP<lriv SSimicii н /vfcTonHcu,<l chspdxIE AIITHO, ivT ch3A<IHTd A.Hps HdIHhdAuiH н TFKAiU,»** [mss. Tulcea: **Т(К*UJH)A* Cd/HOPO lidpCTKd KHP HHHK^Opd fiOTdHHWTd**).

B. Treceam acum la textele istorice sud-slave, sîrbești și bulgărești, care au circulat sau au fost copiate în Țările Române — unele din ele, și anume letopisețele, împreună cu *Povestirea pe scurt* bizantină și cu cronicile moldovenești.

Din *literatura istorică veche sîrbească*, reprezentată prin *biografiile ale regilor și arhiepiscopilor sîrbi* (scrieri cu caracter hagiografic, dar și istoric), *genealogii* și *letopisețe*², se cunosc următoarele scrieri aduse sau copiate în Țările Române: a) *Viața sf. Sava*, redactată de Teodosie (sfîrșitul sec. al XIII-lea); *Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi*, scrisă de arhiepiscopul Danilo (cea. 1314—1316), *Viața lui Ștefan UroS III Dečanski* de Grigorie Țamblac (sfîrșitul sec. al XIV-lea); b) patru variante ale *letopisețelor* sîrbești noi, aparținînd grupei I (după clasificarea lui Lj. Stojanovic), care cuprind evenimentele de la moartea lui Ștefan Dusan (1355) pînă la sfîrșitul sec. al XV-lea.

Nu cunoaștem cîpîi executate sau aduse în Țările Române ale biografiilor sf. Simeon (Ștefan Nemanja), scrise de fiii săi

¹ în ultimii ani au apărut edițiile manuscrisului de la Vatican, îngrijite de Iv. Dujcev. *MimuaTiopHTe Ha MaHacHeBaTa jieTonuc*, Sofia, 1962; *JleTonHCTa Ha KOHCTaHTHH MaHacH. OOTOTHHO H3naHHe Ha BaTKaHCKH npenHc Ha cpeflHo6T.jirapcKHji npeBOfl*, Sofia, 1963. Alte două cîpîi reprezintă redacții sîrbești din 1510, respectiv din sec. al XVII-lea (cf. Duicev, *JleTonHCTa* p. IX—X). Ediția lui I. Bogdan a fost reprodusă anastatic (fără glosar) în colecția „Slavische Propyläen”, Band 12: *Die Slavische Manasses-Chronik*. Nach der Ausgabe von Joan Bogdan. Mit einer Einleitung von Johann Schropfer, Mtluchen, W. Fink-Verlag, 1966. Textul grecesc a fost editat de J. Bekker (Bonn, 1837) și reeditat de Migne, *Pair. gr.*, 127, p. 216-472.

² Vezi P. Popoviii, *Pregled srpske knjievnosti**, Belgrad, 1921, p. 28—54; D. A. Stefanovic — V. Stanisavljevic, *Pregled jugoslavenske knjievnosti*, I, Belgrad, 1962, p. 107—123; Lj. Stojanovic, *Stări srpski rodoslovi i letopisi*. Belgrad—Sr. Karlovci, 1927; Dj. Sp. Radojicic, *Razvojni luk stare srpske knjievnosti*, Matica Srpska, 1962; Idem, *Tvorci i dela stare srpske knjievnosti*, Titograd, 1963.

Sava (1207—1215) și Ștefan, primul rege sîrb (după 1215), ale vieții sf. Sava, în prima redacție a călugărului Domentian (sec. al XIII-lea), ale biografiei despotului Ștefan Lazarevič, datorită lui Constantin Kostenețki Filozoful (1431) și, în fine, ale vieții țarului Uros, scrisă de mitropolitul Paisie (mijlocul sec. al XVII-lea). În ceea ce privește letopisețele, n-au ajuns, se pare, în țara noastră așa-numitele letopisețe vechi (derivate dintr-un text unic, scris curînd după 1371), iar din cele noi.—reprezentante ale grupelor II, III, IV, după clasificarea lui Lj. Stojanović. În sfîrșit, genealogiile sîrbești n-au circulat la noi, după cîte știm, în evul mediu. Singura copie ajunsă tîrziu în țara noastră, la 1882, este aceea a *Rodosloviei (genealogiei) de la TronoSa* din 1791, copiată în 1796.

Din *literatura istorică bulgară medievală*, singura scriere originală cunoscută (în afară de străvechea listă a hanilor protobulgari, provenind din sec. al VIII-lea, și de completările la *Cronica* lui Constantin Manasses) este așa-numita *Cronică bulgară anonimă* (1296—1413)², păstrată într-un unic manuscris moldovenesc (sec. al XVI-lea) și în prelucrarea lui Mihail Moxa (1620).

Iată, în mod concret, copiile păstrate în țara noastră ale fiecăreia din scrierile menționate mai sus.

I. Dintre *biografiile regilor și arhiepiscopilor sîrbi* s-au păstrat, așa cum am arătat, următoarele:

1. *Viața sf. Sava* (cea. 1174—cea. 1236), primul arhiepiscop al sîrbilor, fiul regelui Ștefan Nemanja (1196—1227), prelucrată de călugărul Teodosie (sfîrșitul sec. al XIII-lea) după scrierea mai veche a dascălului său Domentian (1253), însoțită de *Lauda* aceluiași închinată lui Simeon (Ștefan Nemanja) și Sava:

a) *Manuscrisul slav nr. 134 al B.A.R.*, format din două părți, scrise probabil în Serbia, prima din sec. al XV-lea (ff. 1-130), a doua din sec. al XVI-lea (ff. 131-204), manuscris găsit la Mănăstirea Neamțului³.

¹ Vezi *op. cit.*, p. XXXIII-LXI.

² Vezi, acum în urmă, *Hemopun na 6h.mapcKama Aumepamypa*, I, Sofia, 1962, p. 23-30, 154-157, 354-355 (cu bibliografie); P. Dinekov ș.a., *XpHCTOMATHH no CTaΠo6i>JirapcKa jIHTeπαTypa*, ed. a II-a, Sofia, 1967, p. 14—16, 342—345, 480-484.

³ Iațimirski, *CAaenncKue u pyccicue pyKonucu* p. 700—704 (nr. 65, Mănăstirea Neamțului); Panaitescu *Manuscritele slave...*, I, p. 161—162.

Partea I, care ne interesează pe noi, cuprinde *Viața Sf. Sava* (f. 1a—93b), din care însă lipsește prima filă. Textul începe cu: „... **CKHX'h** н **KfMHCAhJKAlh** HCIOKf A^d^V* **HAM** K<Mo**U** н KfрOKdXOY **Kh** нMЖTO* • La sfârșitul textului urmează epilogul autorului (f. 93b—95a)¹ și patru învățături către călugări (f. 95a—100a). În sfârșit, la f. 101a—130b se află: TorowU)* GtwAocYa **MMa(x)** [IOJFKAAA CTU\h нpn(A)**BHki(jf)** W(T)U> HdUIHXh GtMHIVHA н GdKKJ, oy'iHTrAio qhKhCKOK» (A aceluiași Teodosie monah: Lauda sfinților și preacuvioșilor părinților noștri Simeon și Sava, livățătorii sîrbilor)².

A. I. Iațimirski atrage atenția asupra faptului că „**HH**-MeuKaa pyKonHCb npeflCTaBJiaeT nojiHoe cxoacTBo, aa*e B rpa<j)HKe, c Oflecacofl pyKonHCbio co6p. B.H.rpHropoBHna, XIV Beica, No. 5, **JI.** 156, HanpHMep, **B** nocjiecjiOBHH» (al cărui text îl citează integral)³.

b) *Manuscrisul slav nr. 135 al B.A.R.*, format din șase părți, dintre care fpe noi ne interesează prima (f. 1—124), copiată destul de târziu, la 28 ianuarie 1624, de călugărul Antonie, la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Și acest manuscris provine de la Mănăstirea Neamțului. Iată titlurile complete ale celor două scrieri:

Ff. 1a —107a: зкНТУС н no(A)**KH3ki** (**) sii noycthiHH **c-h**. CKOH(<H) **MM**(<M) н ocoKh)>K(A)tHY< н IV(T)4(CTH **4K**>(A)CK CTUIO-KtAdHTe н(>K) **Kik** CTHi(jf) **wu**^i HAUitro GdKhj, npikKaro apjfyfn(c)-KIY н **OyIHtfaIa** **CpivGCKA**(ro), **CK434HO** (ipn(A)**KHHj**(Al) AOAУ(H)TY-MO(M), HHOKO(M) н np CKV-T(PW(/H) <MOHACTHPA XYA<JHA<JPIH HAPHIL.<K-**MAro**, **CTJIHCdHO** (>K) **Oflv(A)cYfa\k** A\HH\o<HH, TOpOIKaf /HOHACTHPa (Viața și faptele în pustie cu tatăl său și povestirea aparte a umblării și minunilor părintești ale celui între sfinți, părintelui nostru Sava, primul arhiepiscop și învățător al sîrbilor, povestită de preacuviosul Domentian, călugăr și preot al mănăstirii numită Hilandar, scrisă de Theodosie călugărul, din aceeași mănăstire).

¹ La f. 100a,b se află textul grecesc al cîntării bisericești „Sfînt, sfînt, sfînt...”, scris cu litere chirilice în sec. al XVII-lea. Tot pe f. 100b se află o însemnare cam din același timp: KA(P)TA **MMW(M)** rocnoU)P **3**«(Al) MU>(A)AIX(C)KU>H (Am dat [această] carte domnului Țării Moldovlahiei).

² La f. 130b, jos, se află însemnarea copistului, din care nu aflăm însă nici data scrierii, nici numele lui.

³ *Op. cit.*, p. 701-702.

Ff. 107a—123b (cu unele mici diferențe față de titlul din manuscrisul precedent): **Toro>K(A)t ofw(A)cTa /woitaxa noA'KaA'Hof [CAOKO] CTJfk H npn(A)KHTHXK W(T)U> HauiHX GYAUWHA H GdKki cTAH, oVMHTM» cpKECKCio** (A aceluiași Teodosie monah: Cuvînt de laudă a sfinților și preacuvioșilor părinților noștri Simeon și Sava ierarhul, învățătorii sîrbilor)¹.

Așadar, ambele manuscrise au fost scrise în afara granițelor țării noastre, dar au ajuns încă în epoca veche în Moldova, unde au fost desigur citite.

2. *Sbornicul lui Danilo*. Următorul biograf, după Teodosie, a fost arhiepiscopul Danilo (cea. 1270—1337), care a scris la începutul sec. al XIV-lea (mai precis, în deceniul al doilea) viețile regelui Uroș, reginei Elena, regilor Dragutin și Milutin, precum și ale arhiepiscopilor de după Sava Nemanja pînă în 1317. Ucenicii săi le-au reunit pe toate acestea într-un sbornic (numit de editorul său, Dj. Dani&c, *Viețile regilor și arhiepiscopilor sirbi* sau *Danilov sbornik*), completîndu-l cu biografiile regilor pînă la Ștefan Dusan (1345) și ale arhiepiscopilor și patriarhilor pînă în 1376, inclusiv aceea a lui Danilo însuși (Danilo II)². Această importantă operă a vechii istoriografii sîrbe este cunoscută în cinci copii, dintre care trei au fost utilizate în ediția lui Danicic: două din sec. al XVIII-lea, în slavona sîrbo-rusă (unul din 1763, luat ca bază, altul din 1780), iar al treilea din sec. al XVI-lea, mai restrîns, de origine moldovenească, descoperit la Lvov (vezi mai jos, sub *a*). Alte două manuscrise au fost date la iveală ulterior acestei ediții: unul sîrbesc de la mănăstirea Hilandar, datînd din 1553 și dispărut la începutul secolului nostru, iar al doilea copiat de călugărul și cronicarul moldovean Azarie, în 1567 (vezi mai jos, sub *b*).

¹ La sfîrșit, copistul Antonie a scris TeAw(c) (gr. „sfîrșit”). Pe f. 124a se află însemnarea acestuia, din care rezultă datele citate mai sus. Menționăm aici prezența în partea a doua a manuscrisului (f. 125a—153b) a *Vieții lui Constantin-Chiril filozoful*, copie din sec. a. XVI-lea (vezi, în acest volum, *Apariția scrierii slave*).

² Dj. Danicic, *Zivoti hraljeva i arhiepishopa srpskih*, Zagreb, 1866. Vezi: Dj. Sp. Radojicic, *Tvorci i dela stare srpske knjizevnosti*, Titograd, 1963, p. 113—122; Ion-Radu Mircea, *Les vies des rois et archeviques serbes et leur circulation en Moldavie*, RESEE, IV, 1966, nr. 3—4, p. 394—412 (cu bibliografia anterioară).

³ Vezi Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 395—399.

a) Primul dintre cele două manuscrise moldovenești ne este cunoscut din descrieri mai vechi, în special din ediția lui Dj. Danifiid, care l-a utilizat pentru variante, și din albumul publicat de E. Kaluzniacki și A. Sobolevski în 1916¹.

În facsimilele publicate de E. Kaluzniacki și A. Sobolevski se văd atât titlul acestei copii, cât și însemnarea cumpărătorului: **ЖКНТИ И КНЗНІІ noKtcTH ETOoyroAHH** [f] A*«<HYH X(C)OA»-EHKKI(X) **KpdAh** GpTIBCKTf H Ho/HwpcKTi *stMAk*. (Viața și povestirea cuvioaselor fapte ale de Hristos iubitorilor regi ai Țării Sîrbești și Pomoriei).

Însemnarea: **И(З)КОАЕНУЕ(Аі) ивиѢS И С-К nocnfuiHite(A\)** ciid **И** CKSP-KUJEHYE(H) **crro A**(JC<0 " / <>(C) P<*(K) EJKH rAHropŸt H)**pd(ui)-KO oypHKd(p) KoynH** cŸ« **KHHrd peKOA\dd AtTonHceu, IV** Cp-hECKH(X) **KpdAe(H)H** w dpXHen(c)**Kmw KdKo** КТО СКОИ ЖКНТИ **npоKOAH, И** KовнH(X) IAIV(T) no(n) IIV(H)IV(T) rpd(A) XOTH(H) n A«(C) «> * * * * -KH. [28] **3Ad(T), KdKO** A«> A\H *Klf*At(*)* «^{mm}(C)> ***Tk A»KX** KArOM(c)**THKd(r)** (**r>d IM** IiITpd koIKO(AŸ^k ato .3nr. [7083—5500=1574] HO(A\).**.K.** [20] **H** A<*A«(X) " « **CTOAMy M<iHi(c)THfl** IV(T) GSMEKHUH, HAt(>K) I(CT) *Xfii(Ai)* K-K(c)Kpe(c)**HII** Td" Ed" H cncd **Hdule(T) lev** X î [...]. (Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfintului Duh, eu, robul lui Dumnezeu Gligorie Iurașco uricarul, am cumpărat această carte numită letopiseț despre regii sîrbi și despre arhiepiscopi, cum și-a petrecut fiecare viața, și am cumpărat-o de la popa Ion din cetatea Hotin și am dat pentru ea 28 de galbeni, ca să-mi fie de amintire, în zilele blagocestivului Domn Io[an] Petru voievod Șchiopul, în anul 1574, noemvrie 20, și am dat-o sfintei mănăstiri de la Sucevița, unde este hramul învierea Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos [...]).

Scris în slavona sîrbă, cu elemente proprii redacției moldovenești, acest manuscris, copiat desigur cu cîțiva ani înainte, avea 179 file de hîrtie în octavo. De la mănăstirea Sucevița el a ajuns mult mai tîrziu, în împrejurări necunoscute, în Biblioteca Universității din Lvov, de unde a dispărut în timpul celui de-al doilea război mondial.

¹ Am>60M CHHMKB C KHPHJJIOBCKHX pVKOIIHCeH pyMMHCKCTO npOHCXO-KfleHHH (3HUNKJionePH« ejaBPHCKOH (JWJIOJICCHH. pHPHJioxeHHe K Bbin. 4,2), Petrograd, 1916 (tipărit împreună cu Anexa la fasc. 4, 1, de P. A. Lavrov), nr. 102. Vezi acum Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 396—399.

b) În schimb, cel de-al doilea manuscris ieșit de sub pana lui Azarie, în 1567, se păstrează și astăzi la mănăstirea Sucevița (nr. 17/420, 227 file numerotate + 2 f. nenumerotate 31 x 20 cm, scris în semiunciala moldovenească îngrijită, cu unele elemente artistice). Semnalat mai întâi de A. S. Petrușevici în 1888, apoi de Dimitrie Dan, în 1923¹, manuscrisul a fost studiat și supus unei atenții mai largi de către Ion-Radu Mircea, în articolul citat mai sus².

Valoarea acestei copii constă atât în vechimea ei, cât și în faptul că reprezintă o încercare de transpunere în slavona mediobulgară, fiind apropiată din punct de vedere textologic de celălalt manuscris moldovenesc, dar pe alocuri și de cele două manuscrise din sec. al XVIII-lea.

Potrivit unei însemnări ulterioare, manuscrisul a fost cumpărat de cunoscutul mitropolit Gheorghe Movilă (1587—1605), ctitor, împreună cu frații săi, al mănăstirii Sucevița, care l-a dăruit acestui lăcaș la sfârșitul sec. al XVI-lea.

Așadar, cum subliniază Ion-Radu Mircea, cele două copii moldovenești atestă circulația acestei opere în mediile ecleziastice și cărturărești din țara noastră, fiind citită poate chiar de unii domni ai Moldovei (copia lui Azarie datează din timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, căsătorit cu Roxanda, fiica Elenei, doamna lui Petru Rareș, originară din familia Brancovicilor și soră a Despinei, doamna lui Neagoe Basarab). Prin persoana copistului Azarie, el însuși autor al ultimei cronici slavone a Moldovei, redactată în 1574—1575, această scriere se leagă direct de istoriografia noastră și ne permite să datăm cu mai multă precizie anii în care și-a desfășurat activitatea acest călugăr cărturar.

3. *Viața lui Ștefan Uroș III Dečanski (1321 — 1331)*, scrisă de Grigorie Țamblac (cea. 1365—1419 sau 1420), pe cînd era egumen al mănăstirii Decani din Serbia, la sfârșitul sec. al XIV-lea, înainte de a veni în Moldova (cea. 1402—1404).

¹ Fila 147 a dispărut după numerotare (precizarea lui Ion-Radu Mircea).

² *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 84—85; manuscrisul e înregistrat, spune autorul, sub nr. 420(54).

³ *Op. cit.*, p. 399—412 (cu fotocopiile primei și ultimei pagini a manuscrisului la p.400 și 401).

* Vezi, acum în urmă: *rpuzopuu L\am6jiaK* de V. Velcev, în *Hcmopun Ha 6bMapcKama Aumepamupa*, I, Sofia, 1962, p. 326—344 (bibliografia, p. 436); K. Mecev, *rpuzopuu IIOMQAOK*, Sofia, 1969, p. 82—122.

este ultima biografie cunoscută, păstrată în țara noastră. Este vorba despre *manuscrisul slav al B.A.R. nr. 306*¹ de la începutul sec. al XVI-lea, scris în slavona de redacție sîrbă², care cuprinde la ff. 218a—258a: $\text{JKHTYC H ?KHTEAICTKO CTPO BCAHKO/H(I)HHK4 KK ifptjf GTt̃iHi CphECKaPO, H>KI KK A^{cl.3}X^k. CKnHCdHHO rpYropYtMK MHHXW(M) H npt3KHTpw(/H), HPOYVHIHW(/H) K-KIKUJH/HK TOKJkf WKHTTAH}$ (Viața și traiul sfîntului mare mucenic între împărați Ștefan al Serbiei, cel de la Dečani, scrisă de Grigorie călugărul și prezviterul, fost egumen al aceleiași mănăstiri), urmată de *slujba* (f. 259a—271b: $(iHc)u,a HOK/HspYa \hat{a}i. GAsJK(K)<I CTV/H(S) SMHKO<U(M)HHKOV. GTt^aHOY Ha MiAta BI(M)CPHKH}$) și de *Viața pe scurt* (f. 271b—276b: $HaucTh CTPO B(AHKO/H(M)HHKa KK u,pt)fk GTtfaMA cKCKKapO}$) ale aceluiași³.

II. *Rodoslovii*. Trecerea de la *biografii* la *rodosloovii* (*genealogii*) se face în scrierea lui Constantin Filozoful, *Viața lui Ștefan Lazareoit* (1431), în care apare genealogia Nemanicilor. Dintre genealogiile cunoscute pînă acum^{*}, în țara noastră a ajuns întîmplător, în 1882, așa cum am menționat, numai așa-numitul *TronoSki rodosloo*, scris la 1791⁵ și copiat după numai cinci ani de diacul Nicolae Gligorevic din satul Belotid, la 7 martie 1796: $\text{POAOCAOKIYIJ ctpECKOf HAH}$

¹ Descriș de Iașimirski, *op. cit.*, p. 476—479 (nr. 151 de la Muzeul de Antichități), și de P. P. Panaitescu, *op. cit.* (text dactilogr., nr. 306).

² Autorii descrierii nu precizează unde, dar se pare că nu în România. Semnat la 1898 de un oarecare Ionescu (coperta din spate, interior), manuscrisul pare a proveni dintr-o colecție particulară.

³ Este interesant de observat că o altă *jitie* a lui, scrisă în 1402, în Moldova, și anume *Viața sfîntului Ioan cel Nou*, enumera la fel atributele autorului: $\text{AA(H)H(C) crro H CAJBIMPO M(H)HKA IWAHHA Hosaro, HJKI S\ \hat{E}iAhiPdA^fe MXHHBIUjro CA, CUIHC4HO Tli r\hat{D}B^f\hat{A}M\hat{A} AtHHrOath H nj>(3sHTEj>OAMi I^K BSAHKOH U^PKBH AAOAA,OBAAAXHCKOH}$ (Pătîmirea sfîntului și siăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit la Cetatea Albă, scrisă de Grigorie călugărul și prezviterul din marea biserică a Moldovlahiei). Vezi mss. slav nr. 164 al B.A.R. din 1439 (Panaitescu, *op.cit.*, p. 245—247); publicată de episcopul Melchisedec, cu traducere, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, voi. III, p. 163—174, apoi de A. I. Iașimirski, *H3 ucropuu cmexHCKou nponoeeu e Mondaeuu. Heujeecmbie npou3eedemut rpuaopun LTaju6jaKa...* (ITAMHTHHKH ApeBHeH nHCbMeHHOCTHH H HCKVCCTBa, LXIII), 1906. Cf., acum în urmă, P. Rusev — A. Davidov, $\text{rpHropH\hat{A} Ha.M6jraK B PVMMHJI H B cpaTa pyMMcica jnrrepaTypa}$, Sofia, 1966 (cu facsimile); K. Mecev, *op. cit.*, p. 123—151.

⁴ Lj. Stojanovid, *op. cit.*, p. VIII-XXXIII, texte p. 1-59.

⁵ Pavle Popovid, *Pregled srpske knjiievnosti*, ed. a IV-a, Belgrad, 1921, p. 52.

HAHPHueckKoe (Rodoslovie sîrbească sau ilirică; *mss. slav al B.A.R., nr. 77, 75 ff.*)¹. Textul cuprinde istoria Serbiei pînă la 1521, cu date genealogice.

III. *Letopisețele sîrbești*. Intr-o serie de sbornice slavo-române, în care am găsit *Povestirea pe scurt* bizantină, se află și copii ale letopisețelor sîrbești, legate de aceasta:

1. a) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev*² (f. 422—438). După precizările aduse de L. Stojanovic³, acest text face parte din „mladji letopisi”, și anume din grupa I (*Sofijski prvi, Kijevski, Studenicki, Sarandoporski, Cetinjski cel nou*, aflat în același manuscris cu cel vechi), care încep cu moartea lui Ștefan Dusan (1355). Dacă, pînă la anul 1484, patru texte se aseamănă, după această dată ele diferă: *Kij.* și *Stud.* se opresc la 1490, *Sar.* merge pînă la 1510, *Cet.* pînă la 1572, în timp ce originalul după care s-a copiat *Sof.* merge pînă la 1458 (copistul a adăugat trei știri izolate pînă la 1567).

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224). I. Bogdan a arătat că în acest manuscris deosebirile *Letopisețului sîrbesc* față de manuscrisul de la Kiev „sunt foarte neînsemnate”, el cuprinzînd evenimentele dintre anii 1355—1490⁴. Așadar, și acesta trebuie adăugat la „mladji letopisi”, grupa I.

2. a) *Cronica sîrbo-moldovenească* (*mss. slav nr. 636 al B.A.R., f. 224a—225b*). Dacă facem abstracție de pasajele introduse de copistul moldovean din istoria țării sale (asupra cărora ne vom opri mai jos), constatăm că acesta începe de la anul 1359, suprimînd știrea despre moartea lui Ștefan Dusan (1355), și merge propriu-zis pînă la 1481: se observă însă că

¹ însemnarea copistului la f.74a. Pe foaia liminară, nenumerotată, dedicația istoricului sîrb C. Mijatovid către Panaiot Balș (1817—1889): „Letopis de Tronoscha (Tronoschki letopis) à Monsieur P. de Balscha, descendant d'une famille glorieuse, avec les amities les plus sinceres. Ch. Mijatovich, Belgrade 7 mars 1882”. Acesta l-a dăruit în același an Academiei Române. Vezi Iașimirski, *op. cit.*, p. 211—212; Panaitescu, *op. cit.*, p. 100—101 (greșit scris: Tronschi).

² I. Bogdan, *Ein Beitrag...*, p. 488—490; textul, p. 520—525.

³ *Op. cit.*, p. XL—XLIV, textul la p. 205—257 (în comparație cu al celorlalte manuscrise).

* *Letopisețul lui Azarie*, p.7; cf. variantele sub text, p. 73—77.

suprimările sînt destul de mari, copistul reținînd mai ales știrile privind pe turci.

b) Al doilea manuscris al *Cronicii sirbo-moldovenești* (Col. Iațimirski, nr. 51, f. 213—215) are același conținut, prezentînd în plus o frază de încheiere.

S-ar putea spune deci că, din punct de vedere al originalului sîrbesc, și aceste două variante ale *Cronicii sirbo-moldovenești* intră în același grup cu primele două *letopisețe* citate mai sus.

IV. *Cronica bulgară (1296—1413)*. Este meritul lui Ioan Bogdan de a fi dat la iveală această copie unică a cronicii bulgare anonime de la începutul sec. al XV-lea, cuprinsă în *manuscrisul nr. 116 de la Kiev* (ff. 440—447), atît de prețios prin conținutul său istoric și filologic \ Judecînd după filele albe dinaintea (f. 439) și de după acest text (f. 448—449), aceasta este — cum just a observat Ioan Bogdan — o operă aparte, izolată de *Povestirea pe scurt* și de *Letopisețul sîrbesc* (care sînt reunite într-un text continuu)². Că această însemnată cronică originală bulgărească a avut o circulație mai largă la noi și a fost folosită ca izvor de informare se vede din compilația românească a lui Mihail Moxa (vezi mai jos).

Prin urmare, numărul copiilor românești ale scrierilor istorice bizantine și sud-slave nu lasă nici o îndoială asupra însemnătății lor pentru studiul comparat al istoriografiei sud-est europene pînă în sec. al XVI-lea, ele ocupînd un loc de seamă pentru celelalte copii păstrate, atît prin vechimea, cît și prin conținutul lor. Am constatat chiar că unele dintre aceste copii au intrat de mult în circuitul slavisticii europene, fiind luate în considerație în edițiile și lucrările de sinteză existente, dar altele au rămas neobservate de cercetătorii din țările slave. Prin încercarea noastră de sinteză am vrut să atragem atenția asupra lor, în vederea unor cercetări viitoare.

¹ *Ein Beitrag...* p. 490—500; textul, la p. 526—535; trad. lat. a lui V. Jagic, p. 536-543.

² însemnare autografă a lui Ioan Bogdan pe un exemplar dăruit de fratele său, Ștefan Bogdan, Luciei Djamo-Diaconiță, conferențiar dr. la Universitatea [din București, care a avut bunăvoința să ni-l ofere.

II.

Trecînd la prezentarea istoriografiei române vechi din sec. al XV-lea, al XVI-lea și de la începutul sec. al XVII-lea, nu este lipsit de interes să reamintim principalele momente ale descoperirii ei pentru lumea științifică modernă, ceea ce a dus treptat la îmbogățirea sensibilă a reprezentărilor noastre despre creația originală românească într-una din limbile de cultură medievală din sud-estul Europei, și anume în slavonă.

Astfel, încă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea a fost publicată în Rusia *Илеmonубъ рѣскаѣ БосісѣеСКСкоѣ смѣска* (2 voi., St. Pb., 1793—1794), care cuprindea, printre alte texte, și așa-numita *Cronică moldo-rusă*, o variantă prescurtată a letopiseșului moldovenesc în limba slavonă din sec. al XV-lea și de la începutul sec. al XVI-lea. Dar această versiune — prima descoperită — a fost folosită la noi mult mai târziu, de către B. P. Hasdeu în *Arhiva istorică a României*¹. Cu puțin timp înainte apăruse o nouă ediție a acestei cronici, în *ИТоАНое собране рѣскаѣ немонуѣу*, t. VII, St. Pb., 1856, p. 256—259, în care se preciza că textul nostru se întilnește în trei dintre manuscrisele cronicii rusești: *АісасеМіт-уекку XII (БосКѣеСКСку*, de la sfîrșitul sec. al XVI-lea), *АКасеМмекку XIII (Анампасуу*, sfîrșitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea) și *КасаМЗУНКУи* (sec. al XVII-lea).

O a doua variantă, mult mai amplă, a aceluiași letopiseș, și anume *Cronica moldo-polonă*, a fost dată la iveală pentru prima dată la 1844, de către istoricul polon Wł. K. Wójcicki, în *Biblioteka starorzynna pisarzy polskich*, VI, Varșovia, (ed. a II-a, 1855), fiind reeditată și studiată apoi, în 1867, de către marele istoric și filolog, deschizător de drumuri, B. P. Hasdeu².

¹ „Engel — spune Hasdeu — o cunosc mai mult numai din nume; căci, în realitate, în tot cursul operei sale, el nu vru sau nu știu a o utiliza nici dintr-un punct de vedere” (*Arhiva istorică a României*, t. III, 1867, p. 26; este vorba despre J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 1804, p.32).

² *Cronica cea mai veche a României*, l.c., p. 26—28.

³ *Op. cit.*, p. 5-34.

în 1859, filologul rus V. Grigorovici, care a adus o contribuție însemnată la descoperirea vechilor manuscrise slave¹, publică o parte din primul *cronograf în limba română*, acela al lui Mihail Moxa (1620), și anume partea finală, care reprezenta o traducere prescurtată a unui *letopiseț sîrbesc* și a *Cronicii bulgare* de la începutul sec. al XV-lea², descoperită mai târziu, în 1890, de Ioan Bogdan. Textul acestui cronograf, care este în cea mai mare parte o traducere prescurtată a cronicii lui Manasses, completată cu alte izvoare, a fost publicat mai târziu aproape integral (cu două lacune întâmplătoare), de același B. P. Hasdeu, în *Cuvinte den bătrîni*, t. I, București, 1878, după o copie executată de Gr. Tocilescu, cu puțin înainte, în timpul călătoriei sale la Moscova³.

Constatăm, așadar, că inițiatorul filologiei slavo-române, B. P. Hasdeu, este acela care a pus, de fapt, în valoare primele trei texte de cronică românești din sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea, cea dintîi în slavona rusă, a doua în transpunere polonă și a treia în limba română, toate descoperite și publicate inițial în Rusia și Polonia, după manuscrise aflate în aceste țări.

Următorul pas, hotărîtor, în descoperirea și valorificarea vechii istoriografii românești l-a făcut *Ioan Bogdan*, conti-

¹ Vezi V. Jagic, *Hemopun c.iaemckou OSUAOAOZUU*, St. Pb., 1910 (3HUH-KJloneffHsi cnaBHHCKoK (j)HJinjornn, BM n. 1), p. 338—345 (Vezi însă observația lui Jagic referitoare la modul de obținere a manuscriselor).

² în *O Cep6uu e ee omnouiemax K cocedmM depoKaeaM*, Kazan, 1859, npn6aBjieHHe I, p. 1—45: <Ora pyKormei—spune Grigorovici—npno6peTeHa B BajiaxHH, B MOHaCTiipe EHCTPHKOM> (p. 1). Împreună cu colecția lui Grigorovici, după moartea lui, în 1877, manuscrisul a intrat în Muzeul Rumeanțev, azi Biblioteca „Lenin” din Moscova, unde se păstrează în 4>OHfl 87 (Co6paHe B. H. pparopc-BHia, nr. 64).

³ Mai târziu, în 1889, I. Bogdan a colaționat ediția lui Hasdeu cu manuscrisul, aducînd numeroase corecturi și completînd pasajele omise, a început un studiu asupra lui *Manasse ca izvor al lui Moxa*, dar n-a mai dus pînă la capăt această cercetare și eventuala reeditare a textului, pe care l-a comparat cu izvoarele sale (cf. studiul nostru introductiv la ediția: Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, Ed. Academiei, 1968, p. 78—79; reproducerea textului inedit, p. 627—633. în sfîrșit, după tipărirea ediției transcrise cu litere latine a lui N. Simache și T. Cristescu (Buzău, 1942), C. Nicolaescu Plopșor a publicat o copie-fragment a *Hronografului lui Moxa*, în *Oltenia*, IV, 1943, p. 1—28, iar Klaus-Henning Schroeder a semnalat o a doua copie incompletă, din 1728, la Biblioteca centrală universitară din Iași („Limba română”, XX, 1971, nr. 5, p. 527—529).

nuatorul direct al lui Hasdeu în acest domeniu, fondatorul slavisticii românești ca disciplină științifică.

El publică pentru prima dată conținutul istoric al sbornicului nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev (provenit de la mănăstirea Poceaev) \ copiat între 1554—1561, în Moldova, la Baia și Slatina (partea istorică de către Isaia de la Slatina, viitor episcop de Rădăuți): *Povestirea pe scurt a celor intimplate de la Adam pînă în vremea de astăzi, Letopisețul sîrbesc și Cronică bulgară de la începutul sec. al XV-lea*, în *Ein Beitrag zur bulgarischen un serbischen Geschichtschreibung* (în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 481—543)¹; *Letopisețul de la Putna I, Cronica lui Macarie și a lui Eftimie*, în *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, apărută în același an (București, 1891)².

Peste numai patru ani, Bogdan dă publicității cea mai veche formă păstrată pînă astăzi a letopisețului moldovenesc, avînd titlul *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei* (numit de el „de la Bistrița”, căci credea că a fost scris acolo, iar de P. P. Panaitescu, *Letopisețul anonim al Moldovei*), după un manuscris din sec. al XVI-lea, descoperit la Tulcea (azi la B.A.R., mss. slav nr. 648), în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor* (București, 1895). Cu acest prilej, Bogdan semnalează existența în acest sbornic a celei de a treia cdpîi a *Cronicii lui Constantin Manasses*, pe care o va folosi în ediția sa. Tot în acest volum el publică *Cronica sîrbo-moldovenească*, după un manuscris din 1557 de la Mănăstirea Neamțului (azi la B.A.R., mss. slav nr. 636), cronică dată la iveală ulterior și de a A. I. Iațimirski după alt sbornic tot din sec. al XVI-lea, provenit de la aceeași mănăstire, în *ИЗ славянскихъ рукописей*, Moscova, 1898³.

¹ Astăzi manuscrisul se află, cu întreg fondul respectiv, la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene din Kiev. Inițial a fost semnalat de V. Berezin, în *Onucame pyKonuceu HoMaecKou jiaspw, xpaimuțuxcH e 6u6AuomeKe Myien npu KueecKoâ Jlyxoeuou AmdeMuu*, Kiev, 1881, nr. 47 (116, p. 69-75).

² Cu traducerea în latină a ultimului text, efectuată de V. Jagid.

³ În același volum. Bogdan reproduce și studiază *Cronica moldo-poloni* direct după manuscrisul Naruszewicz din sec. al XVIII-lea (Hasdeu nu-l avusese la îndemînă) și *Cronica moldo-rusă*, după *IJojinoe coSpauue pycCKUX nemonuceu*, t.VII, St. Pb., 1856.

* Azi manuscrisul se află la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. din Leningrad, colecția Iațimirski, nr. 51 (vezi mai sus).

În același volum, Bogdan reeditează *Cronica moldo-polonă* după un manuscris mult mai vechi, de la sfârșitul sec. al XVI-lea, descoperit în biblioteca Zaluski (pe atunci la Petersburg, azi în Biblioteka Narodowa din Varșovia), pe care i l-a semnalat bibliograful polon J. Korzeniowski.

Tot Bogdan publică pentru prima dată *Cronica scurtă a Moldovei*, pe baza unei copii ce i-o furnizase A. I. Iațimirski după un manuscris din sec. al XVI-lea al Muzeului de anti-chități (azi la B.A.R., mss. slav nr. 280), sub titlul *Un fragment de cronică moldovenească în limba slavă (Convorbiri literare, XXXV, 1901, p. 527-530)*¹.

În sfârșit, în 1909, I. Bogdan editează în *Letopisețul lui Azarie* (extras din *A.A.fi.*, Seria II, t. XXXI, Mem. Secț. ist.) cuprinsul istoric al manuscrisului O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii Publice din Petersburg (Leningrad), copiat în Moldova la sfârșitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea: *Povestirea pe scurt...*, *Letopisețul sîrbesc* (versiuni deosebite de cele de la Kiev), *Letopisețul dela Putna II*, *Cronica lui Macarie* (varianta completă) și *Cronica lui Azarie*. Pentru *Cronica lui Macarie* Bogdan mai folosește o versiune (cea mai scurtă), aflată într-un manuscris din sec. al XVI-lea aparținând lui E. V. Barsov².

Paralel cu Bogdan, o altă ediție a dat A. I. Iațimirski, în *CjiaexHO-MOAdaecKan Aemonucb Monaxa A3apun*, MOP.HC, XIII, St. Pb., 1909, p. 23-80³.

I. Bogdan, este, deci, acela care aduce la cunoștință savanților și publicului larg românesc cele mai însemnate colecții de cronică românești în limba slavonă și în transpunere polonă, însoțindu-le de aprofundate studii, care și păstrează valoarea pînă astăzi⁴. După cum am văzut, concomitent

¹ Ulterior, cronică a fost publicată de A. I. Iațimirski, în *CmenHCKue u pyccme pyKonucu pyjubiHCKUx 6u6juomeK*, St. Pb., 1905, p. 429. Textul lui I. Bogdan este acum reprodus în *Scrieri alese*, p. 413—415.

² împreună cu cea mai mare parte a fondului Barsov, manuscrisul se află astăzi la Muzeul istoric din Moscova. N-am descoperit însă o altă cronică din sec. al XVII-lea, despre care Bogdan știa că se află în aceeași colecție.

³ Manuscrisul a fost semnalat de A. I. Bîcikov, șeful secției manuscrise a Bibliotecii publice, lui A. I. Iațimirski, care l-a informat apoi pe I. Bogdan.

⁴ « Vezi *Scrieri alese*, p. 46-63, 270-467, 674-683.

cu el, în a doua parte a activității sale, unele texte le-a publicat A. I. Iațimirski, care le-a făcut cunoscute în Rusia.

Cam aceasta era situația la începutul secolului nostru, când se părea că seria „marilor descoperiri” se încheiase. Dar încă în timpul vieții lui I. Bogdan, istoricul polon O. Górkka descoperă (în 1911) în Biblioteca de stat din Miinchen (mss. lat. nr. 952, din 28 aprilie 1502) *Cronica moldo-germană*, a treia transpunere străină (alături de cea rusă și cea polonă, descoperite anterior, dar mai veche decât acestea) a letopisețului moldovenesc de la curtea lui Ștefan cel Mare, pe care însă o face cunoscută abia în 1929 în Polonia și în 1930 la București, într-o ședință a Academiei Române¹. În anul următor, O. Gorka tipărește textul, cu un amplu studiu, sub titlul *Kronika czasow Ștefana Wielkiego Moldawskiego* (Cracovia, 1931), după care a fost reprodusă în *Revista istorică română*, IV și V—VI, 1934, 1935—1936, și în ediție separată: *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, 1457—1499*, București, 1937.

O nouă ediție după manuscris a dat ulterior I. C. Chițimia: *Cronica lui Ștefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942.

Cam în același timp cu descoperirea lui O. Gorka, un alt învățat polon, filologul J. Loâ, semnala (în 1912) un al treilea manuscris al *Cronicii moldo-polone*, de la începutul sec. al XVII-lea, aflat în colecția Rusiecki (azi în Arhiva municipală din Cracovia, cod. Rusiecki, nr. 26)², dar textul a fost studiat abia mai târziu de P. P. Panaitescu (*Cronica moldo-polonă, R.I.R.*, I, fasc. II, 1931, p. 113—123), care l-a pus la contribuție pentru prima dată în 1959, cu prilejul reeditării cronicii³.

Toată această bogată literatură originală în limba slavonă și în transpuneri străine (cu excepția *Cronografului lui Moxa*,

¹ *Kronika czasow Ștefana Wielkiego Moldawskiego. Nieznane najstarsze źródło rumuńskiej historiografii, în Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, XXXIV, 1929, nr. 6, p. 29—31; comunicare la Academia Română la 8 noiembrie 1930 (cf. N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, voi. I, București, 1940, p.4J). Vezi și studiul său *Cronica lui Ștefan cel Mare* (1939), reprodus acum în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, Ed. Academiei, 1972, p. 29—89.

² *Pamiętniki Janczara*, Cracovia, 1912, p. 38—40 (lucrare care a rămas, probabil, necunoscută lui I. Bogdan).

³ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, puMicat de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, Ed. Acad., 1959, p. 163—187.

care e o prelucrare în limba română după izvoare bizantino-slave) provine din Moldova. În mod similar, era de așteptat ca și în Țara Românească să fi existat, în epoca anterioară secolului al XVII-lea, anale în limba slavonă. Într-adevăr, urmele acestora se întrevăd într-o parte a textului românesc din compilația de cronici de la sfârșitul sec. al XVII-lea, numită *Istoria Țării Românești (Letopisețul Cantacuzinesc, 1290—1690)*¹, și în cealaltă compilație, din care cel puțin ultima parte este scrisă de Radu Popescu: *Istoriile domnilor Țării Românești (Letopisețul Bălenilor)*, scris la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea². După aprecierea lui P. P. Panaitescu, letopisețul slavon — azi pierdut — ar fi fost scris de mai mulți autori în cursul sec. al XVI-lea, deci într-o epocă în care în Moldova înflorea istoriografia domnească, dar nu avem suficiente temeiuri să presupunem existența acestei istoriografii în sec. al XV-lea (pentru sec. al XIV-lea și al XV-lea, datele istorice, de cele mai multe ori greșite, sînt combinate ulterior)³. Același autor a arătat că printre faptele referitoare la istoria Țării Românești din secolele al XIV-lea — al XV-lea, *Letopisețul Cantacuzinesc* cuprinde cîteva știri din analele bulgărești și sîrbești. Astfel, într-unui din manuscrise se spune: „Vlad vodă Călugărul au domnit ani 3. Și cînd s-au pus domn au fost cursul anilor 7001 (1493). Și au murit, cum scrie letopisețul slovenesc. Și după el au stătut domn Radul vodă cel Mare.”⁴ Această știre se regăsește într-adevăr în *Letopisețul sîrbesc: Sfi., \$A\pt*

KOfKOAd KitDUJKH KdAghfpk, A CkIHk /Hg PdAOY'ak IVCTJ HA CTC-Ag'.

Un alt text pentru care se presupune un intermediar slavon — dat fiind numărul apreciabil de slavonisme existente în textul românesc tradus — este *Viața patriarhului Nifon*,

¹ Vezi ediția critică îngrijită de C. Grecescu și D. Simonescu, Ed. Acad., București, 1960.

² Vezi ediția critică îngrijită de C. Grecescu, Ed. Acad., București, 1963.

³ *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 195—224 (reprodus acum în volumul *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 390—434).

⁴ *Ibidem*, p. 202—203 (respectiv, p. 400—403).

⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 5, în aparatul critic.

• „Anul 7004 (1496) a murit voievodul românesc Călugărul, iar fiul lui, Radul, a rămas în scaun” (*Letopisețul de la Belo Polje [Belopoljski]*). Știrea apare de asemenea în *Let. Cetinje*, sub anul 1495, și în *Let. Ostojiâ*. Vezi Lj. Stojanovic *op. cit.*, p. 258).

scrisă în grecește, în spiritul scrierilor hagiografice bizantine și slave, de către Gavriil, protul (conducătorul) comunității călugărești de la Athos, între anii 1517—1521 \ Această scriere oficială, compusă la porunca lui Neagoe Basarab, este în bună măsură o istorie a Țării Românești de la sfârșitul sec. al XV-lea și din primele două decenii ale sec. al XVI-lea, fapt pentru care versiunea românească a și fost introdusă apoi în *Letopisețul Cantacuzinesc* și (într-o formă prescurtată) în *Letopisețul Bălenilor*². Această scriere, asemănătoare întrucâtva cronicii lui Macarie din Moldova, compusă cu câțiva ani mai târziu, și celor ale ucenicilor săi, este un exemplu tipic de întrepătrundere a celor trei istoriografii, greacă, slavonă și română, la începutul sec. al XVI-lea.

Există de asemenea presupunerea, susținută de I. C. Chițimia³, că la sfârșitul sec. al XVI-lea cronică oficială a lui Mihai Viteazul a fost scrisă în slavonă, de unde, prin intermediul versiunii polone (pierdute), a fost tradusă în limba latină de Baltazar Walther, care a fost la Țirgoviste în 1597: *Brevis et vera descriptio rerum ab illustrissimo Ion Michaelae palatino gestarum* (tipărită la Gorlitz, în 1599)⁴. Faptul este verosimil, căci — la argumentele aduse de I. C. Chițimia — mai putem adăuga încă unul: în actele sale interne, Mihai folosea încă, potrivit tradiției, limba slavonă, deși începuse să fie utilizată în scris și româna⁵.

¹ Vezi D. Russo, *Viața sfântului Nifon de Gavriil protul Sfetagoriei*, în *Studii istorice greco-române*, t. 1, București, 1939, p. 17—34 (la p. 25, ipoteza succesiunii textelor: grec > slavon > românesc, care trebuie completată cu versiunea greacă populară: grec bizantin > grec popular și slavon > românesc). Vezi ultimele ediții: Tit Simedrea, *Viața și traiul sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului*. Introducere și text. București, 1937; *Viața sfântului Nifon*. O redacțiune grecească inedită, tradusă și însoțită cu o introducere de Vasile Grecu, București, 1944.

* Cf. P. P. Panaitescu, *ort. cit.*, p. 203-206, 222 (respectiv, p. 403-407, 430-431).

² *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în *Romanoslavica*, VI, 1962, p. 27—39 (reprodus în *Probleme de bază...*, p. 145-157).

* Vezi, acum în urmă. Dan Simonescu, *Cronica lui Baltazar Walther*, în *S.M.I.M.*, III, 1959, p. 58-96 (text, traducere, studiu).

* Iată cifrele: dintre actele originale interne păstrate de la Mihai Viteazul (oct. 1593—26 sept. 1600), 166 sînt în limba slavonă și numai unul (o scrisoare din 13 aprilie 1600) în limba română; de la fiul său Nicolae Pătrașcu avem 13 acte originale în limba slavonă (13 ianuarie — 9 iulie 1600); de la boieri, mitropolit, judecători etc. — 15 slavone și 12 românești (între 1594—1600). Așadar, este interesant de observat că scrierea docu-

în aceste condiții, este greu totuși să se facă considerații mai ample asupra istoriografiei muntene în limba slavonă, care s-a pierdut, și asupra raporturilor ei cu scrierile similare bizantine și slave¹.

Deși nu sînt cronici, amintim aici — fără însă a ne opri asupra lor — alte două scrieri avînd în parte caracter istoric: 1) *Povestirile germane și cele rusești despre Vlad Țepeș*, care au la bază unele date reale și povestiri orale, care au circulat în Țările Române²; 2) *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text scris în limba slavonă, în preajma anului 1521, și traduse apoi în grecește și în românește³. Aceste texte pun însă alte probleme decît cronicile, și discutarea lor depășește cadrul studiului de față. Dacă le-am amintit, totuși, am făcut-o pentru a completa tabloul scrierilor originale cu caracter istoric din epoca culturii în limba slavonă din Țările Române, cu atît mai mult, cu cît prima are un subiect din Țara Românească, iar a doua a fost chiar scrisă aici, unde însă nu s-au păstrat analele în limba slavonă.

Toate cronicile și textele originale istorice enumerate mai sus au fost reproduse (unele dintre ele după originale sau fotocopii), cu scurte introduceri și transpuneri în limba română,

mentelor în limba română începe în afara cancelariei domnești (primul text este scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung din 1521). Vezi *DIR. Veacul XVI. B. Țara Românească*, voi. VI (1591-1600). Ed. Acad., 1953. Mai tîrziu, evident, raportul se schimbă: astfel, în anii 1626—1627 avem 187 documente originale românești și abia jumătate (93) în limba slavonă. Vezi *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească (1626—1627)*, voi. XXI, întocmit de Damaschin Mioc, Ed. Acad., București, 1965.

¹ Vezi, acum în urmă, *Literatura română veche (1402—1647)*, voi. I, p. 221-235.

² Prima ediție fundamentală a fost dată de Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic*, București, 1896. După ediția celui mai vechi text rusesc din 1490, îngrijită de A. D. Sedelnikov (1929) și reprodusă la noi de N. Smochină, P. P. Panaitescu și P. Olteanu, vezi acum I. S. Lurie, *Iloecmb o flpaKy/te*, Moscova-Leningrad, 1964.

³ Semnalat de P. A. Lavrov în 1896 și editat de el în 1904, textul slavon a fost reprodus și tradus pentru prima dată de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române...*, p. 216—316; textul românesc, aflat în mai multe manuscrise, a fost publicat întîi (cu unele „îndreptări”) la 1843 de Ioan Eclesiarhul și reprodus de N. Iorga în 1910; textul grecesc a fost tipărit de V. Grecu în 1942. Vezi acum: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971).

într-un volum compact, cu titlul *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., București, 1959, XIV + 332 p.¹ Tipărită în primul rînd pentru istoricii și cercetătorii literari — cu coborîrea în rînd a literelor suprascrise și desfacerea tacită a prescurtărilor (în unele cazuri, editorul nu a avut la îndemîină textele originale) — această ediție are, fără îndoială, o mare însemnătate, dar ea nu rezolvă toate problemele pe care le pune o ediție filologică, cum se pare că intenționa să dea chiar Ioan Bogdan în ultimii ani ai vieții sale. „I. Bogdan avea în vedere acum — scria N. Iorga, după moartea prietenului său — o ediție paralelă a întregii vechi istoriografii slavone a Moldovei, care ar fi fost de cel mai mare ajutor și pe care, fiindcă e nevoie de dînsa, o va lua cîndva un altul asupra-și...”²

Așadar, sîntem în măsură să punem problema unei noi ediții, filologice, cu reproducerea în fascimile a manuscriselor de bază (cum a făcut I. Bogdan cu *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*), cu atît mai mult cu cît acestea sînt astăzi accesibile integral.

în al doilea rînd, putem oare spera să se descopere texte sau cel puțin copii noi? Evident că da. De altfel, Bogdan însuși amintește — în afară de sbornicul lui Barsov (sec. al XVI-lea) citat mai sus, pe care l-a folosit pentru variante la *Cronica lui Macarie* și pe care l-am regăsit recent la Muzeul istoric din Moscova (Colecția Barsov, nr. 1411) — de încă o cronică moldovenească din sec. al XVII-lea, ce s-ar fi aflat în aceeași colecție. Am văzut, de asemenea, mai sus că ulte-

¹ Vezi observațiile critice ale lui I. C. Chițimia, în recenzia publicată în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, VIII, 1959, nr. 3—4, p. 636—742, și ale lui D. P. Bogdan, în *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia (Studii privind relațiile româno-ruse, voi. III, București, 1963, p. 183)*. Principalele cronici au fost reeditate într-o traducere revizuită în *Literatura română veche (1402—1647)*.

* I. Bogdan, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, voi. III, 1924, p. III. Faptul ne este confirmat de scrisorile lui I. Bogdan trimise din Rusia în 1908 și 1911, din care se vede că a recolaționat textele unora din cronici și a luat cunoștință de altele. Exemplare din primele două ediții recolaționate se află între manuscrisele sale la B.A.R., iar un exemplar din lucrarea *Ein Beitrag...*, cu corecturi proprii, a fost păstrat de fratele său Șt. Bogdan (vezi mai sus, p. 120, nota 2).

rior au mai fost descoperite *Cronica moldo-germană* și o a treia câpie (din sec. al XVII-lea) a *Cronicii moldo-polone*.

În afară de aceasta, în anii 1965—1966, cu prilejul unor călătorii la Moscova și Leningrad, am identificat patru noi copii ale *Cronicii moldo-ruse*, care, chiar dacă nu aduc elemente noi în privința conținutului sînt totuși o dovadă a circulației acestui text în Rusia mai extinse decît s-a crezut, în două tipuri de compilații, *Letopisețul lui Nikon* (sec. al XVI-lea) și trei *Cărți de ranguri* (sec. al XVII-lea):

1) *Letopisețul lui Nikon* (*Никонская Летопись—Летопись сунсок*), manuscris din al treilea sfert de sec. al XVI-lea, aflat la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S., in-folio, 875 f., pe două coloane, în semiuncială (cota 32. 14.8); între alte texte de istorie externă se află, la f. 36b—38a, GKd3dHT(к Kpd(TJiv w HИМАМКСКHX) P(c)j,P«(^\"), w(T) KM « IM(«M)-CA MoA'AOKCKaa зг/HAА (*Povestire pe scurt despre domniile Moldovei de cînd s-a început Țara Moldovei*).

2) *Carte de ranguri* (*ПаэпHдnaH Kttuză*) pe anii 1500—1646, manuscris din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă, care cuprinde la început cam aceleași texte ca și *БокъpecенcKăH nemonucb*, inclusiv *Cronica moldo-rusă*, fără titlu (f. 1—4b), păstrat sub nr. 1340, în Biblioteca Universității din Moscova².

² Vezi descrierea manuscrisului în *Onucame pyKonucuozo omdejta EuâjtuomeKU Axadeuuu HayK CCCP*, m. 3, Bun. 2, taa. 2, flon. Cocpa-BHJH: B. O. rioKpoBCKaH, A. H. Konaeb, M. B. KyKyniKHHa, M. H. Myp3aHOBa, Moaşa-JleHHHrpaа, 1959, p. 344—350. După ediția nesatisfăcătoare, apărută sub red. lui Schlozer și Bașilov (8 volume, 1762 și urm.), textul, începînd cu f.44 (deci fără *Cronica moldo-rusă*), a fost tipărit în *noAHoe codpauue pyccxux nemonuceu*, t. IX—XIII, 1862—1904. Așa se face că existența acestei copii a trecut neobservată de I. Bogdan și de alți cercetători. Despre celelalte manuscrise cuprinzînd același *Letopisețul al lui Nikon*, în special despre al doilea ca însemnătate, mss. conțelui Obolenski (CTHCOK KHH3H 06oJieHCKoro, a cărei primă parte a fost scrisă în 1539—1542 după un text anterior, restul mai tîrziu), și despre redacția ilustrată, executată în deceniul al optulea pe baza mss. Obolenski (3 volume de istorie universală și șase volume de istorie rusă de la 1114 la 1567 [partea precedentă s-a pierdut], vezi D. S. Lihaciov, *PyccKue Aemonucu u ux KyAbtныпHO-ycmoptecKoe 3Hateme*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 475—479.

* Vezi catalogul întocmit de E. I. Koniuhina, sub red. lui A. Saoharov, *CnaBHHO-pyccKHe pyiconHcH XIII—XVII BB. HaycHoK Bii6nHoTeKH BMeHH A. M. ropbKoro Mpy*, Moscova, 1964, p. 10, 15—16. Manuscrisul a intrat în bibliotecă în 1960, ca donație a medicului V. V. Veliciko

3) *Carte de ranguri pe anii 1533—1591* (БѢСІІНОТЧІІММ В СІІНОК), aflată la Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin” din Leningrad, manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. 1—3b se află *Cronica moldo-rusă*, fără început (lipseşte o filă)¹.

4) *Carte de ranguri pe anii 1552—1642* (АрхеоратрНіе-скнн ІІ сннок), aflată la Fondul Comisiei arheografice de la Secţia din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. (ІІОН), manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. 1a—3b se află textul *Cronicii moldo-ruse* (fără titlu, ca şi în *Cartea de ranguri* de la Moscova)².

Constatăm deci că, după masivele descoperiri ale lui Ioan Bogdan, ştiinţa istorică şi filologică românească s-a îmbogăţit cu încă câteva texte şi copii preţioase ale cronicilor vechi româneşti din sec. al XV-lea şi al XVI-lea, care au lărgit cunoştinţele noastre despre istoriografia acelei epoci.

III.

Primele elemente de *istoriografie românească*, la fel ca şi la alte popoare, le constituie *inscripţiile* şi *însemnările* cu caracter istoric depe manuscrise, adresate contemporanilor şi urmaşilor spre aducere aminte a unor fapte istorice.

Nu ne vom opri aici asupra *inscripţiilor* medievale funerare—dintre care cea mai veche, după formarea statului feudal Ţara Românească, este cea de la Biserica Domnească din Curtea de Argeş din 1352, care menţionează moartea primului mare voievod şi domn Basarab (c. 1324—1352) — şi niciasupracelor de pe biserici, care consemnează data zidirii şi numele cititorilor, întrucît acestea au o funcţie specială. Vom reaminti însă câteva din acelea în care „viziunea istorică” este mai prezentă, care înregistrează fapte istorice. Poate

¹ Vezi descrierea lui V. I. Buganov, Паэра«ПННе КНННН ноеіеііНеіі НетБепТН XV—Найаіа XVII В., Moscova, 1962, p. 61—62.

* *Ibidem*, p. 67. în afară de fotocopia textului de la Moscova, pe care am primit-o prin bunăvoinţa conducerii Bibliotecii Universităţii, şi de a cele din *Letopiseşul lui Nikon*, ce ne-a fost oferită de asist. Crina Decusară-Bocşan, sperăm să obţinem reproduceri şi după celelalte manuscrise, în vederea unei eventuale noi ediţii critice, care să prezinte toate variantele.

cea mai cunoscută în acest sens este inscripția de pe zidul bisericii de la Războieni, din 18 noiembrie 1496, prin care Ștefan cel Mare comemorează bătălia de la Valea Albă din 1476 și al cărei suflu epic se transmite până astăzi cititorilor¹. Alături de aceasta am putea aminti, de asemenea, printre altele, cele două inscripții murale, cu elemente istorice, reproduse de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române*: prima, scrisă la 1574, pe peretele interior al bisericii de la Bucovăț (Coșuna) delingă Craiova, în numele domnului Alexandru Mircea (1568—1577), iar a doua, scrisă în (sau după) 1590, pe peretele interior al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava (fosta mitropolie), cuprinzând date din domnia lui Petru Șchiopul între anii 1574—1590².

Dacă acestea nu sînt mai vechi decît letopisețele, în schimb ni s-au păstrat cîteva *însemnări* pe manuscrise, destinate memorării unor date însemnate din istoria țării. Deși nu avem indicii sigure că acestea au fost folosite la alcătuirea letopisețelor, faptul este foarte probabil. Iată două dintre însemnările cu caracter istoric din sec. al XV-lea:

1) însemnarea de pe mss. slav nr. 136 al B.A.R., provenit de la mănăstirea Neamț (*Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur*), f. 371a, scrisă curînd după încheierea manuscrisului de către Gavriil diacul de la Neamț (1442, cf. însemnarea pe f. 370b)³, de o altă mină:

**fi A-K(T) isUiiil <H(c)u,a ig/ua K-K .FI. AH* W(T)CIÍ«» C A nUKd
GTE\$4H4 KOEK0AA, r(c)n(A)P'b 3EAMA <HO(A)A4(K)CKKI;K, CH4 HAE-
84HAP4 KOEK0A*. W(T) Po<H4H4 KOEK0A*, CH4 HAWA KOEK0A*, H 110-
rpEEE(H) KKI(c) K"K HtAHEIIOAIK /HOH4(C)THPIO ToROJKA* M(c)u,A io y-
AJa K-K.SÍ. AHh.**

¹ Vezi acum în urmă *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Acad., București, 1958, p. 139 și 143 (cu bibliografie).

² *Cronicile slavo-române...*, p. 162—163, 194—196 (cu indicații bibliografice: prima a fost publicată inițial de D. Bălașa în 1940 și de St. Nicolaescu în 1941, a doua de E. Kozakîn 1903). Inscriptiile din timpul lui Ștefan cel Mare au fost reunite în *Repertoriul...* citat mai sus. Pentru inscripțiile aflate în orașul București dispunem astăzi de monumentalul voi. I din *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București (1395—1800)*, alcătuit de un colectiv sub red. prof. Al. Elian (București, 1965). Asupra istoricului cercetărilor și însemnătății istorice a inscripțiilor, vezi *Introducerea*, p. 11—44.

³ Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, voi. I, p. XVII—XVII, 168—171 (Reproducem textul după original).

„In ariul 6955 (1447), luna iulie, ziua 13, s-a tăiat capul lui Ștefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Alexandru voievod, de către Roman voievod, fiul lui Ilie voievod, și a fost îngropat în mănăstirea Neamț, în aceeași lună, iulie, în ziua 16" — cu alte cuvinte, în aceeași mănăstire în care fusese scris și se păstra manuscrisul.

Știrea se regăsește în *Letopisețul de la Putna I și II*, e drept, fără detaliile de mai sus \ căci redactarea prototipului s-a făcut mai târziu, după urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare și în altă parte decât la Mănăstirea Neamțului.

2) însemnarea din *Octoihul* mediobulgar din sec. al XV-lea de la Biblioteca Academiei Teologice din Kiev (azi, probabil, la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene), semnalată de Ioan Bogdan², scrisă, se pare, în 1484 și relatînd despre ocuparea Chilieii și Cetății Albe de către turci (1484), fapt consemnat cu exactitate de *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*³ și de celelalte variante ale letopisețului moldovenesc⁴.

În fine, s-a discutat destul de mult dacă *pomelnicele* din mănăstiri, în particular *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, cel mai vechi dintre cele păstrate și cel mai valoros din punct de vedere istoric (început la 1407 și copiat în timpul lui Ștefan cel Mare, iar apoi continuat în sec. al XVI—XVII-lea, mss. slav nr. 78 al B.A.R.)⁵, au stat la baza primelor letopisețe*. Evident, după cercetările întreprinse în ultimele decenii, nu se mai poate susține acest lucru, în sensul că analele ar fi o formă amplificată, superioară, izvorită din pomelnice. Cu toate acestea, se pare, totuși, că într-o epocă ulterioară *Pomelnicul de la Bistrița*, cu bogata listă a primilor domni ai Moldovei, începînd cu Bogdan, cu numele boierilor de la Alexandru cel Bun și de după el, ale boierilor și rudelor lui

¹ *Cronicile slavo-române...*, p.44 (trad. 48), 56 (trad. 61).

² *Manuscrisele slavo-române în Kiev*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, p. 503-511 (*Scrieri alese*, p. 516-523).

³ *Cronicile slavo-române...*, p. 10 (trad. p.19).

⁴ Despre alte însemnări din sec. al XVI—XVII-lea vezi Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, vol.I, p. XVII—XVIII, și descrierile manuscriselor menționate acolo.

* Editat de D. P. Bogdan, București, 1941.

* Vezi părerea de acest fel rezumate la V. Grecu, *Origina cronicilor românești*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 222.

Ștefan cel Mare, cu numele arhierilor etc, a constituit un izvor de informare istorică. Astfel, Axinte Uricariul, cronicar de la începutul sec al XVIII-lea (cea. 1670 — cea. 1733), scrie despre de Costea Mușatin: „Iară pentru Coste Mușatin Vodă, tatullui Roman Vodă, măcar că la o carte de pomelnic a mănăstirii Bistriții l-am găsit scris a rîndul domnilor, iară unde ar fi fost domnia lui n-a putut afla”³.

Avem, așadar, o serie de exemple din care rezultă că însemnările cu caracter istoric erau făcute din necesități interne, din dorința de a perpetua amintirea unor fapte ale trecutului. Aceste consemnări au început încă din primele decenii ale organizării statelor feudale românești pe baza formațiilor politice anterioare. Dar, tot atunci, cărturarii și domnii înșiși au început să ia cunoștință, cum am văzut, de istoriografia bizantină și slavă, care le-a servit drept model literar, în special *Povestirea pe scurt, letopisețele sîrbești* și mai târziu *Cronica* lui Manasses.

„După modelul acestei istorii universale—scria Ioan Bogdan acum aproape 70 de ani (el avea în vedere *Cronica lui Manasses*, dar și *Povestirea pe scurt, —n.n.)* — și al analelor bulgărești și sîrbești, au început apoi ai noștri a scrie *istoria patriei*, mai întii în scurte notițe analistice, care înregistrau în mod obiectiv și în puține cuvinte evenimentele mai însemnate din viața domnilor, apoi în descrieri mai pe larg și mai meșteșugite, în felul cum descrie Manasses istoria împăraților din Bizanț. Din sec. al XV-lea avem numai anale, din sec. al XVI-lea avem anale și cronicari, iar de la începutul sec. al XVII-lea avem pe cronicarul Ureche, care face un însemnat pas înainte în istoriografie, scriind românește și lărgind orizontul ei. Dacă comparăm istoriografia noastră veche cu a țarilor de prin prejur, de pildă cu a bulgarilor, sîrbilor și rușilor, cu mîndrie constatăm că ai noștri, în ce privește obiectivitatea judecății și agerimea criticii, nu sînt mai prejos de contemporanii lor străini”⁴.

³ Mss. rom. 2591 al B.A.R., p. 14, citat de D. P. Bogdan, în studiul introductiv la *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, p.6. Costea este într-adevăr menționat la începutul pomelnicului, după Lațcu voievod și înaintea lui Petru I și Roman I, fii Mușatei (f. 2b, în ed., p.50).

⁴ *Cultura veche română*, București, 1898, p. 76—77.

De fapt, cea mai primitivă ca structură, deși nu cea mai veche care ni s-a păstrat, este *Cronica sirbo-moldoveanească*. Pornind de la faptul că cele trei mari sbornice de cronici (B.A.R. nr. 649, Kiev, Leningrad) cuprind compendii de istorie universală, bizantină și sud-slavă, urmate de seria letopisețelor moldovenești din secolul al XV-lea și al XVI-lea, I. Bogdan a subliniat influența literară a primelor, care constituiau în același timp un fel de introducere la istoria românilor:

„Cu toate acestea — scria el în 1895 —, între manuscrisele cunoscute pînă acum nu găsim nici unul unde analele moldovenești să fie amestecate cu cele sîrbești. Primul manuscris de asemenea natură este sbornicul cu nr. 72 de la Mănăstirea Neamțului [azi mss. slav nr. 636 B.A.R.], în care găsim combinate la un loc un extras din redacțiunea analelor publicate de mine în *Archiv für slavische Philologie* cu știri luate din analele moldovenești. Acesta este o încercare de a pune în legătură istoria Moldovei cu istoria Serbiei, Turciei și Imperiului Bizantin.”¹ în această cronică găsim, într-adevăr, un extras din *Povestirea pe scurt*, de la primul împărat roman creștin, Constantin cel Mare (306 — 337), și de la primul sinod ecumenic de la Niceea (325) pînă la dinastia Paleologilor, după care în cadrul letopisețului sîrbesc sînt introduse știri despre cîteva din evenimentele importante din istoria Moldovei.

Iată, de altfel, cum se încheie *Povestirea pe scurt* în mss. slav nr. 636 al B.A.R.:

fiKoy-n-k W(T) (IAAMA A* 3A« • XSWG. A-k(T). KATAM\3H(H) IW MAAM K-k **MAftk** IlaAfuMC-(r), IW(H) CT* AiaTfpT* H CHW(AI) AHAPW-HHKW(U)². KaTdKC-ysHHk H Ilo(**r**)AHT(Hk Kik **Kc-yirk** H KaAiviwaHHh, **cihk** fIHAPOHHHKa UaAtwAora .A. ATİ(T). **rtiaHO\HAK** no CCAIK, CHT» KaAiviwaHHa UaA(**wAora**..Âi. ATİ(T).

„La un loc, de la Adam pînă aici sînt 6860 de ani [resp. 1352 e.n.]. Cantacuzin Io[an] Matei Paleologa [a domnit] puțin timp; Ion cu mama și fiul său Andronic, Cantacuzin și

¹ *Cronice inedite...*, p. 82 (*Scrieri alese*, p. 394).

* Vezi I. Bogdan, *Cronice inedite...*, p.94 (trad. p.99); reproducem după original (f. 223b—224a).

² Bogdan notează: pasaj corupt.

Posincliten împreună, și Caloian, fiul lui Andronic Paleologul, [au domnit] 35 de ani" [1391-1423].

Aici, în *Letopisețul sîrbesc*, de exemplu în manuscrisul 116 de la Kiev, se trece astfel la istoria sîrbească:

fi *TAXt RfîLMIH* (OCTHJKf CTkMpTKTh K/taromkCTHKarO rOCIIOAHhd

„In același timp l-a ajuns moartea pe binecinstitorul domn al sîrbilor, țarul Ștefan, în anul 6864" [resp., e. n. 1355] \

În *Cronica sîrbo-moldoveanească* acest pasaj este suprimat și în locul lui apare:

G 3 (T) CTk3A4HY4 Xt MHflâ (A©) A*Ta CH(jf) U,fiſt, K ATW .xSU»J{3. W(r) TOA-k npOH3BOAfHI'fa\K KKKrith Hitgi (c) AiOAA4KCK44 3EAlAH [sic!]. ITpTHA* AparonH KOIKOaA W(T) 0\rpTtCKOH 3EAlAH, IVT IUa-P4<HCYPTkUJ4, 34 TO\po(H) Na AWKh.

„Iar de la facerea lumii pînă la anul acestor împărați, în anul 6867 [resp., e. n. 1359], de atunci, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei. A venit Dragoș Voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, la vînătoare după un bour ."²

Mai departe, copistul moldovean suprimă unele știri din istoria Serbiei, reținînd numai pe unele din ele și alte fapte mai însemnate privind pătrunderea turcilor în Europa.

Din istoria Moldovei sînt menționate, în schimb, la locul cronologic potrivit, domnia lui Alexandru cel Bun, luarea

¹ Bogdan, *Ein Beitrag...*, p.250 ; la fel și în manuscrisul de la Studenica și, cu o completare, în cel de la Cetinje și Sarandoporski (Lj. Stojanovic, *op. cit.*, p. 205).

² *Cronicile slavo-române...*, p. 190 (trad. 121); reproducem după original. Pe margine, același copist a scris cu chinovar 3pH (vezi), iar mai tîrziu (se pare, în sec. al XVII-lea), o altă mină a adăugat 3a GTPAHB AJlu>(A)AI(a)CKIA (Despre Țara Moldovei). Este interesant să observăm că acest pasaj reproduce, cu unele modificări, începutul *Letopisețului anonim*: GIH AtTonHCfUK UI(T) T»AH Hala (c) np»H3i-AfHfA\ EîKif(A) iV»AAAICKaa 3(Aut. B ATW .xsi&gâ. npIHAI Apar»uif I»I»AA UI(T) Yr»pcn»H 3IMAH W(T) AAapdAttJpuia, 3a T8P»(«) Ha A»(B) H r(eA)»i .fi A*fe(L). „Acesta este letopisețul de cînd s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei. în anul 6867 [1359] a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, la vînătoare, după un bour, și a domnit 2 ani" (Bogdan, *Cronice inedite...*, pl. I).

Chiliei și cetății Albe de către turci (1484, care însă figurează și în *Letopisețul sîrbesc* propriu-zis!) și un eveniment din timpul lui Bogdan voievod, fiul lui Ștefan cel Mare (1512).

Evident, cronica, așa cum ni s-a păstrat, este scrisă curînd după această dată (la începutul sec. al XVI-lea), dar ea ne arată cum s-au putut combina și mai înainte cronicile externe cu date din istoria internă, fiind un exemplu de trecere de la cronografia bizantină și analele sud-slave (sîrbești) la analele românești, mai precis, de includere în istoria „universală” a unor date însemnate din istoria Moldovei. Cît de inconsecvent s-a făcut acest lucru se vede din faptul că, numai la cîțiva ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, compilatorul a omis să includă în textul său date despre marele voievod.

Legată de *Cronica sîrbo-moldovenească* pare a fi o însemnare cu caracter de cronică de la sfîrșitul unui *Tetraevanghel* din sec. al XVI-lea, provenit tot de la mănăstirea Neamțului (B.A.R., mss. slav nr. 90), pe o filă astăzi dispărută. După f. 181, cu care se încheie tetraevanghelul și înaintea sinaxarului (care începe la f. 183, f. 182 fiind albă), se afla o filă cu următoarea notiță, semnalată de A.I. Iațimirski:

fi rtfcto .xs.iț.Kd. flrtf04HAPTI KWEKO(A) Mw(A)^iK'CKi(r) CTi ui P(CA)KO H rn(A)Kii A*(T) .ĂK. H M(C)U,H K-

fi Afc(T) x.-iț.nț. IPYA(T) Bara3H(T) ițph rpd(A) KHAYA H Btrt'rpaAK 7v. AfcTd ițp(c)TKd t(r).

„în anul anul 6921 (1413), Alexandru voievod a venit la domnie și a domnit ani 32 și luni 8.

În anul 6989 (1481), a luat Baiazid împăratul cetatea Chilia și Cetatea Albă, în al 3-lea an al împărăției lui”¹.

Primul pasaj este aproape identic cu *Putna II*; **fiț* A^T@ x-Siț3. CT4 Hd rocnoACTE flrtfgaHAPTI KOEK>A< H rocnoACTBOKd. AK. AfcT H H. 4i'kc^k**, dar mai ales cu pasajul corespunzător din *Cronica sîrbo-moldovenească*, copiată tot la Mănăstirea Neamțului (în ambele ei manuscrise): **H flrtfgaHAPIi KOEK>A< Mu>/tA<<KCKdro** [de notat aceeași greșală gramaticală: geniti-

¹ Iațimirski, *Cnasnucnue u puccKue pyKonucu pyMUHCKUX 6u6AuomeK*, p. 631; cf. Panaitescu, *Manuscrisele...*, p. 90—91. Unde este însă această filă acum, nu știm.

² Data e aici greșită cu un an, căci în realitate e 1400. Dincolo greșala e mai mare, dar se datorește poate copistului: 6921 (1413).

vul în loc de nominativ] **CT4 H-J** re-cnc-A'TBC- H re-cnc-A-™**B4**
A-kT-Āk. H (tvfcCftliH .H.

Al doilea pasaj de asemenea este aproape identic cu cel din *Cronica sîrbo-moldovenească*: ГТИН u,apk [sc. EatasHTTh] нПТН-МН К(AT* H E-k/trpaA .F. re- A-bTa iiapeTua cro.

Observăm, aşadar, că izvorul celor două însemnări, care pot fi considerate un fragment de cronică, este *Cronica sîrbo-moldovenească*, din care copistul a extras două ştiri din cele patru referitoare la Moldova (celelalte două se referă la Dragoş şi la un eveniment din timpul lui Bogdan III, din 1512).

Aşa stînd lucrurile, ne explicăm şi greşelile de datare. Înaintea ştirii despre Alexandru cel Bun se spune: „РА-КТС- .xSu,K4. [6921, resp. 1413] /He-ycia x*AH *H HC-KC- EPAC. etc", or copistul a preluat această dată, deşi din fraza următoare, citată mai sus, nu rezultă că cele două evenimente au avut loc concomitent, ci aproximativ în acelaşi timp. în cazul celui de-al doilea pasaj, în fraza precedentă lui se spune că în anul 6989 (1481) Baiazid s-a urcat pe tron. Copistul însemnării a preluat această cifră, dar n-a mai adăugat cei trei ani.

Prima etapă a istoriografiei româneşti independente (sau a doua — dacă admitem că *Cronica sîrbo-moldovenească* deşi din sec. al XVI-lea, reprezintă un tip mai arhaic) o surprindem în *Cronica scurtă a Moldovei* şi în părţile de la început ale *Letopiseţului de cînd s-a început Ţara Moldovei*, *Letopiseţului de la Putna I* şi // şi, respectiv, *Cronicii moldo-polone* şi *Cronicii moldo-ruse* (în afară de legenda premergătoare lui Dragoş, provenită dintr-un alt izvor*).

Cronica scurtă a Moldovei cuprinde o foarte succintă expunere (fără titlul), de o pagină, a istoriei acesteia de la Dragoş voievod pînă la 1451, respectiv lista domnilor, cu menţiunea cîţi ani au domnit. Deşi adăugată pe un manuscris din sec. al XVI-lea (B.A.R., mss. slav nr. 280, f. 100a), ea este mai veche, în tot cazul din a doua jumătate a sec. al XV-lea, căci seamănă mai mult — după cum a arătat I. Bogdan — cu începutul *Letopiseţului de la Putna*, a cărui prescurtare i se părea a fi.

* Cf. A. I. Iaşimirski, Of030««e eKpamue o juojdaecKux zocnodapxx e BockpeceucKou jiemonu, St. Pb., 1901, extras din HOPSC, t. VI.

Dar tot așa de bine ea ar putea fi — afirmă P. P. Panaitescu — „o formă primitivă, scurtă, a cronicii dinainte de Ștefan cel Mare” (se oprește la moartea lui Bogdan II, tatăl lui Ștefan cel Mare [1451], nemaicuprinzând ultimele evenimente legate de domnia lui Petru Aron și a lui Alexandrei [1451—1457], deși textul pare a fi finit), „care a fost după aceea amplificată” \

O atare concluzie se impune, credem noi, în urma studierii *Letopisețului de când s-a început Țara Moldovei* (B.A.R., mss. slav nr. 649, f. 237b—246b; întrerupt, lipsindu-i două file), care are patru părți distincte (Bogdan spunea: trei²):

Partea I (1 pag.) cuprinde înșirarea domnilor de la Dragoș voievod (1359, în realitate, c. 1352—1353) pînă la Alexandru cel Bun, evident după tradiție, care e în parte greșită (cea mai gravă greșală este confuzia dintre anul venirii lui Dragoș și cel al Începutului domniei lui Bogdan voievod, de unde greșelile de cronologie ulterioară, succesiunea domnilor fiind, în genere, respectată³).

Partea a H-a (2 pag.) cuprinde domniile de la Alexandru cel Bun (1400—1432, nu 1399—1434, cum scrie în letopiseț) pînă la Ștefan cel Mare (1457), cu mai multe detalii: data suirii pe tron și a morții domnilor, numele soțiilor și ale copiilor lor, menționarea luptelor dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliăș și Ștefan, incursiunile tătărești din timpul acestora, luptele ulterioare pentru domnie etc. în fond, această parte cuprinde ceva mai mult decît o jumătate de secol și, deși redactată — în forma în care ni s-a păstrat — la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, are un caracter analitic mai pronunțat, deci poate fi contemporană sau aproape contemporană cu faptele: detaliile sînt mai numeroase, iar unele greșeli de datare se pot datora copiștilor. Începuturile analisticii pentru această perioadă la curtea domnească nu ne pot surprinde: primul document slavon păstrat din cancelaria domnească este din 1388, din timpul lui Petru Mușat; putem deci presupune că diecii au făcut unele însemnări analistice încă înainte

² *Cronicle slavo-române...*, p. 38.

* *Cronice inedite...*, p. 14.

³ Lațco e trecut înaintea lui Bogdan, dar aceasta este o greșală a copistului: ordinea reală apare în *Cronica scurtă. Letopisețul de la Putna și Cronica moldo-polonă (Cronica moldo-rusă* dă, de asemenea, greșit pe Lațco drept fiu al lui Sas și omite pe Bogdan, dar inadvertențele ei nu ne miră).

de Ștefan cel Mare, mai ales că unii treceau de la un domn la altul, reprezentând un element de continuitate.

Partea a III-a (16 pag.), cea mai amplă, cuprinde în mod detaliat domnia lui Ștefan cel Mare cu însemnări aproape an de an, mai ample pentru ultima parte a vieții marelui voievod. Cercetătorii care au urmat lui Ioan Bogdan (I. Ursu, I. Minea, I. Vlădescu, N. Cartoian, P. P. Panaitescu) au arătat că această parte a fost redactată la curtea lui Ștefan cel Mare, fapt care reiese, de altfel, și din luarea în considerație a *Cronicii moldo-germane*, care cuprinde numai domnia lui (1457-1499), fiind copiată în 1502.

în sfârșit, *partea a IV-a* (mai puțin de o pagină, dar e ne-terminată; Ioan Bogdan a inclus-o în partea a III-a) pare a fi redactată de altcineva decât autorul (sau autorii) letopisețului lui Ștefan cel Mare: stilul este mai neîngrijit, iar textul are unele sîrbisme (ex. *МПК*, în loc de *Мѣкѣ*).

Dacă luăm în considerație tehnica expunerii, constatăm că atât *Cronica scurtă*, cât și *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei* și variantele sale se aseamănă cu *Povestirea pe scurt*, ce era cunoscută cărturarilor moldoveni, în special prin simpla înșirare a domnilor. Acest lucru l-a observat încă I. Bogdan¹ și a fost subliniat apoi de V. Grecu². Cu toate acestea, *influența literară* pare a fi mai prezentă în *Letopisețul de la Putna*, o prelucrare ulterioară a textului primar, de care e mai aproape *Letopisețul decînd s-a început Țara Moldovei*.

1) Titlul acestuia din urmă este ГТН **жкТонНСЕиѣк** W(T) ТОАН **НдМА (с) нр0Н3КОАфНтѣ/Нк Е>КѸ(У) АЖІ0Ј\^А<1ВСК44** *SfMA^k* (Letopisețul de cînd, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei), urmat de: ѣ АТО .xSIV^S'. **нпІНAE** &pir*\ut **КО(КОА>** etc, în timp ce *Let. Putna* (cităm varianta a II-a) are titlul: **ГК434Н'І'ѣ** к-к КпаТивѣу АІоМ<1ВСКНіѣѣ **рoснoA^X** (P°~ vestire pe scurt despre domni Moldovei), după care urmează începutul textului, ce reproduce aproape tot titlul

¹ *Vechile cronicе...*, p. 28—31 (*Scrieri alese*, p. 292—294).

² *Origina cronicelor românești*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 217-223.

³ Acest titlu ne amintește mai degrabă pe acela al cronicii vechi rusești (Nestor): «Ce noBeen» ВppeMHHHbix jkrk, OT Kyay ecn. номѣя РycKaH 3eM-JIH, КТО BT. KneB-ѣ иана nepB-te KHHCHTH, H oTKyay РycxaH 3eMn crana ecn» (vezi rioBeen. BpeMeHHbix jieT, ed. D. S. Lihaciov, I, Moscova-Leningrad, 1950, p. 9).

versiunii precedente: WTc-ha^uid AWfii K ATITO .xSivga., WT
TOrtt np0H3K0rtfHYf/H E02K.YEA1 HdMA CA dJOAAAdKCKdd 3EAMA (de la
 facerea lumii în anul 6867 [1359], de când, cu voia lui
 Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei). Acest titlu reproduce,
 cu modificările de rigoare, pe GK<13<IHYE K-K **Kpd(T)ivk <vktC-(/H)**
 CAUJH(/H) W(T) AA<I<H<I A* **iirkujirkro Kp-k<TMHE** pWA«(<>0> g'-
 Xpovoypa(piK6v ev auvrou©, prezent în aceeași formă și în
 fruntea unor rodoslovii sîrbești: GK<13<IHYE K*k **KpdTiIE o cpkECKkiX"K**
 rocnoA<iX"o-

2) I. Bogdan a observat că în *Let. Putna I* se repetă,
 fără justificare, după fiecare domn, „**H oym p-kTk**”, asemenea
 textului din *Povestirea pe scurt...*, unde cuvîntul respectiv
 „își are înțelesul său, deoarece unul din personajele înșirate
 acolo, anume Enoh, n-a murit, ci a fost transformat de Dum-
 nezeu (grec. în textul lui Muralt, p. 32, în loc de obicinuitul
 mi dureGave se află mi peteieOr), bulg. și sîrb. **np-kcTdBAEHk**
EkiCTk)”. Dar acest cuvînt lipsește în *Letopisețul de când*
s-a început Țara Moldovei, și anume în prima parte, unde nu
 se comunică nimic altceva decît cîți ani a domnit fiecare
 voievod (la fel în *Putna II* și în *Cronica scurtă*). De ex.:

<i>Let. Moldovei</i>	<i>Let. Putna I</i>
17c HErO rOCFIOACTKOKd CkiHK	Ho HEA\k Xt rOCNOACTBOKd
ErO GdC KOfKOAd X <vkt.	CkiHK fro GdCTI KOfKOAd <vktD
	H ey M p -k T.

în rest însă, *Letopisețul lui Ștefan cel Mare* reprezintă
 o creație originală, pe alocuri chiar viguroasă, cu suflu epic
 și reflecțiuni morale. El a fost creat în această epocă de
 maximă elevație a Moldovei, condusă aproape 50 de ani de
 înțeleptul și viteazul voievod. Conștient el însuși de măreția
 faptelor pe care le săvîrșea, Ștefan cel Mare, care a cultivat
 tradiția înaintașilor săi, s-a îngrijit în același timp de per-
 petuarea amintirii evenimentelor din epoca sa. Or, în această
 epocă de centralizare a statului feudal moldovenesc și de

¹ Cf. și titlul *Cronicii molio-ru.se*; GK3AHH(• np*Tu,k » MOAAUICKUIC r»c8-
 A*P(X)k, WIKOAt HAH CA M»AA*SCK44 3(AUA, t AEW .xSw£3.

² *Vechile cronice...*, p. 11.

³ Așa în *Rodoslovia de la Vrhobreznica (Vrhobreznitki rodoslov)*, la
 Stojanovic, *op. cit.*, p. 3.

* *Vechile cronice...*, p. 30 (*Scrieri alese*, p. 293—294).

creștere a prestigiului său peste hotare, consemnarea faptelor mărețe se face nu numai prin biserici, mănăstiri, cetăți, ci și în texte literare, în primul rând în *cronica voievodală*, redactată sub supravegherea directă a domnului și a marelui logofăt Tăutul. Iată, de exemplu, descrierea luptei lui Ștefan cel Mare cu Matiaș Corvinul:

H no **AKOK2KC** AtTt(x), K A*(T) .xSUfit, K"K34,KH(r) CA Kpd(rt) SPp-hCKH **H4pHt4f/t1H** iSliTHJti(tu) H IU(A0 y TOTpglllh C-h **R1CCA CHAOA** gpp-hCKO*, **H0(t)** .01. B" k .KA.JKt Ho(t) npYHAOUIA V" PO/H4HO(K) TpiiP» H KK .3. ÂH" k .J(K) M(c)u,i nOKfrOUIA TP" h(p). H **T4KO** npYHAOiiii A° BJHH. fi-h .A A<(K) /H(C)UJ s-h nw(A) IM KTOPHH(K) **EhI(c)** **CTuHKICrK** EİKYH **C h** (*Tf\$<IH<I EOCEO(A)<> H *Hillifat*) HOIuYA H J ^rpe(x) 8 EJHH. H npfcAM' H(y) E i E-h **pAitfc** GTC^<>(H) KO(KO(A)<I H **ROHCİȚAH crQ** H nOEYfHH **EhIUIA W(T)** m(x) /HHOJKKTKO /MHO(P). H *K(H(A) TO(P)A<»* SCTp[fc] At(II) **EH(c)** **H4 pdTH**. H **T4KO ITK3BPJTH"** UIA (c) nocpa/HACHH HH*(/H) n***Tt(W)** KPJ(T)KH(/H) H HC EKI(C) HKO(>K) **WHH /HH^X***. * **EKI(c)** **HKOJKt Efc ROAt EJKfj IVIȚa E*hcCAP*h>KHfAt**. IIOHI(K) PAI(T): „,/V»Ht ^EJAT CA npfc/HAApYH npfc/HAAPocTYA CROIA H A' HC XBJAHT CA CH(A)HH(H) CHA OA CEOCA, A∞ M XEJAHT **CA EOIMTHH EOIMtkCTBO(/H) CBOH/ti"**. H HHA« **EO** PAAt(T): „RjKO CHAHYH ruAouM j H/MOLJIHH nptnoacauIA (c) CHAQA, TUKO A∞ pjsoy- /Htt(/«), HKO Epa(H)trfc HH W(T) KOPO **Bts/HOKHa**, H A W(T) **r T B a CHAh"**.

„Și după doi ani, în anul 6975 (1467), s-a ridicat craiul unguresc numit Matiaș și a năpădit la Totruș cu toată puterea ungurească, în noiembrie 19. Iar la 29 noiembrie au venit în târgul Romanului și în ziua a 7-a a lunii decembrie au ars târgul. Și astfel au ajuns pînă la Baia. În 14 ale lunii decembrie, luni spre marți, s-a împlinit glandul lui Dumnezeu cu Ștefan voievod și a năvălit noaptea asupra ungurilor la Baia. Și i-a dat Dumnezeu în mîinile lui Ștefan voievod și ale oștii sale și mare mulțime dintre dlșii au fost omoriți. Iar craiul a fost săgetat atunci în luptă. Și astfel s-au întors rușinați pe altă cale mai scurtă, și nu s-a împliat cum credeau ei, ci s-a împliat cum a fost voia lui Dumnezeu, părintele atotțiitor. Căci zice: Să nu se laude preaînțeleptul cu înțelepciunea sa

¹ *Cronicile...*, p. 7—8 (mss. f. 239a—b, ed. Bogdan, pl. IV—V).

și să nu se laude puternicul cu puterea sa, să nu se laude bogatul cu bogăția sa. Iar într-alt loc zice: Precum au căzut cei puternici, iar cei slabi s-au încins cu putere, tot astfel să înțelegem că biruința de la nimeni altul nu poate veni, decât de la Domnul Dumnezeuul puterilor."¹

Observăm aici și nararea epică, cu date exacte, și modestia autorului, care exprimă punctul de vedere al voievodului, ce atribuie victoria ființei supreme, potrivit concepției timpului: dar marele voievod știa prea bine că această victorie a fost obținută prin înțelepciunea și tactica sa și prin vitejia ostașilor săi.

Sau iată acum descrierea luptei de la Războieni (Valea Albă), în 1476, când ostile moldovenești au suferit o înfrângere temporară:

⊗ A-K(T) .xStJ,nA. M(C)U,4 »(A) .KS. BI IIATW(K) npYHA* a(M)
 U,ph T8(P)CKH(H) HdpHIđdfAth fi \\f(x)tM(T) Bf(r), CI BTKCAATH CB0H7WH,
 CHAAMH, H ETkCTkP4E4 KOIKO(A)<« CK HHAIH H CTIKTKcfA KOHCKOA Hi Grt-
 §AHA KOIB0(A)J; CTkTEOpH CTk HHA4H EOH 9 B-KAO(M) IIOTOU,H H KTKSAWFOUIA
 T.[r]A<> KAITYH T8pu,H H cii XHKA-kHHAM M8(H)TAHI. H IMAOUJA TS
 AOKpYH EHTAJKH H KIAHKYH BOA-kpH HFAUAH H A^KpYH H MAi^f» KHi-
 U,H H KOHCKaa AOBpa XP<P< H XP^P"· KHM,» xScapf noTonHUJA (c),
 T.(r)A<>- H BKI(c) T.(r)A-J CKpTkBH RfAYJ KTK IHO(A)A<J(K)CTA(H) 3f/HAH
 H KikCA(/H) IVKO(A)HH(<M) sf/HAf(/H) H rocnoA<>(<H) M npa(BO)CAa(B)HH(/«)
 XP(C)TYAHO(/H), KTKHfrA<i CAUUMUJA QKO IMAOUJA A«EPYH HXP<IBPYH
 KHTAKH H KCAHKYri EOAtph H A*6pYri H MAi^H rOHdđH H A«Kpd H XP->»
 Ep4 H H3EP4HH4 KOHCK4 H CTkXP<JEpbJ/HH X^CjpH IIO(A) P*KH HfKtpHH(x)
 H noraHCKH(x) 03H(K) H IIO(A) P*KH nor4HH(x) <H8(H)TA(H), HKO
 npHMACTHHU,H EHUJA nOrdHw(AI) H EHU1A KTK 8MA(C)THI H(X) Hd
 Xp(c)TYA(H)CTKO. H TdKO nAtHHUJA 31AMA H npYHAOUJA A» G8«M1H
 H jtrkCTO nOJKfrOUIA. H KTKB3p<mi((IJA) CA nA-KH-KAUJf H nOJKHrdAUH
 SFAHAA .

„In anul 6984 (1476), luna iulie 26, vineri, venit-a însuși împăratul turcesc, numit Mehmet beg, cu toate puterile sale și cu Băsăraba voievod, cu toată oastea sa, asupra lui Ștefan voievod. Și a făcut război cu ei la Valea Albă și au biruit atunci blestemații de turci și cu muntenii cei hiclени. Și au

¹ *Literatura români veche*, I, p.31—32.

* *Cronicile...*, p. 9 (mss. f. 240b-241a, ed. Bogdan, pl. IX-X).

căzut acolo vitejii cei buni și mulți boieri mari, și oștenii cei buni și tineri, și oastea cea bună și vitează, și husarii oșteni viteji s-au prăpădit atunci. Și mare întristare a fost atunci în Țara Moldovei și în toate țările și domniile dimprejur la creștinii dreptcredincioși, când au aflat [repetiție] că au căzut vitejii cei buni și neînfricați, și boierii cei mari, și oștenii cei buni și tineri, și oastea cea bună și vitează și aleasă, împreună cu husarii cei viteji, sub mâinile limbilor necredincioase și păgine și sub mîinile paginilor de munteni, care au fost pătași cu păgînii și s-au luptat împreună cu ei împotriva creștinătății. Și astfel au prădat țara și au venit pînă la Suceava și au ars tîrgul, și s-au întors prădînd și arzînd țara."¹

Acest pasaj se regăsește, de altfel, în impresionanta inscripție fixată 20 de ani mai tîrziu pe zidul bisericii ridicate în memoria celor căzuți în luptă, ceea ce este un argument în plus că cele două texte proveneau din cancelaria domnului și aveau aprobarea lui:

**B" h A" H BAoMCTHBdrO H jfCTOAIoBHBdrO PCAHd GTf\$ dHd ROE-
 KOAH, SKTCIO /HACTY» rcriApt 3f/HAH MoAdABCKOH, CÎM BorAdHd
 BofKOAH, B ATO .xSifnĂ» <> I*Â*CBd tPO .K. TCKtiUff, Ktv3A-H>Kf (c)
 CHAHH <HdJf<HFT HJK TypCKYH, Ch BtvCfc/HH CKOH/MH BtkCTOMHH/HH
 CiMAW, fi(Jf jkt H BdCdPdE BofBOAd, Hd3KdHYH AdYWTd, IipYHAE C HMM Ch
 R-hCtM CROfA BdCdPdECKOA 3tMMA\ H npYHAOUId IIAthHth H nptATH
 3(<HAIO iHoAAAdKCKOH; H AOHAOUId AO 3A< Hd <HtCTO HdPHtđf/Hof
 BtAH/M IIOToK. H <HhI, GTE\$dH BofBOAd, H Ch CH9/H HdUIH/H
 OAfOdHAPO/M H3HAO)fo/M nptA HHtY 3Af H ChTKOpHJfo/H Ch HH/MH
 BCAHKYH pdSEOH, MCU,& IOA .KS.J H IIOISIufuStM EX?M<tl fIOEtKAEHH
 Ehllld XpCTYdHC WT IIOrdH. H IIdAOUIId TS /MHOro JHHOKfCTBO WT
 /tTOAAdbCKHJf EOf- TorAd >K H Tdtdpf \$A<ipHlId 3(<HAIO flJoAA<>KCKOW
 WT TOA CTpdHH [..] .**

„în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn Io[an] Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiullui Bogdan voievod, în anul 6984 (1476),

¹ *Lit. rom. veche*, I, p.34.

² Un al treilea text, emanînd direct de la Ștefan cel Mare și în care se relatează în termeni patetici acest eveniment, este solia expusă de unchiul său Ioan Țamblac către venețieni (vezi studiul următor).

³ Vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. Ed. Acad., 1958, p. 139 și 143. Cf., acum în urmă, considerațiile prof. I.C. Chițimia, în *Problemele de bază...*, p. 13—27.

iar al domniei sale anul al 20-lea curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; și încă și Basarab voievod, numit Laiotă, a venit cu el, cu toată țara sa basarabească. Și au venit să prade și să ia Țara Moldovei; și au ajuns pînă aici, la locul numit Valea Albă. Iar noi, Ștefan voievod, și cu fiul nostru Alexandru am ieșit înaintea lor aici și am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; și, cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrinți creștinii de păgini. Și au căzut aici multime mare de oșteni ai Moldovei. Atunci și tătarii au lovit Țara Moldovei din ceia parte..."

Sau, în sfîrșit, reproducem aici relatarea morții marelui voievod, prevestită — zice cronicarul — de stihiiile naturii:

B A-k(T) .xSRI. /H(c)u,4 ICATd 1T., K RTOpHHJfh, fiptCTdKH CA pdBh KJKIH rOCIIOAHH IW(H) GT(\$dHh RO(ROA<>) rn(A)pit SfAriAH ·HOA'A4KCKWH, I3KO K .T'. Md(c) A"*- H BKl(c) TOhOJK(A)t ATITd np-k?K(A)e 0V"A4dp[TKTd] i ro 3H.AU TA(>K)Kd H KpfcnKdA sfcAo, raKWED HI Kt HHKOAHE. H KAJfai Ktk ATJTO AT»>K(A)*K* KpfcIUJH H npH-ujFACTKe BO(A)HO{ H noTonAfH'fe W(T) KO(A) AHHWPh. H np-kATH CKHIITkTpTk ihw(A)A<ikCKikiH ciih ero fiorA<iH KOEKOAU [sic!], K HtPO AHCTO. H rn(AC)TKOKd IW(H) &T(^Mk KO(KOA<> M3. A-k(T) H -K^ M(c)li,d H TPH W(A)AH·.

„în anul 7012 (1504), luna iulie, 2, marți, a răposat robul lui Dumnezeu, domnul Ion Ștefan voievod, domnul Țării Moldovei, cam la al 3-lea ceas din zi. Și a fost în același an, înainte de moartea lui, iarnă grea și foarte aspră, cum nu fusese niciodată. Iar în timpul verii au fost ploi mari și revărsări de ape și înecuri din pricina apelor mari. Și a luat, în locul său, schiptrul Moldovei fiul său, Bogdan voievod. Și a domnit Ion Ștefan voievod 47 de ani și 2 luni și trei săptămîni." ³

¹ în manuscris greșit (vezi nota lui P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p.13).

² *Cronicile...*, p.13 (mss.f. 2460a-b, ed. Bogdan, pl. XVIII-XIX).

³ *Lit. rom. veche*, I, p. 39. Vezi unele considerații similare ale prof. Șerban Cioculescu: *O cronică a vitejilor*, în *Viața românească*, XIX, 1966, nr.4, p. 171-178.

Că acest letopiseț a fost considerat o scriere demnă de atenție nu numai din punct de vedere diplomatic și istoric, ci și *literar*, se poate constata din circulația sa în alte țări și în alte limbi, sub forma celor trei variante cunoscute: *moldo-germană* (ea însăși se numește *Cronica breuiter scripta Stephan[i] Dei grada Voyvoda[ei] Terrarum Moldannens[ium] necnon Walachyens[ium]*), ceea ce corespunde titlului slavon GxdSd-HTI K KpdTivfc...), tradusă între 1499—1502; *moldo-rusă*, dusă în statul moscovit după 1504, și *moldo-polonă*, tradusă sau copiată la 1566.

În legătură cu acestea două din urmă, difuzate întâri slave, ne permitem să adăugăm câteva considerații.

Cronica moldo-rusă, răspîdită în Rusia — după cum am văzut — cel puțin în 7 cdpii din sec. al XVI-lea și al XVII-lea a intrat în prima dintre compilațiile rusești — *БокКреченКан nemonuch* în perioada alcătuirii acesteia, între 1530—1550 (de unde a fost preluată în *Letopisețul lui Nikon* și în *Cărțile de ranguri*), dar a fost adusă acolo înainte, căci ultima știre se referă la moartea lui Ștefan cel Mare și la urcarea pe tron a fiului său Bogdan III.

Într-un articol publicat nu de mult, A. V. Boldur, rezumînd părerile formulate de la Hasdeu încoace privind pătrunderea în Rusia a acestui text, consideră că aducerea lui în această țară constituie un act diplomatic, legat de căsătoria în 1483 a fiicei lui Ștefan cel Mare, Elena, cu Ivan Ivanovici, fiul lui Ivan III¹. Faptul că în cronică e amintită chiar moartea lui Ștefan, după menționarea a două evenimente posterioare căsătoriei Elenei, e eludat de A. V. Boldur prin teza că aceste informații au fost adăugate ulterior și că ele sînt, de altfel, datate greșit (dar greșelile se pot datora copiştilor)².

Credem că aducerea în Rusia a cronicii nu poate fi legată direct de venirea Elenei, căci ea nici nu e pomenită alături de cei patru fii ai lui Ștefan cel Mare, deși e menționată expres, ca fiică a Evdochiei, și căsătorită la Moscova, în *Cronica*

¹ *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopiseț [sici] ruse Vos-hresenski, In Studii, XVI, 1963, nr.5, p. 1099-1110.*

² Este interesant de observat ca, deși cronica a fost introdusă mai tîrziu în *БокречеКсан jtemonuch* (între 1530—1550), alte evenimente n-au mai fost introduse, căci copistul rus nu le cunoștea; așadar, putem conchide că cronica s-a păstrat așa cum a fost adusă din Moldova.

*moldo-germană*¹, care amintește și de alte două fiice ale domnului.

În schimb, P. P. Panaitescu (*Cronicile...*, p. 153—154) consideră că, întrucât cronică este o prelucrare a *Letopisețului de la Putna*, a cărui redactare s-a încheiat (căci începuse înainte) în timpul lui Ștefăniță Vodă (1517—1527), ea a ajuns în Rusia ulterior, într-o epocă de strânse relații moldo-ruse, evident, tot ca un document istorico-diplomatic, și anume în timpul domniei lui Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546). O atare teză nu are, totuși, prea multe șanse, întrucât, așa cum am văzut, ultimul fapt menționat în cronică este urcarea pe tron a lui Bogdan III, iar propoziția precedentă, *т оу" Грлѣи ШММ .X КИИд: ИТѣи, ф/УКсдНАП» [Н] АКд* EorA<IH4 „Iar Ștefan a avut 4 fii: Petru, Alexandru (și) doi Bogdani" nu se referă — cum am fi fost înclinați să credem — la Petru Rareș. Acesta, fiu nelegitim al lui Ștefan cel Mare, nu este amintit în nici o cronică sau document din timpul vieții domnului: în acest pasaj este vorba de un alt Petru, fiu legitim, care a murit în 1480 (*Let. Putna I, II*).

Așadar, singurul fapt pozitiv pe care-l putem spune este următorul: *Cronica moldo-rusă* a ajuns în Rusia curînd după 1504, în timpul domniei lui Bogdan III (1504—1517)², care a continuat politica tatălui său în raporturile cu Rusia, trimițînd soli

¹ Vezi I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare...*, p.37, 60; *Cronicile...*, p. 29. Mai mult chiar: în ce măsură letopisețul moldovenesc includea date privind-o pe Elena și noua ei familie se vede din faptul că *Let. Putna I* și *II* menționează chiar moartea soțului ei Ivan, în anul 1490.

* Primul Bogdan a murit în 1479 (*Let. anonim, Let. Putna I, II*), iar Alexandru în 1496 (*Let. anonim, Let. Putna I, II*). Așadar, dată fiind menționarea în aceste letopisețe a morții celor trei fii și a faptului că după Ștefan cel Mare a urmat Bogdan, fiul său, nu se mai poate spune, împreună cu P. P. Panaitescu (*Cronicile...*, p. 154J, că această cronică dă în plus față de celelalte știrea despre existența celor patru fii ai lui Ștefan cel Mare. De altfel, Ștefan cel Mare a mai avut un fiu, Iliș — se pare frate geamăn cu primul Bogdan — care probabil a murit foarte de timpuriu, fiind menționat în documente o singură dată, la 3 sept. 1473 (vezi I. Tjrsu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 430; despre Petru Rareș, p. 431). De asemenea, Iliș e pomenit alături de ceilalți patru fii ai lui Ștefan, în *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița* (vezi ed. D. P. Bogdan, București, 1941, p. 50, trad. p. 86).

² O atare ipoteză a fost formulată de N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, voi. I, p.53.

marelui cneaz al Moscovei și încercînd să organizeze o expediție comună cu rușii și polonii împotriva tătarilor \ În 1514 el a încercat să împace pe marele cneaz Vasilii Ivanovici cu regele Poloniei Sigismund, căci aceștia se aflau în război, oferindu-se să medieze pacea². Faptul că această cronică s-a păstrat în copii ulterioare și într-o formă remaniată, mult prescurtată față de *Lei. Putna*, ne lipsește deocamdată de posibilitatea de a face mai multe considerații în legătură cu pătrunderea și cu rosturile ei în Rusia.

Dacă valoarea ei istorică este redusă, neprezentîndu-se nici un fapt nou, necunoscut altor cronici din sec. al XV-lea—începutul sec. al XVI-lea, în schimb, *Cronica moldo-rusă* are, așa cum au arătat I. Bogdan și cercetătorii ulteriori, o valoare deosebită literară și culturală, ea cuprinzînd o interesantă legendă despre *originea latină a românilor* — care avea, în ultimă analiză, un fond *real*, bazat pe tradiție — vorbind despre doi frați, *Roman* și *Vlahata*, eroi eponimi — potrivit, unui procedeu al analisticii medievale³, ce-și avea, în fond, surse în antichitatea greco-latină — ai celor două țări românești surori, Moldova și Țara Românească *. Această legendă nu are nimic comun cu „basna” injurioasă, interpolată în cronica lui Gr. Ureche de Simeon Dascălul, fapt pentru care acesta și-a atras, pe bună dreptate, dezaprobarea fermă a

² *Istoria României*, II, Ed. Acad., București, 1962, p. 613; Hurmuzaki, III/2, p. 642, și II/3, p. 14, 72, 76-77.

³ *Istoria României*, II, p. 613; Hurmuzaki, II/3, p. 146.

⁴ Cf. de exemplu, în *Iloecmb epeMemiux jiem* (începutul sec. al XH-lea) legenda despre cei trei frați, fondatori ai Kievului: Kii, Șcek și Horiv (KHtt, IlteK, Xopra) și despre sora lor Libed (JlBi6effb), *ed. cit.*, I, p. 12—13, II, p. 109. O altă legendă, fixată în scris încă din sec. al XIH-lea la slavii de apus (poloni și cehi) și trecută în Rusia în sec. al XVI-lea, vorbește despre trei frați, Ceh, Leh și Rus (Meh), care au venit din Iliria spre nord, dînd naștere celor trei popoare: cehii, polonii, și rușii. Vezi A. Florovski, *Jlezenda o Vexe, Jlexe u Pyce e ucmapuu cnaenHCKux Užynenuu*, în *Sbornik proci I. Sjezdu slovanskych filologii v Proze 1929*, sv. II, Praga, 1932, p. 52-53 (trad. fr., p. 868-869).

* Cf. bibliografia cercetărilor la A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 1099—1120. A.I. Iațimirski consideră chiar că această legendă nu face corp comun cu cronica propriu-zisă și că ele au fost reunite de compilatorul rus (*CKO-3Mue eKpamife o MoadaecRUX zocnodapnx e BocKpecencKOu nemonucu*, St. Pb., 1901, extras din *HOPHC*, t.VI).

lui Miron Costin, a fiului său Nicolae Costin și a lui Dimitrie Cantemir¹.

Cronica moldo-polonă cuprinde istoria Moldovei între 1352 (dată la care autorul fixează venirea lui Dragoș și care este exactă) și 1564 (începutul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu), precum și două anexe: 1) *Ținuturile Moldovei* și 2) *Dregătorii voievodului Moldovei*. Cunoscută, după cum am văzut, din trei manuscrise (sec. al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea), această cronică pune o serie de probleme în ceea ce privește autorul (traducătorul), locul și data scrierii.

B. P. Hasdeu a emis *ipoteza* că autorul (mai precis, traducătorul pentru prima parte și autorul pentru ultima) este un german polonizat, Augustin Aichinger, care se afla împreună cu alți poloni la curtea lui Alexandru Lăpușneanu pe la 1566 și știa limba română².

I. Bogdan³, pe baza manuscrisului Zaluski, cel mai vechi (57 file), copiat de aceeași mână și avînd trei părți (*Kronika tureczka* a ienicerului sîrb Mihail Constantinovici din Ostrovița, f. 1—47; *Cronica moldo-polonă*, f. 48—54a, și un fragment despre Vlad Țepeș, f. 54b—57, reprezentînd capitolul XXXIII din aceeași cronică a lui Mihail Constantinovici), a emis teza că autorul acestui manuscris (autograf, după părerea lui, dar dovedit apoi de către P. P. Panaitescu a fi o copie) este Nicolae Brzeski, secretar al regelui polon Sigismund August, trimis ca sol la turci, dar reținut în Iași (1566) de Alexandru Lăpușneanu, care se temea să nu afle turcii despre faptele lui. Aici în Iași, spune Bogdan⁴, Brzeski a copiat *Cronica turcească* a lui Mihail Constantinovici și a tradus cronică Moldovei din slavonă în limba polonă, adăugînd cîteva lucruri

¹ Iată, de pildă, ce scria Miron Costin: „De aceste basne să dea seama ei și de această ocară. Nici ieste șagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinicu. Cîndu ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da seama de ale mele, cîte scriu.” (*De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 243.)
Vezi, acum în urmă, analiza critică a interpolărilor lui Simion Dascălul în studiul introductiv al lui Liviu Onu la ediția Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 14—25, și punerea la punct a prof. I. C. Chițimia, în *Problemele de bază...*, p. 257—260.

* *Arhiva istorică a României*, t. III, p. 29.

² *Cronice inedite...*, p. 105—118 (*Scrieri alese*, p. 398—406).

³ *Op. cit.*, p. 114-115 (*Scrieri alese*, p. 403-404).

din cunoștințele sale directe. Deși remarcă unele greșeli comune copiei Naruszewicz și presupusului autograf al lui Brzeski, Bogdan insistă mai mult asupra particularităților grafiei acestui manuscris, care a putut genera unele greșeli de copiere, nedelegind totuși „enigma” celorlalte greșeli (de ex., *Omaramurasza* pentru *Maramurasza*, data 60.907 în loc de 6907, respectiv 1399 *).

În articolul *Cronica moldo-polonă* (*RIR*, I, fasc. II, 1931, p. 113—123) și apoi în *Cronicile slavo-române...* (p. 165—166), P. P. Panaitescu a arătat că manuscrisul Zahiski nu e autograful lui Brzeski și că acesta nu e autor al versiunii polone a cronicii moldovenești, ci numai a *alcătuit* această compilație de două cronici (manuscrisul Zahiski este o copie aproape contemporană), în timpul celor trei luni cât a stat la Iași, cind le-a obținut pe amîndouă². Cu toate acestea, numele lui Brzeski nu poate fi înlăturat cu totul, căci *el* a inclus în manuscrisul protograf cronică „moldo-polonă”, desfăcînd chiar un capitol (al XXXIII-lea) din cronică ienicerului sîrb (care are 48 de capitole), întrucît se lega de istoria romînilor.

În ceea ce privește data compilării de către Brzeski a *Cronicii moldo-polone* și a *Cronicii turcești*, toate cele trei manuscrise poartă la început, după titlu, mențiunea „W roku 1566, 28 mensis Octobris w Jassiech”, dar textul primei merge numai pînă la 1564, fiind scrisă (în original) în acest an sau cel mult în anul următor.

Analiza textului a dus pe Ioan Bogdan, după Hasdeu, la concluzia că, cel puțin pînă la 1552, *Cronica moldo-polonă* nu este decît o traducere (în parte, prelucrare) a *Letopisetului de*

¹ Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile...* p. 167. Evident, *Omaramurasza* se datorește neînțelegerii construcției slavone în grafia w AAiPJMiJpijuu (cf. *Let. Moldovei de cind s-a început Țara Moldovei*, pl. I), unde a putut să nu fie observată traducătorul polon.

² Nota de la f. 54b a manuscrisului Zahiski precizează clar acest lucru despre *Cronica turcească*; aceeași notă apare augmentată în mss. Rusiecki: „Kronika turecka napisana przez Michala Constantinowicza z Ostrowice raca iednego, ktory byl wziet do Turek między Ianczary, ktorey dostat urodzony Mikolay Brzeski, I.K.M. sekretarz y dworzanin, gdy poslem byl anno 1566. Takze y Woloskiey fragmentum” (*Cronica turcească* scrisă de Mihail Constantinovici din Ostrovița, sîrb care a fost luat de turci între ieniceri, pe care a căpătat-o nobilul Nicolae Brzeski, secretar și curtean al Majestații sale Regelui. De asemenea și un fragment al cronicii moldovenești.)

la *Putna* (ce merge pînă la 1518, respectiv 1526) și a continuării acestuia, care trebuie să fi început cu urcarea pe tron a lui Petru Rareș (1527), continuare care nu s-a mai păstrat în original, ci numai în prelucrările literare ale lui Macarie, Eftimie și Azarie.

Așadar, diversele variante interne (*Let. de cînd s-a început Țara Moldovei*, *Let. Putna I, II* și traducerea românească a acestuia, din secolul XVIII-lea) și externe (cronicile moldo-germană, moldo-rusă și moldo-polonă), dovedind continuitatea analistică de curte, începută înainte de Ștefan cel Mare, dezvoltată la maximum în timpul glorioasei lui domnii și continuată sub urmașii săi, ilustrează o intensă activitate, care a atras atenția cărturarilor din Răsăritul și din Apusul Europei. Dacă autorii acestor anale au rămas anonimi — deși îi putem bănuși sub numele logofetilor și diecilor lui Ștefan cel Mare și ai urmașilor săi sau al unor cărturari bisericești, apropiați domnului¹ —, în schimb, cronicile domnești, compuse începînd cu deceniul al treilea al sec. al XVI-lea, se datoresc unor autori ce și-au dezvăluit identitatea, întrucît au vrut să facă operă literară, care să poarte pecetea personalității lor.

Pentru acești cronicari domnești — *Macarie*, egumen al mănăstirii Neamțu, unul din cele mai puternice focare de cultură ale timpului, și apoi episcop de Roman (care descrie perioada 1504—1551), *Eftimie*, ucenicul său, egumen al mănăstirii Căpriană (perioada 1541—1554), și călugărul *Azarie*, al doilea ucenic (perioada 1551—1574) — modelul literar nu mai este *Povestirea pe scurt*, ci *Cronica* înflorată poetică a lui Constantin Manasses. De fapt, prin spiritul lor de panegiric domnesc, cele trei cronici nu sînt străine nici de *Viețile regilor sîrbi* și de panegiricele bizantine, care au fost copiate în Moldova.

Ioan Bogdan a arătat, cu o mare bogăție de date, influența stilistică și lexicală a lui Manasses în traducerea mediobulgară asupra lui *Macarie*, scriind cel mai complet studiu pînă acum asupra limbii și stilului acestui cronicar, care a preluat o serie de pasaje ce i se păreau că se potrivesc cu evenimentele și personajele despre care scria, în special cu Petru

¹ Cf. Ș. Cioculescu, *op. cit.*, p. 172.

² *Vechile cronice...*, p. 69—89; *Letopisețul lui Azarie*, p. 20—28 (*Scrieri alese* p. 320-335, 431-448).

Rareș, „patronul” său. Așa, de exemplu, spune Bogdan² la descrierea fugii lui Petru Rareș prin munți, Macarie compilează două pasaje din Manasses, unul privind pornirea la vînat a lui Marcian și însoțitorilor săi, altul asupra pozițiilor ocupate de Iustinian lângă Constantinopol, în lupta cu Philippic rivalul său:

Manasses

Macarie

H npoyoA* no **najTtyh Ht-** **H** npoyoAano **nattTyK Htnpo-**
 npoyoAHhJHy-K [...] **H CK03*** yoAHYH* **SB-fcpA KPTUHAUJYH/H, H**
^AOrtHTvIA BhJCOKhJA KP"krOB"hl CKB03"K BBJC»KBJA EP"krOKhJ.
 (Cod. Sin., f. 93 a)³. (Aici se observă o necon-
 cordanță gramaticală între
K BPAW/H BICTHMAI|J(3rto- **nATf^h**, loc, și **KpiuMAUJTHM,**
npO^OANhiH/Ut H SB-kpA KpH/UAA- **dat.**, provenite din construc-
UJTH/WK H CK03* AAOrtYa npoTH- **ții diferite).**
MAUJE H Tpoț'AAUJf CA.

(*Ibid.*, f. 76b)⁴.

Evident, retorismul și împrumuturile de caracterizări din Manasses, care sînt interesante ca procedeu literar, scad din valoarea istorică a cronicii. Fiind însă un cronicar oficial, Macarie este bine informat și — dacă lăsăm la o parte aluviunile retorice — cronica sa reprezintă o scriere originală și un izvor de o reală însemnătate istorică, în tot cazul mai mare decît era înclinat să aprecieze I. Bogdan⁵. Iată, de pildă, un exemplu de relatare independentă de modelul său, însă la fel de înflorată, din care se poate vedea și caracterul de panegiric al lui Petru Rareș:

ТОПОЖКА* A-kTd **H /WfcCAIld, no WTKpiiKfHYIO EOftYIO, H3BpdH**
EhJCT Blk BOCBOACTB-k IJTPK MIOAHBJH H lțdpCTBYd B*K KOyn'fe H BTIH-
u,tM oyKpaujffH, o UIMNI CAOBO MAAQM np-kAEapH. H CKH tAHHK WT
UJAATH npHCHona/MATHaro GTISANA, chKpiJtfH HKOKC H-krAI cs-k-
THtHHKik noA cn*AO/H, HJKf H Ha np-kcTOA-k liapcrua (ro OEUJHYAI
c-kB-kTO/M A^[cTo]A-knH-k BI^KCACH H tAtoM EAaroAaTH npocB-kujffHK
PAKOA HHit H CtOBO HH3pA-l np-kABtcno/U-kH*.

¹ *Vechile cronicile...*, p. 79—80 (*Scrieri alese*, p. 328).
² *Cronica lui Constantin Manasses*, ed. Bogdan, p. 143.
³ *Ibidem*, p. 106.
⁴ *Cronicile...*, p.85 (f. 261v, mss. de la Leningrad).
⁵ Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p. 76.

„în același an și lună [1527, ianuarie], după îndemnul lui Dumnezeu, a fost ales în domnie și împodobit totodată cu cununa domnească, Petru cel Minunat, despre care am spus câteva cuvinte mai sus. Și acesta era una din odraslele în veci pomenitului Ștefan, ascuns ca odinioară lumina sub obroc, și a fost înălțat cu cinste în scaunul domniei, după sfatul obștesc, și sfințit cu untdelemnul binecuvântării de mîna celui despre care am pomenit mai înainte [mitropolitul Theoctist] că a uns și pe nepotul său [sc. Ștefan cel Tânăr]”¹.

Pentru *Eftimie*, însă (care scrie din porunca lui Alexandru Lăpușeanu), modelul literar nu este atît Manasses, pe care-l cunoștea totuși și din care folosește unele cuvinte, cît dascălul său Macarie². De aceea, cronica sa este scrisă într-o limbă mai simplă, mai accesibilă, deși tendința spre retoricism e evidentă. Datele cuprinse în cronică — dacă lăsăm la o parte simpatiile și antipatiile cronicarului — sînt adevărate, datorindu-se unui contemporan și constituind un izvor prețios, pe alocuri chiar unic, după cum au arătat I. Bogdan și, acum în urmă, P. P. Panaitescu.

Iată un pasaj, din care putem desprinde atît detaliile cunoscute de autor — contemporan cu faptele —, cît și nota de panegiric și influența literară a dascălului său³:

**TorOMA* A-KT4 H TOROMA* MI^CAU,i, HO OTKp-KKEHTt SOKTK* H3Sp<IHh
KhICTh H nOAKHKEHh Hi rOCIHOACTKO AOKAECT'KBHKIH H np-fc/HA-
APUH BOHHh H IIOAHKIH fAfjf<JHAPTI[. . .](?CTh BO H CTs. (AHht OT
ChIHOBh npHCHOH/HHHdE/tUrO ȘorA^Hd EotEOAH, H ChKphIEHh ShICTh
BKOHK H-krAE CE-kTHAHKKh nOAh CIIAAO'Hh HAH HKOhtf AfHHHU,d
nOA<I 3f/HAfA, H K-KC'U I3KO CB-KT03AfiHii SE-K3A4 &T'h CKKtpd,
H K*K WrO\ UJECTRTE/HK O\CTp*KAI\H CA IOHOUKCKKI K*k OT*k<JKCTBO\ CH
Ui B-hCnpTATTt IđdpCTsd E*K iHoAAOEA^H [. . .] IMOAAdBCTTH Xt
SA4CTEAE H JKHT8Af, HKO OyCAKIIIdBIIIE CkT-KK44)fA CA Ktv H(A)* H
CE-kTA-k tIA(^4HAP<) B*KCnpTH/H<UfA H I10KA4Hk)fA CA tMWf; OHh >KI
CB-kTAKI/Md OMH/H4 H np-fcKpdCHKJ/HK AHl^/Mh Hi B^Ck^h K4A0CTH-K H
MHAOCp'KAH'k B*K3p-kEh.**

¹ *Cronicile...*, p.81; *Lit. rom. veche*, I, p. 176—177.

² Vezi I. Bogdan, *Vechile cronice...*, p. 90—103 (*Scrieri alese*, p. 335—346).

³ Formulările asemănătoare le subliniem aici, ca și în citatul precedent din Macarie.

„în același an și lună, după îndemnul lui Dumnezeu, a fost ales și ridicat în domnie viteazul și preînțeleptul oștean, minunatul Alexandru (••). Căci este și acesta unul din fiii In veci pomenitului Bogdan voievod și a fost ascuns ca odinioară lumina sub obroc ori ca luceafărul sub pământ. Și a strălucit ca o stea luminoasă de la miazănoapte și, în drum către miazăzi, s-a îndreptat bărbătește spre patria sa pentru a lua domnia în Moldovlahia (...). Boierii moldoveni și locuitorii, cum au auzit, au alergat spre Alexandru și l-au primit cu bucurie și i s-au închinat. Iar el a privit către toți cu ochii senini și preafrumoasă față, cu milă și înduioșare .¹”

În fine, Azarie s-a inspirat atât din cronică dascălului său Macarie, cât și direct din Manasses, din care a preluat pasaje întregi². Acest fapt, precum și spiritul părtinitor (Petru Șchiopul, patronul său, e ridicat în slăvi, în timp ce Despot vodă și viteazul domn Ion Vodă, luptător pentru independența Moldovei, sînt prezentați în culori negre) scad din valoarea istorică a cronicii, nu lipsită, de altfel, de o serie de informații reale și chiar unice.

El este preocupat nu numai de relatarea faptelor, ci și de exprimarea lor într-un stil ales, de panegiric, cu „împletiri ritoricești”, deprinse la școala lui Manasses, a biografilor sîrbi, a căror operă o transcrisese și, evident, a lui Macarie, al cărui ucenic direct se declară:

^O SA< (IOCTHHt CtnAftfIIYd pklTOpCTB.4 WTU,iffldKdpTa.Hd'l-HkM OyBO H Aiki, X^AUN TOPO OymHHk BkIKKI, fISdpTd.

„Pînă aici au ajuns împletirile ritoricești ale părintelui Macarie. Să începem dar și noi, care am fost smeritul lui ucenic, Azarie³.”

Admirația față de dascălul său și al altora, creator de școală literară și istoriografică în Moldova, își găsește expresie și în portretul moral și intelectual pe care i-l face în cîntece proprii, în stilul panegiricelor bizantino-slaVe:

£ AtTO .xSSif, P(H. A, (iptH3AI|JHkIH Ktk AK5E0A*AP'UW Khlifi-pmiHKIH (nHCKont /HdKdpYi, wrfiții HMU H oymmAii AIOAA'KCKKI,

¹ *Cronicile...*, p. 114; *Lit. rom. veche*, I, p. 198—199.

* Vezi I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, p. 28—42 (*Scrieri alese*, p. 433-457).

* *Cronicile...* p. 129; *Lit. rom. veche*, I, p. 206.

nptnoAOKHt H EOPOvypoAH* KOHlu,k JKHTYIO npYATk... OyKki
TOrTHKaa /HHorocR-kTlIaa A<HHHU,4 SdHA< GT* ©VKO E^ajKfHCTKO
HMfH«K4HHHh WTlltk, fiif Ktk JKHTH CWH, /HH0r44 no BoS* TpOy-
AC"MOk(rfc ciA'KAOKd HcnpasAfHTa, «MOK-fcKtk no XpHcrk HAVRA p(E-
HOCT, Ktk H4K434HYf A" AfCTTkKfH, Ktk CAOKfcfJf XP'*) - EAdrO-**
HCKOycfHk H S-fcrtO K"fcA" 4111 KTO Hhh, HKOJKJ CTJIOCAOyujtCTBOyITk
o Hf/H KkiuifnHcaHHOf W T HIPO A-fcTonHcaHTa cfro H HH4 /H»0;K4HUJ4,
HjpKt np-ka'TH HhJH-kuiHI/Hov nHcaHTio npoAATJKaTH CA crtoia HI XOUJC^H.

„în anul 7066 (1558), ianuarie 1, alesul între înțelepți, mai sus numitul episcop Macarie, părintele nostru și dascălul Moldovei, și-a dat sfârșitul preacuvioasei și lui Dumnezeu plăcutei sale vieți... Vai, ce strălucitor luceafăr a apus!... Acest părinte, care a fost numit «cel fericit» încă pe când era în viață, multe isprăvi întru Dumnezeu cu hărnicie a făcut, căci era un om cu râvna lui Hristos, destoinic în învățătură, meșter și iscusit în cuvinte și foarte știutor ca nimeni altul, precum mărturisește și letopisețul mai sus scris de dînsul, și alte multe, pe care nu le cuprindem în această scriere, căci nu voim să lungim povestirea

Cu acest cronicar se sfîrșește epoca istoriografiei în limba slavonă din Moldova, după care urmează în secolul următor *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche (n. cea 1590—1595 — m. 1647), primul cronicar original care scrie în limba română, folosind însă întreaga serie precedentă a letopisețelor moldovenești².

Dar cu peste 20 de ani înainte³, călugărul oltean Mihail Moxa a scris *primul cronograf* în limba română (1620)⁴, rezumînd și prelucrînd *Cronica lui Manasses* în traducere

¹ *Cronicile...* p. 130—131; *Lii. rom. veche*, I, p. 208.

² Vezi, acum în urmă, capitolul *Grigore Ureche*, în *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 379—392, scris de I.C. Chițimia (ed. a II-a 1970, p. 353—364), și același. *Probleme de bază...*, p. 197—271.

³ Se presupune că Ureche și-a scris cronică, rămasă neterminată, spre sfârșitul vieții, în perioada cînd a fost mare vornic al Țării de Jos (1642—1647). Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la: Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 11.

⁴ Vezi acum în urmă *Istoria literaturii române*, voi. I, p. 355—357, 359 (ed. a II-a, p. 332—336). Manuscrisului de la Moscova îi lipsește fila de la început, deci nu știm care era titlul cronografului. De altfel, acesta nu este terminat, neavînd o încheiere propriu-zisă, în afară de cea cu care se termină prima și cea mai mare parte.

mediobulgară, o *Povestire pe scurt* pînă la 1425 (adică pînă la data la care merge într-o serie de texte ce premerg analele sîrbești), unul din letopisețele sîrbești (1355—1490). și cronica bulgară (1296—1431), descoperită de Ioan Bogdan.

După studiile lui V. Grigorovici și B.P. Hasdeu, I. Bogdan a arătat în *Ein Beitrag...* și într-o lucrare neterminată, rămasă în manuscris, *Mânase ca izvor a[l] lui Moxa*¹, modul în care, traducînd, călugărul oltean a prelucrat și a selectat datele din originale. Mai mult, în același volum manuscris al său, cele trei texte publicate în *Ein Beitrag...* sînt însoțite de pasajele care coincid din Moxa, după ediția lui Hasdeu, completată cu două pasaje omise de Tocilescu la copiere (Bogdan își colaționase tot textul la Moscova, constatînd o serie de inexactități, cf. mss. rom. nr. 5248)². Fără să cunoască aceste cercetări, Margareta Ștefănescu a reluat această problemă într-o comunicare prezentată în 1927³, în care a adus o serie de exemple edificatoare.

Acest cronograf — cunoscut astăzi și din două copii incomplete, păstrate la Biblioteca regională din Craiova⁴ și la Biblioteca centrală universitară din Iași⁵ — este valoros în primul rînd prin faptul că face trecerea de la istoriografia în limba slavonă la cea în limba română, dînd și unele știri din istoria patriei, fie preluate din cronicile slavone, fie introduse de autorul său. Spre exemplificare, vom cita mai întîi un scurt pasaj din *cronica bulgară* paralel cu textul din Moxa, pentru a observa corespondențele și gradul de prelucrare:

Cronica- bulgară

Moxa

H **HI no** /HHOs(-fc)jfh A•**HE£h** „De-acii se rădică Baia-
IUKki **K-h3ARH?KE** CA **Atuoro** zît cu turcii spre rumâni,

¹ B.A.R., mss. rom. nr. 52H, f. 1—8 și 150, reproducă în *Scrieri alese*, p. 627-633.

² Detalii, în studiul nostru introductiv la *Scrierile alese* ale lui Ioan Bogdan, p. 78—79.

³ *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă și română veche*, în *Arhiva*, XXXIV, 1927, nr. 3—4 (extras). Vezi, de asemenea, studiul introductiv al lui N. Simache și Tr. Cristescu la: *Cronograful lui Mihail Moxa*, transcris și adnotat..., Buzău, 1942.

⁴ Vezi C. Nicolaescu-Plopșor, *Hronograful lui Moxa*, în *Oltenia*, IV, 1943, p.128; *Istoria literaturii române*, I, ed.2, București, 1970, p.332—335.

⁵ Vezi nota 3 de la p. 122.

AIHOJKtCTKO TypK'fd, nOHAOUJA Hd
 KrtDJfk npH /HHpM-k KOfKOA'b H
 C-Kpd3HLUA KOH KfAHK,I3KO>Kf O\EO
 T8pKO/Hh /HHOSt/HK H3EpdHHKI<t1K
 IIdCTH CA OTK CHAHKIJK H OTK
 XPHCTYdHCTTHJK rOCnOA^k, KTK
 HHJK Jkf EtUJC KOHCTdHTHK
 ^pd[rd]IJ(EHMK H iMdpKO KpdAf-
 KHKM, H TortHKO Clirto/HAFHO EkICTK
 Kon'fH EFCMHCAtkHHO /HHOJKCTKO,
 MEO KT^A^X^ H (MOUJH 3p1CTH CA
 OTK /HHOJKCTKd CTpfcrtK, ptu/fc
 >Kf TOH KpTvKdKt nOTCUJH OTK
 (HHOJKCTKdTpgnTH MAOK'kMKCKKIJfK,
 T3KO>Kf H Cd/HO/ho" Edd3HTOŧ- 8-
 CTpdUJHTH CA H nOEUIHJ OEdMf
 JfkKOtro OTK EAdCTfAK II OCTdEH
 KAdAaTH 3(<UAIA, AIHpM'k jw nO-
 EI I-HA Hd EA rpTkCKAA CTpdHA-.

deci se loviră cu Mircea voe-
 vod. Și fu război mare [la
 Rovine, 1394], cîtu se întu-
 neca de nu se vedea văzdu-
 hul de mulțimea săgetelor,
 și mai pierdu Baiazit oastea
 lui cu totul, iară pașii și
 voevozii periră toți. Atunce
 peri Constantin Dragovici și
 Marco Cralevici. Așa de se
 vărsa sînge mult, cît era văile
 crunte, deci se spăre Baiazit
 și fugi de trecu Dunărea".³

¹ *Ein Beitrag...*, p. 530.

² Aceste cuvinte sînt adăugate de Moxa (cf. *Ist. Ut. rom.*, I, ed. 2, p. 334).

³ *Cronograful*, f. 146r—v (cităm după ediția ce o pregătim, pe baza manuscrisului de la Moscova). Acest pasaj îl găsim transpus, cum se știe, magistral în *Scrisoarea III* a lui Eminescu :

Și abia plecă bătrînlul... Ce mai freamăt, ce mai zbucium!
 Codrul clocoti de zgomot și de arme și de bucium.
 Iar la poala lui cea verde mii de capete pletoase.
 Mii de coifuri lucitoare ies din umbra-ntunecoasă;
 Călăreții împlu cîmpul și roiesc după un semn
 Și în caii lor sălbatici bat cu scările de lemn,
 Pe copite iau în fugă fața negrului pămînt,
 Lânci scînteie lungi în soare, arcuri se întind în vînt.
 Și ca nouri de aramă și ca ropotul de grindeni,
 Orizonu-ntunecîndu-l, vin săgeți de pretutindeni
 Vîjiind ca vijelia și ca plesnetul de ploaie...
 Urlă cîmpul și de tropot și de strigăt de bătaie.
 în zadar striga-mpăratul ca și leul în turbare.
 Umbra morții se întinde tot mai mare și mai mare.

Acea grindin-oțelită în spre Dunăre o mină,
 Iar în urma lor se-ntinde falnic armia română.

Vezi E. Turdeanu, *La UtUrature bulgare du XIV sUcle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p.32, 162—163. Asupra altor surse

Ultima frază din *Cronica bulgară* e suprimată de Moxa în acest pasaj; în schimb, la descrierea luptei de la Nicopole (1396), el adaugă, pe baza tradiției interne, că a participat și „Mircea voievod cu rumânii”, ceea ce nu apare în textul slavon¹.

Dar iată, de altfel, toate pasajele din acest cronograf referitoare la români, în afară de cele câteva comparații ca situația din țara noastră presărate în text²:

<i>Moxa</i>	<i>Izvoarele</i>	<i>slavoane</i>
1) „Pre acea vreme ucise și Șuşman, domnul șcheilor, pre Dan voevod, domnul românesc” (f. 145v—146r).	1) <i>mnuMMh. u,dpk s A t r p - CKhi OVBHTk A ^Hd KofKOA* , BPdTd AIHpq-K KOEBOA'E, Kt A*TO .su,B. [6902, resp. 1393], A -kCAU,d CMTI/HKpYd .KT.</i>	(Data e greșită, trebuie 1386, <i>Cron. bulg.</i> , în <i>Ein Bei-trag...</i> ; p. 530, notă: e o glosă).
2) Pasajul citat mai sus despre lupta de la Rovine (f. 146 r-v).		
3) „6905 [1397]. Jicmon, craiulunguresc, adună tuată tăriia despreapus:domnii,voevozii, (...), <i>Mircea voevod cu rumânii</i> ” (prop. subl. adăugată de Moxa; f. 146v).	3B) <i>Kt3ABH>Kf CA BA rptițKki KpdAh JKHT/HOHTK B t A-ftO .xs5,l [6905=1397], ctspdKt [st]CA CHAA SdndAHAA, phirhi, TAdrOAA KHAASA >Kf H BA dCTfAf (...)</i> (<i>ti</i>)- <i>dem</i>).	
4) „Pre acâia vreme se rădică Musia [1411—1413] cu rumânii și cu șcheii și	4) Textul românesc combină mai multe știri din le-topisețele sîrbești, modificînd	

istorice ale lui Eminescu în această *Scrisoare*, vezi comentariul lui Perpessicius la *Opere*, II, București, 1943, p. 290, și *Opere alese*, I, București, 1964, p. 348-349.

¹ *Ist. Uf rom.*, I. ed. a II-a, p. 335.

² Observăm însă că, la Traian, călugărul nu știe nimic de ocuparea Daciei de către romani și deci nu introduce nimic de la sine. Ba, mai mult în timp ce Manasses scrie: GIH [Tjuew] m-CKUA CM³bpH HtnptKAw'HUA iu« „Acesta [Traian] umilin eînduplecatele grumazuri ale *geților*” (ed. Bogdan, p. 87; cf. Margareta Ștefănescu, *op. cit.*, p. 13), Moxa confundă pe rircKU* cu irHncTCKhiA (sau manuscrisul slavon pe care l-a folosit avea cuvîntul deformat) și traduce: „Acesta plecă cerbicea eghipte'nilor” (f. 44r).

³ Această știre apare în *Let. cantacuzinesc*, ed. cit., p.3 (cu data schimbată în 6854, resp. 1356).

Ștefan dispot cu sîrbii, de se duseră la Țarigrad să se lovască cu Țalapie să dobîndească Țarigradul. Și feceră războiu mare den afară de cetate, la Cosmida, și fu biruit Țalapie, și mulți turci periră cu dinsul". (f. 151r-v).

5) „Ani 6926 [1418, data e exactă], muri Mircea voevod, domnul rumânesc" (f. 151v).

6) „Ani 6950 [1442], uci-se Iancul voevod pre Mezitbeg în Țara Rumânească. Și iară, al doile an, s-au lovit Iancul voevod cu turcii în Țara Rumânească, la Ialovniță, și-i birui; și periră atunce turci mulți, fără număr" (f. 152r.)

7) „Și la anul [adică în 1449] se lovi Murat cu Iancul voevod la Cosova, și pieri Iancul; deci dobîndiră turcii Cosovul" (f. 152v—153r).

8) „Iară cînd veniră întîiu la Calipoli [turcii], ei au fost ani 6867 [1359]. Atunce s-au început a se descăleca Țara Moldovei"² (f. 154r).

¹ Iancu n-a murit atunci, ci în 1456. Moxa însuși revine mai jos asupra lui.

² De fapt, 1352. Această știre apare și în unele copii ale *Let. cant.* (ed. cit., p.3, note).

pe alocuri datele (Stojan. 223). Adaosul despre români aparține lui Moxa.

5) ТОЖКА* /t-KTO [xSİŦKS].
np-KCTdKH CA KC/IKKhl KOEK©A<1
oyrpoKrtax'YHCKiu I©4HHK dIHpqɑ,
rCHyapTa AA-

(*Ein Beitrag*, p. 521; Stojanovic, p. 224).

6) Bt /VKTO .xSİŦH. oys"
BIHKO\`rtk (KOEK©A<0 /He3HTK-Bera
na fi/iac-Kjffc IMA lu\`auikOH SIMAH).

(*Ein Beitrag*, p. 522; Stojanovic, p. 232).

fi-k A-bro .XSU*HA-[•••]pa3KH
MHKSAK Ham» na GIUUJKOH 3(MAH,
HA MrtOKHH^fc.

(*Ibid.*; *ibid.*).

7) B A-bTO .xSU;H3. P43EH
MSpaTK M P K RlaHKSrta na Koco-

(*Ibid.*, p. 523; *ibid.*, p.236).

8) WT TO/fk npOH3KOrEH"™E/M
KWKIE/MK HAIA CA iHortA^CKaa
3tMAH [...] Bt TWKA* A'KTO
[.xsw^3.] TOVPHH np-bHA«uJA
Ka/thfio/IK [...]

(Cronica sîrbo-mold., în Cronicile..., p. 189; Cf. *Ein Beitrag*, 520; Stojanovid, 206—207).

9) „Și de-acii purcese Mahamet la Belgrad [1455], ca să-l dobîndească, și se lovi cu Iancul, și birui Iancul pre Mahamet cu cristoșii [slavon. **KpkCTġuJH**, magh. *keresztes* „cruciat“], deci se turnă Mahamet rușinat" (f. 354v).

10) „Ani 6983 [1475], tremese Mahamet oști mari spre Ștefan voevod, la Țara Moldovei, și periră atunce turci mulți, fără număr. Și iară, ani 6984 [1476], se sculă însuși Mahamet cu oști mari spre Moldova, și se loviră de față la Valea Albă, și biruiră atunce turcii, deci ficeră rău mare moldovenilor." (f. 155v—156r).

11) „Deci se sculă Baiazit întiu [urcase pe tron în 1481] la Chilia și la Cetatea Albă, de le luă de la Ștefan voievod" (f. 156r).

9) fi **rtfcto** .XSU,|£A [•••] **Kttak** paseH iipa **MtxMtAt*** etra noAk EiarpaAO'Hii **c Kp-kCT\$uJH**.
(*Ein Beitrag*, 523; Stojanovic, p. 230).

10) fi-k **atT** » .xS(iril.[. .]0\EH ra [Eauj\$]GTC**\$aHk BOEBOAa** /Hoa-A4KCKY Ha CBOW *atMAto*.
(*Ein Beitrag*, 524; Stojanovic, 249).

fiik atTO .xsițrîA- X°AY H^pk **MtXMAb** Ha **GTI^ANA** BOEBOA\$ /**MoaAaBCKaro H pase H** ra
(*Ein Beitrag*, 524; Stojanovid, 250—251. Indicarea exactă a locului și ultima propoziție sînt adăugate de Moxa).

11) **fiik afcto** .xSu,ca P A " H<pk EaasHTk **Ha** rpaA«**KH GTISMA** **BOEKOaki MoaAaKCKaro, Ha** KfaYw H EearpaAh H npYH/HH H\k.
(*Ein Beitrag*, 525; Stojanovid, 254).

Așadar, cu câteva mici modificări și adaosuri, toate aceste pasaje se dovedesc a fi luate din cronică bulgară și letopisețele sîrbești. Am văzut că unele dintre ele apar și în *Let. Cantacuzinesc*, ceea ce confirmă încă o dată utilizarea mai largă în Țara Românească a istoriografiei sud-slave.

După Moxa, intrăm într-o nouă epocă a istoriografiei românești.

Pe de o parte, se traduc în românește cronografe direct din greacă (cel al lui Dorothei al Monembaziei¹, copiat în Moldova la 1588, tradus mai târziu în română; cel al lui Cigala, apărut în 1637, tradus pe la mijlocul sec. al XVII-lea de Pătrașco Danovici² și a doua oară de mitropolitul Dosoftei³, precum și varianta combinată din acestea două) și din rusă⁴, pentru a satisface cerințele de informare în domeniul istoriei universale, iar pe de altă parte, o dată cu Ureche, începe istoriografia românească în limba națională, istoriografie de orientare umanistă.

În sec. al XVII-lea dezvoltarea acestei istoriografii se face sub semnul unei ample reînnoiri a orizonturilor și a posibilităților de informare: descoperirea și lărga utilizare a istoriografiei umaniste europene, în special polone, de către cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin, a celei clasice — latine și grecești — și a celei vest-europene de către stolnicul Constantin Cantacuzino determină un mare salt în acest domeniu atât de important al culturii noastre vechi. Temelia acestei istoriografii, izvoarele interne rămân însă vechile cronici în limba slavonă, care constituie una din cele mai de seamă realizări originale ale cărturarilor români din sec. al XV-lea și al XVI-lea și care prin știrile oferite au intrat în țesătura noilor scrieri istorice în limba română din sec. al XVII-lea. Apărute în cadrul ariei de cultură sud-est europeană, vechile letopisețe românești s-au dezvoltat, după cum am văzut, ca lucrări originale, care nu sînt mai prejos decît modelele lor bizantine și slave.

¹ Cf. Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, t.I, p.51—100; N. Cartoian, *Ist. lit. rom. vechi*, II, p. 136—138; *Ist. lit. rom.*, I, p. 503—511 (ed. a II-a, p. 463-469).

² Cf. Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici*, în volumul *Opere istorice*, București, 1942.

³ Cf. Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*, în «*Contemporanul*», 1967, nr.21.

⁴ Cf. D. Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, în *Rsl*, X, 1964, p. 89—99; Idem, *Cronografele românești de proveniență rusă*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 363—368.

IMPORTANȚA POLITICĂ ȘI LITERARĂ
A CORESPONDEȚEI LUI ȘTEFAN CEL MARE CU VENEȚIA

Veneția, ca și alte orașe italiene, printre care, în primul rând, Roma și Milano, au păstrat pînă astăzi mărturii prețioase ale uneia din cele mai însemnate epoci din istoria Țărilor Române, marcată de puternica personalitate a lui Ștefan cel Mare (1457—1504), care a întreținut strînse relații politice cu Republica Venețiană.

Au trecut aproape o sută de ani de cînd cea mai mare parte a acestor documente au fost descoperite (în 1873) de cunoscutul naturalist, istoric și diplomat român G. Esarcu, unul din promotorii dezvoltării relațiilor politice și culturale româno-italiene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹.

¹ Vezi C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*. Conferință publică ținută în seara de 8 aprilie 1878 (Ateneul Român), București, 1878 (extras din *Globul*, p. 7). Aceste documente au fost publicate de el astfel: *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, în *Columna lui Traian*, IV, 1873, nr.12, p.227-232, nr.13, p. 235-240, și nr. 14, p. 249—254, reproduse în broșura *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874, 104 p.; *O relațiune contimporană inedită despre Ștefan cel Mare, 1476, din Biblioteca Marciană din Veneția*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, august, p. 376—380; *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan, relative la victoria lui Ștefan cel Mare de la Racova, 1475*, ibidem, VII, 1871, sept., p. 420—425; *Scrisoarea inedită a șahului Persiei Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare*, ibidem, VII, 1871, oct., p. 464—466; *Document din arhiveledei Frarirft'w Venezia*, în *Arhiva*, Iași, IV, 1893, nr.3 și 4, p.203—204. (Vezi și A.D. Xenopol, *Un nou document venețian privitor la Ștefan cel Mare*, ibidem XVIII, 1907, nr. 7—8, p. 364). în afară de cunoscuta colecție maghiară *Monumenta Hungariae Historica*, secția VI, fasc. II (*Acta exera*, voi. V), Budapesta, 1877, și fasc. Vf (*Acta*

De atunci, ele au intrat în circuitul științific, permițând o mult mai bogată și mai nuanțată reconstituire a frământatei, dar pline de glorie epoci a lui Ștefan cel Mare, în particular a raporturilor pe care el le-a avut cu Papa și cu Senatul venețian. Primul care a folosit aceste documente a fost C. Esarcu

extera, voi. VII), Budapesta, 1878, care a publicat cam în același timp o parte din documentele ce ne interesează aici, precum și de ediția *Diarii di Marin Sanudo*, t. IV—V, Veneția, 1880—1881, și de publicații ale actelor Vaticanului, utilizate apoi în colecția *Hurmuzaki* (vezi și: Virgilio Maxim, *I Romeni e la Santa Sede nel secolo XV*, Vaticano, 1940, passim; Adriana Kiseleff, *Comorile Vaticanului și istoria poporului român*, în *Tribuna*, serie nouă, anul XII, 1968, nr.21, p.8), după C. Esarcu au mai publicat documente referitoare la relațiile lui Ștefan cel Mare cu Italia: I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Cîteva documente din Arhivul de Stat de la Mhan*, n *Columna lui Traian* nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.30—47; E. de Hurmuzaki (și colaboratorii acestei colecții). *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. II, partea I, 1451-1575, București, 1891; voi. II, partea II, 1451-1510 (culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu), București, 1891; voi. VIII, 1376—1650, București, 1894; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, voi. III, București, 1897; Idem, *Studii istorice asupra Chilei și Cetății Albe*, București, 1899; Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, voi. XVI, București, 1909; Idem, *Veneția și Marea Neagră*. III. *Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, extras din A.A.R., Seria a II-a, t.XXXVII, 1914-1915, Mem. Secț. ist., p. 1-76; Idem, *Cinci conferințe despre Veneția*, Vălenii de Munte, 1926, dintre care trei au fost reproduse în *Scrieri despre artă*. București, 1968, p.295—343 (vezi, în special, în *ce stă frumusețea Veneției*, p. 295—319; vezi și volumul marelui istoric referitor la o epocă ulterioară: *Ospiti Romeni in Venezia. 1570—1610*, București, 1932); I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, voi. II, București, 1913 (ediție fundamentală); I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*. I. *Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, București, 1913 (extras din *Revista catolică*, 1913 și 1914); P. P. Panaitescu, *Știri venețiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, în *Revista istorică*, VIII, 1922, nr. 1—3, p. 47—50, și alții. Vezi: *Ștefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*. Studiu de dr. Horia Bratu. Bibliografia de Daniela Bratu, București, 1957; Ș. Papacostea, *Bibliografia istorică a epocii lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, București, Ed. Academiei, 1964, p. 641—675; Mircea Malița, *Dialogul dintre Suceava și Veneția în timpul lui Ștefan cel Mare*, în voi: Virgil Cîndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pașini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p 88—99; Al. Balaci, *Cinci secole de raporturi culturale italo-române*, în *Studii italiene*, voi. IV, București, 1968, p. 5—20; Mircea Malița, *Diplomația. Școli și instituții*, București, 1970, p. 395—396.

însuși¹, apoi B. P. Hasdeu², A. D. Xenopol³, N. Iorga⁴, I. Bogdan⁵, D. Onciul⁶, P. Cancel⁷, I. Ursu⁸, P. P. Panaitescu⁹, C. C. Giurescu¹⁰, E. Turdeanu¹¹, B. T. Câmpina și M. Berza¹², E. Stănescu¹³, Ș. Papacostea¹⁴, Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu și colabora-

¹ Vezi, în special, conferința sa citată în nota precedentă. *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei* (1878).

² *Ștefan cel Mare și Italia*, în *Columna lui Traian IV*, 1873, nr. 12, p. 225—227, reprodus în broșura lui C. Esarcu, *Ștefan cel Mare...* (1874), p. 5—15; *Notiță despre relațiunea contemporană despre Ștefan cel Mare descoperită de C. Esarcu*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, august, p. 381—382.

³ *Istoria românilor*, voi. IV, ed. a III-a, București, 1927, p. 11—133.

⁴ *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904 (două tiraje, dintre care unul de lux, adnotat), reeditată recent, cu un *Cuvînt înainte* de M. Berza (București, 1966); *Istoria românilor*, voi. IV, București, 1937, cartea a II-a : *Ștefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creștin*, p. 123—252, și alte lucrări.

⁵ în afară de ediția de documente citată : *Luptele românilor cu turcii. Cultura veche română*. Două conferințe.... București, 1898; *Discursul d-lui I. Bogdan...* pronunțat la serbarea din București la 2 iulie 1904, în *Acte și discursuri de la Serbarea pomenirii lui Ștefan cel Mare* (Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice), București, 1905, p. 31—41. (Același text în: N. Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, București, 1905, p. 31—41.)

⁶ *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*. Două cuvîntări comemorative. București, 1904; *Discursul domnului Dimitrie Onciul...*, pronunțat la serbarea de la Putna, în 3 iulie 1904, în *Acte și discursuri...*, p. 77—103.

⁷ *Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isah-beg. Parte din „Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Roma, Veneția și Genua”*, București, 1912.

⁸ *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, București, 1925.

⁹ *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934 (extras din A.A.R., Mem. Sect. ist.. Seria a III-a, t. XIV); *Les chroniques slaves de Moldavie au XV siècle*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 146—168.

¹⁰ *Istoria românilor*, voi. II, partea I, ed. a IV-a, București, 1943, p. 52—116; *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967. Vezi acum, în urmă, și: C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*. București, Ed. Albatros, 1971, p. 311—314

¹¹ *Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 99-240 + XIII pl.; *Ștefan cel Mare*, Paris, 1954; *L'actvnti litteraire en Moldavie a l'ipoque d'Etienne le Grand (1457—1504)*, extras din *Revue d'ituiies roumaines*, V, VI, 1960, p.21—66 + II pl.

¹² B. T. Câmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr 4, p.57—67; B. T. Câmpina și M. Berza, *Lupta anti-otomanăși pentru centralizarea statului în vremea lui Ștefan cel Mare (1475—1504)*, în *Istoria României, vol.II*, București, Ed. Acad., 1962, p. 488—553.

¹³ *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în voi. colectiv *Cultura moldovenească...*, citat mai sus, p. 9—45.

¹⁴ *Venise et les Pays Roumains au Moyen-Age*, comunicare prezentată la Congresul de la Veneția, 1—5 iunie 1968.

torii¹, A. Oțetea împreună cu colectivul său² și alții, iar în domeniul creației literare, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu și acum, în urmă, Paul Anghel.

Faptele la care se referă aceste documente — fie că sînt emenate din cancelaria lui Ștefan cel Mare, fie că reprezintă acte și scrisori ale Papei, ale Senatului venețian, ale secretarilor și ambasadurilor săi și alte altor oameni politici italieni — sînt astăzi, în genere, cunoscute, datorită numeroaselor cercetări, dintre care unele au fost menționate, în notele precedente. Dar, dacă istoricii au folosit documentele respective într-o largă măsură pentru a reliefa figura lui Ștefan cel Mare, rolul jucat de el în coaliția antiotomană, în schimb, istoricii gîndirii politice românești și istorici literari au acordat mai puțină atenție celor trei documente emenate din cancelaria lui Ștefan cel Mare, de o însemnătate capitală pentru definirea ideologiei românești din a doua jumătate a secolului al XV-lea: scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Papa Sixt IV, trimisă din tabăra de la Vaslui, la 25 noiembrie 1474³; scrisoarea circulară a marelui domn, adresată principilor creștini — printre care și dogelui Veneției, din Suceava, la 25 ianuarie 1475⁴ și, în sfîrșit, solia sa către dogele Veneției

¹ *Istoria României. Compendiu*, București, EDP, 1969, p. 167.

² *Istoria poporului român*. București, Ed. Șt., 1970, p. 146.

³ Dată la iveală de C. Esarcu, în *Ștefan cel Mare*, p. 23—24 (inițial în *Columna lui Traian*, IV, 1873), după o copie aparținînd Bibliotecii Marciane din Veneția (*Epistolae variorum ad Sixtum IV, Innocentium VIII et Alexandrum VI*, Voi. I, Lat. cl. X. Cod. no. CLXXV, f.70), și reprodusă în Hurmuzaki, *Documente...*, II, 2, p. 224—225, iar apoi de I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 318—319.

⁴ Păstrată în trei c6pii diferite după o traducere mai veche italiană : două aflate în Biblioteca Ambrosiană din Milano (în cutia *Sezione storica — militare — guerre — Turchia*), publicate pe două coloane de C. Esarcu, în *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan... [Columna lui Traian]*, VII, 1876, sept., p. 420—422), a doua fiind mai completă (I. Bianu afirmă, în *Ștefan cel Mare...*, *Columna lui Traian*, nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.31, că o astfel de cutie nu se află la Biblioteca Ambrosiană, ci la Arhiva de Stat din Milano; se pare însă că el n-a văzut cele două c6pii); o a treia copie, păstrată în Biblioteca Marciană din Veneția, a fost publicată în *Monumenta Hungariae Historica*, secția VI, fasc. II (*Acta Extera*, voi. V), Budapesta, 1877, p. 301—302. în sfîrșit, aceeași scrisoare s-a păstrat într-o traducere germană incompletă din sec. al XV-lea, aflată într-un manuscris al Bibliotecii de Stat din Viena, și a fost publicată de N. Iorga, în *Acte și fragmente*, III, p. 91—92. Din această traducere Iacob Unrest a împrumutat, poate după un intermediar, numele pașilor turci care

Andrea Vendramin și Senatul venețian, expusă la 8 mai 1477 de unchiul doamnei Măria din Mangop, Ioan Țamblac Paleologul¹.

Dacă prima dintre acestea, scrisă în limba latină, reprezintă un important document diplomatic, trimis Papei prin solul venețian Paolo Ogniben, document în care Ștefan solicită ajutorul celui care era considerat căpetenia lumii creștine în lupta împotriva feudalismului cuceritor otoman și subliniază, în același timp, rolul pe care Ștefan și-l asuma nu numai pentru apărarea patriei sale, ci și a întregii „creștinătăți”, în schimb, celelalte două, păstrate în traducere italiană (prima, și într-o traducere parțială germană), sînt nu numai simple documente diplomatice, ci în același timp texte de o însemnătate literară deosebită, aparținînd „publicisticii” și oratoriei românești vechi. Ele sînt — împreună cu o scrisoare similară, în limba latină, adresată de Vlad Țepeș lui Matei Corvin, la 11 februarie 1462² — primele texte de acest

au luat parte la lupta de la Vaslui, în *Chronicon Austriacum*, editat la Braunschweig, 1724, p. 527 și urm.; pasajul e reprodus de Iorga, *op. cit.*, p. 96 și urm. Despre această scrisoare circulară, Iacob Bonarelli scria din Cremona, la 14 aprilie 1475 (deci la mai puțin de trei luni de la emitere), ducelui de Milan, Galeazzo-Maria Sforza: „Novamente, d'Ancona h6 ricevuto littere et in quelle incluxa una copia d'una lettera del capitaneo generale... chiamato Stefano Voyvoda, *directiva a tutti le principi christiani* (subl.n.), pur la rotta del Turcho. La quale copia mando qua incluxa a la Vostra Excellentissima Signoria...” *Ibidem*, p. 54—55).

¹ Textul soliei s-a păstrat în traducere italiană în Arhivele de Stat din Veneția (în cadrul *Deliberazioni segrete del Senato*, Reg. 28, c.13), cu indicația că s-a tradus „de greco”. A fost publicat, împreună cu răspunsul Senatului, de C. Esarcu, în broșura *Ștefan cel Mare*, p. 12—68 (inițial, în *Columna...*, IV, 1873), iar apoi în HurmuzaM, *Documente...*, VIII.p. 23—25, și de I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 342—351. Asupra solului vezi N. Iorga, *Unchiul lui Ștefan cel Mare*, în *Revista istorică*, V, 1919, 11—12, p. 367—370; Idem, *Istoria românilor*, IV, p. 190—191.

² Copia acestei scrisori a fost descoperită de N. Iorga între hîrțile medicului, istoricului și geografului german Hartmann Schedel, păstrate în Biblioteca de Stat din Munchen (nr. 19—648, f.69v și urm.) și a fost publicată, cu un comentariu și note, de I. Bogdan, în cartea sa *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic*, București, 1896, p. 76—82; traducerea românească a fost dată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a IH-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 163—167, de unde e reprodusă, cu unele corectări în *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, voi. I, București, Ed. Tineretului, 1969, p. 42—45.

fel în cultura Țărilor Române. Într-adevăr, celebrele *învățăături ale lui Neagoe Basarab*, cea mai însemnată operă literară și ideologic-politică românească veche în limba slavonă¹, sînt posterioare acestor scrisori, datînd din al doilea deceniu al sec. al XVI-lea².

Ioan Bogdan, care a dat o versiune românească a ambelor documente cît mai apropiată de originalele pierdute — dictate desigur de Ștefan cel Mare în limba română, asemenea actului omagial de la Colomeia din 16 septembrie 1485³, și scrise, primul, probabil, în latină și al doilea în greacă — a subliniat, vorbind despre scrisoarea din 25 ianuarie 1475, că este „remarcabilă din toate punctele de vedere”⁴, așadar, și ideologic și literar, ceea ce se poate spune cu aceeași îndreptățire și despre solia din 1477. Din punct de vedere ideologic și politic, aceste două scrisori au fost analizate în anii din urmă de B. T. Cîmpina, M. Berza și E. Stănescu⁵. Dar, prin stilul

¹ Vezi, acum în urmă, ediția : *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (București, 1970 și 1971).

² De aceea este surprinzător faptul că *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România* (red. resp. acad. C. I. Gulian, București, Ed. Acad., 1964) nu le comentează, iar *Antologiagîndirii românești. Secolele XV—XIX* (vol. I—II, red. resp. acad. C. I. Gulian, București, Ed. Politică, 1967) nu le reproduce, după cum nu le-au reprodus pînă acum nici creștomafiile de literatură română veche, dacă nu vom socoti cartea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri scrisori de domni* (ed. a IH-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 169—173), care însă urmărea alte scopuri. C. C. Giurescu spusese mai de mult că scrisoarea din 25 ianuarie 1475, pe care o reproduce integral în *Istoria românilor* (vol. II, partea I, ed. a IH-a București, 1943, p. 65—66), „ar trebui să figureze la locul de cinste în toate cărțile de cetire și de istorie ale tineretului nostru”, ceea ce se poate spune evident, și despre solia către Senatul venețian din 8 mai 1477. Vezi, acum în urmă, antologia citată mai sus, *Literatura română veche*, vol. I, p. 46—53, unde se reproduc aceste texte (în traducere românească), și George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969, p. 72.

³ După cum a dovedit indubitabil prof. I. C. Chițimia, în *Cele mai vechi urme de limbă românească, în Românoslavica*, I, nr. 1, Praga, 1948, p. 117—127. Se știe că traducerea latină contemporană efectuată de secretarul regelui polon are mențiunea : „hec inscriptio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit” (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 373).

* *Ibidem*, II, p. 321.

⁵ B. T. Cîmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 4, p. 57—67; B. T. Cîmpina și M. Berza, *cap. cit.* din *Istoria României*, II, p. 511—526; E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească*, p. 17—19, 37—41.

lor îngrijit, așa cum rezultă din traducerile italiene păstrate, prin elevația gândirii și relatarea patetică a unor evenimente cruciale din istoria Moldovei — ceea ce le apropie de cronică scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare, așadar de proza istorică medievală — aceste două texte pot fi încadrate în același timp și în literatură, în sensul larg al noțiunii, care pentru epoca respectivă cuprinde și genul „oratoric”. Ele constituie, așa cum spunea B. P. Hasdeu acum o sută de ani despre o altă solie — aceea a lui Ștefăniță Vodă, nepotul lui Ștefan cel Mare, adresată regelui polon în 1523 — un „prețios monument al elocinței politice a străbunilor noștri”¹.

În prima dintre ele, adresându-se principilor Europei, Ștefan cel Mare relatează mai întâi, în stil de cronică, bătălia de la Vaslui din 10 ianuarie 1475 (de la care trecuseră doar două săptămîni), cînd armata moldovenească, formată mai ales din țărani, chemați să-și apere patria, a biruit pe cotropitorii turci, ce veniseră, într-un număr mai mult decît dublu (120.000), să supună și să pîrjolească Țara Moldovei:

„Auzind noi acestea, am luat cu toții sabia în mîină și, cu ajutorul Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei; pentru care lucru lăudat să fie Dumnezeu nostru”².

Aproape în același fel acest eveniment este relatat în *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*, scris în limba slavonă, sub supravegherea lui Ștefan cel Mare și a marelui logofăt (din 1475) Ion Tăutul, cunoscutul diplomat³, asemănarea mergînd pînă la anumite identități de expresie: „și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei; pentru care lucru lăudat

¹ *Arhiva istorică a României*, t. I, 1865, p. 9.

* „Et noi audendo se armamo tucti et andamo contro di loro, con l'ajuto de Dio omnipotente, noi verso delii inimici della christianita. Vencemo loro, et sotto li noștri piedi li mettemo, et tucti li mettemo a taglio della spada. Et della qual cosa Dio ne sia laudato.” (Cităm după reproducerea corectată și adnotată a lui I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 323; vezi trad. rom., p. 321; Bogdan dă textul din copia de la Veneția, publicată inițial în *Acta extera*, V, p. 301—302, copie ce „se deosebește foarte puțin de cele din Milano.”)

³ Pînă atunci fuseseră mari logofeți Dobrul (pînă la 1468) și Toma (între 1468—1475); vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, voi. I, partea all-a, ed. alV-a, p. 111.

să fie Dumnezeu nostru" (scrisoare) — „și i-a dat Dumnezeu pe ei, limbi necredincioase, în ascuțișul săbiei" (letopisete)¹.

Pasajul următor, cu tot patetismul și laconismul lui oratoric, definea cum nu se poate mai pregnant însemnătatea Moldovei, condusă de Ștefan cel Mare, în Vastul front antiotoman, de la Roma și Veneția pînă la Persia lui Uzun-Hassan², și considerată „porta della christianita" — „poartă a creștinătății". „Dar dacă această poartă va fi pierdută de mine, atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie"³ — previne voievodul moldovean cu înalt simț de răspundere, pe care, din nefericire, evenimentele deceniilor următoare aveau să-l confirme (cf. dezastrul de la Mobâcs din 1526, iar peste un secol și jumătate, în 1683, asediul Vienei). Iată de ce Ștefan cel Mare chema pe principii creștini la organizarea unei coaliții de apărare „împotriva dușmanului creștinătății, pînă mai este vreme... Iar noi, din partea noastră — spune el — făgăduim, pe credința noastră creștinească, că Vom sta în picioare, noi cu capul nostru, și ne vom lupta pînă la moarte pentru creștinătate. Așa trebuie să faceți și Voi, pe mare și pe uscat, după ce, de data aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic, noi i-am tăiat mîna cea dreaptă."⁴

Prevederile domnului român privind pericolul turcesc iminent s-au confirmat la scurt timp, căci în iulie anul următor (1476), însuși sultanul Mahomed II s-a îndreptat spre Moldova, cu o armată de 150.000 de oșteni și avînd,

¹ H npfcAdAt H(X) Kî HwkpHH(H) WHH o3HKhi rfc WCTPH» AUN4 (I. Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895, planșa VIII, r. 13-14).

² Vezi scrisoarea acestuia către Ștefan cel Mare, păstrată în traducere latină, în Biblioteca Marciană din Veneția (Lat. CI. X, Cod. CLXXIV, c.8), și publicată de C. Esarcu, *Scrisoarea inedită a șahului Persiei Uzun-Hassan către Ștefan cel Mare, 1474*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, oct., p. 464—466, și în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 124—125. Asupra datării, vezi P. Cancel, *Data epistoliei lui Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*, București, 1912 (propune anul 1472).

³ „Et se questa porta se fosse perduta fino a me, havria conturbată tutta christianita."

"...sopra el nemico della christianita, imperche e tempo... Et noi da questa parte promettemo, supra la nostra fide christiana, col nostro collo, per fino alia morte stare et pugnare per la christianita, et a questo modo voi facendo dall'altre parte, per terra et per mare, in modo che a queste volte con l'aiuto de Dio omnipotente havemo tagliata la sua destra."

în același timp, sprijinul tătarilor și al domnului muntean Laiotă Basarab, care fusese redus la ascultare de Poarta Otomană. Se știe foarte bine cum s-a terminat această campanie fără precedent asupra Moldovei: după o biruință de scurtă durată (26 iulie 1476) și în urma devastării teritoriului țării și a multor orașe, dar neputînd cuceri nici una din cetățile Moldovei, admirabil întărite și apărate, armata turcească decimată de boli, hărțuită de cetele regrupate ale moldovenilor și aflînd de apropierea ajutoarelor trimise de Matei Corvin, a fost nevoită să se retragă și — atacată pe malul Dunării — să-și părăsească prada ce o ducea cu sine.

în aceste condiții — cînd pericolul turcesc nu fusese, totuși înlăturat cu desăvîrșire —, vedem, peste mai puțin de un an, pe solul lui Ștefan cel Mare, unchiul soției sale, Ioan Țamblac, expunînd la 8 mai 1477, în fața Senatului venețian și a dogelui Andrea Vendramin, cunoscuta solie prin care domnul se adresează din nou puternicei Republici pentru întărirea coaliței antiotomane: „Această solie — se spune în *Istoria României* — ... prezintă interes mai cu seamă prin faptul că a prilejuit păstrarea încă a unui text care cuprinde expresia gîndirii politice și a zbciumului sufletesc al celui mai mare conducător al poporului român în lupta antiotomană” \

Analiza internă a textului ne confirmă faptul — semnalat încă de I Bogdan — că Ioan Țamblac a expus în fața senatului venețian un text scris după dictarea directă a voievodului român, la persoana I, și că numai în cîteva locuri el a parafrazat textul soliei, vorbind în numele său.

Ca și scrisoarea precedentă — dar mai amplă decît ea —, solia din 1477 cuprinde, din punct de vedere compozițional, atît o narare a evenimentelor petrecute cu un an în urmă — narare ce se interferează cu textul *Letopisetului de cînd s-a început Țara Moldovei* și cu inscripția de pe biserica de la Războieni, ridicată după 20 de ani (în 1496), în memoria ostașilor căzuți —, cît și un apel plin de demnitate și de elevație oratorică la unirea forțelor statelor europene împotriva inamicului care le amenința existența. Cu acest prilej, Ștefan cel Mare nu omite să reamintească importanța

· **Vol.II**, p. 525 (capitol scris de B. T. Cămpina și M. Berza).

strategică a țării sale, care s-a ridicat ca un scut de apărare nu numai al propriei cauze, ci și al cauzei celorlalte state europene:

„Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creștine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei și a Poloniei și straja acestor două craii. Afară de acesta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani”.¹ Și mai departe, adresându-se Senatului venețian, care va arăta interes și va trimite un sol special pe lângă Ștefan, iar mai târziu medici să-l îngrijescă: „Așadar, fiindcă sînteți domni creștini și sînteți cunoscuți ca creștini, eu vin la luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creștinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creștine, și făgăduiesc că orice dar și orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veți avea nevoie și veți cere — dar numai împotriva paginilor — oriunde veți porunci și fără nici o zăbavă”².

În sfîrșit, reproducem aici cuvintele ce încheie solia, în care, dincolo de dramatismul faptelor evocate, distingem

¹ „Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, giudicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani in reposito.” Cităm după copia fotografică pe care am obținut-o de la Arhivele de Stat din Veneția, prin bunăvoința domnișoarei Tiepolo și a Secției de reproducere foto — cărora le mulțumim călduros — și după ediția adnotată a lui I. Bogdan, *Doc*, II, p. 343—347. El a luat ca bază ediția lui C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 63—67, dar a menționat greșit data 1478—care este acum infirmată definitiv, după ce am văzut noi înșine textul, în fruntea căruia stă scris clar: „MCCCCLXXVII die VIII Maii”. Savantul istoric considera, de asemenea, fără multe argumente, că textul original a fost scris în slavonă: or, Ioan Țamblac era grec, iar indicația de la începutul scrisorii „de greco in latinum transducta” este lipsită de orice echivoc. Vezi la Esarcu, *op. cit.*, p. 67—68, și în Hurmuzaki, *Doc*, VIII, p. 25, răspunsul Senatului venețian.

² „Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro soccorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comanderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et dove comanderete, senza alguna induxia.”

calitățile politice și oratorice ale celui care a dictat textul și-l expunea prin intermediul solului său în magnifica cetate a Veneției: „Și dacă Dumnezeu va Vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla: ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun paginilor. Lucrul acesta nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine de o sută de ori moartea decît aceasta.”¹

Folosind cuvintele lui Nicolae Iorga — care se referea la inscripția de la Războieni (1496) —, putem spune că avem în față „una din cele mai frumoase pagini de literatură. Căci *aceasta* este literatură. Aici nu mai este subiect de împrumut și nici forma copiată, ci subiectul este durerea unui popor întreg și formă aceea care se crează în însuși focul acestei dureri.”²

Acest aspect al documentelor referitoare la lupta de apărare a țării dusă de Ștefan cel Mare și de ostașii săi, documente izvorîte din gîndirea lui politică sau mărturii ale cronicarilor străini contemporani³, ale solilor venețieni și ale altor martori ai vremii⁴, a fost în mod magistral intuit de doi dintre scriitorii noștri ai secolului al XX-lea, care au evocat în opere de o inegalabilă valoare artistică figura, devenită legendară, a lui Ștefan cel Mare: Barbu Delavrancea, în drama *Apus de soare* (1909)⁵ și Mihail Sadoveanu, în povestirea isto-

¹ „Et se Dio permetterea che io non sia aiutato, duo cosse sara : o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astretto de la necessita a sottomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo.”

² *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 41:

³ Vezi: N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915; Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în *Studii*, V, 1952, nr. 1, p. 141—144, P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în *Studii și cercetări științifice — Istorie*, Iași, XI, 1960, fasc.2, p. 199—266; *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase, voi I, întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, Ed. Acad., 1966.

⁴ Vezi bibliografia citată în prima notă, p. 162—163.

⁵ Vezi, acum în urmă, ediția îngrijită de Emilia Șt. Milicescu : Barbu Delavrancea, *Opere*, III, București, E.P.L., 1967, p. 9—81, și notele, p.299—327.

rică *Viața lui Ștefan cel Mare* (1934) ¹, dar mai ales în romanul *Frații Jderi* (1935—1942)². Medicul venețian Ieronimo da Gesena, trimis la Ștefan voievod de bunul său prieten, dogele Leonardo Loredan, este unul din eroii piesei lui Delavrancea, care a reconstituit cu o rară putere de evocare ultimele zile ale domnului moldovean³, folosind în special documentele venețiene, printre care și *Diarii* lui Marin Sanudo și scrisoarea medicului Leonardo da Massari, trimisă de la Buda către doge (datată 26 iulie 1504, adică cu 22 zile în urma morții lui Ștefan) ⁴. Soliile italo-române sînt evocate în povestirea istorică și în romanul de largă respirație ale lui Mihail Sadoveanu, recunoscut pe drept cuvînt creatorul romanului istoric românesc. În sfîrșit, recent, Paul Anghel, adresîndu-se din nou documentelor epocii, în primul rînd celor venețiene, a resuscitat în piesa *Săptămîna Patimilor* tocmai momentul de grea cumpănă pentru Moldova — 1476 —, atît de viu relatat în solia lui Ștefan cel Mare către Senatul Veneției⁵.

Așadar, mărturie a unor străvechi legături politice și culturale româno-italiene, care s-au dezvoltat în secolele următoare prin difuzarea tiparului și a ideilor umaniste (Petru Cercel, Stolnicul Constantin Cantacuzino și alții), documentele evocate mai sus ocupă un loc din cele mai importante în cunoașterea acestor legături, a gîndirii politice și a literaturii românești vechi. În același timp, în curs de un secol, de cînd au fost date la iveală, ele au servit unor scriitori români din cei mai reprezentativi pentru recrearea, cu mijloace artistice, a unei epoci eroice din istoria poporului nostru.

¹ Reeditată de mai multe ori: ultimele ediții — București, E.S.P.L.A., 1954; *Opere*, voi. 12, București, E.S.P.L.A., 1958; Editura Minerva, 1970.

² Vezi, acum în urmă, în *Opere*, voi. 13, București, E.S.P.L.A., 1958, și în *Romane și povestiri istorice*, voi. I, București, E.P.L., 1961.

³ Cf. aprecierile elogioase ale lui I. Bogdan, care, propunînd piesa pentru premiul Academiei Române, sublinia în 1910 nu numai calitățile literare ale piesei, ci mai ales marea artă a evocării veridice a lui Ștefan, bazată pe documentele vremii (*A.A.R.*, Seria II, t. XXXII, 1909—1910. Partea adm. și dezb., p. 375—377, cf. și p. 358—359); textul e reprodus în ediția citată a *Operelelor* lui Delavrancea, voi. III, nota 32, p. 323—325, și în: I. Bogdan, *Scrieri alese*, București, Ed. Acad., 1968, p. 613—615.

⁴ Vezi C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 101—104.

⁵ *Săptămîna Patimilor. Ipoteza dramatică de veac eroic moldav*, în revista *Teatrul*", XIII, 1968, nr. 1, p. 1-34.

Disponind acum de o fotocopie a textului soliei lui Ștefan cel Mare către dogele Veneției, Andrea Vendramin, și Senatul venețian, din 8 mai 1477, păstrată în limba italiană (vezi mai sus), îl reproducem aici din nou integral, întrucît în edițiile precedente (Esarcu, Hurmuzaki, Bogdan) s-au strecurat unele mici inexactități de transcriere. Constatînd unele deficiențe ale reproducerii predecesorilor săi, I. Bogdan — conducîndu-se în special după ediția lui Esarcu — a introdus unele amendamente, marcînd în note o serie de variante după ediția Hurmuzaki. La acest procedeu a fost nevoit să recurgă întrucît, spune el, „o copie nouă de la Arhivele de Stat din Veneția n-am putut căpăta, deși am cerut-o de mult”¹.

Evident, realizînd transcrierea după reproducerea fotografică², nu considerăm necesar să atragem atenția asupra tuturor corecțiunilor față de ediția lui I. Bogdan și față de cele două pe care el le-a folosit: uneori se confirmă lecțiunea din Esarcu, alteori cea din Hurmuzaki, iar în unele cazuri nici una, nici alta. La controlul transcrierii am primit concursul profesoarei dr. doc. Nina Fason și al conf. dr. Emil Vrabie, care fac precizarea că textul este scris în dialectul venețian; le exprimăm aici mulțumirile noastre călduroase.

Totodată adăugăm aici traducerea românească a acestui important document politic și oratoric, luînd ca bază versiunea dată de I. Bogdan (*op. cit.*, p. 348—350), pe care am revizuit-o cu atenție, ținînd seama și de unele variante pe care le prezintă cea publicată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 169—173³.

TEXTUL:

MCCCCLXXVII die VIII Maii

Expositio domini Ioanis Zamblacho, orratoris illustris domini Ștefani vayvode Moldavie, de greco in latinum transducta de verbo ad verbum, ut jacet.

Serenissime princeps et domine. Queste cosse sono lequal ho referido a bocha io Zuan Zamblacho, ambassador et barba del signor Stephano vayvoda, da parte soa.

¹ *Doc.* II, p. 347.

² La sfîrșitul celei de-a doua pagini se află răspunsul Senatului venețian.

³ Traducerea prezintă unele corectări față de cea publicată în *Literatura română veche*, voi. I, p. 49—52.

Che tuto quello intervene de Turchi in el dominio so, die haver intexo da molti la Excellentia Vostra. Ma veramente quel che e seguito, non seria intervenuto s'el havesse intexo che li principi christiani et vişini soi non havesse tracta come l'hano tracta; ma i sacramenti soi et le convention havea cum loro l'hano inganato, et ha patito quanto ha patito. Le convention et sacramenti che erano tra loro contignivano che tuti dovesseno esser in ordine et socorer quel luogo et signor contra loquel anderia el Turcho. Et pero soto speranza de loro, e seguito contra de mi quello ho ditto. Perche se questo non fosse sta, de le do cosse haveria fato l'una : o veramente me haveria opposo al mimico sul passo e' non l'haveria lassado passar, o veramente se questo mi fosse sta impossibile, haveria cerchado de salvar i homeni del mio paexe et non haveria patido tanto danno. Ma loro mi lasorono solo et seguito ut supra. Et s'el mimico fosse sta solo, non seria sta tanto male. Ma ello ha fato vignir l'altra Vlachia da una banda e li Tartari de l'altra, et lui in persona cum tuta la sua possanza, et ha me circumdato da tre bande, et trovo me solo, el tuto lo mio exercito confuxo, per salvation de le soe fameglie. Et considera la Vostra Excellentia quanta soma havea sopra di me, siando contra de mi solo tante potentie. Io, cum la mia corte, ho fato quel che puti, et e seguito ut supra. Laqual cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigarme come peccator : et laudado sie el nome suol

Partido veramente lo inimico, romaxi abandonado da ogni soccorso d'algun christian; perche non solamente non me hano aiutatto, ma forsi alcuni hanno havuto piacer del danno fatto a mi et al dominio mio da infideli.

In questo mezo vene da mi el secretario de la Excellentia Vostra et a me dito quanto h era sta comandato, et ha me promesso molte cosse per parte de la Excellentia Vostra christianissima voluntaroxa et sollicita al ben di christiani et al extermino del inimico. Laqual cossa me ha recreado et dato de grande speranza; et quasi romaxi in reposito, perche el me disse che dei danari mandadi in Hungaria e de li altri havero soccorso et ogni favor. Et pero, io ho sollicitado de cazar Basaraba vayvoda de l'altra Valachia et de metter un altro signor christian, zoe el Drachula, per intenderse insieme; et ho etiandio excitado a questo la Maesta del Re de Hungaria, ch'el provedesse dai ladi so, che Vlacho Drachulia se fesse signor. Et finalmente persuaxo me mando a dir ch'io congregasse el mio exercito et andasse per meter el dicto signor in Vulachia. Et cusi ho fato subitamente et son andato, io da l'una banda et el capetan del re da l'altra; et havemo se unido

' in mss. greşit: o.

et metesemo in signoria el dicto Dracula. ¶1 qual fato, questo me domanda che i lasessamo i noŝtri homeni per soa custodia, perche de Vulachi non se confidava tropo; et io li lassai homeni 200 de la mia porta. Et fato questo, se partissemo. Et immediate torno quel infedel Basaraba et trovolo solo et amazolo; et cum lui forono morŝi tuti li mei, excepto diexe. Laqual cossa nui havemo subitamente intexa et atrovandose apresso de mi el secretario de la Excellentia Vostra, et intexo anchora lui el seguito, me disse se me era de piaxer de lasarlo andar, perche hora l'era vignudo el tempo de conspir quanto me havea dito per parte de la Excellentia Vostra. Et io li disuadeva, per l'inverno che era massa crudo, cercha a li X de Zenaro, e disi che poteva scriver et far per lettere; e lui me respondeva che quello faro personalmente, non posso far cum scriptura. Et ha me domanda anche homo, per andar cum lui et haverlo in sua compagnia etitem ritornar; ethastatuido cum mi de ritornar la Pascha Granda. Io veramente, vista la sollicitudine et promptitudine soa, l'o lassato andar et ho li dato un homo; et son romaxo seguro su le suo parole come de cossa fata.

De li altri veramente signori christiani mie viximi non ho voluto for experientia, per non mi trovar item inganado. Et la Excellentia Vostra intende le differentie sono tra loro. Per lequal a gran pena chaduan puo'l far i fati proprii; et per necessita le cosse mie roman senza favor. Anzi credo che'l re de Hungaria fara paxe cum la Valachia Mazor, che sara molto pezo. Perho el refugio mio et speranza consiste nela Excellentissima Signoria Vostra, laqual priego se degni aiutarmi.

Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, giudicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani in reposito. Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro soccorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me daretate, lo remunerero per molte vie, quando comenderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et do dove comanderete, senza alguna induxia. Oltra de questo la Excellentia Vostra fara cossa molto honorifica a sovegnir uno signor christiano. Quello io al presente domando, e questo perche io tegno el Turcho item vignera contra de mi in questa saxon, per le do terre, soe Chieli et Monchastro, lequale li sono molto moleste. Perho in questo voglio esser aiutato

¹ întregirea lui I. Bogdan, cerută de Înŝelesul frazei.

per el presente, perche el tempo non ve da de far altra provision general. Et la Excellentia Vostra puo'l considerar che queste do terre sono tuta la Valachia, e la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollana. Oltra de zo io dico piu i che se questi castelli se conserverano, i Turchi porano perder e Caffa et Chieronesso. Et sera facil cossa; tamen el modo non referisco, per non abondar in scriptura; ma quando el comanderete, io el referiro.

Adoncha el me ha comandado che io ve referischa queste cosse, et ulterius quest'altra cossa, come ho lettere et parolle de referir al Summo Pontefice. Et parendo a la Vostra Signoria, io me ne andero; et non li parendo ben fato che io non, me ne vadi. Tuto tamen el remette in la Vostra Signoria et etiam domanda aiuto a la Vostra Signoria et socorso ai altri christiani. Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sarã: o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astreto da la necessita a sotomettermi ainfedeU. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo. Et a la Vostra Signoria se remette.

TRADUCEREA :

1477, 8 mai

Expunerea domnului Ioan Țamblac, sol strălucit al domnului Ștefan, voievodul Moldovei, tradusă din greacă în latină, cuvînt de cuvînt, după cum urmează.

Prea înălțate principe și domni Acestea sînt lucrurile pe care le spun cu gura mea eu, Ioan Țamblac, sol și unchi al domnului Ștefan voievod, din partea lui.

Că toate acestea s-au săvîrșit din partea turcilor în țara sa, Luminăția Voastră trebuie să fie auzit de la mulți. E adevărat însă că cele ce au urmat nu i s-ar fi întîmplat, dacă ar fi știut că principii creștini și vecini cu dînsul au să se poarte cu el așa cum s-au purtat. Căci, deși avea jurăminte și învoielile cu dînșii, ei l-au înșelat, și astfel a pățit ce-a pățit. Învoielile și jurămintele ce erau între dînșii cuprindeau (prevederea) că toți trebuiau să fie gata și să ajute în orice loc pe acela dintre domni împotriva căruia ar fi mers turcul. Și totuși, cu toată nădejdea mea într-înșii, mi s-a întîmplat nen-

rocirea pomenită¹. Căci, dacă nu ar fi fost așa, aş fi făcut una din două: ori m-aş fi împotrivit cu adevărat vrăjmaşului la trecătoare² şi nu l-aş fi lăsat să treacă, ori, dacă aceasta mi-ar fi fost cu neputinţă, aş fi încercat să scap pe locuitorii ţării mele şi nu aş fi suferit atîta pagubă. Dar m-au lăsat singur, şi mi s-a întîmplat cum am spus mai sus. Şi dacă vrăjmaşul ar fi fost singur, n-ar fi fost așa de rău; dar el a poruncit să vie cealaltă Țară Românească³, de-o parte, şi tătarii, de alta, iar el însuşi a venit în persoană cu toată puterea lui, şi m-au înconjurat de trei părţi şi m-au găsit singur pe mine, cu toţi ostaşii mei împrăştiaţi, ca să-şi apere casele lor. Gîndească-se Luminăţia Voastră⁴ cu cit mă întreceau la număr, cînd împotriva mea singur erau atîtea puteri. Eu, împreună cu curtea mea, am făcut ce-am putut, şi s-a întîmplat cum am spus mai sus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; şi laudat să fie numele lui.

După ce într-adevăr vrăjmaşul a plecat, am rămas lipsit de orice ajutor din partea creştinilor; pentru că ei nu numai că nu m-au ajutat, dar au fost între dînşii unii care poate au simţit plăcere pentru paguba făcută mie şi ţării mele de către pagini.

În această vreme a venit la mine secretarul Luminăţiei Voastre şi mi-a spus ce i s-a poruncit, şi mi-a făgăduit multe lucruri din Partea Luminăţiei Voastre preacrestine, care de bună voie vă gîndiţi la binele creştinilor şi la nimicirea vrăjmaşului lor. Lucrul acesta m-a bucurat şi mi-a dat mare nădejde; şi am rămas parcă liniştit cînd mi-a spus că din banii trimişi în Ungaria şi din alţii voi avea şi eu ceva ajutor şi folos. Şi totuşi, eu cerusem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă Țară Românească⁵ şi să fie pus acolo un alt domn creştin, anume Drăculea, cu care să ne putem

¹ Aici nu apare numai alternarea construcţiei indirecte cu cea directă, întîlnită deseori în soliile şi scrisorile din sec. al XV-lea, cum spune I. Bogdan, ci faptul că Ioan Țamblac avea în faţă — şi citea deci — textul scris, dictat de Ştefan cel Mare însuşi.

² Se înţelege : la trecătoarea Dunării (nota lui I. Bogdan).

³ în ital. *Valtra Vlachia*. Expresie interesantă, fiindcă e o dovadă pentru sec. al XV-lea de conştiinţa originii comune a moldovenilor cu muntenii. Se ştie că Vlahia, Valachia se numea nu numai Țara Românească, ci şi Moldova (Vlachia Maior, Vlachia Minor). Cf. *ЕОАОУЛСКА З(АУН=АЛОА-АТСКА ЗіАуіа* în documentele interne moldoveneşti şi în izvoarele polone (nota lui I.B.) Tot atît de semnificativ — adăugăm noi — este faptul că această primă menţiune a conştiinţei originii comune a poporului nostru provine de la marele domn Ştefan. Cf. observaţiile lui I. Caproşu la volumul *Gîndirea social-politioă despre Unire (1859)*, Bucureşti, Ed. Politică, 1966, în *Cronica*, I, nr. 14, din 14 mai 1966, p.10.

⁴ Vezi nota precedentă.

înțelege împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Măria Sa Craiul unguresc, ca să se îngrijească și el, din partea sa, ca Drăculea valahul (românul) să ajungă domn. Și, înduplecându-se în sfârșit, el a trimis să-mi spună ca să-mi adun oastea și să merg să pun pe numitul domn în Țara Românească. Și așa am făcut îndată și am mers, eu dintr-o parte și căpitanul Craiului dintr-alta, și ne-am unit și am pus în domnie pe zisul Drăculea. Isprăvind aceasta, el m-a rugat să-i las, pentru paza lui, oameni de-ai noștri, căci în valahi (munteni) nu se prea încredea; și i-am lăsat 200 de oameni din curtenii mei. Și, făcând acestea, am plecat. Dar mimaidecît necredinciosul Basaraba s-a întors și l-a găsit singur și l-a omorât; și împreună cu el au fost omorâți toți oamenii mei, afară de zece.

Lucrul acesta aflându-l noi îndată, și găsindu-se lângă mine secretarul Luminăției Voastre și auzind și el cele întâmplate, mi-a zis că nu cumva mi-ar face plăcere să-l las să plece, fiindcă venise vremea să se îndeplinească cele ce-mi spusese din partea Luminăției Voastre? Eu l-am sfătuit să nu facă aceasta, din pricina iernii, care era foarte aspră; era pe la 10 ianuarie. I-am spus că poate să scrie și să facă prin scrisoare. El însă mi-a răspuns că „aceasta o o voi face în persoană, nu pot s-o fac prin scrisoare”. Și mi-a mai cerut un om, care să meargă împreună cu el și pe care să-l aibă tovarăș la întoarcere; și a hotărât, împreună cu mine, să se întoarcă de sfințele Paști. Văzînd cu adevărat grija și graba sa, ei l-am lăsat să plece și i-am dat un om; și am rămas cu vorbele sale ca cu un lucru îndeplinit.

Pe alți domni creștini, vecini cu mine, n-am vrut într-adevăr să-i mai încerc, ca să nu mă văd iarăși înșelat. Luminăția Voastră știe ce neînțelegeri sînt între dinșii. Din pricina aceasta, cu mare greutate poate fiecare să-și vadă abia de treburile sale; iar treburile mele rămîn, de nevoie, fără ajutor. Cred chiar că craiul unguresc va face pace cu Țara Românească și că atunci va fi cu mult mai rău. De aceea, adăpostul și nădejdea mea sînt la prea luminata Domnia Voastră, pe care o rog să binevoiască a mă ajuta.

Nu vreau să mai spun cît de folositoare este pentru treburile creștine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei și a Poloniei și straja acestor două craii. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani. Așadar, fiindcă sînteți domni creștini și sînteți cunoscuți ca creștini, eu vin la prea luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creștinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creștine, și făgăduiesc că orice dar și orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veți avea nevoie și veți cere — dar numai împotriva paginilor —, oriunde veți avea nevoie și veți

porunci și fără nici o zăbavă. Afară de aceasta, Luminăția voastră va face o faptă foarte cinstită, ajutînd pe un domn creștin. Atîta cer acum, și aceasta fiindcă știu că turcul va veni în vara aceasta iarăși asupra mea, pentru cele două ținuturi, al Chiliei și al Cetății Albe, care le sînt foarte supărătoare. De aceea vreau să fiu ajutat acum, în această sarcină, căci vremea nu vă îngăduie să faceți o altă pregătire mai largă. Luminăția Voastră trebuie să aibă în vedere că aceste două ținuturi sînt Moldova toată și că Moldova cu aceste ținuturi este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia. Afară de aceasta, eu zic și mai mult, că dacă aceste două cetăți vor fi păstrate, va fi cu puțință ca turcii să piardă și Caffa și Chersonesul. Și lucrul ar fi ușor; dar nu mai spun în ce chip s-ar putea face aceasta, ca să nu lungesc scrisoarea. Dacă veți cere, vă voi arăta-

Așadar, acestea sînt lucrurile ce mi-a poruncit să le aduc la cunoștința voastră¹ și apoi celălalt lucru, că am scrisori și cuvinte de dus către Prea Sfîntul Părinte. Dacă Domnia Voastră îmi veți da voie, mă voi duce; dacă vi se pare însă că nu e bine să merg, nu mă voi duce.

Toată nădejdea el și-o pune în Domnia Voastră și cere, ajutor de la Domnia Voastră și sprijin de la alți creștini. Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întîmpla : ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun paginilor. Lucrul acesta însă nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine de o sută de mii de ori moartea, decît aceasta. Și își pune nădejdea în Domnia Voastră.

¹ Acest cuvînt confirmă cele spuse mai sus : solia era desigur scrisă, cum atrage atenția și Ioan Bogdan.

² Țamblac vorbește din nou liber, ca și la început, dar mai jos revine din nou și se exprimă la persoana I, în numele lui Ștefan cel Mare.

³ Ultima propoziție e din nou la pers. a IH-a.

DOUĂ SCRIERI LITERARE ALE LUI PETRU MOVILĂ
ADRESATE COMPATRIOȚILOR SĂI

Nu toate istoriile noastre literare acordă un loc aparte activității lui Petru Movilă, una din figurile cele mai reprezentative ale culturii din țările Europei răsăritene în prima jumătate a secolului al XVII-lea, considerind că — întrucît activitatea sa este în primul rînd religioasă și de patronat cultural, inclusiv cu efecte directe asupra Țărilor Române — numele său poate fi evocat cel mult tangențial, în măsura în care faptele de cultură, în sens larg, cuprinzînd și pe cele religioase, pot fi luate în considerație la studierea fenomenului literar propriu-zis. Așa procedează, de pildă, G. Călinescu, care în monumentală sa *Istorie a literaturii române* (București, 1941, p. 13) abia îl pomenește în legătură cu sprîjinul cultural acordat Țării Românești și Moldovei și care din principiu a trecut în zbor peste întreaga epocă veche, denunțînd pe drept „explicabilul bovarism” al multor istorici literari, ce la capitolul de *literatură religioasă* se ocupau pe multe pagini nu atît de scrieri originale, cît de manuscrise și tipărituri cuprinzînd cărți de cult, vieți de sfinți și alte opere religioase, toate traduse. Această atitudine, care se regăsește și la prof. Al. Piru și la autorii tratatului academic¹, ar fi justificată, dacă într-adevăr, în cadrul culturii pe care o reprezenta, Petru Movilă, asemenea altor cărturari români

¹ *Istoria literaturii române, I. Perioada veche*, ed. a IH-a, București, E.D.P., 1970, p. 87-89.

² *Istoria literaturii române, I*, red. resp. acad. Al. Rosetti, ed. a II-a, București, Ed. Academiei, 1970, p. 315 ș.u.

ce și-au desfășurat activitatea pe alte meleaguri, nu ar fi scris și lucrări originale, dintre care unele adresate direct compatrioților săi.

Este drept însă că alte istorii literare îi acordă o atenție mai mare, rezervându-i capitole aparte, ca, de exemplu, cea a lui N. Iorga¹, G. Pascu², S. Pușcariu³, N. Cartoian⁴, Șt. Ciobanu⁵, I. D. Lăudat⁶ și, acum în urmă, G. Ivașcu⁷, stăruind însă mai mult tot asupra activității religioase a lui Petru Movilă și asupra sprijinului acordat Țărilor Române în dezvoltarea tipografiilor și în organizarea Colegiului de la Trei Ierarhi din Iași. În legătură cu aceasta, își păstrează pînă astăzi valoarea monografia lui P. P. Panaitescu, publicată în 1926⁸.

Fără îndoială că sînt demne de subliniat, chiar și într-o istorie literară, însemnătatea și *fortuna* extraordinară pe care le-a avut principala sa carte dogmatică, *Mărturisirea ortodoxă*, prima de acest fel scrisă de un român, cu o influență și o răspîndire europeană de-a dreptul uimitoare. Într-adevăr, redactată în limba latină, în 1640, aprobată de sinodul de la Kiev din același an, de cel de la Iași din 1642, confirmată de patriarhul Partenie I al Constanti'opolului (1639—1644) și de alți înalți prelați ortodocși, e drept, în forma întrucîtva remaniată a lui Meletie Sirygos, această scriere — după două ediții prescurtate, apărute la Kiev sub directa îngrijire a autorului, în 1645, în polonă și în slavona ucraineană⁹ — a fost

¹ *Istoria literaturii românești*, I, ed. a H-a, București, 1925, p. 237—248.

² *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 59—62.

³ *Istoria literaturii române. Epoca veclte*, ed. a H-a, Sibiu, 1930, p. 96—100 (ed. a IH-a, 1936, la fel).

⁴ *Istoria literaturii române vechi*, voi. II, București, 1942, p. 93—96.

⁵ *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947, p. 253—259.

⁶ *Istoria literaturii române vechi*, Partea I, București, E.D.P., 1962 (litogr.), p. 118-125.

⁷ *Istoria literaturii române*, I, București, E.Ș., 1969, p. 129—132.

⁸ *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevique de Kiev, dans les Principautés roumaines*, extras din *Milanges de l'Ecole Roumaine en France*, V, 1926; vezi și: *Petru Movilă, ctitor al tipografiilor române din veacul XVII*, în *Almanahul Grafiei Române*, Craiova, 1931, p. 116—120 (rezumat al lucrării precedente); *Petru Movilă și românii* (1942), reprodus în *Contribuții la Istoria culturii românești*, București, Ed. Șt., 1971, p. 574—594.

⁹ Textul versiunii slavone ucrainene, precum și prefața la cea polonă au fost reproduse de S. Golubev, în *Киевскіи Мумпониіи Ілѣмп Мошвіа и езо енодеіи KHUKU*, t. II, Kiev, 1898, *Anexe*, p. 358—473; o a doua ediție slavonă ucraineană a fost tipărită în 1646, la Lvov (*ibidem*, p. 473—475).

tipărită, pe rînd, în greacă, începînd cu 1667 (Olanda), română (Buzău, 1691), slavona rusă (Moscova, 1696), olandeză (Harlem, 1722), germană (1727), engleză (Londra, 1762, reprodusă la New-York, 1887), slavona sîrbă (Veneția, 1764), maghiară (Pesta, 1791), rusă (1833), bulgară (Sliven, 1888), fiecare din aceste versiuni, în special cea românească, grecească — însoțită uneori de versiunea latină — și slavonă rusă, cunoscînd mai multe ediții¹.

Așa cum am spus înșă mai sus, locul lui Petru Movilă în istoria literaturii române — nu doar în cea a literaturii ucrainene — poate fi justificat nu numai prin sprijinirea tipografiilor și școlii românești, ci și prin acele scrieri care depășesc cadrul restrîns ecleziasc, intrînd în genul oratoric sau, mai larg, al „învățăturilor” (expuse oral sau în scris), care a avut o atît de mare însemnătate nu numai la grecii antici și romani, ci și în evul mediu și în epoca modernă, pînă aproape de zilele noastre². Istoria noastră literară acordă, pe bună dreptate, un loc de seamă predicilor lui Antim Ivireanul, „primul mare

¹ în românește a fost tipărită de 18 ori, pînă în 1942. Vezi detalii în studiile introductive la prețioasa ediție: 'Op9-68oc:of Qu.oA.ovia. Mărturisirea ortodoxă. Text grec inedit, ms. Parisinus, 1265. Text român, ed. Buzău, 1691. Editată de N. M. Popescu și Gh. I. Moiescu. Cu o precuvîntare de Tit Simedrea, București, 1942. Textul latin — după cît se pare, versiunea originală a lui Petru Movilă, dar cu remanieri introduse de Meletie Sirygos (manuscrisul original al autorului s-a pierdut) — a fost publicat de Antoine Malvy și Marcel Viller după același manuscris bilingv păstrat la Paris: *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, metropolit de Kiev (1633—1646), approuvée par les Patriarches grecs du XVII^e siècle*. Text latin inedit, public avec introduction et notes critiques, Roma — Paris, 1927 (*Orientalia Christiana*, voi. X, nr. 39).

² Vezi, de pildă: E. R. Curtius, *Literatura europeană și evul mediu latin*. București, Ed. Univers, 1970, p. 78—112 (Printre orații, este menționată și „cea de nuntă”, p. 86). „Despărțirea dintre oratorie și literatură s-a efectuat gradat în secolul trecut” (S. Iosifescu, *Literatura de frontieră*, București, E. P. L., 1969, p. 42; cf. întreg paragraful: *Cultură și literatură. Sintezele anacronice: Oratoria ca literatură*, p. 38—43). Dintre scriitorii noștri moderni, doar Kogălniceanu este prezentat în istoria literară și ca orator (vezi Ș. Cioculescu, în tratatul de *Istoria literaturii române*, II, București, Ed. Academiei, 1968, p. 444—445), iar acum în urmă i se adaugă, pe bună dreptate, Titu Maiorescu, cu „prelecțiunile” și discursurile sale parlamentare (vezi N. Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, București, Ed. Cartea Românească, 1970, p. 85-120).

orator bisericesc în limba română"¹, precedat însă de Neagoe Basarab, cu *învățăturile* sale în slavonă, unele avînd un caracter oratoric evident², [și, după cum vom vedea, de Petru Movilă.

Cel de-al patrulea fiu al lui Simeon Movilă — fost domn al Țării Românești (1600—1602) și al Moldovei (1606—1607)—, Petru Movilă (1596—1646) a fost un cărturar cu o temeinică cultură latină, slavonă, greacă și polonă, însușită în școlile din vechea Polonie. După ce în tinerețe a aspirat el însuși să ocupe tronul țării sale, s-a îndreptat spre viața mănăstirească, devenind în 1627 arhimandrit al celebrei Lavra Pecerska, iar în 1633, mitropolit al Kievului și Haliciului. Luptînd pentru întărirea pozițiilor bisericii ortodoxe ucrainene în cadrul statului polon și împotriva celor care se „uniseră” cu catolicismul (1596), noul mitropolit este inițiatorul curentului de occidentalizare a culturii ucrainene, prin organizarea *Colegiului*, devenit ulterior *Academia Kievo-Movileană*. El introduce aici studiul limbii latine, al retoricii, poeziei și filozofiei, dînd o înaltă prețuire culturii și științei timpului său³. „V-am dat și nu voi înceta pînă la moarte să vă dau cărți și profesori” — se adresa el cititorilor săi în prefața *Antologhionului* din 1636, iar colaboratorii, „spudeii” (elevii) și tipograful Lavrei recunoscători i-au închinat nu mai puțin de patru panegirice în versuri, cu ecouri din antichitatea clasică, ce ocupă un loc însemnat în istoria literaturii ucrainene a secolului al XVII-lea: *вѣмхоАорид* (Kiev, 1630), con-

¹ G. Ștrempel, în tratatul de *Istoria literaturii române*, I, ed. a II-a, p. 497; Antim Ivireanul, *Opere*, Ed. critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, Ed. Minerva, 1972.

² Vezi, în acest sens, Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la: *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, Ed. Minerva, 1970, p. 45.

³ Lucrarea fundamentală, despre activitatea lui Petru Movilă, cu un bogat material documentar, din păcate, neterminată, rămîne încă și azi: S. Golubev, *КиевКий Мумпониум Илеп Моу.та у езо цнодеуотHУКУ*, voi. I—II, Kiev, 1883—1898. Vezi, de asemenea: Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a românilor. „Meșterul Manole” fi „Petru Movilă”*, extrase din B.O.R., VII, 1883, București, 1884; G. Ștrempel, *Sprîjinul acordat de Rusia țiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, p. 15—42; Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, voi. II, București, 1957, p.5—11. Alte indicații bibliografice, vezi și în lucrările citate mai sus.

ținând 264 de versuri, scrise, se pare, de Pamvo Berinda și Tarasie Zemka. (Literale de la începutul fiecărei strofe din cele zece părți dau acrostihul: „Lui Petru Movilă, arhimandrit... al Lavrei Pecerska, fiu al voievodului Țării Moldovei”); $\text{E6xap}^{\text{Ptr}}|\text{piov}^{\text{artKO}} \text{RAAMHOCTIL... Kvp}^{\text{'}} \text{IhTpu}^{\text{'}} \text{ITorH}^{\text{<vfc, KofK04,nmj}} \text{atMA}^{\text{'}} \text{nH.OAA}^{\text{'}} \text{\&CKH}^{\text{'}} \text{h...}$ (EO/apiaTfipiovsau recunoștință... lui chir Petru Movilă, fiu al voievodului Țării Moldovei..., Kiev, 1632), deschizându-se cu o închinare a profesorului de retorică, viitorul rector al Academiei, Sofronie Poceaski, care-i mulțumește că a introdus printre ucranieni „pe regina științelor, Minerva”¹; $\text{EiHpcovia... Kvp}^{\text{'}} \text{HTPS}^{\text{'}} \text{HorHivfc...}$ (Kiev, 1633) și, în sfârșit, în limba polonă *Mnemosyne slawy* (Kiev, 1633)².

întitulându-se pe frontispiciul unor cărți editate de el sau închinare lui „fiu al voievodului Țării Moldovei” și reproducând stema Movileștilor, cu emblema ambelor Țări Române, Petru Movilă le-a sprijinit cu multă dărnicie și patriotism, prin meșteri tipografi și tiparnițe, care au fost instalate la Cîmpulung (1635) și Iași (1642) și de sub teascurile cărora au ieșit primele cărți românești, după cele apărute în sec. al XVI-lea în Transilvania. Trimiși de el, Sofronie Poceaski și alți patru profesori organizează în 1640, sub patronajul lui Vasile Lupu, Colegiul de la Trei Ierarhi, în care retorica, filozofia, poezia și alte obiecte erau predate în limbile latină, greacă și slavonă³.

Pe lângă numeroasele cărți religioase și juridice tipărite sub directa sa îndrumare, Petru Movilă este el însuși autor nu numai al *Mărturisirii ortodoxe*, ci și al unor predici (*KpticTh XpHcra Gnachteaa — Crucea Mintuitorului Hristos*, Kiev, 1632)⁴, al unor prefete la cărțile tipărite, probabil al unei scrieri polemice, publicată în limba polonă *AiQ-oț aho kamien...*

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p. 64.

² Fragmente din cea de-a doua și a treia sînt incluse într-o antologie recentă de largă circulație: *XpecnoMamin daenbot yKpatHCbKot Aumepamypu*, îngrijită de acad. O. I. Bilețki, ed. a H-a, Kiev, 1967, p. 191—195. Descrierea sumară a cărților chirilice tipărite de Petru Movilă sau în cinstea sa, la; I. Karataev, *Onucame cnaenHO-pyccKux KHUZ, HanenamaHHbix xupuAAoeCKUMU 6yKeoMU*, t. I, 1491—1652, St. Petersburg, 1883, sub anii 1627—1646; \& . Picot, *Pierre Movilă (Mogila)*, în: fi. Legrand, *Bibliographie helUnique... dix-septieme siecle*, t. IV, Paris, 1896, p. 104—156.

³ Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p. 61—68.

⁴ Un exemplar defect se păstrează la B.A.R. (cota I, 401352).

(Aiftoț sau *Piatra...*, 1644)¹ și al unor *Amintiri* rămase în manuscris și tipărite mult mai târziu, în care răzbat unele știri și legende (e drept, cu caracter religios) din țara noastră².

P. P. Panaitescu a atras însă atenția, în 1942, asupra a două lucrări de-ale lui Petru Movilă care au o legătură și mai directă cu țara sa de baștină. Prima dintre ele este *Prefața*, tipărită în limba slavonă, într-o parte a tirajului *Triodului înflorit*, apărut în 1631, la Kiev, și dedicată fratelui său Moise Movilă, după urcarea acestuia pe tronul Moldovei, în aprilie 1630.

Această scriere „de o deosebită importanță istorico-literară” poate fi pusă „în istoria culturii noastre... alături de sfaturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...”, scria P. P. Panaitescu³, care a reprodus unele fragmente, în traducere, după textul retipărit de N. Titov, în *Mamepianu БАН існопі'ї КИМХОІ спраеву На уКраМ е XVI—XVII е.* (Kiev, 1924, p. 263—266)⁴. Desigur că, fiind o scriere de mai mică întindere (cîteva pagini), aceasta nu se ridică la valoarea literară și politică a operei voievodului din veacul precedent. Nu e însă mai puțin adevărat că aceste sfaturi, alcătuite după legile genului, într-un stil solemn, cu expresii grecești și latinești, cu citate din *Biblie*, au în vedere atît răspindirea culturii și sprijinirea bisericii, cît și „fericirea celor supuși”, spiritul de dreptate ce trebuie să-l călăuzească pe domn, care este îndemnat în același timp să se ridice întru apărarea țării față de cei ce încearcă s-o cotopească: „Pentru libertatea patriei și a supușilor tăi trebuie să lupți bărbătește” — scria înaltul cărturar cu fermitate, într-o epocă în care

¹ în tot cazul, se presupune că este inițiatorul și autorul principal al cărții apărute sub pseudonimul Eusebie Pimin (vezi, acum în urmă, *Існопі'ї уКраМHCbKOІ Аімепамыпу*, Kiev, 1967, I, p. 280—282).

² Vezi Panaitescu, *L influence...*, p. 12—14.

³ P. P. Panaitescu, *Petru Movilă și românii*. București, 1942, p. 7 (extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LX, 1942, nr. 9—10, închinat împlinirii a 300 de ani de la Sinodul de la Iași), resp. în *Contribuții...*, p. 580. Vezi descrierea exemplarelor din tirajul de bază la Karataev, *op. cit.*, I, p. 429—430.

⁴ în nota 2 de la p. 266 a acestei cărți, se precizează că textul e reprodus după un exemplar al Bibliotecii Publice din Leningrad (cota: II.I, nr. 9), în care ocupă 8 pagini nenumerotate, tipărite cu litere foarte mari, încadrate în chenar. Volumul are 10 p. nenumerotate + 828 p. numerotate (unele file din interior lipsesc). Anterior această ediție a fost reprodusă de P. Mihail, care a dat o primă traducere (*Două documente de legătură culturală dintre români și ruși*, 1930J).

turcii interveneau tot mai brutal în treburile interne ale Moldovei și Țării Românești¹.

Cea de-a doua operă este cuvîntarea „rostită parte în limba polonă, parte în limba română” — cum precizează autorul însuși —, cu prilejul căsătoriei domniței Măria, fiica lui Vasile Lupu (1634—1653), cu prințul polon Janusz Radziwil, în februarie 1645, celebrată la biserica Trei Ierarhi din Iași. Se cunosc atît legăturile politice și de rudenie ale Movileștilor cu familia Radziwililor, cît și speranțele politice pe care le punea în această unire matrimonială domnul Moldovei:

Înaltul prelat dădea el însuși o mare însemnătate acestui eveniment, pentru celebrarea căruia a ținut să vină special la Iași², căci curînd după aceea a publicat integral cuvîntarea ținută în fața mirilor și a participanților, în rîndurile cărora se aflau și diplomați străini: textul a apărut numai în polonă, în același an, în două ediții, una cu stema familiei Radziwil, închinată prințului Janusz, iar alta avînd și pe aceea a Moldovei, fiind închinată lui Vasile Lupu, cu o prefață adresată acestuia.

Dacă prima „ediție” era de mult cunoscută și la noi, în schimb, a doua a fost semnalată cititorilor români de P. P. Panaitescu abia în articolul citat din 1942, pe baza exemplarului descoperit la Institutul Ossoliński din Lvov

¹ Moise Movilă a domnit numai pînă în noiembrie 1631, iar apoi încă o dată între iulie 1633 — aprilie 1634, fiind mazilit de turci pentru simpatiile sale polone. (Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, voi. III, partea I, ed.2, București, 1944, p. 48-49, 51-52.)

² Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p.7, 14—15; N. C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Zaleski și căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwil*, în *Revista critică*, I, 1927, p. 222—225 (cu referiri la acte publicate în colecția *Hurmuzaki*). Faptele sînt relatate de Miron Costin, în *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*: „în anul 7153 (1645) au făcut și nunta fiicăi sale Vasilie vodă, ceii mai mari, doamnei Măriei, după cneadzul Ragivil, om de casă mare, den cne'dzii Litfei...”

Și așa s-au făcut nunta aceea, în Iași, la care cîțiva domni den Țara Leșască singuri cu chipurile sale au fostu, cu curțile lor, și Pătrașco Moghila, feciorul lui Simion vodă, mitropolitul de Kiev. Iară soli trimiși era de la Racoți cneadzul Ardealului, Chimin Ianăș, cu daruri, și de la Matei vodă, domnul muntean, singur Ștefan mitropolitul Țării Muntenesti și Radul logofătul și Diicul spătariul...

Și așa, cu petrecanii trăgîndu-se veselii cîteva săptămîni, au purces cneadzul Ragivil cu doamna sa în Țara Leșască, cu dzestre foarte bogate.” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, E. S. P. L. A., 1958, p. 120-121; vezi și p. 123; *Opere alese*, ed. Liviu Onu, București, E. Ș., 1967, p. 100—102, 104.)

³ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ed. a H-a, p. 267.

(azi la Wroclaw, cota 10.355), din care dădea în traducere (p. 17—18) prefața \ Textul fiind tipărit numai în polonă, istoricul român a încercat să identifice partea rostită în românește și se pare că avea dreptate să afirme că aceasta începe cam de acolo de unde apar citatele din *Biblie* nu direct în polonă, ci mai întâi în slavonă.

Cuvîntarea se axează, evident, pe învățătura creștină privind căsătoria, și în două locuri găsim în ea ecouri din *Mărturisirea ortodoxă*. Chiar la început, stările omului (necăsătorit, văduv, căsătorit) sînt asemuite celor trei trepte ale ierarhiei cerești după care sînt orînduiți îngerii (cu referire la Dionisie Areopagitul în ambele opere)². În partea a doua, „taina” nunții este expusă prin dezvoltarea paragrafului corespunzător din *Mărturisire*.

Dar, dincolo de acest înveliș religios, cititorul de astăzi poate distinge arta oratorului, care, după ce așează căsătoria pe treapta cea mai de jos, ajunge, în urma unei savante argumentări, s-o ridice mai presus decît celelalte stări, făcînd o caldă apologie familiei. Această *orație de nuntă*, chiar dacă nu ni s-a păstrat în original, cu părțile românești rostite ca atare, merită să fie cunoscută mai îndeaproape în țara noastră, ca și scrierea precedentă.

Revizuirea traducerea fragmentelor publicate de P. P. Panaitescu, în articolul citat, *Petru Movilă și românii* (p. 7—9), am dat o versiune românească integrală¹, folosind reproducerea textului din ediția lui N. Titov, pe care am primit-o de la Biblioteca Universității „T. G. Șevcenko” din Kiev, prin mijlocirea colegului dr. S. V. Semcinski, conferențiar de limba română la această Universitate. Pentru specialiști și studenți, retipărim aici atît textul slavon, oferind

¹ Împreună cu versurile la stemă; vezi acum *Contribuții...*, p. 591—592. Textul a fost reprodus de noi, cu unele îndreptări, controlate după original, în *Literatura română veche*, voi. II (în colab. cu Dan Zamfirescu), București, Ed. Tineretului, 1969, p. 268—269.

² în *Mărturisirea ortodoxă*, Partea I, întrebarea 20 (vezi, de ex., ediția Sf. Sinod, 1895, p. 10).

³ *Ibidem*, Partea I, întrebările 115-116 (p. 52-53),

⁴ în *Literatura română veche*, voi. II, p. 264—266.

în original scrierea lui Petru Movilă, cât și traducerea, cu unele îndreptări'.

Cît privește a doua scriere, cu excepția prefetei, adresată lui Vasile Lupu, ea este necunoscută cititorului român. De aceea o reproducem aici integral, în polonă, așa cum a fost tipărită, și în transpunere românească, pe baza fotocopiilor executate după microfilmul pe care a binevoit să ni-l trimită Direcția Institutului Ossolinski din Wrocław. La transcrierea textului și traducere am primit concursul binevoitor al colegei lect. dr. Elena Lința.

Atît ei, cât și colegului S. V. Semcinski și conducătorilor celor două instituții de la Kiev și Wrocław, care ne-au ajutat, le exprimăm încă o dată mulțumirile noastre călduroase.

TEXTE

r.

n6TPTi iUOrHAFI

Pag. 1

<HA(C)TW salcie KEAHKTH <IPYH-H<IHAPHT

CTKIA BtAHK'A, 'IttAOTKOpHKJA fldKpbJ

IltmpCKTA KIEBCKYA, KOEKOAHMTI 3IAIANK /HwrtA<iKCKHX"b

ITpECB-kTAO/HS H K li EÂ>OM(C)TYH

laCHW CI3KM118

ICO AAC0VG6H) iUCOrH/Vfi

MAGITK KCICHAHdriV EFd

rocnoA'iPS KoiKOA'b

HCTH(H).W/HS H npHpo(A)HO/H3, w(T)MfCKH(/H) >KplKTI(/H) HdCAt(A)HHK8

36AMKiUCOAAOBAfIXÎHGKHXTi,

EAHHO/RTpOKHO/Hg EpdT<\$,

AÎHpa, SAPdKl'd, BrtronortgMfH'fa H Hd TO/HTI r(c)APCTKd IIP(c)-
TOA-b AOArOA-bTHlrO npEEklKdKld KtAAAt'K H /HÂTCTBgfTTI.

2 HOHHf>Kf TA KCICHAMdriV Erd fi, tCHHU, A, W, JipfCK'feTrtklH POcno-
AapS, KCEK-h^AfrttHHf MH H c1f*Tp<>KHf KpdTl', Hd TO/HTi' npfCTiAt
w(T)>fCKdrO /H-bCTd KTiCnpYe/HHKO/HTi nOCdAH, KHgTpii H BH^|3pAl{JH

' *Notă la corectură.* între timp, a apărut studiul și ediția prof. D. P. Bogdan, *Les Enseignements de Pierre Movilă adressés à son frere Moise Movilă* (cu traducerea textului în franceză și bibliografia anterioară), în „Cyrillomethodianum”, I, Salonic, 1971, p. 1—25+2 pl. (prima și ultima pagină, după care am putut controla transcrierea).

' Lipsește în fotocopie (D. P. Bogdan dă însă cuvîntul în text: după Titov sau alt exemplar?)

' După fotocopie.

TA AOCTOHd, KTK TOPO npdK0/H8 npdKAEHTro, raKWKE H KCAKO/H8
fCT-K K-K TFK-k rachW c-K3p-KU,dTH efjveveIav,âp&o8c!;Iav,eurJefIeIav,
(piA.orjo(piav Kai £K vnTiiou eixpueIav, am BCA AtcHd TA H
AOROAHd K-K TO/JHKOI AOCTOH(H)CTSO OꝑAOETk H3TkABAArOTTk," CfPO
PdAH GÂrOA<tpENf'E OH0/Hg B*K3A<IKTK 3d TO/IHKdA EPW KrtPOAfcAH'fA,
AATOKEHTK ECH HE TOK/HO >KE K"K nOrti'TH'KCKHX'Tk Oynpd?K(A),HATHCA,
HO H K* AJCOKHbJX OGSMdTHCA, Hf TOK/HO A\pCKH/H' npHCTTA'kTH, HO H W
KJK(C)TK-KHKIX:' ntUJHCA, HE CHIE KAdCTEACTKOKdTH, HKWJKE &AAXbtM\sl(M)
OEpd3o(/*) GbjTH. GE JK(E)TH BCE KpO/Hfc RCAKdPO npHKHHAET* HES"
AO(K)CTB3 difie o*K-kCH tâ Trâ &Y<z&q) âp^ovri Ktt9-f|KOVta.]

3 K d A >KE CgT-K CIA? OyEW H3R-KUJEHTk ECH' R'EA'kTH TEEfe
A<tTk(>K)Hdd, HKO CH/H* H3', A^TcrCd nOSMdrOIfIgcA, KpdTKO >KE C'A 33
AIOEO(B) EpdTOArOEYd TipE(A)<tdPdrO.

[d.] BI>KE SKW K-K npasrTEHTro np(c)Trtd TSOEPO KTK nOrtITHMECKH(jf) Ai
CTkXPdHHIIIH npEK(AX XliiKA EAPTd H EÄPOM(c)THBbJd KTK CTPOEH'fro
AOROAHkId Hd O \$ \$ KtdJf' npEAAAdPdfi H fiOCTdRAAH, I3KWJKE IIAwVCErO
H-bKOPAd TE3OH/HEHHO/H8 TH IwAWpTk, TECTK ErIV (HC]((A)> P<I(K)
ÎT) CTkR-kTOBdIIIIE, PAA: „H3GEPH CEefc W(T) KCK(jj AIOA'(H) /HAJKd
CHAHbJ, Ed EOAUJBJA(C), <HAKA npK(A)HKI, HEHdBHAAUJKIA BEAHMdHIA,
H noCTdBHUJH I3 Hd(A) AIOA'MH THCAUJHHKH H C-K(T)HHKH H npo(u)A".
H npHrtdPdE(T): „HIVt CTkTBOPHUJH CAOKO CE, SKp'knH(T) TA Eî".

K. fi CAAdOf), .Pf<(A)f BHHd Ai HCnhJtDE(T)cA, H Tor(A)'>
H3pEMEHE npOH3HECE(HJHO EAAE(T), I3KWJKE E*K MwuCttM' IIAK
nOBEAt (A,EV(T), PA(K) 3"): „Hd CAA* SCABJHJdK' E>KE noE-kAA(T)
TH, Ai K'SKIUEUJH Strto, difie HCTHHHd ESAf(T) H TOP(A)d A<<
oY/«PE(T)". I

4 P. tiiHpCTOObdTH C-K BC-kMH WKPE(C)THKI/HH nOAOEdET*, BKO(>K)
(IKHAUAt(x) (EKI(T), Kd.) C-K QK(AAMO(M), AK(A)"K (< IldPd(A), Á*)
3* rdHWHo(H), GoAO/HII'H CTk IIPe/M* THPd<t' H npo(M).

A. GKOEOW pdAH (wTJMECTsd H no(A)p8HHKI(ji;j) CBOH(X:) Wm-
CTTKKHw IVfirt'MdTHCA HA(T) U,dpE(H) GoAO/HCKH(jj (EKI(T), Á). A"
BOPd H fi<<Pd(k;) (GgA (H) ,A *) . rEAfw(H) H 6\$A<<(H) HdKd38rO(T).

T. fioEBdTH EpdPH, HE3AOEHSbj(x) >KE IfIdA^TH ,ATk>KHoe ECT*
ECAKdTO HdVHAHHKd.

HO CId OyEOCgT'nOrtITHMtCKdA.EOrtIIJdA >KE EJKTd. K d A >KE CAT*?

[d.] GKOrtCTTkBHW ECT* Hd HdMd(rt)CTS-k ,rP(c)'T''ucc*(*) .."
CTdKrtE(H)HO/H8, npE<(A)E O\EO IVEAOEKI3dTH HCTHHHOE npdKOBTPTE H
ErtrOM(c)TTE HCE O\HHO>KdTH H npOCTHPdTH.

K. HAOACASKEHTE H BCAKdA Oy/MbJHJAEHYA GdTdHHCKd R-kp-fc
npdBOH H A·P°A'kTErtE/H' CTJipOTHRHdA U*(T) IVEKIMdERTk MrtMfcjfhX' |

- 5 **H3TPCEAATH** H W(T) **BC(A CEOFA Ap-hXiRhl HCKOpEHATH, IaKOJKt**
HpTi IÎMCKTH fleca, Ipv, BâfKYd H npoiYH A P ^ t **TBopAjfg.**
 r. ECAKOC H/H-krH *nudHlft, A<* M(C)TO(H **npdKOf SMIHYI ItpKKC**
G'keOpHhIA nOAd((T)CA H OyTKP'UKdfTCA.
 A. 'Ev xfi 6P&O8O!;{Q; **Kai** surjpspio; **oEpd3o(/tt)** H **HpdBo(<u)**
WT(HTI CBOH(X) H npdpOAHMTfH noCA-kAOEdTH-
H KTHTWpg, BTISCTdBHTfAIOHEAPOA'KTtAI© ItpKBI(H) H O\MHAHIJTI
EbjTH.
 s. OEpasso/H'K **EiîpoM(c)TYd**, M(C)THOCTH, **npdEAKi H BC-b(x) A©*P«"**
A'btMfH no(A)p<KHHbJ/HT» fip((A)BOAHtAf/Ht np(c)HO IVEp-kTdTHCA.
 t. CD **(WC KdKW p(c)ACT80EdTH H MTO Hd BAdCTHTIACTB'K TBO-**
PHTH, A* Ect(/H) E*A'(T) EAPOnOAgMHO, OyCT"h THHX'. CAT'
AXOEHKI H npl/HAAPÎH C'hB'KTHHU.Hi ChB'KTOBdTH. GIIKAI©A©Wd *
APKHTH u,p7f, IP(A)<I IHCSK-K HdVH(H) cikK'b(T) npTH/Hdii» W(T)
 6 **&Afd3dpd, | GdSrt-h IIOCAgUJddllif Od/ttgHAd, A' (A H 1*3 IIVdCd2JsdTTI**
H fi^dk' ASiXfd, n H »(A)CKTH îHAK H 6AW/H' ©Aiccid, 63tKTd
HcdA, G(AfKYd iftpfM'A H npo(i).
H. GII3HA<ITH H B-hCTdBAATH 3AdHTd H XP<H> k H H (X)*t k-
HCTH(H)HO(B:8 CadSOCAOBif H(np(CTd(H)HO IV(T) 8CT EPOMTf(U.) IPW,
A<>KI AO Up(c)TOAd IPW HE(C)HOPO A0CA3ddNIJ((, HCXoAHAO H
FA(C)TB0 rA(c)TBgKliJdriv gTKp-KJKAdrtO.
 A. Ifipi/HOHTH W»(T) EFd H **BCIA U,pKBH S3dKOHonOAOH«(H)HKIH**
no gCTdBw(/H) CTKIX' w(T)Hik ivnp(A'HA((H)ki(/H) K\$nHiv cik n©AP*(*)-
Hkl/HH CTW ChGrtioAdTH.
 T. ErtDA'bf/HbJX'h **BCb(x) K-h noKdAHYio H MATBAIM) npHA'bfJK)"o**
E-hCno/HHHdTH H IIOEfAC(H)/HH Ppd/HOTKM/HH npHKOAHTH.
 Gld gEO A^POA'ETIAH, W, Dp(CE-kTAKI(H) ToCnoA<iP-. K"KA" H H BH"
 AA BIAHfMCTBg TH S^AO IIOtPEEHl, fldMf (*) Hgfwjxhl dKH H-rb Hd BAd-
 TH CgiUG, | **KAdCTM Xf A,XORHh(x) K^UHW H /tffpCKH(x) KP<ITKO 13**
ECKno/HAH8B', B' Tfc(f) BCb(x) 3dHt npOU,BHTd(UIH. fir» B-hSAdKT»
EAp(A)piHTI, H RTk npOMH B' TK(X)>K(A)* KKITH, H HI npOCTW, HO
g/HHO>KdTHCA /KfAdIO H /HOAN.
GfPO pdAH A<1*f H Kt EAPOMICtTd IVEgilfHYIO H /HATKd/HTV
3C/HAH TBOtfi EÂrOA'ETCACTBOEdTH B-h3/HO>KIUJH, KHHP» CI» Tpt68l(OV
U.E'kTH^N HAH ITSvTSKO(JT<zpiOV W»(T) TVIIOpPdIJsTd /HOIA TVno/HTI
H3WEpd>KI(H)HSIO IIPfCB-bTAO/HS rOGEOAtfIPGTfiX TBOI/H» npHHOUl»
H AjfpJCTKglO, Ch T-b(/H) A'IPO(M) KgnHW H A»EO(B) Cp(A)u,d /HOIPO
npi(A)CTdBAAA. G3(T) HfrOJKf C'hsp'hUif(H)Hiv TsopU,d /HOIPO /HAHT"

CTKgto, AA TSO» IIP6G£1,TA0GTII 3APdBd, EÂfonoAS^Hd H
AATIPOA-kTHd C pdKHICE-kTAO» TH TOGII035(^)610 CKEAWAdtT-h
8 rA(c)T50 TKOJ H RC» AP™<dBS\$ Bct/HH EÂ>H<HH 8PO(B)3H(T) | H
MHP0(/H) WrpDAH(T),* IIPKKH, /HOHdCTWPH H RI(c) fipHIET AJfOKHhifH)
Ehi(ui)u(A H HH(?K)H|H <HAT^(HHHU,H BAPOCp-hAKIA ChCTdKH(T); KrtD-
CTEAHhki W(r) TIBI fIOCTAdEACHHhIA KtpHKI H (ipdEEAHKI CTkTKOpHT* H
RCA no(A)p*«IHKIA KOPOJK(A)O K-h CKOI(M) MHH:k nOCTdKHKTK, AtOSOBHKI
CKOI/HsBrtfA^~K OyTvspTkaHT-h; K-h HHJfWKI BC-kjfk IIP6G£'M0GTII
TBO» W(r) RCIPO Cp(A)",d /HOIPO dUJC JKI CrtkIUJdTH, /HHOJKdI rum
Ch3pT0i,dTH H W(r) CIPO CrtdAOCTV» HCnrt'HATHCA RCIA8UJH0 JKIrtdA.
HH-k A»(B)BH EpdTipcKoiI IIP6Gfi1iTA0GTH T«OIH H Cd/Hopo CEEC
3* MATRAMH <HOH<HH KpAIdt0. 3 G?OH BlrthKOH IIdKpki III<UpCKOH
KHEECKOH,

BpdTTk TBOfi iHrhtKIHhHKTI.,

TO> HftE H RkiUJE.

Tit,4D17CE.RE:

PETRU MOVILĂ,

din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei, marei și făcătoarei
de minuni Lavre Pecerska din Kiev, fiu de domn al Țării Moldovenești,

Preastrălucitului și în dreapta credință luminatului IO[AN] MOISE
MOVILĂ, din mila atotputernicului Dumnezeu, domn, voievod adevărat
și legiuit, prin destinul părintesc moștean al Țărilor Moldo-Vlahiei, frate
dintr-o mamă.

Pace, Sănătate, Fericire și in scaunul domniei îndelungă ședere îți
dorește și se roagă pentru aceasta :

Deoarece dreapta atotputernicului Dumnezeu, o, prealuminate doamne,
preadorite și dintr-o mamă frate, te-a așezat în scaun, moștenitor al locului
părintesc, văzîndu-te destoinic sufletește și trupește pentru această dreaptă
cîrmuire, căci în tine fiecare poate a vedea clar eftYEVeiaV, âp&o8oc;iav,
EUaepieiaV, cpiXocrocpiav ical &K vtiniou euipoeiav pe care toate buzele
mulțumite de tine, le arată deschis ca o mare vrednicie; de aceea
dînd mulțumire lui Dumnezeu pentru atîtea binefaceri ale lui, dator ești
nu numai să ai grijă de tine, ci și să aduci folos supușilor, să te

' *Noblețe, dreaptă credință, evlavie, înțelepciune ți, în afară de aceasta
din copilărie, bună înzestrare.*

ocupi nu numai de cele politicești, ci și să te deprinzi întru cele duhovnicești, să te îngrijești nu numai de cele lumești, ci și de cele dumnezeiești, nu numai să stăpânești, ci și să fii pildă pentru supuși. Dar acesta îți aduce toate, fără neajunsuri, dacă iei asupra ta *td 1\$ dya&i\$ fipxovri Ka#rJKOvra*

Care sînt oare acestea? Căci știu că cunoști cele de trebuință, ca unul ce le-ai învățat din copilărie; pe scurt, deci pe acestea ți le înfățișez, cu dragoste de frate.

1*. La conducerea tronului tău întru cele politicești, să îplinești mai întii pe acestea : Să alegi și să numești în slujbe (officia) bărbați huni, evlavioși și vrednici a conduce, tot așa cum odinioară pe Moise, cel de-un nume cu tine, Ietro, socrul său, la sfătuit, zicîndu-i (*Ieșirea*, cap. 18): „Alege-ți din tot poporul oameni drepti și cu frica lui Dumnezeu, oameni drepti, urâsc lăcomia, și-i pune căpetenii peste mii, căpetenii peste sute” care și celelalte. Și adăuga : „De vei face lucrul acesta, (...) te va întări și Dumnezeu” *.

2. La judecări, vina să fie mai întii cercetată, și abia apoi hotărârea să fie luată, după cum Dumnezeu a poruncit prin Moise lui Israel (*Deuteronomul*, cap. 17) : „La judecată, ascultînd cele ce ți se spun, să cercetezi amănunțit, iar dacă va fi adevărat, atunci să moară vinovatul”¹.

3. Se cuvine să trăiești în pace cu toți cei dimprejur, așa cum a fost Abimelec (*Facerea*, 21) cu Avraam, David (*7 Paralipomena*, 19) cu Hanun, Solomon cu regele Hiram și alții.

4. Pentru libertatea patriei și a supușilor tăi să lupți bărbătește, după cum poruncesc cei cinci regi de la Sodoma (*Facerea*, 14), Debora și Barac (*Judecători*, 4)², Ghedeon și Eftae.

5. Să lupte împotriva dușmanilor, iar pe cei nevinovați să-i cruțe, este datoria oricărui conducător.

Dar toate acestea sînt politicești; mai însemnate însă sînt cele dumnezeiești. Care sînt acestea?

1*. Se cuvine celui pus în fruntea celor creștinești, mai întii, să se închine' credinței pravoslavnice celei adevărate, să fie evlavios să înmulțească și să răspîndească această [credință].

2. închinarea la idoli și toate amăgirile Satanei, potrivnice dreptei credințe și virtuților, să fie stîrpite din obiceiurile oamenilor și deznădăci-

¹ *Datoriile unui bun conducător.*

² Litera „~”, (= 1) lipsește din text.

³ Versetele 21, 23 (am reprodus traducerea după *Biblia*, București, 1968).

⁴ Citatul este un rezumat al versetelor 9—12.

⁵ în text, greșit: 14.

⁶ Cifra 1 lipsește în text.

nate din toată țara, după cum regii izraeliteni Asa, Ieremia, Ezechia și alții au făcut în vechime.

3. Să pui multă sîrguință pentru ca învățătura curată și dreaptă a bisericii sobornicești să fie cinstită și întărită.

4. 'Ev TQ 6p9-oSot;ia Kcti euaePeia' să urmezi pilda și purtarea părinților și strămoșilor tăi.

5. Să fii ctitor, ziditor și binefăcător al bisericii și al școlilor.

6. Să fii totdeauna pentru cei supuși un conducător drept, pildă a evlaviei, a cinstei, dreptății și tuturor virtuților.

7. Pentru a ști cum să domnești și ce să faci în stăpînire, ca toate să fie cu noroc, să ascuți buzele Domnului, care sînt sfătuitoarii spirituali preaînțelepți. Acest lucru l-au păzit împărații cei vechi, cînd Iosua Navi primea sfat de la Eleazar, Saul asculta pe Samuel, David pe Domnul, Ioasafat și Ahab pe Miheia, regele iudeilor, al lui Israel, și Edom pe Elisei, Ezechia pe Isaia, Sedechia pe Ieremia și ceilalți.

8. Să zidești și să înnoiești clădiri și biserici, în care să se audă neconținut adevărata slăvire a lui Dumnezeu de pe buzele binecinstitorilor lui, iar aceasta să ajungă pînă la scaunul său ceresc și să facă auzită puterea stăpînitorului.

9. Să păzești cu sfințenie, împreună cu supușii tăi, ceremoniile legiuite de Dumnezeu și de întreaga biserică și rînduite de pravilele sfinților părinți.

10. Tuturor supușilor tăi să le amintești cu osîrdie de pocăință și de rugăciuni și să faci aceasta prin porunci scrise.

Aceste virtuți, o, prealuminate doamne, care cunoști și vezi cît sînt de trebuincioase Măriei tale, cu atît mai mult acum cînd ești în domnie, domnie asupra celor spirituale împreună cu cele lumești, ți le-am amintit pe scurt, pentru ca întru toate acestea să înflorești. Mulțumire dînd lui Dumnezeu, îți doresc și mă rog să fii întru toate, și nu numai să fii, ci să le și înmulțești.

De aceea, pentru ca să poți aduce binefaceri țării tale întru învățarea evlaviei și a rugăciunilor, această carte ТрїцбСїов' ѳнфлорїт sau нЕвТЕїсхррїїов', înfățișată prin tipar în tipografia mea. Domniei tale prealuminate o aduc și o dăruiesc, împreună cu acest dar înfățișînd și dragostea inimii mele. Și tot din inimă rog pe ziditorul meu să păzească pe Luminăția ta sănătos, norocos și întru mulți ani, împreună cu Doamna, asemenea ție luminată; domnia ta și toată țara să le îmbogățească cu toate darurile

¹ în ortodoxie și evlavie.

² Triod.

³ Penlicostar.

și să le înconjure cu pace; bisericile, mănăstirile și tot cinul duhovnicesc, mare și mic, să-i facă rugători din inimă; pe dregătorii puși de tine să-i facă credincioși și drepecți, iar tuturor supușilor tăi, după ce i-ai așezat pe fiecare în slujba sa, să le întărească dragostea către stăpînul lor; doresc din toată inima ca toți nu numai să asculte de Prealuminăția ta, ci, mai mult, să și Înțeleagă și de aici să se umple de dulceață. Acum, dragostei frățești a Prealuminăției tale mă încredințez pe mine însumi, cu rugăciunile mele. Din sfînta și marea Lavră Pecerska de la Kiev,

Aț tău frate și rugător pentru tine.

Același de mai sus.

II.†

f. la

MOWA

DUCHOWNA

przy szlubie Iasnie Oswieconego P. Jego M. Pana

IANUSZA

RADZIWIŁA

Xia.zęcia na Biirach y Dubinkach,

Podkomorzego W. X. Litewskiego, Kamienieckiego
Kazimirskiego, Seywenińskiego etc. etc, Starosty,

Z Iasnie Wielmożna., Iey M. Panna.

MĂRIA

corca. Iasnie Wielmożnego Jego M. P.

IO WASILIA

Woiewody y Hospodara Woloskiego,

Wystawiony

przey Iasnie Przewielebnego w -Bogu I. M. Oyca

PIOTRA MOHILE

Metropolitę Kijowskiego, Halickiego y wszystkiey
RuSi, Exarchę S. Thronu Apostolskiego Konstantino-
polskiego.

† Transcrierea și traducerea în colaborare cu Elena Lința.

Archimandritę Pieczarskiego, w Cerkwi
Hospodarskiej iaskiej Dedicata Hierarchom
Bozym SS. Basilio, Ioanni et Gregorio
W. Monasteru Piecz. Kijowsk.
Anno D. 1645.

Ib *Na Herb Iainie Oiwieconych XX. Ich MM. PP.
Radziwilow y Iainie Wielmoznego Jego Moîai Pana
10 WA SILIA WOIEWODY y HOSPODARA
Woloskiego*

Przyiazn te. Gtowş Orlowi przydala,
Ktorş przy Sercu sobie podobala,
Gdy RADZIWIŁA uznala byc Gtowq.
Oblubienica: Motdawska Herbowa,
Orlowi przeto Glowş powierzyla,
(Maz Zenie Glowa) by iedna rzadzila.

2a Iasnie Wielmoznemu Panu a Panu

Jego Milosci Panu

IO WASIŁOWI

Woiewodzie y Hospodarowi

Ziem Moldawskich,

Spokoynego w dlugi wiek Panowania y Blogoslawnistwa
Bozego.

2b Cokolwiek nalezalo do zawarcia wiekuistej przyiazni
Przezacnego Domu W. Hospodarskiej M. z wysokim y
slawnym Domen Iasnie Oswieconego Xi^ze&a Iego
Moâdi Pana Podkomorzego Wielkiego Xiestwa Litewskiego,
przyacielskimi ushigami memi ochotnie *expleui*, w czym
rozumiem, ze *ie partibus bono Amico exoluendis*, od
W. Hospodarskiej Mosci mego wielce Milosciwego Pana
non arguar. Day Boze, abym y w nastşpuiacych Terminach
W. Hospodarskiej M. mogl *condigne* usluzye. A teraz
Iasnie Oswieconemu Xişztwu Wielmoznym Ich MM.
PP. nowym/ Malzonkom *omnia faelicissima* uprzejmym
afektem apprekowawszy, zyczş aby W. Hospodarska
M. moy Milosciwy Pan w pozny wiek przy powodnych
pomyslnosdiach z przyazni Xiazat Ich MM. ogladajac
wnuki y prawnuki dieszyl siş. *Desideria* przytym

198

przyiadelskie W. Hospodarskiey MiloSdi *explendo*, Mowş, ktoram uczynil przed szlubem Xia.zat Ich MM. czeŃdia. Polskim, czşgdia. Woloskim Iezykiem w cerkwi W.H.M. Iaskiey na ten czas *idiomate Polono* w druk podaom, usiluiac *hoc argumento*, znamenita. y przeslawna. przyiazn W. H. Milogi z Domem Xia.zecia Iego M. *quam gloriosissime* swiatu intimowad, y moiş przyiadelska. powolnoŃd iasnie y dowodnie W. H. M. commendowad, *quod utrumque dum fado*, wielce upraszam, aby ta praca moia *fronte et mente serena* od W.H. MiloŃdi mego wielce MiloSdiwego Pana byla przyieta.

W.H.M. Zyczliwy Przyiadiel,
Sluga

y ustawiczny Bogomodlca,

PIOTR MOHILA

archiepiskop,

Metropolit Kiiowski,

Halicki y wszystkiey RuŃi.

3a

MOWA

PRZY SLUBIE

MadroSd przedwieczna, rozporzadzaiac wysoka. swa. Niebieska. Hierarchia., dziewişd chorow anielskich (wedlug Dionyezego Swietego Areopagity) na trzy czeŃdi rozdzielila.

S. Dyonys.
de Caelesti
Hierarch.

PieruszŃ: *Throny, Cherubiny y Seraphiny*, blisko wysokoSdi Maiestatu swego, posadzila, aby od niey bez wszelkiego szrodku, gwiatlosd rozumu, madroŃd y umieietnoŃd do wypelnienia woli iey brala.

Drugq nizey, iako *Wladzy, Xiezstwa y Mocarstwa* posadzila; aby iako szrednia przez pierwsza., iako przez szrodkuiaca. tşz swiatloŃd madroSdi y umieietnoŃdi od niey brala y trzediey podawala.

3b

Trzeciq czeŃd nizey onych dwuch, iako *PaAstwa, Archanioly y Anioly* mied zezwolila, ktora aby od szredniey tez Bozskie dary przyiawszy, rozumnemu stworzeniu na ziemi, to iest czlowiekowi, podawala, onego strzegla, wola. Bozska./onemu opowiadala y do wypelnienia wszelkich cnot y przykazani Bozych prowadzila y prostowala.

Podobnym sposobem y ludzki rodzaj w cerkwi swietey swoiey ziemney na trzy stany rozdzielony mied chciala, to iest na stan panienski, wdowi y malzenski.

Te trzy stany ieszcze w Zakonie Przyrodzenia, przez onego wielkiego Patriarchę Noego w Arce oney, ktora byla figura, teraznieyszey Christusowey Cerkwie, Bog Wszemogacy przefigurowal, gdy w niey troie pietra miec kazal; y na pierwszym ptastwo iako lekkie posadzil, na srednim czyste zwierzeta, na trzedim wszelkie czolgaiaace się po ziemi zwierzatka chowad przykazal. Stusznie tedy panienski stan ptastwu iest porownany, ten bowieiu od wszelkich dişzarow, klopotow, nabywania maietnosci y trosk tego swietnich oddaliwszy siebie, potem modlitwa. y wszelkimi pobożnosciami się podnosl

Corinth. Ten bowiem ktory się ozenil, wedtug Pawla Swietego,
Versu 33. stara się o rzeczach swiata tego, iakoby się podobal ze-
nie. A ten ktory się nie zenit, albo ktora nie szla za ma.z,
stara się o rzeczach Panskich, aby byla swieta y ciałem
y duchem, y ta iest roznosd miedzy mşzatka. y panna..

4a Wysoki tedy iest stan panienski, nie tylko stad, ze
iest czystosdia. y doskonaloscia. cnot. rowny onym Thro-
nom, Cherubinom, Seraphinom, ale y stad, iz Pan y
Zbawiciel nasz w tym stanie przenaswięsza. y Nayczystza.
Pannę Matkę swa., ktora iak przed porodzeniem, tak w
porpdzeniu, iako y/ po porodzeniu czysta. panna. na wieki
zostaie, mied zezwolil: y sam Czlowiekem się stawszy,
Panice m na wieki zostaie.

Apoc. 14, Chwałę y wysokosd tego stanu Ian Swiety na Gorze
V. 1, 2, 3, 4, 5. Syonskiey widzial, abowiem tuz przy Bozym Baranku
... .terdziesdi y cztery tysiecy stali, maiacy Imię
Oyca iego napisane na czolach swoich, di piosnkę nowa.
spiewaia., ktora. iaden inszy spiewad nie moze: „*Cit sa,
ktorzy sie z niewiastami niepokalali, bo diiewiczami sa., ti
chodza. za Barankiem, gdiiekoluriek idiie, ti kupieni sa. z
ludii Pierwiastkami Bogu y Barankowi, a w ich Vitiech
nie nalazlo sie kłamstwo, albowiem bez zmazy sa. przed
Stolica, Boia..*”

• A nie tylko panienski stan w nowym Zakonie, iako w
Apostdach y w inszych swietych y zakonnikach, ma swois
wysokosd y zalecenie, ale y w starym ieszcze Zakonie nad

insze byl wywyszony, kto bowiem umarłych wskrzeszal, ogien z nieba uprasza, rzekom aby się rozstapiły roskazywal, niebo zamykai y odmykat, a w ostatku y na ognystym wozie iako do nieba (iako Cerkiew Święta Wschodnia rozumie) do raju iest wzięty, y żywo y dotad wedhig ciała zachowany, iesli nie panienstwo zachowujacy on wielki Prorok Heliasz? Ale co dziwniejsza, nie tylko za żywota panienstwo zachowuiacy, takowe wielkie nad insze proroki y sprawiedliwe ludzie cuda czynili, ale y po smierci kosci ich umarie wskrzeszac, iako Helizeuszowe godnemi się staly.

4b

Wysoki tedy iest stan panienski, y wielkimi darami od Boga uszlachcony, skad y wielkie ma swoje zalecenia, ale ze nam teraz o tym czas dhiiey mowic nie pozwala, o wtorym stanie wdowim wkrótce mowic będziemy.

Y ten stan srzedni iest wysoki a y swoje zalecenia, dla imitatiey pierwszego stanu w Pismie Świętym, tak Starego iako y Nowego ma Testamentu.

W Starym Zakonie tak Pan Bog ten wdowi stan uczscie zezwolil, iz niewiastom w czystosci y wstrzemięliwosci wdowiey mieszkajacym, nie tylko zwykłe świętym swoim dary dawal, ale osobliwy męztwa dar, nad ich słabe przyrodzenie, iako oney Iudith, y tey podobnym darowac raczył: ktorym y nieprzyiadela zwycięzyli, y lud Izraelski z wielkiego niebezpieczenstwa wyzwoliwszy, męźnie hetmansko triumfowali. Tak% ma moc czystosd, nie tylko w pannach, ale y wstrzerniezliwosci wdowiey, y nie tylko w Starym Testamencie, ale y w Ewangeliiey Swietey ma swoje pewne y wysokie zalecenia, osobliwie u Lukaszka Świętego w oney Annie Swietey, ktora żywszy z męzem swym siedm lat od panienstwa swego, a osmdziesi^t lat y cztery w wdowstwie mieszkai%c, nie odchadzala z cerkwi, postami y modlitwami sluzyla Panu w dzien y w nocy: ta dla czystoãdi swey wdowiey, nie tylko prorockiego ducha godna się byc stala, ale nad insze wysokie Patriarchy y Proroki Messiasza doczekawszy się, oczyma swemi ogladala y mowila o nim y prorokowala.

^

Versu 36

5a

Wysoki, tedy iest y ten stan, ktory dla czystoãci/ y wstrzemięzliwosci od niektorych Doktorow Świętych

meczenskim iest nazwany. Szredni iest dla tego, iz cielesnych roskoszy, kłopotow y frasunkow malzenskich doznawszy, wstremieiliwosc zachowuie, stan panienski imituiac: o tym stanie lubowy wiecey tak z Starego iako y z Nowego Testamentu mowic przystalo, ale ze nam o tym dzisieyszy akt mowid nie pozwala, do trzediego stanu, który iest malzenski, przystşpuie, o którym nam własnie teraz mowid przystoi.

Dla iakieyby przyczyny ten stan malzenski trzeci y nizszy w Cerkwi Bozey byl, y dlaczegoby do onych czolgaiacych się po ziemi zwierzat przyrownany? Przyczyny inszey nie widżş, tylko dla ciezarow malzenskich, to iest: okolo wygody ieden drugiemu, okolo wychowania dzieatek, y dla trosk y frasunkow, ktore okolo nabywania maietnosci, a w ostatku gwoli cielesnych roskoszy zazywania, iakoby po ziemi czolgaiacy się byd zda. Do tego, iz od tych dwoch wyszszych skromnosdi y wstrzemişzliwosci się naucza: powinni bowiem malzonkowie podczas swiat, postow y modlitw od spolkowania cielesnego do czasu wedlug Pawla Swietego z spolnego zezwolenia, wstrzymwad się; ma iednak malzenski stan swoje pewne w Cerkwi Bozey zalecenia. Iesli bowiem panienski stan czystoScia aniolom się rowna y wysoko się ai do nieba podnosi; nieposledni iednak iest y malzenski, który splodzeniem y wychowaniem pobożnego potomstwa chwalsz Boz^ rozszerza, Cerkiew y Niebo napelnia: iesli panienski stan ma ztad/ pochwalş y swoi^ wysokosc, iz Pan y Zbawidiel nasz Iesus Christus Przenaswişsz^ Matkş swę y siebie samego w nim mied wiecznie chdial, niemniey w tym stan malzenski panienskiemu iest rowny, kiedy lubo Pannş na wieki zostai^c^ Przczyst^ Matkş sw^, pod zaslon^ malzenskiego stanu. Pan mied chdial, wedhig swiadectwa Lukasza Swiştego: „*Poslany iest Aniol Gabriel od Boga do Panny Poszlubioney Meiowi, ktoremu bylo itnie Iozeph*”. Y sam Pan, lubo nie w cielesnym, ale duchownym, z Cerkwi^ oblubienic^ swoia^ w wiecznym nayduie się byd malzenstwie. Iesli tedy wysokie dway wyszsze stany ktoremi się niebo napelnia, zarownie wysoki iest y malzenski stan: nie tylko bowiem samym w nim pobożnie zyiacym do nieba wchodzid nie zabrania, ale y z niego wychodzace

Ad Eph
Cap. 5,
Versu 32
oa

prorocy, apostołowie, męczennicy y niezliczone mnozstwo świętych y sami w czystości panienskiej y wstrzeźliwości wdowiej mieszkający, wojujący, y triumfujący. przyozdabiają. y napelniają. Cerkiew. Iest tedy niemal we wszystkim równy wysokość, malzeński stan dwóm wyższym stanom, a nie tylko równym, ale y wyższym go. Ią być nad one widzą, a to, gdy go Pan y Zbawiciel nasz między siedmiami, tajemnic albo sakramentów w Cerkwi swojej świętej miśce chdial, według nauki Pawła, Świętego, który mówi:

ΤΑΙΣΤΗΝ ΤΙΣΙΝ ΗΜΕΙΣ «ΤΑΥΤΑ To iest, sakrament to albo tajemnica to jest wielka; który sakrament w malzeństwo pobożnie wstępującym y mieszkającym, laskę *ex opere*

operis, to iest, z zasługi ma, k panskich daruie. Tamte zaś dwa stany nie mogą. mię takowej laski, chyba *ex opere operantis*, to iest z dzieł swoich y uczynków dobrych, która. sami sobie przez się zasłuzą powodem osobliwej laski Bożej. Wyższy tedy iest zaprawdę nad te dwa malzeński stan; a ze iest tajemnic^o albo sakramentem w Cerkwi Świętej y przyczyną. laskę podawiają., stad najpierw daie się znać, gdy iest od Authora samego sakramentów, to iest od Boga w raju ieszcze postanowiony iako księgi rodzaju świadca: „Y stworzył Bog człowieka na wyobrazenie Boze, stworzył go, mezczyźne y niewiaste, stworzył ie y błogosławił im, mówiąc: rozradzajcie się y rozmnażajcie się, y napelniajcie ziemię”.

To ieszcze na początku w raju było.

W Zakonie zaś laski Pan y Zbawiciel nasz Bog prawdziwy y człowiek doskonały, 'malzeński stan w Kanie Galilaei praesentia. swoją. y Przenajczystej Matki swej kohonostował y przymiarami cudów obdarzył y sakramentem w Cerkwi swojej w onych słowach u Mattheusza Świętego pdozonych: 6xtt Erv COMIT*, MAO*IKW A* < P43A8uifk. To iest: co Bog złączył, człowiek niechay nie rozłącza — byd postanowił, według wyżej pomienionych słów Pawła Świętego: Τις cU ΗΜΕΙΣ ΙCΤΤΙ. „Sakrament to iest wielki; « Ią mówie w Christusa y Cerkiew”. Wielkim sakramentem Apostoł malzeństwo nazywa dla wysokości rzeczy, której iest znakiem, to iest, tak dla złączenia się dwóch/ natur, bożskiej i ludzkiej w iednej personie Syna

6b

Bozego, iako tei dla duchownego malienstwa Christusa Pana z Cerkwi^, w ktorym si^ werifikuiq. s^owa one: Gir» PA\H wCaitrrk «ĀĀĪ wtv,i cōiro H MdTip-i, H nPHAAmHIV. C A KD» «H-t CIOH H BSA<Td Wīd 8R IIAO(T) IAHH8. T O iest, „*przetoī opuiti czlowiek oyca swego y matkū, a przylqczy sie do zony swoiey, i oba bgd<\ w iednym cieie*". Abo- wiem opuScil Boga Oyca, nie przez rozlaczenie si^, bo iest onemu spohstny, ale przez pokazanie si^ wedlug Pawla Swietego w postaci sluzebniczey: Gat BMAAH, Spāni» pēsa nPHAAk. To iest: „*Wyniszozyl samego siebie przyiawszy postat slugi*". Opuicil matkū, to iest synagogū zydowska, a przylaczył si^ do Cerkwie przez miłoŕd, iako do wasney oblubienice swoiey. A ie Christus Pan ma cialo, ma tez cialo y cerkiew, przetoī s^ dway w iednym cieie: stad daie si^ znac ze iako s^owo Boie od ciala Christusowego, y iak Christus Pan od Cerkwie swoiey nigdy si^ nie odlacza, tak malzonkowie po zlaczeniu si^ w stanie malzenskim, nigdy rozlaczac si^ nie moga, iako Swi^ty Pawel naucza: MSIKATAIA «IHA, jKmSwq» M8*8, HPHIASAHAA i c n SAHOHOMI, AUK AH *I «MpiTfc «8*1» IA, PJ3(A)P*UIH(T)CA W(T) SAKOHA M8*IBA. T O iest: „*Niewiasta maiaca meza, poki mei iyw, obowiazana iest zakonowi, lecz iesliby maz iey umarl, wolna iest od zakonu meiowego*". Y/ na inszym mieyscu: ©«IHHSIUHMCA SAitipAiAto HI A3T», HO rCc~)A<: JKihT W(T) M8KA HI PA3A8MATHCA. To iest: „*W malienstwie bedacym rozkazui^ nie Ia, ale Pan, ieby sie zona od meia nie odlapzala*". Iest tedy mal- zenstwo sakramentem, poniewai iest znakiem widomym swi^tey niewidomey rzeczy a znakiem nie prostym, ale oraz y znakiem y przyczyna, laskū *ex opere operato* daiacq. godnie wen wst^puiacym. Daie tedy sakrament malienstwa swi^tego takowa^ laskū malionkom: naprzod iz zlaczenie ich, ktore w wszetecznicach iest, brzydkoŕci% y grzechem smiertelnym, za co Bog takowych b^dzie sadzil wedhig Pawla Swi^tego: „*Malienstwo iest uczsāiwe, loze niepohalane*".

Ad. Phil.
et 8

Ad. Corin.
Cap. 7.

7a

Powtore daie im t^ laskū, aby miłoSc duchown^ ie- den ku drugiemu zachowali, ktora^ im Pan Bog z nieba Duchem Swi^tym wlewa y ktorey mied sami z siebie nie mog^: Bo gdy Apostol naucza m^ia aby tak milowat

7b

zone swoia., iako Christus duszę mihiie, podniosła. y duchowna miłość ku zenie, okrom oney przyrodzoney malzenskiej, mied mu kaie, aby tak na zonę swoję patrzył y tak ia. na sercu miał, iako Christus duszę pobożna. y sobie wiarna. mihiie. Tey miłości bez laski bożey mied maz nie moze, muai ia. tedy mied od Boga moca. tego sakramentu. *Toi* się o zenie mowi, takiey czsdi z samey siebie ku mżowi mied nie moze, iaka. ma dusza. dobra., usprawiedliwiona., ku Christusowi Panu y Bogu/ swemu, to ia. tedy z nieba od Ducha Swietego mied ma. O wielkiz to dar boży w swietym maizenstwie z ktorego mocna pomoc do zbawienia roádie, gdy takie serca ku sobie y tak swiete mysli mied beda., iuz tam niezgoda nie zayrzy, iuz tam pokoy y wielka przyiazn y zyczliwoád nad ludzka. większa. iednego ku drugiemu, iuz tam wdzieczne y mile pomieszkanie y siódkie towarzystwo, gdy ta duchowna przyrownana Christusowey miłość między nimi zakwitnie.

Sap. 8, 21

Po trzedie usmierza w nich zadze cielesne, przez powędia.gliwoád w zatrzymaniu wiary malzenskiej, zmarniaiac ich wedhig rzeczzonego od medrca: Иѡѡ(х) БК« ИИИИ ИИ S8A" «ѡ3A(P3AH«K 44И ИИ Efi AACTL. TO iest: poznalem iz inaczey nie mogę byd powsdia.gliwym, azby mi Bog dai.

8a

Po czwarte — sposobnymi ich czyni do wychowania dziatek w wierze swiętey prawoslawno-katholickiey y w pobożnoádiach wiary chrzeádianskiey. Urodzid bowiem ie, lacny y pospolity z pogany y bestiami dar spolny y wychowad ie w cnotach niektorych y poganie moga.. Ale wychowad ie na wiarę y pobożnoád prawoslawno-katholicka. y zbawienia dostapienie, to dar iest boży ktorego rodzice bez osobney laski bożey mied nie moga.. A moca. tego sakramentu malzenstwa swiętego brad go moga., iesli baczenie y rozum prawowierny chrzeádianski maia..

1. Tim. 2.

Na koniec y to dar iest bozski, ktory się pobożnym malzonkom przez ten sakrament daie, aby znofid mogli wszelka. nędzę y niedostatki y niedoskonoładi/ w oby- czaiach ieden drugiego, y wszelkie diżary malzenskie.

Te cztery dary bozskie Apostol Swięty do niewiasty mowiac tak wylicza: A ona zbawiona będzie rodzeniem

dłatek, iesli trwac bsd&e w wiernosci y milosci y poswieceniu y miernoSci.

Pierwszy tedy iest dar iz wiarş ieden drugiemu dotrzymawaia., a w cudzolzstwo nie wpadaia..

Drugi, iz godnie w miłoaci mieszkaia..

Trzeci, iz loze swe od zmazy poswiecaia..

Czwarty, iz pow\$<5ia.gliwie czasow swoich zostawac z soba. moga..

Tak tedy poniewaz od authora sakramentow malzenstwo iest postanowione y poniewaz iest znakiem widomym rzeczy swietey niewidomey y przyczyna. laskş podawaiaca., nieomylnie iest w Cerkwi Swietey Wschodniej sakramentem, zaczym tym samym wyszszze iest malzenstwo niz stan panienski y wdowi.

Sluszna przytym *Wam, Przeswietni Oblubiency*, wie-diiec y to, dla iakich przyczyn malzenstwo iest od Boga postanowione, iako do niego wstşpowac y iako w nim siş sprawowac, abyacie siş mogli Panu Naywyszszemu podobac y obiecane na ziemi blogoslawienstwo dostapiwszy, dobra niebieskie dostapic godnemi siş stali.

Trzy przyczyny z Pisma Swietego naprzednieysze byc widzş dla ktorych Pan Bog malzenstwo postanowil.

8b

Gen. Cap. 2.

Pierwsza iest przyczyna, aby mogl czlowiek/ na tak cişzki zywt miec towarzysza y pomocnika, tak bowiem Pismo Swiştę mowi: He A»SP» HÁKS BUTH «AHHOMS, COTIOPHM IM8 ~~niçMHKd~~ no HIMS. T O iest: „*Nie dobrze czlowiekowi byâ iednemu. Stworzmy mu pomocnika podobnego iemu*”. Ta iest pierwsza przyczyna dla ktorey malzonkowie poymowac siş maia., aby ieden drugiemu co ku wypelnieniu cnot, miłoaci bozey y blizniego wszelkich poboznosci y przykazani bozych, y do znoszenia dişzarow malzenskich towarzyszem, rada. y pomoca. byl. Ten iest pierwszy cel dla ktorego y *Wy, Przeswietni Oblubiency*, w stan swiety malzenski wstşpuiac; *primario* nie na co innego pilniey patrzac intenti^ swoiş do przyşcia onego, do intentiey rayskim onym oblubiencom od Boga naznaczoney conformowac ma<5ie: Bog bowiem wszechmogacy gdy mial Ewş stworzyc, sen wlozyl w Adama, ktory to sen oycowie swişti Pisma Swiştęgo wykladacze, *extasim* rzeczy niebiskich byc

206

Pron. 19 wykładaia/. Concluduiac ze myslq. do Boga podniesiona,
 a zamknionemi smyslami malzonkowie poymowac się
 mai^, bo nie smysly ani rodzice, ani dostatki, dobra daiq.
 malzonkq, ale sam Pan Bog, iako nas mędrzec naucza:
 9a A»*)' H HAWETA paSA^AAIOT' W(T)HCcC H4AW/MI, W(T) r(C)A
 we COHCTJMTCA xtm M8AP<IIA M8<KCIH TO iest: Dom y
 maiętnosc rodzawaiq. oycowie dziatkom, a od Pana
 zona rostopna przylacza się męzowi. Nie *primario*
 tedy dla bogactw, iako Adoniasz Abissag sobie/ w mal-
 zenstwo poiad chdial, ktoremu dla tego Duch Swięty przez
 3 Reg.^Cap. 2, Salomona powiedzial: „*Dzii bediie zabit Adoniasz*”, ale dla
 samego nappierwiey towarzystwa y do wszelkich pobo-
 nosdi pomocy y do znoszenia niedolęznosci ieden drugiego
 poymowad się maia^

Secundario zas *modo* moze się y na dostatek y bogac-
 stwo y dobry posag, bez grzechu mied baczenie: pierwsz%
 przyczynę za fundament zalozywszy, gdyz do znoszenia
 dięzarow malzenskich sluzq. y z nich niemala iest y tym
 stanie pomoc. Takze y zanosd domu kto w tym stanie
 upatruie, nabywaiac sobie potęznych przyiadial y powin-
 nych, nie grzeszy; iednak te przyczyny nie maiq. byd do
 malzenstwa pierwszemi, ale ostatniemi y podleyszemi.

Thob. 8 Wtora iest przyczyna splodzenie dziatek ku rozmno-
 zeniu chwaly Boga Wszemogacego, tak bowiem Pan Bog
 stworzywszy męza y zone, blogoslawil im mowiac: *Ptc-*
THTCCM H MHOJKHTICA H HamAHIAHTc 3CAMK, To iest: „*Rosââie*
 y *mnoitie sie y napelniayâie ziemię*”. Z takowa^ intentiq.
 y on Swięty mlodzian Thobiasz w malzenstwo wstę-
 puiaac do Pana mowi: Panie, ty wiesz, zed nie dla
 zbytku biorę siostrę moię za zonę, ale tylko dla milosdi
 potomstwa, w ktorymby bylo blogoslawione imit twoie
 na wieki wiekow. Y aniol Raphael tegoz Thobiasza
 nauczaiaac, iakim się umyslem zenid ma mowi: *ИпиHMcиH*

gjj A*«S C\ CTPâX.*.*^ nCjAHHMk, EQCC rM«A' P*AH, H»KCAH/ AImmHU,
BNW A* •' diMCHH (itfiAMAitM) EATOCAICHC' I' CkUrt^' HêCA^AHUIH.
 To iest: Wezmiesz pannę z boiazniq. pansk^, więcey chęcia
 dziatek, nizli luboâdiq. zdięty, zebys w nasieniu Abra-
 hamowym blogoslawienstwa w syniech dostapil. Tq.
 intentiq.*primario* po pierwszey kazdy pobożny chresdianin
 wstepowad ma, a nie dla pięknosdi urody, albo zadzy

Gen. 6

cielesney: tych bowiem ktorzy dla piętknoadi y zadzy
cielesney w malzenstwo wstępowali, srodze Pan Bog
pokaral, iako Pismo Swięte o nich mowi: EHA^BU"
CUHOII EKJH A W * MA»kkKCKK» BKO cihi KPICHKI, noAiui A cist
«k ĩKHKI W(T) »CHX", «JKI HSSPIUM. To iest: „Wiffeęę synowie
bozy corki ludzkie, ii były piekne, wiieli sobie za zony
ze wszystkich, ktore obrali". Ale shichaydie co przediw
takiemu malzenstwu Pan Bog mowi: Hi HAWT" AX* «»n
npiEUBdIH BO MATi»itEKK CHVK, 3IH(, C8T" IAOTK* To iest: „Nie
bedzie trwal duch moy w ludiach tych, poniewaz sa_
cialem" y dla tego iz cielesni byli, potopem sa. pokarani.

jQ.

Iednak kto za fundament sobie wtora. przyczynę po-
lozywszy, iesli *secundario modo* na urodę patrzy, moze byd
bez grzechu, bo y Iakob Patriacha zone obieraiac, wolat
Rachelę obierad gladka., anizeli Liia. szpetna., co czynil
bez grzechu. Dla miłoadi tedy diiatek ktorzyby nie dla
waszey tylko udiechy y rozmnozenia familiey, ale *primaria*
aby się w nich imit Boga wszecz/ mogacego w Troycy
Swiętey iedynego na wieki chwalilo, y Wy, *Przeswietni*
Oblubienicy, poymowad się madie, dla czego, gdy Wam Pan
Naywyszszy obiecane da doczekad potomstwo, nie w
swieckich roskoszach, mqdrodzi y obyczaiach wieku tego.
tylko, ale krzestem swiętym odrodznvszy, *primario*
w wierze swiętey prawoslawnno-katholickiey, w cnotach,
poboznoadiach y zachowaniu przykazani bozych wychowad
y dwiczyd ie, starad się madie: aby się z nich nie tylko
swiat napemil y dieszyl, ale aby się przez nich prawdziwa
chwala boza rozmnazaiac, cerkiew y niebo nimi napel-
nila, a wy abySdie godna. zaplatę starania y pracy swoiey
w niebie otrzymad mogli.

1 Cor Cap 7
V. 1 et 2.

Trzedia przyczyna iest, dla ktorey malzenstwo od
Boga iest postanowione, uwarowanie się wszetecznstwa,
y na niepouadia.gliwoSd lekarstwo, iako Pawel Swięty
naucza mowiac: AOEBO MARS ĩK(H)ie HI nPHKdCaTHCA, HO EA8A«-
A**H1A PAAH KOHĪKA» ca»» JKHS A* HMAT' H KiiaWA* w<H4
CB»irw MSJKJ A« HAAJT-K. To iest: „Dobrze iest czlowiekowi
nie tykaâ sie niewiasty, ale dla porobstwa, niech kaidy
ma swoje zone y kazda zona swego meza niechay ma".
Nie dla uczynku tedy cielesnego y dla roskoszy cielesney
z iego pochodzacey, ale dla tego aby się czlowiek ktory

10b

w czystoici panienskiej albo wdowiej mieszkać nie może, przez wsteczeństwo, obraży Maiestatu bożego uwarował mógł. W małżeństwo wstąpił Duch Święty pozwala, który tak mówi: «CITA ÎCHHTSA BI «cfc(x) H AOÏKI HICKSIPHÏ EA8AHHKW(M) !K(H nptAIOSOARIMt CSAHTTI En». To jest: „Uczciwe małżeństwo we wszystkim y lozie niepokalane, a wsteczniczy y cudzołozniczy Bog będzie sadził”. Strzeć się tedy wszystkim potrzeba, którzy w małżeństwo wstąpił, umysłu albo celu ożenienia się swego dla roskoszy cielesnej, nad takowemi bowiem szatan moc miewa, iako anioł Raphael do Tobiasza mówi: GiH BO HÏKI CHÏ< JKHATCA, mw A* Eri W(T) ct> H u(r) CBOirw 8A>A w(T)roH«RTi, H CBOIMS AIO3A(HTÏ9 CHH(HACTOATI, BKW KOHh H MCIUI HA>KI H'kcTb, PA38MA, HA(A) CHHHIMH A'AVOHI HAUT' BAA(CT). TO jest: Ci, którzy w małżeństwo tak wstąpił, że Boga od siebie y od serca swego wyrzucał, a swej lubości tak dosyć czynił, iako kon y mul, którzy rozumu nie miał, nad temi czart moc ma.

Madie tepey, Przeswietni Oblubienicy, y przyczyny dla których Pan Bog małżeństwo postanowił y przestrogi z Pisma Świętego, czego się warował madie, abyśdie godnie w ten stan święty wstąpiwszy, laskę boż^, którą ten sakrament daie, przyiad mogli. Powinnisdie przy tym vota, które ieden drugiemu czynid madie, wcale zachował. To jest: Naypierwey wzajemny, małżeński miłosd; miłosd bowiem małżeńska nie tylko w domu wszystko sporządza y iakoby *in dies* dobro buduje: ale też y Naywyższego

jj.

Pana Maiestatowi jest przyjemna, iako/ o tym madrosd bożskamowi: TPÏAÏH SKPACHXCA H CTAX* KPACHA K-P<(A) r(c)A«AV» H HÁKH: IAHHOAWCAÏMT, BPATIH H APŠÏK«CTBOAM BAHÏKHHTD» H ÎKIHA H MÏJKI (PA> CI CÏÏÏD corA«ŠioTCb»« To jest: „Trzy są, rzeczy

Sirach, 25. Versu 1.

które mnie zdoabia_, a sławam się pieknq_ przed Panem y przed ludzmi: zgoda brati, przyjazn bliznich y zona i maz, gdy sie z sobę dobrze zgadzajal'. Apostol Paweł, pobudzaiac małżonkow do wzajemnej duchownej miłosdi, mówi:

Ad. Eph. 5.

AISÏKII, AKŠHT< CIOA JKIHU. TO jest: „Mezowie, miłuitie swoje żony”. Gdzie zaraz sposob opisuje tey duchownej miłosdi, aby nie była zmyślona y zbyt uczesna cielesna, ale aby pochodziła z czystego y szczyrego serca y z

prawego chrześcijańskiego przedsięwzięcia: UKOJKI X-C IO(3)AIO-BHA' I(CT) uniții. To iest: Iako Christus Pan umilował cerkiew.

Ad Cor. 1, Cap. 7, Versu 4. Po wtore trzeba zachować małżonkom wzajemna małżenska wiara, iako apostoł święty naucza: JKtHi CIOH(M) fcaOAw Hi •AM'fcfT', HO AttJJKi; T4KOJKAI H AttJJKI Hi IA4A*fcfT'k c n n n n i -rfeAOMi, HO mmt. To iest: Zona nie ma w mocy ciała swego, ale ma, także y mai nie ma w mocy ciała swego, ale zona; kto bowiem z wiary małżenskiej występowad y one podeptad się wazy, takowych iako apostoł mowi, Bog sadzid bșdzie.

1 Cor. 7 Versu 2. 11b Po trzecie powinni małżonkowie ieden drugiego szanować wzajemne; tak bowiem Paweł Święty do małżonków mowi: JKtHi «šIKT» AOAJKHOI iAroiOAHtf A* «O3A«T\ T4KOJKAC H JKCHA «šIK8./TO iest: „Maz niechay zenie powinna, zyczliwoic oddaie, także y zona mezowi”. A Piotr Święty mowi:

1 Petr. 3, Versu 7. Meiowie także mieszakaiac z zonami swemi wespól, wedle umieitnoiti, iako siabszemu naczyniu niewieściemu wyrzadzaiq uczUiwoic”. Uczšciwoš-5 tedy y uszanowanie przystoynne wzajemnie małżonkowie powinni sa wyrzadzad. Zona mšiovi iako głowie, a maz iako własnemu ciału, „zaden bowiem, wedhig Apostoła, nigdy ciała swego nie miał w nienawiUi, ale ie wychowywa y ogrzewa, iako i Christus cerkiew”.

Ephes. 5, Versu 29.

A w ostatku tak powinien miłować y szanować kazdy maz swój zony, iako samego siebie, a zona niech się boi mšza swego.

Po czwarte, przy tych trzech wzajemnych powinnościach sama małżonka powinna iest mšzowi swemu iako głowie poshiszenstwo oddawad, wedlug nauki apostoła swietego który mowi: JKIHU, CIOH(M) Mš-KI(M) noHtHfJfrio mo TA?, 34Hi Mš«T» ICT' TAAIA mați, BKOJKI H XT TAAIA UJTKIH. To iest: „Zony niechay bedq, poddane metom swoim iako Panu, abowiem maz iest głowq, zony, iako y Christus iest głowa, cerkwi”. Powinna tedy małżonka swemu mšzowi poshiszenstwo y poddanstwo oddawad, ale nie slepe, lecz

Tipărit: swietego.

12a

diskretne, iako cerkiew oddaie Christusowi, to iest, we wszystkim tym co się z wolq. bozq. y z wypelnieniem przykazani iego i z dobrymi y/ pobożnymi obyczaiami zgadza, poslusznq. byd o wszeki powinna. Ale iesliby uchoway Boze maz malzonkę do przeciwnego tym posluszenstwa podiagal, to iest: albo do odstapienia wiary prawoslawney-katholickiey, albo do iakiego grzechu popelnienia bynamniej w tym posluszna byd nie powinna: wiediied bowiem ma m%z iz zona nie z pięty meza, ale z boku iego wziata iest y dla tego nie iako niewolnikowi *absolute* y przykrze w czymby chdial, ale iako towarzyszowi, w czymby się z wolq. bozq. zgadzalo, ma roskazywad, a ona iemu iako glowie i panu we wszystkim tym poshiszna byd powinna. Y Sara bowiem, wedlug Piotra Swiętego, posluszna byla Abrahamowi, panem go nazywaiac.

j Q.. 1

V. 24

12b

Powinna przytym malzonka swego męza wszelkq. sw% pokor%, cichoScię y lagodno&ię do nabozenstwa, postow, częstych modlitw, ialmuzn wszelkich pobożno&di, iako sklonniesysza do tego naturę maiaca, przykladem byd, pobudzad y pochop dodawad, a osobliwie iesliby m%z byl nie prawoslawney albo chwieiacey się wiary, wszelkie staranie przylozyd ma, aby go do wiary swietey nawrodid, albo w niey zmocnid mogla, a to tym sposobem ustawicznie Pana Boga czestymi y goracemi modlami y Izami o iego nawrocenie proszac, poszczac y ialmuzny daiac y kaplanow aby zan ofiary bezkrewne Panu ofiarowali uzywaiac. Dobra bowiem takowey malzonce pobożney, Pawel Swięty w tym otuchę daie mowiac: ГТНТСА МВЖТ» Η&φΗ&Κ - *xwb stpHofi*. To iest: „*Po&wiecon bywajmai niewierny przez zone wiernc!*”, iakoby rzekl: często się trafia ze maz niewierny nawrocon bywa do wiary swiętey przez zonę wierną..

I. Tim. 2, 11.

Powinna przy tym malzonka dobra, aby swarow y kłopotow uchodzie mogla przy poudanstwie y dierpieniu, milczenie zachowad. tym bowiem wszystkie niepokoie domowe oddali, dla czego y Swięty Pawel naywięcey na bialej glowie milczenie wydi^ga, gdy mowi: JKCHA «T» >(3MOAIIH AA SIHTCA Cit ICARHAtli nOItOptHItAMI. JKtH'fe SIHTH HE noicA'biaw, HH BAJA^TH AISJK(MI, HO EMTH «I itAtOAita. TO iest: „*Niewiasta niech sie uczy w milczeniu z wszelkim*

poddanstwem, lecz nauczaï niewieïaie nie dopuszczam, ani wladaï mezem, ale byi w milczeniu". Nad insze wszystkie cnoty iako lilia miedzy kwiaty niewieïacie milczenie przebiia, gdy niewiasta usta zawiera, gdy nie iest swiegotliwa y swarliwa, gdy woli milczef y cierpief, nizli mowif, wszystek pokoy w domu zostaie.

Mafie tedy y o tym wkrótce naukę, iako vota malzenskie, ktore ieden drugiemu przed Panem Bogiem oddawad mafie, zachowaf powinni iesteãfie, *Przeswietni Oblubiency* y iako w tym stanie malzenskiem zyiã Panu Bogu siš podobaf mafie.

Zaczym skracaiã iuz do was moiš mowš, Pana naywyszego, ktory Was do tego stanu poworywa, proszš, aby Was wedlug proib naszych, ktore tu za Wami przed Maïestatem iego wylewaf bšdziemy, prawica. swoia. bozskq zlaczenie Wasze, tak ublogoslawif raczyl, abyãfie wszelkie cnoty y po/boznoãfi y przykazania iego pemiac, w niezamierzone lata na laskš iego swištly sobie zarabiaiac, w zgodzie y miłoãfi swietey az do zgrzybialey staroãfi zyli y znal nayprzedniejszy malzenskiego blogoslawiencwa przy wszelkich duchownych y cielesnych darow iego o obfioãciach, syny synow swoich, az do czwartego y piatego pokolenia, ku chwale bozey, ku podporze rzeczy P. y Ozdobie Iasnie Oswieconego Domu W. X. M. ogladali.

Amen.

TRADUCERE

f j.

Cuvîntare duhovniceascã

la cununia Prealuminatului Pan *Ianusz Radziwil*, prinș de Birze și Dubnice, cãmãraș al Marelui Ducat al Lituaniei, staroste de Kamenica, de Kazimierz, Seywen etc, etc, cu *preamãrita* domnișã *Mãria*, fiica preamãritului domn *Iofan] Vasilie*, Voievod și Domn al Moldovei, rostitã de prea venerabilul întru Dumnezeu, pãrintele *Petru Movilã*, mitropolit al Kievului, al Haliciului și a toatã Rusia, exarh al scaunului apostolic constantinopolitan, arhi-

212

mândrit al Lavrei Pecerska, în Biserica domnească din Iași, Închinată ierarhilor dumnezeești, sfinții Vasilie, Ioan și Grigorie.

în Lavra Pecerska din Kiev.
Anul Domnului 1645.

La Stema Prealumițiilor Prinți Radziwil și a Preamăritului Io[an] Vasilie Voievod și Domn al Moldovei

Această prietenie Cap Vulturului aduse,
care la inimă cu drag îl puse,
Cînd primi să-i fie cap Radziwil
Mireasa; stema moldoveana
Astfel Vulturului Capul încredința
(Bărbatu-i Cap Femeii), ca singur să conducă.

Preaputernicului domn preamilosiv Vasilie, voievod și domn al Țării Moldovei, domnie în pace și în lung veac și binecuvîntare de la Dumnezeu.

Am împlinit * cu plăcere prin serviciile mele prietenești tot ce a fost de trebuință pentru încheierea unei legături veșnice între preacinstita casă a Măriei tale și înalta și slăvită casă a prealuminatului domn cămăraș al Marelui Ducat al Lituaniei, și de aceea nu mai vorbesc despre serviciile făcute de mine; ca bun prieten¹, pentru Măria Ta, Domnul meu milostiv. Să dea Dumnezeu ca și în viitor să pot sluji în chip demn² pe Măria Ta. Iar acum, dorind prealumițiilor, preamăriților prinți, noilor/căsătoriți, toate fericirile³, cu dragoste deplină, doresc și Măriei Tale, Domnul meu milostiv, ca la adînci bătrînețe, după nenumăratele împliniri ale Domniilor lor, să te bucuri de nepoții și strănepoții născuți din acești nobili prinți.

împlinind dorința • prietenească a Măriei Tale, cuvîntarea pe care am ținut-o la nunta străluciților prinți,

¹ De zimbri (Aluzie la stema Moldovei).

* în origini, în limba latină : *expleui*.

² *de partibus bono Amico exoluendis... non arguar.*

³ *condigne.*

⁴ *omnia felicissima.*

• *Desideria... explendo.*

rostită parte în limba polonă, parte în limba română, în biserica Măriei Tale din Iași, am dat-o acum la tipar numai în limba polonă. M-am silit prin aceasta să arăt lumii cât de slăvită și de însemnată este legătura încheiată de Măria Ta cu casa Domniei Sale Prințului și să încredințez totodată Măriei Tale o dovadă clară de prietenie, ceea ce, dacă am izbutit, rog ca această lucrare a mea să fie primită de Măria Ta, Domnul meu milostiv, cu bucurie și suflet senin. Al Măriei Tale iubitor prieten, slujitor și veșnic rugător lui Dumnezeu, Petru Movilă, arhiepiscop, mitropolit al Kievului, Haliciului și a toată Rusia.

^

Cuvîntare la cununie

înțelepciunea eternă, orînduind înalta sa ierarhie cerească, a împărțit cele nouă cete îngerești (după Sfîntul Dionisie Areopagitul) în trei părți:

De ^aelesti
Hierarch •

Prima : Tronurile, Heruvimii și Serafimii, aproape de înălțimea Măririi sale i-a așezat, astfel încît fără altă mijlocire să capete lumina minții, înțelepciunea și îndemînarea, spre împlinirea voinței sale.

A doua: Stăpînii, Domniile și Puterile le-a așezat mai jos, ca prin mijlocirea primei să capete lumina înțelepciunii și îndemînării și să o dea celei de a treia.

3b

A treia parte: *Principatele, Arhanghelii și îngerii* a binevoit să-i așeze mai jos decît cele două, pentru ca, primind darurile cerești de la cea din mijloc, să le dea ființei raționale de pe pămînt, adică omului, pe acesta să-l păzească, voia lui Dumnezeu/ să-i facă cunoscută, să-l conducă și să-l îndrepte spre împlinirea tuturor virtuților și poruncilor dumnezeiești.

în chip asemănător, și neamul omenesc, întru sînta biserică a sa de pe pămînt, a voit să fie împărțit în trei stări, și anume: de feciorie, de văduvie și de căsătorie.

¹ *idiomate Polono.*

² *hoc argumento.*

³ *quam gloriosissime.*

⁴ *quod utrumque dum facio.*

⁵ *fronte et mente serena.*

* Dionisie Areopagitul, *De caelesti hierarchia*, cap. VI—IX (Migne, *Patr. Gr.* 3, p. 200 ș.u.); vezi nota 1 de la p. 14 a ediției textului latin, *Orthodoxa Confessio Fidei Catholicae et Apostolicae*, îngrijită de Malvy și Viller; Cf. *Oeuvres de Saint Denis VAreopagite*, Paris, 1865, p. 342—362.

Aceste trei stări au fost prefigurate încă în *Cartea Genezei*, de către marele patriarh Noe, în arca sa, imagine a actualei biserici a lui Hristos, în care arcă Dumnezeu cel atotputernic a poruncit să fie trei caturi : în primul a așezat păsările, ca fiind mai ușoare; în cel din mijloc animalele curate, iar în al treilea a poruncit să fie aduse toate vietățile care se tirăsc pe pământ. Pe drept cuvânt, deci, starea de feciorie este asemănată păsărilor, căci ea e departe de toate greutatețile, necazurile, de agonisirea averii și de grijă, iar apoi prin rugăciuni și smerenie se înalță.

Corint. Vers. 33. Căci cel ce s-a căsătorit, după cum spune Sfintul Pavel, „îngrijește de ale lumii, ca să placă femeii”. Iar cel care nu s-a însurat sau cea care nu s-a măritat se străduiește pentru lucrurile Domnului, ca să fie nepătată și cu trupul, și cu sufletul, și aceasta este deosebirea dintre femeia măritată și fecioară.

4a Starea de feciorie este așezată deasupra nu numai pentru faptul că prin curăție și perfecțiunea virtuților este egală Tronurilor, Heruvimilor și Serafimilor, dar și pentru că Domnul și Mântuitorul nostru a binevoit să păstreze în această stare pe preasfânta și precurata Fecioară, Maica sa, care înainte de naștere, cât și în timpul nașterii și / după naștere a rămas fecioară curată în veci. Și Mântuitorul însuși, devenind om, a rămas pururea în stare de feciorie.

Apoc. 14, v. 1, 2, 3, 4, 5. Slava și măreția acestei stări a văzut-o sfintul Ioan pe muntele Sionului, unde împrejurul Mielului lui Dumnezeu stăteau o sută patruzeci și patru de mii, având [numele lui și] numele Tatălui său scris pe frunțile lor și cîntînd o cîntare nouă, pe care nimeni altul nu-l poate cînta : „*Aceștia sînt care nu s-au întinat cu femei, căci sînt feciorelnici. Aceștia sînt care merg după Miel oriunde se va duce. Aceștia au fost răscumpărați dintre oameni, pîrgă lui Dumnezeu și Mielului. Iar în gura lor nu s-a aflat minciună, fiindcă sînt fără prihană.*”

Dar starea de feciorie n-a fost așezată deasupra altora și recomandată numai în Noul Testament și în Apostol,

· I Corinteni, 6, 33 (cităm după *Biblia*, București, 1968).

în alte cărți sfinte și în pravili, ci încă în Vechiul Testament. Căci cine s-a sculat din morți, a luat focul din cer, a poruncit rîurilor să se retragă, a închis și a deschis cerul și, în cele din urmă, a fost luat, într-un car de foc, la cer, în rai (după cum înțelege Sfînta Biserică Răsăriteană) și și-a păstrat trupul viu pînă acum, dacă nu marele proroc Ilie, care și-a păstrat starea de feciorie? Dar mai minunat este faptul că asemenea mari proroci și oameni drepti care și-au păstrat starea de feciorie au făcut minuni nu numai în timpul vieții, ci și după moarte, moaștele lor au fost demne să-i învie pe cei morți, cum au fost cele ale lui Ilie.

4b

Deci starea de feciorie este așezată pe o treaptă înaltă și înnobilită cu mari daruri de la Dumnezeu, / de unde are deosebite calități, dar deoarece nouă timpul nu ne îngăduie acum să vorbim mai mult despre aceasta, vom spune pe scurt despre cea de a doua stare, cea de văduvie.

Și această stare de mijloc este înaltă și are calitățile sale, asemenea primei stări, și se află în Sfînta Scriptură, atît în Vechiul, cît și în Noul Testament.

În Vechiul Testament, Dumnezeu a binevoit într-atît să purifice această stare de văduvie, încît femeilor care trăiau în curăție și abținere nu numai că le-a acordat darurile pe care de obicei le dădea sfinților, ci și un dar deosebit, al bărbăției, peste firea lor slabă din naștere, cum a binevoit a da Iuditei și altora asemenea, care au învins pe dușman și au scos poporul izraelian din mari nenorociri, invingînd viteze căpeteniei de oaste. Așa o putere are curăția, nu numai în feciorie, ci și în starea de abținere a văduviei, și nu numai în Vechiul Testament, dar și în Sfînta Evanghelie sînt arătate calitățile ei evidente și în alte, mai ales în [evanghelia] Sfîntului Luca, la acea Sfînta Ana, care, după ce a trăit cu soțul ei șapte ani de la fecioria sa și era văduvă, în vîrstă de optzeci și patru ani, nu se depărta de templu, slujea Domnului în posturi și rugăciuni, ziua și noaptea. Pentru curăția văduviei sale, aceasta a devenit demnă nu numai să aibă duhul prorocirii, dar, mai mult chiar decît alți înalți patriarhi și proroci, l-a văzut pe Mesia cu ochii ei, a vorbit despre el și a prorocit.

Luca 2
Vers. 36

5a înaltă este deci și această stare, care pentru curăția și abținerea sa este numită de unii sfinți doctori stare de mucenicie. Este o stare de mijloc, deoarece după ce a cunoscut plăcerile trupești, grijile și truda căsniciei, se păstrează în abținere, imitând starea de feciorie. Despre această stare s-ar fi cuvenit să vorbim mai mult, atât din Vechiul, cât și din Noul Testament, dar, deoarece ceremonia de astăzi nu ne permite, vom trece la cea de a treia stare, care este starea căsătoriei și despre care tocmai acum se cuvine a vorbi.

Pentru care pricină această stare a căsătoriei este pe locul al treilea, cel mai de jos, în biserica creștină și de ce este asemănată cu vietățile tîrtoare? Nu văd altă pricină decît greutățile căsniciei. Căci, în afară de folosul unuia și al celuilalt, de creșterea copiilor, din cauza grijilor și frămîntărilor în legătură cu dobîndirea averii și, în cele din urmă, din cauza gustării plăcerilor trupești, par ca niște ființe care se tîrăsc pe pămînt.

Cap. 7 Din această cauză, așa cum primele două stări ne învață modestia și abținerea, soții trebuie ca în timpul sărbătorilor, posturilor și rugăciunilor să se abțină de la legătura trupească, pînă la vremea cînd, după Sfîntul Pavel, este îngăduit. Totuși, starea căsniciei are și anumite calități în biserica creștină. Căci, dacă starea fecioriei este asemenea purității îngerilor și se ridică sus, pînă la cer, nu este chiar cea de pe urmă nici starea căsniciei, care prin nașterea și educarea creștinească a copiilor răspîndește lauda lui Dumnezeu, umple biserica și cerul.

5b Dacă starea de feciorie își are lauda și întîietatea din faptul/ că Domnul și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos pe preasfînta sa maică și pe sine însuși a vrut să păstreze veșnic în această stare, totuși, starea căsniciei este egală în această privință celei a fecioriei, de vreme ce, deși maica preacurată rămîne fecioară în veci, totuși Domnul a voit s-o așeze sub veșmîntul căsniciei, după cum arată Sfîntul Luca, cap. 1, Vers. 26 și 27 Luca: „A fost trimis îngerul Gavriil de la Dumnezeu... către o fecioară logodită cu un bărbat care se chema Iosif”. Și însuși Domnul, deși nu într-o trupească, ci într-o spirituală

I Corinteni, 7, 5.

Efeseni,
Cap. 5,
vers. 32
g.

căsnicie cu mireasa sa, biserica, se află veșnic. Dacă dec
sînt înalte primele două stări de mai sus, cu care se umple
cerul, tot atît de înaltă este și starea căsătoriei, căci nu
numai că celor ce trăiesc cuvios în ea nu le este oprit
să intre în cer, dar din această [stare] au ieșit proroci,
apostoli, mucenici și o mulțime nenumărată de sfinți,
care, trăind în curăție feciorelnică și abținere de văduvi,
luptînd și biruind, umplu biserica. Deci starea căsniciei
este aproape întru totul egală primelor două și nu numai
egală, ci și superioară. Eu văd superioritatea ei asupra
celorlalte în faptul că Domnul și Mîntuitorul nostru a voit
s-o așeze printre cele șapte taine sau sacramente ale
bisericii sale, după învățătura Sfîntului Pavel, care
spune: TdHHd ci* HAlA ICTV Adică: Sacramentul sau
taina aceasta mare este, care sacrament îl dobîn-
^ . . j pi.ș..i. în căsnicie, avînd harul
ex opere operato, / adică dăruit prin meritul chinurilor
Domnului. Celelalte două stări nu pot avea un asemenea
har, poate doar *ex opere operantis*, adică din propriile lor
fapte și lucruri bune, care să merite a fi cauza unui deosebit
har dumnezeiesc. Deci, cu adevărat starea căsniciei este
superioară celorlalte două, iar, deoarece este taină sau
sacrament în sfînta biserică și cauză ce produce harul,
de aici se deduce, în primul rînd, că este lăsată de autorul
însuși al tainelor, adică de Dumnezeu, avînd loc în rai,
așa cum arată Cartea Facerii : „Și a făcut Dumnezeu pe
om după chipul său [...], a făcut bărbat fi femeie. Și [...] i-a
binecuvântat, zicînd : Fiți rodnici și vă înmulțiți fi
umpleți pămîntul.” La început asta era în rai.

Iar în Testament, Domnul și Mîntuitorul nostru,
Dumnezeul adevărat și omul perfect a întărit harul stării
de căsnicie în Cana Galileii prin prezența sa și a preacurate
maicii sale, împodobind-o cu roadele minunilor și cu taină
în biserica sa, după cuvintele Sfîntului Matei : 6JKC Erk
COMITĂ, HAOim A * HI pi3A8Hi!T-k. Adică : „Ceea ce a unit
Dumnezeu, omul să nu desfacă”, după cuvintele mai sus
citate ale Sfîntului Pavel: TAHHA CIA HAlA ICTI. „Taina

* *Facerea*, 1, 27—28.

aceasta mare este; iar eu zic in Hristos și în Biserică". Apostolul numește căsătoria o mare taină pentru importanța actului al cărui simbol este, adică atât al unirii a două/ firi, divină și omenească, într-o singură ființă a Fiului Domnului, precum și al căsătoriei spirituale a Domnului Hristos cu biserica, în care se întruchipează cuvintele : Giro PMH UICTAIHTI HĂITI UITUA csoiro H AUTIPI, H npHA'tnHTTI CM KII MIHfe CBOIH H ESATA USA 11 HAO(T) IAHHS. Adică : „De aceea, va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va alipi de femeia sa și vor fi amândoi un trup”- Căci 1-a părăsit pe Dumnezeu Tatăl nu pentru despărțire, fiind cu el una, ci pentru a apărea, așa cum spune Sfântul Pavel, în chip de slujitor : GIBI 8AWAH, 3p<ui PISA npIHM». Adică : „S-a deșertat pe sine, chip de rob luînd”- A părăsit pe maica sa, adică sinagoga evreiască, și s-a „j t (j_ dragoste cu biserica, ca și cu propria sa mireasă. Și deoarece Domnul Hristos are trup, are trup și biserica, deci sînt doi într-un trup; de aici se deduce că, așa cum cuvîntul lui Dumnezeu nu se desparte niciodată de trupul lui Hristos, și Domnul Hristos de biserica sa, tot așa și soții, după unirea în căsătorie, nu mai pot să se despartă niciodată, așa cum ne învață Sfântul Pavel : AASWATAA M«H*, MHIS»p8 «8*8, IPHIA3AHAA «CTI 3HOHOM-K, AUI AH *• Si«piTi MBxn. IA, ft3(t,)pkmHfr)e* UI(T) 3«OHA MSIKIA. Adică : „Femeia este legată de lege cît trăiește bărbatul ei. Iar dacă bărbatul ei va muri, este liberă să se mărite cu cine vrea”. Și /în alt loc : COMHHHIOIHMCA 34rfcui4iii0 HI HO r(c)Ă\ : İKH4e UI(T) «8*1 HI P*3ASHATHCA. Adică : „Celor care sînt căsătoriți, le poruncesc, nu eu, ci Domnul: Femeia să nu se despartă de bărbat”.

6b

Filipeni,
cap. 2,
v. 7—8

Corint.
Cap. 7.

7a

Este, deci, căsătoria o taină, deoarece este simbolul văzut al unui lucru sfînt nevăzut, și nu numai un simplu simbol, dar simbol și cauză totodată, ce aduce harul ex opere operato celor ce pășesc cu demnitate pragul ei. Deci taina căsniciei sfînte dă soților următorul har : mai

- ’ Efeseni, 5, 32.
- ’ Efeseni, 5, 31.
- ’ I Corinteni, 7, 39.
- ’ I Corinteni, 6, 10.
- * Din fapta îndeplinită.

întîi cã legãtura lor (care la cei lipsiți de rușine este uritã, și pãcat de moarte, pentru care pãcat Dumnezeu îi va judeca pe aceia) este, dupã cuvintele Sfîntului Pavel: „Cinstitã sã fie nunta (...) și patul nespurcat”.

în al doilea rînd, le dã harul de a pãstra o dragoste spiritualã unul fațã de altul, dragoste pe care Dumnezeu din cer prin Duhul Sfînt o inspirã și fãrã de care oamenii n-o pot avea. Cãci, atunci cînd apostolul îl învațã pe soț sã-și iubeascã soția, așã precum Hristos iubește sufletul, îi poruncește sã aibã și o dragoste înaltã, spiritualã fațã de femeie, în afara celei naturale dintre soț și soție, și sã-și priveascã soția și s-o aibã la inima sa, tot așã cum Hristos iubește sufletele cuvioase și credincioase lui. O asemenea dragoste soțul nu poate nutri fãrã harul Domnului, deci el trebuie s-o aibã de la Dumnezeu prin puterea acestei, taine. Iar dacã vorbim despre femeie, de la ea însãși nu poate avea un asemenea sentiment fațã de soț, așã cum au sufletele bune și cucernice fațã de Hristos, Domnul și Dumnezeul/lor, și atunci îl primește din cer, de la Duhul Sfînt. O, mare este darul acesta divin în sfînta cãsnicie, din care decurge un mare ajutor pentru mîntuire, cãci dacã inimile vor fi astfel unele fațã de altele și dacã oamenii vor nutri asemenea gînduri sfînte, acolo nu se va mai ivi neînțelegere, ci pace, mare dragoste și bunãvoințã mai presus de fire a unuia fațã de celãlalt, acolo va fi plãcutã conviețuirea și dulce tovãrășia, unde va înflori dragostea spiritualã între soți, asemenea iubirii de Hristos.

7b

în al treilea rînd, potolește în ei poftele trupești prin severitatea în pãstrarea credinței în cãsnicie, întãrindu-i dupã cuvintele înțeleptului: *Îfostude un» HH«»* înțelepciunea Pui[^]Solomon], *HC ^ E S S A I P A R E I ^ H E B E A A C T E S A* adicã: „Am cunoscut ci nu voi putea altfel si am înțelepciune, de nu-mi va da Dumnezeu”.

în al patrulea rînd, îi face în stare sã creascã copiii în spiritul sfîntei credințe ortodoxe-catolice și al cucerniciei creștine. Cãci a naște copii este un dar simplu și comun cu cel al paginilor și al animalelor, iar a-i crește în spiritul unor anumite principii pot și pãgînii. Dar a-i crește în

Evrei, 13, 4.

220

spiritul și cucernicia ortodoxă-catolică și pentru obținerea mântuirii, acesta este un dar divin, pe care părinții nu-l pot avea fără harul de la Dumnezeu. Și îl pot dobîndi în virtutea sfintei taine a căsătoriei, dacă au purtare și minte credincioasă, creștină.

Sa în sfișrit, este un dar dumnezeiesc, dat soșilor cucernici prin această taină, de a putea răbda orice sărăcie și lipsuri și neajunsuri/ în purtarea unuia față de celălalt și toate poverile căsniciei.

1 Tim. 2 Aceste patru daruri divine le enumera astfel Sfîntul Apostol, vorbind femeii: iar ea va fi mîntuită prin nașterea copiilor, dacă va trăi în credință și dragoste și evlavie și ascultare.

Primul, deci, este darul de a fi credincioși unul altuia și a nu cădea în preacurvie.

Al doilea — de a trăi alături în dragoste.

Al treilea — de a-și păstra patul neîntinat.

Al patrulea — de a-și trăi viața în sobrietate.

Astfel, deoarece căsătoria este hotărîtă de autorul tainelor și este simbolul văzut al unui lucru sfînt nevăzut și cauza aducătoare de har, este negreșit o taină în sfînta biserică răsăriteană și prin aceasta căsnicia se ridică deasupra stării de feciorie și văduvie.

Trebuie deci ca *Voi, Preacinstiți Miri*, să știți și din ce cauze căsătoria este hotărîtă de Dumnezeu, cum să pășiți în ea și cum să faceți pentru a plăcea Domnului celui de sus și, primind binecuvîntarea promisă pe pămînt, să deveniți demni a dobîndi și bunurile cerești.

Văd trei cauze mai importante în Sfînta Scriptură pentru care Domnul Dumnezeu a hotărît căsătoria.

8b Prima cauză este ca omul să poată avea/ un tovarăș și un ajutor în viața aceasta grea, așa cum spune și Sfînta Scriptură : *Hi A»P» IĂSS SUTH IAHHOMS ; COTBOPHM UWS no- AioqjHHna no HIA\8. Adică : „Nu e bine să fie omul singur; să-i facem ajutor potrivit pentru el”. Aceasta este prima cauză pentru care se iau soșii, pentru ca să fie unul altuia tovarăș, sfătuitor și ajutor în îndeplinirea virtuților, în dragostea de Dumnezeu și față de aproapele, în îndeplinirea tuturor datoriilor și poruncilor divine și în purtarea poverilor căsătoriei. Acesta este*

primul scop, pentru care și *Voi, Preacinstiți Miri*, pășind în starea sfântă a căsniciei, *primario*¹ nu vă îndreptați spre altceva intențiile voastre, ci vă conformați intențiilor cerești, stabilite de Dumnezeu pentru miri. Căci Dumnezeu cel atotputernic, atunci când urma să-o creeze pe Eva, l-a adormit pe Adam, iar visul avut sfinții părinți, tîlcuitori ai Sfintei Scripturi, îl explică *extasirrfi* al celor cerești, conchizînd că soții trebuie să se ia cu gîndul înălțat spre Dumnezeu, cu simțirile stăpînite, căci nu simțămintele, nici părinții, nici averea nu-ți dau soție, ol însuși Dumnezeu, așa cum ne învață înțeleptul: A» M' H HAVfchIA Pi3A"TA«»|OT' U>(T)H<< . M A W M V U>(D) T(C)Ad « (C»H(- TMBaercA TKiM A\SAP4<A AIBWUH. Adică: „Casa și averea părinții le dau copiilor, dar sofia înțeleaptă este dată de Dumnezeu, ca să se unească cu soțul". Deci nu *primario* pentru averi, ca Adonia, fiul Haghitei, care a voit astfel să se căsătorească și căruia, din această cauză. Duhul sfînt i-a spus prin [gura lui] Solomon: „Adonia chiar astăzi va muri”. Soții trebuie să se ia, în primul rînd, pentru a se însoți la faptele cucernice, a-și fi de ajutor la purtarea greutăților.

Pron. 19

9^a

3Reg. Cap. 2,

*Secundario modo*², și averea, bogăția, zestrea bună pot fi avute în vedere fără de păcat, deoarece constituie fundamentul care ajută la purtarea poverilor căsătoriei și sînt de mare ajutor în această stare. De asemenea, și strălucirea casei, cine o caută prin această legătură, făcîndu-și prieteni și rude puternice, nu greșește; totuși, aceste cauze nu trebuie să fie primele în căsătorie, ci ultimele și cele de pe urmă.

A doua cauză este nașterea copiilor, spre înmulțirea laudei Domnului celui atotputernic, căci așa i-a binecuvîntat Dumnezeu pe soț și pe soție, zicîndu-le: P«TH-TICA H AIHO)KHT«A H HdnoAHAHTi 3(AUK>. Adică: „Fiți rodnici și vă înmulțiți și umpleți pămîntul”. Cu această intenție și tînărul sfînt Tobie, pășind pragul căsniciei.

¹ în primul rînd.
² Ca pe un extaz.
³ De fapt, v. 24.
⁴ în al doilea rînd.
⁵ *Facerea*, 1, 28.

Tobit, 8

a spus Domnului: „Doamne, tu știi că nu pentru avere o iau pe sora mea de soție, ci numai pentru dragostea pentru urmași, în care să fie binecuvîntat numele tău în vecii vecilor”. Și îngerul Rafael, învățîndu-l pe același Tobie cu ce gînd să se căsătorească, i-a spus : **ИпИHAMуИH**

A * * * * * <T> CTp4XcA*и r(C)AHHM1, BOAEE ИA0AA P4AH, ИIJKIAH/AWSAИHIA, **BR* AA** * * **CKAUHH ttfiIMMM-I**. IĂTOCAOBIHTI I' **Chwkx'** **HACAfe/AHUH**. Adică : „*Vei lua cu teamă de Dumnezeu fecioara, mai mult din dorința de fa avea] copii, decît cuprins de poftă pentru a moșteni binecuvîntarea prin fii, în seminția lui Avraam*”. Cu această intenție, *primario*, în primul rînd, trebuie să pășească fiecare creștin cucernic, și nu pentru frumusețea chipului sau pentru poftele trupești. Căci cei ce fac căsătoria pentru frumusețe și pofte trupești sînt asupra pedepsiți de Domnul Dumnezeu, așa cum și Sfînta

Facerea, 6

Scriptură spune despre ei: **БифАқуиі mt CUHWBI SIKIH AÍ'P*** **HAOK'bvckAA UKO CJTh KP4CHU, (IOAU14 A Cirt I I SKIHU W(T) HCHX, omt H3BP4UI4**. Adică : „*Fiii lui Dumnezeu, văzînd că fiicele oamenilor sînt frumoase, și-au ales dintre ele soții, care pe cine a voit*”. Dar ascultați ce spune Dumnezeu împotriva unei asemenea căsătorii: **Hi HAUT' AX* * * * * npeBUB4TH so IA0B-fcu.ixi CHXV 3AHI C8T' nAOTk**. Adică : „*Nu va rămînea duhul meu pururea în oamenii aceștia, pentru că sînt numai trup*” și, fiind trup, sînt pedepsiți cu potopul.

Totuși, cine ia cea de a doua cauză drept fundament, dacă *secundario modo* se uită și la frumusețe, poate să fie fără păcat, căci și patriarhul Iacov, alegîndu-și soție, a preferat-o pe Rahila, alegînd-o pentru că era frumoasă, și nu pe Lia cea urîtă, ceea ce a făcut fără păcat. Deci pentru dragostea de copii, pe care nu pentru plăcerea voastră sau pentru înmulțirea familiei, ci *primario* ca prin ei numele lui Dumnezeu atotputernic/ în Sfînta

10a

1 De fapt, pasajul respectiv (*Cartea lui Tobit, 8,7*) are conținutul următor : „Și acum. Doamne, nu plăcerea o caut, luînd pe sora mea, ci o fac cu inimă curată. Binevoiește deci a avea milă de ea și de mine și a ne duce împreună pînă la bătrînețe !”

2 N-am găsit în *Cartea lui Tobit* (și a fiului său Tobie) un pasaj cu acest conținut.

3 *Facerea, 6, 3.*

Treime să fie lăudat, vă luați și Voi, *Preacinstiți Miri*, și de aceea, când Domnul cel de sus vă va împlini promisiunea, dându-vă urmașii așteptați, să nu vă străduiți a-i crește numai în plăcerile lumești, înțelepciunile și obiceiurile veacului acestuia, ci în sfântul botez născându-i, să-i educați și obișnuiți *primario* în sfânta credință ortodoxă-catolică, cu virtuțile, cucernicia și respectarea poruncilor lui Dumnezeu, pentru ca prin ei nu numai să se umple pământul și să se bucure, dar și să se răspîndească adevărata laudă a lui Dumnezeu, să se umple biserica și cerul cu ei și voi să puteți primi în cer o răsplată demnă de strădania și munca voastră.

1 Cor. Cap. 7,
- - 1 ?' ^

A treia cauză pentru care căsătoria este hotărîtă de Dumnezeu este stîrpirea preacurviei și leac pentru desfrînare, așa cum ne învață Sfîntul Pavel, spunînd : A'spo HÂRS *Miar*k m IPHRACATHCA, HO SASAOA*EAHÎA PAAH ROHKAO C«O» >K&S A* HAUT' H RAAJKAA "«HA cioirw «SÎKA A" HMATI. Adică : „*Bine este pentru om să nu se atingă de femeie. Dar, din cauza desfrînării, fiecare să-și aibă femeia sa și fiecare femeie să-și aibă bărbatul său.*” Deci nu pentru faptă trupească și pentru plăcerile trupului care provin din ea, ci pentru ca omul care nu poate trăi în curăție feciorelnică sau în văduvie să nu supere marea lui Dumnezeu prin desfrîu.

10b

în căsnicie permite să se intre Duhul Sfînt, care spune așa :/HICTHA KIHHTSA II icf(«*) H AOÎKI HICRPHO, BASAHKW(M) >Kl H npiAlosoA'tiAi-h CSAHTI Eri. Adică : „*Cinstită să fie nunta întru toate și patul nespurcat. Iar pe desfrînafi îi va judeca Dumnezeu.*” Deci trebuie să ne ferim de toți cei care intră în căsătorie cu gîndul sau cu scopul de a se însura pentru plăcerile trupești, căci asupra unora ca aceștia diavolul are putere, așa cum îi spunea și îngerul Rafael lui Tobie : GiH KW HKI CHUC KI-HATCA, IMW AA Eri W»(T) CSI H W»(T) CBOro 8«A W»(T)rOHATI, H CB0IMS AOCAHIO CHUI HACTOATI, BRW ROHL H MCRI HMÎKI H*fcIk PA38AIA, HA(A) CHisUAiH AIMOHI HMAT IAA(CT). Adică : „*Cei ce se căsătoresc astfel, încît îl îndepărtează pe Dumnezeu de inima lor și-și satisfac plăcerile asemenea calului și*

Evrei, 13, 4.

224

asinului, care n-au minte, asupra acestora demonul are putere".

- 11a
Sirah. 25.
v. 1.
Efeseni. 5.
I, Corinteni,
cap. 7, v. 4.
I Cor. 7,
v. 2.
11b
- Iată deci, *Preacinstiți Miri*, care sînt cauzele pentru care Dumnezeu a hotărît căsătoria și lucrurile de care trebuie să vă păziți, după Sfînta Scriptură, de ce să vă feriți, pentru ca pășind după cuviință în această stare sfînta. să puteți primi harul Domnului, pe care-l dă această taină. Trebuie ca legămintele pe care vi le faceți unul altuia să le păstrați întocmai. Deci : mai întîi. dragoste reciprocă, pentru că dragostea dintre soți nu numai că orînduiește totul în casă și ca și cum *in dies* face binele, dar este plăcută și Domnului celui de sus. așa /cum spune înțelepciunea divină : ТрiМН СtpиСНjPCА H CTajи ipaCHa npi(A) ρ(α)ΑiAVfε H HAKH: IAHHOMUCANMI &PATH H AP^IKICTUMI KAHWHHCII H JKCHA H MS>KI irAA CI COSIO corAdcS>T CA. Adică : „Cu trei lucruri m-am împodobit și tn-am sculat frumoasă înaintea Domnului și înaintea oamenilor : unirea fraților și dragostea între prieteni și bărbatul cu femeia care se înțeleg unul cit altul". Apostolul Pavel. insufflând soților o iubire spirituală reciprocă, spune : AASxlt AKSHIT CIOA xmu. Adică : „Bărbaților, iubiți pe femeile voastre". Și totodată este descris felul acestei iubiri spirituale, ca să nu fie închipuită și nici prea trupească, ci să izvo-rască din inimă curată și sinceră și dintr-o adevărată pornire creștinească: HRO>K< XC" IO(3)AIO3HA' C(CT) UTPKBK Adică : „După cum și Hristos a iubit biserica".
- în al doilea rînd. soții trebuie să fie credincioși în căsnicie unul față de celălalt, așa cum ne învață sfîntul apostol: >K(Hd CIOH(M) T^AOA»' HC BAJA^'T', HO MSHO»; TJKO>KA< H AIS>KI Hε •AdAfcTit CHOHHI i-kaOMi, HO)K(Hd. Adică : „Femeia nu este stăpînă pe trupul său. ci bărbatul; asemenea nici bărbatul nu este stăpîn pe trupul său. ci femeia". Căci cine îndrăznește să încalce credința în căsnicie, acela, după cum spune apostolul, va fi judecat de Dumnezeu.
- în al treilea rînd, soții trebuie să se respecte reciproc, căci așa a spus soților sfîntul Pavel : JKHTfε AIS>KI A^*^iK^H^*< sArosAHHf Ai IO3AA<T', TAROJKA* " î*^i^m^* MSJK8. / Adică : „Băr-

¹ N-am găsit în *Cartea lui Tobie* un astfel de pasaj.

² Zi de zi.

1 1b *botul să-i dea femeii iubirea datorată, asemenea și femeia bărbatului". Iar sfântul Petru spune : MŠJKTI TAKOJKAI n RŠšb JKUISUM c-k CIOHMH «KEHAMH no PA38A18 ORU» NiMOiH-kHius COCSA8 ꞑKEHCK9AI8 IO3AMIOUK M(c)Tk. Adică: „Bărbaiilor, de asemenea, trăiți înțeleptește cu femeile voastre, ca fiind făpturi mai slabe, și faceți-le parte de cinste". Soții trebuie să-și facă parte unul altuia, după cuviință, de cinste și respect. Soția față de soț e ca față de cap, iar soțul ca față de trupul său, căci după cum spune apostolul, „nimeni vreodată nu și-a urât trupul, ci fiecare îl hrănește și îl încălzește, precum și Hristos biserica". Așadar, așa trebuie să-și iubească și să-și cinstească fiecare bărbat femeia ca pe sine însuși, iar femeia să se teamă de bărbatul său.*

Efes. 5, j2. In al patrulea rând, pe lângă aceste trei îndatoriri reciproce, soția este datoare să dea soțului ei ascultare, precum capului, după învățătura sfântului apostol, care spune : XCEHU, CKOH(AD) AIs;KE(AD) IIOKHHBTECA mo TĂS, 3AHI AIs;KŃ [CT* m u SKHŃ] BKOf X T TAAIA *ulpitH*. Adică: „Femeile să se supună bărbaiilor lor ca Domnului, pentru că bărbatul este cap femeii, precum și Hristos este capul bisericii". Deci soția trebuie să dea ascultare și supunere bărbatului său, dar nu orbește, ci conștient, așa cum și biserica dă lui Hristos, adică în tot ce concordă cu voința lui Dumnezeu și cu împlinirea poruncilor sale și cu obiceiurile bune și cucernice trebuie să fie ascultătoare. Dar dacă, Doamne ferește, soțul o împinge pe soție, folosindu-se de această ascultare, într-o direcție opusă, adică fie s-o îndepărteze de la credința ortodoxă-catolică, fie s-o împingă spre făptuirea vreunui păcat, atunci nu trebuie să fie ascultătoare. Bărbatul să știe că femeia nu este făcută din călcâiul lui, ci din coasta lui, și de aceea nu poate să-i poruncească, ca unui sclav *absolute* și în chip neplăcut, orice ar vrea, ci ca unui tovarăș să-i ceară lucruri

¹ De fapt, 5, 3.

² Textul slavon și, după el, transpunerea polonă a lui Petru Movilă nu corespund exact originalului grecesc. Am dat în românește versiunea Bibliei din 1968.

³ Efeseni, 5, 22—li.

⁴ în mod absolut.

care sînt în concordanță cu voința lui Dumnezeu, iar ea lui, precum capului și stăpînului, în toate aceste privințe trebuie să-i fie ascultătoare. Căci și Sara, după sfîntul Petru, îl asculta pe Avraam, numindu-l domn¹.

În plus, soția trebuie să-l îndemne pe bărbatul său la smerenie, moderație, blîndețe, la slujbe, post, rugi dese, pomeni și alte fapte cucernice, ea fiind din fire mai înclinată spre aceste lucruri, să-i fie exemplu, să-l îndemne și să-i dea impuls, mai ales dacă bărbatul nu este de religie ortodoxă sau șovăie în credință, atunci trebuie să depună toată strădania pentru a-l readuce la sfînta credință, sau pentru a întări credința în el, și aceasta prin necurmăte rugi către Domnul Dumnezeu, rugîndu-l cu rugi fierbinți și lacrimi pentru convertirea lui, postind, dînd pomană și preoților, pentru ca prin ofrandele aduse să jertfească fără de sînge lui Hristos, pentru îndreptarea lui. Unei asemenea cucernice soții sfîntul Pavel îi aduce îmbărbătare, spunînd : ΓΗΤΤΑ ΑΙΤΗ ΗΣΠΗΗ W «ΤΙΡΕ ΒΣΙΡΗΗ

I Cor. 7,
v 24

Adică: „Bărbatul necredincios se sfîntește \ prin femeia credincioasă”, ca și cum ar fi zis : se întimplă adesea ca soțul necredincios să fie readus la credință creștină de către soția credincioasă.

12b

Soția bună, pentru a putea evita certurile și necazurile, trebuie în supunere și suferință să păstreze tăcerea, căci astfel îndepărtează toate tulburările din casă. De aceea și sfîntul Pavel cel mai mult cere tăcere de la femeie, cînd spune : /Hau. n E(3AIOAiiH Ai SHHTCA CI BCARHMTI noftopiHtiAifh. JKHF SIHTH HI nOSIArgik), HH BAdAETH MgtttMI, HO SKITH BI Bt3-AIOABH. Adică : „Femeia să se învețe în liniște, cu toată ascultarea. Nu îngăduiesc femeii nici să învețe pe altul, nici să stăpîneasă pe bărbat, ci să stea liniștită.”² Mai presus de toate virtuțile, ca crinul printre flori, tăcerea o înalță pe femeie, căci aceea care-și ține gura închisă, care nu e certăreață și vorbăreață, care mai bine tace și suferă, decît să vorbească, păstrează pacea în casă.

I. Tim. 2, 11

Iată, aveți pe scurt aici învățătură cum trebuie să respectați legămintele pe care vi le faceți unul altuia, în

¹ I Petru, 3, 6.

² De fapt, v.14.

* Vers. 11—12.

fața Domnului Dumnezeu nostru. *Preacinstiți Miri*, și cum puteți fi pe placul Domnului, trăind în starea căsătoriei.

13a

Scurtind, deci, cuvântarea pe care v-am ținut-o, rog pe Dumnezeu cel de sus, care v-a îndemnat spre această stare, să binevoiască a binecuvînta, după rugăciunile noastre, pe care le vom revărsa pentru voi aici, în fața sa, cu dreapta sa dumnezeiască unirea voastră, pentru ca, împlinind toate virtuțile și/poruncile lui și fiind cucernici, să trăiți ani nenumărați în înțelegere și iubire sfîntă, pînă la adinei bătrînețe, ciștigînd din plin harul său sfînt, dobîndind binecuvîntarea cea mai de preț în căsnicie, ca pe lingă toate darurile și îndestulările spirituale și trupești, pe fiii fiilor voștri, pînă la a patra și a cincea generație, să-i vedeți, spre lauda lui Dumnezeu, în sprijinul faptelor lui și spre podoaba casei Prealuminăției Voastre, Prințe.

Amin.

† Vers. 11-12.

II

www.dacoromanica.ro

TEXTELE BILINGVE SLAVO-ROMÂNE
ȘI UNELE ASPECTE ALE STUDIULUI CALCULUI LINGVISTIC

Una din formele de îmbogățire a limbilor, în special a celor literare, în anumite perioade ale evoluției lor, în particular în aceea de „formare”, este *calcul lingvistic*, fie că este vorba de *calcul structural* (numit și *calc lexical*), fie că este vorba de *calcul semantic K*

Din literatura consacrată calcului lingvistic, în particular cu privire la limba română (mai ales, despre calcurile din limbile slave), cităm : Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861 (extras din *Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. XII), p. 11 — 12; L. Șăineanu, *încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 70—84; A. I. Iațimirski, *Мз с/ае.іHO'pyjHbiHCKUx ceAiacuonozmecKUX HaB/nodemni*, St. Pb., 1904 (extras din *Hieecmuir OPMC*, t. IX, KH. 2); Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques*, în *Festschrift V. Thomsen*, Leipzig, 1912, p. 166 și urm.; I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, voi. I, p. CXCVI-CXCIX; voi. II, p. 339-512 (Glosar româno-slav); Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*. Paris, 1930, p. 85 și urm.; B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, în *Revue des études slaves*, XII, 1932, p. 19 și urm.; Mirko Deanovic, *Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici*, în *Archivum Romanicum*, XVIII, 1934, p. 129 și urm.; Al. Graur, *Sur quelques types de calques*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 193—194; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II, Paris, 1938, p. 290—371, 420—492; trad. rom., *Istoria limbii române*, voi. II, București, 1961, p. 186-236, 267—313; L. A. Bulahovski, *Beebeme e BibiKOiHame*, HacTb II, ed. a II-a, Moscova, 1954, p. 121 — 123; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 106 — 112; L. Deroy, *L'emprunt linguistique*. Paris, 1956, p. 93 și urm., 215 și urm. (bibliografie, p. 345—425); Viorica Pamfil, *Calcure româno-maghiare în „Palia de la Orăștie”*. în CL, II, 1957, p. 209-217; R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, București, 1961 (traducere după ediția

În ceea ce privește limba română literară, și ea a recurs la calc în diverse perioade ale dezvoltării ei, în primul rând, în epoca apariției primelor traduceri românești în sec. al XVI-lea. Evident, nu toate calcurile din această epocă s-au păstrat în limbă, multe au fost efemere, însă o bună parte au rămas ca o achiziție trainică a limbii literare. Dar chiar și cele care au dispărut ulterior sînt interesante ca procedeu în acțiunea de traducere a textelor religioase, juridice, filozofice, istorice, lingvistice și literare din slavonă și apoi din alte limbi (greacă, latină, maghiară, franceză, germană etc), ca procedeu de creare a unor termeni și expresii noi, necesare exprimării unor noi noțiuni.

Pentru a studia pe concret acest fenomen complex, ne-am propus să luăm ca material de cercetare textele bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, în care modelul se află chiar în fața ochilor și poate fi identificat cu ușurință. Evident, o mare parte din material este cunoscut din lucrările anterioare de istorie a limbii române literare și a vocabularului, în special ale lui L. Șăineanu, I. A. Candrea, O. Densusianu, Al. Rosetti—B. Cazacu—L. Onu și altele (citate în nota 1), dar avantajul, în cazul de față, constă în faptul că modelul este chiar alături și poate fi verificat cu exactitate.

Fără îndoială însă că aceste texte pun și alte probleme lingvistice (în afară de cele pe care le cunoaștem din studierea oricărui text vechi românesc): procedeu de împrumuturi directe din textul slavonesc, măiestria traducerii, dificultățile

rusă. *Beedemte e myKy o x3biKa*, Moscova. 1958). p. 158—140 (ed. a H-a rusă. Moscova. 1965. p. 123—123); E. Seidel. *Elemente sintactice slave în limba română*. București. 1958. p. 125—140; I. Rizescu. *Contribuții la studiul calculului lingvistic*. București. 1958; Al. Rosetti—B. Cazacu—L. Onu. *Istoria limbii române literare. I*. București. 1961. p. 51—55; et. a H-a. 1971. p. 69—72; V. Vascenco. *Calcule savante formate în limba română după modelele rusești (secolele XVIII și XIX), în Culegere de studii*. București. 1962. p. 59—72; U. Weinreich. *Languages in Contact. Findings and Problems*. ed. a IH-a. Haga. 1964. p. 47—53 (bibliografie, p. 123—146); Al. Rosetti. *Istoria limbii române*. III. ed. a V-a. București. 1964. p. 70—73 (cu bibliografie); VI. ed. a IH-a. București. 1966 (într-un volum cu IV. V). p. 319—322. 332; ediția definitivă: *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul XVII-lea*. București. E P L., 1968. passim; *Introducere în lingvistică*, de un colectiv sub conducerea acad. prof. Al. Graur. București. 1965. p. 134—135; Th. Hristea. *Contribuții la studiul influenței limbii ruse moderne asupra limbii române actuale (calcule lingvistice)*. în *Romanoslavica*. XII. 1965. p. 315-326.

intîmpinate de vechii tîlmăcitori, care — toate — pot fi cercetate cu mai multe șanse de a fi rezolvate pe deplin, în comparație cu alte texte traduse, al căror original trebuie identificat¹. De asemenea, studii speciale trebuie consacrate comparației diverselor c6pii care cuprind același text bilingv (de ex., *Psaltirea*, *Apostolul*, *Omilia de Paști* etc), pentru a stabili raporturile dintre ele, pe de o parte, și legăturile cu textele unilingve (românești) corespunzătoare, pe de altă parte.

Procesul de apariție a textelor scrise în limba română la sfîrșitul sec. al XV-lea (pentru care avem știri indirecte) și în sec. XVI-lea este complex și se datorește mai multor cauze: 1) evoluția societății românești în cele trei provincii—Transilvania, Moldova și Țara Românească, dezvoltarea micii boierimi și a păturilor orășenești, a negustorilor și meșteșugarilor, care aveau nevoie de un mijloc de comunicare și de instruire ușor accesibil — și acesta nu era altul decît limba poporului, limba română; 2) curentele de reformă din Europa din sec. al XVI-lea, mai ales luteranismul și, în parte, calvinismul, care au fost adoptate de sașii, respectiv de ungurii din Transilvania²; 3) diapazonul limitat al folosirii limbii slavone la nece-

¹ Deși, de cele mai multe ori, acesta este cunoscut (fiind vorba de texte canonice), nu știm totdeauna versiunea exactă slavonă după care s-a tradus textul românesc. Astfel, de exemplu, după ce Vasile Grecu a descoperit *Izvorul principal bizantin pentru „Cartea cu învățătura” a diaconului Coresi din 1581, Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca (1334—1347)* (București, 1939), Măria Rădulescu a găsit *Originalul slav al „Evangheliei cu învățătura” a diaconului Coresi* (București, Ed. Acad., 1959), dar nu chiar versiunea care a fost folosită de cărturarul român, ci una medio-bulgară „aproape identică” (într-un mss. din 1626). Aceasta a fost semnalată în același timp de K. I. Koliada (1958—1959), ea fiind 6BdHriAli OYHHTIAHOI (Zabludov, 1959) — în urma unei ipoteze mai vechi a lui A. I. Iașimirski — și studiată mai îndeaproape de P. Olteanu (*Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homilies roumaines*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 169—191). Adăugînd la aceasta un alt exemplu, se știe că izvoarele *Cazaniei* lui Varlaam (1643) n-au fost identificate decît într-o anumită măsură și că, deci, cercetarea trebuie continuată. (Vezi Al. Rosetti—B. Cazacu—L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 94—95, cu bibliografia anterioară; ed. a II-a, p. 116—217; P. Olteanu *Les originaux...*, p. 191—192; Idem, *Izvoare, originale și modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVIII, 1970, nr. 1-2, p. 113-151.)

² Dintre diversele teorii formulate de la sfîrșitul sec. al XIX-lea pînă astăzi — pe care nu este cazul să le rezumăm aici —, menționăm tezele reafirmate în anii din urmă de P. P. Panaitescu (*Începuturile și biruința*

sitățile bisericii și ale cancelariilor domnești; slavona era o limbă cultă, dar moartă, asemenea latinei din Apusul Europei (mai precis, din țările în care fusese adoptat ritul latin, catolic), fiind apanajul reprezentanților bisericii și al grămăticilor de cancelarie, care niciodată n-au ajuns s-o stăpânească la perfecție și întâmpinau greutăți în mînuirea ei.

scrisului în limba română, București, 1965) și de acad. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, E.P.L., 1968), referitoare la primele traduceri, căci asupra textelor originale (documente) consensul este unanim: ele se datoresc necesităților interne ale societății românești. Pentru traduceri însă, P. P. Panaitescu ia în considerație numai „inițiativa internă și nevoile societății românești din Maramureș și nordul Transilvaniei” (*op. cit.*, p.37), negînd influența luterană, în timp ce acad. Al. Rosetti — continuator al tezei expuse de O. Densusianu — susține că traducerea primelor cărți religioase canonice trebuie legată de răspîndirea Reformei lui Luther în Transilvania (cea. 1530—1559, data primei tipărituri a lui Coresi), căci tradiția ortodoxă menținea încă limba slavonă, dar admite că traducerea literaturii apocrife nu avea nevoie „de un impuls venit din afară” (*op.cit.*, p. 478). B. Cazacu precizează că nu ne putem limita numai la factorii interni sau numai la cei externi, căci „la o analiză mai atentă, problema apare mult mai complexă” (*Pagini de limbă fi literatură română veche*, București, 1964, p. 7; vezi și *Problèmes du roumain littéraire*, în RRL, X, 1965, 1—3, p. 136). Subliniind însemnătatea factorilor interni (notați de noi în text sub 1 și 3) pentru textele originale, B. Cazacu arată însă că „la traducerea în românește a contribuit (așa cum au arătat Ov. Densusianu și Al. Rosetti) mai ales Reforma lui Luther, pornită din Wittenberg, în 1519, și răspîndită apoi, în Ardeal după 1530, de maghiari și sași” (*Pagini...*, p. 8; *Problemes...*, p. 137). Cf. și D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965, p. 167: „este greu de admis logic și istoric că această influență străină (cea husită, care i se pare mai bine documentată—*n.n.*) să fi putut forma, în mod exclusiv, începutul literaturii noastre în limba națională, fără să fi existat și condițiile interne care să promoveze sau să justifice această necesitate. Influența literară sau religioasă străină a fost strîns legată de necesitățile noastre culturale interne, fără de care ecoul ei n-ar fi putut avea urmări.” Teza lui P. P. Panaitescu a fost expusă inițial într-un articol publicat în 1960 și rezumată în *Istoria României*, II, sub red. acad. A. Oțetea ș.a., București, 1962, p. 705—709 și 1039—1046. Teza Densusianu — Rosetti a fost adoptată în *Istoria literaturii române*, I, sub red. acad. Al. Rosetti ș.a., București, 1964, p. 298—321, ed. a II-a, 1970, p. 281—300. Vezi și expunerea sintetică a lui M. Ruffini, *L'opera della Chiesa ortodossa romana nella creazione della lingua letteraria nazionale*, extras din *Orientalia Christiana Periodica*, voi. XXXII, Roma, 1966, p. 181—197. în sensul celor spuse mai sus, cf., acum în urină, I. Gheție, *Coresi și Reforma în lumina unor interpretări noi*, în SCL, XVIII, 1967, 2, p. 231—238.

Textele scrise în limba română în sec. al XVI-lea și la începutul secolului XVII-lea sînt de mai multe feluri, și anume:

A) Acte și scrisori originale (prima, a lui Neacșu din Cîmpulung, datează din 1521), al căror număr crește treptat spre sfîrșitul sec. al XVI-lea, ajungînd ca în sec. al XVII-lea să înlocuiască definitiv pe cele slavonești în afacerile interne. Apariția lor este determinată, evident, de cauzele 1 și 3, menționate mai sus.

B) Cărți traduse din slavonă, parțial și din alte limbi, care se împart, la rîndul lor, în trei grupe:

a) Cărți fundamentale ale cultului creștin — *Evanghelia*, *Psaltirea*, *Faptele apostolilor*, *Liturghierul*, cărți de doctrină ș.a., mai întîi manuscrise, apoi și tipărite (începînd cu 1544); apariția lor se datorește, practic vorbind, tuturor condițiilor expuse mai sus;

b) Scrieri apocrife și cărți populare, destinate lecturii, traduse din slavonă și datorate condițiilor 1 și 3;

c) Texte de drept canonic și civil, necesare aplicării legislației ecleziastice și civile în biserică și în stat; ca să fie mai bine înțelese, ele trebuiau desigur traduse, și acest lucru începe să fie făcut în sec. al XVI-lea; apariția lor se datorește condițiilor 1 și 3.

Este interesant de observat că în procesul traducerii din slavonă în română se constată mai multe procedee, care corespund tot atîtor etape, cu mențiunea că textele păstrate nu permit o cronologizare absolută a lor, ci numai una relativă și teoretică:

I. Textul slavon este însoțit de *glose românești*.

II. Textul slavon este însoțit de *traducerea interlineară* (*de fapt, alternativă*) românească.

III. Textul slavon și cel românesc sînt tipărite *pe două coloane*.

IV. Textul românesc apare *integral* în manuscrise (uneori, alături de texte slavone sau bilingve slavo-române) sau în tipărituri (uneori și text slavon: în românește explicațiile, în slavonește slujba etc). Cele mai vechi manuscrise de acest fel sînt, după cum se știe, *Codicele (Apostolul) Voronețean*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki*, tipăriturile lui

Coresi In limba română (1559—1581) și ale altor cărturari puțin anteriori sau contemporani cu el, câteva texte apocrife și cărți populare.

In urma cercetărilor întreprinse de filologii români timp de mai bine de un secol, de la Al. Odobescu și B. P. Hasdeu, pînă astăzi, sîntem în măsură să dăm aici o listă pe cît posibil completă a textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, adică a celor menționate mai sus sub nr. I, II, III.

I. *Texte slavone însoțite de glose românești*. Singurul manuscris slavon din sec. al XVI-lea care cuprinde un mare număr de glose românești (aproape 400), astfel că poate fi considerat un text bilingv, este *Sintagma (Pravila)* lui Matei Vlăstariș, copiată în Moldova probabil în a doua jumătate a acestui secol și ajunsă ulterior în Rusia. Acest manuscris a fost văzut și studiat (cu reproducerea aproape a tuturor gloselor) de I. Bogdan, în 1890, cu prilejul unei expoziții organizate la Muzeul istoric din Moscova (prescurtat GB). Aparținînd pe atunci unei colecții particulare, manuscrisul a dispărut ulterior din atenția cercetătorilor; redescoperirea lui și publicarea în facsimile a paginilor cuprinzînd glosele românești va fi de cea mai mare utilitate.

II. *Texte slavone însoțite de traducerea interlineară românească*. Numărul acestor texte este destul de mare, iar varietatea lor, demnă de luat în considerație la stabilirea cauzelor și for-

¹ Mulțumim conducerii și colaboratorilor secției manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) pentru bunăvoința cu care ne-au pus la dispoziție o serie de manuscrise și cărți tipărite vechi, citate mai jos, în enumerarea acestor texte pornim de la lista întocmită de Șt. Ciobanu, pe care o completăm cu altele, omise de el sau scoase la iveală ulterior. Vezi: Șt. Ciobanu, *începuturile scrisului în limba românească*, București, 1941, extras din A.A.R. Mem. Secț. lit., Seria III, t. X, mem. 3, 58 p. +XVIII planșe (în special, p. 42—55); Șt. Pasca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în *Cercetări de lingvistică*, 1, 1956, p. 79—90; I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române în traducere interlineară din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în *Limba română*, XVII, 1968, nr. 1, p. 75—78.

² Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 9, decembrie 1890, p. 727—752 (*Scieri alese*, p. 542—558; se citează caietul și fila manuscrisului). Aici și la alte texte folosim prescurtările adoptate, acum în urmă, de acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 17—41. Recent, istoricul Damaschin Mioc ne-a comunicat cota acestui manuscris, redescoperit de domnia-sa la Biblioteca „Lenin” din Moscova (Fondul Egorov, 98, nr. 65/65).

melor de] realizare a primelor traduceri românești. Iată care sînt textele de acest fel, cunoscute pînă acum:

1. *Psaltirea*, reprezentată de următoarele manuscrise și tipăriri:

a) *Psaltirea Voronețeană* (V), editată mai întîi (numai textul românesc) de G. Giuglea (1910—1911), iar apoi pe două coloane — text slavon și românesc, cu un studiu introductiv, de G. Gălușcă (1913)¹.

b) *Psaltirea slavo-română*, tipărită de diaconul Coresi, la Brașov, în 1577 (CP), și descoperită în 1860, de Al. Odobescu, la mănăstirea Bistrița, în Oltenia². Această importantă tipăritură, apărută la șapte ani după *Psaltirea* românească a aceluiași Coresi (Brașov, 1570), a fost reeditată filologic de B. P. Hasdeu (numai textul românesc, cu chirilice și, în subsol, în transcriere cu literelatină, însoțit de facsimilele a 66 pagini)³. După cum se știe, această *Psaltire* a lui Coresi, a fost retipărită, cu unele modificări, peste 11 ani de fiul său Șerban {Brașov, 1588)⁴.

¹ B.A.R., mss. rom. 693. Vezi: Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriselor românești*, t. II, întocmit de I. Bianu și R. Caracas, București-Leipzig-Viena, 1913, p. 442—443; G. Giuglea, *Psaltirea Voronețeană*, în *Rev. pt. ist., arh. și filologie*, 1910, 1911; C. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle a S., 1913 (se citează psalmul și versetul).

² *Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate în Mănăstirea Bistrița* (1861), reprodus în *Opere*, II, București, Ed. Acad., 1967, cap. VI, p. 163—173, și *Psaltirea tradusă românește de diaconul Coresi, tipărită la 1577* (1861), *ibidem*, p. 174—184 (vezi și notele lui V. Căndea, p. 538—563). Acest exemplar, împreună cu altul mai defectuos, se află acum la B.A.R., nr. 19: vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, nr. 19, p. 63-65.

³ *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi*. Reprodusă, cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ, de B. P. Hasdeu, t. I, *Textul*, București, Edițiunea Academiei Române, 1881 (t. II n-a mai apărut; se citează fila, psalmul și versetul). Vezi, acum în urmă: N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, *iaLR*, XV, 1966, nr. 5, p. 531—547. Textul românesc al acesteia este identic cu textul *Psaltirii* românești a lui Coresi (Brașov, 1570) și derivă din același text ca și *Psaltirea Voronețeană* și cea *Scheiană*. (Vezi I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, București, 1916, p. LXIX-LXXX.) Prototipul este, cum vom sublinia și mai jos, slavo-român.

⁴ Vezi I. Bianu și D. Simonescu, *B.R.V.*, t. IV, București, 1944, nr. 14 (19 A), p. 17.

c) Fragmentul de *Psaltire slavo-română* (1 filă deteriorată), descoperit de N. Iorga în legătura unui exemplar al *Triodului* slavon al lui Coresi (Brașov, 1578)¹. De curînd, acest fragment a fost identificat cu exactitate, în urma unei migăloase cercetări, de Al. Mareș, care a arătat că cele două fragmente de text bilingv slavo-român (recto și verso unei file), cuprind o parte din *Cinteele sfinților trei feciori: Anania, Azaria și Misail*, aflate la sfîrșitul unei *Psaltiri slavo-române*, deosebite de cele din 1577 și 1588, care ar putea fi atribuită (deocamdată cu toată rezerva) anilor 1576—1577 (textul este identic cu al *Psaltirii slavo-române* din 1577, ff. 304b — 305b, și cu al celei din 1588, dar se află pe două pagini, și nu pe trei, ca în acestea)².

2. Din *Evangheliar* cunoaștem un singur fragment bilingv slavo-român, și anume o parte din Evanghelia de la Matei și cîteva versete din alte evanghelii, cuprinse în manuscrisul copiat de popa Brațul din Șcheii Brașovului, în 1559—1560, aflat, pînă nu de mult, în colecția lui Gh. Cardaș (București)³, iar acum la „Casa Dosoftei” din Iași.

3. *Apostolul*, cunoscut din două manuscrise:

a) Fragmentele de *Apostol* slavo-român, descoperit de N. Iorga în Transilvania (două file întregi și patru fragmente) și editat de el (numai textul românesc) în 1906, împreună cu

¹ N. Iorga a crezut că această filă tipărită provine dintr-un *Evangheliar* tipărit probabil de Coresi: *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene și o publicație coresiană nouă, extras din Almanahul graficei române*, Craiova, 1926, p. 3—5; Bianu-Simonescu, *B.R.V.*, IV, nr. 13, p. 15—17, au admis ca dată a tipăriturii: circa (sau înainte de ?) 1580. *Triodul*, avînd în legătură file din *Psaltirea* românească a lui Coresi (1570) și din *Octoihul* aceluiași (1575), a fost descoperit de N. Iorga în biserica mănăstirii din Vălenii-de-Munte și expusă de el „în micul Muzeu ce am înjghebat acolo” (*op. cit.*, p.3). Azi muzeul nu mai există, unele din obiectele lui fiind transferate la Muzeul orașului Văleni. Totuși, printre cărțile vechi păstrate în acest muzeu nu se află *Triodul* din 1578. Al. Mareș nu l-a găsit nici la Institutul de istorie „N. Iorga” și nici la B.A.R. (vezi nota următoare).

² *O psaltire slavo-română necunoscută din sec. al XVI-lea*, în *LR*, XV, 1966, nr.4, p. 371-378.

³ Textul (parțial, numai în limba română) se află la p. 427—441. Mulțumim, cu aces prilej, lui Gh. Cardaș pentru posibilitatea oferită de a consulta manuscrisul.

reproducerea fotografică în culori a celor două file păstrate integral (Ap. I)¹.

b) *Apostolul* slavo-român din manuscrisul copiat de popa Brațul din Șcheii Brașovului (1559—1560), menționat maisus².

4. *Omilia de Paști* atribuită lui Ioan Gură de Aur, cunoscută din trei manuscrise bilingve slavo-române:

a) Textul nr. 7 din *Codex Sturdzanus* (B.A.R., mss. rom.nr. 447), copiat de popa Grigore din Măhaci și de un ucenic al său între 1580—1620, publicat pe două coloane și studiat de B. P. Hasdeu în 1879-1880 (TM)³.

b) Fragmentele publicate de N. Iorga în 1906 (opt file deteriorate)⁴.

¹ *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, extras din A.A.R., Seria II, t. XXVIII. Mem. Secț. Ut., nr. 2, București, 1906, textul I, p. 2—7 și pl. I—IV. Cele două file cuprind două fragmente apropiate din *Epistola apostolului Pavel către Galateni*, cap. 3, v. 23 — cap. 4, v. 9 și cap. 5, v. 19 — cap. 6, v. 5. (Vezi studiul următor).

² Vezi P. P. Panaitescu, *inceputurile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 127—129. Textul *Apostolului* (împreună cu epistolele, lui Iacov, Petru-2, Ioan-2, Iuda, Pavel-1) se află la p. 1—407, 410, 426. Vezi studiul nostru consacrat acestui manuscris, în *Studii de limbă literară și filologie*, voi. II, București, Ed. Academiei, 1972, p. 301—345.

³ *Cuvențe den bătrîni*, t. II, București, 1879 (pe copertă: 1880), p. 73—87, sub titlul *Să neștiure buru creștinu...* (textul, la p. 73—83); în mss., ff. 63b—67b și 73b—80a, după numerotarea veche, folosită de Hasdeu : p. 127—135, 158—159); vezi Bianu-Caracaș, *Catalogul...*, II, p. 167—170.

⁴ *Cîteva documente...*, textul II, p. 7—14 (cu reproducerea fotografică a filelor la, b, 3a, b, 5a, b, 7b, 8b și cu transcrierea numai a textului românesc, cu Utere chirUice și latine). Iorga nu spune unde a găsit aceste fragmente și unde se păstrează : precizează că manuscrisul era în 8° mic, iar scrisul îl arată a fi nu mai nou decît *Psaltirea Scheiană*. După acest text, N. Iorga adaugă, sub III : „Un particular din Ardeal posedă un minei slavon, pe care-l datează 1492. El cuprinde *explicații românești*. Pînă ce voi putea vorbi mai pe larg de dînsul, dau aici, după fotografia unei foi, cuvintele românești ce sînt pe dînsa" (p. 14—15). Nu știm nici cine era proprietarul manuscrisului, nici dacă s-au publicat alte informații ulterioare despre el. Dacă datarea atît de exactă se bazează pe o înseninare (altfel ar fi greu de presupus că cineva ar fi comunicat lui N. Iorga cu exactitate anul 1492), am avea cel mai vechi text românesc, de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Dat fiind însemnătatea lui, în acest caz, și pînă la confirmarea sau infirmarea aserțiunii lui N. Iorga, care se pare că a rămas fără ecou, reproducem aici, după fotografia comunicată de el (p. 14), textul slavon din primele 7 rînduri și textul românesc (4 rînduri), transcris și transUterat de marele istoric la p. 15 :

[...J AHUIE CA Cno(A*)KHYH CA np(n)cThl(M) H KECKAAPTHTH(M) TIOH(M) T4HHJ(M) HB(c)mro[...] U.P(C)ITTE IOASHHTH. MJKI TU ECH npHE-fejKKuif H H4AEJK(A)*> «V·P·>·(A)E-HIE, cnek Auik H*UH(A) H TEB*fe CJMIX II>3CUAIE(M), U»(TU)8 H CH8 H CT«8 AJ(8).

c) Textul de la sfârșitul manuscrisului popei Brațul din Șcheii Brașovului¹.

5. Dintre scrierile apocrife ne sînt cunoscute două în manuscrise bilingve:

a) *Legenda sfîntului Sisin*, textul nr. 6 din *Codex Sturdzanus*, editat pe două coloane și studiat de B. P. Hasdeu².

b) *Legenda Duminicii* (Leg. Dum.) din *Codicele de la Ieud* (B.A.R., mss. rom. nr. 5032), reprodusă în fotolitografie de I. Bianu (1925)³.

6. Dintre cărțile populare, una s-a păstrat într-un manuscris de la sfârșitul sec. al XVI-lea, provenit din Moldova, cu text slavon urmat de traducere interlineară românească: *Floarea darurilor* (scriere de origină italiană, sec. al XIII-lea, păstrată la B.A.R. (mss. rom. nr. 4620)⁴.

MATBI. I TŃcA SH A, SŃb. H4iuT<3efc IIP8(H)K8A8(H), AI(K) S4 IHHU nom, a cn ^ (H)-
H4H(H)T< tSIIIH K4CCH IUH 14 SHHC BA(C)<(H) E i H3(uj). T4(İK) [...]

(Urmează încă 6 rînduri de text slavon).

Textul românesc (în transcriere) : „A treia dzi după nașt[e]rea pruncului, dac[ă] va vini popa, va sta înaintea ușii casei și va dzice”.

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile...*, p. 127—128. Textul *Omiliei de Posti* se află la p. 454-458.

² *Cuvente...*, II, p. 261—298, sub titlul *Rugăciune de scoaterea dracului* (textul, la p. 284—291, în mss., ff. 57a—63a; după numerotarea veche, folosită de Hasdeu : p. 113—125). Textul românesc a fost reprodus apoi de M. Gaster, în *Chrestomație română*, voi. I, Leipzig-București, 1891, p.6—7. Vezi Bianu-Caracaș, *Catalogul...*, II, p. 168—169; acum în urmă textul a fost menționat de I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române...*, p. 77.

³ *Texte de limbă din sec. XVI*, III. *Manuscript de la Ieud*, p. 1—28, (în mss. ff. 170a—183b). Vezi Măria Zdrenghia, *Slavona „Legendei Duminicii” Aia Codicele de la Ieud*, CL, III, 1958, p. 109—117, și „*Legenda Duminicii*” din *Codicele de la Ieud*, *ibid.*, VII, 1962, nr.1, p. 93—96. Această legendă o regăsim copiată la 1600 numai în românește în *Codex Sturdzanus* (B. P. Hasdeu, *Cuvente...*, II, p. 19—66).

* Manuscrisul provine din biblioteca lui E. Kozak, fost profesor de slavistică la Cernăuți; textul *Florii darurilor* se află la ff. 457—627 (lipsește ultima filă a manuscrisului). Vezi Nicolae N. Smochină și N. Smochină, *O traducere românească din sec. al XV-lea a cărții „Floarea darurilor” („Biserica Ortodoxă Română”*, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 712—741), care presupun că manuscrisul este din 1523 (după o însemnare slavonă privind fazele lunii, care începe cu acest an). P. P. Panaitescu (*Începuturile și biruința scrisului...*, p. 110—111⁵) consideră, cu mai mult realism, că manuscrisul a fost copiat în 1592 (după o altă tablă cronologică de la f.420, care începe cu acest an și se termină cu anul 1613), dar admite că textul a putut fi tradus înainte de 1592. (Ipoteza lui Nicolae N. Smochină și N. Smochină că textul slavon reprezintă o traducere după cel romanesc [vezi *op. cit.*,

7. *Texte juridice. Pravila sfinților apostoli* (P), copiată în 1581 de „ritorul și sholasticul [dascălul] Lucaci” și donată de episcopul Eustatie al Romanului (1576—1582) mănăstirii Putna, cuprinde, după cum se știe, și unele fragmente bilingve slavo-române (B.A.R., mss. slav nr. 692)¹.

III. *Texte slavo-române tipărite pe două coloane*. Din secolul al XVI-lea ne este cunoscut un singur text de acest fel: *Evangeliarul* (incomplet) păstrat la Leningrad (fost Petersburg; EP), în Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin” și atribuit de L. Demeny (care a pregătit o ediție a lui, împreună cu regretatul acad. E. Petrovici) lui Filip Moldoveanu (Maler sau Pictor, Sibiu, 1551—1553, deci înaintea primei tipărituri românești coresiene)².

p. 725] este contrazisă de ordinea fragmentelor : întâi slavon și apoi român. Lăsăm la o parte problemele legate de ipotetica traducere a acestei cărți din italiană înainte de 1492 sau, mai precis, înainte de 1592, cum apare menționat într-un manuscris rusesc din sec. al XVIII-lea. Vezi tot acolo, p. 721—737, despre două fragmente ale *Florii darurilor* din mss. rom. nr. 559: unul cu titluri slavone și text românesc, ff. 77a—83b, și altul bilingv, slavo-român, scris pe două coloane, ff. 84a—86b; filele respective, atribuite de autori secolului al XVI-lea, sînt, după alte păreri, din sec. al XVII-lea. Vezi N. Cartoian, *Fiore di virtu în literatura românească*, București, 1928; Idem, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, p. 195—208). Vezi și I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române...*, p. 77.

¹ Textul bilingv se află la ff. 190a-193b, 215a-246a, 249a-279a. Vezi: Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, „Studii”, VII, 1954, nr. 4, p. 215—228; I. Rizescu, *Un text puțin cunoscut de drept vechi românesc, în Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, Ed. Acad., 1965, p. 767-770; Idem, în „Limba română”, XVII, 1968, nr. 5, p. 439—447. Vezi acum în urmă, ediția: *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, Ed. Academiei, 1971.

² Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin”, secția „Cartea rară”, cota 1.3.9. Fragmentul păstrat conține numai o parte din Evanghelia de la Matei (117 file; lipsește începutul și sfîrșitul evangheliei). Vezi L. Demeny, *O tipăritură slavo-română precocesiană*, în *Studii*, XVIII, 1965, 5, p. 1001—1038. Autorul reproduce primele 6 file în facsimile, cu transcrierea textului românesc (p. 1014, 1027—1036), file din care am extras exemple pentru această lucrare (se menționează fila, capitolul și versetul). Semnalată în Rusia pentru prima dată în 1858, această însemnată tipăritură românească (cea mai veche păstrată!) a devenit cunoscută la noi în urma articolului lui Ioan Bogdan, care a studiat-o pe cînd se afla la Petersburg, în 1888—1889, și care a afirmat primul că nu este o tipăritură coresiiană; vezi *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul XVI*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, nr. 1, aprilie, p. 33—40 (cu reproducerea a două mici fragmente, primul slavo-român și al doilea numai românesc, p. 39—40). Vezi și: E. Karataev, *Onucame CAenHO-pycckux KHUZ, HanetamaHHbtX Kupu/inuiiieu*,

Așadar, din secolul al XVI-lea ni s-au păstrat 14 texte bilingve slavo-române¹, ceea ce dovedește că acest procedeu nu era izolat și că el stă la baza cel puțin a unora din primele traduceri românești².

ed. a II-a, St.Pb., 1883, p.205; I. Bianu-N. Hodoș, în *B.R.V.*, I, p.80-81; I. Bianu—D. Simonescu, în *B.R.V.*, IV, p. 172—173; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a I-a, Sibiu, 1936, p. 79 (fotocopia pozitivă a două pagini) și 223. (La Comisia istorică a României — spune S. Pușcariu — se găsea fotografiat întreg fragmentul, după care C. Gălușcă ar fi pregătit o ediție.) în prezent, Biblioteca Academiei posedă întreg microfilmul, iar L. Demeny, o fotocopy (vezi *op. cit.*, p. 1007), după care a pregătit ediția textului. Regretatul acad. E. Petrovici a prezentat o comunicare asupra limbii acestei tipărituri (Academia Republicii Socialiste România, Secț. de științe filologice, 25 iunie 1965; vezi L. Demeny, *op. cit.*, p. 1030). O opinie diferită a exprimat P. P. Panaitescu, *Primele texte tipărite în românește*, în *Astra*, an. II, 1967, nr. 5 (12), mai, p. 9 și 19. Vezi acum, în urmă: I. Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, SCL., XVII, 1966, nr. 1, p. 47 —79; Al. Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în *L.R.*, XVI, 1967, 1, p. 65—75; I. Gheție, *Pe marginea unor opinii recente asupra Tetraevangelului slavon din 1546 și a Evangheliarului din Petersburg*, în *L.R.*, XVI, 1967, 1, p. 80—82. (Lăsăm la o parte studiile consacrate acestei importante cărți din punct de vedere al istoriei cărții și culturii românești, citate în lucrările menționate. Bibliografia mai nouă e menționată de I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970, p. 288.) Recent a apărut ediția: *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*. Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demeny, București, Ed. Academiei, 1971.

¹ Despre manuscrisele și tipăriturile slavo-române (în sensul strict al cuvântului) din sec. al XVII-lea, vezi Șt. Ciobanu *Începuturile scrisului în limba românească*, p. 40—55; Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriselor românești*, t. I, întocmit de I. Bianu, București, 1907; t. II, întocmit de I. Bianu și R. Caracas, București-Leipzig-Viena, 1913, passim; Bianu-Hodoș-Simonescu, *B.R.V.*, I și IV, passim.

² Atrăgând primul atenția asupra numărului relativ mare de texte bilingve slavo-române (care se prelungesc și în sec. al XVII-lea), Șt. Ciobanu a ajuns la concluzia că „cele trei cărți principale: *Psaltirea*, *Faptele Apostolilor* și *Evanghelia*, care se traduc la început, erau scrise în două limbi, cu text alternativ slav și românesc”, că „scopul acestor traduceri era de a înlesni învățarea limbii slave bisericești pentru clerul român...” (restul afirmației nu se bazează pe fapte reale; *Începuturile scrisului...*, p.57) și — adăugăm noi — de a face textul accesibil „poporenilor” români, care nu știau slavonște.

Într-un judicios articol, *Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. Considerații asupra datării și localizării lor*, publicat în *Revista istorică română*, XIV, 1944, p. 1—14 (reprodus în *Anexa la I.L.R.*, 1968, p. 639—651), prezentînd critic diverse teorii asupra cauzelor acestor traduceri și aducînd noi argumente în sprijinul „teoriei luterane”, acad. Al. Rosetti se oprește și asupra tezei lui Șt. Ciobanu expusă mai sus. Pornind

Aceste texte sînt atît *religioase canonice* — *biblice* (*Psaltirea*, un manuscris și două tipăriri, dintre care una în două ediții; *Evangeliarul* — un fragment manuscris și o tipăritură; *Apostolul* — două manuscrise) și *cazani* (*Omilia de Paști*

de la o afirmație a lui C. Gălușcă, potrivit căreia în *Psaltirea Voronefeană* „versiunea românească nu corespunde întru totul cu cea slavă”, că între acestea „nu există o legătură directă” și că „copistul a pus laolaltă versiunea românească, luată dintr-un izvor, și pe cea slavă, luată din altul, fără să se preocupe dacă cele două versiuni coincid sau nu între ele” (*Slavisch-rom. Psalt.*, p. 18), acad. Al. Rosetti crede că, în genere, „în textele slavoromâne textul slav nu corespunde cu cel românesc” (*LLR.*, 1968, p. 649).

Să vedem însă pe ce exemple se bazează C. Gălușcă : „Ps. CXIII 5 — spune el — sună în slavă **Н ТѢ, ІОРА^НІ, нмо ІѢБРАТН СА БІСІАТ**, iar românește **UIH TOIT, HKPA^HI, MI TI TOTPHAMH TpanoH**; Cînt. 4, 16a, sună în slavă **Ѣ]PДННѢ Н ѡТѢОДѢ СА СРАУІАТ АТОHAMI**, iar românește **tpmo A» UIH cHTIAAIHTTI** ci **TpHAU Avfe**. La fel în *Psaltirea Scheiană* și la Coresi” (*op. cit.*, p. 18). Mărturisim că nu vedem nici o nepotrivire de sens între cele două versiuni, cu excepția faptului că în ps. CXIII 5b TIS* (dat. sg.) este tradus cu *tu* (nom. sg.), ceea ce în nici un caz nu înseamnă lipsă de corespondență și recurgerea la un alt izvor.

Nouă, dimpotrivă, parcurgerea textelor citate mai sus ne-a creat convingerea (dacă lăsăm la o parte omisiunile și inadvertențele copiștilor) că există o corespondență directă între textul slav și cel românesc. De altfel, chiar practic, ar fi foarte greu să se copieze un fragment de propoziție (uneori chiar un cuvînt!) în slavonă dintr-un izvor și apoi fragmentul (sau cuvîntul) respectiv în română dintr-un alt izvor. Acest lucru este posibil, cel mult, la tipărițile pe două coloane.

Fără a intra aici în amănunte — ceea ce ar putea constitui obiectul unei cercetări aparte —, vom cita și noi două exemple, din *Psaltirea Voronefeană*, care atestă, fără putință de tăgadă, corespondența perfectă în cele două texte : **Н НАСТАБТ А БѢ ІПНСТАНМУІ ЈОТІТА СВОІО** = și *derese-i* în pristanіște *voia lor* (ps. CVI 30; cf. în *Psaltirea Scheiană* : *ți derese-i* în pristanіște” voei lor. Cf. și notele din aparatul ediției lui I. A. Candrea, voi. II, p. 231) ; **СІА^АА ІІАОАОІНТХ В СААТННХ, У^Т ЗАОСЛ КНВХУМ, НА НІН** = *pămîntul roditoriu* în slatină *de rSle ce vîia spre fnsu* (ps. CVI 34; în *Psalt. Sch.* diferă doar : *spr'insu*: vezi și notele din aparat, *op. cit.*, p. 232).

Mai mult chiar, acolo unde textul slav pare a fi scris în versuri, traducătorul român se străduiește să facă la fel :

СІНІ ннІАк ВКО ꙗА-блк МАѢХ
Н нНТІІ АТОІ СІІ ІМАМІАТ ПАСТБАІІаг =
Derep-ce cerute ca pîrea mîncaiu
și băutura mea cu plîngere mestecaiu

(ps. CI, 10; Ps. Sch. : berea).

Exemple de corespondențe perfecte — inclusiv de cazuri în care textul slav, pe care-l avem în față, ne permite să înțelegem greșelile și inadvertențele traducătorului — pot fi înmulțite cu ușurință, dar credem că, cu cele spuse, am reușit să înlăturăm o afirmație pripită a lui C. Gălușcă, ce ar fi putut să deruteze în continuare pe cercetătorii textelor vechi românești.

— trei copii manuscrise), cât și apocrife (*Legenda sfântului Sisîn și a Duminicii* — cite o copie), la care se adaugă o carte populară moralizatoare (*Floarea darurilor* — o copie) și două texte juridice (*Pravila sfinților apostoli* — o copie și *Sintagma lui Matei Vlastaris* — o copie slavonă cu numeroase glose românești). Provenind din diverse regiuni ale țării noastre (nordul și sudul Transilvaniei, Moldova), aceste texte bilingve, aflate uneori în manuscrise cuprinzând și texte slavone sau românești, sînt o dovadă a faptului că procedeul era destul de răspîndit în epoca de început a scrisului românesc. Funcția textelor bilingve era multiplă, dar ni se pare că fundamentală era *necesitatea de a răspîndi cultura* (religioasă în primul rînd, în condițiile medievale, dar și cu un diapazon mai larg — didactic, literar, juridic) în *limba poporului, româna*. Cărturarilor înșiși, cunoscători de slavonă, își însușeau această limbă cu destulă greutate și, îndată ce spre această cultură se ridicau pături mai largi (în special în Transilvania, dar și în celelalte provincii românești), ei erau preocupați din ce în ce mai mult de transpunerea ei în românește, cu atît mai mult cu cît aveau în imediata lor vecinătate exemplul luteranilor și calvinilor. Păstrarea versiunii slavone la textele canonice era în același timp un indiciu al respectării tradiției și o dovadă a „autenticității”, dar la celelalte texte ea părea indica mai degrabă și caracterul lor didactic, în sensul larg al cuvîntului.

Așadar, pentru textele reprezentate și de versiuni bilingve, putem spune cu siguranță că acestea stau la baza cel puțin a unora dintre cele unilingve: întrucît s-a dovedit legătura directă dintre *Psaltirea Voronețeană*, *Scheiană* și *Psaltirile hei Coresi* (română — 1570, slavo-română — 1577 și ediția a doua — 1588), este, după părerea noastră, în afară de orice îndoială că protograful era bilingv. Folosind în bună măsură datele furnizate de Șt. Ciobanu și adăugînd considerații și analize lingvistice noi, la o concluzie asemănătoare a ajuns și Șt. Pasca: „...ar fi să ne întrebăm dacă nu cumva unele manuscrise religioase din secolul al XVI-lea reprezintă copii desprinse din versiuni mai vechi bilingve slavo-române” (*Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în CL, I, 1956, p. 85), dar adaugă în notă: „Teoria aceasta a fost susținută — desigur greșit — pentru toate textele românești din secolul al XVI-lea — de Șt. Ciobanu, *loc. cit.*”, rezervă cu care sîntem în întregime de acord.

Rămîne deci ca o sarcină a cercetărilor viitoare studierea comparativă a versiunilor bilingve și românești din sec. al XVI-lea, pentru a se vedea în ce măsură unele din ele provin din protografe bilingve.

Neputîndu-ne ocupa în acest cadru restrîns de întreaga problematică lingvistică pe care o pun aceste texte — ce permit studierea concretă a diverse aspecte ale „măiestriei” și procedeele de traducere ale Vechilor cărturari români, a dificultăților pe care le întîmpinau în înțelegerea textelor slavone și, evident, a greșelilor efectuate în tălmăcirea acestora —, ne vom opri pe scurt asupra *calcurilor lingvistice*.

Intrucît unele texte sînt prea fragmentare, fiind inutile pentru scopul nostru, iar altele sînt deocamdată inedite vom extrage exemple din celelalte opt texte folosind prescurtările indicate la fiecare: GB, V (de la început, ps. LXXVII, pînă la ps. CVII), CP (de la ps. I pînă la ps. CVII), Ap. I, TM, Leg. Dura., P, EP (din fragmentele publicate de L. Demeny)¹.

1. *Substantive*. 1. *Calcuri semantice: gerunche* „seminție” = KOrttHO (*gerunchele lu Izdrailu* = KOAtHatriÂlsa, V LXXVII 55); *lemn* „copac, arbore” = AptR© (lemnele dumbrăvilor = APtKd A^KpdKHdd, V XCV 12).

2. *Calcuri structurale*, a) Derivate cu sufixe abstracte: *dumnedzâire* = KOJKTKCKO, gr. 5-SI6TK; (P 190b, 9—10); *greime* = TA>wcTfc (*cu greimea* — TixxitTA\ n, GB 20, 7a); de la infinitivul verbului: *fiire, fire* = (CTFCTKO, gr. oucria, <ϕῆρις>

¹ Un mare număr de exemple și formații similare au fost relevate în lucrările: I. A. Candrea: *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I. *Introducerea*, p. CXC VIII—CXC IX; II. *Textul și glosarele*, p. 341—512, București, 1916; O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 186—236 și 267—313 (ed. franceză, 1938); Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III, București 1964, p. 70—73, și VI (împreună cu IV* și V), București, 1966, p. 319—322 și 330—332; cf. și Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 51—55 (ed. all-a, p. 69—72); Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea românească*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 161—167; Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor, în limba română*, voi. I, 1959, p. 165—175; Georgeta Marin, *Compunerea și schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki*, *ibidem*, p. 213—220; P. Olteanu, *Contribuții la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante*. I. *Substantivele*, în S.C.L., XI, 1960 (*Omagiului Al.Graur*), p. 606—607; II. *Verbe, adjective, adverbe, prepoziții, particule*, în *Limbă și literatură*, VI, 1962, p. 76—81.

* Corespondentele gTecești, ele însele calchiate adesea în slava veche, sînt citate după: Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, și *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, red. princ. J. Kurz, fasc. 1—21, Praga, 1958—1971 (publicarea continuă).

(împreună fu fiirea = **c-KKTvKgrMfH** BKI(C) I(C)CTKO, P 190b, 6—8, cf. și 8—9); fugire = **npHEfcJKHJf** (V X C 2; cf. *ibid.*, X C 9: **npHBt^HUJE** = *opovâință*, care este aici un sinonim); întreire = TPOHM, gr. **Tpidq** (P 191b, 8—9); trimitere, trimitere = **noMaHif** (Leg. Dum. 18, r 8—9 și r 14) și **tmcT*A(t**, gr. **âjurjToXri** (*ibid.*, 3 r. 3—4: *tremetere*); sau, în sfârșit, de la participiu, cu sufixul *-ură*: *tncheeturâ* = **CT>CTMBTI**, gr. **rjTOi-Xeiov**, **fojrorjTarjii**; (*deci se împarte în trei pre încheeturile tocmeleii-ș* = **p4SAfciVKf(T) xt CA M Tpot no CT.CTaKt(,)**, P 190b, 11—14; mai jos însă, traducătorul scrie: **ci>eT4B.oy** = *săstavelor, anume a încheeturilor*, 191a, 18—191b, 1, sau: **TpHC-hcra-KH, CHpfc(M) TPH AHU,i** = *trei săstave, anume trei fețe*, 191b, 10—12, de unde: **EHHK chCIMBk** = *o față*, P 129a, 12—14, ceea ce înseamnă că ezita asupra calculului, cărui îi prefera uneori împrumutul direct); *urziturâ* „temelie” = **OCHOB4HHK** (sub influența cuvântului de bază, **OCHOB4**, care înseamnă și „urzeală”); *toate urziturile pământului* = **Kiicfc ochOBdHYd 3tMAH**, V LXXXI 5; *urziturile pădurilor* = **WCHO-&iHti ropk**, CP 25a, XVII 8; la fel în PS. Sch.; aici **ropa** a fost tradus după noul sens, pe care l-a căpătat în limba mediobulgară: „munte” „pădure”, ceea ce denaturează textul).

b) Participii cu valoare substantivală: *începută* = **Hi-MHH4HYE** (*începutele lui* = **HAWHAN'IA tro**, CP 12a, IX 12, în Ps. Sch. la fel); *nesăturatul* „pelican” = **HEIAC-UTk**, propriuzis „nesățul” (V CI 7, scris **HEAC-UTU**); *țirut*, *țirut* „putere” = **API>H<4B4** (*aceluia-i țirutul și slava în veacu, ade-Vâm* = **TIV/Mg CAi&i H AP*K>4B4 K*K BtkH, 4<MHHk**, TM 82, 135; *țirutul*, V L X X X I X 1 1; acest cuvânt poate fi interpretat și ca un calc semantic: „ținut, domeniu, stăpinit” > „putere”, după cele două sensuri ale slavon. **AP^aBa^**).

c) Compuse din adverbe sau prepoziții + substantive: *preaînțelepciune* = **np'k'M&APOCTh**, gr. **rjocpîa** (P 19a, 13—14: **npil/H^AP.c(T)**, dar *preamîndrie*, în Ps. Sch., cf. *Glosar*, p. 460, ceea ce reprezintă un calc-adaptare a lui **npt<MAAPO-Tk**); *fără-fundu* = **Bt3&M** (V CUI 6; A° **K(3AHL)** = *pîră la fără-fundu*, V CVI 26; la fel în Ps. Sch.; *beznă*, *beznâ*, numai în

¹ Vezi I. I. Sreznevski, *Mamepua.ibi dm CAoeapn dpeeitepyccKoeo H3biKa*, t. II, St. Pb., 1895 (ed. fototip., Moscova, 1958), col. 731.

² Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon*, p. 177; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, fasc. 11, p. 520.

aparatur critic, de ex. în Ps. Hurm., Ps. lui Dosoftei, v. *Glosar*, 357, s.v. *bezdnâ* și 390, s.v. *țără-țundu*; așadar, traducătorii oscilau între calc și împrumut); *fârâ-lege* = **Kcsaxo-HT**, gr. *dvouia* (CP 4v, V 5, la fel în PS. Sch., dar și *bezaconie*, în CP XXXVII 5, vezi *Glosarul* lui Candrea, p. 359, și în text, p. 71, r 38—39) și *fără-de-lege* (*fărădelegile noastre* = **KI34KOHY4 H4U1A, LXXIX 8**).

d) Compuse din particula negativă + substantiv: *nedereptate* = **HtnpaKAa** (CP 16b, x 5, în Ps. Sch. la fel), *nerău* = **HC3\OE4** (în *nerăul înrîma sa* = **KT» Hf3rtOEt cpAitā csocro V LXXVII 72**).

e) Nume de agent formate cu ajutorul sufixului *-toriu*, *-tor*: *ispititor* = **HCKgCHTErh** (EP 1a, Matei IV 3, în *Tetraev.* lui Coresi: *ispititoriul*); *următoriu* „moștenitor” = **H4Crtt.d.HHKK** (Ap. I I, Galat. IV 1; cf. și *ibid.*, III 29); *spășitoriu* = **cnacabft (cn(c)*i4jaro**, Gen. sg., CP 9a, VII 11); compuse cu un substantiv: *lege-călcătoriu* = **3aKOHOr:ptcTAnHA**, gr. *napdvuoq* (Ac. sg., V C 3), dar *călcătorii de lege* = **34KOHonpκctf>nHHUH** (CP 5v, V 6; în Ps. Sch. *lege-călcătorii*), ceea ce reprezintă o traducere liberă, și nu un calc propriu-zis; *lege-dătătoriu* = **34KOHOA<iBhu>**, gr. *vouo&ernq* (*pune, Doamne, lege-dătătoriu* = **IOCT4KH, riT, 34KOHOA<IKM>** CP 13a, IX 21; în Ps. Sch. la fel); *a Domnului născătoare* = **EoropoAHița**, gr. **©EOTOKOI**; (BI^H, Leg. Dum. 7, r. 9 și 12); *pace facatarii* (sic!) = **tiHpo-TKOpi^H**, gr. *eipnvoTtoioq* (EP 4b, Matei V 9, în *Tetraev.* lui Coresi: *pace-făcătorii*, astăzi: *făcătorii de pace*, ceea ce reprezintă o traducere liberă); sau compuse cu un adjectiv: *făcătorii răi* = **SAOTKOPi^H**, gr. **KOKOTtoioq** (Leg. Dum. 7, r. 6—7) sau, *rei* (**PAH**, *ibid.* 24, r. 16—28; ulterior *răufăcător*).

II. *A d j e c t i v e* — *calcuri structurale*, a) Compuse cu prefixul *prea-:preacurată* = **nptMHCTita** (*cu ruga preacuratei sale maici* = **MATKAAM npM(c)TKi* t(r) MTfit**, P 240a, r. 18—240b, 4, 1—2); *preaînțeleptu* = **npt/H«APT»** (V CVI 43), *preasfântă* = **nptcBAT4ia** (*preasfntaei w&a&ce=npfccTtUA MH /HTpf*, Leg. Dum. 5, r. 13—14), *premaiusus* = **nptKiucnpKHK**, gr. **OTtepuoq** (**notKiiiicnp'hHta tro** = *praemaisusul lui*, V CIII 3; în Ps. Sch., *mai susul*).

b) Compus din adverb + adjectiv: *în-lung-râbdătoriu* = **ArtTlrwTp-hnfertHKh** (CP 9a, VII 12, în Ps. Sch., la fel).

c) Compuse cu particulă negativă: *necurații* = H(UI*CTHKTH (CP 1a, 15; la fel în Ps. Sch. și în celelalte psaltiri; de fapt, acest calc implică și o greșeală de traducere, căci adjectivul **HfIKCTHKtk**, „drjef|<; impius”, a fost înțeles ca H(<mcTh „impurus”); *nentclept* = HtpAS\$Mmk (V XCI 7; vezi și Candrea, *Glosar*, p. 444).

d) Adjectiv-f-adjectiv (nume de agent): limbă *mare-grăitoare* = A3KIKK **KUfptiHKK** (CP 17a, XI 4, la fel în Ps. Sch.).

e) Locuțiuni adjectivale (eventual, substantivate): *fără-minte* = w38/HfHh (zise <~ =pm ~, CP 19a, XIII 1, în Ps. Sch.: *dzise fără-mente*); *cu rostul de aur* = 3rtđTOoycTtk gr. Xpurj6rJtO|iOi; (IivdHH4--. 3ĂgCTaro =Ion... *cu rostul de aur*, TM 82, 158).

III. Verbe — *calcuri structurale*, a) Compuse cu prefixe: *incuibura* (*a se*) = **KivSrtrksAHTH** CA, gr. âvvorjrjeueiv (*păsările incuibură-se* = rrrHu;A Biv3rH-k3AAT CA, VCUI 17, v. și Candrea, *Glosar*, p. 372 și 412: *a se cuibura, incuiba, incuiburi Incuibura*); *a se preainălța* = npKKik3HfCTH (*forte preainrălțași-te* = s-KAO np-k3H(cT [trebuie: -HJICA, V XCVI 9; la fel în PS.Sch.).

b) Compuse cu adverbul *bine* sau *dulce*: *binevesti* = KATO-K*CTH(X), gr. euayyeXi^erj^ai (Leg. Dum. 7, r. 8 și 10); *bine-voi* = **SArosoAHjfh**, gr. euSoKeiv (EP 1a, Matei III 17; în *Tetraev.* lui Coresi: *binevrui, birevrut-ai* — **SAroKCMHah** ich (V LXXXIV 2); *dulce spureți* = **KĂroKtCTHTf** (V XVC 2; în Ps. Sch.: *blagosloviți*, dar *dulce spusu* în ps. LXVII 12, v. și *Glosarul*, p. 385).

Exemplele citate — și numărul lor poate fi mărit cu ușurință — dovedesc clar că între textul slavon și cel românesc din manuscrisele și tipăriturile bilingve există o corespondență perfectă sau aproape perfectă, în sensul că textul slav este originalul celui românesc. Credem că am dovedit astfel "netemeinicia afirmației mai vechi a lui C Gălușcă, reluată și în unele cercetări mai noi, potrivit căreia copistii *Psaltirii Voronețene* și ai altor manuscrise bilingve din sec. al XVI-lea ar fi luat versiunea românească dintr-un izvor, iar pe cea slavonă din altul. În lumina textului slavon și — indirect — a originalului grecesc, întreaga țesătură a textului românesc devine transparentă. În fața originalului ne apar clare toate

procedeele folosite de primii noștri traducători pentru a reda în limba poporului textele ce le aveau în față: găsirea corespondentelor exacte, calcurile, împrumuturile adaptările și chiar figurile de stil, căci mai ales *Psaltirea* este un text profund poetic¹. Și chiar dacă aceste traduceri sînt departe de perfecțiune, ele ne dezvăluie un efort constant de a pătrunde în înțelesul textului, de a crea o nouă limbă literară, limba română: în acest proces complex, *calcurile structurale* (mai puțin cele *semantice*) au constituit un însemnat procedeu de îmbogățire a limbii, ale cărui rezultate au rămas, cel puțin în parte, valabile pînă astăzi în norma literară sau în unele stilurile limbii literare.

¹ în *Psaltirea* slavo-română de la Mehadia, text din sec. al XVII-lea, există o serie de exemple de traduceri duble ale aceluiași cuvînt, de ex. : H no CH(X) «il oVcTfedf) CIOH(X) cAdroH3aoAA(T) = fi după acea (IHA) întru gurile sale binevrură. T. (=2) fi după acea (AHA) întru gurile sale bineubiră, ps. XLVIII 14 (în Ps., Sch. : fi după aceasta în rostul său dulce vor) ; ano uu'itA rfc AA* noAOWFHH C*T=ca nefte oii vor fi minați în ad. X (= 2) ca nefte oii vor fii (sic!) pufi în ad, ps. XLVIII 15 (în Ps. Sch. : ca oile întru iadu puși sîntu), ceea ce confirmă teza lui Șt. Ciobanu, susținută de Șt. Pasca, potrivit căreia — cel puțin în parte — textele bilingve erau folosite drept „manuale de exerciții de traducere pentru înțelegerea textului slav” (Șt. Pasca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în *CL*, I, 1956, p. 84; vezi și exemplele citate la p. 84—85). Vezi acum despre acest text articolul Marianei Combiescu, în *Limba români*, XVII, 1968, nr. 3, p. 259-268.

FRAGMENTUL DE APOSTOL SLAVO-ROMÂN
DIN COLECȚIA N. IORGA

Printre manuscrisele bilingve din secolul al XVI-lea cu text alternativ slavo-român, menționate în studiul precedent, se numără și două copii ale *Apostolului*: una aproape integrală aflată în manuscrisul popii Brațul (1559—1560), și alta fragmentară, cuprinzând numai două file de hîrtie (28 x 19 cm) și patru bucăți din alte file deteriorate, descoperite de N. Iorga în Transilvania, la începutul secolului nostru — așa-numitul *Apostol Iorga*¹. Intrucît ilustrul istoric a dat în

¹ *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, extras din A.A.R., Seria II, t. XXVIII, Mem. Secț. Lit., București, 1906, p. 2—7 + 4 planșe. Iată ce spune N. Iorga însuși despre manuscris: „Am găsit (...) în Ardeal (nu se precizează unde, dar e posibil că la Brașov sau prin împrejurimi, *n.n.*) două foi complete și cîteva frînturi din (...) epistolele sf. Pavel. Ele făceau parte dintr-o carte de toată frumusețea, de format mare în —8°, scrisă pe hîrtie lucioasă de fabricație venețiană, cu vîrci (dungi, *n.n.*) și o filigrană care înfățișează două frunze de trifoi ce se razimă una pe alta. Literele sunt înalte, drepte, trase în chip desăvîrșit. Deosebirea cea mare față de cele mai vechi manuscrite românești găsite pînă acum e că *Apostolul* nostru dă textul slavon amestecat cu traducerea românească în grupe de pînă la vreo zece cuvinte. Pentru ca însă cetitorul sau slujbașul bisericesc să poată face lesne deosebirea, traducerea e scrisă cu roșu față de originalul care se desface în negru" (p. 2).

Dintre cele două file întregi, reproduse de Iorga la sfîrșitul articolului său (pl. I—IV), doar fila a doua (pl. III—IV), provenită din biblioteca sa, se află acum la Biblioteca Academiei R. S. România (B.A.R.), Secția manuscrise, sub cota: Fragment rom. 2. Această filă ne-a fost pusă la dispoziție de Dalila Aramă, paleograf la această secție, care a identificat-o și căreia îi exprimăm mulțumirile noastre. E posibil ca cealaltă filă și cele patru mici

transcriere, cu litere chirilice și latine, numai textul românesc, nu și pe cel slavon paralel, pe lângă fotocopiile în culori ale celor două file întregi, considerăm util să reproducem textul în ambele limbi ale acestor file, separându-l însă pe două coloane și făcând, în încheiere, câteva observații asupra traducerii¹.

Fiind vorba, cum vom vedea mai jos, de *Epistola către Galateni a apostolului Pavel*, cap. III, v. 23 — cap. IV, v.9 și cap. V, v. 19 — cap. VI, v.6, constatăm că același text românesc se regăsește numai în *Lucrul apostolesc*, tipărit de diaconul Coresi, la Brașov, în 1563², lipsind în *Apostolul Voronețean* și în cel *al popii Brațul* (1559—1560). Deși s-a afirmat că cele două traduceri sînt complet independente³, credem, totuși, util să punem față în față cele două versiuni, pentru edificarea cititorilor.

fragmente să se afle printre filele de manuscrise izolate, neidentificate încă și aflătoare la B.A.R., dacă nu se vor fi pierdut iremediabil. Distinsa cercetătoare ne-a atras atenția asupra faptului că cele două frunze de trifoi despre care N. Iorga credea că sînt filigranul (vezi reproducerea la p. 2 a lucrării citate) reprezintă de fapt contramarca și nu ne pot ajuta la datarea mai exactă a manuscrisului. Deși marele istoric considera că „avem (...) înaintea noastră unul din acele manuscrise de scrisoare desăvîrșită, pe care le dădeau în a doua jumătate a veacului al XV-lea cele mai bune mănăstiri moldovenești — în rîndul întii Neamțul” (*op. cit.*, p.3) — iar Șt. Pasca admitea fără discuție această datare (*Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale „Apostolului”, în Cercetări de lingvistică*, II, 1957, p. 52, nota 30) —, cercetătorii actuali îl atribuie, după caracterele grafice și după limbă, secolului al XVI-lea: de exemplu, acad. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, 1968, p. 481) îl trece printre textele din sec. al XVI-lea copiate în sudul Transilvaniei, după originale din nordul acestei provincii.

¹ Fila 1, azi pierdută, o reproducem după facsimilele lui N. Iorga (pl. I—II), iar fila 2, după original (la Iorga, pl. III—IV). Întrucît în articolul citat nu se dă și reproducerea fotografică a celor patru fragmente de file deteriorate (azi, de asemenea, dispărute), ci numai transcrierea incompletă a cuvintelor românești (*op. cit.*, p. 6—7), sîntem nevoiți să renunțăm aici la ele.

² Vezi reproducerea în facsimile : *Lucrul apostolesc. Apostolul*, tipărit de diaconul Coresi, în Brașov, la anul 1563 (Texte de limbă din secolul al XVI-lea, reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu, IV), București, 1930, p. 399-401, 407-408.

³ Al. Rosetti *Recherches sur la phonétique du roumain du XVI-eme siècle*. Paris, 1926, p. 10; Șt. Pasca, *Probleme...*, p. 52, nota 30.

Textul slavon îl redăm cu coborîrea, în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise, dar fără completarea prescurtărilor (care sînt ușor de descifrat) și fără reproducerea semnelor diacritice, de cele mai multe ori simple imitații ale „spiritelor” grecești¹. Textul românesc îl reproducem în transcriere interpretativă (întrucît au fost publicate facsimilele), după principiile expuse recent de Viorica Pamfil² și de Al. Mareș³, pentru a face mai evidentă realitatea fonetică. Părțile ilizibile sau deteriorate sînt completate între paranteze drepte. La ambele texte introducem punctuația modernă. Notăm ordinea segmentelor cu cifre arabe drepte, iar numărul versetelor, cu cifre arabe cursive, capitolele fiind marcate cu cifre romane; în fine, prin bară verticală însemnăm sfîrșitul paginii.

¹ Astfel, textul reprodus este suficient de exact pentru filologi, fără a fi o „fotografie” greoaie pentru tipografie și pentru cititori. Vezi în acest sens, observațiile judicioase ale lui A. Vaillant, în *Textes vieux-slaves*, I, Paris, 1968, p. 5. Am confruntat textul nostru cu cel din manuscrisul slav nr. 21 de la B.A.R., copiat în medio-bulgară la 1526, în Moldova, de călugărul Evloghie (ff. 172b—173a, 175—176a), cu ajutorul căruia am completat, între paranteze drepte, unele pasaje ilizibile și din care reproducem în note unele forme (marcate cu E), pentru a semnala cazurile de copiere greșită a unor cuvinte slavone în *Apostolul Iorga*. N-am putut utiliza, în acest scop, *Apostolul de la Enina* (ЕНУНКУ аномоА, ed. K. Mircev și Hr. Kodov, Sofia, 1965), text slav vechi din sec. al XI-lea, întrucît, deși are unele fragmente din *Galat.*, acestea sînt altele decît cele care ne interesează. Dintre manuscrisele mai noi, am putut utiliza *Apostolul de la Ohrida*, din sec. al XII-lea, a cărui ediție (S. M. Kul'bakin, *Оспудакъ пыконубъ АномоАа Ковуа XII ееа*, în *Бѣзакъмъ чмапууу*, III, Sofia, 1907) se găsește Biblioteca Academiei; fiind un apostol-apracos, următoarele versete din *Galat.* se regăsesc și în *Ap. Iorga*: III, 23-29; IV, 4-7; V, 22-26; VI, 1—2 (în ediție, p. 108, 113, 55—56; variantele citate în notă sînt marcate cu O).

² *Palia de la Orăstie, 1581—1582*, București, Ed. Academiei, 1968, p. X-XIV.

³ *Liturghierul lui Coresi*, București, Ed. Academiei, 1969, p. 47—55, 121-123.

* Menționăm aici că pe f. 2a, subtext, se află o însemnare în limba română scrisă în cursiva secolului al XVIII-lea: „Sănătate sffinției tale, cucernice părinte Ioane bune, și-ți mulțămesc că mi-ai dat această carte, de-am cetit pre dînsa, și-ți ert de păcate totdeauna.”

TEXTUL

EPISTOLA APOSTOLULUI PAVEL CĂTRE GALATENI
 Ap o stolul Iorga Coresi
 Cap. III.

la	1.23. [...] credința se descoapere.	23. ...credere ce va să se adevăreze.
	24. Dece legea păzitorului noao	24. Așa iaste legea, neînvățătura
2.24. [...] Bki(c)	2. fu întru Hs.,	noastră pren Hs., ca noi pren credință să
w X ț,		fim derepți.
3. [A4 V»(T) K-fcjpKI ivnpdBAH<vi C A .	3. se de credi[n] ț[ă] dreptă-mu-ne.	
4.25. irpHUic(A)uJH (>K) s-kpki \ oy>Ki HC HO(A) nl/kCToytK/Hk] fc/HH.	4.25. Ins[ă] de veni credință, amu nu mult nu sem. in suptu spuetoriu sem.	25. De unde noao venit credința, noi mai mult nu sem în neînvățătura.
5.25.B*kCH BO CHOBf BJKYI: fCTI B-kpo* o X ț Ict.	5.26. Toți amu fii lu D-nezeu seți cu credința lu Hs. Is.	26. Că voi sețitoți feți Domnului pren credință în Is. Hs.
6.27. (iAHUU BO 81» x d IM KP(C)THTI CI, KT» X d OBA-kKOCTf Cf.	6.27. Ciți amu întru Hs. Is. boteză-se, întru Hs. investi-tu-vă.	27. Că, ciți mulți sint botezați, aceia au îmbrăcat pre Hs.
7.25. Hfc(c) loyAM HH MAHH;	7.25. Nu e iudeiu, nici ellfijm;	28. Ca nu e nici un ovrei, nici un grec,
8. iff(c) pdBk HH CKOBO(A);	8. nu e șerbu, nici slobod;	nu e nici o slugă și nici un logoditoriu;
9. irk(c) /UAKkCKki FIOAk HH KEHCKbJH:	9. nu e bărbătea-sca parte, nici mue-reasca;	nu iaste nici bărbat, nicimuiare, că voi seți toti unul în Is.
10. B*hCH BO Bki tAHHOICTH w X fc lyit.	10. toți amu voi siți întru Hs. Is.	Hs.
29. filJf AH Kf BH X BH, OyBO fIBpd/HA-fc CC/Hi ICTH	29. E se voia lu Hs., amu lu Avraam se-mințe seți	29. Să seți ai lu Hs., voi seți sămînța lu Avraam și după făgăduință seți moș-teni.
¹ O E itp-fc.		
² E BKIH.	³ Litera H omisă.	
⁴ O E filpJMAI.		

11. H no **IVE**-k-ro- 11. și după făgă- KoHfu,h /H(1)HHU,4-
BdH^{fro} **HdCrt**-k(AJHHHH. duită mărgători. *Mh..*
KoH((uJA\(\v)\^HU,A

Cap. IV.

12.7. *m:* k-k- 12.2. E grăescu: 7. Iară eu grăesc:
HMHKO In câți ani tinerelel Atita de mult moșt-
HHU.K , **H4C/1-k(A)HHKh** urmitoriu iaste, nean și e cocon și
i(c), nici întru o slugă
13. HHIH(/H) 13. cu nimica mai usebitură, tuturor
rtO\q'uJH ((c) **pdKd**, Th bun iaste de șerbul, domn acesta;
d-nu tuturor fiindu;

H.2. H*[**noA**] noKf- 14.2. Ce suptu zi- 2. Ce el iaste în-
AHTtA'MH t(c) H **npH-** cătorii iaste și suptu demnătorilor și pă-
CT[4KHHKKI] A * **HdpoKd** deregătoriu pînă la zitorilor pînă la
wuni. nărocul tat[ă]lui. | vreme de întru pă-
rintele.

1.3. **TdKO** H /HM, 1.3. Așa și noi, 3. Așa și noi, cînd
IT(A)4 K-kX'o(rl) **MAi-** cîndu eram tineri, eramcoconi, el eram
(A)HHU,H , **no(A)** CTT- suptu stihiiile lumiei prinși pren faptele
X'fiMH [**HHp4** B-kX'o/Hh eram mai șerbiți. noastre.
n]op4B01{J(HH.

2.4. **6p(A)a** (*) 2.4. E cîndu veni 4. Iară deaca
npI'HAf **K O H* 1 H H 4** sfîrș[i]tul anului, se împlu vremea,
A-k(T); **WOCAA** Eh **CH4** trimes[e] D-nezeu el tremese Domnul
CKO((r), **p4H<(A)<Ifi(J4** fiiu-său, cel ce se fiiu(l) lui, născu
Cf· W(T) **A,ibl**; născu diim muiare, den muiare și supt
lege se dede,

o.
iu
O

1 E AAAAAEHEU>
2 E MAAAiHUH.
3 O A*Tk, E Afi-oT.
4 * O PAKAAXIUA CA, E
P*KAAM]hO CA.
5 O KEH-hl, E JKHHl

3. Busatuia **no(A)-** 3. fiindu desup- 5. Ca pre ceia ce
3aKOH0<Hk, 5. \A tul lege, 5. se cia supt lege era să-i
no(A)34KOHTA HCKg- desuptu lege scum- sloboizească, cînd
nHTh, peri, întru noi luo(m)
4. M K*KCHFH[YC 4. se întru fiire coconia.
np]Ti/Mh. priimim. **KoWlih** METOKk

5.6. A,[a ia]Ko xt 5.6. De cum siți 6. D-unde voi fe-
terț **CHOKf,** **no(c)rt** fii, trimes[e] D-nulu ciori seți, Dumne-
Biî A X > " < * cnofro d[u]h[u]lu fiului său zeu tremese d[u]-
[KT» CP(A)]M Ram a, întru înima voastră, hu(l) fiului lui întru
6. KTJITA: fKKa, 6. strigă: Avva, inimile voastră,
w(T)U > ! 7. Tt)/M)}KI 7. De-acia strigă: Dragul pă-
ovkf H-kch P4Bh, HA încolo nueștișerbu, rinte!
cBh: ce fiuu; e se fiuu, și 7. Așa de acmu
7. aiui AH (x) *chk,* urmitoriu [ești] zeu- nu e nici o slugă
H Hac[A-k](A)HhkhB5KIH lu Is. Hs. mai mult, ce i-stoți
Ii; Xco(/M). feciorii; să sînt fe-
KoWU, PO(JK). ciori, ei sînt și
moștenii Domnului
pren Hs.

KoHfU> npa3HHKh.

8.5. HA TOPA'» 8.5. C[e] ce amu, 5. Inșă într-aceia
9. HI K-KA[E>4" BÎ], 9. neștiindu D-ne- vreme, d-unde voi
10. fJKf H(no I(C)CT- [zeu], slujitu Domnul nu cuno-
Ko[y] CAIUH(/M) KPO(/M), 10. ce după fire acelora ce în ce den- scut, voi slujiți
ce fiindu zeilor. fire omenească nu sînt.

11.9. HaMt (x) **no-** 11.9. E mai virtos 9. Iară voi, acmu
(3H4B)WC cf W(T)] Ba, cunoscumu-ne de la Domnul cunoscut
K4KO K-K3Kpai4J4FTf (c) zeul, cum [...] [...].
naKhi Ha HE<HOL]JH[ILJA

[**]
12. n.(K) s [15].
Epafr) HEB-kA^Luf. KT»

E np'tiAiosoA.TcdHle.

Cap. V.

<p>1.70. [...] O(JK) ca»Th nptAIOEOA'b- HT»', BA*(A), HJM(C)- TOTd, CT8(A)AOJK{CT- K'td,</p>	<p>1.19 [...] celeace sîntu preaiubire, curvie, necurăție, mîniecie,</p>	<p>19. [...] ca ceia ce sparg căsătoria, curvia, necurăția, spurcăciunea,</p>
<p>2.20. HAOAOCAO\ - JKWTJ, oTpdKACHyc, npo- Kasa,Kpdx^AJepTIKeHTJ,</p>	<p>2.20. ale dracului slujirile, otrăvirile, stricăciunea, vraj- bele, războaiele,</p>	<p>20. idoliia, farmă- cul, vrăjmășiia, sfa- da, mîniia, nepacea, necredința,</p>
<p>3. SdBHAH, OPOCTH, pa?K(A)(H{HTa', pac- npA, fptCH, 4.27. O'K'FHCTKa ' , nTaH'cTKa, KosAorAa- eosaHTa 5. H no(A)EHaa CH- (A\), ta?Kf npopHîaiK Ka(/*), 6. UKO(>K) H np-fc»- (A> peKo(y), BKO TaKosaa TKOPAIJEH 7. u,p(c)TKTa KJKTJ ' , m HaeAt(A)Th. KoHEu,h KTO(K).</p>	<p>3. uriciunile, ur- giile, întăritările, pîrile, relele, 4.22. uciderea, beția, cu cimpoi glăsirea 5. și în chipul acelora, celea ce prorocescu voao, 6. cum și ainte zișu, că acelea cine face-le 7. împărăția lu Dnezeu nu va do- bîndi.</p>	<p>22. tîlhăriia, be- țiia, mîncarea, într- acelea toate, de carele întru întii voao am spus, și acmu încă vă spui, că ceia ce așa fac, aceia împărăția Domnului nu o vo(r) moșteni. KoH(u,k BTO(K).</p>
<p>S.22. 1L\C(A) JKJ AX^KHYH t(e) AicEH, P<^Ao(c), 9. /IIHph, A^T^o- TpTIITKHvf, EÂTOCTb, EAP OCTHHH,</p>	<p>8.22. E plodul de sufletui aste dra- gostea cu bucuria, 9. pacile cu lungă răbdare, bunătatea cu dulceață,</p>	<p>22. Iară poama d[u]-hului iaste dra- gostea, veseliia, pacele, răbdarea, dulceața, bunăta- tea, credința,</p>

¹ E Pd3(A)P'WfHU.

* înaintea acestui cuvînt
lipsește SJHCTH.

² E sâHa.

10. K-kpa.2.?. **Kpc~** 10. credința 23. smericiunea,
 TO(C), K-h3Ap-K*dHri; 23. cu blîndețe, curăția, blîndețele,
 11. **Ha** TMKC-RH(X-) întru ținare; postul; către acelea
H-k(c) saicc-**Ha**. 24. **O K H** 11. spre aceia nu lege nu e.
 SKI X(CJKH HA'KTK e lege. 24. E unii 24. Iară ceia ce
 pacn-kuji luHs. trupulu răs- **îmbia** în Domnul,
 12. **CK CTpa(c)TH-** tigniră aceeaș răstignesc
MH' Hno trupul lo(r), cum
 zioe rîvnitul și
 pohtitura.

2b 1. X»TH/HH.' 1. cu muncile și 25. Iară noi de
 2. 25. flwi **xmt(M)** cu pohtirile. văm vie în d[u]h, e
 APAAK, AX''' npn/ia- 2.25. Se viserem noi încă în d[u]h să
 r<H(H) C A . cu d[u]h[u], d[u]hu- îmbiăm.
 lui și adauge-vrem.
 3.26. Hi K«(A)' 3.26. Se nu fim 26. Și noi nu pen-
TiiLutcaJKHH, AP8(r) în deșertu slăviți, tru cinste să fi(m)
 AP^'ra **npH3HKafiuH-** unul la alaltu che- lacomi unul cătră
(M) *, mîndu, alalt și unul cătră
 4. AP*V(·) AP^ra 4. soțu cu soțu alalt să nu ne urîm.
 saKHA'bitie. zavidindu.

Cap. VI.

1. BpaTVa, **aluf H** 1. Frații, și ainte 1. Frați dragi, iară
 npt*(A)f MAKK om[u]lu să vre un om ceva
 5. **K-MiaA*Th·Kii** 5. cade întru nes- au greșit, e voi su-
 H-KKC-I np-krptujtHire, cari greșale, fletește să-l învă-
 6. EU **xt** AXKHH, 6. e voi d[u]h[o> țati, care voi seți
 ciiKpTiiJdHT» **TdKoearo** vnicilor, svîrșiți ispășiți, ce caută
 AJCO/HK KP«(T)CTH, acela cu d[u]hul pre tine singur, ca
 7. KA»AH cfK-k°, blîndețelor, tu să nu fie ispitit.
tAt H TH gXAHWH' 7. păzește-ți si
 HCKSHH(H). nele, doară și tu
 ispitit fiver.

- E CTpдCTMH.
- E no)(OTMH.
- O S^A, kM-K, 6 KXA'fe(M).
- E npHShiidxipi.
- O BUMAH-lt, 6 I-UMAI(T).
- O, I cim.
- E K^IIIIH.

8.2. AtP°V(r) Ap8r« 8.2. Unuia laltui 2. Unul să poarte
T-kroTH HOCHTh H păsul purtați și așa sarcina altuia și așa
TdKo CKOHMdcif sfârșiți veți împlia legea lu
 9. 34KOHK XC(K)K. 9. legea lu Hs. Hs.

KoHEItk CAKOTK
np(A)noc(T)HH.

10.3. fliijt **K T O** 10.3. E se pare-i 3. Să neștine-i se
AtHHT se nescui a fi ceva, dare să iaste ceva,
CA MTO KHTh, HHMTO nimica fiindu, p-unde el nu e ne-
 cTa², mica,acelaseînșală.

11. **cfs-k** **oy<HOt*** 11. sineș cu min- 4. Tot omul să-ș
ATkCTHTK. 4. /k/fcto xt tea și înșelă. 4. Deci caute ale lui fapte
CKof A<i HcKC-yuj<KTK lucrul său și-ș ispi- și atunci numai
Tl)K(AK)O tească cinescu lucru va avea, și nu
 altul.

12. **H Tord KiiCf(s-fc)** 12. și atunci întru
Ț i i (M)T«nox-KdrtfHI'f A^ sineș numailăudare
HMdtk, se abă,

13. a **HC HHO(/«)².** 13. e nu altuia.

5. **KTI,>K(A)O KO CKœ** 5. Cinescu amu 5. Cineșcu a lui
Ept/HA noHfCHTK ", sarcină purta-ș-va. sarcină să poarte.

14. 6. \i **iv(T)noi-**

Se observă că textul slavon este scris în redacția medio-bulgară cu unele influențe sîrbești în grafie (- k în loc de -Tu). Copistul, însă, a lăsat să-i scape unele greșeli, ceea ce dovedește că cunoștea destul de slab această limbă. Cele mai interesante forme sînt: <HrtAHHu>, IV 1; <HAI(A)HHU,H, IV 3; > AAHUIH, VI 1; **noHECHTh**, VI 5, care ar indica o pronunțare dialectală bulga-

- O HOCHTI, I HOCHTh.
- E CHH.
- O, E cin.
- O KI HHOMOV.
- O noHiciTt.
- E WSUIT².

ră (e > i în poziție neaccentuată)¹, și ЦП<I(C)TH/HH, nQXQTHMH, V 24, care fie reprezintă o „normalizare” morfologică, fie, pur și simplu, o redare „după ureche” a înmuierii consoanelor nu prin **k** sau, ci prin **H** (acestea și altele sînt semnificate în notele la text).

Cît privește traducerea românească, ea este destul de clară și cursivă, deși — traducătorul fiind un cărturar modest — este evidentă tălmăcirea cuvînt de cuvînt a textului slavon, impusă și de fragmentarea textului, care uneori coincide cu versetul biblic, de cele mai multe ori însă nu. Pe alocuri, chiar sensul unor cuvinte n-a fost clar înțeles, și atunci întîlnim fie calcuri lingvistice mai puțin adecvate, fie de-a dreptul traduceri greșite. Astfel, **mICA-fcAHHk**, IV 1, 7, a fost tradus cu *următoriu*, în loc de „moștenitor” (Coresi: *moștnean*), iar la plural, **HdCA-kAHHIIH**, III 29 — *mărgători* (Coresi: *moșteni*; calcuri semantice).

Pentru CTSAM***WIKecTKYe**, V, 19, **np-fct-EOA'fc<ni'e**, V 19, și **K-hc[k]fKHT**e, IV 5, au fost create *mîniecie* „desfrinare” (și „șarlatanie, batjocură”, de la *miniac* < ngr. pavia%6g „nebun”; Coresi: *spurcăciunea*), *preaiubire* „adulter” (Coresi: „ceia ce sparg căsătoria”) și *fiire* „înfierare” (Coresi: „conicia”; calcuri structural-semantice sau derivative).

Iată și cîteva traduceri greșite: GIKЕ HE no e(c)crKoy CAI4IH(*) **Kro**(/H), IV 8 — *ce după fire ce fiindu zeilor* (de fapt: „celor ce din fire nu sînt dumnezei”²; și la Coresi traducerea e greșită: „acelora ce în ce den fire omenească nu sînt”); HAOAOCAOPKEHYE, V 20 — *ale dracului slujirile* (Coresi: *idolii*); **KOSrtortJCOKJHTa**, V 21 — *cu cimpoi glăsirea* (Coresi: *mincarea*, pentru „chef”), **K-k3ap'k>KaHTe**, V 23 — *intru ținere* (Coresi: *postul*, pentru „curăție”), **nopaEOIuEHH**, IV 3 (participiu trecut pasiv de la verbul perfectiv **nopJEOTHTH**) — *mai serbiți*, înțeles ca forma de comparativ a adjectivului-participiu în mediobulgară (Coresi: *prinși*) și altele.

Uneori cuvîntul slav a fost lăsat netradus, fiind preluat ca atare: A * H<IPOK<I, IV 2 — *pînă la nărocul* (Coresi: *pînă la vreme*), **saBHA'fciE**, V 26 — *zavidindu* (Coresi: *să nu ne urîm*). Alteori, traducerea este aproximativă: EPECH, V

¹ Acest fenomen se observă în graiurile balcanice, care se întind pînă la Dunăre (vezi St. Stoikov, *Eb.mapCKa duajieKtnojiozua*, ed. a II-a, Sofia, 1968, p. 73, 136 și harta nr. 8 la p. 291).

² Vezi *Biblia*, București, 1968, p. 1038.

20 — *relele* (Coresi: *necredința*), $\sigma\gamma>Kt$ HI H0A **ntCT^'W/Hk** ICMH, III 25 — *amu nu suptu spultoriu sem* „nu mai sîntem sub călăuză” (Coresi: *noi mai mult nu sem în neînvățatură*), H0A **nosfAHTfA'AM**, IV 2 — *suptu zicătorii* „epitropi” (Coresi: *îndemnători*) etc. în sfîrșit, în unele cazuri, topica cuvintelor este influențată direct de modelul slavon: **<H*>KtICKbj** noAt, III, 28 — *bărbăteasca parte* (Coresi: *bărbat*).

Cu toate acestea, textul de față, fie și fragmentar, are o importanță deosebită, atît ca fapt cultural — reprezentînd faza de început a trecerii de la cultura în limba slavonă la cea în limba poporului — , cît și ca izvor pentru istoria limbii române populare și literare și pentru studiarea influenței pe care a avut-o slavona în primele secole de dezvoltare a acesteia. În plus, el ne atestă o traducere veche a *Apostolului*, independentă de cea reprezentată în *Codicele Voronețean*, în tipărirea lui Coresi, și, după cum am constatat, în *Manuscrisul popii Brațul* din 1559—1560. Studiarea în continuare a unor astfel de texte, destul de numeroase în cultura românească a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, prezintă interes evident atît pentru filologia românească, cît și pentru cea slavă, ele aparținînd unui sector mai puțin cunoscut al culturii slavone în Europa sud-estică și răsăriteană.

SINTAGMA (PRAVILA) LUI MATEI VLASTARIS
ȘI ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE
(SECOLELE AL XV-LEA — AL XVII-LEA)

Lucrările recente de istorie a lexicografiei românești¹ au atras din nou atenția asupra faptului că aceasta își are originea în epoca primelor traduceri și texte originale în limba română din secolul al XVI-lea, apărînd sub formă de glose² și de mici glosare³, după care a urmat seria lexicoanelor bilingve din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Dar preocupări lexicografice au existat la noi și înaintea secolului al XVI-lea, manifestate prin copierea în manuscrisele slavo-române a unor glosare de proveniență greco-slavă⁴.

¹ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, voi. I, București, 1966, p. 7—8; D. Strungaru, *începuturile lexicografiei române*, în *Romano-slavica*, XIII, 1966, p. HI—158. Dintre lucrările mai vechi, cf., în special: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Gr. Crețu, București, 1900.

² Cele mai bogate glose (aproape 400) au fost descoperite de Ioan Bogdan într-o copie moldovenească a *Sintagmei* lui Matei Vlastaris din secolul al XVI-lea (probabil din a doua jumătate), prezentată în 1890 la Expoziția arheologică de la Moscova (cf. mai jos). Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscris slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 9, p. 727—752 (*Scrieri alese*. București, Edit. Academiei, 1968, p. 542-558; note, p. 688-689).

³ Vezi E. Kaluzniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, în *Archiv für slavische Philologie*, XVI, 1896, p. 46—53; Gr. Crețu, studiu introductiv la: Mardarie Cozianul, *Lexicon...*, p. 23—28; D. Strungaru, *op. cit.*, p. 145-148.

⁴ Aducem mulțumiri călduroase conducătorilor și colaboratorilor secțiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste

Cel mai vechi glosar de acest fel cunoscut la noi pînă acum, se află anexat la c6piile slavo-române din secolele al XV-lea—al XVII-lea ale cunoscutei *Sintagme* • a lui Matei Vlastaris (MardaToț 6 BAatxcâpric), scriitor juridic bizantin din secolul al XIV-lea, originar din Salonic.

Se știe că dezvoltarea societății feudale în Țările Române ca și în alte țări din Europa, a dus, pelingă aplicarea dreptului consuetudinar („legea țării”), la folosirea unor codice de legi scrise, provenite din Bizanț, prin intermediul traducerilor slavone. Printre aceste *pravile* sau *nomocanoane*, cuprinzînd nu numai dreptul ecleziastic, ci și elemente de drept civil și penal¹, un loc de seamă îl ocupă *Sintagma* bizantină a lui Matei Vlastaris, alcătuită în 1335, tradusă în slavona sîrbă, cîtiva ani mai tîrziu, în timpul țarului Ștefan Dusan (1348) și răspîndită apoi la bulgari, români și ruși. Acesteia i se adaugă o legiuire slavă, *Zaonicul* țarului sîrb Ștefan Dusan, promulgat cam în același timp (1349 și 1354) și cunoscut și în Țările Române, după cum se poate constata dintr-o copie de la mijlocul secolului al XV-lea, provenită de la mănăstirea Bistrița (Oltenia) — copie ce cuprinde *Sintagma prescurtată*—, rămasă pînă nu de mult necunoscută cercetătorilor noștri²,

România, Biblioteca Universitară din Cluj, Biblioteca „Lenin” și Muzeul istoric din Moscova, pentru bunăvoința cu care ne-au pus la dispoziție o serie de manuscrise, citate mai jos.

¹ Vezi I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, ed. a H-a, voi. I, II (1,2), III, București, 1926—1931; Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, voi. I, partea I, Vaslui, 1937; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, voi. II, partea a H-a, ed. a IV-a, București, 1943, p. 490—491; Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 4, p. 215-228; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 518—522; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, voi. I, Edit. Academiei, 1959, p. XV; *Istoria României*, II, sub red. acad. A. Oțetea ș.a., Edit. Academiei, 1962, p. 677-678, 1028-1032.

² Peretz, care a tipărit la noi acest monument, în original (după ediția a H-a a lui St. Novakovic, din 1898) și în traducere, nu menționează că ar exista o copie românească, deși precizează — după slavistul sîrb — că unele articole sînt reproduse din manuscrisul „de la Bistrița”, pe care însă nu-l identifică (și în țările slave există localități cu numele *Bistrița*). Vezi: *Zakonik Ștefana DuSana, cara srpskog, 1349 i 1354. Zaonicul lui Ștefan DuSan, țarul Serbiei, 1349 și 1354, comparat cu legiuirile bizantine, slave și române*. Partea I (Textul, traducere, observațiuni și vocabular), București, 1905 (partea a H-a n-a mai apărut). Această copie a fost prezentată

și dintr-o traducere veche românească din Banat, păstrată într-o copie din 1776¹.

Sintagma lui Matei Vlastaris s-a păstrat în mai multe copii din secolele al XV-lea—al XVII-lea, scrise atât în Țara Românească, cât și în Moldova.

Această scriere a căpătat o largă răspîndire nu numai la greci, ci și la sîrbi, bulgari, români, ruși și chiar (în traduceri și prelucrări parțiale) la armeni și georgieni, datorită caracterului ei de compendiu practic de reguli canonice și civile, acestea din urmă ocupînd un loc destul de important în raport cu *nomocanoanele* epocii: „L'originalite de Mathieu Blastares — spunea A. Soloviev cu prilejul împlinirii a 600 de ani de la apariția *Sintagmei* — consiste dans ce qu'il ne donna pas un *Nomocanon* seul, pas une *Synopsis* seule, mais qu'il eut l'audace d'unir toutes les règles principales du droit canon à celles du droit laïque... Il se proposa d'unir tout le droit seculier (droit civil, penales, procedure) au droit canon; il forma une vraie encyclopedie juridique, unique dans son genre, qui correspondait parfaitement à l'organisation des tribunaux du XIV^e siecle, au moment ou les personnes du clerge recurent le droit de trancher les litiges civils.”²

Ciculația largă a manuscriselor *Sintagmei* atestă popularitatea sa: numărul manuscriselor grecești cunoscute, după aprecierea lui V. N. Benesevic³, seridică la 90, iar al celor slave, după părerea lui A. Soloviev, aproape la 70⁴.

de curînd la noi de Valentin Al. Georgescu, *Pre'seniaiion de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XV—XIX^e siecle). Contribution a l'itude de la rception du droit byzantin en Roumanie*, I, RESEE, t. VT, 1968, nr. 4, p. 625-630; II, *ibidem*, t. VII, 1969, nr. 2, p. 346 - 349, 365.

¹ Mss. rom. nr. 3093 al B.A.R. Vezi I. Peretz, *Curs...*, voi. II, partea a II-a, p. 14—24; Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, voi. I, partea I, p. 88; Val. Al. Georgescu, *l.c.*

² *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastars*, în *Studi bizantini e neolenici*, voi. V (*Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini*, Roma, 20—26 settembre, 1936. I. *Storia — Filologia — Diritto*), Roma, 1939, p. 700.

³ *Corpus Scriptorum juris graeco-romani*, în *Actes du IV Congrès International dietudes byzantines*, 1934, I, Sofia, 1935, p. 141; cf. A. Soloviev, *op. cit.*, p. 701.

⁴ Cifra nu este însă în întregime controlată: pe lângă cele 20 de manuscrise ale traducerii sîrbești complete, cele 15 cuprinzînd *Sintagma* prescurtată și 10 — varianta refăcută a acesteia, pe lângă cele cîteva bulgărești

De la sîrbi, *Sintagma* (tradusă în 1348) a trecut curînd la bulgari, în timpul țarului Ivan Alexandru (1331—1371)¹, iar de la aceștia a ajuns în Țările Române, unde primele manuscrise cunoscute, în redacția mediobulgară, datează de la mijlocul secolului al XV-lea: „Nu știm cînd și în ce condiții versiunea bulgară a trecut pentru prima dată în Țara Românească și în Moldova — scrie E. Turdeanu —, însă, desigur, ea a venit de timpuriu, căci *Sintagma* lui Vlastaris figurează printre cele mai vechi texte juridice folosite la români”².

Iar A. Soloviev, comentînd critic cunoscuta știre transmisă de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae* privind introducerea dreptului bizantin în Moldova lui Alexandru cel Bun, scrie: „En tout cas, si les Roumains du XV^e siecle ne recurent pas les *Basiliques* (trop larges en effet), ils se servaient simplement du *Syntagme* de Blastares”³.

Vom vedea mai jos că acest text juridic s-a păstrat într-un număr apreciabil de manuscrise grecești aduse în Țările Române, precum și în peste zece manuscrise slavo-române copiate în secolele al XV-lea — al XVIII-lea. Evident, însă, că numărul acestora în epocă a fost mai mare și că noi nu

și rusești, A. Soloviev se referă la 4 manuscrise slavo-române datate, citate de A. I. Iațimirski (unul s-a dovedit a fi o altă pravilă) și la 20 de manuscrise de care acesta ar fi avut cunoștință (ТрHропHft IIaM6naK, St. Pb., 1904, p. 288—291); în realitate, Iațimirski a cuprins în această cifră și un număr de *pravile*, pe care nu le-a văzut și despre care presupunea că reprezintă *Sintagma* lui Matei Vlastaris; noi am identificat 14 copii ale *Sintagmei* complete și prescurtate (vezi mai jos). Oricum, deci, numărul copiilor slavone se ridică la circa 60.

¹ Un manuscris mediobulgar din secolul al XIV-lea a fost descoperit la Petersburg (Biblioteca Sinodală, nr. 302, azi la Muzeul istoric din Moscova): V. N. Beneșevici, *flea cnucka CAaemKozo nepeeoda Mamaen Bmemapx, xpawtufuecH s Cn6. Cumda/ibwă Eu6/iuomeKe, «H3Becnw OPJIC», VI, 4, 1901, p. 150—174. Vezi A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastaris*, p. 703; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIV^e siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 58—59.*

* *Op. cit.*, p. 59.

² *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastaris*, p. 703. O discuție amănunțită a ipotezelor emise în legătură cu știrea transmisă de Cantemir face prof. Al. Elian în studiul *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 110—119.

cunoaștem decît ceea ce, prin vicisitudinile vremii, ni s-a păstrat¹.

Cel mai vechi manuscris grecesc al *Sintagmei* datează din 1342, deci este mai nou doar cu șapte ani decît originalul pierdut al lui Matei Vlastaris (1335), și se păstrează la Muzeul istoric din Moscova (provenit din Biblioteca sinodală, nr. 149). Printre anexele de la sfîrșitul acestui manuscris se găsește și un *glosar latin-grecesc*, care constituie originalul celui latin-slavon din copiile slavonești ale *Sintagmei*.

S. Troicki, care a consacrat o monografie anexelor *Sintagmei* lui Vlastaris în traducere slavonă, editîndu-le după patru manuscrise sîrbești din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și din prima jumătate a secolului al XVI-lea², a arătat că forma completă a *Sintagmei*, tradusă în slavona sîrbă în 1348, cuprinde, pe lîngă partea introductivă și culegerea de legi propriu-zisă (aranjată pe capitole, în ordinea alfabetică a subiectelor tratate), trei grupe de anexe: 1) care intră în *corpus clausum* atît al protografului grecesc (pierdut), cît și al traducerii sîrbe; 2) care au fost adăugate în originalul grecesc ce stă la baza protografului sîrbesc (de asemenea pierdut) și 3) care au fost adăugate ulterior în traducerea sîrbească (p. 28).

¹ Mănăstirile și dicasteriile de la episcopii și mitropolii aveau „cel puțin o copie din această carte așa des întrebuințată” (Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, I, p. 77).

² Vezi A. I. Iațimirski, *CAaenHexue pyKonucu HxMeifKozo Monacmbipn «PyjubiHuu, extras din flpeBHoCTH CnaB. KOMHCCH MOCKOBCK. Apxeo.no-rm. 06mecTBa, Moscova, 1898, p. 42—43.*

³ S. Troicki, *Dopunski lianei Vlastareve Sintagme*, Belgrad, 1956, IV -f 114 p. + 3 pl. Ediția fundamentală a textului *Sintagmei* (fără anexe) a fost publicată de St. Novakovic : *Matije Vlastara Sinlagmat* (Zbornik za istoriju, jezik i knjizevnost srpskog naroda. Prvo odelenje, knjiga IV), Belgrad, 1907. Cf., de asemenea: T. Florinski, *UQMJIMHUKU aaKomdamejibHoă denmejibHocmu JJyuiatta, uapn cep6oe u zpenoe*, Kiev, 1888; N. Ilinski, *CimmazMa MamgSex Bjiacmapx*, Moscova, 1892; V. N. Benesevic, *Jtea cniKka CAaeimKozo nepeeoda cimmazMbi MamgSesi Bjiacmapa, xpa-HHUfuech e CII6. CmodaAbHou 6u6/tuomeKe, «H3BecTH« OPAC», VI, 4, 1901, p. 150-227, și extras, St. Pb., 1902; A. Solovjev, *Zakonodavstvo Ștefana DuSana, cara Srba i Grka*, Skoplje, 1928. Textul grecesc a fost editat de G. A. Rhallis și M. Potlis în 1852-1859, apoi de I. B. Pitra, în 1891 (vezi S. Troicki, *op. cit.*, p. 1).*

în cea de-a doua grupă, cuprinzând texte adăugate în unele manuscrise grecești, inclusiv în cel după care s-a făcut traducerea sîrbească, intră două articole:

1) **KdKO H/HO^Th MHHd nptCTNMH IphKOKh WT nO,â,1f>KdIUHX'h ndTpiapjfoy KoHCTdHTHHd rpaA4** (Care sînt scaunele bisericești supuse patriarhului din Constantinopol).

2) **AdTHHCM pfcMH** (Cuvinte latinești).

Cel de-al doilea, care ne interesează aici, se află în trei dintre cele patru manuscrise folosite de Troicki: P (mss. Pcinski, circa 1370, f. 293—293b), SI (mss. nr. 62/264 de la Decani, 1370-1380, f. 293-294) și S3 (mss. P 43 al Bibliotecii naționale din Belgrad, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, f. 340—341) \ în mss. S2 (mss. nr. 51/185 de la Decani, începutul secolului al XVI-lea), vocabularul nu există, căci ultimele file au fost rupte.

Textul grecesc al vocabularului a fost editat mai întîi de E. Kaluzniacki, după manuscrisul Bibliotecii naționale din Paris, nr. 1375, din anul 1541, împreună cu textul slavon, reprodus după cea mai interesantă copie moldovenească, efectuată de învățatul episcop Macarie al Romanului la mijlocul secolului al XVI-lea și descoperită la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov² (vezi mai jos); ulterior a fost publicat de A. I. Iațimirski, în două rînduri, după manuscrisul de la Moscova din 1342, paralel cu forma sa slavonă din alte două manuscrise moldovenești: cel de la Mănăstirea Neamțului, scris de ieromonahul Ghervasie la 1472 sau 1474 (azi la B.A.R., mss. slav nr. 131), și cel de la lipovenii din Galați, datînd de la începutul secolului al XVII-lea³.

¹ Vezi S. Troicki, *op. cit.*, p. 48—51; textul la p. 94—96.

² Ae^ei? AanviKai in einer älteren bulgarisch-slovenisches Übersetzung, în *Archiv f. sl. Phil.*, XIV, 1891, p. 84-88. Acest text a fost reprodus de S. Troicki, paralel cu versiunea slavonă a glosarului (*op. cit.*, p. 49—96).

³ Cjiae.iHCKue pymnuu HiMeifKozo Momcmbipn e Pybtmu, p. 42—43 ; Cjiae.iHCKue u pyccme pymnuu pyjubiHCKUX 6u6AUomeK (C6opHHK OP.HC, t. LXXIX), St. Pb., 1905, p. 819—822. Ambele aceste ediții au rămas necunoscute lui S. Troicki, care citează însă manuscrisul de la Moscova, precum și cel de la Vatican, nr. 841, ce conține de asemenea vocabularul latin-grec. Cf. și edițiile mai vechi de glosare greco-latine : C. Labbaeus, *Veteres glossae verborum iuris, quae passim in Basilicis reperiuntur*, Paris, 1606, p. 135—136; Idem, *Glossaria latino-graeca et graeco-latina*. Paris, 1679 (Anexa : *Veteres glossae...*, p. 37—40); Joh. Fabricius, *Bibliotheca graeca*, t. XI, p. 590 = Migne, 144, p. 955—956 (vezi E. Kanizniacki,

Traducerea slavonă a glosarului, devenit latin-slavon (cu explicațiile grecești transpuse în slavonă), a fost publicată și ea de mai multe ori, și anume: de arhimandritul Amfilohie, după manuscrisul *Sintagmei* din secolul al XIV-lea, care a aparținut patriarhului Nikon (f. 339b—400), și după un manuscris sîrbesc din colecția Grigorovici¹; de E. Kaluzniacki și de A. I. Iațimirski în lucrările citate mai sus, după cele trei manuscrise moldovenești menționate²; de I. Peretz, din nou după manuscrisul lui Ghervasie (1472 sau 1474), împreună cu traducerea românească a explicațiilor slavonești³; în sfîrșit, de S. Troicki⁴, după manuscrisul sîrbesc P, cu indicarea variantelor din SI și S3.

În acest glosar latin-slavon, la origine latin-grec, se dau în ordine alfabetică 67 de termeni juridici latini (la Kaluzniacki, 66), care se găsesc în transcriere greacă în *Basilicale* (x« Βαμ-ΑΙΚ<X), adică „Legile împărătești”, cel mai complet monument al dreptului greco-roman sau bizantin. Acestea constituie o adaptare, în traducerea greacă, și o completare a *Codului* lui Justinian (a. 529), efectuată de Leon VI înțeleptul (care a domnit între anii 886 și 912)⁵. Este probabil, arată S. Troicki, că acest vocabular a fost alcătuit din glosele pe care copiii le adăugau pentru explicarea termenilor latini folosiți în *Basilicale*. Încă primii copiiști ai *Sintagmei* lui Vlastaris I-au adăugat acesteia, considerîndu-l util pentru expli-

op. cit., p. 84—85; S. Troicki, *op. cit.*, p. 135—136). O copie manuscrisă a glosarului lui C. Labbaeus se află în manuscrisul nr. 46 (nou 177) al Bibliotecii centrale universitare din Iași (ff. 6—56). Vezi I. Peretz, *Curs*, voi. II, partea I, p. 332-337.

¹ ΑpxHMaHnpHT AM<>HjioxHii, *Onucmue BockpeueuKozo Hoεo-HeπyCOAUMCKOU 6u6Auomexu*, Moscova, 1876, p. 103—105; *Idem*, în ΟΤΗCT ΠυMHijεBCKOpo My3eH 3a 1877—78 rofl (vezi Iațimirski, *CAaenHCKue u pyccKue pyKonucu* p. 690; cele două lucrări nu ne-au fost accesibile).

² P. P. Panaitescu, descriind mss. 131 B.A.R. (*Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, voi. I, p. 158—159), nu observă că prima ediție a lui Iațimirski este chiar după acest manuscris, și nu după altul mai nou, cum afirmă (p. 159); de asemenea, omite să menționeze cea de-a doua ediție a slavistului rus din *CAaenHCKue u pyccKue pyKonucu* p. 819—822.

³ *Curs...*, voi. II, partea I, p. 273-277.

⁴ *Op. cit.*, p. 94-96.

⁵ Vezi A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, I, Paris, 1932, p. 189, 452—453; I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, voi. I, p. 313—322; 338—347; Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 8-9, 35-43.

careia unor termeni latini ce se întâlneau și în acest text (deex. §AKHATC. în titlul capitolului § [24], sau oțMri, pl., în titlul primei anexe). Că glosarul nu exista în manuscrisul original al lui Vlastaris o dovedesc unele c6pii grecești care nu-1 conțin. Dar încă în manuscrisul de la Moscova din 1342 (deci la 7 ani după compunerea *Sintagmei*, în 1335) acest glosar apare și desigur că a existat și în manuscrisul grecesc care a stat la baza traducerii sîrbești din 1348, întîlnindu-se în toate copiile complete ale acesteia, alături de lista mitropoliilor și episcopiiilor subordonate patriarhiei din Constanti-nopol¹.

Este interesant de observat că în țara noastră se păstrează un manuscris grecesc din secolul al XV-lea (probabil din prima jumătate) al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, adus la Iași înainte de a doua jumătate a secolului al XVII-lea — poate, după presupunerea prof. Al. Elian, chiar de unul din cei doi mitropoliți de origine greacă din prima jumătate a secolului al XV-lea: Damian (1436—1477) și Ioachim (1447 — circa 1449—1455)². Manuscrisul, care a aparținut mitropoliei din Iași (în prezent se află la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu” din Iași, nr. 303 = VI 11), poartă pe prima, respectiv pe ultima filă, semnăturile în grecește ale mitropoliților Dosoftei (cu data 1674) și Veniamin Costache (mitropolit în 1803—1808 și 1812—1848)³, dar nu cuprinde, printre anexele la *Sintagma*, glosarul latin-grecesc.

Dacă acest manuscris stă izolat, în schimb, din epoca influenței grecești directe (secolele al XVII—XVIII-lea) s-au păstrat mai multe c6pii grecești, care au fost folosite fie ca

¹ S. Troicki, *op. cit.*, p. 49—50. Două excepții, cunoscute lui Benesevic și Troicki (copia sîrbo-bulgară din secolul al XIV-lea, aflată în Biblioteca sinodală, nr. 302, descrisă de BeneSevic, *op. cit.*, extras, p. 3—26, și cea de la Struga, din 1590, descrisă de T. Florinski, *op. cit.*, p. 314—316), se datoresc fie pierderii ultimelor file (prima), fie omiterii intenționate de către copist (a doua). Vom vedea că aceeași este și situația unor c6pii românești pe care le cunoaștem mai îndeaproape.

² Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldo-venească...*, p. 114, nota 5. Despre cei doi mitropoliți, vezi Gh. I. Moisescu, St. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, voi. I, București, 1957, p. 228-232.

³ Primul care a atras atenția asupra acestui manuscris a fost C. Erbi-ceanu. *Manuscrite vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei*, în *Revista teologică*, an. III, 1885, p. 16. Vezi Al. Elian, *op. cit.*, p. 114—115.

instrumente juridice, la mitropolii și episcopii, fie pentru învățământul teologic și juridic (unele provin de la Colegiul Sf. Sava sau de la Seminarul central). Acestea sînt manuscrisele grecești de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România: nr. 206 (în *Catalogul* lui Litzica, nr. 290) din secolul al XVII-lea, nr. 128 (291), din 1736, nr. 51 (292), din 1788, nr. 22 (293), 621 (294), 213 (578), 176 (617) și 389 (304) din secolul al XVIII-lea³, precum și copia aflată la 1727 în biblioteca mănăstirii Barnovschi din Iași⁴. Dar — deși unele din acestea cuprind textul integral al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris și chiar o parte din anexe — în nici un manuscris nu se găsește glosarul latin-grec de care ne ocupăm⁵.

Nu aceeași este situația unora dintre manuscrisele slavo-române, care, pe lângă celelalte anexe, prezintă și textul glosarului *latin-slavon*. Pentru a avea o imagine clară a acestora și a locului pe care-l ocupă în cultura românească veche, vom trece în revistă toate manuscrisele cunoscute pînă astăzi. Unele dintre ele (cele două de la B.A.R., unul de la Biblioteca universitară din Cluj, unul de la Muzeul istoric și unul de la Biblioteca „Lenin” din Moscova) ne-au fost accesibile; celelalte le prezentăm pe baza descrierilor existente*.

³ Vezi Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor grecești*, întocmit de C. Litzica, București, 1909, p. 147-150, 258, 313; I. Peretz, *Curs...*, voi. II, partea a II-a, p. 7—13 (manuscrisul nr. 176 [617] cuprinde extrase din traducerea în greaca modernă a lui Kunalis Kritopulos, făcută pe la 1498).

⁴ Vezi Hurmuzaki, voi. XIV: *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, publicate... de N. Iorga, partea a II-a, 1716—1777, București, 1917, p. 909 (*Catalogul cărților mănăstirii ieșene Barnovschi*, scris de popa Paisie, în martie 1727); Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 92. Probabil că astfel de manuscrise mai există și în alte biblioteci.

⁵ Este adevărat că cele mai multe manuscrise prezintă textul *Sintagmei* incomplet sau dau numai extrase din el.

* în afară de menționările parțiale și de cataloagele de manuscrise, au dat liste incomplete ale acestora următorii autori: A. I. Iașimirski, *Тружопуї УаМѣіаК*, St. Pb., 1904, p. 288-291; I. Peretz, *Curs...*, voi. II, partea I, p. 266—280; A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastaris*, p. 703—704; Șt. Gr. Berechet, *Legătura...* p. 91—92; Idem, *Descoperirea a două manuscrise juridice românești*, în *întregiri. Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1938, p. 3—6; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 124—129,

Iată care sînt aceste copii slavo-române pe care le cunoaştem în prezent:

1. Cea mai veche copie slavo-română este din anul 1451 şi se datoreşte grămăticului Dragomir din Tîrgovişte, care a scris-o, după cum reiese din însemnarea sa, pentru domnul Ţării Româneşti Vladislav II-lea (1446—1456). Manuscrisul se află în prezent la Biblioteca publică „Saltîkov-Şcedrin” din Leningrad, unde provine dintr-o bibliotecă particulară¹.

Din însemnarea lui Dragomir rezultă clar data copierii²:
TopAa oysō TtKAIuy <vkT@y no ivpfHCKbj/Hb. .xīcri., **МП пбпсаро ММОКтKa H.A,AMi Afī CfPO rtfCTO, no XpHCTVaHO/HK xSU,UQ. EH AH KŦĪ-OHK .A'-. no <iaTHHCKO/HŦi MHCAO/H-h OT" h paCfiATH TOCnoAHA .xāpā.**

„Atunci a fost anul curgător după numărătoarea evreiască 5213, de la primul om, Adam, pînă în acest an, după numărătoarea creştinească 6959[—5508 = 1451], indictionul 14, iar după numărătoarea latină, de la răstignirea Domnului, 1451”. Din informaţiile de care dispunem, nu ştim însă dacă între anexele *Sintagmei* se află şi glosarul latin-slavon.

2. O singură copie provenită din Ţara Românească cuprinde varianta scurtă a *Sintagmei*, şi anume manuscrisul datat cu aproximaţie 1449—1454 (sau 1449—1480), în care se află şi *Zaconicul* lui Ştefan Dusan.

Acest important text juridic sud-slav s-a păstrat, după cîte se cunoaşte astăzi, în 24 de manuscrise din secolul al XIV-lea pînă în al XIX-lea³. Unul dintre cele mai vechi

167—169, 211 ; Idem, *La litterature bulgare du XIV-e siecle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, p. 58—62; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *începuturile dreptului scris în limba români*, în *Studii*, VII, 1954, p. 216—217.

² T. Florinski, *TlaMnmHUKU saKoHodame.ibHOU denmeabHOCmu Jlymana, uapn cepāoe u epeKoe*, Kiev, 1888, p. 316—317 (cităm după A. I. Iaşimirski, *C/taejtHCKue u puceme pynonucu*, p. 267) ; A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastares*, p. 704; E. Turdeanu, *La litterature bulgare...*, p. 59; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *începuturile dreptului scris...*, p. 216.

³ A. I. Iaşimirski, *op. cit.*, p. 267. Aici şi mai jos, în reproducerea textelor slavone, coborîm în rînd, între paranteze rotunde, literele suprascrise.

⁴ Vezi descrierea lor în ultima ediţie a acestui text, datorită lui N. Radojcid, *Zakonik cara Ştefana DuSana 134.9 i 1354*. Izdao i preveo Nikola Radojcid, Belgrad, 1960, p. 14—20 (autorul citează cu comentarii pozitive, la p. 35—36, printre alte ediţii străine, şi pe aceea a lui I. Peretz, menţionată mai sus). Dintre ediţiile anterioare, cea mai importantă este a lui St. Novakovic, *Zakonik Ştefana DuSana cara srpskog 1349 i 1354*, ed. a II-a, Belgrad, 1898 (ed. I, 1870).

— al cincilea pe lista întocmită de St. Novakovic" și apoi de N. Radojčić — este cel citat mai sus, care a aparținut mănăstirii Bistrița (Oltenia), după cum rezultă dintr-o scurtă însemnare; se păstrează astăzi la Muzeul istoric din Moscova (unde a ajuns din biblioteca istoricului rus N. Nadejdin, care l-a dus în 1830 și în proprietatea căruia se afla încă la 1851) Presupus pînă nu de mult a fi fost scris în anul 1444, pe baza însemnării finale a copistului ((sGHKSh, carea fost interpretată de canonistul rus A. S. Pavlov, în 1885, ca data 6952—5508 = 1444, dar care s-a dovedit a fi, după cum a arătat N. Radojčić, criptograma copistului sau a unui cititor А^КНАИЛ = David)², manuscrisul nu este totuși cu mult mai nou: pe baza filigranelor, G. P. Georgijevski l-a datat 1449—1454, ceea ce reprezintă pentru Țara Românească epoca lui Vladislav al II-lea (1446—1456), în timpul căruia a fost copiat, de altfel, și cel mai vechi manuscris slavoromân cunoscut al *Sintagmei* complete a lui Matei Vlastaris (1451; vezi mai sus). V. Mosin însă consideră că data copierii poate fi împinsă pînă spre 1480³.

Manuscrisul (despre care nu știm dacă a fost copiat în Serbia sau în Țara Românească) reprezintă un sbornic în -4°, de 210 file, avînd următoarele texte: *Cuprinsul Sintagmei scurte* (f. 1a — 5a), textul *Sintagmei scurte* (varianta prescurtată, făcută de juriștii sîrbi după 1346, care reține mai ales partea laică a textului, f. 6a — 168a), *Pravila Sf. Ioan Postnicul* (Нр|CTTeoTî<;, f. 168a—172a), *Legea împăratului Iustinian* (f. 172b—178b) și *Zaonicul lui Ștefan DuSan* (f. 178b—209b)⁴.

² *Op. cit.*, p. 17. N. Radojčić a scris mai amănunțit despre această copie și despre o proiectată ediție pe baza ei în articolul *Dva namerevana izdanja DuSanovaZakanika*, în *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik*, III, 1955 (apărut în 1956), p. 5-12 + 6 planșe. A. Ivid ar fi văzut în România (poate în Banat) încă o copie a *Zaonicului* (Radojčić, *Zakonik*, p.24). Să fie acesta manuscrisul românesc nr. 3093 de la B.A.R., provenit din Banat? (Vezi nota 1 de la p. 261).

³ A. S. Pavlov a citit su)«FE (anul 6952—5508 = 1444), comițînd cîteva greșeli (N. Radojčić, *Dva namerevana izdanja*, p.10).

⁴ Vezi N. Radojčić, *Zakonik*, p. 17.

⁵ Vezi: A. V. Soloviev, *Zakonodavstvo Ștefana Dttiana, cara srba i grka*, Skoplje, 1928, p. 25 (cu bibliografia mai veche); T. D. Florinski, *Op. cit.*, p. 214—218, și textul publicat de el, utilizat de Val. Al. Georgescu, *Prisентация...*, I, p. 626-630; II, p. 346—349, 365.

însemnătatea acestui manuscris rezultă din faptul că, deși ultima ediție a *Zaonicului* (ca și unele precedente, de altfel) se face pe baza celor mai vechi copii, cea de la Struga (circa 1373—1374) și de la Athos (circa 1418), totuși o serie de articole din cele 201, câte cuprinde *Zaonicul*, sînt reproduse tocmai din acesta, ca fiind mai bine păstrate aici — în total 14, dintre care unul, nr. 189, se află numai în acest manuscris. Alte articole sînt rediate concomitent după mai multe manuscrise, inclusiv după cel de la Bistrița, care e citat în paginile ediției de 33 de ori.

Din reproducerea fotografică (pl. 4) a ultimei file (alături de alte două, pl. 5—6), în articolul citat al lui N. Radojic¹, se poate observa și următoarea însemnare ulterioară (cu scris mai puțin îngrijit) în josul paginii, sub criptograma citată:

A\(\epsilon)u, & 4^{no} [?] KS ÂHh npICTdsYA Cfe p]Sh K5KH XEpdKk [?].
 EFMHd MS ИАМ(Т).

„în luna februarie, ziua 26, a răposat robul lui Dumnezeu Heraclie². Veșnica lui pomenire”.

Zaonicul lui Ștefan Dusan mai prezintă însă un element interesant pentru istoria țării noastre, și anume, într-un singur manuscris, cel de la Rakova, scris pe la 1700, se păstrează la sfîrșit cuvîntarea autobiografică a țarului, pronunțată în legătură cu promulgarea acestui codice de legi, în care se spune, printre altele:

H no3JKHAEKh 3AOHEHdBHCTHHKk A^SOAh HdUJE/IIOț EAdROMoț- }KH-
 TY». H SAOHKpdKI'fMK KhSKAKHWf HdHdCh. 3. U,dpEBh.Bh AfcTfc .xSWAH.
 (HAtCEIțd IOHYJ .A'i- AfcHk.pEKQyjKEHU.dpd rph<JdCKdrO, [H] iHHxiHAJ.
 H EpdTd ErO EEAdOț'pd, H £IAE^EHhAP<I <A>Pa EAkrdpO<Hk, H EdCdPdBOț'
 HsdHKd TdCTd HAE^EHAP<I Udpd, CCyAUPk JKHKOyJJHX .jpkHkHX* Td-
 Tdph H TocnoACTEO HUJKKO H nponYHXk ck HH UJKHH/HK rocnoA*-
 GYH'WK Khc-k/Mh npHUJKAUIH/MK Hd HdC XOTFUJH 110 HEpd30\A\YrO CKOE/HOy
 BKO ITKmkTO CADTkKO noftp'fcTH HdC H SE/HArO IVTIhCT&Yd HdUJE»

¹ Reproducerea se face după prospectul unei ediții a lui T. Taranovski, din 1927, care însă n-a mai apărut.

² Dacă am citit bine, este, probabil, numele propriu grecesc.

³ Vezi formele acestui nume citate de N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Edit. Academiei, 1963, p. 87: *Iraclie, Iracle, Heraclu* etc.

pJ3AfAHTH Cfef [H] Rk pdEkCTBO HHMi nptA<ITH. Hk Hf BkCJfOTf /HHAOCPA'ft BOJKYI, fio/HkICAH HJf TdKO CkTKOpHTH H CfHIVk Kkct/M npHUIKAUJH<Hk Kk 31/HMK» HdIIIOy pfKO/HOf <HfCTO RlrkEOyJKAh 12KO AO >î THCOVUIk, H <HHOrd 3<ld CkTROpkIIH<Hk KpdHHf TOH. H OyCAHUIđUIH/Hk Hd<Hk DKO BKHHAOUIf Bk 3M1MIO HdIII^'. Ck /HHOrOIO HpOCT'fIO. H CkSpJKkIIHMK HAM BOI 3M1MK IVTIkCTKYd HdHIfro: HJKI Hd EpdHk C4,'rOTObdHH <HHOrO QKO A© |Y- TkIC*yw,k H KCCCpAKIHO Kk3KfAkuiH<Hk Hd HfEo poyu,i HdiuH Kk Bkcfjf /Horoyngo/Hoy Eoroy. H npHUIKAUIHMK HAMh nO<H01JMO JfpHCTOBOIO H <HOAHTBd<HH CBfThIH* IVTIčk HdIIHX, <HtCIU,d YoyrtYd K3-AkHk Bk COĚBOTOy Bk HdC S. : H TdKO HdUIKAUIH/Hk Hd HK H /HHAOCTYIO EOKYIIO nOpđ3Hp<Hk BkCIJf. nOETAOK» BFAHKOIO Bk OyAHRMAHJHYI BkCf<Hk IVKpkCTHH<Hk U,d;f<Hk H rocnoA^/Hk*.

„Şi pizmuind diavolul duşman viaţa noastră cea bună, cu răutate ridică asupra noastră 7 țari: în anul 6838 (1330), luna iunie, ziua 19, anume pe țarul grecesc [Andronic III], pe Mihail și pe fratele său Belaur² și pe Alexandru, țarul bulgarilor, și pe Basaraba Ivanco, socrul țarului Alexandru, pe tătarii cei negri, care trăiesc alături, și stăpînirea Iaşilor (ToenoACTRo QuikKo) și alți domni cu ei. Toți aceștia, venind la noi, voiau, în neînțelepciunca lor, să ne mănince ca pe ceva dulce și să-și împartă între ei pămîntul patriei noastre și să ne ia în robie. Dar n-a vrut milosîrdia dumnezească să împlinească planurile lor. Și toți aceștia, venind în țara noastră la locul numit Velbujd, ca la 80 de mii, mult rău au făcut ținutului acela. Și auzind noi că au intrat în țara noastră cu multă turbare, am adunat oastea țării noastre, pe care am pregătit-o pentru luptă, ca la 15 mii, și din toată inima am ridicat spre cer mîinile noastre către atotputernicul Dumnezeu. Și am ajuns, cu ajutorul lui Hristos și cu rugăciunile sfinților părinților noștri, în luna iulie, ziua 27, simbătă, la ceasul al șaselea. Și așa am năvălit asupra lor și cu mila lui Dumnezeu i-am bătut pe toți cu mare biruință, spre mirarea tuturor țarilor și domnilor dimprejur."

¹ *Zakonik*, ed. N. Radojiic, p. 84 (traducerea sîrbocroată modernă, p. 142-143).

² Cf. rom. *Balaur* (< *balaur*, cuvînt autohton). Vezi N. A. Constantinescu. *Dicționar onomastic românesc*, p. 188.

Faptele relatate aici sînt cunoscute în istoriografia noastră, într-adevăr, Ioan (Ivanco) Basarab, primul domn al Țării Românești (1324—1352), a trimis un corp de oaste¹ în campania din Serbia a țarului bulgar Mihail Șișman², care și-a găsit moartea în lupta de la Velbujd (azi Kiustendil, la granița de vest a Bulgariei) din 27 iulie 1330. Basarab, a cărui fiică era căsătorită cu Ioan Alexandru (ce-i era nepot de soră), devenit țar după moartea unchiului său, fusese astfel atras în această luptă prin legături de rudenie³. Mai târziu însă relațiile dintre Țara Românească și Serbia s-au îmbunătățit și, în iulie 1360, Anca, cea de-a doua fiică a lui Nicolae Alexandru și nepoată a marelui Basarab, se căsătorește cu Ștefan Uros, fiul lui Ștefan Dusan⁴.

Dar, printre cei șapte „țari” care au venit împotriva sa, Dusan menționează și *рочноАКТКО ТИ УИККО*, „Stăpînirea Iașilor”. „Dintr-un text destul de încurcat — scrie N. Radojčić —, Ilarion Ruvarac a identificat în cele din urmă pe toți cei șapte adversari ai sîrbilor, oprindu-se în special la «Stăpînirea Iașilor», care i-a dat prilej pentru cercetarea sa⁵. El a intuit foarte exact că este vorba despre Moldova...”⁶

¹ Cifra totală a armatelor inamica dată de Ștefan Dusan este exagerată (Radojčić, *op. cit.*, p. 157). în *МсрорНјр ua EwirapHH*, ed. a II-a, voi. I, Sofia, 1961, se citează 12 000 de bulgari și 3 000 de români și tătari.

² Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a V-a, București, 1946, p. 372, 380; *Istoria României*, II, p. 152.

³ Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 380.

⁴ *Op. cit.*, p. 392.

⁵ Este vorba despre lucrarea acestuia *PriloSci k objasnjenju izvora srpske istorije, XVII. Gospodstvo JaSko*, în *Glasnik Srpskog Ulenog DruStva*, XLIX, 1881, p. 17-21.

⁶ *Op. cit.*, p. 156—157. în nota 31 de la p. 156, autorul adaugă: „Din notele marginale ale lui K. Jirecek la *Istoria bulgarilor*, scrisă de el, se vede cît de mult aprecia el lucrarea menționată mai sus a lui Ruvarac în legătură cu «Stăpînirea Iașilor» și cu Basarab” (este vorba despre lucrarea lui K. Jirecek, *Hemopun Ha âb.ieapume, nonpaeKU u doâaeKU om caMun aemop*, Sofia, 1939, p. 213 și 215; vezi și Idem, *Istoriја Srba*. Preveo J. Radonid, ed. a II-a, I, Belgrad, 1952, p. 206). Orașul Iași exista, probabil, ca centru al unui cnezat sau voievodat, înaintea întemeierii Moldovei; vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, voi. II, partea a II-a, București, 1943, p. 450; Idem, *Tirguri sau orașe si cetăți moldovene...*, București 1967, p. 242—248. Asupra etimologiei numelui *Iași*, vezi Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1923—1925, p. 728 și urm.; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Edit. Academiei, 1963, p. 169 (de la numele de persoană *las*, etnonimul *Iasi* „alani”).

3. Urmează, în ordinea vechimii, manuscrisul copiat în timpul lui Ștefan cel Mare, în 1472 sau 1474, de ieromonahul Ghervasie de la Mănăstirea Neamț. Păstrat în această mănăstire pînă în 1900, acest manuscris (190 f., lipsesc circa 6 file de la început; 401/2 x 27 1/2 cm; ortografie mediobulgară) a fost trecut la Biblioteca Academiei Române, unde e înregistrat sub nr. 131 (manuscrite slave)¹. Asupra datei exacte a terminării copierii lui stăruie o neclaritate: episcopul Melchisedec și A. I. Iațimirski, care au văzut manuscrisul la sfîrșitul secolului trecut, au citit clar, pe ultima filă jos (f. 190b): *hpMOHi(x) rtpKAc'it Hcmca cî* кнннм; /HoHdCTupx* H-feiiUu\NK<jiM(\$), к АТJ(T) .XCOHK., *M(c)u,i i(n)* .KH. „Ieromonahul Ghervasie a scris această carte pentru mănăstirea Neamț, în anul 6982[-5508 = 1474], luna aprilie, 28". Astăzi însă fila e ruptă exact peste ultima parte a datei, fiind lipită cu hîrtie transparentă, ceea ce face să nu se mai vadă decît .xsuli = 6980[— 5508 = 1472], cum dau *Repertoriul* (p.378) și P. P. Panaitescu, în catalogul său (voi. I, p. 158)².

Textul glosarului începe la f. 189v (coloana a treia) și se termină la f. 190 (trei coloane). Așa cum am arătat mai sus, a fost publicat, împreună cu textul grecesc din manuscrisul

¹ Descriș de : Episcopul Melchisedec, *Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi ce se află în biblioteca sîntei Mănăstiri Neamțului*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, voi. III, București, an. II, 1884, p. 135 ; A. I. Iațimirski, *Cnaonncme pynnucu HaMeuKozo Monacmapn e PyMbiHuu*, p. 42—43; Idem, *CnaenHCKue u pyccKue pynnucu pyjubiHCKux 6u6juomeK*, p. 688—691; Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române*, București, 1939, p. 125—126; E. Turdeanu, *Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 124—129; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1958, p. 378 ; P. P. Panaitescu, *Manuscritele slave...*, I, p. 158—159 (descrierea sistematică a cuprinsului) ; E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 20—21.

² în *Repertoriul...*, p. 378, nota 1, se precizează că cifra 'TT e întărită cu altă cerneală (ni se pare chiar modernă). Cercetătorii de pînă la 1958 au admis cu toții data de 1474, în timp ce în lucrările recente se dă, după aceste două lucrări, 1472. Chestiunea rămîne nerezolvată, deși înclinăm spre data 1474, căci desigur literele au fost văzute clar de episcopul Melchisedec și de A. I. Iațimirski.

de la Moscova din 1342, de A. I. Iațimirski \ de la care a împrumutat unele exemple E. Turdeanu², și de I. Peretz³.

Mai jos vom reproduce, din nou, după manuscris, acest prim opuscul lexicografic păstrat în țara noastră, care, deși reprezintă o copie, nu este mai puțin interesant pentru istoria culturii românești. El atrage atenția cu atât mai mult, cu cât prezintă explicația unor termeni latini, dintre care câțiva păstrați în limba română populară, iar alții introduși ulterior, în perioada dezvoltării limbii literare moderne, fie direct, fie prin intermediul altor limbi neolatine.

Reeditarea acestui glosar se justifică, credem, și datorită faptului că edițiile precedente, ale lui Iațimirski și Peretz, sînt realizate în condiții nesatisfăcătoare, prima fiind, de altfel, și greu accesibilă. În afară de aceasta, pe baza celor două ediții ale lui Iațimirski (despre a doua vezi mai jos), a lui Kaluzniacki și a lui Troicki, vom avea ocazia să menționăm principalele diferențe în redarea cuvintelor latinești și a explicațiilor acestora în greacă și slavonă, citind, în același timp, într-o coloană aparte, forma originală a cuvintelor latinești (ceea ce nu s-a făcut în edițiile precedente).

4. A doua copie a *Sintagmei* aparținînd epocii lui Ștefan cel Mare, scrisă de ieromonahul Iacov de la Putna, în anul 1475 (după cum rezultă dintr-o însemnare finală), a fost relevată de Ion-Radu Mircea, într-o descriere a unor manuscrise slavo-române păstrate la Biblioteca „Lenin” din Moscova (Fondul 98 Egorov, cota: E 742)*. Manuscrisul, complet, cuprinde 334 f. hîrtie, în folio (28 x 20 cm), are titluri și inițiale scrise cu roșu, iar la f. 1a, un frontispiciu de tip moldovenesc, dreptunghiular. Copertele de lemn sînt îmbrăcate în piele, cu motive imprimate, avînd încuietori

¹ *C. taefiHCKue pyKonucu HИMЧKOZO Monacmup.*, p. 42—43.

² *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 127—129.

³ *Curs...*, voi. II, Partea a II-a, p. 273-277.

* *Manuscrise slavo-române din anii 1451—1605*, text dactilografiat, în curs de publicare, consultat prin bunăvoința autorului, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre. Manuscrisul a fost semnalat de Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 625, nota 1. După consultarea acestor lucrări, am avut prilejul să vedem manuscrisul la Biblioteca „Lenin” (august, 1969), dar timpul scurt nu ne-a permis să copiem glosarul latin-slavon.

de metal. Textul este scris în slavona mediobulgară (29 rînduri pe pagină), deschizîndu-se cu titlul cunoscut al *Sintagmei*:

СИМНННННННННН (no CTkCTKt(x) W(E)ATTH(X) *^.*(jf) "4"----(X")
E>K(e)riH-h(x) npaBHAh, noTroy^AtHH» xt R-K Koynt H CAOJK(I)HO
 HKE KIK **СВЕННННННННННН** noc/VE AH hI H (jtl) iTla(T)ei'W/Wk (f. 1a).

La sfîrșit, după lista mitropoliilor și episcopiilor depinzînd de patriarhia din Constantinopol, urmează glosarul, intitulat *flaTHHCKkJA p-fMH*.

5. Tot din epoca lui Ștefan, și anume din 1495, provine copia *Sintagmei* scrisă de grămăticul Damian pentru biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași, zidită de marele domn cu puțin timp înainte, în anii 1491—1493, pe lingă curțile domnești de aici¹. Dus ulterior la mănăstirea Hopovo din Serbia (regiunea Srem)², acest manuscris a fost luat la sfîrșitul secolului al XIX-lea, de un cercetător rus, ajungînd la colecția profesorului M. P. Pogodin, iar de acolo, împreună cu alte manuscrise ale acestuia, la Biblioteca publică „Saltikov-Șcedrin” din Leningrad³. După datele lui P. J. Safafik⁴, copia lui Damian are 280 file hîrtie, în folio, e scrisă în redacție mediobulgară, „numai inscripția finală a fost așternută mai tirziu, desigur după una bulgară mai veche, în ortografie sîrbă: unele foi sînt amestecate, altele lipsesc”⁵. Nu știm dacă cuprinde sau nu glosarul latin-slavon.

6. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea sau de la începutul secolului al XVI-lea provine manuscrisul nr. 4104 al Bibliotecii universitare din Cluj — Secția colecții speciale (nr. de inventar D/59), donat de un particular în 1955 și pro-

¹ Despre această ctitorie vezi *Repertoriul...*, p. 104—108 (cu bibliografie).

² Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, p. 147.

³ Manuscrisul a devenit cunoscut lumii științifice încă de la începutul secolului al XIX-lea, fiind semnalat de J. Dobrovsk⁶ (1822), P. J. Safafik (1865), B. P. Hasdeu (1869), Fr. Miklosich (1876) și de alți cercetători. Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale...*, p. 147; Idem, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 167—169; *Repertoriul...*, p.443.

⁴ *Geschichte der sttdslawischen Literatur*, III, Praga, 1865, p. 218—219.

⁵ E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 168. Tot acolo și inscripția, reprodușă după Lj. Stojanovic, *Stări srpshti zapisi i natpisi*, IV, Sr. Karlovci, 1923, nr. 6188, p. 36. Vezi acum, în urmă, *Repertoriul...*, p. 443.

venit, se pare, din Bucovina *. Întrucît această copie a fost doar semnalată de I. Iuffu, care însă n-a identificat-o², dăm mai jos o scurtă descriere a ei.

Manuscrisul, incomplet (fără început și sfîrșit), are 306 file, cu marginile (în special la cotor) deteriorate, 28 x 20 1/2 cm, cu cîte 24 de rînduri pe pagină. Coperta e de lemn, îmbrăcat în piele, cu figuri geometrice și florale imprimate (coperta din urmă a rămas fără lemn și e ruptă în partea inferioară). Textul, scris în redacția mediobulgară, are titluri și inițiale cu roșu.

De la începutul manuscrisului lipsesc cîteva file din introducere.

f. 1a—18b: [Introducere]. Inc.: ИЕ:КАУЈЕЕН 3А<М(Мf ivehia-
EIVKAUJd /MKICrH. **KTK CUJfHHUH(X)** HdnHCdUIA **CA H** H>M CH(X*) npd-
KHrtXK. Sfîrșit: HУJH **wsaKOHt(x)** H K-K A' iMaKHStrfe M.
C-hCTdEd-

f. 18b—19b: EETXOE A*CATOCIWKYE W(T) **AfKHTHka** (Vechiul decalog: din Levitic). Inc: **a**°. **B3h icMb**. Th BT» TКОH... Sfîrșit:... H **noKd3dTH CA CRA^TM**», HEHOEHHA rpfcpV-

f. 19b—26a: **AM&smii riUBY3HdMh** no **a3h K t ^ t** (Spunerea capitolelor după alfabet). Inc.: O **npdBOCitdBirkH R-kp-k** BKO «**CHOKdHff**. Ta>**Ki HIMAA dCh** Bivth *Azi* **CKCTdBd**-. În total sînt 24 de capitole, „**chCTdBw**” (numerotate de la ?i. la fiecare împărțit în articole. Sfîrșit: KU>HEU,II **oyKd38 npdBHIUv**(<u) KHHTBJ CYA.

f.26a—28a: O **Bfcpcf npdKOCitdKHv>H** (Despre credința ortodoxă). Inc.: SKECVBO CUJEHHKIHX) **npaKHin**» BHH<L... Sfîrșit:... **Mpt3h pfMFHHdd JKE CildKAHH fpfTHKK ECTh**-

¹ Datorăm aceste informații Veturiei Gombos, bibliograf principal la această secție, căreia îi mulțumim călduros.

² Iată textul său : „Ms. 59/1955. *Pravila*. Sec. al XV-lea. Filigrane : foarfecă; potir. Deteriorat. Fără scoarțe și fără început și sfîrșit. Redacția mediobulgară. (*Manuscrite slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 460.)

³ Exact de la acest cuvînt (și anume de la ultimele litere, -xipi) începe textul pe fila 1 a manuscrisului lui Ghervasie, citat mai sus sub nr. 3 (vezi P. P. Panaitescu, *Manuscritele slave...*, I, p. 158). Atita cît s-a păstrat, manuscrisul de la Cluj are același conținut ca și celelalte copii ale textului complet al *Sintagmei*.

f. 28a: **HaiaAO .a. c-hCTana. O w(T)Kp-krujTH(xⁿ) c A** (începutul capitolului I. Despre cei ce s-au lepădat). Manuscrisul cuprinde textul pînă la „ѿ ckCTask (cap. XXII, incomplet) Așadar, din textul *Sintagmei* propriu-zise lipsesc doar ultimele două capitole și TwI) și, o dată cu ele, toate anexele, inclusiv glosarul latin-slavon.

7. O interesantă copie de la începutul secolului al XVI-lea a fost dăruită mănăstirii Bistrița din Oltenia de „cneaghina Despina”, doamna lui Neagoe Basarab (1512—1521). Manuscrisul (394 f. hirtie, 32 X 20 cm), semnalat pentru prima dată de A. I. Odobescu, în urma călătoriei sale din 1860², a fost adus la Muzeul de antichități, de unde a trecut în 1903 la B.A.R. (nr. 286)³. Copiat în slavona sîrbă, manuscrisul are titlul: GVWHKHTE **no c-kCTaH-kxⁿk OKkit'fHXⁿk** ВННК ѿJEHHbJH(\) H KJK(c)ThKHkiri(Xⁿ) (lpdBhrth, I10TP8?K(A)*HH> JKf Kk KgITE H CtoJKEHHO **H*f K-k cuj(HHOHHOKki(xⁿ) nocAlIAHbjH(A*) MdT&twMh**, ceea ce corespunde textului grecesc: Eovxayua rcaxâ CTXOIXEIOV xwv âu7tEpiEix,T|Uuâvcov d7tacif>v o7to9eciECOV xoîq îepoîq xai Geioiq Kovâtji, 7tavT]9ev xe fina Kai covxeGev xcp &v îepouovâxoiq £X,axícixco MaxGaícip (Culegere pe capitole a tuturor pricinilor cuprinse în canoanele sfinte și dumnezești, adunată și orînduită de cel din urmă între ieromonahi, Matei)*.

Manuscrisul cuprinde atît *Sintagma* propriu-zisă, cît și anexele, pînă la **KaKo H<noyTk MHHanpliCTo AH u,pKKk w(T) nofAirtEJKfUJHXh naTp'fap'xⁿV Ko(H)cTaHTHHa rpaAa. AÎHTponoATJ** (Care sînt scaunele bisericești supuse patriarhului din Constantinopol. Mitropoliile, f. 394a—394b), dar această listă e incompletă, ultima mitropolie citată fiind **dTdr't'd**; lipsesc, deci, ultimele trei mitropolii și, evident, lista episcopiiilor. Așadar, din manuscris s-au desprins o filă sau două de la sfîrșit, care cuprindeau încheierea listei mitropoliilor și episcopiiilor și, probabil, glosarul latin-slavon.

¹ Ultimele file fiind deteriorate, nu putem nota sfîrșitul de pe f. 306.

² Vezi *Opere*, II, ediție îngrijită de Al. Dima, Marta Anineanu, V. Cîndea, Edit. Academiei, 1967, p. 413 (note la p. 668).

³ Vezi descrierea la A. I. Iațimirski, *CnaenHCKue u pyccicue pyxonucu pyMbiHCKUX 6u6nuomeK*, p. 433—435; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 383—385.

⁴ A. I. Iațimirski, p. 689; *CnoenHcme u pyccme pyxonucu*, p. 689; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 158.

Pentru lingviști și istoricii culturii noastre vechi, manuscrisul are însă o valoare deosebită prin însemnările învățatului boier muntean Udriște Năsturel, care l-a citit și adnotat în anul 1636 (cu patru ani înaintea tipăririi *Pravilei* de la Govora, 1640, în care sînt reproduse și versurile sale la stema țării), după cum rezultă din însemnarea sa în slavona rusă (pe coperta din față, partea interioară) și din alte observații de pe marginea textului *K* Astfel, în glosele sale, el fie explică sau corectează unii termeni din text², fie este preocupat să restituie aspectul original al unor cuvinte latine. De exemplu, la f. 15b, subliniind în text cuvîntul **поКгHKcgAapTa**, Udriște Năsturel adaugă pe margine: „ИПРКО(Н)С(А), аHerna, proconsul, *äv&unaxoq*”. Preocupările sale („dragostea”) pentru „limba romană sau latină, nouă vădit înrudită” (К-К РН/НСКО- <HS, **HAH rdtHH'CKO/Hg, Hi(Ai) last CTWPO(A)HO/HS A3hJK8...A»EOKTi**), vor fi mărturisite în mod explicit în prefața către mitropolitul Varlaam al Moldovei, tipărită în 1647, în fruntea traducerii sale în slavona rusă a cunoscutei scrieri *De imitatione Christi* a lui Thomas a Kempis (1379—1471) — Kmra w Xl-k **noApa-J-CdHHH**.

8. Manuscrisul cel mai valoros prin originalitatea sa este cel copiat și aranjat în ordinea alfabetului slav de către episcopul Macarie al Romanului (1531—1550, 1551—1558), cunoscutul cronicar al lui Petru Rareș. (Toate celelalte manuscrise slavone păstrează ordinea articolelor din originalul bizantin, potrivit alfabetului grecesc). Descoperit la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov de către E. Kaluzniacki³, acest manuscris fusese destinat țarului Ivan cel Groaznic al Rusiei, ca dar al

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 384.

² *Ibidem*.

³ Vezi D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, extras din *Arhiva românească*, IV, 1940, p. 28—29 (facsimile); E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 129.

* I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 158—160; I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibi. rom. veche*, IV, 1944, p. 194-200.

⁴ Vezi ampla descriere a acestuia, în *O63op CAae.tm-pyccKUX naMnm-mKoe xsbiica u nuchjua, Haxodnutuxen e 6u6AuomeKax u apxueax AbeoecKux (Tpydbi Tpeutezo ApxeoAozuuecKozo ctesda e Poccuu, dbieutezo e Kueee e aezycme 1874 zoda*, t. II, Kiev, 1878. Anexe, p. 258—261, notele la p. 308-309).

domnului Moldovei Alexandru Lăpușneanu. Dar manuscrisul, trimis în 1561, după moartea lui Macarie (1 ianuarie 1558) \ probabil prin ucenicul acestuia, Eftimie, egumenul de la Căpriana, n-a mai ajuns la destinație, rămânând la Lvov². La sfârșitul secolului trecut sau la începutul secolului nostru, acest prețios manuscris a ajuns — prin intermediul unui particular — în biblioteca cunoscutului colecționar rus E. V. Barsov³, astăzi găsimu-se la Muzeul istoric din Moscova, împreună cu aproape toate manuscrisele acestuia (Fondul Barsov, nr. 152)⁴.

Manuscrisul (400 file hîrtie, in folio; lipsesc doar 16 file între f. 354 și 355; coperte de lemn) are trei însemnări de o deosebită valoare. Prima, aparținînd lui Macarie însuși,

² Vezi Gh. I. Moisescu, ș.a., *Istoria bisericii române*, I, p. 346—348; *Cronica lui Azarie*, in *Lit. rom. veche*, I, p. 208.

³ Vezi P. Sîrcu, *H3 ucropuu cHomemâ pyeckKux c pyMnuuMU*, St. Pb., 1896, p. 22—28; P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 106—107; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 54.

⁴ Ioan Bogdan a văzut acest manuscris la Barsov, în 21 sept. 1908—căci iată ce scria el soției sale în aceeași zi : „... Mi-a arătat în adevăr un manuscris unic, pe care l-a cumpărat cu 750 ruble (peste 2000 fr.) de la un scopit din Moldova : un ms. dăruit de Alexandru Lăpușneanu țarului din Moscova Ivan Groznyj, vestitul Țepeș al rușilor, cu autograful lui Lăpușneanu. «Dacă vrei să-l studiezi mai de-aproape, poți să-l iai și pe asta acasă» [la hotel]. I-am spus că-mi pare rău, dar n-am vreme, căci peste trei zile plec, am luat însă notițe care prezintă cel mai mare interes pentru noi" (Am reprodus după originalul pe care ni l-a dăruit fiica savantului, doamna Viorica Tulbure-Bogdan, la 20 martie 1966. Textul scrisorii a fost reprodus anterior cu unele prescurtări și greșeli de transcriere de prof. D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, București, 1963, p. 295.) Notițele respective se păstrează între manuscrisele lui Ioan Bogdan de la Biblioteca Academiei: ms. 5219, f. 200.

* Am avut prilejul să vedem acest manuscris în aprilie 1966, datorită bunăvoinței șefului secției manuscrise a Muzeului, Marfa V. Șcepkina, fiica cunoscutului slavist V. N. Șepkin. îi exprimăm aici mulțumirile noastre călduroase.

Vezi, acum în urmă, D. P. Bogdan, *Le Syntagme de Blăstăriș dans la version du chroniqueur roumain Macarie*, in *Premier Congrès internațional d'études balkaniques et sud-este européennes*. Sofia, 26 august — 1 septembrie 1966. *Risumis des Communications de la deligation roumaine. Moyen-Age*, București, 1966, p. 8.

este scrisă la f. 22b—23b, imediat după introducerea lui Vlastaris, și are următorul cuprins¹:

H>KE OyEO TKCKHbj(/H) H HfArOKOnbJTHbj(IW) \X«{«\ H Hf\CT3KHhj(/H)
H nap<RUJH(/H) <>y/Ho(/H) npOpAHTH /HHA CA, HJKE K*K EpOA'KX"«»"
KfHHbj(jf) AEKSUJa nHCaHIH(jf), H Oĝ/HK **CHX'** AWEOnPA CA npHATH,
KKCfrAa OEHJME TdKOBbJH HAOfi,kl Htfii30\M(i OEHpdTH, HJĤKE Tp"K(I-
KOCTK O/MpaMEHYE (IpHEhJEDET'K H EJKIE nOCAtAHEC HErOAOKaHYE
H3EOAHTK. H H5KE CH(ZH) HEChJTH H AWEOTpOyAHT H BTIHHAUTEAHT
npHAE>KAUJH(A\), cKopo CH(X") onEpHaTTE(T) K*K A'b'IHH H ropt K-K
pa3oy(/«) RHATHfa, c-KR-KcJfBjuiaf'T'K. GrojKE paAH, /«HA, oyctH-
K-KUJE CEHE HtiiYH H, HKOJKE O(T) CKxa npoTptriJE CA u,apw o CE(/H)
K-KCnO/MtH^KUJE. H liapK OyEO IM (IAt-iMAPh, TM* KTICEH 3tMAH
IIIOAAaBCKOH, OAE EāfoCTH TPOEA, rH, REAE/HAAP'hH'k H C'KMCA'KH'k,
R-KCKOopt I3KO npHC(/M), æYE npH3BaHa CKTBOPH MtHt, C/MtpEHHarO H
nocAtAHTro K-K EnHCKonTfx*) /HaKapYa Po/HaHCKaro, H3KOAEHYE(/H)
HJKE R-K na(c) AoyqujHHCTRoyAUjaro /HHTponoAHTa Krpa TpHropYa,
Aa I35KE npHCHOna/MATKHKI(/M) A°[CTO]EA[a]AfHHhj(/H) rAA C1(JEHHBJ(/H)
IHaTAYw(/H) CKMHHEHa H ChrtOJKfhd npd&HAD no rp"KMCKKH(ŭ) cKCTa-
Kt(x'), H CKKpbJEUJEE CA H 3arpaAHRUJEE CA, E"K A3KIKK RTina(A)
EA-KrapCKbJH H CE/Hoy CfcpiVAHhJ/HK, no(A)EHT H /HbJ, HjpXMHo,
no xaiueH CHA-k, CKTdopHTH H noAOEHKI(/M) noAOEHaa npHCKRO-
KOynAtTH, HO H5KE K*K Ha(c) EOyKRt(X") CHpt(q) CKCTaKt(X") eāTO-
noAoy-fetbr T4KOJKAe CKCTaEA-kTH, oeEUJH-k CAHRUJE. H Ha(/«) TATOTA
CYA R-K3A0JKHTh Ch/HOTpHUJA, HKO A OTCAA°y npOMff K"K3po(K)
ATHOCTH npOMHTaTH nptAit<irAUJH(/tO OTATH, H HEKTO/HOY HEN-
UJER4TH RHhbj np-kCUUJEHYIO /HHOrOAOrya°. H RifiA" oyEO [K^AO/MO]
HKO_____R-K TbjCAUJH A*(T) CEA<HO COyrOyEHtH H UJECTK naKki
AECATopo coyroyKH-kH H METPOPO HOJJEHIH npojfoJKAaujf AMpix,
trfl,i CYE CK/MOTPH CA.

¹ Reproducem după E. Kaluzniacki, 063op, nota 208, p. 308—309.

² Ceea ce — observă Kaluzniacki — este o reproducere aproape cuvînt de cuvînt a unui pasaj din introducerea lui Matei Vlastaris: xĝc, 7ip6(paaig fcvxeufrev Ttepiap&v, i&v âuToyx<iveiv auxoĭ anoicvouvTCov x6 Ttpoaicopfe; xĝc; xouxcov 7toAue7teia? 7tpoBaXA.ouevcov xĝv auxâv Siâvoiaiv KaxaPanxu-ŝo6cr|ç; (p. 308). Iată textul slavon corespunzător din introducerea lui Vlastaris: HKOJKI A»H», H CKOPO ÎL rb^t. p«3ofA\oir npHBOA<unr CIKPATHB, oIT3poKk OTK COITAOIT CnCMTI npOHHTJTH dl A°kH(UHMK CE, nptckiUIIHE CHrk MHOpO-

CAOBIA np<AAArAiouilHr>— (St. Novakovid, *Matije Vlastara Sintagmat*, p. 5).

„Cel care cu duh mărginit și neiscoditor și cu minte neașezată și indiferentă trece, cred eu, pe lângă cele ce se află în scrierile de Dumnezeu inspirate și înțelepciunea acestora o primește cu neînțelegere, acela totdeauna s-a obișnuit să strângă roadele neînțelepciunii, a căror asprime înmulțește întunericul sufletului și aduce mînia lui Dumnezeu cea de pe urmă. Iar cel însetat și cu dragoste de muncă și cu atenție se ocupă de acestea, în curînd capătă aripi în activitatea sa și în nenorocire și priceperea o cuprinde în minte sa. De aceea, cred, amintindu-și unii, ca și treziți din somn, i-au adus aminte despre aceasta țarului [= domnului]. Iar țarul Ioan Alexandru, domn a toată Țara Moldovei, o, bunătatea ta, doamne, cu mărinimie și înțelepciune, îndată ce ai primit, m-ai chemat pe mine, smeritul și ultimul între episcopi, Macarie al Romanului, cu voia celui care stă în fruntea noastră, mitropolitul chir Grigorie, spunînd ca pravilele alcătuite și așezate de pururea pomenitul și fericitul, sfințitul Matei după articolele grecești, care au ajuns ascunse și închise în limba bulgară și în cele înrudite cu aceasta, la fel și noi, înadins, după puterea noastră să facem și pe cele asemenea să le așezăm împreună după literele, adică articolele, ce sînt la noi, împreună judecind. Și au socotit să lase asupra noastră această greutate, pentru a oferi spre citire cu ușurință toate pricinile și oricine să judece vinile cu îndestulare de cuvinte. Și să se știe că atunci cînd s-a hotărît aceasta erau șapte mii de ani împreună și iarăși de șase ori zece împreună și patru cruguri pe care le-a străbătut lumea [7064—5508 = 1556J.”

A doua însemnare e scrisă în numele voievodului Alexandru Lăpușneanu, pe ultima pagină sus (f. 400b), în semiuncială, cu litere mai puțin îngrijite, la 18 septembrie 1561, deci la trei ani după moartea lui Macarie:

I w fiitf?|d(H)AP'H KOIKO(A<0 KJKVHO AAA*(C)TTIO r(c)n(A)piV KTVCIH
tHo(f)AOBitdXTHCKOH StAWi, WHit KÂTonpOH3BOitH(x) r(cA,)M AAH
HdUIH(<tt) EATH(AA) npOHSBOitHTf(AA), «Î(C)TH(M) H CR^TA^Ai) CP(A)»
U,f(<tt) H noCidX'o(AA) cTia KHHT/K (HMAUA npjKHita KEIHKJJ CTH(X)

Întrucît această frază reprezintă o prescurtare, destul de arbitrară, a celei citate din textul lui Vlastaris, traducerea este făcută aici cu aproximație.

W(T)HTI K'KMEHCKH(X) npaKocrtdBHomy Ktrfcsy H KEAHKOMOY u,pi»
KiiCfa KEAHKYA PSCYM HKdHoy RacHrMTfKHti8.

E Î\TO X30A' «(n)TfKpYa A\c)u,a ÎT'.

„Ioan Alexandru, voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al întregii Țări a Moldovlahiei, am binevoit domnia mea, din a noastră bunăvoință, cu inimă curată și luminoasă, și am trimis această carte numită Pravila cea mare a sfinților părinți ecumenici pravoslavnicului cneaz și marelui țar a toată. Rusia mare, Ivan Vasilievici. în anul 7069[—5508 = 1561], luna septembrie, 18.”

Puțin mai jos, cu un scris deosebit, dar citeț, se află chiar semnătura domnului: Iw fl<uăa(HJAPTI KOA<> KSHO AUMOCTHIO „Ioan Alexandru Vodă, din mila lui Dumnezeu”².

Așadar, între însemnarea de la început a lui Macarie și acestea două este o distanță de cinci ani, răstimp în care învățatul episcop murise (1558). întrucît în însemnarea lui nu se face nici o aluzie la țarul Ivan cel Groaznic, iar *Sintagma* e trimisă cu trei ani în urma morții sale, nu credem —așa cum a afirmat E. Kahizniacki³ și au acceptat toți cei care au folosit direct sau indirect descrierea sa — că Macarie a aranjat materia acesteia la solicitarea expresă a țarului. Dimpotrivă, din însemnarea sa rezultă că această operație „reformatoare” este rodul poruncii domnești, al îndemnului mitropolitului Grigorie Roșea (1541—1562), vărul lui Petru Rareș⁴, și al propriei sale concepții. E drept însă că, necunoscînd data morții lui Macarie, Kahizniacki credea că el a terminat copierea „nu mai devreme de 1560”⁵, deci cu puțin înaintea expedierii ei. Or, părerea lui trebuie astăzi corectată: copierea a fost terminată înainte de moartea episcopului Macarie, în 1558 (nici nu putem crede că această operație, făcută la porunca domnului, să fi durat cinci ani)⁶.

¹ Am reprodus după original. La E. Kahizniacki, *op. cit.*, nota 209, p. 309.

² Reprodus după original.

³ *Op. cit.*, p. 259.

⁴ Vezi Gh. I. Moisescu ș.a., *Istoria bisericii romane*, I, p. 338—339.

* *Op. cit.*, p. 259.

⁵ Macarie a început, deci, să copieze *Sintagma* la cinci ani după ce încheiasă *Cronica* sa, scrisă din porunca lui Petru Rareș (în răstimpul dinainte: de 1531 pînă la 1551). Adăugăm că la 1523 el copiase o *Psaltire* slavoni.

Printre celelalte anexe, manuscrisul lui Macarie cuprinde la f. 399b glosarul latin-slavon, pe care E. Kahizniacki l-a publicat în 1891, în revista lui V. Jagić \ Mai jos vom folosi această ediție a lui, pentru a indica variantele față de copia mai veche a lui Ghervasie.

9. Un alt manuscris din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, provenit tot din Moldova și scris în redacția medio-bulgară, a fost cercetat de Ioan Bogdan la Expoziția arheologică de la Moscova din ianuarie 1890, organizată cu prilejul «lui de-al VII-lea Congres arheologic din Rusia, în sălile Muzeului istoric». Manuscrisul aparține colecției negustorului Silin și provenea de la lavra din Poceaev (sud-vestul Ucrainei, reg. Tarnopol)³, de unde fusese adus la Biblioteca Academiei teologice din Kiev celebrul manuscris nr. 116, care cuprinde *Letopisețul de la Putna I* și *Cronicile* lui Macarie și Eftimie*.

După indicațiile lui I. Bogdan, manuscrisul are 456 de file (57 caiete, hîrtie, în folio), avînd ultimele două file nescrise, deși „textul nu se isprăvește aci”⁴. Reproducînd titlul și începutul *Sintagmei*, Bogdan spune doar că are același cuprins ca și alte copii ale acestui text, fără să precizeze dacă include anexele și, printre ele, glosarul latin-slavon.

În schimb, manuscrisul are o mare valoare pentru istoria lexicografiei românești, a limbii și culturii române din secolul

pentru mitropolitul Teoctist (mss. slav nr. SOS B.A.R.). Despre activitatea sa literară, vezi I. Bogdan, *Vechile cronic moldovenești înainte de Ureche*, București, 1891, p. 69-89, 149-162 (textul cronicii), 198-212 (traducerea), 268—279 (note); Idem, *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909, p. 20—28, 96—112 (textul cronicii), 131—146 (traducerea), iar acum, în *Scrieri alese*, p. 320—335, 431—438; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Edit. Academiei, 1959, p. 74—105.

³ A6&eu; ArmviKaf in einer älteren bulgarisch-slovenischen Übersetzung in *Archiv f. sl. Phil.* XIV, 1891, p. 84-88.

* Vezi *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, nr. 9, 1 decembrie 1890, p. 727—752 (*Scrieri alese*, p. 542—558; note, p. 688-689).

⁴ Manuscrisul a fost recent regăsit la Biblioteca „Lenin” din Moscova (Vezi nota 2 de la p. 234).

* Vezi I. Bogdan, *Vechile cronic moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 1-22 (*Scrieri alese*, p. 272-288).

* *Glose române*, p. 727 (542).

al XVI-lea, prin cele aproape 400 de glose românești¹, aflate în caietele 11—56, prin care un cărturar moldovean anonim (probabil de la Mănăstirea Neamțului sau de la altă mănăstire din nordul Moldovei) a căutat să explice o serie de cuvinte și expresii slavone din textul *Sintagmei* (pe acestea, de cele mai multe ori, le-a însemnat cu o cruciuliță). Acest procedeu are o dublă însemnătate: în primul rînd, el ilustrează folosirea practică a *Sintagmei*, iar în al doilea rînd reprezintă un moment important în procesul de trecere a culturii românești de la limba slavonă la limba vie a poporului². Este interesant de observat că, printre primele texte traduse în secolul al XVI-lea, se numără cîteva cu caracter juridic, a căror apariție a fost dictată de necesitățile practice, și anume: *Pravila sfinților apostoli* (*Nomocanonul* lui Ioan Postnicul)³, tipărită de Coresi (1570—1580) și descoperită în *Codicele de la Ieud*, *Pravila* ritorului Lucaci de la 1581, scrisă cu cheltuiala fostului episcop al Romanului Eustatie (mss. slav nr. 692, B.A.R., cu traduceri interliniare și fragmente românești), și *Pravila de ispravă*, manuscris de la începutul secolului al XVII-lea, dar care reproduce un text mai vechi, din secolul al XVI-lea (B.A.R., mss. rom. 5211 = fondul I. Bogdan, nr. I)⁴. Față de acestea, manuscrisul de care ne ocupăm

¹ Numărul celor publicate de I. Bogdan este de 374, dar el însuși spune că, în timpul scurt cît a avut manuscrisul la îndemînă, a copiat cea mai mare parte din ele, nu însă pe toate (*op. cit.*, p. 727, resp. 542).

² Cf. E. Turdeanu, *Manuscrite slave...*, p. 128—129; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XIII, 1966, p. 142—143.

³ Alte două copii manuscrise ale acestui *Nomocanon*, aflat printre anexele *Sintagmei* lui Vlastaris, se găsesc în *Codex Neogoeanus* (1620), și într-un manuscris transilvănean din 1610. Vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 61 (cu bibliografia mai veche); C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuți, 1930; Al. Rosetti, *Milanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 553; 576—581.

⁴ Acest manuscris cuprinzînd 25 file (primele trei cu text slavon, cîntece bisericești, scrise de altă mînă) s-a aflat în posesia lui I. Bogdan, care l-a transcris și intenționa să-l editeze. Pentru toată chestiunea vezi Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, p. 215—228; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 172—176. Vezi acum în urmă: I. Rîzescu, *Aspecte ale lexicului Pravilei de ispravă oamenilor. Din istoria vocabularului vechilor texte românești*, în *Limba română*, XVI, 1967, nr.2, p. 131—133; Același, despre *Pravila ritorului Lucaci*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, București,

— *unic infelulsău* — reprezintă prima treaptă în „românizarea” textelor juridice folosite în țara noastră, fiind poate mai vechi decât *Pravila* lui Coresi și cea a ritorului Lucaci. Iată, de altfel, câțiva din termenii înscrși de glosator și corespondențele lor slave: *cumnați* — **наиЕHOSH**, *hiastră* — **nacropuhiHEX**, *începătură* — **кННА**, *învățătură* — **M^tApoKaHTE**, *mătuși* — **ТЕТ-КОА**, *sfātuire* — **пaчтKAEHиE**, *tocmelele* — **ciutUTPEHia** etc.

10. La mănăstirea Sucevița se păstrează, sub nr. 446, un manuscris incomplet al *Sintagmei*, atribuit de I. Iufu secolului al XVI-lea și avînd 223 file de hîrtie (incomplet, fără început și sfîrșit), 29,7 x 21,2 cm, cu 31 rînduri pe pagină.

Iată, pe scurt, cuprinsul «**au**»:

f. 1a-9a: [Introducere, fără început]. Inc.:... nptf-MHHKb.

фиИ(с) Т»<H»y>KE BK(c)TKHKIH (*\At&AH(fi),ffK*).

f. 9b—14b: GKa3aHYE **rAaKH3Ha<tth no a3K KkI,k** (Arătarea capitolelor după alfabet). Inc.: O **npaKocliaKHKH Kkpk ia-o «CHOKaHTE. Ta>KE HaMMAO c-h Eorw<«h a3a c-hCTaea.**

f. 14b—16b: O **K-kp-k npaKOCaAKHOH.**

f. 17a—223a: Textul complet al *Sintagmei*, de la capitolul I (7 CTkCTaK-h) pînă la capitolul XXIV (**tw chcTaK-h**).

f. 223b—229: G3(T) **npaeHAh CTTO liBaHHa HoCTHHKa** (din *Pravila* sfîntului Ioan Postnicul). Textul se întrerupe la f. 229b, deci la prima anexă din *corpus clausum* al *Sintagmei*.

Ed. Acad., 1965, p. 767-770, și în *Limba română*, XVII, 1968, nr.5, p. 439—447; Al. Mareș, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale Nomocanonului prescurtat*, în *Studii de limbă literară și filologie*, voi. I, București, Ed. Acad., 1969, p. 269-293.

¹ Lect. Zlatca Iufu, soția regretatului cercetător, a avut bunăvoința să ne pună la dispoziție descrierea lui I. Iufu, în care însă manuscrisul nu e identificat, fiind menționat doar ca „Pravilă”. îi aducem aici mulțumirile noastre.

D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 87, menționează astfel manuscrisul: „Pravila Sf. părinți, scris semiuncial în sec. 15—16, pe hîrtie folio mic, cu cerneala roșie. El este defect și poartă nr. 446(80)”.

² în alte manuscrise apare, înaintea acestui text, un altul cu titlul: **НІК« «AHKIJ I,PKK wifufIKH**, care însă nu face parte din *corpus clausum*, căci nu se află în cele mai vechi manuscrise grecești (de exemplu, în cel de la Moscova din 1342). Vezi S. Troicki, *Dopunski lianei Vlastareve Sintagme*, p. 28—29, 46. în manuscrisele sîrbești folosite de acesta textul există și, la fel, de pildă, în copia episcopului Macarie (vezi E. Kaluiniacki, *O63op*, p. 259), dar nu apare în manuscrisele 131 și 286 ale B.A.R.

Așadar, nu știm dacă manuscrisul cuprindea glosarul latin-slavon.

11. Potrivit unor indicații sumare, în colecția lui A. Petrușevici din Lvov, *Pravila* copiată la 1 mai 1606 (7114), tot la mănăstirea Sucevița, pentru Ieremia Movilă, la porunca mitropolitului Teodosie Barnovschi, ar fi *Sintagma* lui Matei Vlastaris¹.

12. Tot de la începutul secolului al XVII-lea s-a păstrat un frumos manuscris cuprinzând *Sintagma*, copiat la 1611 prin grija mitropolitului Anastasie Crimca și oferit de acesta mănăstirii Dragomirna. Manuscrisul a fost prezentat, pentru frumoasele-i podoabe, la expoziția de artă veche rusească din 1913 la Moscova, împreună cu *Apostolul* de la Ștefan cel Mare, scris în 1463 pentru mănăstirea Zografu, cu *Tetraevanghelul*, scris în 1491 din porunca fiului acestuia, Alexandru, și cu alte trei manuscrise din sec. al XVI-lea, devenind cunoscut cercetătorilor români prin intermediul catalogului publicat cu acest prilej². Nu știm dacă cuprinde, printre anexe, și glosarul latin-slavon, căci descrierea din catalog, realizată

¹ Semnalată mai întâi de A. Kociubinski (*Ormem o žannmunx cĵiaeim-CKUMU HapemftMU*, în „ЖанHCKH мунeпaT. HoBopocHflcKopo yHHBepcHTeTa”, t. XVIII, 1876, p. 19—20; inaccesibilă), apoi de I. Bianu (*Relațiune asupra călătoriei în Galifia făcută în vara anului 1885, în Analele Academiei Române*, seria II, t. VIII, 1885—1886, secția I. Partea adm. și dezb., p. 30. Bianu spune doar: „un prețios manuscris slavon în folio, scris pe hîrtie și foarte bine conservat, cuprinzînd un corp de *Pravile...*, scris, după cum se vede din nota finală, la anul 1606 (7114), mai 1, pentru Ieremia Moghila w., la mănăstirea Sucevița”). Vezi E. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, Viena, 1903, p. 169; A. I. Iațimirski, *Cĵiae.iHcne u pyccKue pyKonucu*, p. 217; E. Turdeanu, *La litterature bulgare...*, p.60.

² HMneпaTopcKHfi MOCKOBCKHH AпxeojiorHHecKHfi HHCTHTVT ... *Bucmaem deeHepycckOZo ucKycmea, ycмпоennaа e 1913 zody e Ožua-MeHoeauue tecmeoeaHun 300iAemun JIOMO PoManoebix*, Moscova, 1913. Vezi V. Drăghiceanu, *Miniaturi din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, an. XVII, 1924, fasc. 40, p.93; E. Turdeanu, *Le me-tropolit Anastase Crimca et son oeuvre UtUraire et artistique (1608-1629)*, în *Revue des Huies slaves*, XXIX, 1952, p. 59-60. Pentru celelalte două manuscrise vezi: Idem, *Manuscrite slave...*, p. 107—108, 156-160; *Repertoriul...*, p. 372, 401—402 și 444 (ultimul manuscris se află la Muzeul istoric din Moscova, sub nr. 3442). Vezi acum, în urmă, M. Berza, *Trei ieiraevanghele ale lui Teodor Mărișescul în Muzeul istoric din Moscova*, în *Cultura moldovenească*, p. 589—639 (cu 26 reproduceri fotografice, puse la dispoziție de Muzeul istoric).

de A. I. Sobolevski, I. F. Kolesnikov și P. P. Șibanov, este foarte sumară:

„No. 55. *MamdieftnpaeuAbHUKa* KHHra, noiyyCTaB MOJwaB-Koro nHCbMa c jieTonncbio 1611 r. **H CO BKjiaaHofi Cyna-BCKoro** MHTponojiHTa AHacTacHH KpHMKOBHna, Toro ace rofla, **B JIHCT. c OfHOH KHHOBapHOH 3aCTaBKOH. H 3 Co6paHH5r*****” (Nr. 55. Cartea lui *Matei Pravilnicul*, semiuncială moldovenească, datată 1611 și cu o însemnare de danie a mitropolitului Anastasie Crimca al Sucevei, din același an, în folio. Cu un frontispiciu de chinovar. Din colecția

13. Ultimul manuscris slavo-român din secolul al XVII-lea al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris pe care îl cunoaștem este cel văzut de A. I. Iațimirski la lipovenii din Galați și descris, în 1905, în catalogul său de *Manuscrise slave și ruse din bibliotecile românești*. Iată datele comunicate de slavistul rus:

Op. cit., p. 97. Avînd în vedere raritatea acestei publicații, pe care n-am găsit-o la Biblioteca Academiei | am putut-o consulta la Biblioteca „Lenin”,

cotele $\frac{8}{160}$, $\frac{2}{73}$, $M \frac{92^1}{15^j}$ reproducem aici scurtele descrieri ale altor trei manuscrise slavo-române, aparținînd secolului al XVI-lea și prezentate la aceeași expoziție (despre cele două din timpul lui Ștefan cel Mare, vezi nota precedentă): 1) „No. 39. *Eeameiue memp*, nojryCTaB MOJiflaBCKoro nncbMa BTonoft nojioBHHW XVI Beica, **B JIHCT. C IMTEIO sacTaBKamH H ceTbipbMH opHaMeHTHpoBaHHbIMH HaHajibHIMH 6yKbAMH. M3 co6paHH« CTporaHOBCKoro yiHjimna**” („Nr. 39. *Tetraevanghel*, semiuncială moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în folio. Cu cinci frontispicii și patru inițiale ornamentate. Din colecția Școlii Stroganov” — p. 51). „No. 48. *Eeameiue memp*, MOJmaBCKoro nncbMa XVI BeKa, **c nnoAaxuoft 3amicbio 1604 r.**, **B JIHCT. C nerbipbMji 3acTaBKamH H HerbipbM» opHaMeHTHpoBaHHWMH HaHajibHbIMH 6yKbAMH. nepemieT coBpeMeHHMfi pyKonHen. H3 co6paHH«*****” („Nr. 48. *Tetraevanghel*, scriere moldovenească din secolul al XVI-lea, cu o însemnare de vînzare din 1604, în folio. Cu patru frontispicii și patru inițiale ornamentate. Legătura contemporană manuscrisului. Din colecția***” — p. 53—54). 3) „No. 49. *Ilcaimupb c moAKOeaHUXMU*, noiyyCTaB MOJmaBCKoro nncbMa XVI BeKa. **B JIHCT. BKjiafHaa 1612 r. C oAHOS 6ojn>moft 3aCTaBKoft. H3 co6paHH«*****” („Nr. 49. *Psaltire cu tîlc*, semiuncială moldovenească din secolul al XVI-lea. însemnare de danie din 1616. Cu un singur frontispiciu mare. Din colecția***” - p. 54).

Presupunem că aceste manuscrise se află, de asemenea, la Muzeul istoric din Moscova sau într-o altă colecție publică.

CjiaenCKue u pyckue pyKoncu pyMbiCKux 6u6iuomeic, St. Ph., 1905, p. 819—823, nr. 6. Iațimirski nu indică pe proprietarii celor

„*Sintagma lui Matei Vlastaris*, de la începutul sec. al XVII-lea, în folio (31 1/2 x 22 1/2 cm), circa 300 file. Semiuncială frumoasă, scris moldovenesc, 21 de rânduri pe pagină. Vinietele înguste sînt desenate cu chinovar și cerneală. Cuprinsul *Sintagmei* este cel obișnuit" (p. 819). Manuscrisul e legat în piele, cu ornamente imprimare, încadrate de cercuri. Pe coperta din urmă, în interior, are o însemnare în cursivă: ИИсajiv <ИЗ'ІКАСТО4"І, PdAyMtk „Am scris eu, logofătul Radul", iar mai jos o altă însemnare cursivă din secolul al XVII-lea:

GYa KHHIM ptkO/tY npaKH(rt) Kf(<t)
w(r) CKH(T) Ximufa) no(X)KprMHe IIW(H).

„Această carte numită Pravila cea mare de la schitul Hangul, la poalele Peonului. Să se știe pentru multă vreme"².

Dînd aceste indicații, Iațimirski publică (p. 819—822) glosarul latin-slavon de la sfîrșit³, paralel cu cel latin-grec din manuscrisul de la Moscova din 1432, pe care-l editase prima dată în 1898 (vezi mai sus).

14. în sfîrșit, între manuscrisele lui Paisie Velicicovski (1722—1794, egumen la Neamț între 1779 și 1794) de la Mănăstirea Neamțului se află unul în—4°, cu litere cursive, copiat de el și cuprinzînd extrase din Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, *Pravilele Sfinților Apostoli*, din *Sintagma* lui Matei Vlastaris, din Ioan Gură de Aur și din arhiepiscopul Teofilact al Bulgariei⁴.

8 manuscrise de la Galați prezentate în aceasta carte (p. 813—834), întrucît — spune el (p. 813) — acestea au putut fi înstrăinate între timp. Vezi și I. Peretz, *Curs...*, voi. I, partea I, p. 279—280.

¹ *Op. cit.*, p. 822.

² Schitul Hangul și satul cu acest nume se află la poalele Ceahlăului, care se mai numește și *Pionul* (*Marele dicționar geografic al României*, voi. IV, București, 1909, p. 721).

³ Fără a indica filele pe care se află. De altfel, filele manuscrisului nu erau numerotate (Iațimirski spune doar că sînt „circa 300 file”).

* A. I. Iațimirski, *CmenHCKue u pyckue pyKonucu*, p. 573—574, nr. 186 (306). Despre viața și activitatea lui Paisie vezi, acum în urmă, Gh. I. Moisescu ș.a., *Istoria bisericii române*, voi. II, București, 1958, p. 297—307; *Istoria literaturii române*, vol. I, Edit. Academiei, 1964, p. 716-718 (cu bibliogr.); ed. a II-a, 1970, p. 657-661.

Așadar, din cele 14 manuscrise slavo-române ale *Sintagmei* lui Matei Vlastaris pe care le cunoaștem \ șapte sînt datate, repartizîndu-se astfel: *patru* în a doua jumătate a secolului al XV-lea (nr. 1: 1451, nr. 3: 1472 sau 1474, nr.4: 1475, nr. 5: 1495), *unul* la mijlocul secolului al XVI-lea (nr. 8: 1556) și *două* la începutul secolului al XVII-lea (nr. 11: 1606, nr. 12: 1611); celelalte fapte nu sînt datate, fiind repartizate, cu mai multă sau mai puțină exactitate, astfel: *unul* în al treilea sfert al secolului al XV-lea (nr. 2: circa 1449—1454 sau 1449—1480), *patru* în secolul al XVI-lea (nr. 6 — acesta poate fi de la sfîșitul secolului al XV-lea —, 7, 9, 10), *unul* în secolul al XVII-lea (nr. 13) și *unul* în secolul al XVIII-lea (14). *Trei* manuscrise provin din Țara Românească (nr. 1, 2, 7), iar celelalte *unsprezece* din Moldova.

În sfîrșit, *patru* manuscrise din cele moldovenești cuprind și *glosarul latin-slavon* (nr. 3, 4, 8, 13); alte *cinci* nu-l au, întrucît s-au păstrat incomplete (nr. 6, 7, 10), reprezintă varianta scurtă a *Sintagmei* (nr. 2) sau cuprind numai extrase din ea (nr.14), iar despre *cinci* manuscrise (nr. 1, 5, 9, 11, 12) nu știm dacă includ și glosarul, întrucît din descrierile existente nu rezultă acest lucru, iar manuscrisele ne-au fost deocam-

A. I. Iașimirski afirmă (*rpuzopuu IțajuăjiaK*, p. 294) că, »pe lingă cele patru manuscrise datate pe care le știa, mai cunoaște peste douăzeci de capii slavo-române nedatate ale *Sintagmei*. Am constat însă că chiar unul din cele datate, și anume *Pravila de la Putna* din 1578 (citată după Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. I, 1893, p. 269), nu este, în realitate. *Sintagma* lui Matei Vlastaris, ci *Pravila Sfinților Apostoli*, datată, de fapt 16 octombrie 7087 (1579), nr. inv. 593/1863 (vezi P. Popescu, *Manuscrise slavone din Mănăstirea Putna* [II], în *Biserica ortodoxă română*, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 701—703). Și în alte cazuri el face referiri la presupuse manuscrise ale *Sintagmei*, pe care le cunoaște din descrieri foarte sumare și care se dovedesc a fi alte texte de *pravile*. Totuși, putem crede că se vor mai descoperi capii slavo-române ale acestui codice juridic, care a avut o largă circulație în Țările Române.

dată inaccesibile (toate se află în U. R. S. S., împreună cu nr. 4 și 8).

În schimb, manuscrisele nr. 7 și 9 prezintă, așa cum am văzut, un interes deosebit pentru istoria limbii și culturii românești, prin glosele lui Udriște Năsturel de la 1636 și ale cărturarului anonim moldovean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea

În încheierea articolului de față, reproducem glosarul latin-slavon, cuprinzând 67 de cuvinte latinești și explicația lor, după manuscrisul lui Ghervasie, azi la B.A.R., nr. 131 (f. 189b, col. 3, și f. 190a, col. 1—3). Pentru o mai bună înțelegere a cuvintelor latine redată în transcriere slavă prin intermediul celei grecești, dăm în coloana 1 formele originale ale acestora, în coloana 2, glosarul latin-slavon, în coloana 3, glosarul latin-grec după edițiile lui A. I. Iațimirski (mss. grecesc de la Moscova din 1342), citate mai sus, iar în coloana 4, traducerea românească a explicațiilor slavonești (ce reproduc pe cele grecești) — ținând seama de transpunerile lui I. Peretz (*Curs...*, voi. II, partea I, p. 273—277) —, pentru ca cititorii să poată aprecia ce sensuri se acordau termenilor juridici respectivi. În note marcăm deosebirile fonetice, morfologice și lexicale (nu și cele pur grafice sau decurgând din diferențele dintre redacția sîrbă și cea mediobulgară) din copia lui Macarie (M), pe baza ediției lui Kahizniacki, din copia de la Galați (G), folosind ediția lui Iațimirski, și din copiile sîrbești (P — text de bază, iar atunci cînd e cazul și SI și S3) folosite de Troicki. Pentru textul grecesc vom menționa, de asemenea, variantele mai înseninate ce apar în ediția lui Kahizniacki (K), după manuscrisul de la Paris din 1541.

¹ Despre traduceri românești din *Notnocalonul* lui Ioan Postnicul, anexat la *Sintagmă* sau în alte compilații (secolele al XVI-lea și al XVII-lea) și despre traducerea prefeței lui Vlastaris în fruntea *îndreptării legii* de la Tirgoviște (1652), vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 61—62 (cu bibliogr.). Cf. și o traducere parțială din epoca modernă: *Capitolul al șaptelea al literei P din Sintagma alfabetică a lui Matei Vlăstar: „Despre stintele Paste” sau „Despre computul pascal”*. Tradus și explicat de prof. C. Popovici, Cernăuți, 1900.

în reproducerea glosarului renunțăm la accente și la celelalte semne diacritice (imitație a spiritelor grecești), întrucît nu au o valoare deosebită. Singura intervenție, în plus, pe care o facem este coborîrea în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise¹.

¹ Este de prisos marcarea în note a celor cîtorva greșeli (mai ales de tipar) strecurate în ediția lui I. A. Iațimirski și în cea a lui I. Peretz. Unele cuvinte latinești le-am controlat după Du Cange, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*, I—VII, Paris, 1840—1850, și *Supplementum* de L. Dieffenbach, Paris, 1857; de asemenea unele cuvinte grecești au fost controlate după E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods* (From B. C. 146 to A. D. 1100), New York — Leipzig, 1888.

	(f. 289 b, col. 3)	AnTHHGKTJ/n PCB)HH
1.	<i>adnomen</i>	<JAH«Y/HT"WH-k — no H/HFHIO npo- JfOAHTh
2.	[<i>lex</i>] <i>Aquila</i>	<JK8HAYC · — nptHAAAUJH · O CA-
3.	[Cuvîntul e grecesc]	KfKTAOHh — npOCTfMhCKO ·
4.	<i>via</i>	EHH — nATH
5.	<i>vicarius</i>	KHKdpYIVCk — HJKf p«JBOy pdKTI
6.	[Cuvînt grecesc de la <i>brevis</i>]	KpfKYivHiv — nptnHc'
7.	<i>decretum</i>	AfKpfTOHTv — nptA<JHYI, HAH CX- *(A)«HYI
8.	<i>deportări</i>	AtnOTJTfKfTI · — 34T<JK<HT CA
9.	<i>defenderi</i>	AC^EHACKCTE — OCEAUJdfT CA, lv(T)A\TIUjafT CA
10.	<i>defensor</i>	Af^pCH'copii — IV(T)/H-KCTHhKTI, OCKATHTFah
11.	<i>domesticum</i>	AOA\fCTHKoy/HTi — AO/HdUJHH, KOyKHYYH
12.	<i>digestum</i>	AHrfCTOHTi — K*k IVEpdJKfHYHjrk, pdCMHHHHH^K ·
13.	<i>emancipatus</i>	E/HdKYndTOck — Cd/HOBAdCTfH-k
14.	<i>extraordinarius</i>	fKCTpdIVAHHapYdCli · — EfCMHHHOy'
15.	<i>expeditio</i>	(KcNCAHTCk — Cn[f]HM<i EOHHH- MkCK<J<J-

· SI, S3 AK«YAH»<; P (gresit) KOYAHIS; G IKOITATWCI.
 ' SI npei HAtolTidE; P nPA; M npt HMAU/Í; G npt HMAH.
 · P npocTkiKo; M npocccKO.
 * G AiPnoTYTiBiTi, cu metateză, ca în textul grecesc.
 · P PACIHKKHUX; M PACIHHEHTHX.
 · G EKCTPAOPAHHAPHACK.
 · M, G gC HHHOT.
 · G HeXoA* IOHHHICKV

dSvouuiov — Kai'ovofia SiepxeaGai	a trece după nume
aKouWoq; — áyo)yl, fl Svouaa Kaiâ 5i<a)v	acțiune cu judecată
PePriXov — iSuoTiKâv	privat
Pia — 686;	drum
Pucâpioq — 6 τοο οικου olKeTrj<;	care e rob robului
Pp&fteiov — fl KaTuypatpfi seKpeiov — Soyua fj \fl<poq	catagrafie decizie sau opinie
SepTtoTaieueTUi — <i>ktopite</i> - TCU	se exilează
SemevSeCeiai — â^KObaeue- «n, ξic8iiceiTcu	se apără, are cbezaș
Seqjevaop — SicSiicoq	cbezaș, apărător
SojxeaTiicouu — oticeiaicâq	de casă, al casei
8ive<xrcuv — SiaTUTtcuudTCuv	în împărțiri, în așezări
£uaici7rdToq — aOTe^oumoq	de sine stăpîn
â^ipaopSiuapiaq — didicru	extraordinar
â^TteSiiioiq — e£o8oq aipa- TICUTIKT	ieșire militară

¹ K fi KouîXioi;.

16. <i>illustris</i> , pl. -es	woycTpYe — npoTocTdAaph'
17. <i>infans</i>	I/M'<js4CTi — AtAdAfNEU,l» CEAA\O-A1ETHKIH
18. <i>in facta</i> (Ac. pl.)	IH'\$dKTd — K'KA'feAd
19. <i>indictio</i>	HHAHKTWHK — npHrAdcTf
20. <i>indictioni</i> (Dat. sg.)	HHAYOTYOHh' — IIO(A) KTiiKCT-
21. <i>institutus</i> (f. 190a, col.)	HH'CTHTSTOCTI — CTkTpo[TH]iie-H-K
22. <i>in factum</i>	HH'^sdKTOy/MK — TTIUJfTd CtsrtSEd, np-fc B'hHIKTP'h XkTa
23. <i>institutor</i>	HH'cTHTOyTOpii — np-fc(A)cTO*H CTdM>H<>y'
24. <i>ter</i>	HTtpii' — niKTK
25. (?)	HpfA\Ti — npt HCTASdiKUJH H/Wfc-HYd'
26. <i>casus</i> (<i>casum</i>)	KdCOHTi— IACTTi SdKOHhd', FÂIT CA A^At MftBPivTKIH
27. <i>castratus</i>	KdH'CTdTOpii' — KdJKIHhKTI
28. <i>causa</i>	KdBCd — KAr(A)Tk
29. <i>custodia</i>	K<ycTI*AT<i' — ondCH-kHuiYd CTpd-JKd

† G **npoTocTmftdftil** (pl.).

† G **HHAITIWHH**.

* P **CTAHIOHOV**; M **cTdiHHoV**; G **eTiewrfoV** (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 882, *da* numai **cTinoVH-fc**, **CTIHKWii** taberna, din lat. *statio*, ital. *stazione*).

† Acest articol lipsește la Kahiiniacki.

† P tipa **HeTi3dWi|H-H HMAHhB**.

* M **SiKWNd**.

† P **KANCTpiTOpb**; G **KdHCTpiTWpV**

* M **RoVeTOAlij** G **KCYCTU>AU**.

ἰχουρjxpιοι· — <u>Τρ.ποΤορjTTa-</u> ©âpioi·	protospătar
ἰηqxxq — vfiTtioi; ETtxaExfii;	copil de șapte ani
ἰηqxxicxa· — ctq xâ epya ἰv5IKXOV — TtpOCT(p6VΠICTli; IV5IKXI(BVI — xfi UTCEICTEXEI- oeXeufJEi·	în fapte cuvîntare sub suire
ivaxixoOxoi; — Evcrxotxoq	protivnic
ivqxxicxoun — <i>ἡμῖα ἑνὶ</i> \\$, 6ycouf] £K xoq· SviauxoO	pagubă îndoită, acțiune în cursul anului
ivaxixouxcop — TtpoiCTxdnE- voq· EpyaCTIXTipiou	superiorul închisorii
ixEp — 656q	drum
Ipâu — dya>yf] dTtaixoOaa icpdynaxa	acțiune cerînd bunuri
Kdaov — (ioipa vouiu,of ÂiyExai Kai <i>nspoq</i> xExapxov	parte legiuită, se zice și par- tea a patra
Kavrjxpaxcop · — EUVOCXO.;	eunuc
KaOrju — x^pi?	grație
KouCTxa>5ia — dKpiPErjxâ- TT) Ttapa(puXaKf]	strajă severă

¹ K IXofcSTptOC.

² K -iog.

³ K IV(D&KTOU.

* K rfi *bnacakEixji*.

⁵ K fevr6g.

⁶ K jtpiarduEVog.

⁷ K KavardTOop.

30. <i>quaestor</i>		KtFCTOpIk — HCnHTdTfA*
31. <i>curator</i>		KOypdTOpIk — nWdAOEHKh
32. <i>codicillus</i>		KOAHKEAK † — nocrt-k(A)Hf CKK-b- TOEUHYf
33. <i>legatum</i>		AfIMTOHii — AdpIv
34. <i>libellus</i>		AHRfAOCfc — H3A4HY(
35. <i>libertinus</i>		AHKEpHHTHc'—W CKOKOJKAfHHKIXh
36. <i>mandatum</i>		fHdHAdTOHt — HdPAMEHYf †
37. <i>mancipati</i>	(col. 2)	AWKHruTH — IV(T)/UKIEHHH
38. <i>magistrați</i>		/HdVHCTPdTH † — RA4CTfM
39. <i>/raorti causa</i>		(MOpTHKdKcD † — no CTvAHpTvTH
40. <i>raoxia</i>		A4pTv
		MOj\$dAYd † — rp-fcXh
41. <i>osfia (pl.)</i>		OCTYJ † — AB'Pfc
42. <i>officium</i>		
43. <i>pactum</i>		ndKTOHK — CAO>KfnYf, oyrAdKd
44. <i>personalia (n. pl.)</i>		nipcoHdrtYd — np-fc AHMHJ
45. <i>publica</i>		nOyBAHKd — HjpWAHdd
46. <i>praetor</i>		npfTOpTv — KOER0A4
47. <i>procurator</i>		npOKSpdToph — npO<MhJCAKHHKh
48. <i>rea</i>		pt — npfc HSMKTtHHd

-
- † G KOHA,HK(AU>CV
 - * La fel în P, M: **AHsePHHTCK; G AHICPTHHCII.**
 - † G **nopxMeHFe.**
 - * G M4H0YCTP4TH.
 - † P MOPIWX48C4.
 - † P MO&AH, S3 M0fi4; M HO&AU.
 - † P HCTB (greșit).
 - * P **A«wpk** (greșit).
 - P **npa.**

KOairjxcop — &peuvr xf <	examinator
KOVpdICOp — (ppOVTICTTiiş	îngrijitor
K(o5iKeXX,o5 — xeX,euxaia pouX,r (Tt;	ultimă hotărâre
X,eydxov — 5coped	dar
XifeXhoq — &k5OCTI<	ediție
X,iPepxivr (& — d7teX,eu0epcov	al celor eliberați
HavSdxov — evxaX,na	ordin
HayKi7taxoi — dcpcopiajievoy	despărțiți
Haiourjxpaxoi — fipxovxeş	vlasteli, stăpânitari
HopxiKaOaa — jixed â&dva- xov 5coped	dar după moarte
HOcjaXia'— djiapxia	păcat
6rxia — ftupa	ușă
6q>(piKiov — X,eixoupyia	slujbă
7tdKxov — cruV9T Kr	convenție, înțelegere
7tepaovaX,ia — dycoyfi np<o- a©7tiier	acțiune personală
7toupX,iKa — Simorjia	publică
7tpaixcop — CTxpaxryâş	voievod
7tpoKoupdxcop — KT 5encbv	procurator
6ai — aycoyfi dpi8nf <jeco<	acțiune numărătoare

· K vo!;aXia. Aşadar, forma cu v> u. explică numele cunoscutului cărturar muntean Minai] Moxa (Moxalie), compilatorul *Cronografului* (1620) și traducătorul *Pravilei* de la Govora (1640): acesta este un simplu epitet monahal și înseamnă „păcătosul” (greșit la N. A. Constantinescu. *Dicționar onomastic romanesc*, p. 324—325: *moc* + suf. *sa*).

49. <i>re</i> (Abl. sg.)	<i>pt</i> — A ^ r - h H/HtHTh
50. <i>repudium</i>	ptnSAVwhii — <i>aiaA&ttutt spaKi</i> ch <i>ainHeMiMh.</i>
51. <i>referendarius</i>	<i>pt^tu^fi^ptt</i> ' — HJKf w(T)R-kTKI npHHOCAH
52. <i>scrinarii</i> (pl.)	CKpHHYapYH ' — CKI*nTPOHOCU,H, pfKuif crkrwH>uia
53. <i>sacrum</i>	CiKpiVhh — CiitHHhJH(X) Hf)KOKh
54. <i>spurii</i> (pl.)	CnOVPIH — TdH/HMMHUJH, KAAA*- PW(A)HYH
55. <i>spadones</i> (< gr.) (col. 3)	CndAWHH — HWI HShChJfHATYI' pWAHhiiUh O^AW/HK nocrMaR"''
56. <i>tabularii</i> (pl.)	T<IK@yA<ipYH — HJPWAHYH
57. <i>titulus</i> (> tfrfwsj)	<i>T\TAi</i> ' — rAdBHSd, KHHA
58. <i>tractare</i>	TP<IKT<IH3<TI' — OCASJIT CA
59. <i>/acta</i>	TdKTJ ' — A ^ J H WKpaSh KfUJH
60. [Zear] <i>Falcidia</i>	<i>\$iAKHA,(t</i> — SAKOHTI W(T)IIHAA W(T) Air(ii)T<ipYH «IITKpTITA MACTh H ChHdBA'kRd'S Hd- CA-kAHHKOy

- ' M pt^ipiHAipti; O pe\$HA<pfwcik.
- ' M CKPHHAPH
- ' G HctXHKTle.
- ' G nOCTP4^Uk&
- ' G TITAWCV
- ' G TpAKTtSm.
- ' M lJMKIj
- ' G 4MAKHAWCL

<i>pi</i> — <i>kvor\ TrpaypdTOW</i>	datoria averii
<i>ξaou8iov— %&pirj\idŧ yd- p(OV 8ld TCITLAKCOV</i>	despărțirea căsătoriei cu însciere
<i>ξai(pepev8dpio<; — 6 zăq d- TroKpirjeig Kopi^ov</i>	care aduce răspunsurile
<i>cncpividpioi — tjKr 7r.Tpo(p6- poi fiyov ooap-rouAXdpioi</i>	purtători de sceptru, adică stegari
<i>rjâicpcov — iep&v âtacÂJ]- m&v</i>	al sfintelor biserici
<i>rjTroupoug — aup^etoi', Tropvoeyeig</i>	copii nelegitimi, adulterini
<i>rjTrdSoveg — oi i uξiv TCDV yoviuov popicov U7rorjTdvTT c;</i>	care au suferit de uscarea membrului genital
<i>tapouW.dpioi — Sripotjioi</i>	public
<i>T(TA.OC — K6(pdA.aiov, ahia</i>	cap, pricină
<i>TpaKiai^rirai — i r AU(păTai</i>	se examinează
<i>(pdKta — gpya Kai 6 tpo- Ttoŧ TOO Trpdypatog</i>	faptele și felul lucrului
<i>(pa?vKi8io5 — vopog, rcepia- pwv drcâ A.eyaTapicov T6 tetap- TOV pepog Kai TcepiTroicov TC5 KANpovâpep</i>	lege ce ia de la legatar a patra parte și o trece moștenito- rului

K cruiicpsouŧ.

61. <i>familia</i>	ijidMHrtYd – ANAYt, MCA-kAII
62. <i>famosus</i>	†d/HgCOCfc† – EE3'«JkCTEHk, B t 3'- H/HfHHTT»
63. [cuvîntule grecesc]	\$EpHH – npHKYd
64. <i>fideicomissa</i> (n. pl.)	4»IAHKOIIMHCd† – E-kpOA OCT4- RA-k(A4(«)
65. <i>fiscus</i>	^HCKOCK – Hdpw(A)HhI(H)
66. <i>fiscalia</i> (n. pl.)	\$HCKdAYd – Hdpw(A)Hd<l
67. <i>furti</i> (pl.)	^SOypTH – npfc Hd TdTYH, Btk CO\T8EHRA

† în S3 acest cuvînt și următorii cinci termeni sînt scriși la locul
cuvenit potrivit alfabetului latin, și anume după cuvintele care încep
cu A-

‡ M ^AHKOMHCa.

<pa\iiXia — Xaoq	oameni, neam
(păliovaoq — fitinoi;, dvd)- VOH05'	fără cinste, fără nume
(pepvti — fj jcpoi^	zestre
(piSiKânirjeja — TCIO-TEI Ka- ta AiuTcavonevov	lăsate pe credință
(plrjKOi; — 6 5n,u.6oioț	public
(pifJKâAia — Stinocjia	publice
(poupTti — âycoyf icatâ KXZ- Ttpffipv siq TO SiTeloOv	acțiune contra tâlharilor, în dublu

K dvtbvouo;, plasat înaintea celuiilalt cuvînt.

Se observă, în ceea ce privește aspectul *fonetic* al cuvintelor latinești, că acesta e redat de cele mai multe ori adecvat: *via* – **KHia**, *defensor* – A'^M'coph, *domesticum* – A<^WCTHKO\ m, *institutor* – HHTHTOVTOP'K etc. Constatăm însă, cum era și de așteptat, că *b* latin e redat prin *p* (*v*) grecesc, respectiv **K** («) slav: *libellus* – XipeXXoq – AHKEAOCK, *tabularii* – xaPou-XXdpioi – TdKcyrtdpYH etc.; *f* (gr. *p*) a fost înlocuit o dată prin **T** (*t*), ca și gr. 8- (*th*): *facla* – <pdicxa – **TdKTd** (dar 4sdKTd în M.) Diftongul *au*, redat în greacă prin aO, e reprezentat în slavonă prin *causa* – KaOaa – **KdKcd**, *morți causa* – nopxncaOca – /**HopTHKducd**.

Din punct de vedere morfologic, uneori cuvintele latinești sînt reproduse fără modificări: *via*— pia – **KHia**, *defensor* – Secpevcrop – A" M" cōpa, *iter* – îxep – *urfw*, *quaestor* – KOiaiaxop – KICTOP'K etc. Adesea însă acestea apar în forma grecizată: *adnomen* – dvSouuiov – ΔΑΗΟΝ/ΜΗΩΗ-Κ, *vicarius* – Pucdptoi; – BHKdpYwcK, *decretum* – Seicpexov – A^P^TOHTI etc, iar uneori chiar adaptată la morfologia slavă: *illustris* – IXoucrxpioŧ (în K) – iAa\CTŧi(t, *referendarius* – 6ai(pepev6dpioq – pu|H|P(1H'A<>PYI (dar G prezintă în aceste cazuri, totuși, forma grecizată: **dKoytfivCfc**, pe^e|pt|H'A'ipYwcK, TYTAWCK, față de **THTAd**, lat. *titulus*, resp. *titulus*).

Verbele (pasive) sînt reproduse în forma greacă de pers. a 3-a sg. pasiv: *deportări* – Sejroxaxeuexcu – A'noTdTfKfTf (cu omisiunea literei *r*), *defenderi* – 6e(pev6j;C)exai – &t^tH&,tant.

Pentru autorii și copiii grpci nu toate cuvintele erau clare din punct de vedere al originii, astfel că sînt citate printre „cuvintele latine” și cîteva autentice grecești: pePnXov, «pepvTŧ, rŧTtdSovGŧ și Ppepeiōv (acesta derivat într-adevăr de la lat. *breve*).

În sfîrșit, putem observa că, dintre cele 67 de cuvinte și expresii latinești incluse în glosarul copiat de Ghervasie, Macarie și de alți cărturari români din epoca veche, doar cîteva se păstrează în limba română populară: *domesticus* > *dumesnic* (cu schimbare de sufix: *-nic*), *factum* > *fapt* și *facta*,

¹ Alte omisiuni de litere, epenteze, metateze și haplografii (provenite, de regulă, din textul grecesc) au fost menționate în note.

² Vezi I. Peretz, *Curs...*, voi. II, partea a H-a, p.276. Tot acolo cîteva considerații asupra sensurilor unor termeni (p. 276—277).

pl. > *faptă*, *familia* > *femeie* *, *furtum* > *furt*, *mors*, *mortem* > *moarte*, *ostia*, pl. > *ușă*. Alți termeni au fost introduși în limba noastră literară abia după trei-patru secole, fie direct din latină, fie prin intermediul limbilor romanice occidentale: *cauză*, *decret*, *emancipa*, *extraordinar*, *expediție*, *ilustru*, *mandat* etc. în acest proces de trecere de la slavonă la limba română, ca instrument de cultură, și de îmbogățire a ei cu terminologia latină, glosele cărturarului anonim din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pe marginea *Sintagmei* și cele ale lui Udriște Năsturel pe o altă copie a aceluiași text ilustrează momente semnificative².

„Probleme de felul acesta nu se puneau însă pentru meritul călugăr de la Neamțu din 1474; ele nu intrau nici în spiritul epocii sale”³. Cu toate acestea, opera lăsată de el și de ceilalți cărturari ai timpului e „deosebit de însemnată, căci ne oferă cel dintâi monument juridic al Moldovei și o legătură, fie și numai ștearsă, cu un tezaur lexical latin care se va încetățeni în limba noastră — după alte încercări mai vechi — în secolul al XIX-lea, pe calea influențelor neolatine”⁴.

Așadar, începuturile lexicografiei românești — chiar dacă glosarul de care ne-am ocupat nu este original — trebuie fixate încă în secolul al XV-lea, în epoca de glorie a lui Ștefan cel Mare, sau, chiar înaintea lui, în Țara Românească din timpul lui Vladislav al II-lea (dacă se va dovedi că manuscrisul de la 1451 cuprinde și el *glosarul latin-slavon*).

Dar scopul urmărit de noi în paginile de față nu s-a limitat numai la acest lucru, deși el a constituit punctul de plecare al cercetării. Am constatat cu acest prilej că, alături de alte copii slavone ale *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, manuscrisele slavo-române sînt dintre cele mai vechi și au atras de mult atenția cercetătorilor români și străini. Ele prezintă o valoare deosebită nu numai prin faptul că atestă larga folosire în Țările Române a unui important codice juridic bizantin, dar și prin aspectele culturale și lingvistice pe care le prezintă. Din acest punct de vedere, în afară de cele cinci copii aparținînd

¹ Citat și de E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 128.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 129.

⁴ *Ibidem*.

secolului al XV-lea, valoroase prin însăși vechimea lor (una dintre ele cuprinzând *Sintagma prescurtată*, *Legea împăratului Iustinian* și *Zaonicul lui Ștefan DuSari*), alte trei manuscrise din secolul al XVI-lea au o semnificație aparte: manuscrisul lui Macarie este *singurul*, între toate căpiile slavone din Serbia, Bulgaria, Țările Române și Rusia, în care materia este reordonată potrivit alfabetului slav, iar cele adnotate de cărturarul moldovean anonim (secolul al XVI-lea) și de Udriște Năsturel (1636) reprezintă interesante documente juridice și lexicografice ale țării noastre.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE
DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Lexicografia slavă veche și slavonă a parcurs un drum lung de la glosele din sec. al XI-lea — al XII-lea și de la glosarele din sec. al XIII-lea și următoarele, unul din cele mai răspindite dintre acesta fiind **ТА-КК.ОБ.А.НН.К. м.у.А.О.В.К.** no3H4K4EAio/H'h B*K nHC4Hhix'b p'feMF/HK, apărută în Rusia veche prin sec. al XIV-lea și răspândită în diverse manuscrise până în sec. al XVII-lea¹. Au urmat apoi lexicoanele tipărite **AfgHC CHP'kMK** ПЕМЕНТА В'ККр4Т'КУ,'к ЧкКр4НННл н нз СА0ВЕНСК4-ro 03BJK4 H4 npOCTHl pgCCKJH A'AAEKT'fc HCT0AK0B4HU al lui Lavrentii Zizanii (1596), **fffgiKOHTk** CA4BEHOPIVCCKIH H H/HEH-K T A V **KOK4HIQ** al lui Pamvo Berînda (Kiev, 1627) și altele, publicate mai târziu.

La mijlocul secolului al XIX-lea au apărut două lucrări care marchează începutul studiului științific al vocabularului limbii slave vechi și slavone: *Cnoeapb yepKoeHO-cnaeriHCKOzo n3biKa*, alcătuit de A. H. Vostokov (St. Pb., 1858—1861), și *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum*, operă capitală a lui Fr. Miklosich (Viena, 1862—1865)², ce a fost timp de un secol și rămîne și astăzi încă un instrument fundamental de lucru pentru specialiști. Alături de el trebuie menționate dicționarele lui Dj. Danicic, *Rječnik iz*

¹ Vezi: I. V. Jagid, *Hcmopun cjaemicKou QSUA0AOZUU*, St. Pb., 1910, p. 11 și urm.; A. A. Moskalenko, *Hapuc icmoptt yKpalucbKo! AeKCUKozpadiii*, Kiev, 1961, p. 3 și urm.; L. S. Kovtun, *PyccKaa AeKCUKoapagSux 3noxu cpedueeeKoebH*, Moscova-Leningrad, 1963.

² O primă ediție, mult mai restrînsă, fusese publicată în 1850.

knjizevniĥ starina srpskih (voi. I—III, Belgrad, 1863—1864), și I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря старославянских словъ* (t. I—III și *RonoAnenuR*, St. Pb., 1893—1912)¹, glosarele la diverse texte slave vechi și slavone, publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul nostru de V. Jagic și alți slaviști, precum și relativ recentul *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, alcătuit de L. Sadnik și R. Aitzetmiiller (Heidelberg, 1955).

O etapă nouă, de o însemnătate deosebită, similară cu aceea a operei lui Miklosich pentru vremea sa, o constituie noul *Slovník jazyka staroslovenskeho — Lexicon linguae palaeoslovenicae*, alcătuit de un colectiv de slaviști cehi și avînd drept redactor principal pe cunoscutul specialist Josef Kurz, dicționar care s-a bucurat de o primire excelentă din partea specialiștilor².

În diversele etape de dezvoltare, această lexicografie a avut ecouri și în cultura și filologia românească, începînd, după cum am văzut, din sec. al XV-lea. Dacă însă copiii români ai *Sintagmei* lui Matei Vlastaris s-au mulțumit doar cu reproducerea *Glosarului latin-slavon*, anexat acesteia, în schimb, cîrturari anonimi din sec. al XVI-lea, cînd apar primele traduceri românești din slavonă, manifestă interes și pentru astfel de lucrări, utile în opera complexă și dificilă pe care o întreprindeau ei înșiși.

Dacă lăsăm la o parte glosele românești pe marginea unor manuscrise slavone din sec. al XVI-lea (*Sintagma* lui Matei Vlastaris, *Pravila* ritorului Lucaci, parțial tradusă, de altfel), «are sînt mai degrabă încercări timide de traducere decît lucrări cu scopuri lexicografice, primele glosare slavo-române din același secol fie transpun *ТАТКОКЪННК*, citată mai sus (manuscrisul de la Dragomirna nr. 149/1929, f. 161), fie reprezintă încercări independente, cum este fragmentul din manuscrisul nr. 321 fost la Biblioteca națională din Bel-

¹ Apărut din nou, în două ediții fototipice : Graz, 1955—1956; Moscova, 1958.

² Tom. 1 (fasc. 1-14), Praga, Academia, 1958-1966, tom. II (fasc. 15 și urm.), 1967 și urm. (publicarea continuă). Vezi recenzia semnată de S.B. Bernstein, în *Slavia*, XXX, 1961, nr. 2.

grad (f.77), scris în continuarea unei copii parțiale a ace-luiași glosar¹.

O etapă superioară o constituie lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea, care au stat mai demult în atenția cer-cetătorilor noștri și asupra cărora ne propunem să revenim în cele ce urmează, concentrându-ne atenția asupra *Fragmen-tului Cipariu*, în raport cu celelalte lucrări similare.

*

Acum mai bine de o sută de ani, în 1847, T. Cipariu semnala în biblioteca sa un manuscris vechi românesc din prima jumă-tate a sec. al XVII-lea, care cuprindea, printre alte texte, un început de lexicon slavo-român, numit de el *Vocabular biblic sîrbesc* [i.e. *slavon*]-românesc, fără însă a-l studia mai îndeaproape². Mai târziu, în 1900, de acest fragment s-a ocupat Gr. Crețu, care l-a publicat în studiul introductiv la ediția *Lexiconului slavon-român* al lui Mardarie Cozianul (1649)³, pe baza unei copii ce i-o trimisese de la Blaj I. M. Mol-dovan (manuscrisul se păstra în colecția Cipariu sub nr. XXV). Constatînd că cuprinde numai 48 (în realitate, 49) de cuvinte: începînd aproape toate cu literele A și B, Gr. Crețu observa

¹ Despre primul vezi : P. P. Panaitescu, *începuturile fi biruința scrisului în limba română*. București, 1965, p. 121 (pe baza unui catalog manuscris, al lui I. Iufu și V. Brătulescu) ; D. Strungaru, *începuturile lexicografiei române*. In *Romanoslavica*, XII, 1966, p. 145—147. Despre cel de-al doilea : E. Kaluzniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, in *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XVI, 1894, p. 46—53; Gr. Crețu, *Introducerea* : Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc fi Menirea numelor din 1649*, București, 1900, p. 23—24 ; E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale-dintre români fi iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, 1939, p. 191—193. Manus-crisul, împreună cu cea mai mare parte a întregului fond al Bibliotecii, a ars în timpul bombardamentului din 6 aprilie 1941 (Vezi Dj. Sp. Radojicic., *Tvorci i dela stare srpske knjievnosti*, Titograd, 1963, p. 404—406).

* *Principia de limbă și scriptură*. XX, în *Organul luminărei*, nr. XXV., 21 iunie, 1847, p. 130, și *Suplement*, p. 131—132, unde se descrie pe scurt manuscrisul și se reproduce un *Fragment de geografia Transilvaniei; Principia de limbă și de scriptură*, ed. a II-a, Blaj, 1866, p. 114; vezi și *Fragment geografic vechi*, reprodus din nou, cu scurte comentarii, în *Archiv pentru filologie fi istorie*, nr. XXII, 1869, 5 februarie, p. 433—436.

* Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc fi tilcuirea numelor din 1649*. Publicate, cu studiu, note și indicele cuvintelor românești, de Gr. Crețu., București, 1900, p. 24—28.

că „multe se găsesc în Berînda, deci și în Mardarie și în *Codicele Sturdzan*, însă traducerea nu e totdeauna aceeași”, iar „cîteva vorbe începute cu A nu-s în cele trei redacții amintite” (urmează patru exemple, dintre care însă unul e greșit copiat în manuscrisul Cipariu)¹. Identificările cercetătorului român, care a dat o primă schiță sintetică asupra lexicografiei slavo-române din sec. al XVI-lea — al XIX-lea, bazîndu-se și pe cercetările mai vechi ale lui B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, I. Bogdan, Em. Kahizniacki, A. I. Iațimirski și ale altora², și a publicat prețiosul *Lexicon* al lui Mardarie, n-au mers însă mai departe în privința manuscrisului Cipariu.

Ulterior, acesta a dispărut din atenția cercetătorilor, care, în lucrări de sinteză, s-au referit doar la rezultatele studiului lui Gr. Crețu³.

Reușind să regăsim recent, în 1967, acest manuscris la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, secția manuscrise, unde a intrat colecția lui Cipariu (cota: mss. rom. nr. 100)⁴, ne propunem, în cele ce urmează, să publicăm din nou fragmentul de lexicon, după manuscris, reproducînd cuvintele slavone în alfabet chirilic și numerotîndu-le, iar pe cele românești — conform transcrierii interpretative, aplicate în lingvistica și filologia română actuală. Menționăm, în plus, că literele suprascrise le coborîm în rînd, între paranteze rotunde; între paranteze drepte se dau litere sau cifre complete de noi, atunci cînd e nevoie.

Manuscrisul are 239 file (18, 5 X 14 cm), dintre care primele peste o sută, cu o scriere mai veche, cuprind mai multe texte religioase slavo-române și fragmentul de geografie a Transil-

¹ *Ibidem*, p. 27.

² *Ibidem*, p. 3—96.

³ M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 7: redactarea fragmentului Cipariu — spune autorul — „trebuie situată în jurul anului 1630”; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, p. 147-149.

* Exprimăm aici mulțumirile noastre Magdalenei Roșu, bibliograf la biblioteca menționată, care ne-a pus cu multă amabilitate manuscrisul la dispoziție, Dalilei Aramă, paleograf la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, din București (B.A.R.), Secția manuscrise, pentru lămuririle date cu privire la manuscrisele citate mai jos din această bibliotecă, și colaboratorilor secției respective pentru sprijinul acordat.

vaniei, tradus din maghiară, publicat de T. Cipariu; între textele religioase, la ff. 20b—21a (după numerotarea mai veche, a lui Cipariu, 22b—23a, ceea ce înseamnă că au dispărut între timp unele file de la început), se află fragmentul de *lexicon slavo-român*, menționat mai sus, cuprinzând 49 de articole, începînd cu literele **A** și **E** (unul singur cu **S**). Mai jos îl vom cita prescurtat: **C**.

Este interesant de observat că textul nu este scris pe coloane, ca în celelalte lexicoane, ci continuu, ceea ce înseamnă că copistul n-a fost prea atent la reproducerea textului ce-l avea în față, iar apoi a și renunțat la transcrierea lui. După scris, această parte a manuscrisului a fost datată încă de T. Cipariu ca aparținînd începutului sec. al XVII-lea, în tot cazul, cu mult înainte de 1679, data însemnării de la f. 167b (din partea mai nouă a manuscrisului): „Această carte o am scris eu popa Patru (...) 1679 a(i) (...)”¹.

Întrucît, la o cercetare mai atentă, am constatat că și acest fragment, asemenea altor lexicoane slavo-române din sec. al XVII-lea, se bazează în cea mai mare parte pe, **AfġIKOHĪ** <M4KfġHopwccKiġ ġ ġ/HfġĪ TĪiKOKdġic, publicat de Pamvo Berînda la Lavra Pecerska din Kiev, în 1627 (citată mai jos prescurtat: **B**)² — așadar, este posterior acestei date —, vom indica la fiecare articol, între paranteze drepte, coloana în care se regăsește cuvîntul la autorul ucrainean, citîndu-l ca atare numai acolo unde este nevoie de precizări. De asemenea, vom menționa, tot între paranteze drepte, traducerea românești corespunzătoare din următoarele lexicoane slavo-române cunoscute din sec. al XVII-lea, sau vom

¹ Acest „popa Patru” este cîrturarul bihorean, probabil moldovean la origine, identificat a fi copiat manuscrise între 1673—1695, la Criștelec, Cosniciu-Șimleu și apoi, mai mult timp, la Tinăud-Aleșd, în actualul județ Bihor. Vezi: G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, voi. I, București, Ed. Academiei, 1959, p. 178—179; Atanasie Popa, *Un cîrturar bihorean din secolul al XVII-lea : popa Patru din Tinăud*, în *Limba și literatură*, XX, 1969, p. 193-197.

² Vezi acum în urmă, ediția fototipică : *ġlexcuKOH cġioenopcbKġUu ĪTġjueu Eepundu. nġfġTOTOBKa TeKġry i Berynġa CTġira B. B. ġġMġyKa*, Kiev, 1961. La Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) se păstrează un exemplar, din ediția princeps, intrat prin intermediul Anticariatului fraților Șaraga din Iași (cota I 138388).

arăta, prin simpla menționare a siglelor acestora, că aceste traduceri sînt identice:

1. **fifăIKJHa CrtđKtHJKrtđUJfCKrJH H H/TUH TrtTvKOKdHif** al lui Mardarie Cozianul (prescurtat: M), scris la mănăstirea Cozia, în Oltenia, în 1649, aşadar la 22 de ani după ediția lui Berînda; are 200 file, în—8° mic, scris îngrijit, în semiuncială, pe o coloană, cu inițialele cuvintelor-titlu slavone și românești în roșu \ Descoperit la Cozia, prin 1890, de episcopul Ghenadie Enăceanu al Rîmnicului (Vilcea), a fost publicat, după cum am arătat mai sus, de Gr. Crețu, în 1900; descoperitorul l-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 450². (Indicăm, după Gr. Crețu, numărul de ordine al fiecărui articol; în unele cazuri apare semnul*, prin care Crețu atrage atenția asupra faptului că la Mardarie cuvîntul a fost adus în lista unică din partea a doua a *Lexiconului* lui Berînda ce cuprinde cuvinte de origine ebraică, greacă, latină etc, precum și nume proprii; semnul**, mai rar, arată că cuvîntul e luat de Mardarie sau de originalul său din alt izvor)³.

2. **dcgHKivH CrtđKfHCKOH**, de fapt *slavo-român*, aflat într-un manuscris din colecția lui D. A. Sturdza, care l-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 312 (prescurtat: S). Manuscrisul, avînd 282 file, în—4° mic, cuprinde *Lexiconul* la filele 41a—216b; la ff. 217b—254a se găsește *Til-<uireasa(u) arătarea gra(m)maticii slovenești* (după Smotrički), cu text paralel în slavonă și română, ceea ce reprezintă prima încercare gramaticală românească. Descriș și studiat pentru prima dată de B. P. Hasdeu, în 1878⁴, lexiconul și gramatica

² Mardarie spune în nota finală că „a copiat” (*mmciU*) *Lexiconul*, ceea ce pare a însemna că nu el este alcătuitorul „versiunii” românești, căci în acest caz ar fi folosit un alt cuvînt (f. 199a, facsimile în *op. cit.*, p. 392). Atragem atenția că ne aflăm în epoca lui Matei Basarab (1632—1654) și a învățatului logofăt Udriște Năsturel, care au avut strînse legături cu Petru Movilă și cu alți cărturari de la Kiev.

³ Vezi: Biblioteca Academiei Române. *Catalogul manuscriptelor românești*. Tomul II, întocmit de I. Bianu și R. Caracas, București, 1913, p. 172-174.

⁴ Manuscrisul este descriș de Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 4—13; vezi și p. XV.

* *Cuvente den bătrîni. Limba vorbită între 1550—1600*, tom. I, București, 1878, p. 259—318; vezi și descrierea sumară și, în parte, inexactă (fără Teferire la studiul lui Hasdeu), în *Catalogul manuscriptelor românești*, t. II, p. 12.

au fost cercetate în ultimul timp de D. Strungaru, care le atribuie — pe baza asemănării grafiei cu mss. românesc nr. 1570 de la B.A.R., semnat de „Staiico grammaticul”, ce l-a scris între 26 noiembrie 1667 — 21 mai 1669 — acestui cărturar țirgoviștean, care ar fi alcătuit cele două lucrări lingvistice între anii 1660—1670¹. (În citarea traducerilor indicăm fila din manuscris.)

3. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihai (prescurtat: Mih), copiat de acesta între 1672—1673, după cum rezultă dintr-o însemnare de la f.189b, interpretată de Gr. Crețu ca reprezentînd anul 1672 (scris cu cifre arabe)², și din cea de la f. 346b a manuscrisului: „Să (s)[e] știe că ace(st) lexico(n) ia(s)te al pope(i) Eftemie și l-a(m) scri(s) e(u) Miha(i) КТИ АНТН Io[an] Gligorie Ghica Voevoda. АІЈ(Т) 71811— 5508 = 1673]³. Manuscrisul, avînd 404 f., în—16°, se păstrează la B.A.R., sub cota: mss. rom. nr. 3473 (provenit de la Muzeul național din București, care l-a achiziționat prin 1880)⁴. *Lexiconul* (ff. 1a—342b), fără titlu, căci îi lipsesc primele file, începe cu litera **K**. Comparînd cuvintele de pe prima filă cu cele din *Lexiconul slavo-român* de la Moscova, reproduse de Șt. Ciobanu (vezi mai jos, nr. 6), am constatat o identitate aproape perfectă (de la **Bdropt**, f. 1a, pînă la **Е^/НОАВНО**, f. 1b, jos, în Mih, respectiv f. 9b—10b, în Mosc; în primul lipsește doar **ЕЕБРЕ/ЕЕННО**, dar există ca și în celălalt **ЕІСКп/НІННКІН**, cu aproape aceeași traducere: „fă(r) de vreme”; s-a omis *cel*: „cel fără vreme”). După filele 343a—346a, albe, pe f. 346b urmează mențiunea „НІНОА[Н]Н” (Completează!), apoi însemnarea citată mai sus; pe ff. 347a—369a se dau o serie de completări, identice, cu cele din *Lexi-*

¹ *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în *Romanoslavica* IV, 1960, p. 297—300; *începuturile lexicografiei române*, p. 148—153. Manuscrisul are o serie de completări ulterioare, din sec. al XVIII-lea, printre care și fila cu titlul lexiconului, așa cum l-am citat mai sus, și cu începutul literei A, purtînd deasupra clar data 7248, respectiv 1740. Această dată este menționată în catalogul citat în nota precedentă.

² *Op. cit.*, p. 41.

³ Grigorie Ghica a domnit în Țara Românească între anii 1660—1664, și 1672—1673. La f. 17b, jos, sub ultimul cuvînt de la litera **g**, urmează însemnarea „СІНса(X) **а3** ААНХ4К>”.

* Vezi descrierea la : Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 40—46; G. Ștrempel, *Copiști..*, p. 151.

conul de la Moscova (după cât am putut să ne convingem din exemplele citate de Șt. Ciobanu: în Mih, f. 347a—348a, în Mosc, f. 259a-b); f. 369b e albă, iar pe ff. 370a-403b se află un fragment de *gramaticăslavo-română*, a doua după cea din manuscrisul Sturdza, atribuit grămaticului Staico (în citarea traducerilor din lexicon indicăm fila din manuscris).

4. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihailogofătul (prescurtat: Mih log), scris de acesta de la 1678 — potrivit însemnării de pe fila —1b, azi dispărută: „*M*»X^x „() „() Tii(**p**)r«-KHiff, A-K(T) x3pns. [7186—5508 =1678]”², reproducă inițial de mitropolitul Atanasie Mironescu Craioveanu, care l-a descoperit în 1889, în biblioteca metohului Sf. Mormint din Fanar—Constantinopol³ — pînă la 1683—potrivit însemnării de pe ultima filă, 111b: ИИH(C) /Ht(c) rcHapTc, AHH 0[9], A-K(T) -*3pM4. [7191 — 5508 = 1683]. Și am scri(s) e(u) Mihaiu lo(g), *CH-h*, Oprea diaco(n), КК AHH IW[AHA] ИJ((p)Ea(H)a K«fK«(j.), a(r)hiemitro(p)li(t) The(o)dosie”⁴. În 1952 manuscrisul a intrat la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 1348⁵. *Lexiconul*, complet, de la **a** la **v**, scris îngrijit, în semiuncială, pe două coloane, cu inițialele cuvintelor-titlu slavone în roșu, se află pe ff. 1a—84b⁶.

¹ Asupra ei ne propunem să revenim cu alt prilej.

² Vezi fotocopia executată înainte de dispariția acestei file și achiziționată recent de Biblioteca Facultății de limbi slave a Institutului de limbi și literaturi străine — Universitatea din București (nr. de inventar 11.417). B.A.R., Secția manuscrise, posedă de asemenea o fotocopy completă, dăruită de I. Kalinderu, în 1901. Am notat această filă în mod intenționat cu —1 (minus 1), căci lipsește, iar manuscrisul e numerotat acum de la 1.

³ Vezi *O călătorie în Orient*, București, 1896, p. 54—55 (publicată inițial în *Biserica Ortodoxă Română*, oct. 1889 — iunie 1890). Autorul spune: „Iată titlul acestei cărți: «Lexicon slavo-român, scris de Mihailogofătul ot Tîrgoviște, leat 7186 [— 5508 = 1678]». Catalogat la nr. 600 bis...” Vezi și Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 46—47.

* Vezi și At. Mironescu, *op. cit.*, p. 55. Șerban Cantacuzino a domnit în Țara Românească între 1678—1688; Teodosie a fost mitropolit între 1668-1672 și 1679-1788.

⁵ Vezi: G. Ștrempel, *Copiști...*, p. 151; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. *Catalogul manuscriselor românești*, voi. IV, întocmit de G. Ștrempel (red. resp.), FI. Moisil și L. Stoianovici, București, 1967, p. 589.

• Filele 85a—104b cuprind, pe două coloane, textul bilingv slavo-român fIKdGHcrhnp()TfH BUH; în continuare (ff. 104b—106b), Catavasiile OrB(p38 eyeT* MOA, în parte numai românește (ff. 107a—lila alte).

5. *Lexicon ce să zică cuvinte pe scurt alese din limba slovenească pre limba românească*, aflat pe la 1825 în colecția contelui Feodor Tolstoi din Moscova (prescurtat: T)¹ și intrat ulterior în Biblioteca imperială din St. Petersburg (azi Biblioteca Publică „M. E. Saltikov-Șcedrin” — Leningrad), unde se păstrează sub cota: Q. 17.N° 5 (Tolstoi, 11,74). Manuscrisul, în—4° mic, are 100 de file, e scris în cursivă și cuprinde lexiconul întreg de la A la v; a fost datat de I. Bogdan, care l-a studiat îndeaproape², în jurul anului 1670, deși mai corect ar fi să spunem: între 1627 (anul apariției *Lexiconului* lui Berînda) și 1693 (data unei însemnări ulterioare de pe coperta de la sfîrșit: „Dionisie ermonah ot sta mitropolie za București, septembrie 13, 7202 [— 5509 = 1693]”). Întrucît slavistul român reproduce un număr limitat de exemple, mai ales de la litera K, vom cita traduceri din acest lexicon doar parțial, folosind studiul lui. (Menționăm paginile cărții din 1968, întrucît Bogdan nu citează filele de unde a luat exemple.)

6. *Lexiconul slavo-român*, ce se păstra în Biblioteca Societății de istorie și antichități din Moscova, sub nr. 240³. Avînd 282 file, în—8° mic, scris în cursivă, manuscrisul a fost atribuit de Șt. Ciobanu, care l-a studiat în 1913, sfîrșitului sec. al XVII-lea sau începutului sec. al XVIII-lea⁴. Lipsindu-i foaia de titlu, lexiconul începe cu litera A, dar nu e complet, căci ajunge doar pînă la iv⁵. Bazat pe Berînda, din care extrage cea mai mare parte a cuvintelor, alcătuitorul

¹ K. Kalaidovici și P. Stroev, *06cmonmeAbHoe onucame CAaemupoccuucKix pyKonuceu, xpannufuxcx e Mocnee, e 6u6AuomeKe zpadia <t>edopa Audpeeema ToAcmozo*, Moscova, 1825, nr. 74, p. 265.

² *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, nr.3, iunie, p. 193—204, reproduș, în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 559-567.

³ P. M. Stroev, *EuâAuomeKa Oâufecmea ucmapuu u dpeenocmeu pocCUUCKUX*, Moscova, 1845, p. 113; vezi și Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 38—40.

⁴ S. N. Ceban, *CAaeHHo-pyMbiHCKUU cAoeapb 6u6AuomeKU MOKOBCKOZO Oâufecmea ucmapuu u dpeenocmeu poccuucKUX Na 240*, extras din «PyccicHfi OnjioJioriweckHfi BecTHHK», Varșovia, 1914, 16 p. Nu știm unde se află acum: probabil, la Muzeul istoric din Moscova.

⁵ Șt. Ciobanu credea că e complet, neobservînd că în celelalte lexicoane slavo-române urmează încă alte litere, pînă la ir.

acestui lexicon (probabil un moldovean — după ipoteza lui Șt. Ciobanu) sau originalul lui a completat textul la ff. 259—282, cu un *Adaos*, avînd o serie de cuvinte (unele rusești, ca *Bfpts* ș.a.) și propoziții traduse integral, care — judecînd după exemplele citate de Șt. Ciobanu — sînt identice cu cele din *Lexiconul lui Mihai*, prezentat mai sus, nr. 3. (Citind o parte din traduceri, în măsura în care apar în exemplificările lui Ciobanu, *op. cit.*, p.13—16, menționăm, după el, fila la care se află în manuscris; prescurtat: Mosc.)

TEXTUL

20b 1. at|/-HH'Tfc::

2. **sKts(A)a** [M** 1068, S 76a, Mih 79a, T 564²; Mih log 21a: sirk3Au] : [M, S, Mih, T *stea*; Mih log *stele*].

3. **fA^o(H)** [B 335]: *Do(m)n* [M*33, S 42a, Mih log lb *dofmjnu*].

4. **Asft** [B1]: *aciiș* [M4 *aciiși*; S 41a oyjw, **sapa(s)**, Ttnt(**p**): *curifnjd*, *degra(b)*, *ute*; Mih. log. lb *acieși*].

5. **aR'na** [B332]: *tată*[M* 18, Mih log 1a, T564 *părinte*; S 41b ou/**k**: *părintele*].

6. **aAK** [B 334]: *lo(c) întunecat* [M* 15,30, Mih log 1a, Mosc lb *iadul*].

7. **atpk** [B 335 **anp-h**]: *in slavă* [M* 17 *slavă*; M 41 *slavă*, *vint*, *văzdu(h)*; S 42a *vă(z)duhu(l)*; Mih log lb *văzduh*].

8. **iAAfA<a** [B 339]: *laudă lui Dumneze(u)* [M* 66 *lauda lui Dumnedzâu sau bine Dumnedzău lăudați și cl(n)-tați pre viul Dumnedzâu*; S 42b *lauda lu Du(m)nezefu* sau *veni-va Dnezeu, lăuda(t)[i] și cinta(t)[i]*; Mih log lb *la(u)da lu Du(m)nezefu*].

¹ *Op. cit.*, p. 15-16 (mss. f. 259a-b).

² Simpla menționare a siglelor, pînă la punct și virgulă, atunci cînd acest semn există, arată identitatea cu C: în plus, punctul și virgula separă variantele cuvintelor-titlu sau ale traducerilor.

h . £/i\ [* - a ovreiaŝteaAk: merse, ivise, HAL:
 ' ' Dumnedzâu, gia: lăudați, cîntați. Gher-
 \\Ak:Du(m)neze(u) TM>an patria(r)hu(l) dzice și i(n)tr-
 . . a(lt) chi(p), In tllcu(l) sfhte(i)
 H(A): țuul li(t)rgħii: iAAk:pări(n)tele, ivu>, HAAK-
 oyra: cTKI AY"> fiu(l), cUh, »ia: dhul sfnt, AJ > CTI>;
 S~*; Mih log -].

9. dAhKdH'it [B1 aaKaHTt]: flămînzire [M 8, Mosc 1b].

10. mit [B1 tc^H, ă&v, EU, PAKI EU; M 11 aijE, KAĦ, MH·]:
 care [M de, sau, să].

11. ap'xTfTpHK/\H(H) [B 353 apx"ITpIK/\HHik; M*118apx"ITpIKpH(H);
 S 41b și 44a, Mih Log 3a apx*YTPHK/\H(H)]: vornic [M mai mare
 spre ves(e)lie, nu(nj); S 41b nu(n) sau ma(i.) ma(re)
 nu(n,)ta(ș); S 44a nunu(l); Mih log 3a nun].

12. dp'x"dFÎMii [B 351]: voevodă îngeresc [M* 109 ma(i)
 mare Ingerilo(r); S 44a voevo(d) î(n,)gere(s)c; Mih log 2b
 ma(i) mare(le) î(n)gerilo(r)].

13. ap'x"TCtpaTH(p) [B 352—353]: începătoriu oștilor(r.)
 [M* 109 ma(i) mare voevo(d) oștilo(r); S 44a mai mare
 pe(s)te oști; Mih log 2b ma(i.) mare preste oști].

14. <JHGHI<J(T) [B 344]: județu(l) [M* 90 jude(t), ma(i)
 marele locului].

15. <MfKTo(p), ntTt(/\\) [B 338 d/UK-rop-h, nt-rt/U (...):
 cîntătoriu [M* 61, Mih log 1b; S 41b coco(ș)].

16. d**AP<00 [B 357]: șezu(t) [M* 121, S 44b, Mih log
 3a șezutu(l)].

17. dKdOH(cT) [B 336]: neședere [M* 48, Mih log 1b].

18. <MU'B<J [B1 <M>JEd]: foamete [M 9, Mosc 1b].

19. dccapTr [B 355, M* 120, Mih log 3a accapTR; S 44a
 accapTe]: ba(n) [M fileriu, mangîr; S ba(n)ul, mangîr; Mih
 log banu(l), fo(s)t-a(u) și niște bani de lu(t) și fdj[e]
 piüle iară(ș) de s-au chiebat assari].

¹ Această variantă a interpretării este scrisă pe margine, cu un semn de
 "trimitere de la explicația din text (x.).

² ~ aproximativ la fel.

³ Scris: ut).

⁴ în mss.: 4HiT'nd(T).

⁵ în mss. : A'MH).

20. **дКрНA*** [B 337, M* 57, S 42a, Mih log lb **дКрНAw**]: *lăcuste* [M *mugu(r)[i]* sau *lăcuste*; S *ia(s)te o ia(r)bă î(n) pustiile Io(r)danulu(i) a căriia rădăcină trage du(l)ceața a(l)to(r) erbi de pe l(n)preju(r) și la mi(n)care ia(s)te du(l)ce și ține sațiu, ia(r) floar(ea) e(i) ia(s)te asemenea lăcu (s)tei(...)*; Mihlogiasteo *iafrjbâin pustiiu Io(r)danulu(i), căriia rădăcina trage du(l)ceața tuturo(r) e(r)bilo(r) care voru fi aproape de ea și la mîncare ia(s)te dulce și ține sațifu, iar floarea e(i) iașjte asemenea lăcu(s)te(i); rădăcina acești(i) erbi a(u) mî(n)ca(t) și Ioa(n) Pr&(d)te6d\.*
- 21a 21. **дâHw(c)** [B 346]: *de\stoini(c)* [M* 97, S 45a].
22. **дHдâHw(c)** [S 45a]: *nedestoini(c)* [S].
23. **Urtigd(HA)ps** (sici) [B 338 *HAIA*^MĂ^; M*62fiiUăd**HAPH**; S42b *fl\şd(H)APK*, Mihlog lb **SIafăaHAP**]: *ale(s)* [M *ajutoriu bărbațilo(r)*; S *ajuto(r)*; Mih log. *ajuto(r) vo(i)nicilo(r.)*].
24. **APXH(II)** [B 352 Upxwînv, M* 115 *flpxHnnk*]: *începătōriu cailo(r)* [M, S 45a *corni (s)*].
25. **dp'x?HCHHdrivrd** [B 353 *dpxicv-Hdrwr*, M* 116 *dpxicv-Hdpw(p)*]: *mai marele săborulu(i)* [M *domn al săborulu(i)*; S 44a *boiaru(l) săborulu(i) sa(u) începătoru(l) săborulu(i)*; Mih log 2b *boiaruu(l) soborulul*].
26. **dilloy(T)**: *In da(r) *
27. **da'^d i w'**: *începu(t) și sfîrși(t)*.
28. **daOHYH** [B 339]: *ce(l) puterni(c)* [M* 67 *ce(l) viteaz*; S 42b *birui(t), pri(n)s*].

¹ Este preluat probabil din TAU<OB4HHI« **HtfAOSk noâHaBatMOMi g% nHcaHup-pint/Hk** [L. S. Kovtun, *PyccKan AeKcuKozpaşunp*. 218; p. 423, redacția I, nr. 10 : **aiuiotk**, red. II, nr. 11: **aiuwrk**, T8Hk, **ptKluc Aapo(=)**, cunoscută și în manuscrisul slavo-român de la Belgrad din sec. al XVI-lea (E. Kahizniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, p. 50 : scris greșit **tlititk** — T8H<). Vezi discuția detaliată asupra acestui cuvînt slav vechi și a originii lui la A. S. Lvov, *Ouepuu no jieKcuKe naMĴtm-HUKoe cmapocAaenHCKou nucbjueHHocmu*, Moscova, 1966, p. 29—30; vezi și L. Sadnik und R. Aitzetmuller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p.6 și 212, nr. 11. Lipsește în *Slovník jazyka staroslovenskiho. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1, Praga, 1958, prescurtat, în continuare, *Lex*. (Urmează să fie inclus la O ?)

² în B 339 numai **aAttv Ha8na**, *(A)IO JSHCA (...). La fel în M* 64 **aAttk**: *învățătură*.

³ în mss. **aAt'tw** (?).

29. **4/H'E0(H)** [B 341 **4/HKOHik**, M* 76 a<tutoHh]: *scau(n) de poveste* [M, S 42b *loc î(n)na(l)t*; S 45b *scau(n) de poveste*; Mih log 2a *lo (c) ma(i) na(lt) puține (l)*].
30. **4A<»/Hd(T)** [B 335 **4A4/H4HT**"h, M* 32 **4A4/H4HT**h]: *tare* [M *adamant, virtos, piatră scu(m)pă*; Mih log 1b *diiama(n)tu*].
31. **4iiacT4(p)** [M* 16]: *dracu(l)* [M].
32. **KdrptHHia** [B2 KarpAHHia]: *cățta(n)* [M 123 *caftan*; S 46a *cafta(n) ro(ș)*; Mih la, Mih log 4a, T 561, Mosc 9b *cațta (n) mohori (t)*].
33. **BC3s/(M)CTKO** [B 4 **EE3s/MYC**, **EC3s/MCTKO**]: *nebunie* [M 168, S 46b; Mih 2b, T 562 *nebunie, fără de mi(n)te*; Mih log 4a *nebunie, fără de me(n)te*].
34. **Bt3hiv(T)B-kTf(H)** [B4 **Bt3o(T^R"bTfHi**»]: *fără de răspuns*. [M 172 *fă(r) răspu(n)s*; Mih 3a *fără de ră(s)p(u)nsu*; Mih log 4a *fă(r.) de ră(s)pu(n)su*].
35. **Baro(A)Th**[B7, S 47b **EaroAfcTTk**]: *bu(n) da(r)* (Mih 6a; M 211 *bunătate, har*; S, Mih log 4b *bunătate*].
36. **Ear(A)THIII(H)** [B7]: *bu[ri] dăruitoriu* [M 36 *mulțemitoriu*; S 47b *ce(l) de bine dătătoriu, i(n)duratufl*; Mih log 4b *binelelui (?) dătătoriu îndurat*] \
37. **Ear(A)Tfat(H)** [B7]: *făcătoriu de bunătă(t)i* [M209 *cel de bine dătătoriu*; Mih. log. 4b *dătătoriu de bine, făcătoriu de bine*]].
38. **EPHAO(CT)** [B 16]: *iuțime* [M 328, S 50b; Mih 11b *urîrea, iuțime*; Mih log 6a *urîre*].
39. **EÂronMOv(iOHYt** [B9]: *bună tî(m)plare sau bu(n)[ă] trăire, bună fire*[M 237 *bună întl(m)plare*; S 48a, *tî(m)plare bună, noro(c)*; Mih 5a *i(n)tî(m)plare bună*; Mih log 5a *întî(m)plare bună, noroc*].
40. **Bar(A)cTKTe** [B7 **BaroAfHCTBTe**]: — [M 213 *zile bune*; S 47b *traiu bun*; Mih log 4b *cu zile bune*].

¹ Din greșală, copistul, scriind cuvîntul *dătătoriu* de la cap de rînd, a adăugat înainte, cu roșu, litera *b*: *bdătătoriu*. în Mih lipsește o filă, iar în locul ei e atașată alta cu cuvinte începînd cu litera *n*: *așadar*, lipsesc mai multe cuvinte începînd cu *E*Ajro-

* Acest cuvînt și cel precedent sînt unite la B cu o acoladă și traduse o singură dată prin **AACKAIUH**.

² Această traducere se repetă.

41. КѢтоКѠтѢѢ [B6]: *bună vrere* [M 191, Mih log 4b; S 47a, T 562 *bună vo(i)re*].
42. КrfWknYi- [B 8]: *bună frî(m)sețe* [M 227; S 47b *bună frumosițe, cuvii(n)ță*; Mih log 5a *bună fru(m)sițe*].
43. КĂVoKOrtio [B6]: *bine vruiu* [M 194, Mih log 4b *bine-voiu*; S 47a *binevoes(c)*].
44. EĂVoroK-kHYe [B 6]: *bună smerenie* [M 199 *smerenie plecată, prietenie, curăție, Umere*; S 47a *govire bună, smerenie bu(n)[ă]*; Mih. log. 4b *bună îngădui (n)ță*].
45. EiA<t [B 2, M 124 Ed^YH HAH EdYd: *descîntătoriu* [M *descî[n]tătoriu, fărmeătoriu sa(u) lecuitoriu*; S 46a *fâ[r]-mecăto(r)*; Mih 1a, Mih log 4a, Mosc 9b *fărmeătoriu[l]*; T 561 *fărmeătoriu*].
46. Et>K(A)fnYf [B 18]: *nevoință* [Mih 13a *nevoire*].
47. d/Mw(c) [B 341]: *desert* [M* 79 *lu(n)g răbdătoriu, vădzătoriu credi(n)cio(s), vîrto(s)*].
48. KO?K(A)enYe [B 14, M 296 EWKApiHYe]: *trezvire* [M *pri-veghere, trezvire*; S 49b *si(m)țire, tre(z)vie*; Mih 10a *si(m)țire*; Mih log 5a *tre(z)vire, si(m)țire*].
49. Kpd(3)Aa [B 15]: *imzdă* [M 317, S 50a, Mih log 6a; Mih Ha —*].

*

în urma reproducerii fragmentului de lexicon slavo-român din manuscrisul Cipariu (circa 1627—1679), în comparație cu lexicoanele lui Berînda (B, 1627), Mardarie (M, 1649), Staico gramaticul (S, cea. 1660—1670), Mihai (Mih, 1672—1673), Mihailogofătul (Mih log, 1678—1683), cel din colecția Tolstoi (T, cea. 1627—1693) și cel de la Moscova (Mosc, sfîrșitul sec. XVII — începutul sec. XVIII), putem formula cîteva concluzii :

1) 43 de articole din cele 49 se regăsesc în Berînda, cu observația că cele două liste ale acestuia apar aici, ca și în

¹ In mss. : EĂrosiHtio.

² în mss. unele litere sînt corectate : *n* e scris deasupra lui *r*, *v* deasupra lui *z*, *n* deasupra celui de-al doilea *r*.

³ Mih a lăsat locul gol, căci în românește cuvîntul este identic cu cel slavon.

toate lexicoanele slavo-române, unificate, dar fără a fi reproduse integral; astfel, din litera **a**, care la Berînda cuprinde 33 de coloane (1 coloană din lista de bază + 32 de coloane din partea a doua) sînt reproduse numai 26 de cuvinte (dintre care unul între cele de la litera **K**); din litera **K** sînt reproduse 17 cuvinte, dar această listă nu poate fi comparată cantitativ cu cea a lui Berînda, întrucît în manuscrisul Cipariu e întreruptă.

2) 5 cuvinte începînd cu **a** sînt luate din alte surse: **a**|\rHH'Tk (1), lăsat netradus, nu se regăsește în nici unul din lexicoanele citate mai sus, reprezentînd, desigur, cuvîntul grecesc *ăi*|iv&co<; „absinthe”, întîlnit în vreun manuscris slavon¹; **AHA&HWC** (22), cuvînt grecesc (dvd^ioi); se întîlnește numai în S (**aămvc** este în B); aiuoYT (26) a fost preluat, probabil, după cum am arătat în notă, din *1\TİKOK4HHK; AA'SA H W* (27), reprezintă cunoscuta expresie grecească „T6 *ăl*<†>a Kai TO d>”, preluată ca atare și în slavonă în textul *Apocalipsei* (1,8)²; în sfîrșit, **anacTdp** (31), de asemenea cuvînt grecesc (*ăkăoxap* „maudit”), se regăsește în M.

3) Cuvîntul **sk-fc3A4** (2), inclus între cuvintele începînd cu **a**, dar lăsat și el netradus, deși nu e în Berînda (căci e un cuvînt comun tuturor limbilor slave; în B apar numai compuse cu acest cuvînt), se regăsește în toate celelalte lexicoane slavo-române.

4) Raporturile reciproce dintre cele șapte lexicoane slavo-române (inclusiv C, care reprezintă doar un fragment) — deși toate dependente de Berînda — ni se par ceva mai complexe decît le-a prezentat cu cîțiva ani în urmă D. Strungaru³; după el, S include complet M, fiind mai bogat; Mih e o copie după S, iar Mosc după Mih; Mih log e o prescurtare după S, iar T o copie după Mih log; așadar, S s-ar afla în centrul încreșterii lexicografiei slavone-române din sec. al XVII-lea.

Compararea celor cinci lexicoane aflate la B.A.R. — M, S, Mih, Mih log — și la Cluj — C — și luarea în considerație,

¹ Nu l-am găsit nici la Miklosich, nici la Sreznevski, nici în *Lex*.

² Vezi *Lex*, 1, p. 28.

* *începuturile lexicografiei române*, p. 151—153.

pe baza exemplurilor citate de Bogdan și Ciobanu, a lexicoanelor T și Mosc ne-au dus întrucitva la alte concluzii:

a) Aproape în jumătate din traduceri, C diferă net de toate celelalte lexicoane, așadar reprezintă o versiune independentă; de ex., **au'Ka** (5) — *tată*, **4A>** (6) — *loc întunecat*, **flUgdHAPS** îld. **ilrtfgdHApi**» (23) — *ales*, **4A,4A\4[H]T** (30) — *tare*, **KAdroA<»THhIH** (36) — *bun dăruitoriu*, **RAdroAdTtAtH** (37) — *făcătoriu de bunătăți* etc.

b) Am văzut mai sus că Mih și Mosc reprezintă o versiune unică; judecând după omisiunea citată din Mih, ar rezulta că este o copie după Mosc, în cazul în care se va dovedi că acesta din urmă e anterior; în caz contrar, și unul și altul pot avea altă sursă, pierdută. Comparând însă textul de bază al acestor două lexicoane, și anume începutul literei **G** (în Mih litera & lipsește) cu Mih log, constatăm o identitate aproape perfectă (Mih, f. 1a-b; Mih log, f. 4a; Mosc, f. 9b—10b), cu observația că în Mih log **EE3KpçHfH(H)O** apare cu aceeași traducere ca și în Mosc: „ce(l) fă(r) vreme”; în plus, în traducerile românești apar unele variante fonetice (*chenuvar*, în Mih log, față de *chinovar*, în Mih și Mosc; *farmecile* în Mih log și Mosc, față de *farmecele* în Mih etc.) sau chiar lexicale (la **КЕЗКлуфСТКЕНрк** — *pre [pred] lesne*, în Mih log, față de *far de fire*, în Mih și Mosc). Din exemplele reproduse mai sus — în paralel față de C —, se pot constata și alte identități între Mih log și Mih (art. 32, 33) sau traduceri apropiate, în sensul că unul din ele dă două corespondente, iar celălalt unul (de ex., ari. 35, 39). Marea deosebire între Mih log, pe de o parte, și celelalte două lexicoane, pe de alta, constă însă în faptul că primul nu are *Adaosul* acestora (totuși, **СНН\|fH:** *nepot de frate*, din *Adaosul* acestora se află la locul său alfabetic, în textul Mih log, el existând în M și, evident, în B). Cu toate acestea, nu se poate nega marea apropiere între Mih log, pe de o parte, și celelalte două, pe de altă parte, în ceea ce privește textul fundamental.

c) Comparând cele trei lexicoane de mai sus — Mih Mih log, Mosc — cu T, pe baza exemplurilor reproduse de I. Bogdan din literele **K** și **K**², constatăm o apropiere mai mare față de

¹ Reprodus greșit de Ciobanu, *op. cit.*, p. 14 : *chinorar*.

² *Scrieri alese*, p. 561 — 562.

Mih log (cf., mai ales, *prelesne* pentru **KfShKtiufCTKfHH**-fc), dar și o serie de deosebiri (BEC-EAOK<IHTE — *vorovire* în T, *vorvire* în Mih log; EABAHAHIIE — *casă de curvie*, *zamtuzul* în T, *loc de curvie* în Mih log; BEAEPEUHRUH — *cel ce vorovește multu*, *balamut* în T, *cel lim(b)u(t)*, *ce grăiaște multe* în Mih log), în special, n-am regăsit în Mih log o serie de exemple ale căror explicații mai ample sînt traduse în T din Berînda¹ (de ex., HAOA-K, KJCTJ, KPEMETTO, dar explicația la JJSHHSK, deși foarte amplă, este aproape identică în ambele lexicoane. Așadar, deși prezintă asemănări sensibile cu Mih log, T nu este o simplă copie a acestuia și dovedește o recurgere directă la Berînda.

d) Gomparînd, de asemenea, M cu cele patru lexicoane discutate mai sus, sub **b** și **c**, constatăm că acesta diferă adesea (cf., în textul reprodus, articolele 7, 11, 13, 25, 28, 31, 35, 37 etc). În particular, el nu cuprinde cuvintele din T, menționate în aliniatul precedent (HAOAIV, KJCTJ, KPEMETTI, \$HHHgO«

e) în sfîrșit, S prezintă și el unele traduceri aparte (de ex., art. 28, 32, 36, 44), deși într-un caz ca J<HEOH (art. 29) dă la două pagini diferite traducerea ca în M, pe de o parte, și ca în G, pe de altă parte, dovedind, probabil, frecventarea mai multor surse: de altfel, judecînd după aspectul său, cu multe adaosuri, el nu e o copie ordonată, ci un „manual” autograf al lui Staico, potrivit concluziilor la care a ajuns D. Strungaru.

Cu toate acestea, concluziile noastre sînt provizorii, pînă la o cercetare exhaustivă a tuturor celor șapte lexicoane. Sperăm ca, pe linia celor propuse încă în 1891 de Ioan Bogdan de a se edita comparativ lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea², ideereluată și subliniată recent de D. Strungaru³, să trecem în viitorul apropiat la o ediție sintetică comparativă, în ordine strict alfabetică, a tuturor celor șapte lexicoane slavo-române, însoțită de un index alfabetic al cuvintelor românești. Modalitatea prezentării materialului ar fi cea aplicată mai sus, cu observația că fiecare articol va fi numerotat, așa cum a făcut Gr. Crețu, și inclus în lista generală alfabetică cu acest

¹ *Op. cit.*, p. 563—564.

² *Vezi Scrieri alese*, p. 567.

³ *Începuturile...*, p. 153—157.

indice al său (și nu cu menționarea paginii)¹; în urma acestei operații se va putea vedea cu ușurință în ce raporturi mai strinse sau mai îndepărtate se află aceste lexicoane între ele și față de sursa lor comună, *Lexiconul* lui Berînda. Alături de cartea extrem de utilă a lui Gr. Crețu de acum peste 70 de ani, această ediție sintetică comparativă va putea fi nu numai o contribuție la cunoașterea răspîndirii limbii slavone ca limbă de cultură în Țările Române și la istoria lexicografiei slavo-române, ci și un instrument util pentru proiectatul *Dicționar al slavonei românești*², pentru *Dicționarul limbii române*, în curs de publicare³, și pentru alte lucrări de istoria vocabularului românesc.

¹ Acestea vor putea fi precizate în tabele sintetice la sfîrșit, cam în felul următor: M, f. 1a: articolele 1—10; 1b, art. 11—23 etc.

² Vezi articolul nostru *O pabotne nad coăupaiiuejn Mamepua.na d.\H cocmae/enuR cjioeapx KunzKnocAaexucKoeo xswK-a pyMbtucKou pedaKuuu*, în *Bonpoch H3MK03HaHHH*, 1966, nr. 5, p. 105—109.

³ Academia Republicii Socialiste România, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, t. VI—VIII (partea 1), București, 1965—1972 (publicarea continuă, urmînd a se relua și volumele tipărite, începînd din 1913, de S. Pușcariu și colaboratorii săi).

DATE NOI DESPRE ORIGINALUL SLAVON
AL „ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB”
ȘI CRITICA UNEI IPOTEZE NEÎNTEMEIATE

1. Manuscrisul originalului slavon. Biblioteca Națională „Chirii și Metodie” din Sofia păstrează, în bogata sa colecție de manuscrise slavone, o operă de o excepțională valoare nu numai pentru literatura română veche, ci și pentru întreaga literatură în limba slavonă din Europa răsăriteană: *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*.

Soarta acestui manuscris incomplet este dintre cele mai curioase și, am zice, chiar „dramatice”. Cea mai mare parte a lui — 90 de file — a fost cumpărată de bibliotecă, în 1891, de la fotograful Ivan Karastoianov, fiind înregistrată sub nr. 123. Alte 8 file, catalogate sub nr. 83 — intrate, probabil, cu puțin timp înainte, fără să știm de unde provin —, au fost reunite cu cele 90 de profesorul bulgar B. Ţonev, cu prilejul întocmirii primului volum al *Catalogului manuscriselor și tipăriturilor vechi din Biblioteca Națională de la Sofia*, sub noul număr 313. În sfârșit, în 1921 au intrat în bibliotecă încă 13 file, aduse din orașul Samokov (vestul Bulgariei, la sud de Sofia), fiind înregistrate sub nr. 369, respectiv nr. nou 748, și descrise pe scurt în volumul II al *Catalogului* citat². Astăzi, ele se află reunite cu celelalte file, sub nr. 313.

¹ Орницъ на п-бКончесте и Сѣпчесте КХХИ-и оа Нопо/маѢа ЕН-6ЖиОѢка В КоржиНН [I], Sofia, 1910, p. 260-261.

² *Ibidem*, voi. II, 1923, p. 410.

Cele 111 file (format 15 x 8,5 cm) s-au aflat pînă nu de mult în neorînduială, căci nici P. A. Lavrov, care a editat în 1904 primele 98 de file¹, nici bibliotecarii n-au putut să le aranjeze definitiv, multe caiete fiind incomplete și desprinse unul de altul (pe filele manuscrisului au fost efectuate mai multe numerotări moderne). Abia în 1959, regretatul prof. P. P. Panaitescu, reeditînd textul publicat de Lavrov, l-a dispus în concordanță cu textul românesc păstrat integral, dar fără să poată consulta manuscrisul². În timpul din urmă am avut posibilitatea să studiem îndeaproape manuscrisul, prima dată la 2 sept. 1966, cu care prilej am luat cunoștință de cele 13 file noi, semnalate de B. Tonev la 19 ani după apariția cărții lui P. A. Lavrov³, iar a doua oară, timp mai îndelungat, între 19 octombrie — 4 decembrie 1971. În acest răstimp, am copiat integral textul în vederea unei noi ediții și am aranjat manuscrisul în ordinea firească a filelor, dîndu-le o nouă numerotare*.

Textul este scris de o singură mîină, cîte 21 de rînduri pe pagină, într-o semiuncială îngrijită, frumoasă, specifică multor manuscrise slavo-române din secolul al XVI-lea. Titlurile, cîte s-au păstrat, și pe alocuri punctele sînt realizate uneori cu aur,

¹ CноBa HaKa3aTejn>Hue BoeBOfly BanamKoro HoaHa HCTOH K cтmy 4>eoAOCHK>. St. Petersburg, 1904.

² *Învățăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său Teodosie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Ed. Academiei, 1959, p. 215-316.

³ Am publicat textul acestor file, cu o introducere asupra manuscrisului, în *Două fragmente inedite din textul slavon al „învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 358—375 + 26 planșe. Același text a fost editat ulterior de prof. D. P. Bogdan: *13 file inedite din cel de-al doilea arhetip al învățăturilor lui Neagoe Basarab*, în *Revista de istorie și teorie literară*, t. 17, 1968, nr. 3, p. 487—497.

* Exprimăm, cu acest prilej, mulțumirile noastre călduroase Academiei Bulgare de Științe și Direcției Bibliotecii „Chirii și Metodie” pentru posibilitatea oferită de a studia acest prețios monument al vechii noastre literaturi. Între timp, am obținut, prin grija prof. M. Stoianov, șeful secției de manuscrise, un microfilm, în vederea realizării ediției trilingve a *învățăturilor*, însoțită de fotocopiile celor 222 de pagini ale manuscrisului. La 16 noiembrie am prezentat la Institutul de literatură al Academiei Bulgare de Științe comunicarea *învățăturile lui Neagoe Basarab (1512—1521) — operă remarcabilă a literaturii slavo-române*, din care folosim aici unele date.

alteori cu chinovar sau cu cerneală albastră. Hirtia lucie, de proveniență italiană, are pe diverse file două filigrane: tipul de ancoră nr. 446 din catalogul lui S. M. Briquet datat 1518—1519, și pălărie de cardinal, tipul nr. 3471, datat 1519—1538². Așadar, manuscrisul poate fi atribuit perioadei 15 iunie 1520—1529³, mai precis chiar 15 iunie 1520 — 15 sept. 1521 (data morții lui Neagoe), căci scrisul foarte îngrijit, cu titluri caligrafiate, cum am spus, uneori cu aur — ceea ce în Țara Românească, spre deosebire de Moldova, se întâmpla mai rar — ne îndeamnă spre concluzia că avem de a face fie cu exemplarul oficial destinat lui Theodosie, fie cu o copie foarte apropiată de acesta, efectuată pentru mitropolia din Tîrgoviște sau pentru una din marile ctitorii ale lui Neagoe Basarab — mănăstirea Curtea de Argeș sau Bistrița olteană.

Probabil, de altfel, că opera n-a circulat în multe manuscrise slavone: acest manuscris (sau o copie exactă a lui) a fost utilizat la traducerea în românește, în secolul al XVII-lea, probabil, în jurul anului 1635, în timpul lui Matei Basarab (dovadă o corectură marginală de la fila 16v introdusă în versiunea românească⁴); altul poate a stat la

¹ *Les filigranes*, t. I, Paris, 1907.

² Datorăm cele două decalcuri profesorului Hr. Kodov, de la Sofia.

³ Pentru datarea manuscriselor cu un tip de filigran cunoscut între anumiți ani, după documente datate, specialiștii consideră că trebuie să acordăm în medie un interval de 10 ani în plus față de limitele cunoscute (vezi Al. Mareș, *O nouă Psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară și filologie*, voi. II, București, Ed. Academiei, 1972, p. 267—268; Briquet admitea un interval de 15 ani, N. P. Lihaciov — de 10 ani, VI. MoSin — de 5—10 ani, G. Blucher — de 4—5 ani. „Pentru a nu ne asuma riscuri inutile, fiind vorba de o hirtie străină, vom adopta soluția lui Lihaciov — spune Al. Mareș —, confirmată, de altfel, și de concluziile lui VI. MoSin” - p. 267). Deci 1519 + 10 = 1529; pe de altă parte, știm că *învățăturile* au fost încheiate după 15 iunie 1520, data aproape sigură a morții lui Petru (menționat în cap. III din *Partea a doua*). Avînd în vedere limitele primului filigran în acest manuscris (15 iunie 1520—1529), calculul suplimentar la cel de-al doilea nu mai este, credem, necesar.

⁴ Vezi *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*- Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Ed. Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971), p. 61, 213, 364.

baza traducerii grecești, păstrate într-un unic manuscris de la muntele Athos (mănăstirea Dionisiu, nr. 221)¹.

Cum a ajuns manuscrisul slavon în mâinile lui Ivan Karastoianov (și, poate, ale altor amatori bulgari), nu știm. Dacă acesta a învățat meșteșugul în România, îl va fi cumpărat de la cineva care nu-i cunoștea valoarea (căci numai așa se explică răzlețirea și pierderea — probabil, definitivă — a unui mare număr de file); dacă însă venise de la Constantinopol, l-ar fi putut găsi chiar acolo (ceea ce ni se pare, însă, mai puțin probabil).

În total, se păstrează din acest frumos manuscris de format mic, specific unei cărți de lectură — spre deosebire de cele destinate cultului, care au, de regulă, un format mai mare —, 17 fragmente mai mari sau mai mici: 3 din *Partea întâi a învățăturilor* și 14 din *Partea a doua*, dispuse în 19 caiete diferite, din care multe incomplete. Datorită faptului că unele din aceste caiete păstrează toate filele sau cel puțin prima ori ultima, cunoaștem acum și signatura lor originală (numărul de ordine), cu litere chirilice, în colțul din dreapta jos (pe prima filă), respectiv, stînga jos (pe ultima filă). Calculînd cantitățile de text păstrate în raport cu segmentele respective din versiunea românească integrală (24 de rînduri din versiunea veche românească, în ediția noastră, corespund, în medie, unei file din manuscrisul slavon, care în traducerea efectuată de autorul acestor rînduri — mai „compactă”, căutînd să reproducă fără augmentări explicative textul original — reprezintă, în aceeași ediție, în medie, 21 de rînduri; așadar, în traducerea românească veche textul apare augmentat cu circa 3 rînduri la 1 filă de manuscris slavon), sîntem, în momentul de față, în măsură să precizăm aici destul de exact cîte și ce caiete au dispărut din manuscrisul slavon, față de cele care s-au păstrat integral sau parțial.

¹ Vezi *învățăturile lui Neagoe Basarab, domnul Țării Românești (1512—1521)*. Versiunea grecească, editată și însoțită de o introducere și traducere în românește de Vasile Grecu (Academia Română, *Studii și cercetări*, LX), București, 1942. Manuscrisul a fost semnalat pentru prima dată de Sp. Lambros, în *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, voi. I, Cambridge, 1895, p. 367, nr. 3755.

Caietul „1” păstrat conservă doar cele 6 file de la mijloc (*fragmentul I*, ff. 1—6)¹ și, deci, n-are semnătură (îi lipsesc prima și ultima filă). Întrucât caietul „2” are semnătura *si'* (16), iar între ele este o lacună de 16 file, respectiv 2 caiete (vezi mai jos), rezultă că putem considera cu siguranță că caietul „1” era al 13-lea.

Prin urmare, lipsesc de la început 12 caiete a circa 8 file, respectiv 96 de file, la care se adaugă prima filă lipsă din caietul 13: total, deci, 97 de file. Acest rezultat este foarte apropiat de cifra de 100 de file, obținută din calculul textului românesc corespunzător acestei mari lacune de la începutul manuscrisului slavon (e posibil chiar ca 1—2 caiete să fi avut câte 10 file, cum vom vedea mai jos, și atunci coincidența celor două calcule ar fi perfectă).

Acest prim caiet păstrat cuprinde o parte din *Povestea pentru marele Constantin împărat*², care reprezintă un amplu extras din *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, scris de Eftimie, patriarhul Țirnovei (între anii 1375—1393).

Incipit: [Cap. XIX]... píTr' OVAOBHUIA PKJKKJ, H TOV' KTI H<HA An(c)Ah noKe<vfc Ck3A<ITH u/pKOBk, f. 1r (... *au pescuit 153 de pești, și porunci să se zidească acolo o biserică cu numele apostolilor*), p. 355; trad. rom. veche: ...*prinseră 153 de pești, și zidi și acolo biserică în numele apostolilor*, p. 179). *Desinit:* [Cap. XXIV]. PdAocTHhi ©y^{kw} o CIAV' LKJUJA, HH-KIKoJKf..., f. 6v (*Iar episcopilor le părea bine de aceasta și nimic...*), p. 358; trad. rom. veche: *Iar arhierilor le părea bine de aceasta și nu voia nici ei nimic...*, p. 183)³.

¹ Notăm cu cifre arabe între ghilimele numărul de ordine al caietelor păstrate (complete sau nu), care, evident, nu coincide cu semnătura; între paranteze dăm noul număr de ordine al filelor păstrate, stabilit de noi.

² Descrierea conținutului o facem după *Studiul introductiv* la ediția citată, partea I, de Dan Zamfirescu (p. 24—55), partea a II-a, de autorul acestor rînduri (p. 64—66).

³ Aici și în continuare dăm întâi traducerea noastră, fără nici o mențiune, iar apoi pe cea veche românească, marcînd la ambele paginile după *ed. cit.*

⁴ După ediția lui E. Kalu2niacki (1901) și cercetările lui St. Romanski, E. Turdeanu și Dan Zamfirescu, vezi acum reeditarea întregului *Panegiric*, cu indicarea părților păstrate în *învățătură*, efectuată de autorul acestor rînduri: *Cea mai veche copie a „Panegiricului împăraților Constantin și Elena” de Eftimie al Țirnovei în cadrul tradiției slavo-române*, predată la tipar în *Studii de slavistică*, voi. III, București, Ed. Academiei.

între fragmentele I și II, textul românesc corespunde unei lacune de 16 file, deci două caiete a câte 8 file; cum însă caietului „1”, menționat mai sus, îi lipsește ultima filă, vom considera, cu aproximație, că lacuna este de 17 file.

Caietul „2”, avînd semnatura si' (16), se păstrează integral: 8 file (*fragmentul II*, ff.7—14) și cuprinde o parte din capitolul intitulat, în versiunea românească, *Pildă din Evanghelie*, și anume aproape de la începutul acesteia pînă aproximativ la jumătate. Începutul acestui capitol reprezintă un extras dintr-o *Evanghelie învățătoare* la duminica a patrusprezecea după Rusalii (Pildă celor chemați la nuntă, Matei, XXII, 2—22), neidentificată încă, iar restul din *Omilia 69 la Evanghelia după Matei* a lui Ioan Hrisostomul¹, citat *expressis verbis*: 3Aa(T)ycTii πριπτι „zice Zlatoust”).

Inc.:... Ea" crica Hautro Iv X7 Ha κρ(ς)τκ παcηΑιηΑ Η κτ*. pespa *npokOAoui/ft, ciuHphTH KE H noppKfHTw nptAauiA*, f. 7r (... *Pe Dumnezeu, mîntuitorul nostru Iisus Hristos, l-au răstignit pe cruce și l-au împuns în coaste, și l-au dat morții și îngropării*, p. 359; trad. rom. veche: *pre împăratul tuturor și Dumnezeu mlntuirii noastre, Iisus Hristos, II răstigniră pre cruce și-l împunseră cu sulița în coaste și-l dederă morții și îngropării*, p. 192). *Des.:* „(sr^i iv(T)HA(<Hh κτ* rp.iU) **BhiuHTH, cTa** τκορΗ!“..., f. 14v („Cînd vom merge în cetatea cea de sus, să faci acestea!...”, p. 362; trad. rom. veche: „Cînd vom merge în cetatea Ierusalimului celui de sus, acolo vei face aceasta...”, p. 197).

între fragmentele II și 111, textul românesc corespunde unei lacune de circa 25 de file: 3 caiete a câte 8 file, plus 1 filă din al patrulea. Așadar, caietul „3”, care păstrează numai cele 2 file de la mijloc, este, de fapt, caietul 20: lipsindu-i 3 file de la început, diferența de calcul este doar de 2 file.

Caietul „3” (*fragmentul III*, ff. 15—16) cuprinde o parte din omilia lui Ioan Hrisostomul, *Despre răbdare și că nu trebuie să plîngem amar pe cei morți*², ce urmează în textul românesc după *Pilda pentru privighetoare* din romanul *Varlaam și Ioasaf*, fără un titlu special.

¹ Vezi Dan Zamfirescu, în *ed. cit.*, p. 37—38.

² *Ibidem*, p. 40-41.

JnC. : ... **HJpKt POHHTAA H HCTAS4T(AA H MUTi(Uli ∩HCinii**
HA\H8(T, f. 15r (... pe care *Scriptura îi numește prigonitori*
și ispititori și vameși, p. 363; trad. rom. veche: ... *le zic Sfin-*
tele Scripturi că sînt vameși și ispititori și vrăjmași, p. 212).
Des.: „**КТО К(С) У,Р*К? КТО АН...**”, f. 16v („*Care este împărat?*
Care...”, p. 364; trad. rom. veche: „*Carele iaste împăratul*
și carele...”, p. 213).

Intre fragmentele III și IV, lacuna este — potrivit textului românesc — de circa 20 de file, respectiv, probabil, de 2 caiete a câte 10 file, căci din caietul următor, „4”, se păstrează numai cele două file din afară, cu semnatura **KT'** (23). Prima din aceste file (*fragmentul IV*, f. 17) cuprinde o mică parte din finalul capitolului I, *Pentru cinstea icoanelor*, din Partea a doua a *învățăturilor*. După cum se știe, în acest capitol au fost utilizate „izvoare variate, dintre care au fost identificate numai pasajul celebru din *Predica la Schimbarea la față* a lui Efrem Șirul ... și finalul care este luat fără schimbări din finalul « Cuvîntului XI », *Despre judecată și a doua venire a Domnului*, al cărții *Umiliința* de Simeon Monahul" K Primul izvor începe, în textul păstrat numai în românește, la p. 221 a *ed. cit.* (r. 11) și se încheie la p. 223 (r. 11). îndată după aceea urmează un scurt comentariu de 7 rînduri (p. 223, r. 12—18) al lui Neagoe Basarab, după care citim: „Iar cel ce va grăi și să va îndoi, acela nu să va îndrepta întru împărăția ceriului, cum grăiește și chir *Athanasie Alexandreaninul*". Avem motive, deci, să credem că în continuare, pînă la textul din Simeon Monahul (*ed. cit.*, p. 229), cu care se încheie capitolul, este utilizat un text din Athanasie, episcopul Alexandriei (a. 293—373), din care un mic pasaj s-a păstrat și în versiunea slavonă (sau, în tot cazul, acest pasaj e dintr-un izvor străin, ce trebuie identificat).

Inc.: ... **A\mvrđ KO CA(T) Toro AOKA(HY<I**, f. 17r (... *căci multe sînt cursele acesteia*, p. 365; trad. rom. veche: ... *multă cursă are*, p. 226). *Des.:* **Ht TKKJU0 in(e)m(M) (AHHt/MK cŷt AM' TK", H* H...**, f. 17v (*Acestea le-a dat Domnul nu numai apostolilor, ci și* p. 365; trad. rom. veche: *Și nu dede Domnul această putere numai apostolilor, ci ...*).

¹ *Ibidem*, p. 42—43.

între fragmentele IV și V, textul românesc corespunde unei lacune de 6 file, adică exact atâtea câte lipsesc între fila 1, păstrată, a caietului 23 și fila 8.

Această filă (f. 18) reprezintă începutul *fragmentului V*, care continuă în întreg caietul „5”, respectiv **KA'** (24), având 8 file (ff. 19-26).

Fragmentul V cuprinde cea mai mare parte, inclusiv sfârșitul, din cap. II, *învățătură ... pentru frica și dragostea lui Dumnezeu* — probabil, în întregime original (sau, în tot cazul, nu i s-au descoperit izvoare) — precum și începutul cap. III, inclusiv titlul (acesta este primul titlu al unei *învățături*, păstrat în original — vezi mai jos).

Dăm, în continuare, *incipit-ul* și *desinit-ul* textului slavon păstrat din cap. II.

*Inc.: ...TtrttCHO/H(8) H A» HcrM-hm^T) yoTtHYI CP(A)M CKOIPO K-K THrt H KTK HIBptJKfH'fH H EECTpdUIH E>KYH, f. 18r (... trupului și va împlini voința inimii sale In. mlnie și In nebăgare de seamă și fără frica lui Dumnezeu, p. 366; trad. rom. veche: ... trupului și-și va umplea voia inimii sale cu nebăgare de seamă, cu negrijă, cu nefrica lui Dumnezeu, p. 231). Des.: Tor© pa(AY) A» pa3;*Mti(/n) AAKICAH Hduic no KIICAA^V» " * TTIMTA K t RIKC(t4MAPO^\$ B ?, W(T)H*A8>KI R-Kct-Kdd Eitr(A)Tiv npHpAHTh, I3KO A» H U.P(C)TESEU1H Ch HH/UK K"n RtkKI, f. 26r (De aceea, să nu ne Imprăștiem gindurile noastre peste tot, ci numai către preadarnicul Dumnezeu, de la care vine tot harul, ca să Impărățim cu dînsul In veci, p. 370; trad. rom. veche: Pentr-aceia să nu ne întindem, nici să ne răsfirăm cugetele noastre prent-alte părți, ci numai să le urcăm la Indurătoriul Dumnezeu, de la carele vine toată mila, ca să Impărățim cu dînsul, In vecii vecilor, amin, p. 335 — sfârșitul capitolului).*

Capitolul III are titlul: *Q'it noClidm'E Iw Htroe ROEEOAHT K t MOILH(M) /HTPH CROEH Htre H CHIORIV(/H) CKOH/UK ITETPS H IivdHNS H AikLpfPH tro fppirtHHKI. OAOPO oy/HHAIHHO, f. 26r (trad. noastră: Epistola lui Io[an] Neagoe voievod către moaștele mamei sale Neaga și ale fiilor săi Petru și Ioan și ale fiicei sale Anghelina. Cuvînt de umilință, p. 371; trad. rom.*

¹ *Ibidem*, p. 43—44.

veche, întrucîtva amplificată, ținînd seama de participanții la ceremonie, cărora li se adresează epistola: *Cartea lui Neagoe voevod către chir vlădica Macarie și către alți egumeni și ieromonahi și preoți și către tot clirosul, cîndu au îngropat a doao oară, în mănăstire la Argeș, oasele mume-sei, doamnei Neagăi, și ale coconilor lui, Petru voevod și Ioan voevod, și ale doamnei Anghelinii. Cu cuvinte și învățături de umilință*, p. 371.)

Inc.: G3(T)EJK(c)TRHKia; EAV(\\)TH, OITE BĂTU H «VMHTEAIO (*Din harul lui Dumnezeu, părinte bun și învățator*, p. 371; trad. rom. veche: *Cela ce ești cu mila și cu darul lui Dumnezeu*, p. 236. *Des.:* ИОHEKE РТИЧ EAHU,H KE/METE R-K UJEAP0/HS Eg A< o\\ \\SMHT« Eitr(A)Th, oy/ISMEHh EKIK4ETH! GEro PM'--, f- 26v (*pentru că toți vă îndreptați către darnicul Dumnezeu să vă împărțășiți de har, cu toții să-l dobîndiți! Drept aceea* p. 371; trad. rom. veche: *pentru că toți dorescu și pohtescu să dobîndească milă de la Dumnezeu și toți vor dobîndi. Drept aceea* p. 236).

Intre fragmentele V și VI, textul românesc indică o lacună de circa 30 de file, ceea ce echivalează cu aproximativ patru caiete. Prin urmare, caietul „6” ce urmează și din care s-au păstrat cele două file de la mijloc trebuie să fie al 29-lea.

Acest al VI-lea fragment (ff. 27—28) cuprinde prima parte a capitolului VI — ce se întinde în textul românesc doar pe două pagini din ediție (p. 256—257), cu titlul original păstrat aproape integral; lipsesc doar câteva cuvinte de la început, pe care le-am reconstituit pe baza versiunii românești și a titlurilor altor capitole (le redăm între paranteze drepte): [GAOR* H4K4S4TEJI'HO Iw HtroE KOEROAU KTI VAAO/MIH **CROH/H1 H HHHKI/H-h nO/H43<IJHHKU>(H) E>KVH(H), EA< *OUJE(T) npd-BHTh HAM I10C<I?K(A)<ITH npdKHTEAE H C3HORHHKW, HAM W(T)ETH H/Hh CMh. npoTHRA A**O(C'W) H(jf)**, f. 27r (*Învățătură a lui Ioan Neagoe voievod către fiii săi și către alți unși de Dumnezeu, cînd vor cîrmui sau vor așeza pe dregători și pe marii boieri, ori le vor lua dregătoria, după faptele lor*, p. 372; trad. rom. veche: *Învățătură iar a lui Neagoe voevod către coconii săi și către alți de Dumnezeu aleși domni, cum vor pune boierii și slugile lor la boerie și la cinste și cum îi vor scoate dintr-acestea, pentru lucrurile lor*, p. 256).

Inc.: н наКки, ККИ, СММ ММ н нoAH434H'HHU,H KJKTH (y>i iarăși, voi, fiii mei și unșii lui Dumnezeu, p. 372; trad. rom. veche: *Iată, feții miei și aleșii lui Dumnezeu și unșii lui*, p. 256).
Des.: н TKrifk **raFA4HTf**, нOHfftf CAHHYH HAUATk фpHrtfJKli TfpC..., f. 28v (voi să cercetați, pentru că unii au prilej de p. 373; trad. rom. veche: *voi să socotiți, că unii au* p. 25b—257).

Între fragmentele VI și VII, textul românesc ne indică o lacună de 3 file, adică exact cele care lipsesc de la sfârșitul caietului „6”, respectiv 29, căci caietul „7”, păstrat integral (*fragmentul VII*, ff. 29—36), are într-adevăr semnătura *Â* (30). El cuprinde circa două treimi (fără început și fără sfârșit) din cap. VII, *Învățătură ... cum să cade domnilor sășază la masă și cum vor mânca și vor bea*, reprezentând în prima parte o creație originală, iar în a doua o transcriere aproape integrală a capitolului *Despre beție* din *Umiliința* lui Simeon Monahul.

Inc.: ...**A4 Hf K4KO** ANAT EE3&HHki н **P43KP41UCHYH fiOCIAHUIH** нPH CEBE (... ca nu cumva să așezi pe lângă tine oameni fără minte și desfrînați, p. 374; trad. rom. veche: ... iar oameni nebuni și răzvrățiți nicicum să nu ții lângă tine, p. 258). *Des.*: н **pcif** K'K **Hf.uS I&AHO** TAATI ... (*Și zise către dînsul Iudita...*, p. 378; trad. rom. veche: *Iar ia zise...*, p. 262).

Întrucît caietul „8”, păstrat integral (*fragmentul VIII*, ff. 37—44), are semnătura *Ar'* (33), este evident că între fragmentele VII și VIII lipseau caietele 31 și 32 (probabil, 16 file sau, poate, 18 file — un caiet a 8 file, altul a 10 file), ceea ce se confirmă, în linii mari, prin calculul textului românesc, care corespunde aproximativ la 18 file.

Din caietul „9”, cu semnătura *Â A'* (34) (*fragmentul IX*, ff. 45—51), lipsește doar prima filă, ceea ce se confirmă prin versiunea românească (24 de rînduri, *ed. cit.*, p. 274, r. 28—275, r. 8). Urmează, în continuare, caietul „10”, integral, cu semnătura *AV* (35), avînd 10 file și adăugîndu-se, deci, *fragmentului IX* (ff. 52—61).

Ambele aceste întinse fragmente (VIII + IX, formate din 8 + 17 file) reprezintă peste două treimi, fără început și fără sfârșit (precum și cu lacuna menționată, de o filă, la mijloc), din cap. VIII, *Învățătură a lui Neagoe voevod către fie-său Theodosie voevod și către alți domni, către toți, pentru solii și pentru războaie*, cel mai amplu dintre toate, profund original — cuprinzînd doar cîteva citate biblice și un rezumat

din *Povestea despre împăratul Assa* — și străbătut de la un capăt la altul de gândirea și sentimentele conducătorului politic și militar care a fost Neagoe Basarab.

Inc. fragm. VIII: ...THATH, HUI (JK) H CTVCA(A) X°1²fuJHI P43BHTH, CHUE H CrtOKO KTI nYdHCTR-k HCK43HHTK, f. 37r (...MCă f i Dasili iî uei sparge, așa și cuvîntul la beție va strica, p. 379; trad. rom. veche: ...ci și vasul să-l spargă; așa strică și cuvintele de la beție, p. 270). Des.: HA H AOHAEHCC HA\4(T))(o- AHTH crtSra..., f. 44v (ci cit timp va merge sluga..., p. 383; trad. rom. veche: c i p m'ua umbla sluga..., p. 274).*

Inc. fragm. IX: ...TA Ba c-k MHCOTOA H C/H-KPEHII/H' H AA-kroTp-hn-kHTf/Hk, f. 45r {...lui Dumnezeu cu curățenie și smerenie și îndelungă răbdare, p. 383; trad. rom. veche: ...lui Dumnezeu cu curăție, cu smerenie și cu îngăduială, p. 275). Des.: H TTH MTCTK W(T) TEK-K A∞ KlicnpTH/HATk EE3' aHU,E/U-qpTa, HE RaiiJEA paAH poAHWHH HAH no/HH--, f. 61v (și acestea să primească cinste de la tine, fără părtinire, nu pentru că vor fi rudele voastre sau..., p. 391; trad. rom. veche: și aceia încă să aibă cinste nefățarnică și nu pentru căci vă vor fi rudeni..., p. 284).

Din caietul „11” se păstrează doar ultima filă, cu semnatura As' (36): *fragmentul X* (f. 62). Așadar, lipsesc 7 file între fragmentele IX și X, ceea ce se confirmă și prin calculul textului românesc, care reprezintă 6 file și 17 rînduri.

Caietul următor, „12”, respectiv, 37, conservă, dimpotrivă, cele 6 file de la mijloc: *fragmentul XI* (ff. 63—68). Prin urmare, între fragmentele X și XI lacuna este de o singură filă (26 rînduri, *ed. cit.*, p. 289).

Ambele aceste fragmente cuprind, mai întîi, circa o treime (fără început și cu o lacună la mijloc) din cap. IX, *Cuvînt pentru judecată, care au învățat lo[an] Neagoe voevod pre fie-său Theodosie și pre alți domni, pre toți, cum și în ce chip vor judeca*, iar apoi începutul cap. X (vezi mai jos). După sfaturile practice pentru viitorul domn, cum să judece diverse pricini ale supușilor săi, este transcris, în partea finală, cap. XI al *Umilinței* lui Simeon Monahul, *Despre judecată și a doua venire*, reprezentat în bună măsură și în textul slavon păstrat al *învățăturilor*.

Inc. fragm. X: ...CTpaHHaro H Toy>K(A)<-aro H npHWEAU,a, f. 62r (... străin și necunoscut și nou venit, p. 392; trad. rom. veche: Nici într-un strein nu voi afla, nici într-un vecin,

p. 288). Des.: ТЖОККИН Н О МН-к ПАУ.-К ЕТІЗ/\0/КНХ'УЈ(Н С/врк-
PHK'uif, 03/\OKHUI* /«A st/\o. i'lrirb >KI..., f. 62v (*Unii ca aceștia, ridicînd mîinile asupra mea și umilindu-mă, mi-au făcut rău foarte. Iar mie..., p. 392; trad. rom. veche: Unii ca aceștia, puindu-și mîinile pre mine cu smerenie, mi-au făcut foarte rău. Iar viața mea p. 289).*

Inc. fragm. XI: ...HH K,M(T), HH CKPOAHHKK, HH AP8(r), KTIH
so WCTJKHUJA MA FAHHJPO K'K KOrt'K3H'k(x') H CKp'kE'k(x') H O'f'EUJHÿ\<I,
 f. 63r (... nici l'rate, nici rudă, nici prieten, căci toți m-au lăsat
 singur în dureri și supărări, nemișliat, p. 392; trad. rom. veche: ... și frații și rudeniile și priiatenii, toți mă lăsară
 singur într-aceste nevoi și întristăciuni, fără de mîngîiare, p. 289).
 Des. (sfîrșitul capitolului): „(...) K-kcsrAJ H avk H np(c)H0 H
 B*K R-kkki R-kkivf/H), *âMU*, f. 64v (*întotdeauna și acum și puru-
 rea și în vecii vecilor, amin, p. 393; trad. rom. veche: acum
 și totdeauna, neîncetat, în veci, amin, p. 290).*

întrucît caietului „12”, respectiv 37, îi lipsește ultima
 filă (ca și prima, vezi mai sus), iar caietul „13”, cu semnatura
 .AH' (38), este întreg, rezultă că între fragmentele XI și X I I
 lacuna este de o singură filă (în textul românesc păstrat,
 21 de rînduri, p. 293 a *ed. cit.*).

Caietul „13”, respectiv 38, are însă, în mod curios, 9 file
 (ff. 69—77¹), prima din ele nepereche cu semnatura clară,
 iar celelalte 8 — perechi (ultima are, de asemenea, semnatura
 clară).

Urmează caietul „14”, cu semnatura A%' (39), din care lip-
 sește doar fila ultimă: are, deci, 7 file (ff. 78—84²).

Sfîrșitul *fragmentului XI* (ff. 64v—68v) și *fragmentul XII*
 (ii. 69r—84v) reprezintă circa două treimi din cap. X, cu
 titlul păstrat în original (fără partea finală și cu lacuna de o
 pagină la mijloc): GA0EO Hdkd3dtf/\HO Iiv H-fcroc sofkOAKi K-k
S'k3ArOE<ifHHO<vt\$ CH\$ CKO<vS 0flv(A)cYrO H HHHki(itt) nO<VM3<IHHS-
KW(/H)TI E*TH(/H) O <VM(c)TKiHH H o noKOH, f. 64v (*învățătură*
a lui Io[an] Neagoe voievod către iubitul său fiu Theodosie
și către alți unși ai lui Dumnezeu, despre milostenie și pace,
p. 394; trad. rom. veche: învățătură a lui Neagoe voe-

¹ Între ele se află primul grup de 7 file (ff. 70—76) intrate în biblio-
 tecă în 1921.

² Ff. 79—84 reprezintă al doilea grup, de 6 file, intrate în bibliotecă
 împreună cu cele de mai sus.

vod cătră fie-său Theodosie vodă și cătră alți domni, cătră toți, casă fie milostivi și odihnitori, p. 231). Acest titlu este inspirat din acela al cap. VI al *Umilinței* lui Simeon Monahul, în slavonă: О <HACTHHH H W **BĀrooyTpoBH** (*Despre milostenie și bunăvoință*), care este transcris integral în partea finală, după sfaturile practice ale domnului privind generozitatea și spiritul de dreptate, precum și după extrase din *Biblie*, din *Alexandria* și dintr-un izvor încă neidentificat.

Inc.: **GīE** /HOH, **c'fd** CKdW* TEB-K, KJKO X'OIUI(T) (C)II(A)PIV **AIHAOKdTH CASrki** CKOE H **oynoKOHTH**, f. 64v—65r (*Fiul meu, și aceasta îți voi spune, cum va milui domnul pe slugile sale și cum le va împăca*, p. 394; trad. rom. veche: *Fătul mieii, să de aceasta te învăț, să știi cum își va milui domnul slugile sale și cum și le va odihni*, p. 291). *Des.*: fragm. XI: (...) **H** /HA(C)TKIHK **KdWE K t AHU,f/Htp'cTKH** A4 **HE** BliâJ,dJ,HT(, HOHEJKE **KkI** ECTE **H3Epa...**, f. 68v (*și milostenia voastră să n-o dați cu fățărnicie, pentru că voi sînteți aleși...*, p. 396; trad. rom. veche: *nici să faceți milostenie în fățărnicie; că voi sînteți aleși* p. 293).

Inc. fragm. XII: ...KivCtKK KOHHK **J**,«(<0^{ba} **Hd** J,KO(P)B;K (...), f. 69r (... *fiecare oștean vrednic la slujbă*, p. 396; trad. rom. veche: ... *toate slugile tale înaintea ta, cele ce vor fi mai de folos și mai de treabă*, p. 293). *Des.*: **GHE, Ad HE EtcpiuEliiH HE'n'luE...** f. 84v (*Fiule, să nu îndrăznești a cîrti ...*; trad. rom. veche: *Fiul meu, să nu voești a țî să părea* p. 302).

între fragmentele XII și XIII textul românesc indică o lacună de circa 24 file, respectiv 3 caiete a câte 8 file. Aceasta înseamnă că următorul caiet păstrat, „15”, fără semnătură, întrucît are numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XIII*, ff. 85—90), trebuie să fi fost al 43-lea (lacuna o apreciem cu o aproximație tolerabilă, căci se adaugă o filă lipsă de la sfîrșitul caietului „14”, resp. 39, și una de la începutul acestui caiet).

între fragmentele XIII și XIV, textul românesc corespunde unei lacune de 2 file, ceea ce se confirmă prin situația caietelor „15” (căruiua îl lipsește ultima filă) și „16”, care păstrează, de asemenea, numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XIV*, ff. 91—96). Așadar, caietul „16” trebuie să fi fost al 44-lea.

¹ Corectat față de *ed. cit.*, p. 403.

Fragmentele XIV și XV au între ele o lacună — potrivit textului românesc — de 2 file, ceea ce din nou se confirmă prin caietele „16” (cărui îi lipsește ultima filă) și „17”, din care avem, iarăși, cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XV*, ff. 97—102). Caietul „17” trebuie să fi fost, prin urmare, al 45-lea.

O nouă lacună de 2 file indică textul românesc între fragmentele XV și XVI: într-adevăr, și caietul „18” conservă numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XVI*, ff. 103—108); el trebuie să fi fost, deci, al 46-lea.

Toate aceste patru fragmente (XIII—XVI, 24 de file, respectiv, ff. 85—90, 91—96, 97—102, 103-108) cuprind aproape tot cap. XII (fără o mică parte de la început — aproape o filă —, cu trei lacune a câte 2 file la mijloc și circa o pagină de la sfârșit), *Vorba a lui Ioan] Neagoe voevod către fie-său Theodosie voevod și către alți domni, carii vor fi în urma lui biruitori țării aceștia, pentru pecetluirea cărții aceștia*. Acesta reprezintă „testamentul solemn al lui Neagoe” \ adresat lui Theodosie, ca viitor domn al Țării Românești, și altor domni, ce vor veni după el, și alcătuit, în parte, cu utilizarea unor surse livești, dintre care a fost identificată *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul).

Inc. fragm. XIII: ...a Tk Hauik RA(A)K<I I? Xc Ai K(C) C TO(K);K K-k JKHTYH CIM c-k Krtr(A)TYA, f. 85 (... *Iar Domnul nostru, stăpînul Iisus Hristos, să-ți fie în această viață cu bunăvoință*, p. 404; trad. rom. veche: *...Iar Domnul nostru Iisus Hristos să-ți fie într-această lume cu milă* p. 316).
*Des.: „(...)OBdif W(T) AP*K4 WHOP0, H(JK) no cpfc(A) P<-ra, «ro tAHHoro »ak...”,* f. 90v (*însă ai mîncat din pomul acela care este în mijlocul raiului...*, p. 407; trad. rom. veche: *Ci însă căci ai mîncat din pomul care iaste prin mijlocul raiului* p. 319).

Inc. fragm. XIV: „...Kp-kKu K-kCH HSHAOUIA HSK H K-kHHAoliiA K-k U,P(C)TKO HKCHM”, f. 91a (... [*pentru*] *sîngele [meu], toți au ieșit din iad și au intrat în împărăția cerurilor*, p. 407; trad. rom. veche: *...pentru sîngele meu eșiră toți din iad și intrară întru împărăția cerurilor*, p. 321).
Des.: „ © , OK<MHHC MAMC, K4KO ICH Kp(-b)noKk H CHACHK, HAtwf Ti

• Dan Zamfirescu, în *ed. cit.*, p. 53.

nportrk...?", f. 96v (*O, ticăloase omule, cum ești tare și puternic, cînd ai miniat pe Dumnezeu ...?*, p. 410, trad. rom. veche: *o, ticăloase ome, dar cum ești tare și puternic, cînd pre Dumnezeu l-ai miniat ...?*, p. 324).

Inc. fragm. XV: ... H HH-K H(no3HdKdf(«) HHihcoKt W(T) u.pYf H r(c)n(A)Hh WHfc(jf) CHAHU(X) (...), f. 97r (*... și acum nimic nu cunoaștem din împărații și domnii aceia puternici*, p. 410; trad. rom. veche: *... și acum nimic nu să cunoaște de acei împărați și de acei domni mari și puternici de atunci*, p. 325). *Des.*: (...K)jKf JAHKO KTO PIJU(T) f. 105v (*Iar cel ce va...*, p. 329; trad. rom. veche: *Și cel ce va...*, p. 328).

Inc. fragm. XVI: „...PHA CA H AA<IA>OKO wip-MrKB'iiIEE np-fc-A\km(x) I(C)CTRO (...)”, f. 103r (*...și firea cea întunecată a lui Adam am schimbat-o*, p. 413; trad. rom. veche: *...și firea lui Adam cea întunecată o schimbaiu*, p. 329). *Des.*: HKO A* MA npocTHTE rptiilHdro, difie c-hrp-fciuH(^) HAH AocdAH(X') RAM' f. 108v (*ca să mă iertați pe mine păcătosul, dacă am greșit sau v-am supărat* p. 416; trad. rom. veche: *ca să ertați pre mine păcătosul, de voi fi greșit sau vă voi fi dosădit...*, p. 332).

În sfîrșit, între fragmentele XVI și XVII textul românesc indică o lacună de aproximativ 3 file: într-adevăr, caietului „18”, respectiv, al 46-lea, îi lipsește 1 filă de la sfîrșit, iar caietului următor, „19”, îi lipsesc primele 2 file. Așadar, acest caiet, din care s-au păstrat numai filele 3—5 (cele două de la mijloc bine legate și cea precedentă), trebuie să fi fost al 47-lea (*fragmentul XVII*, ff. 109—111).

Acest ultim fragment reprezintă circa o cincime, aproape de la început din capitolul XIII și cel de pe urmă al *învățăturilor*, intitulat în versiunea românească: *Rugăciunea lui Io[an] Neagoe voevod, care au făcut la eșirea sufletului său către Domnul nostru Iisus Hristos, și ertarea cară s-au ertat de către coconii săi și de către cocoane și de către boiarii săi cei mari și cei mici și de către alte slugi ale sale, de către toate^ Cu cuvinte de umilința.*

Spre deosebire de capitolul precedent, pe acesta din urma putem să-l considerăm *testamentul personal, familial* al lui Neagoe, care se adresează aici direct copiilor — fii (probabil că, alături de Theodosie, Petru trăia încă: a murit la 15 iunie,, cu siguranță, 1520, deci textul poate fi anterior acestei date)

și fiice (Stana și Roxanda) —, doamnei Despina *, boierilor și slugilor apropiate. Cu tot caracterul profund personal al acestui capitol, autorul a recurs și aici la izvoare livrești: în primul rând, la *Molitvenic*, apoi din nou la *Umilița* lui Simeon Monahul (pasaj utilizat și în capitolele I și IX), la *Dioptra* lui Filip Solitarul, la *Omilia de Paști* atribuită lui Ioan Hrisostomul (prezentă și în *Pisania* Mănăstirii Curtea de Argeș) și, probabil, la alte scrieri.

Inc.: „... **3dHf** W(T) KAA<Y K***h3/Hjr*** **d3k**, **RT** /H»H, **mp-fcWAC**
MdiATH H r|A4K4TH rP*KJfkl /HWR K"h Ertr&ATp&EHO TK•f/H(8) (...)”,
 f. 109r (... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeuul meu, să încep mai înainte și să plîng păcatele mele către mila ta?*, p. 416; trad. rom. veche: ... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeuul meu, să încep mai nainte și să plîngu păcatele mele către mila ta?*, p. 335). *Des.:* (...)/V«(c) we, <JAA« **M-U WM**
 K»H(X”) **rip-k>K(A)e** W(T) CH(X”) «E-K **piiliftf** EP<IHHTH H **tcrt**
 f. 111v (*Astăzi, însă, copii mei, de care dintre acestea vă veți apăra mai întii și sînteți* p. 418; trad. rom. veche: *deci de astăzi înainte, feții miei, cu care de acestea veți să vă luptați întii, cînd sînteți* p. 336).

De la acest pasaj pînă la sfîrșitul întregii scrieri, textul românesc indică o lacună de 12 file, respectiv un caiet și 4 file: reamintim că din ultimul caiet păstrat, „19”, respectiv, al 47-lea, lipsesc filele 6—8, deci după el trebuie să mai presupunem încă un caiet, al 48-lea. Prin urmare, socotind, în medie, 8 file pentru fiecare caiet (cele cu 9 și 10 file constituie o excepție: am identificat doar un caiet cu 10 și altul cu 9 file, ceea ce dă un plus de 3 file), putem spune cu siguranță că întreg manuscrisul a avut circa *387—390 de file*. Dintre acestea — lăsînd la o parte calculele întreprinse de noi mai sus — cel puțin primele 315 file *sînt confirmate categoric* de signaturile caietelor păstrate pînă la nr. **ÂŞ'** = 39 (39 caiete x 8 file = 312 + 2 file de la caietul **AV** = 35, care are 10 file, și 1 filă de la caietul **AH'** = 38, care are 9 file).

¹ Am arătat (*ed. cit.*, p. 85) că textul slavon se întrerupe exact înaintea pasajului în care Neagoe se adresează *sofiei* sale, pe care o compară cu „turtureaoa ceia ce să dăsparte și-i piiare soșia” (= soțul): **•rjHAHUc**, **r•cn<KAÆ Mon** (vocativ sing.) a fost tradus „turturișile mele cocoane” (pl.), întrucît formele slavone citate la vocativ sing. sînt identice în slavona sîrbă cu nominativ-acuzativul (care are și rol de vocativ) plural.

Tot atît de categoric sînt *confirmate* încă 40 de file, care compuneau ultimele 5 caiete păstrate incomplet, ceea ce dă în total 355 de file.

Dar, cum pînă la f. 315 verificarea cantităţii lacunelor s-a confirmat prin textul românesc cu o exactitate mergînd uneori pînă la pagină, este evident că putem socoti calculul valabil şi pentru cele 32—35 de file presupuse de noi peste cele 355 file, stabilite printr-un dublu control.

Prin urmare, s-au păstrat integral 6 caiete: 16, 24, 30, 33, 35 şi 38; 4 caiete — 23, 34, 36 şi 39 — sînt incomplete, dar, avînd prima şi ultima filă (sau una din ele), conservă signaturile, lucru de preţ în stabilirea numărului de ordine şi al celor 9 caiete incomplete, fără prima şi ultima filă, deci fără signatură: după calculele noastre, acestea sînt caietele 13, 20, 29, 37, 43, 44, 45, 46 şi 47. în total, se păstrează, deci, integral sau parţial 19 caiete: 13, 16, 20, 23—24, 29—30, 33—39, 43—47. în acest caz, caietele care lipsesc integral sînt: 1-12, 14-15, 17-19, 21-22, 25-28, 31-32, 40-42, 48, în total 29 de caiete. Cu greu s-ar mai găsi vreun manuscris slavo-român de asemenea valoare, care să fi ajuns pînă la noi atît de fragmentar.

Am văzut că din *Partea întâi* a *Învăţăturilor* s-au păstrat doar trei mici fragmente, însumînd 16 file, suficiente însă ca — ţinînd seama de faptul că al „2”-lea caiet păstrat are signatura s' = 16, iar caietul „13” trebuie să fi fost al 20-lea — să apreciem că această parte însuma 20 de caiete şi cîteva file (circa 3 file, cît indică textul românesc după ultimul caiet păstrat), respectiv, probabil, 163 de file. Restul caietelor, în total 27 (plus vreo 5 file din caietul 21), cuprindeau *Partea a doua*, mai amplă, a *Învăţăturilor* (în *ed. cit.*, *Partea întâi* — versiunea românească — ocupă 91 de pagini, respectiv, p. 125—215, iar *Partea a doua* — 127 de pagini, respectiv, p. 217—343). Din fericire, 10 capitole ale acesteia se păstrează în textul slavon, e drept, în proporţii diferite, de la 1 filă pînă la 25 de file (capitolul VIII, *Pentru solii şi pentru războaie*), ceea ce ne dă o imagine aproape completă a textului original. Lipsesc cu desăvîrşire numai capitolele IV, V şi XI, însumînd în *ed. cit.* (versiunea românească) doar 20 de pagini.

2. Noi contribuții privind raportul dintre cele trei versiuni: slavonă, română și greacă. Critica unei ipoteze neîntețate. Identificarea caietelor păstrate și a celor pierdute și stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului aduc elemente în plus la concluziile formulate de colegul Dan Zamfirescu și de noi înșine — în studiul introductiv la *ed. cit.*:

„Sîntem în drept, în concluzie, să vedem în actuala structură ideologico-literară a *învățaturilor* opera însăși a lui Neagoe Basarab. Nu excludem posibilitatea unor mărunte interpolații în traducerea românească din secolul al XVII-lea (de altfel, am identificat noi înșine cîteva). Dar toate aceste «colaborări» reprezintă un element neglijabil, incapabil să modifice arhitectura genuină a scrierii" (Dan Zamfirescu, p. 55.)

„Oricum, această traducere veche românească — adăugăm noi — este ... pe cit posibil exactă, cu unele greșeli explicabile, datorite neînțelegerii textului — în special, în părțile preluate din izvoarele bizantino-slave, cu o sintaxă mai greoaie —, dar mai ales este de o reală frumusețe artistică ... Relativ puținele părți de propoziții sau fraze comprimate, alături de unele mici adaosuri pentru a explicita ideea din text pot fi acum ușor urmărite de cititori, care au, alături de vechea tălmăcire românească, traducerea modernă" (p. 103). Prin urmare — spuneam în comunicarea ținută la Sofia, în noiembrie 1971 —, „din compararea rînd cu rînd a textului slavon — cît s-a păstrat — cu părțile corespunzătoare ale versiunii românești din cele două manuscrise mai vechi, am ajuns la concluzia — schițată însă în 1931 de Margareta Ștefănescu-Serghi — că aceasta din urmă reproduce cu destulă fidelitate originalul slavon și poate fi deci considerată ca autentică".

Atari concluzii se cereau confirmate și cantitativ, căci — avîndu-se în vedere, mai ales, faptul că versiunea grecească nu cuprinde prima parte a *învățaturilor* — s-au exprimat îndoieli cu privire la forma inițială a acestei opere, chiar de către unii partizani convinși ai autenticității ei. Astfel, necunoscînd succesiunea reală a filelor în manuscrisul

slavon, Emil Turdeanu — partizan avizat al autenticității, care plănuia o ediție a *învățăturilor* — scria în 1947:

« De nos resultats, qui s'opposent aux hypotheses emises par D. Russo, nous extrairons ici deux faits: *a.* Le texte slave des *Conseils* renferme des solecismes qui caracterisent un Roumain et presente des aspects de la langue du XVI^e siecle; *b.* La traduction grecque, trouvee en un exemplaire unique au monastere Dionisiou du Mont Athos, a ete faite à l'epoque des rapports incessants que Neagoe Basarab et ensuite ses successeurs et parents ont eus avec ce couvent, jusqu'à Mircea Ciobanu (1545—1554, 1558—1559), par la branche valaque, et jusqu'à Alexandre Lăpușneanu (1552—1561, 1564—1568), par la branche moldave. Nous savons, d'autre part, que le sage seigneur de Valachie, le fondateur du plus beau monastere du pays (à Curtea de Argeș) et le protecteur le plus genereux de l'orthodoxie des Balkans et du Levant, a ete aussi un amateur de manuscrits. Outre ce qui s'est ecrit dans le pays sous son impulsion, il a rachete un volumineux codex des *Discours* de Chrysostome, 6gare de la bibliotheque fondee au monastere de Krusedol par l'ancien metropolitite de Radu le Grand, le Serbe Maxime Brankovid. Par consequent, à la difference de D. Russo et d'autres chercheurs, nous ne mettons pas en doute la paternite de Neagoe Basarab sur ses *Conseils*. Mais nous admettons toutefois, avec

« „Nous avons communique' ce resultat, par une lettre envoyee de Fontenay-aux-Roses, en 1938, a M. N. Iorga, qui en fait mention dans *Revista istorici*, XXVI (1940), p. 14, et XXVIII (1942, article posthume), p. 76" (nota lui E.T.). Este vorba: 1) Despre articolul lui N. Iorga, *Un om, o metodă și o școală*, în care se spune: „In sfârșit, un membru al Școlii românești din Franța, d. Turdeanu, făcând cercetări la Belgrad (de fapt, la Sofia—*n.n.*), a găsit manuscriptul slavon, căci neapărat forma întii n-a putut să fie grecească, a « învățăturilor », care, într-o slavonă a secolului al XVI-lea, cuprinde solecisme românești”; 2) Despre recenzia la N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi, I. De la origini pini la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, București, 1940, în care citim: „Dar iată că există și, în două manuscripte, forma originari slavoni, și cercetarea ei de d. Turdeanu, care mi-a spus-o într-o scrisoare, e plini de românisme și duce la o alcătuire la noi și tocmai în vremea lui Neagoe”. Trebuie să precizăm doar că nu a fost descoperit, deocamdată, un al doilea manuscris slavon al *învățăturilor*. Probabil, confuzia provine din faptul că la Sofia manuscriptul se păstra, la început, sub două cote diferite, la care s-a adăugat apoi chiar și a treia pentru ultimele 13 file.

D. Russc, que la legende de saint Constantin et de sainte Helene, qui se trouve seulement dans la version slave des *Conseils* et dans la traduction roumaine, est une interpolation posthume. Nous placons cette interpolation au XVI^e siecle et, plus precisement, vers son milieu, apres que fut faite la traduction grecque dans laquelle elle ne figure pas. La traduction roumaine du XVII^e siecle decoule de la redaction slave interpolee"¹.

Am văzut însă că manuscrisul slavon poate fi datat, cu destulă siguranță, între 15 iunie 1520 — 1b sept. 1521 și că, deci, în privința *Panegiricului împăraților Constantin și Elena* nu poate fi vorba de o interpolare ulterioară. Evident, întreaga *Parte întâi*, care este o *antologie comentată* „ad usum filii Theodosii”, a fost omisă de traducătorul grec, care a înțeles prea bine caracterul ei compilativ, necesar pentru tânărul fiu de domn (ce avea doar 7—8 ani și abia urma să învețe a citi), dar nu și pentru călugării greci de la Athos, care cunoșteau aceste lucruri direct de la surse, în primul rând, din *Biblie*.

Tot așa, înainte de a avea o ediție științifică a versiunii românești după cel mai vechi manuscris, prof. I. C. Chițimia a afirmat în 1963, e drept, cu prudență: „După toate probabilitățile, avem de a face cu texte pline de adaose, datorite traducătorilor și copiștilor, adaose potrivite cu gustul acestor cărturari și cu atmosfera vremii lor”². Am arătat mai sus — pe lângă cele spuse de Dan Zamfirescu și de noi înșine în studiul introductiv la *ed. cit.* — că cercetarea minuțioasă, în paralel, a textului slavon și a celui românesc corespunzător — confirmată acum *cantitativ*, prin stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului slavon — infirmă această ipoteză, izvorită, de altfel, tocmai din faptul că textul românesc nu era editat științific, iar manuscrisul slavon nu era cunoscut *de visu* cercetătorilor români.

În legătură cu acest manuscris mai apare însă o problemă. De la ideea justă și mai mult decât clară — dictată de structura *Învățăturilor* — idee formulată de Dan Zamfirescu în

¹ *La litterature bulgare du XIV siecle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 107—108.

² *Considerații despre «Învățăturile lui Neagoe Basarab»*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 318 (= *Probleme de bază...*, p. 121).

1961, că acestea au fost scrise (în parte, și compilate) în decurs de câțiva ani, începînd de pe cînd trăia încă Petru, unii cercetători au ajuns să considere că chiar manuscrisul slavon (unic deocamdată!) nu reproduce cu fidelitate „arhetipul pierdut”. Astfel, la cele reproduse mai sus, prof. I. C. Chițimia adăuga: „O dovadă în privința aceasta ne-o oferă fragmentele păstrate din versiunea slavonă, *textul descoperit apropiindu-se, după cile se pare, mai mult de original*”¹

Prof. D. P. Bogdan a mers chiar mai departe, emițînd ipoteza că „Neagoe a dispus să se redacteze întîi un arhetip al *învățăturilor*, adresat tuturor fiilor săi, iar apoi, rămînînd în viață numai Teodosie (dar și Stana și Roxandal — *n.n.*), a dirigit întocmirea unui al doilea prototip, închinat acestui ultim (ca băiat era chiar *primul* — *n.n.*). Ulterior, după moartea lui Neagoe, scribii care au transcris textul *învățăturilor* au contopit cele două arhetipuri. Din păcate, pînă la noi nu a ajuns textul original, ci numai contopirea arhetipurilor, versiunea ce o avem fiind de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, după cum am arătat încă în 1946.”² Cum au combinat copiștii textului slavon cele două „arhetipuri”, prof. D. P. Bogdan — care a rămas la ideea că manuscrisul de la Sofia este de la sfîrșitul sec. al XVI-lea, în ciuda mărturiei categorice a filigranelor — nu ne spune, și nici nu vedem cum ar putea-o face de acum încolo, textul slavon păstrat, ca și cel românesc, nedîndu-i nici o indicație în acest sens³.

Cu acestea nu s-au încheiat însă „avatarurile” *învățăturilor*, nici după apariția la sfîrșitul anului 1970 a ediției îngrijite de Florica Moisil, Dan Zamfirescu și de autorul acestor rînduri și însoțite de un amplu studiu introductiv, ale cărui concluzii au fost acceptate, practic vorbind, de toți numeroșii recenzenti. „Problema *învățăturilor* lui Neagoe Basarab păru-se în sfîrșit închisă în istoriografia literaturii române vechi din ultimii câțiva ani” — spune Virgil Cîndea, într-un articol provocat de tipărirea unei intervenții a cerce-

¹ *Art. cit.*, p. 318 (= *Probleme de bază...*, p. 121 — subl. n.).

² *13 file inedite ...* p. 488.

³ Afirmația prof. I. C. Chițimia că „un alt text slavon ar fi fost descoperit — după cum preciza N. Iorga — de Emil Turdeanu la Belgrad” (*op. cit.*, p. 318, resp. p. 121) se bazează, pe o confuzie a marelui istoric (vezi mai sus).

tătorului grec Leandros Vranoussis în paginile revistei *Magazin istoric*

Despre ce este vorba? Fără a cunoaște *de loc* textul slavon și raportul dintre cele trei versiuni¹, L. Vranoussis a emis nu de mult, la Congresul de studii sud-est europene de la Atena (mai 1970) și la cel de bizantinologie de la București (sept. 1971), ipoteza cu totul neverosimilă că autorul *învățăturilor* este Manuil din Corint (f 1530), mare retor al Patriarhiei constantinopolitane, și că versiunea slavonă reprezintă o traducere după textul grecesc². Iată — cu propriile-i cuvinte — teza sa, expusă acum în articolul din *Magazin istoric*: „Cred că nu ne împiedică nimic să acceptăm ideea că Neagoe Basarab s-a adresat de mai multe ori «marelui retor» al Patriarhiei din Constantinopol, cerându-i o

¹ Virgil Căndea, *Din nou despre „învățăturile lui Neagoe Basarab”*, în *Magazin istoric*, an. VI, 1972, nr. 2, februarie, p. 2—5; Leandros Vranoussis, *Texte și documente românești inedite, din Grecia. Gîndul și fapta marelui domn al Țării Românești*, *ibidem*, p. 6—10.

² Iată ce spune în acest sens Virgil Căndea în articolul *întîia mare carte a culturii românești*, publicat în *România literară*, nr. 3, din 14. I. 1971, p. 13: „Cu cîteva zile mai înainte (deținerea comunicării autorului grec la Atena — *n.n.*), pentru o analiză pe care amicul Vranoussis a vrut, dar nu a putut să o facă, am petrecut o dimineață căutînd textul slavon al *învățăturilor*, inexistent în bibliotecile ateniene cercetate. Pentru că *soluția paternității trebuia să rezulte dintr-o comparare a versiunii grecești cu cea slavonă și, mai ales, dintr-o analiză de istorie culturală, de idei, de mentalități, de tehnici ale informării și de procedee ale intelectualilor timpului*. Ceea ce, dintr-o explicabilă carență de documentație (aceea românească), dar și de timp, Vranoussis nu a putut să facă.” Vom vedea mai jos că acest lucru n-a fost făcut nici după un an și cîteva luni, cînd autorul noii ipoteze a prezentat comunicarea la București și articolul la *Magazin istoric*.

³ *Les Conseils attribue's au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la question homérique de la littérature roumaine enfin résolue)*, citată în: *Deuxième Congrès International des Etudes de Sud-Est Européen. Athènes, 7—13 mai 1970. Programme*, Atena, 1970, p. 45, rezumată de Virgil Căndea, în articolul *întîia mare carte a culturii românești*, în *România literară*, 1971, nr. 3, din 14. I, p. 13, și (după o revistă greacă) de Dan Zamfirescu, în articolul *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?*, în *România literară*, nr. 37, din 9. IX. 1971, p. 10; *Textes et documents concernant la Valachie tirés des manuscrits et des archives des Métiores et d'autres monastères de Grèce*, rezumat în: *XIV Congrès International des Etudes Byzantines. Bucarest, 6—12 Septembre 1971. Résumé — Communications* [București, 1971, *Anexă*, p. 10—11]; vezi Dan Zamfirescu, *Probleme interesînd istoria literaturii române în dezbaterile Celui de-al XIV-lea. Congres internațional de studii bizantine. Ateneu (Bacău), VIII, 1971, nr. 10, p. 7.*

dată un tratat asupra unor probleme teologice, altă dată o orăție funebră, pe care voievodul voia s-o rostească la xeînhumarea rămășițelor pămîntești ale mamei sale la Curtea de Argeș¹ sau, în sfîrșit, unele învățături pe care domnul le adresa fiului său Teodosie ... *Așa imi explic de ce faimoasele ÎNVĂȚĂTURI ale lui Neagoe s-au păstrat în grecește într-un manuscris autograf al lui Manole (sic!) din Corint (...)*. Pentru cine înțelege limba greacă și poate judeca structura frazei și originalitatea unui text, este cum nu se poate mai ușor să se constate că *ÎNVĂȚATURILE* lui Neagoe, scrise de mina lui Manole din Corint, au fost și redactate de acesta din urmă, la cererea expresă a domnului român. Textul grec al *Învățăturilor* lui Neagoe, considerat pînă acum în mod greșit ca o traducere prescurtată a unui original presupus a fi fost în slavonește, nu reprezintă cu siguranță — după opinia mea — o versiune posterioară, ci însăși *forma originală*. Toate secțiunile *Învățăturilor* au fost deci compuse de Manole din Corint, probabil însă în mai multe ocazii, la cererea — și, prin urmare, din inițiativa și după directivele — voievodului Țării Românești, Neagoe."²

E drept că, după aceste fraze categorice, autorul, luîndu-și seama, adaugă: „Nu este vorba decît de o ipoteză, bazată

¹ După 15 iunie 1520, Neagoe era bolnav și n-a putut participa la reînhumare: de aceea a și trimis epistola către „vlădica Macarie”; cînd să fi prevăzut acest lucru, ca s-o comande ... la Constantinopol? Iată fraze pe care nu le putea concepe și scrie decît el: „Iar la aducerea oaselor tale, eu, pentru păcatele mele, iar nu putui veni la tine, ca să mă satur de dorul tău, ci am trimis în locul meu pre iubitul meu fiu, pre Theodosie, și pre dragile mele cocoane, pre Stana și pre Ruxanda ... Dar, de vreme ce eu n-am fost harnic nici întîi (la înmormîntare — *n.n.*), nici acum să viu la tine, să mă satur de vederea ta, și încă am mai trimis, o, maica mea, și pre fiu-mieu Petru și pre Ioan și pre fie-mea Anghelina ... Iar de nu mă vei cre'de, iată că am trimes și coruna lui Petru, și surguciul lui, și diadimele ..." (versiunea rom. veche, *ed. cit.*, p. 239). Poate cineva crede că Neagoe a comunicat prin sol lui Manuil din Corint să includă în text astfel de idei, izvorlote din iubirea și recunoștința față de mamă și din durerea de părinte, căruia i-au murit trei copii? (Cf. textul corespunzător în versiunea grecească, *ed. cit.*, p. 44-47.)

² *Art. cit.*, p. 7—8. Acest pasaj, aproape identic, este reprodus de Dan Zamfirescu în articolul citat din revista *Ateneu*, după stenograma comunicării, unde mai citim însă: „Cînd, cu ce ocazie și în ce condiții Manuil din Corint și Neagoe Basarab au colaborat nu putem preciza. Este destul să constatam de mai multe ori și prin diverse mărturii colaborarea lui Manuil cu curtea din Țara Românească" (p. 7).

însă pe constatări oricînd verificabile, care îndreptăţesc concluziile noastre" — prin urmare, ipoteza ... nu mai e ipoteză. Că așa stau lucrurile, în concepția sa, o dovedește tonul apodictic al titlului comunicării sale de la Atena (1970): *Les Conseils attribués au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la « question homérique » de la littérature slavo-roumaine enfin résolue)*, ca și rezumatul ei făcut de Hr. G. Patrinely, în revista *Peloponesiaka*, t. VIII, Atena, 1971, p. 137—147, pe care îl reproducem aici, întrucît textul integral al comunicării n-a fost încă publicat: „în această comunicare, L. Vranoussis a dovedit că textul grecesc al învățăturilor ce sînt atribuite lui Neagoe nu este, cum în genere s-a crezut, traducerea originalului zis slavo-român (...), ci în mod sigur viceversa, adică el este originalul după care s-a realizat textul slavo-român respectiv (...). Autorul acestui text grecesc al învățăturilor nu este altul decît Manuil din Corint, și (...) codicele mănăstirii Dionisiu 221, care ne transmite acest text, este autograful lui Manuil din Corint" ¹.

În cuvinte asemănătoare a rezumat ideile lui L. Vranoussis și Virgil Cândea, în articolul citat din *România literară* (14. I. 1971): „Dan Zamfirescu se oprește, cu acest prilej (în studiul introductiv la ed. cit. — *n.n.*), asupra ultimei contestări a paternității *învățăturilor*, și anume asupra tezei lui Leandros Vranoussis, ... după care scrierea aparține unui cărturar grec legat de cercul cultural românesc și corespondent al lui Neagoe, Manole din Corint. « Teza Vranoussis » ... se întemeiază pe constatarea că manuscrisul athonit 3755 (m-rea Dionisiu), care păstrează versiunea greacă a *învățăturilor* ... nu datează din sec. al XVII-lea, cum l-a descris în 1905 (sic!) Spyridon Lambros (L. Vranoussis se întreabă dacă nu e vorba de o eroare de tipar în descrierea lui Lambros), ci din veacul precedent, pentru că ar fi un autograf al lui Manole din Corint... L. Vranoussis a crezut însă că poate atribui scrierea lui Manole însuși, de aceea a pus comunicării sale îndrăznețul titlu: *învățăturile atribuite principelui Neagoe (1512—1521) și manuscrisul autograf al autorului lor grec*

¹ Reprodus de Dan Zamfirescu, în *art. cit.* din *România literară*, p. 10.

(sau: „Chestiunea homerică” a literaturii slavo-române în sfârșit soluționată!). (Subl.n., cu excepția titlurilor, G.M.)

Am reprodus *in extenso* aceste afirmații, pentru că Virgil Cândea spune acum (februarie 1972): „De remarcat că Leandros Vranoussis nu formulase decât o ipoteză — și nu-și aduce nimeni aminte ca el să o fi formulat nici la Atena, nici la București cu aceeași vehemență ca cei care-l combăteau”². Cine sînt aceștia? La Atena i-au răspuns argumentat, dar politicos, Al. Duțu și Virgil Cândea însuși, iar „unii participanți și-au rezervat, fie și *in petto* (N.B! — G.M.), acordul, condiționîndu-l de o analiză *paleografică* a reproducerilor pe care autorul comunicării le-a făcut să circule în sală”³. La congresul de la București au luat cuvîntul, tot politicos și tot argumentat, prof. I. C. Chițimia și Dan Zamfirescu, iar în scris s-au pronunțat deocamdată, după cîte știm, acesta din urmă, Virgil Cândea (vezi mai sus), Constantin Călin⁴ și autorul rîndurilor de față, în studiul introductiv la ediția citată. Citească oricine aceste luări de poziție și să arate ce este „vehement” în ele!

Dar, să revenim acum la analiza *faptelor*, singurele care ne pot interesa.

A) Textul grecesc al *învățăturilor* — a spus-o clar prof. V. Grecu⁵ și a reamintit-o Dan Zamfirescu, în studiul introductiv citat (p. 20) și în articolul din *România literară* — nu cuprinde întreaga *Parte întâi* a *învățăturilor*, a cărei existență în slavonă este dovedită de mult de cele trei fragmente păstrate din caietele pe care acum le-am identificat cu exactitate: caietul 16, cu semnatura originală — deci înaintea lui s-au mai aflat 15 caiete (120 de file!) —, și caietele 13 și 20, incomplete, al căror număr de ordine l-am stabilit, credem, cu destulă siguranță.

Dar versiunea grecească nu cuprinde nici capitolul VI din *Partea a doua*, care în românește ocupă (*ined. cit.*) două pagini, iar în slavonește s-a păstrat pe jumătate, inclusiv

² *Loc. cit.*, p. 13.

³ V. Cândea, *Din nou despre „învățăturile lui Neagoe Basarab*, p. 3.

⁴ *Idem*, *întîia mare carte a culturii române*, p. 13.

* *Din nou despre literatura veche*, în *Ateneu*, an. VIII, 1971, nr. 1 (78), ianuarie, p. 1.

⁵ *învățăturile ... Versiunea grecească*, p. 14—15.

titlul aproape întreg (vezi mai sus), pe 2 file de la mijlocul caietului presupus de noi a fi al 29-lea. Cum caietul următor păstrat are signatura 30 (A'), lacuna de trei file dintre cele două fragmente (filele 6—8 ale caietului 29) se confirmă, cum am arătat, prin cantitatea textului românesc corespunzător.

Această scurtă învățătură, cu sfaturi practice, este profund originală, cu recomandări pe care numai Neagoe le putea da fiilor săi și altor viitori domni, în slavona specifică Țării Românești din sec. al XVI-lea, cu influențe sintactice și lexicale ale limbii noastre. De exemplu:

**H ndKKI, RKI, CHhI /OH H 110-
<Hd3dHHU,H E&YH, EAHKO Ct KTK3-
/MOro(X") H d3TK K-hPdSof/MHTh,
KdK© no(A)Bd(Th r(c)n(A)p8 Cd-
HOKHHKKI CKOA OŢTIK/MHTh (-.-).**

**6 PAd XO14J;K(T) oy sdCk A^op'-
EHTH, 12KO M KTK3/KKCTHTf W(T)
T-k(X") CAOŢPh KTK KdIIIif AdŢDIYE,
KTK CndTdpt HAH KTK KpfAHHIIpf,
HAH KdTdCH EBJTHI H T^k<HK PAG"
AdHTE** (f. 27r-28r).

Și iarăși, voi, fiii mei și unșii lui Dumnezeu, iată cât am putut și eu să vă învăț: cum se cuvine domnului să-și orînduiască dregătorii (...)

Dacă vă vor zice să așezați dintre aceste slugi între lefegiii voștri, între credinceri, sau să fie vătafi, și pe pe aceștia să-i cercetați (trad. noastră, p. 372—373).

Trad. rom. veche: „Iată, feții miei și aleșii lui Dumnezeu și unșii lui, și de aceasta, cât mă putui pricipi, vă învăț: cum și în ce chip să cade domnului să-și tocmească boierii (...) Și de vă vor zice, sau din boieri, sau dintr-acei săraci, să ridicați pe vreun lefegiu să-l puneți spătar sau cupar sau căpitan, voi să socotiți” (ed. cit., p. 256—257).

Remarcăm aici nu numai termenii specifici organizării politice și militare a vremii în Țara Românească (**AdŢdiY**(„lefegii”, **cndTdpt** „spătari”, **K<rrdCH** „vătafi”), ci și cuvinte specifice slavonei românești, ca **AKOP'BHTH** — neîntilnit în slavona din alte țări —, derivat de la **AKop'**Ed, „servici la curte”, cu sensul nou, căpătat în limba română, *a vorbi*, „a spune” (cf. lat. *conventum*, „înțelegere”, și *conventus*, „adunare” > rom. *cuvînt*), și mai ales **K^AHH'mpt**, *credinceri*, „paharnici, cupari”, derivat de la cuvîntul românesc de origine latină *credință*, respectiv de la verbul *a credința*, „a adevăra”.

Cine altul, decât un *român*, putea scrie o astfel de „slavonă”, lucru recunoscut de mult de slaviști remarcabili, ca Lavrov, Romanski și Iațimirski? Și, avînd în vedere destinația precisă și caracterul recomandărilor, cine altul decât *domnul Țării Românești* putea să le facă?

Prof. V. Grecu și Dan Zamfirescu au arătat, de asemenea, că din versiunea grecească lipsesc unele părți din cap. I și IV, precum și un „pasaj antiotoman din capitolul Vili, care nu putea figura într-o carte copiată pe pămîntul supus direct sultanului” (D.Z., în *ed. cit.*, p. 20) K Iată pasajul respectiv, păstrat atît în versiunea slavonă, cît și în cea românească, dar absent în cea grecească:

§I HJKf CA(T) HHVH A3KIU,H¹,
HJKf Ht R-bpSATk Kt Td HAUltrO
IV H Kii nptM(c)TAA ero
Amph², TTH Hf HAMATH TOAH-
KA .HAAPO(C), HHMF TOAHKhIA
K*h3HH, HA /HAAPO(c) HAIh k(c)
pAKOnpoCTp-hTlfe A43HM H AW»
Rf, A> HdñATIHA T CA OŃ'CIM H^h
W(T) K-hCh(jf). TdJKf AA EAAfUJH
AIHPEHh H Kt IIOKOH. H npt(A)
Tt(x) HHMhCOJKf W(T) HAUHÎH A<<
Hf QBHUJH, HH CKOyAHIUd, HHJKf
BA4CTEAH TKOA npt(A) HHA1H A<<
«VKP4CHUJH, HA CKTKOPH CA

„Iar care sînt alte neamuri³, ce nu cred în Domnul Iisus Hristos și în preacurata lui maică, aceia n-au atîta înțelepciune, nici atîta pricepere, ci înțelepciunea lor este mina cea întinsă pentru danie și daruri, ca să se umple gurile lor de toate. Și astfel vei fi liniștit și în pace. Și înaintea aceloră nimic să nu arăți din avuțiile tale, nici scule, nici să împodobești pe dregătorii tăi în

¹ „Astfel, versiunea grecească a sărit locurile defavorabile turcilor și se vede că a făcut-o din considerațiune față de stăpînitorii politici”, conchisese încă în 1942 prof. V. Grecu, semnalînd încă un pasaj similar, precum și o ediție a unei cărți grecești, apărute la Tirgoviște în 1710 (*Introducere* la *ed. versiunii grecești*, p. 15). De altfel, în timp ce ordinea capitolelor coincide în textele slavon și românesc, ea e diferită în cel grecesc, unde sînt dispuse astfel: 2, 4, 3, 11, 7, 9, 1, 5, 8, 10, 12, 13. Răspunzînd la întrebarea lui Dan Zamfirescu (*ed. cit.*, p. 20, nota 1), putem spune acum categoric că — în ciuda lacunelor manuscrisului slavon — succesiunea reală a caietelor și a filelor a fost restabilită pe deplin, și ea coincide perfect cu succesiunea capitolelor versiunii românești.

² Ulterior, cineva a adăugat pe margine, cu altă cerneală: amp^ti) „agarenii” (turcii), ca să nu fie nici un dubiu.

: *L.a. tel:* HH npi(c)TkH fro MTPH „nici preacuratei lui maici”.

np"k(Aj HH/MH HKO HEJUOUIEHh ECH
H NE JfKdAH CA HH KIk HHM'lit.
H EPA< np'i'HAF(T) KIk KA(M) W(T)
HH(-) KEAHKki IIOKAHCdph, dUIE H
<HbjCrthUIH RIk CP-K(T)HYE H/Mh 10-
CHAdTH MTk(c), TKI }KE nOLUAH H
CTkTROpH HMTk MTk(c) HA TTkMFA
CTk&CTIE<Hh H nHTIE\h, d HHIV
REAHMIE HAH HMM'it HHKOPA<>KE A<<
HE IaBHuiH np-k(A) HH/MH. 6rt<-d
(?) KOAHKO X.'4'...' RHA"KTH
T-k(x") OR-kl|JdRdAL|JH(X') CA K
TEK-k KpdT'CTRO(/*) H npHiaTErt'-
CTB.o(/*), A<i N(K<M(A)EIUH HMh
HHKOA7KE B/kpA, HA nd'IE }KE
CTkKpKIKdEIUH CA W>(T) HH(X*)- H
AOHAe^E H/HdUIH Hd pAKOy HA\d-
HTd, A<V<AH H/Hh, IOHEJKE HMA-
HI'E Tk(x*) E(c) /HAPO(C). H EPAd
np'l'HA*(T) KIk TEK-k, CTkJfPdHH H(x")
Clk IaCTIf/HK H nHTYf/HK AOKOA'HO
H KAAH H/HK Clk cad(A)kkl<HH
pt'l'/UH, dAH HE Clk <UAAPOCTTA
HtKOEa, HA Clk /HdrtbJ/HH ptM/HH,
IOHEtKE H d3h, EAHKO HCKOyCH(x*),
CHUJE IVKp-kTO(X') KOAIUE KKITH
(f. 48r-49r).

fața lor, ci să te prefaci înaintea lor că ești nepu-tincios și să nu te fălești cu nimic. Iar când va veni la voi de la dînșii un sol mare, chiar dacă socotești să trimiteți în întâmpinarea lor cu cinste, tu trimite și fă-le cinste, dar numai cu mâncare și cu băutură, iar altă mărire și avuție să nu arăți niciodată înaintea lor. Oricît vei vedea pe aceștia făgăduindu-ți frăție și prietenie, să nu le dai nici o crezare, ci mai mult să te ascunzi de dînșii. Și pînă ai avere în mîinile tale, dă-le, pentru că avuția este înțelepciunea lor. Și cînd vor veni la tine, hrănește-i cu mâncare și cu băutură îndestul și fii față de ei cu cuvinte dulci, dar nu cu vreo înțelepciune oarecare, ci cu vorbe neînsemnate, pentru că și eu, după cît am cercetat, așa am aflat că este mai bine", (trad. noastră, p. 384—385.)

Trad. rom. veche: „Iar carii nu cred în Hristos Dumnezeuul nostru, nici preacuratei lui maici, aceia n-au atîta minte, nici înțelepciune, ce toată mintea și înțelepciunea lor iaste mina cea întinsă și darul să le dai și să le umpli gurile tuturor de toate. Deacii vei avea pace cu dînșii și odihnă. Ce înaintea acestora nimic den avuțiile voastre să nu arătați, nici scule, nici haine, nici boiarii tăi să nu să împodobească înaintea lor,

» In mss. rom. A, adăugat marginal, ca și în cel slavon: „zi turci sau tătari" (cf. ed. versiunii grecești, p. 150, nota prof. V. Grecu).

ci să te arăți și să te faci înaintea lor sărac și lipsit, și nici într-miile să nu țe fdluești. Ci, când vor veni de la dînșii soli mari și vei gândi sa trimiți înaintea lor cinste, tu trimite și le fă cinste, însă nun\ai cu bucate și cu băutură. Iar altă cinste sau avuție să nu ayăți înaintea lor, că măcar de vă v-ar făgădui cît de cu prietnicie și cu dragoste, iar tot să nu-i crezi, nici să le arăți avuția ta, ci încă mai vîrtos să o ascunzi de dînșii. Și pînă ai avere înmîinile tale, tot le dă, că toată înțelepciunea lor iaste avuția. Și, când vin la voi, să-i păziți cu bucate și cu băutură den dâstul și cu cuvinte bune, iar nu cu cuvinte de taină și cu vorbe care sînt ascunse, ci cu vorbe proaste, că eu cît am socotit, așa am aflat să fie mai bine." (Ed. cit., p. 277.)¹

Oare această amplă omisiune din textul grecesc poate fi întâmplătoare sau trecută cu vederea? Ori acum trebuie să inversăm cu totul lucrurile și să considerăm că pasajul a fost introdus ulterior în textul slavon, a cărui contemporaneitate cu Neagoe am dovedit-o, sperăm, destul de clar?

Și, pentru că sîntem la capitolul VIII, să mai cităm un pasaj din care se vede din nou că a fost scris de un român, care întrebuițează cuvîntul românesc *curteni* (derivat de la *curte* < lat. *cohortem*):

<p>fi APOVSVH AAAA^{ih} KOYPTIHBJ, aUJE H nOITkPH/RTK, M BP^hK3HTE, HHJK CKp-hiHTE O HHJK, IOHEME CA X'OUJXTK ndKhJ H M^hAAOAtHn KTi3KpdTHTH K^hK Kd<HK (f. 57v).</p>	<p>„Iar ceilalți curteni mici, chiar dacă vor fugi, nu vă îngrijiți, nici nu vă întristați din pricina lor, pentru că iar se vor întoarce la voi, chiar și ne- rugați" (trad.noastră, p. 389).</p>
--	--

în versiunea grecească, acest termen a fost redat descriptiv, prin expresia **TOO** jiatarnou ujiupeTai (ed. cit., p. 160, în trad. prof. V. Grecu: „servitorii de mai jos ai palatului”, p. 161), iar în cea românească veche, prin „slugile care vor fi mai mici și mai proaste” (ed. cit., p. 282).

în sfîrșit, în introducerea la ed. cit. (p. 100—101), am reamintit că „încă A. I. Iațimirski, iar acum în urmă A. Bălotă au atras atenția asupra unei expresii specifice sîrbești, legată direct de străbunul Brancovicilor, cneazul Lazăr: e vorba de expresia **EHA^hKh** AHK, « ziuă sfîntului Vit » (15/28

Vezi indicarea acestui pasaj omis, *ibidem*, p. 150—151.

iunie), cu sensul de «ziua unei lupte (grele)», expresie apărută după dramatica înfrângere de la Kosovo, în 1389, și care se păstrează pînă azi la sîrbi, cu sensul figurat do «zi în care va avea loc un eveniment însemnat»¹. Evident că această expresie autorul n-o putea cunoaște decît prin contactul direct cu vorbitori de limba sîrbă", în primul rînd, cu Maxim Brancovici și cu Despina. Această expresie, cum era și de așteptat, este tradusă după înțeles în românește „ziua de război”, iar în grecește prin perifrază τριῦ ἡμερῶν, icaO' r|v ie\Xeig jtoX.eufjcrail, „ziua în care ai să dai lupta”.

Dar iată și pasajul în întregime, pe care-l reproducem atît pentru concretețea și realismul sfaturilor, cît și pentru sintaxa lui influențată de limba vorbită:

Originalul slavon

Н «uf PÂ"А Тfk-k, МААО
 <<of, tr(A,)d E*A*(T) KHAOGII AHI»
 EAH38 H EOPHTH Cf Ck EP4PKI
 ТКОH/MH, 43 жf H 3A* CkKfCTSA
 TA: Kf/IHKHIA ROHCKf TKOA, H A *"
 >жf K(c) TKphAOCTK TKOfPO A,M-
 P4, A< HC CTOHHIH H4 EO» EHITH,
 ИOHfKf R-hCt T0^)K(A)44 CH/14
 Ch AIOТIHIMH OpAJKI'H TO\ H4-
 ИI4AHATH X"OUJA(T), H TpfCKIVRki
 H nOyuiKKI H CTpтрthJ H Rf(c)
 PHtRK ROHH'CKKH Rli Ef/tHKA^A)
 p(c)n(A)cKA ROHCKA RTict o\^A "
 p tA(T) (f. 59v—60v).

„Si încă îți spun, copilul
 meu, cind va fi aproape ziua
 luptei, să te bați cu dușmanii
 tăi, eu și aici te sfătuiesc: să
 nu stai la luptă unde este
 oastea ta cea mare, adică unde
 este tăria curții tale, pentru că
 toată oastea străină cu armele
 cele cumplite aci va năvăli,
 și toate loviturile și puștile și
 săgețile și toată furia oștii,
 toate vor izbi în oastea cea
 mare domnească” (trad. noas-
 tră, p. 390).

Versiunea grecească

"E TI KapayyiXXm croi, ine
 uou, icaid τριῦ ἡμερῶν, KaO'
 iiv ieXXeig JioX.eurjcrail ueid
 τcov τxQpGiV erou, îva uri
 ujidpxTiq 6uo0 eiq Ti\υ ue-

„încă îți spun, fiul meu,
 în ziua în care ai să dai
 lupta cu dușmanii tăi, ca
 să nu fii la un loc în
 ceata cea mare a taberei,

¹ Vezi Relnik srpskohrvatskog knjičevnog i narodnog jezika (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti), voi. II, Belgrad, 1962, p. 594: „Vidov dan ... fig. dan kada ce se neSto odluāiti, rejiti; dan suda”.

VdX.riv <pdX.aYYa xoO (po- adică împreună cu mulți-
odxou, 'fjyouv **psxd** xoO **JtX.fi-** mea, pentru că totdeauna
 Gouf, Sioxi **Jtdvxoxs** ei^q xo rjvj- în mulțimea cea adunată
vrp/pevov JtA.ñ9oc; âjtixiGEVtai dau năvală dușmanii și acolo
oi E^pol Kai **EKEÎ** KpOUOUOlf lovesc mereu și arcurile și
dsi Kai xo^a Kai \$ekr\ Kai sulițele și încolo trimit pales-
jraX.aioxpaç Kai xoucpsKia Kai trele și puștile și tunurile..."
AOUpjtdpSaç **EKEÎOE** EKJtEpJtOU- (trad. prof. V. Grecu, *ibidem*,
 mv... (ed. cit., p. 162). p. 163).

Versiunea românească veche

„Și de aceasta, fătul meu, încă te învăț: când va fi în ziua de război, tu să nu stai unde vor fi oameni mai mulți, nici unde va fi temeiul și toiul oștilor tale. Că toate ostile streine și toți pizmașii tăi acolo vor îndrepta tunurile de vor bate, și toți vitejii cei înarmați acolo vor năvăli și vor săgeta" (ed. cit., p. 283).

În afara considerațiilor textologice de mai sus, trebuie să subliniem aici încă o dată — ceea ce au făcut atîția cercetători, de la Bălcescu și Hasdeu pînă astăzi — că acest capitol, al VUI-lea, este cheia de boltă a întregii opere și partea cea mai originală, de o mare profunzime politică și socială. Cine pornește de la interpretarea acestui capitol, în primul rînd, și de la cele adiacente, înțelege că opera este rodul gândirii domnului român, că părțile ei originale, laice, nu pot fi atribuite unui reprezentant tipic al bisericii, ba încă aflător la Constantinopol, nefamiliarizat cu *problemele concrete*, reale ale politicii interne și externe ale Țării Românești.

B) Dar, dincolo de analiza conținutului capitolelor și părților originale ale *învățăturilor*, asupra căruia nu este cazul să mai stăruim aici — căci a fost făcută de o galerie întregă de cercetători: N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, I. Bogdan, P. A. Lavrov, P. Sîrcu, A. I. Iațimirski, St. Romanski, N. Iorga, V. Grecu, Șt. Ciobanu, E. Turdeanu, Al. Piru, I. C. Chițimia, Șt. Ștefănescu, V. Cîndea, A. Balotă, N. Stoicescu, Manole Neagoe, Dan Zamfirescu și alții —, dincolo de considerațiile textologice de mai sus, capabile să răstoarne

¹ „TUCtAaioTpa e arena, locul de luptă. înțelesul e că dușmanii încearcă mereu să mute toiul luptei acolo unde cred că s-ar afla domnul potrivit" (nota prof. V. Grecu).

ele singure definitiv ipoteza nejustificată a lui L. Vranoussis privind primordialitatea textului grecesc — atribuit lui Manuil din Corint —, mai există un argument *filologic*, și el a fost clar formulat și ilustrat, încă la începutul secolului nostru, de către D. Russo, cu câteva exemple concludente, reproduse acum, în urmă, de Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la *ed. cit.* (p. 15—16). După ce în 1901 crezuse, fără un studiu prealabil, că versiunea grecească este cea originală¹, în 1907 revine, afirmând, printre altele: „Originalul *Învățăturilor*, scris în limba slavonă (...). Redacțiunea română (...) și redacțiunea greacă sînt *traduceri* de pe diferite redacțiuni slavone.”² Argumentele decisive ale lui, reproduse și sistematizate de Dan Zamfirescu, sînt mai multe, dintre care:

a) „Traducătorul grec — care, de altfel, a fost un învățat de seamă pentru timpul și mediul în care a trăit — citeodată nu recunoaște citațiile din Sf. Scriptură ca atare și le traduce greșit”³. Urmează, drept exemplu, un pasaj din *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah*, utilizată de Simeon Monahul, în *Umilința* (Kaxdvu^K;), în capitolul *Despre beție*, reprodus în *Învățăături* (*Partea a doua*, cap. VII), pasaj pe care-l redăm aici în paralel, după *Septuaginta*, originalul grecesc al *Umilinței*, versiunea grecească a *Învățăturilor*, traducerea *precurtată* în slavonă a *Umilinței* (O(T) KHHIMI IMKAWK OYATH-AKHHK. CAOR&J HSkspJHHJ „Din cartea numită *Umilința*, cuvinte alese”)⁴, originalul slavon al *Învățăturilor*, *Lraducerea românească veche* a acestora și, pentru informare, după *Biblia*, București, 1968.

¹ Recenzie la: C. Litzica, *Manuscrise grecești din Biblioteca Academiei Române*, București, 1900, publicată în *Noua revistă română*, nr. 3, 1901, p. 279-283.

² De fapt, după *una singură*. Am renunțat în text la afirmațiile caduce, înlocuindu-le cu puncte de suspensie (*Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 40-41J).

³ *Studii bizantino-române*, p. 42, nota 1; vezi Dan Zamfirescu, *loc cit.*, p. 15.

⁴ Mss. slav 312 B.A.R., descoperit și utilizat prima dată de St. Romanski, în teza sa de doctorat *Mahnreden des walachischen Wojwoden Nlgoe Basarab an seinen Sohn Theodosios*, Leipzig, 1908 (extras), p. 182—192. În mss. se dă numele lui Ioan Hrisostomul, dar D. Russo a dovedit că autorul e Simeon Monahul.

Septuaginta, Isus Sirah, XIX, 1

ЕрѣѣТни; ueGuaoc ou 7r>.ouTirj0r|rjeTai... (Lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți...).

*Simeon Monahul, Umilința**

"QrjTtep epydTni; ueGuaoi; ou 7rA.ouTiCT0i|CT8Tai... (Precum lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți ...).

*Învățăturile (versiunea grecească) **

Kai (**ScntEp** 6 ueGucov uei kot' 6A.iyov eKTriTriei **Kai** TTTCoveuei **Kai** ou Suvaiai rjTfjvui **ifjq Kaicupopâi**;... (Și precum bețivul mereu câte puțin cade și calicește și nu se poate opri în cădere ...).

Traducerea prescurtată slavonă a Umilinței ⁵

BIKOJKf BO· A^AATtAh. RHHOmHHld HE pdSEOIMTEKt...

Învățăturile (originalul slavon)

Învățăturile (trad. rom. veche)

Si cum nu să va îmbogăți lucrătorul bețiv ... (ed. cit., p. 261, r. 22-23).

Prin urmare, Simeon Monahul a preluat versetul biblic fără nici o modificare, precedându-l doar de adverbul (*oomp* „precum”. Acest pasaj apare tradus corect, cuvânt de cuvânt în *Umlința* slavonă, preluat *nemodificat* în *învățături* și tradus iarăși corect în versiunea românească a acestora. Traducătorul grec al *învățăturilor* a parafrazat însă textul, nerecunoscându-i originea biblică, astfel încât el este foarte departe de Kaiăvu^ⁿ; Poate fi oare explicată altfel această inadvertență ?

¹ Td BiBXia, Moscova, 1821, t. IV, p. 150.

² *Biblia*, București, 1968, p. 999.

³ Karăvușig, Atena, 1873 (greșit atribuită lui Simeon Metafrastul), p. 105.

⁴ *Ed. cit.*, p. 78, r. 19-20 (trad. prof. V. Grecu, p. 79, r. 19-20).

⁵ « Mss. slav. 312 B.A.R., f. 163v, r. 8-10.

⁶ Eo corespunde uneori lui Kai „Și” (Vezi *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I, fasc. 3, Praga, 1959, p. 121).

⁷ Deosebiri, puține, sînt numai *ortografice*, decurgînd din faptul că mss. 312 e în slavona sîrbă, iar *inv.* în slavona mediobulgară.

b) După ce St. Romanski a descoperit versiunea slavonă a *Umilinței* lui Simeon Monahul, D. Russo a făcut, ajutat de Ioan Bogdan un studiu comparativ al versiunii originale grecești, al celei slavone și al părților preluate în *Învățăături*, ajungînd la următoarea concluzie: „... Fiecare cuvînt (capitol — *n.n.*) corespunde cu unul sau mai multe din Katavu^{iq}, căci traducătorul slav al *Umilinței* nu traduce fidel, ci de multe ori prelucrează: două sau mai multe cuvinte (capitole — *n.n.*) din prototipul său le contopește într-unui. Și, lucru ce e foarte important pentru chestia noastră, și în *Învățăturile* lui Pseudo-Neagoe (știm că D. Russo le credea de « pe la începutul secolului al XVII-lea », scrise de « un călugăr admirator al lui Neagoe » — *n.n.*) găsim textul așa cum se află prelucrat în *Umilința* slavă. Un exemplu va ajunge ca să lămurească legătura textelor.

În cuvîntul al 5-lea, *despre beție*, din *Umilința* slavonă (manuscris slav 329 [158]³, fol. 162v) s-a intercalat și legenda lui Samson, măcar că pilda lui Samson nu ne învață să ne ferim de beție, ci de slăbiciune către sexul feminin. Și într-adevăr, în textul grecesc al *Umilinței* cele despre Samson se află într-un alt cuvînt mai potrivit, în cuvîntul al 8-lea, *îtepi dyveiag Kai rjcd(ppocnJvr|i*; (*despre curățenie și cumpătate*, p. 81), așa încît cuvîntul *despre beție* și cuvîntul *despre curățenie și cumpătate* din Katdvu^{ig} (p. 69, 115) traducătorul slav al *Umilinței* le-a contopit într-un singur cuvînt *despre beție*, după cum se află contopite și în *Învățăturile* lui Pseudo-Neagoe.⁴

Și, ca să nu existe nici un dubiu în această privință, reproducem aici, ca și mai sus, în paralel cu originalul grecesc al scrierii lui Simeon Monahul, începutul textului preluat în *Învățăături*, inclusiv povestirea despre Samson, transcrisă (parțial, cu prescurtări) din *Cartea Judecătorilor*.

¹ „Revizuirea traducerii din limba slavonă a titlurilor se datorește amabilității profesorului Ioan Bogdan” (*Studii și critice*. București, 1910, p. 12).

² *Studii bizantino-române*, p. 41.

³ Acum, 312 B.A.R. (mss. citat mai sus).

⁴ *Studii și critice*, p. 14—15.

Originalul grecesc

Kai 6 Kupioq Xeyei- «Ttpo-CTEexeie uf| TOTE papuvGuaiv di KapSiai uurâv EV KpaiTtdXrj Kai UE0tr Kai 7rdAlv Sid TOO 7tpo(pf|Toi) XEYEI* âKvi\|aTE oi UEGUOVTE<; EI; oIVOU *ain&v* Kai K[^]auCTaiE* Opr|vf|o-aTE TtdviEq o& TtivoviEq oIVov **EIQ** UEGIV. 6TI â[^]fjpxai **EM** UECJOU UUVV £0(ppoo-uvrj Kapd*) yufi KaXov dTtEXEoâai T O O oIVou* EV TtoX-Xolq ydp [^]uXoiq, GdXfii Trup* Kai EV noXXoXq Trouarjiv dvdTtTEiai TtopvEia* Kai *&anep* £Xaiov dvdTtiEi (pXoya, outco Kai oivoq â[^]djiTEt dKoXaaiaiv [Mss. slav. 312 și /rao.omit 2 rinduri]. wCTTtEp âpydxriq ufiGrjoq od TTXOU-TiaGriCTETai, outco Kai \|\uxf| dyaTtuCTa UEGIV *6b* TrXriGuvEi dpEidq* *âXXâ* Kai fjv h%z\ anco-RECTEI* *xytfl*, oIVco uf| dvSpi, ou* TtoXXouq ydp dTrcbXeo-EV 6 oivoq- [Mss. slav. 312 și *inv.* omit 19 rinduri]. ufiydXa ydp KaKd EÎpydo-aTO, Kai TtoXXouq dTTEKTEIVEV atJTII TOO NCDE xt/V aCTXTjnofJUvriv âyuuvcorjEV aCrr| TOV Acirc âTtoiriCTE rjuyyEo-Gai xaîq GuyaTpdaiV auTou: [Aici în mss. slav 312 și în *inv.* se introduce povestirea lui Samson din cap. VIII].

învățăturile
(versiunea grecească)

Orjo-i ydp 6 Kupioq EV EtjayyEXioq- «IIPOCTEXETE **ea-oxoiq**, uf| TOTE papuvGuCTiv ai KapSiai uuffiv *iv* KpaiTrdXrj Kal UE 6.» Kai 7rdAlv 6 TtpotpfITTiQ A.EyEi*Mr| drr6 UEGIV<; dvâCTirjiE KpaiTtaXuVTEq- Gprijv|rj&TE ydp, ou dpGfiCTEiai d(p' uuc&v f| x·Pd Kat £0(ppocruvri. **A16** fiyav âaiiv &(piXi\iouv âK(pEuy&IV If|V TOO oIVOU 7rA.rio-uovf|v. rEypdTtxai ydp Elq 7toXXf|v uXriv £uAcov TTXEICTTOV âyEipEiai TtoP* Kai *ziq* Ppcoav 7toXf|v Kal 7t6aiv TO TtaGoq xf|q TtopvEiaq â[^]dTtTEi. Kal *&mp* 6 UEGUCOV **dsl** KaT[^]âXiyov âKTIHTTEI KOI TtTCOXeUEI Kai ou SuvaTai CTTfjvai xf|q KaTatpopp&q, outco Kai \|\uxfi dyaTcuo-aTf|v TOO oIVOU 7EXICTHOVf|V xf|q XdpiToq EKTIHTTEI Kai 06 suvaTai *np6q* TI dyaG6v Kivr|6fjvai* Kai STTEP SVEI Y·P dyaG6v, d7r.6M.ualv.

"OGEV, UIE nou, Elq TT|V TOO oIVOU HEGTIV, UIITE KOU-ufre dvSpsiov EOUTOV Â.Ey&- IloXXouq ydp f| UEGTI TOO oIVOU SIE(pGEipE Kai TTXEICTTa KOKd Kai Sfiivd

· Pină aici din KaTavoSI? Atena, 1873, cap. XI, p. 105—106.

ivvâei ucu **ydp xov** yevvaïov
Kai dv5peïov Iau\|/cbv, **xov**
 &†enayye7daq &#CTxeipaqxe%-
 Oevxa, 8xi ÍCTvupâxepoq auxou
 oïjk eyevvf|6r| âvxpamoq *tu*
vidiq xâ>v dvOpamax; **arco** CTuy-
 yeveiac., **xo0** Ádv, <§
8voua Mavcoe, **Kai f|**
yuvf| auxoO CTxeîpa,
Kai oïjk äxiKxe* **Kai**
 â(p6r| âyye^oq Kupiou
 πp6q xfv yuvaika,
Kai eïjt8 7t p6q auxf|v
 i5oï) 5f|, ct ï) CTxepa **Kai**
 ou xexokac.' **Kai** ct u-
 Xlfy ei utov, **Kai** vov
 (pvXa^ai 5 fj- **Kai** uf|
 7t (r| q olvov **Kai** (isflu-
 ctua- **Kai** uf| φâr| Tj q
 jtâv dKdOapxov oxi
 i5oï) **CT ï)** âv yaCTxpi
 eijeic., **Kai** xeijeiuio v¹.

eipydaaxo Kai exi £pyd£exai.
 Tov ydp Nâ>e auxu yuuvcbCTaCTa
 fiavuve Kai Arâx xaiq iSiaig
 OuyaxpBcn CTuucpwapfjvai 'enoi-
 r\oev. "Exi 5e Kai Iau\|/cbv
 xov yevvaioxaxov uexpi xe^ouq
 ânoi'keae. xov &K axeipaq Kai
 inayyeXiaq xevOevxa- Kai oi>-
 5eiq Kax' auxov äkXoq tui yf\q
 ei q iaxuv xe Kai dvSpeiav
 ouoioq yeyovev. ¹Hv ydp £K
 (pu^fjq xou Adv, vlbq Ma-
 vwe, o5 CTxeîpa fjv f) yuvf| Kai
 oïjk gxKtxe. Ecpâvn ouv auxfj-
 âyye^oq Kupiou Kai eircev auxij
 «I5o0, CTxeîpa bnâpxeiq Kai
 fiKapjtoq, un 56Xoiq xe£auevr|
 7tai5a' äXk' ân b xoO vOv ctvTj-
 ui6v Kai (piAaijov...» (ed.
 cit., p. 78).

Frazele de mai sus tipărite spațiat sînt preluate fărã
 modificări din:

Septuaginta ²

Cartea Judecătorilor, XIII, 2—5

Kai eySvexo dvf|p elq 8K Zapad EK xfq cpu^rji; xo0 Adv
Kai 8voua auxcp Mavoie' **Kai** f| yuvf| auxoO CTxeî-
 pa **Kai** OUK exiKxe. **Kai** <†cp8n âyye^oq Ku-
 piou Trpoq xfv yuvaika, **Kai** el ne πp6†aii T'iv.
 i5oï) 5fi au CTxeîpa **Kai** o ï) xexokac, **Kai** ev yaCTxpi
 §£ei<; **Kai** xeir| u i6v. **Kai** vuv țuiațai, **Kai** uf|
 Tciri? olvov **Kai** CTÍKepa **Kai** uf| φdyn? rcâv âxâ-
 Oapxov oxi i5oï) CTU **EV** yaoxpi eței q **Kai**
 xs& Tj u i6v.

¹ *Ibidem*, cap. VIII, p. 81.

² Ed. cit., t. I, p. 234.

Mss. slav 312 B. A. R.
(*sec. XVII*)

GiiHtimrwf, rÂiouioy: „EKHH-AUHTf, (A4 KdKO WTir'MdWTh Cp(A)u,<i Rdliid WKhiaAfHHKIWK H nHiaH(c)TRO/HK!' H IMKH np(o)pKO/Hk CROHA\k rÂAKTk I „OyTptSKHTf Cf, IiHIOUif KHHO RK nHiaH(c)TR-k, H fliUMHt Cf, 13KO W(T)KT Cf W(T) Cp-k^H RdCh RfCfAHK H p4AOCTh!" ^OEPO K(C) fKf RHH4 AfHOIM 8A4AHTH Cf, fIHUJf' GO". „EK A\HOHX*k AP^Kh KOYHTk WPHk H Rk AIHOPHJf SpdUJKHkk Rk3P4P4KTK EAOy(A); QKOJKf fAfH RKSVDpdKTK IAd-AtfHk, CHU,f H KHHO Rk3(A)KH34KTK EAO^(A)HHK CTP(c)TH". „MKOJKf EO AfcAdTfAK KHONHHU.a Hf P43-KOPdTfKTK, CHUJ H A^d, AWKf-UIH IiHiaHkCTRO, Hf OyAftHOKHTk AOEPOA'ktfAAH, Hk tAXif HAUTk nOPOyEHTk".

Äujf, Kk KHHO Hf A\0\JKdH Cf, HH nojfKdAiaH Cf, A\H03t\" EOKHNO nOPOyEH H EFAHK4 3 A 4 CkTKO-OH. To HOKRH CP4AIHHK »AH WE-HdJKH, TO fiWtd CKTROPH npH-IVE'UIHTH Cf AkUI'PfAik CROHAMk, TO A^KAIarO H A\Oy?KkCTdRHdro GdA\cOH4 AO KOH'Hd HNSAOKkIH, H>Kf W(T) OEtOKdHTd H W(T) HfnAOARH POAH Cf H Hf I3KH Cf [UMf KrO MÂKk CHAhtHUJH Rk CH'o(X') MAMCKkIJfk. EfUJf EO—pf(M) —MARKk W(T) Ckpo(A)CTRD fl&A-A\ORD', KAIoy JKf Et HAM /HdHOK, H JKfhd KrO HfnAOAH H Hf Pd-

Învățăturile
(*versiunea slavonă*)

GAKIUJH TŃ, rAiuS: „E-KHH-AMHTf, t\i KdKO Wftr'IdATk Cp(A)u,4 R4UJ4 OEKiaA'bHTfAMI H nTdH'cTRo(A)!" H ruKW np(o)p-KW(AI) CROH(AI) r' Af(T): Oy-Tpt3RHTf CA, nTAUIf RHHO K^K nTdH'CTR'k, H nAdMHTf CA, I3KO w(T)fT CA W(T) CptAki Rd(c) RfCfAfc H p4A0(c)!" 4,0KPO K(C) f>Kf RHH4 AIHWIMd OyAdAtTH CA, nHUJf(T) EO: „E-k /MHwrk(x") AP*kRk EOyHTI WTHk H K"K Aftho-rkIH(X") EPdUJfHk R-h3IMptfT CA KAA(A))' OKOJKf H fAfH RTI3rdpt-fTk IIA4A'fHk, CHU,f H KHHO RTI3AKH-S<H(T) EAA(A)HUA CTP(C)TH". „I9KO(HŃ) EO A*"<>TfAk RHONTHU,4 Hf pd3KOrdTt<(T), CHU,f H AWd, AIOEAUITH nTdH'CTRO, Hf OyA\HW->KH(T) AOBPOA^TtAH, HA H !3>Kf HA-d(T) norSEHTk".

Gfif, K-k RHHO Hf A\AK4H, HH nOX*R4A-kH CA, A\HWSt(x") K(O) RH-HO IIOrOyEH H AfthIVrdd 3AA CKTRO-PH. To HIVfRki Cp4A\Hki OŃAki IVEHdJKH, TO AIVTd CkTROpH IipH-WE'HJHTH CA A'k4«P'>(A\)) CROH(At), TO A^EA-krO H /MAJKkCTkRHtH-ujddr(o) GdA\|rwHa A° KOHU,J HH3AOJKH, HJKf W(T) OE-KTOR4HY4 H W(T) HfnA0(A)Kf pOAH CA H Hf I3RH CA n4Mf frw MAKk CHA'HkHUJYH R-k C"HW(X") MAIfkCKkI(y);". „Etujf EO — pf(M) —MAKK Ckpo(A)-CTR4 fAItJ (?K) Kt HAIA fl&AHWf, H >Kfhd fro HfnAOaki H

Greșit, în loc de A''''''.

2K(A)4UJ(- H taRH Cf JPPAk rîk
Kh KIHf H pî(1) IH: «Of TH
o\JKi HIIMo(A)H4 H HfCH P«AHAJ;
S4MHIIH EO CH4 H poAHUJH...»
(ff. 163r-164r).

Hf P4KA44UIA. H I3KH CA JprAk
rîfk K"K TKftffc H pf(1) IH: «Gl
TU O**I HIIMo(A)H44 H ITKCH
POAHA4; 34MHIIH KW CH4 H po-
AHIIH...» (ff. 34r — 35r).

*Traducerea românească
veche a Învățăturilor*

*Traducerea actuală
a învățăturilor*

Auzi că zice Dumnezeu:
Luca 21^{s.} „Păziți-vă, să nu cumva să
să îngreuiaze inima cu mân-
cări multe și cu băuturi”.
Și iar grăiaște cu prorocul
Ioil 1^{s.} său, de zice: „Trezviți-vă,
ceia ce beți vin, de vă
îmbătați și plîngeți, că s-au
luat din mijlocul vostru ve-
seliia și bucuriia /” Și bun
lucru iaste a să feri omul
de băutura cea multă, că
iar zice Scriptura: „în lem-
nele cele multe să face foc
mare și în bucatele cele multe
să ațîță curviia”. Și „cum
ațlță și face untul vâpae, așa
și vinul rădică pohte de curvie”.
Sirah 19. Și „cum nu să va îmbogăți
lucrătoriul bețiv, așa și sufle-
tele care iubescu beția nu vor
înmulți bunățățile, ce și cele
ce vor avea, le vor puiarde”.
Sirah 31^{s.} Fătul mieu, „deaca bei vin,
nu te lăuda, nici te face bār-
bat, că pre mulți au pierdut
vinul” și multe răutăți au
făcut. Vinul au golit trupul
cel de rușine al lui Noe.
Vinul făcu pre Lot de să
împreună cu amîndoa fetele

Ascultă pe Domnul zi-
cînd: „Luați seama, să nu
se îngreuieze inimile voastre
de mîncare și de băutură /”
Și iarăși prin prorocul său
zice: „Trezviți-vă, cei ce beți
vin la beție și vă plîngeți
că vi se ia veselia și bucuria
din mijlocul vostru /” Bine
este a sta deoparte de vinul
cel mult, căci scris este:
„în lemnele cele multe se
face foc mare și în mîncă-
rile cele multe se ațîță desfrîul;
precum untdelemnul ațîță fla-
căra, așa și vinul ridică pa-
tima desfrîului”. Și „precum
lucrătorul bețiv nu se va îm-
bogăți, așa și sufletul care
iubește beția nu va înmulți
faptele bune, ci și ceea ce are
va pierde”.

Fiule, „la vin nu te face
viteaz și nu te lăuda cu el,
căci pe mulți i-a pierdut vinul”
și multe rele a făcut. El a des-
puiat mădularul rușinos al lui
Noe, el a făcut pe Lot să
se însoțească cu fiicele sale,
el a doborît în cele din urmă
pe Samson cel viteaz și bār-

sale trupește. Vinul provâli pre bărbatul și viteazul Sampson pînă în sfîrșit, care să născuse den făgăduință și den muiare stearpă, și n-au mai fost alt om niciodată vîrtos ca dînsul, nici va mai fi.

13. 13. Că zice Scriptura: „Era ludec. un om den semenția lui Dan, pre care-l chema Manoe, și muiarea lui era stearpă și feciori nu făcea. Iar îngerul lui Dumnezeu să arătă muierei și zise cătră dînsa: «Iată, tu ești stearpă și feciori n-ai făcut, iar de acum să știi că vei începe rod și vei îngreca și vei naște fiiu...»” (Ed. cit., p. 261.)

bat, cel ce se născuse din făgăduință și din femeie stearpă și nu s-a ivit alt om mai puternic ca dînsul între fiii oamenilor.

Căci „era — zice — un om din seminția lui Dan, al cărui nume era Manoe, și femeia lui era stearpă și nu năștea. Și îngerul Domnului se arătă femeii și-i zise: «Iată, tu ești stearpă și nu ai născut; dar vei zămisli un fiu și vei naște... »”

(Ed. cit., p. 376 — 367.)

Se observă, prin urmare, că textul original din KaTCtvo^{ig} coincide numai parțial cu versiunea grecească a *învățăturilor*, care — așa cum a precizat încă D. Russo — reflectă comasările de text și combinările de capitole din *Umilința* slavonă, preluate ca atare în *învățături*. Mai elocventă este însă retraducerea în grecește a pasajului din *Cartea Judecătorilor* (care în KaTdvo^{ig} este reprodus *tale-quale*), absolut de neconcept, dacă *învățăturile* ar fi fost redactate inițial în grecește.

Dimpotrivă, coincidența dintre *Umilința* slavonă și originalul slavon al *învățăturilor* este aproape totală, cu excepția citorva cuvinte și a ortografiei, căci manuscrisul cu care am făcut comparația este din sec. al XVII-lea, în slavona sîrbă.

Prin aceasta, am răspuns și „întîmpinării” lui L. Vranousis, cu prilejul discutării comunicării sale la congresul de la București, privitoare la eventualitatea descoperirii unui manuscris grecesc care să prezinte exact aceleași prescurtări și combinații pe care le are *Umilința* slavonă. De altfel, prevă-

zînd o astfel de posibilitate, D. Russo scria încă în 1907: „Cînd se va face o ediție a *Umilinței* lui Simeon¹ și a textului român (al *învățăturilor*—n.n.) cu aparatul critic cuvenit — căci amîndouă publicațiunile sînt făcute cu cea mai mare neîngrijire, cînd se vor descoperi și alte manuscrise, conținînd textul slavon și grecesc, atunci se vor desluși și mai bine relațiunile dintre diferitele redacțiuni; pe cît însă îmi îngăduie textele de astăzi a trage concluziuni, cred că în trăsături generale am fixat filiațiunea diferitelor redacțiuni, și sper că chiar noi descoperiri nu vor schimba esențial cele spuse mai sus”².

Iar în 1910 adăuga că, descoperind intermediarul slavon, Romanski „a adus un mare serviciu învățaților, și prin acest fapt nou cartea lui R. însemnează un pas înainte în chestia *învățăturilor*.

Poate că se va găsi o altă prelucrare a *Umilinței* în limba slavonă, care să fie și mai aproape de textul lui Pseudo-Neagoe (am văzut însă că cea existentă coincide cuvînt de cuvînt cu textul din *învățături*—n.n.), în orice caz, rămîne a se cerceta dacă prelucrarea și prescurtarea *Umilinței* în forma în care ne-o prezintă manuscr. 329 [312] al Acad. Rom. s-a făcut de traducătorul slav, ceea ce e mai probabil, sau dacă există un prototip grecesc prescurtat, ceea ce iarăși nu se exclude.”³

Acesta din urmă n-a fost găsit de atunci de nimeni. Pentru discuția privind prioritatea textului slavon sau grecesc al *învățăturilor* el nici nu mai este necesar, dată fiind evidența „retraducerii” din slavonă în greacă a *pasajelor biblice* care se păstrează intacte în ediția greacă a *Umilinței*, utilizată pentru comparație, și care fuseseră traduse corect în versiunea slavonă a acesteia, de unde au fost preluate *tale-qualle* în *învățături* și traduse, în genere, iarăși corect, în versiunea românească din sec. al XVII-lea.

De altfel, generalizîndu-și observațiile, D. Russo declara în mod categoric: „... Nici traducătorul grec, nici cel român

¹ D. Russo menționează în notă 7 manuscrise la Biblioteca Națională din Atena, 9 la Muntele Athos, 2 manuscrise din sec. al XII-lea (Genova și Ierusalim), 1 din 1344 (Bibi. Bodl.) și 1 din sec. al XIV-lea (Paris).

² *Studii bizantino-române*, p. 43—44.

³ *Studii și critice*, p. 16.

nu știau că multe părți pe care le aveau înaintea lor în limba slavonă erau traduceri din grecește; dacă traducătorul grec, cel puțin, știa acest lucru, nu făcea fel de fel de greșeli de traducere, ci punea pur și simplu părțile din Efrem Șirul, din *Varlaam și Ioasaf*, din Simeon întocmai cum sînt în textele originale¹. Așa stînd lucrurile, este de-a dreptul curios cum cercetătorul grec actual, înainte de a porni la lansarea teoriei sale sau măcar după ce a venit la București, n-a citit ceea ce scrisese elenistul bucureștean D. Russo, grec de origine, de altfel, care a dovedit fără putință de tăgadă că textul grecesc al *Învățăturilor* este *tradus* după cel slavonesc, că unele pasaje biblice (și anume, acelea care nu puteau fi identificate cu ușurință) și cele din operele scriitorilor bizantini sînt *retraduse din slavonă în greacă* și că, evident, ele nu coincid cu originalele grecești. Acest fapt i-a fost semnalat cu prilejul susținerii comunicării la congresul de la București (sept. 1971) de către Dan Zamfirescu, dar se pare că el a trecut nepăsător peste argumentele aduse de acesta și publicate chiar în zilele congresului în *România literară* din 9 sept. (*Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?*, p. 10)², căci numai așa se poate explica faptul că a încredințat tiparului, la *Magazin istoric*, articolul citat, în care repetă ipoteza expusă la cele două congrese, fără nici o schimbare.

În aceste condiții, este necesar, poate, pentru cei ce doresc dovezi în plus, să apelăm și la alte exemple, tot din *Partea a doua a Învățăturilor*, și anume din *Omilia de Paști*, atribuită lui Ioan Hrisostomul, din *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul) și chiar din *Evanghelia după Matei*. Pentru aceasta vom pune față în față, ca și mai sus, textele grecești originale și cele „retraduse” în *Învățături* (vers. gr.), traduceri slavone

¹ *Studii bizantino-rotâne*, p. 42.

² Dan Zamfirescu a revenit după aceea cu noi argumente și exemple în cadrul ședinței comemorative de la *Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de științe sociale și politice* (27 sept. 1971), la care L. Vranoussis a participat și a luat cuvîntul (vezi *Contemporanul* din 15 oct. 1971, p. 8, și *Revue roumaine d'histoire*, t. XI, 1972, nr. 1, p. 189), apoi într-o comunicare ținută la Curtea de Argeș, cu prilejul „Săptămîinii Neagoe Basarab” (11—17 oct. 1971) și, în sfîrșit, în comunicarea *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint? în legătură cu raportul dintre versiunile slavă și greacă ale învățăturilor lui Neagoe Basarab*, ținută în cadrul Asociației slaviștilor din R. S. România, la 8 noiembrie 1971.

ale acestora în manuscrise independente din Țările Române și în originalul slavon al *învățăturilor* și, în fine, pentru informare, tălmăcirea pasajelor respective în versiunea românească veche și în cea actuală, după ediția citată.

c) *Omilia de Paști, atribuită lui Ioan Hrisostomul. Reprodusă parțial la sfârșitul cap. XIII din Partea a doua a învățăturilor și în Pisania mănăstirii Argeș*

KaTTiXTITiKOi; slq TO âyiov
Tidrjxa

EÎ TU; ἡμεῖς ἰπὲρ βίβου; ElpydaaTO, SEXECTGCO afiuspov T6 Siicaiov 6cpAr|ua eî tu; UETO TTIV TpiTTIV fjmjEV, EUXapiCTTCOV EOPTdCTIj- **EÎ Ti**; UETd TjV EKIT|V EcpOarjE, UTISEV ^riuioOTar eî TI; UCITEPmCTEV **EÎ**; Tj|v evvdTriv, 7UPOCTEA.SETCO UTISEV Ev8oid&cov **EÎ TI**; **EÎ**; uovriv EcpGaas Tjfv EvSsKdTriv, ufj cpopr|8fj TjV PpaSuTfjTa. CPiA.6TIUO; ydp cov 6 AECTTUOTTI; SEXETOI TOV ECTXOTOV. KaGdTsp Kai T6V Ttpco-**TO V** dva7tai)**Ei TOV** evSEKdTTi; cb; **TO V** âpyaaduEVOv âno Tfv; TtpcoTri; Kal T6V CCTTEPOV iX-Xsl, Kal TOV TpcOIOV OEpâ7UEUEI KAKeiveo SiScorji, Kai toutco %a-pirjETai. Kai TTJV Ttpâ^iv TIUŞ, Kai TTJV 7tp68ECTIV ETUaIVEÎ Oî)-KOOV EICJEA.ST|TE TtdvTs; si; TTJV Kapdv **TOO** Kupiou f|ucuv, Kai TpcOIOI Kai SEUTEPOI TOV UlfJ-86v d7UOA.dPETE, 7UAUCTIOI Kai jtEvr|TE; UETd b.XXr\Xwv x°-psurjaTE... (Migne, *Patr. gr.*, t. LIX, Paris, 1862, col. 721).

Versiunea grecească
a învățăturilor

(Fragmentul este mult prescurtat)

Aio Kdycb eiScb; erou niv âTUEipov dya86Tr|Ta, **OTI** TtavTa; dv8pcb7iou; SEA.EI; rjco8fjvai Kai eî; âTiyvoCTIv dAr|8Eiav EA.SEIV Kai **6TI TCS** iv uiej copa spyarjauEvep TEA.EIOV SESCOKO; TOV UICT86v, cb; TCS iv Tj EvSEKdTj TtapaysyovoTi iv **TCS** du7tEA.covi, KaTacpsuyco Ttpo; **CTE** Kai Ssouar **TipoaSs**^ai Kai dvTiA.aPoO Kai a&adv UE EVEKEV TOO ŞA.EOU; crou (*Ed. cit.*, p. 232, r. 32—37).

Traducerea prof. V. Grecu
„De aceea și eu, știind nesfârșita ta bunătate, că vrei ca toți oamenii să fie mîntuiți și să vie la cunoașterea adevărului și că celuia care a lucrat într-un singur ceas i-ai dat desăvîrșită plată, precum celuia care a fost în al unsprezecelea ceas în vie, alerg la tine și mă rog: primește-mă și poartă-mi de grijă și mîntuiește-mă din cauza milei tale” (*Ibidem*, p. 233.)

Mss. slav 299 B.A.R.

IIIuf KTO W(T) npKsddro Md(c)
A^AdAh K(c), A> npHAUTK AH(C)K
np4KfA.kiH AAhrh. fliuf KTO no
TpfTHKA\K MdCfc flpHA*, KAPOA<-
pf A<< npd3(A)H0y.Tli- filuf KTO
no UifCTOA\K MdCfc AOCTHKf, HHM-
TOIKI A<< >>VCO*A\HHT' Cf, HBO
HHMHA\>Kf IvTKIUfTKKIikt Cf. filif
KTO O\AHUIHTK CI A'BfTdPO Md(c),
A4 npHCTOVnHTh HHMTOSkf BOK Cf.
filuf KK KAHHKiH Hd Af<Tf Md(c)
npHaf, A<) Hf O\CTpdUIHT Cf
O\KdCH-kHHia.fiwKOMKCTKHK COChJ
KA(A)Kd, npHKAVAKTK nOCA"KAHia-
PO, raKOJKf npKRdro; o\"r-kuidKTK
H>Kf KK KAHH>V Hd A^fTf POAH-
HO\", raKo>Kf A^AdRuidro W(T)
npKKdro Md(c); H nocA-KAHiaro
<HHAO\KTK, H npKRdPO O\TtIId-
KTK; H OHOA\O* AMTK, H cfa\O\
AapO\KTKJ H A^^HHK noMHTd-
KTK, H npt(A)AO>KfHHK JfKdAHT
(f. 83 r).

*Versiunea românească
veche a Învățăturilor*

*Dreptu aceia, și eu auziiu
bogăția milii tale și cum că
chemi pre toți păcătoșii la
tine, zicînd: „Cel ce va veni
la ceasul cel dinții va lua plată
dreaptă, iar cel ce va veni
după al treilea ceas să mul-
țumească milii tale, iar cel
ce va ajunge după al șaselea
ceas de nimic nu să va lipsi,
iar cel ce să va lipsi pînă la
al noaoalea ceas să să apropie
cătră tine făr'de nici o în-*

*Pisania Mănăstirii Argeș
(fragmentul din Hrisostom)*

H fldKhJ PAdPOAft EOSKfCTKf-
HHKIH 3AdTo\CT: filuf KTO npK-
KdPO MdCd A^Adft, A> npiHAWT
npdKfAHkiH A^<"K. filuf KTO no
TpfTifim MdCfc npiHA'T, EAdPOAd"
pfH-h A> npd3AHSfTK. filuf no
îȘ'<HK MdCfc AOCTHSKfT, HHMTOSkf
A<< SC&WHHT' Cf, HHMHA\>Kf W-
IufKdfT Cf. filuf e'po MdCd UAH-
UIHT' Cf, A<< npHCTgnHTk' HHM-
TOJKf BOA CA. filuf KK di. MdC
npiHA'T, A> Hf gCTpdUIHT Cf
KKCH-kHid. HfAOK-KKOANBHK EO fCT
KAdAkiKd XPICTOC, npifMAft noc-
A-kAHArO,raKO>KfnpKK^po; oy-r-k-
Uldft d*. MdC npHUIfAUldPO, AKO-
>Kf A^AdKUIldPO WT npKKdPO MdCdJ
H nOCA-KAHAPO A\HAsft, H d>O
O*TkUldft, H WHOAMJ A<"T, H
CfA\8 A<p8ft, H AtAdHif noMH-
TdfT, H nptAOSKfHif JfKdAHT
(Tocilescu, p. 33—34).

*Traducerea Pisaniei
Mănăstirii Argeș
(Fragmentul din Hrisostom)*

*Și iarăși zice dumnezees-
cul Zlatoust: „Dacă va lucra
cineva din ceasul dinții, să-și
primească plată dreaptă; dacă
va veni cineva după ceasul al
treilea, mulțumit să prăznu-
iască; dacă va ajunge după
ceasul al șaselea, de nimic să*

¹ La Tocilescu: SCHHTE (corec-
tat de noi).

² T.: SAHUIHT („).

³ T.: A'PHCTU BHTK („).

doială. Iar de va veni și la al unsprezecelea ceas, nimic să nu să teamă că s-au zăbovit. Că ești iubitoriu de oameni și priimești pre cel de apoi, ca și pre cel dinții, și mîngii pe cel de la al unsprăzecelea ceas ca și pre cel din ceasul dinții. Și celuia dai, iar pe cesta-l dăruiești; și lucrul îl cinstesti, și ce iaste pus înainte lauzi. Drept aceia, vor intra în bucuria Domnului și vor lua plată și cei dinții, și cei de apoi de la mila ta cea bogată ..." (Ed. cit., p. 341.)

nu se îndoiască, căci de nimic nu va fi lipsit; dacă de al nouălea ceas va fi lipsit, să se apropie, netemîndu-se de nimic; dacă va veni în ceasul al unsprezecelea, să nu se teamă de înărzire, căci iubitor de oameni este stupînul Hristos: primește pe cel din urmă, ca și pe cel dinții; mîngîie pe cel venit în ceasul al unsprezecelea, ca și pe cel ce a lucrat din ceasul dinții; și pe cel din urmă îl miluiește, și pe cel dinții îl mîngîie; și aceleia îi dă, și acestuia îi dăruiește; și fapta o cinsteste, și jertfa o laudă". (Lit. rom. veche, I, p. 158.)

După cum am arătat mai sus, sfîrșitul *Învățăturilor* (respectiv, sfîrșitul capitolului XIII) — inclusiv pasajul preluat din omilia atribuită lui Ioan Hrisostomul — s-a pierdut din manuscrisul slavon. Dar cum, pe de o parte, acest pasaj s-a păstrat bine tradus în versiunea românească, iar, pe de altă parte, a fost utilizat *exact în aceeași întindere* în *Pisania Mănăstirii Argeș*, am considerat potrivit ca, alături de textul slavon citat după mss. 299 de la B.A.R., scris la începutul sec. al XVI-lea în slavona sîrbă și provenit de la mănăstirea Bistrița din Oltenia, să reproducem tocmai pasajul respectiv din *Pisania*¹. Că la fel trebuie să fi fost în originalul slavon al *învățăturilor* ne-o dovedește traducerea exactă românească din sec. al XVII-lea.

În schimb, cum s-a putut observa mai sus, traducătorul grec al « *învățăturilor* » a comprimat textul la mai puțin de

¹ Neavînd la dispoziție o bună fotocopie, am reprodus după transcrierea imperfectă a lui Gr. Tocilescu (*Biserica episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeș, restaurată ... și sfințită din nou în ziua de 12 octombrie 1886*, București [f.a.], p. 33—34j. Traducerea am dat-o după: *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, voi. I, București, Ed. Tineretului 1969, p. 158.

două rînduri, parafrazîndu-1 (cu aluzie la *vie*, așa cum sună, de altfel, pilda din *Evangelia după Matei*, XX, 1–16, care stă la baza acestei scurte omilii)

d) Scara lui Ioan Climax (Scărarul)

Începutul Cuvîntului XXVIII, reprodus în cap. XII din Partea a doua a învățăturilor

*Ioan Climax: Scara
(Orig. grecesc)*

npoo-euxu ꞥCTI Kctxâ uev
xf|V aoxfjꞥ 7toi6xr|xa rjuvoucria
Kai evcomꞥjâv8prâ7tooKaiOeoO-
Kaxâ 6e xf|v eveyeiai, KOCT-
uou CTdrjxaCTiq-OeoO KaxaA-
A.ayf|, SaKpdcov uf|xr|p * * *
7tctAiv 8oyâxr|p, ctuapxr|uâxcov
i\aa\ibq, 7teipaapcuv yecpupa,
8Ai\|ecov ueaoxoivov, 7toAeucov
SpaOaiq, dyyeA.cov âpyov, daco-
udxcov 7tâvxcov xpocpiy ueA-
A.ouera edepocuvri, ct7tepavxoq
epyacria, dpexcov 7tT)yf|, JC·Pict-
udxcov 7tp6^evoq, 7tpOK07tf| cto-
paxoq, xpocpf) I|OXM?> * * * <pc-
XICTUOCJ ct7toyvrâCTecoq 7teA.o^, eA-

*Versiunea grecească
a învățăturilor*

'H edxM 8e 7tdAiv Ka8o-
Sneyei xov ctv8pco7tov Kai cruvd-
7txei xc5 0ec5 ev o-7rou6fj Kai
eipT)vo7toiei adxov uex' atixoO.
Mf|xr|p ydp xcov SaKpdcov Kai
8oyâxr|p Kai CA.aap6q ecrxi xcov
duapxcoA.cov, xciv uev Siveuov-
xcov yecpopa Kai A.07T)pcov 6id-
A.omꞥj, 7toAeuou Siao-Kecucruocj,
epyov xcov dyyeA.cov Kai ctaco-
udxcov 7tâvxcov xpocpf), xcov
ypnyopodvxcov %apă * * d uaKd-
piov gpyov, xcov dpexcov 7tr|yf|
Kai xcov vapticrudxcov xd aKa-
xairjvuvxov 6copov. 'H uexâ
CT7too6fjꞥei>xr\ xpocpiî £axi xfjꞥ

1 După cum am arătat în articolul *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Brațul (1559–1560)*, publicat în *Studii de limbă literară și filologie*, voi. II, București, Ed. Academiei, 1972, p. 341–342, identificarea acestei omilii în *învățături* și în *Pisanie a făcut-o N. Drăganu*, încă în 1914 (*Două manuscrise vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914, p. 17–19). „Așadar, nici P. Ș. Năsturel nu spunea 'o noutate în 1959 (...), și nici P. Olteanu în 1967 (... Omilii folosite în învățăturile lui Neagoe Basarab, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, 349–354) ...” (nota 67, la p. 341 a *art. cit.*; Cf. și Dan Zamfirescu, *între Nicolae Drăganu și prof. univ. dr. docent Pândelescu Olteanu sau despre obiceiul împănării cu penete altora, în Săptămîna*, nr. 51, din 24 noiembrie 1971, p. 2, și *Accidente false erudiții, ibidem*, nr. 55, din 24 decembrie, 1971, p. 10). Vezi în *art. nostru citat* (p. 334–345) date privind răspîndirea acestei omilii în textele bilingve slavo-române, cu reproducerea unora din ele și cu indicații bibliografice.

jiiSo? âjioSei[^]iț, X-imm? X.ucuc,,
 jiX-oOxoț uovaxc&v, ricrovaejxujv
 Gnaaupâc,, GuuoO ueicoaic,, gao-
 jrxpov Jipoicojifc,, uexpcov (a)
 eu<pdveia, KaxacjxdcjEu)& 8iiX.co-
cuc,, x&v ueXAovxcov unvuxiic,,
 KXioui; rjr|uacria. npoaeuxu
 ecxi xep 6vxcoi; euvouevcv Suca-
 CTtf|piov Kai Kpixiipiov, Kai
 ptjua Kupiou, jrpoTxoO Pf|ua-
T 0 5 uâXAovxoc,- (Migne, *Patr.*
gr.,t. XXXVIII, Paris, 1860,
 col. 1129; traducerea:

„Rugăciunea este după
 natura sa împreunarea și uni-
 rea omului cu Dumnezeu,
 iar ca faptă — alcătuire a
 lumii, împăcare cu Dumne-
 zeu, mumă și apoi fiică a
 lacrimilor, curățire a păcate-
 lor, punte a ispitirilor, pavază,
 a întristărilor, sfărîmare a
 războaielor, faptă a îngerilor,
 hrană a tuturor celor fără
 trup, veselie viitoare, faptă
 veșnică, izvor al virtuților,
 mijlocitoare a darurilor, iz-
 bîndă nevăzută, hrană a su-
 fletului, luminare a minții,
 securea deznădejdiei, dovadă
 a nădejdiei, sfărîmare a în-
 tristării, bogăție a călugărilor,
 comoară a negîlceviților,
 slăbire a miniei, oglindă a
 izbîndei, ivire a păcii, ară-
 tare a rînduiei, vestitoa-
 re a celor viitoare, semn
 al slavei. Rugăciunea este
 tribunal și judecată pentru

(a) *Modorum seu mediorum.*

372

xyuvfç,, *Xa\inp6zx\q* xou voO
 Kai âiacon[^] roo guooo. xâv
 eforiSo? yuvaycoyia Kai xfj?
 (ppovxiScov oidX.uaic,, *лг.ouxoi*;
 Kai Gnaaupoi; uovaxcov, aicojiii
 Kai f|tjuvta, GuuoO Kaxdjiaumi;
 Kai Gecopiaț Geiaț *dycbv*, ko-
 CTniKfj? (*pavxaiaia*; *eiq* ou8ev
 âjioSei[^]iț, *xo&v* CTJiouSaicov
 dyaGii âjiayyeXla Kai So[^]n?
xeKuf|piov. Eu[^]f) eaxiv dX-nGiit
xcov Seouevcov KpifJii; Kai xfj?
 xeX-euxaiaia; **Kpiaecoi**; *djia>Aayf|*
 (Ed. cit., p. 196, r. 23—34;
 trad., p. 197, r. 21—32:

„Rugăciunea însă iarăși
 îl conduce pe om și-l leagă
 cu D-zeu în grabă și-l îm-
 pacă cu el. Căci este maică a
 lacrimilor și fiică, și ogoirea
 păcătoșilor, punte a celor ce
 se scufundă și izbăvire a
 celor îndurerate, împrăștiere
 a războiului, lucru al înge-
 rilor și plăcere a tuturor celor
 fără de trup, bucurie a celor
 ce priveghează și lucru feri-
 cit, al virtuților izvor și al
 harurilor darul cel nerușinat.
 Rugăciunea cu zel hrană este
 a sufletului, strălucire a minții
 și retezare a miniei, a spe-
 ranței împrăștiere și a griji-
 lor risipire, avere și comoară
 a călugărilor, tăcere și li-
 niște, a miniei încetare și
 a contemplării dumnezeiești
 ostenire, dovedire întru ni-
 mic a închipuirii lumesti, a
 celor zeloși bună solie și al
 măririi semn. Rugăciunea este

cel care într-adevăr se roagă și județ al Domnului înaintea judecății viitoare¹⁾).

Mss. slav 143 B.A.R.

/HATKJ f(c) no TO* oyKe
TKOpO* CTkCAUIKCTSYI H CKiAH-
«fHYI MAKoy H Boŕ*, no A*HCTRoy
wf MHpoy CKCTdRAfHTf, BÎKTI npH-
A\HpHTf, CA"K3dAb. <H?H H ndKkl
A"ki|IH, rp-kjfw(iw) wu,ki|i(HTf, H C-
KOYIUfHTw(A\)) AWCCTk, CKp*kBf(A)
cp-kA«CTbHTI, pdTI(/H) c-kKpoy-
uifHTf, drrA(c)KOf A*AO, Efc-
TKAECHhIH(A\)) KTIC-fcA\k nHLUd,
K A A A U W BC(C)ATf, Hfnp-kxoAHOI
A'EAdHTf, AOKpWAfTKAfAMI HC-
TOMHHKk, A4POKdHYw(I\)) ^A d T d -
H M, npfccn-kdIIf HIKHAHA\O, m-
ujd AUJH, oyA\oy npocg-kiMCHTf,
w(T)MddHT)J cfKhipd, oynosdHTio
noKd3JHYf, nCMdAH pd3(A)p-kuiFHf,
BordT*CTKO A\HHXW(M), EfSMATk"
BHHKW(A\)) CKpOKHLUF, lapWCTH
WW>K(A)«YI, sp-taiMo np-kcn-kd-
HT8, <trkpdA\ laKafnYf, O'^CTPOIHYS
noKd3dHYf, EAAALUH(A\)) B-kCT-
HHKk, CAAdrki Hd3HdA\fhdHYf. iHATRd
t(c) R"K HCTHHA A\OAA LUOA\Oy
CA CAJK(A)|HTI H CAAHUIC THf
np-k«(A)f EAA^Uidro CAAHUIJ
(f. 197r-v).

*Versiunea românească
veche a învățăturilor*

*Că ruga iaste ducere și
împreunare omului cu Dum-
nezeu, iar după tomeala lumii
iaste pohtire și împăcare cu*

adevărată judecată a celor
ce se roagă și scăpare de cea
din urmă judecată").

*Originalul slavon
al învățăturilor*

ffiAT&d K(c) no TOA TBOPA
CKUIfCTKYf H CUAHHfHYf MAK« H
B5, no A*HCTKci 7Kt AAHPU CKCTd-
BAfHYf H EJKYI npHA\Hp(HYf, CA"K-
3d<Hk MTH H ndKkl A"KUIH, Pp-fc-
Jfw(A\)) OU/kiUfHYf, HCKOYIUHYO\k
A\OCTk, CKP"KBI(A\)) cp-kAocrkHYf,
PdTf(A\)) CTkKpOyIUHTI, drTAKCKOf
AtAO, BICT-kAfCHkI(A\)) B*kC-k[A\k
nHUId, EAAAUIfi BICIAI, Hinp-k-
XO(A)HO ATIAdHYI, AOBpOAtTK-
AIA\k HCTOMHHKk, AdpOBdHYw(I\))
\-oA<ITdHU,d, np-kcn-kdnYf HIKHAH-
A\O, nHi|IdAUif, oyA\8 npocR-kaif-
HYI, w(T)-IddHYIO CIKHPd, oynoBd-
HYIO noKd3dHYf, niMdAH pd3(A)pTÎ-
UIIHYI, BordTkCTBO A\HHV;O(A\),
EE3'A\AkBHHKk>(A\)) CKpOKHLUF, H-
POCTH OX8>K(A)IHITI, 3p-kU,dAg
np-kcn-kdnYf, A>HPdA\ ragAfHYf, oy-
CTpoiHYI noKd3dnYd, BAAAL|IH(<H)
B-kCTHHKk, CAAdrki Hd3HdA\fhdHYf.
iHÂTbd K(c) R"K HCTHHA AAOAA-
LUO(A8) CA CAJK(A)IHYI H CAAH-
LJf riif nptJK(A)i BAAAUId(r)
CAAHUId (f. 86v—87v).

*Traducerea actuală a
învățăturilor*

*Rugăciunea este aceea care
aduce pogorîrea și împreuna-
rea omului cu Dumnezeu, iar
după faptă — alcătuire lumii*

¹⁾ Trad. de M. Caratașu, paleograf la B.A.R., căruia îi exprimăm mulțumirile noastre.

Dumnezeu, și mumă și apoi fată lacrărilor; păcatelor iaste curăție, ispiturilor pod, întristăciunilor mîngîiare, răsboaelor sfărîmare; lucru în-gereșeu, hrana celor fără de trup, veacului ce va să fie veselie, lucru netrecut, izvor bunățăților, solie darurilor, prisoșeală nevăzută, hrana sufletului, luminarea minții, săcure oceaianiei, arătare nădejdi, dăzlegare grijilor; bogăție călugărilor, negîlcevectorilor co-moară; slăbiciunea urgiei, arătare de pace; tocmire arătării, sol lucrurilor celor ce vor să fie, semnare slavei. Ruga cu adevărat iaste celui ce să roagă judecată mai nainte încă decît judecata lui Dum-nezeu care va să fie (Ed. cit., p. 317-318.)

și împăcare cu Dumnezeu, mumă și apoi fiică a lacri-milor, curățire a păcate-lor, punte a ispitirilor, mîngîiere a întristărilor, sfărîmare a războaielor, faptă îngerească, hrană a celor fără trup, veselie viitoare, faptă netrecătoare, izvor al faptelor bune, mijlocitoare a darurilor, izbîndă nevăzută, hrană a sufletului, luminare a minții, secure a deznădejdi, arătare a nădejdi, sfărîmare a întristării, bogăție a călugărilor, co-moară a negîlcevectorilor, slăbire a urgiei, oglindă a darurilor, ivire a păcii, arătare a rîndu-ielii, vestitoare a celor viitoare, semn al slavei. Rugăciunea este într-adevăr judecată a celui ce se roagă și județ al Domnului înainte de judecata viitoare (Ed. cit., p. 405.)

Se observă cu ușurință că: a) cple două texte grecești *nu coincid*, al doilea fiind retradus din slavonă; p) dimpo-trivă, versiunea slavonă a *Scării* (pentru care am utilizat mss. 143 B.A.R. din 1446, copiat în slavona mediobulgară de Gavriil de la Neamț) este preluată fără modificări, cu aceeași ortografie mediobulgară în *Învățăături* (versiunea slavonă) — evident, cu unele mărunte greșeli de copiere, cu un cu-vînt omis (овбо „căci”) și altul adăugat (и „și”) — și tradusă destul de exact în limba română a sec. al XVII-lea. Poate da cineva o altă explicație acestor constatări, care se adaugă celor prezentate mai sus?

e) În sfîrșit, vom cita un ultim exemplu din *Evanghelia după Matei*, și anume un pasaj din cele mai cunoscute, cel despre „Judecata viitoare”, care urmează pildei celor zece fecioare și celei a talanților (cap. XXV, v. 31—36 și 40).

31 "Orav 8e° EA-GU 6 uioq TOO
 dvOpchnou EV· Tḡi 86^T| OUTOU·
 Kai 7rdvTei; oi áyioi· dyyeA.oi
 32 εΙΕΤ' aUTOU, TOTE KaBiaei E7li
 Gpovou 56C|TICJ auroC' Kai CTuva-
 XQiiefETai EUJTPOCTGEV aurov
 navra TO E9VT|, Kai depopiEÍ
 auroui; dn' *ǎkXr\X(ov* COCTHEP 6
 7ioiufiv dcpopi^Ei Ta jrpoPaTa
 33 ano TCBV spicpcov, Kai CTTICTEI
 TO UEV jrpoPaTa EK 8E;ICOV
 auToO·, Td 8E spicpia E^EUCOV
 34 uucov. TOTE *ipei* 6 POCTI^EUI;
 TOÍI; EK Sfi^irâv aurov. SEUTE
 oi EuA.oyr|UEVoi TOO naTpoi;
 HOU, KA.R|pOVOHICTATE TTJV f|TO-
 luarjuEViv uuív PacnA-Eiav ano
 35 KaTaPoWji; KOCTUOU. EnsivaCTa
 ydp, Kai ESCOKOTE noi cpaysiv,
 E8i\>r|CTa, Kai EjioTicniTE UE,
 ^Evoq f|UT|v, Kai avriydyETE
 36 UE, yuuvoc, Kai 7iEpiEpdA.ETE UE,
 f|Cj6Evr|CTa Kai E7EICKEN|&CTOE UE,
 EV cpuAaKĭj TIHUV, Kai II^GETE
npoq UE(...J.
 40 dui'iv *XeyE* uuív, Ecp' OCTOU
 E7roifCTATE evi TOUTCOV TCBV·
 d8EAcpâv nou TCOV· E^axierccov,
 suoi E7roifCTATE ('H Kai vfi Aia-
 GfjKti. Text with criticaí appa-
 ratus, Londra, 1937, p. 74).

"Orav ydp" *EXQII* o vioq TOO
 dvGpchnou Kai 7rdvTḡi; oi fiy-
 yE^oi UET' auToO, T6TE KaGirjEi
 E7ri Gpovou Tfjç* 86^r\q outoo.
 Kai cfuvaxGficfovTai EUKPOCTGEV
 ai)ToO navra Td EGVU Kai depop-
 pĭEi aurov? an' *ǎkXr\k(ov,*
 ð)CT7iEp jroiufiv dcpopi^Ei Ta jrpo-
 PaTa ano TCOV spicpcov. Kai
 CTTICTEITo UEV 7rp6PaTa EK
 SE^ISV, TO 8E spicpia eç EUCO-
 vuuvov. TOTE Epsi 6 POCTI^EUI;
 Toiq EK Ss^irâv auToO' «AEUTE
 oi EuA.oyr|UEvoi TOO 7raTp6i;
 HOU, KA.T|pOVOUT|CTATE TTJV f|TO-
 luaCTUEvnn uuív PacriA-Eiav dno
 KaTaPoA.fji; KOCTUOU. 'EnsivaCTa
 ydp Kai ESCOKOTE noi cpayEiv
 E8Ei\ft|CTa Kal EKOTiCTATE UE" 6-
 voq r\ir\ v Kai CTuvnydyETE UE·
 yuuvoi; Kai 7repiePdA.eTe ue·
ǎcQEvr\q Kai E7EICKEN|&CTOE UE·
 EV cpuJlaKĭj Tinuv Kai t^GSTE
 npoi; HE» (...).

«'Aufjv *Xtyw* uuív, Ecp' OCTOU
 E7TOH|CTATE EVi TOUTCOV *EXQ-*
 XICTCOV, euoi EnoifiCTATE» (*ed.*
cit., p. 210, r. 10-24).

Cuvinte și forme diferite

- a) SE = yâp
- b) f|rj0Evr|Cfi = dcrQEVfii;

Cuvinte și expresii omise
în Învățăturile

- 1) ev xfi 56&rj
- 2) flyioi
- 3) ai>xo6
- 4) xc&v â5eX.(piov uou xc&v

Mss. slav 178 B.A.R.
(Tetraevanghel, sec. XVI,
scris în Țara Românească)

6rA<i >K*· npYHafTh CHTV
MhÂMCKKIH Bt CadRfc CROFH H R"hcH
CTTH APTAH C-K HHAN', T»rA<i CA -
AfTk Hd IiptCTOAT CadRki CROFA
H CtEfpAT CA npt(A) HHith
RTvCH A3kiU,H H pd3AAMHTK HîK
AP«Vr-K W(T) AP*V™. BKOÏKf
rMCTkiph pd3AAidfTh WRU.A W(T)
K03AHUIH H I1@CT<IRH(T) WRU.A
W A'CHAA CCEC, A K03AHUJA W(T)
WO\AM. TorA<! pfM(Th U,ph CA -
UIYHMK w Afe»** 'r«: „IIPTh-
AtTf, EA(C)R(HTH Wu;d Atofro,
HdCATA°VHTf @\TOTORdHHof Rd.Wk
I^p(c)TRÍf W(T) CAOJKfH'fd A\HpO\!
Kli3AdK4X' KO CA H A<ICTS AW
laCTH,' RVKAAAAdJf.* H HdIIOH-
CTt MA; CTpdHfHh Kt)f' H RTIRf-
AwcTf AAA; HdrK H WAtocrf
AIA; EOACHh H nOCTTHCTf AUHFJ
R*K TfA\HHU,H Efc)f> H npTHAWCTf
·Kb A»Ht" (...).

„fiiHHHh TAA RdAU», IIOHOKf
«VTROpHCTf fAHHOA\0\i CH)f> Ep»-
TTH IMOHJCh MfHUIYHJK, A\Ht
«·KTRopHCTf!» (f. 93r—v).

¹ înalte manuscrise: A (cf. CaBBHhA KHHra, ed. V. Șeepkin, St. Pb., 1903, f. 70r).

² In alte manuscrise urmează normal on (*Ibidem*, f. 71r).

Cuvînt în plus
xfjq

Învățăturile
(versiunea slavonă)

6A<I npII'HAf(T) CÎTK MAMCKKIH
RT, CadRfc CROFH H RTvCH CTKIH
drrAH c-K HHAML, T«rA<i cfcA*(
Hd npfcCTOafc CadRki CROCA H
CKBtpAT CA npfc(A) HHIMv RTKCH
A3kiU,H H pdSAAMHTK A : AP^V*
W(T) AP^rd, HKOJKf pd3AAMtfTh
ndCTkiph IVRU,A W(T) K03AHUJI»
H nOCTdRHTh ORU.A O A'·HAA
CfEf, d K03AHUJE O UJOt'AA. Tor-
Ad pf(M)Th UPh CAIUTHIMh ©
AtCHAA fro: „IIPYHA'feTf, EA(C)-
R{HYH OUA IHOfro, HdCATA*\HTf
OyTOTORdHHof RdIMh U,p(c)TRTf
W(T) CAOIKfHYd IMHps! ETK3dAKd)f
EO CA H A<>CTf MH ttCTH',
R-hKAwU)^ CA H HdIIOHCTf
IMAJ CTpdHfHh Ktv(x') H R-hrfA...
IMAJ HdrK H OAtdCTf IMA,* EO-
ACHh H nOCTTHCTf MW, RTv TLM-
HHU.H Rt(f) H npYHA«*Tf KT»
IMHt" (...).

"fiaiHHh TAA Rd<Mk, IIOHKKf
CTvTROpHCTf (AHHOIS W(T)· CH(f)
IMFHUIH(jf), '«Ht CkTROpHCTf!"
(f. 97v-98r).

*învățăturile (versiunea
românească veche)*

Cindu va veni fiiul ome-
nescu cu slava sa și toți
sfinții îngeri împreună cu
dînsul, atunci va sădea pre
scaunul mării lui, și să vor
aduna înaintea lui toate lim-
bile, și va despărți pre unul
de altul, cum dăsparte păsto-
riul oile de capre, și va pune
oile despre dreapta, iar ca-
prele despre stînga. Atuncea
va zice împăratul celor des-
pre dreapta lui: „Veniți,
blagosloviții părintelui mieu,
de moșteniți împărăția care
iaste gătită voao încă din-
ceputul lumii. Că am flă-
mînzit și mi-ați dat de am
mîncat, însetoșat-am și m-ați
adăpat, strein am fost și m-ați
dus în casele voastre, gol
am fost și m-ați îmbrăcat,
bolnav am fost și m-ați cer-
cetat, în temniță am fost și
ați venit la mine.” (...)

„Adevărat grăescu voao,
că pentru căci ați făcut
unuia din cești mai mici,
mie ați făcut”. (*Ed. cit.*,
p. 325-326.)

Se observă că versiunea grecească a *învățăturilor* coincide aproape integral cu textul evanghelic original; totuși, în cele 8 versete am numărat nu mai puțin de 7 neconcordanțe lexicale. Dimpotrivă, originalul *învățăturilor* coincide *perfect* cu versiunea slavonă mediobulgară a *Evangheliei după Matei*, fiind *omise* — ceea ce se întîmplă nu o dată în *învățături*,

Biblia (București, 1968)

31. Cînd va veni Fiul
Omului întru slava sa, și toți
sfinții îngeri cu El, atunci
va șede pe tronul slavei
Sale.

32. Și se vor aduna în-
aintea Lui toate neamurile și-
i va despărți pe unii de alții,
precum desparte păstorul oile
de capre.

33. Și va pune oile de-a
dreapta Sa, iar caprele de-a
stînga.

34. Atunci va zice îm-
păratul celor de-a dreapta
Lui: „Veniți, binecuvîntații
Tatălui Meu, moșteniți îm-
părăția cea pregătită vouă,
de la întemeierea lumii.

35. Căci flămînd am fost
și mi-ați dat să beau, străin
am fost și m-ați primit.

36. Gol am fost și m-ați
îmbrăcat; bolnav am fost și
m-ați cercetat; în temniță
am fost și ați venit la
Mine.” (...)

40. (...) „Adevărat zic vouă,
întrucît ați făcut unuia dintr-
acești frați ai mei, prea mici,
Mie Mi-ați făcut.” (p. 1128;
cf. *inv.*, ed. cit., p. 410—411.)

din motive compoziționale (sau poate la simpla copiere) — doar trei cuvinte, ceea ce nu schimbă sensul frazelor respective: a) *mt* (particulă introductivă, corespunzând lui *Se* grecesc — înlocuit în versiunea greacă a *învățăturilor* cu *yâp* „căci”); b) *ΚΡΑΤΥΗ / ΗΟΗΪΗ* „frați ai mei” (a rămas însă *Mtu-uJTH(X)* »...i...i...i...i) *P... mic*); or, *traducătorul grec a păstrat această omisiune a învățăturilor* slavone, căci are numai *ТООТсѡв EA,axirjTCov* = slavon. *сѡѪѪ AUHiutHX* „(unuia din) aceștia cei mai mici, prea mici”. Acest exemplu, ca și celelalte, reprezintă o *dovadă categorică* a traducerii *învățăturilor* din slavonă, în greacă, căci, chiar știind pe de rost prea cunoscutul pasaj evanghelic sau recurgînd la textul grecesc original, traducătorul grec s-a orientat după textul slavon al *învățăturilor*.

Așadar, sperăm să fi răspuns afirmativ și categoric dorinței formulate de Virgil Cîndea în articolul din *Magazin istoric*: „Așteptăm, dar, cu senină și îndreptățită încredere, rezultatul final al dezbaterii. *Nu credem însă că el ar putea înlătura vreodată învățăturile din literatura română veche, sau numele lui Neagoe Basarab din titlul operei sale*” (p. 5). Pe bună dreptate, d-sa spune, cîteva rînduri mai sus: „în ce ne privește și procedînd după regulile istoriei ideilor și a mentalităților, fără a neglija pe acelea ale severei anchete de texte, apartenența *învățăturilor lui Neagoe Basarab* literaturii românești ni se pare demonstrată îndeajuns prin alte argumente.

în primul rînd, cartea, prin titlul, alcătuirea și cuprinsul său nu putea fi adresată decît cercului de cultură din Țara Românească (...). Partea *specială* a cărții, cuprinzînd sfaturi de domnie, nu putea interesa *decît* societatea în care asemenea instituții mai existau în Europa de sud-est, deci pe *români*.

Să observăm apoi că, datorită pregătirii și mijloacelor sale de acasă, Neagoe, rupînd din ceasurile datoriilor sale domnești, *putea* scrie o asemenea carte. Dar, dimpotrivă, în programul literar al unui retor din Constantinopol, vedem greu o asemenea operă ieșind din veleitățile scriitoricești proprii, în care, la drept vorbind, ea nu ar fi avut nici un sens” ș.a.m.d.

în schimb, nu ne putem asocia domniei-sale cînd afirmă că „din descoperirile sale recente, Leandros Vranoussis dedu-

cea însă patru fapte noi de natură să bucure, dar și să neliniștească pe partizanii paternității lui Neagoe asupra operei" (P- ?).

În ceea ce ne privește, ele nu ne-au „neliniștit”, căci, dacă manuscrisul versiunii grecești a *învățăturilor* aparține într-adevăr lui Manuil din Corint — după cum afirmă L. Vranoussis, bazat pe asemănarea scrisului cu manuscrisul autograf nr. 512 de la mănăstirea Iviron¹ —, atunci el nu poate

¹ *Art. cit.* din *Mag. ist.*, p. 8, și fotocopiile de la p.10; vezi tot acolo (p. 7—10) câteva date despre Manuil din Corint. C. Th. Dimaras (*Istoria literaturii neogrecești*, București 1968) nu menționează pe Manuil din Corint. Cf. însă: N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, trad. din franceză, București, 1972, p. 92: „Matei Kamariotes (...) fu inițiatorul lui Manuil de [din] Corint, poet al bisericii, devenit apoi-mare retor al Patriarhiei...”

Vezi, de asemenea: Borje Kn6s, *L'histoire de la litterature neogrecque. La periode jusqu'en 1321*, Uppsala, 1962, p. 396. Iată ce spune autorul despre Manuil din Corint:

« Plus connu [que Dionysios le Rheteur et Hippolytos de Crete] est Manuel de Corinthe (vers 1460 — vers 1551), professeur à l'Ecole du Patriarcat et rheteur de la Grande Eglise, qui possedait les sciences profanes aussi bien que la th&logie. Sa production est digne d'attention. On lui doit tout d'abord un *Trăite* " du Purgatoire (un court fragment 6Ait6 par L6on Allatius en 1655). (...) Dans un *Traiti sur la Procession du Saint Esprit*, qui n'est pas 6dit6, il redute deux syllogismes en faveur de la doctrine des Latins. Une *Riponse au Pere François*, religieux dominicain, qui lui avait acrit6 au sujet de dix points de divergence entre les deux Eglises (publ. Leyde 1685), contient une d'fense adroite de la doctrine orthodoxe, de l'exactitude de laquelle l'auteur est tout penetra. On lui doit aussi un ouvrage *Sur Marc Eugenicos et le Concile de Florence* (publ. en 1886), qui est une diatribe dirigee surtout contre Gemiste Plethon et Besarion. On lui a 6galement attribu6 un *Trăite* " sur la transfiguration de la chair du Christ (publ. en 1889), qui manque d'allusions potemiques et fait preuve d'un homme serieux et pieux.

Manuel este aussi connu comme poate religieux. On lui a attribue nombre de *canons* et *d'acoloutliies* surtout des n^omartyrs, egalement quelques *vers* politiques sur la vanit6 de ce monde, vers depourvus de toute originalite.

Enfin nous lui devons un *Trăite sur le droit de mariage*, ou il se base sur l'ancien droit canon, ouvrage qui fut remanie par Zacharias Skordylis [*Remaniement du traiti sur le droit de mariage par Manuel de Corinthe*, Venise 1564]. Bibliogr.: Baaucf] PIPX.lo8f|KT|, t. 4 (ed. G. Kournoutos), Atena, 1956 (Nu am găsit-o la B.A.R.).

De a doua, a treia și a patra lucrare se leagă, credem, răspunsul pe care Manuil din Corint l-a trimis lui Neagoe Basarab, probabil în preajma anului 1519 — când acesta s-a adresat papei Leon X, pentru încheierea unei alianțe împotriva turcilor —, cu privire la diferențele de credință dintre catolici și ortodocși. Iată, în traducere, începutul acestui text descoperit recent într-o copie incompletă și semnalată de L. Vranoussis și Ch. Patrinellis,

fi decît *traducătorul* în grecește al acestora — cum a acceptat ca bază de discuție și Dan Zamfirescu (drept care ar trebui

pe care-l reproducem după articolul lui P. Ș. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab (România literară*, an. II, nr. 51 [63], din 1969, p. 13):

„« Preaînălțatului și preastrălucitului și preaevlaviosului domn Ioan Neagoe, mare voievod și împărat și autocrat a toată Ungrovlahia, Manuil, marele ritor al mării biserici, întru norocire să se bucure.

Preaînălțate, preastrălucite, preaevlavioase doamne Ioane, voievod și împărat și autocrat a toată marea Ungrovlahie, deoarece mi-ai poruncit a-ți raporta pe scurt, pricinile pentru care latinii cu credință greșită s-au înstrăinat și mult s-au îndepărtat de adevăr și de la noi și întru totul sînt și se cheamă eretici...» și marele ritor — adaugă P. Ș. Năsturel — (...) arată toate deosebirile de credință dintre catolici și ortodocși, «cea mai mare» fiind, zice el, hula purcederii Sfîntului Duh și de la Fiul."

Ne îndoiim însă că această „consultație", dacă a ajuns la Neagoe Basarab, i-a folosit la ceva, căci pentru el era mai importantă alianța cu papa pentru apărarea țării și a Europei împotriva turcilor decît disputele scolastice dintre clerul grecesc și cel catolic, dispute din care nu găsim *nici o urmă în învățături* (Vezi E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. II, partea 3, culese ... de N. Densusianu, București, 1892, nr. 224, p. 307—309; vezi și comentariul competent al lui Manole Neagoe, în monografia *Neagoe Basarab*, București, 1971, p. 83—84).

L. Vranoussis prezintă, pe scurt, în *art. cit.* (p. 7), o *slujbă* inedită, scrisă de Manuil din Corint în cinstea Sfîntului Spiridon cel Nou, probabil la cererea lui Radu cel Mare, în jurul anului 1500.

Dintre informațiile mai vechi despre Manuil din Corint, reținem aici pe cele rezumate de F-mile Legrand, în *Introducerea la Bibliographie hellénique des XV et XVI^e sUcles* (t. I, Paris, 1962, p. CVI, nota 2):

„Manuel de Corinthe. [Manuel] Malaxos [*Istoria patriarhilor*, tipărită în *Turcograecia* lui Martin Crusius, cartea a doua, Basel, 1584, p. 146] dit de lui: ΤΟΤΕ ΤΙΤΟΥ 6 αοqxiraiToc, Kai 8eoXoYVKebTaTO? Kupiτ Mavo\|f[X., 6 Me-ya? ^>Xop Tfiτ veyāknQ eiacXriaiā, 6 nsXortovvncHaicāτ [Eo tempore — adică, pe la 1500, în timpul patriarhului Pahomie — viuebat doctissimus vir, et theologus praestantissimus, Manuelus Peloponesius, magnus magnae Ecclesiae rhetor]. Cf. Zaviras (Nâa 'EXXriτ [Atena, 1872], pp. 95—96), qui done une liste assez peu complete des écrits de Manuel; et pour memoire, M. Gâdeon (XpoviKfy TŃ)? TtaTpiapxiKfl?axaSnutāτ, CP., 1883, in-8°, pp. 36—43), qui noie dans un intarissable verbiage quelques dâtails biographiques, dont aucun document ne vient corroborer l'authenticite".

Această notă a lui f. Legrand este prilejuită de menționarea unei scrisori a lui Justinos Decadios din Corfu (n. cea. 1472) către Manuil din Corint. Iată această mențiune, pe care o reproducem, dat fiind interesul pe care-l prezintă pentru discuția noastră:

« Une troisieme lettre de Justin Decadios se trouve dans le *Mediolanensis* grec codd: C. 259. Inf. (ff. 274—275). EUe est adressee ā Manuel, rheauteur de la grande eglise. Le savant bibliothecaire de l'Ambrosienne,

să presupunem că știa limba slavonă) — sau *copistul lor* Atragem însă atenția asupra faptului că datarea propusă de Sp. Lambros, și anume sec. al XVII-lea, nu poate fi o simplă eroare de tipar, cum lasă a se înțelege L. Vranoussis: prof. V. Grecu, editorul competent al versiunii grecești, precizează că hîrtia manuscrisului nu are nici un filigran (care să ne permită vreo anumită datare), și adaugă: „După scriitura, Sp. Lambros, *loc. cit.*, îl consideră a fi scris în secolul al XVII-lea², ceea ce, după toate considerațiunile paleografice, pare să fie adevărat”³. Și D. Russo, care pregătea o ediție, îl atribuia tot secolului al XVII-lea⁴, iar N. Iorga spunea mai târziu: „Observ că versiunea greacă nu pare a fi decît de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (v. facsimile, p. 45)”⁵.

De aceea, dovada că manuscrisul grecesc al *învățăturilor* aparține lui Manuil din Corint trebuie încă făcută, mai ales că fotocopiile din acesta și din cel semnat de el (Ivion, nr. 512; nu se reproduce însă o pagină cu semnătura sa) sînt micșorate și nu permit specialiștilor o cercetare eficace⁶. Oricum, se poate observa că inițialele stilizate diferă net.

M. l'abb^e Antoine Ceriani, a eu l'extreme obligeance de nous faire savoir que cette lettre est insere'e dans une copie d'e'crits concernant le concile de Florence et les opinions religieuses des Grecs, copie execute par un Grec, pour le docte Vincent Pinelli, dans la seconde moittâ du seizieme siecle. La lettre de De'cadios n'est pas datee et ne contient rien qui merite d'etre releve'; c'est une epitre purement laudative comme les Grecs ont tant e'crit, d'apres les formules des manuels de style epistolaire qui avaient cours â cette epoque”.

Despre *Turcograecia* lui Crusius vezi, de ex., D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1939, p. 62—68 (în special, p. 65—68, despre *Istoria patriarhilor*).

¹ Vezi: studiul introductiv la *ed. cit.*, p. 17, și *art. cit.* din *Ateneu*, 1971, nr. 10, p. 7.

² Dacă ar fi fost o greșeală de tipar, Sp. Lambros ar fi îndreptat-o la *Corrigenda et addenda*, fie în voi. I, p. 437—438, fie în voi. II (1900), unde revine cu noi corectări și completări pentru voi. I (p. 590—591), alături de cele la voi. II.

³ *Ed. cit.*, p. 12.

⁴ *Studii bizantino-române*, p. 5, 40.

⁵ Recenzie la: N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, publicată (postum) în *Revista istorică*, XXVIII, 1942, p. 77.

⁶ Cf., în schimb, fotocopiile din *ed. cit.* a prof. V. Grecu (XVI planșe) și cea din *Studii istorice greco-române* de D. Russo (t. I, București, 1939, pl. 4), reprodusă de N. Cartoian, în *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 45.

În afară de această dovadă, care ar proba doar că manuscrisul a fost *copiat* de Manuil din Corint, ar mai trebui argumentat și că el *l-a tradus*, ceea ce înseamnă că urmează să se aducă probe că știa — și încă bine — *limba slavonă*. În fine, cine s-ar angaja în producerea acestor dovezi nu va putea trece peste observația profesorului V. Grecu, făcută la capătul transcrierii și traducerii în românește a versiunii grecești: „... Am adăugat la sfârșit — spune domnia-sa — și un număr de figuri și asemănări [comparații] din *Învățăturile* transmise în versiunea grecească [p. 236—238], precum și un indice alfabetic de nume [p. 239—241] și un mic *index graecitatis*, adecă de cuvinte rare și de forme și construcții gramaticale neobișnuite [p. 242—243] căci *uneori versiunea grecească îți lasă impresia că nu ar proveni dela un autor grec*” (subl. n. — G.M.).

Așa stînd lucrurile, sîntem datori să reamintim cele spuse la începutul studiului de față: dovada *contemporaneității Învățăturilor* cu Neagoe Basarab o face *manuscrisul slavon*, ale cărui filigrane sînt sigur databile „ante 1529”, și nu manuscrisul grecesc, încă ipotetic atribuit lui Manuil din Corint (care „și-a desfășurat activitatea între anii 1480 și 1530”²), așa cum acceptă — poate din complezență — Virgil Cîndea³ și Dan Zamfirescu⁴.

Bazată, deci, pe un singur fapt, încă nedemonstrat cu toată rigoarea paleografică și grafologică, „ipoteza Vranoussis” s-a dovedit și mai vulnerabilă din punct de vedere al conținutului ei. Cele spuse mai sus — care se adaugă unui întreg șir de argumente cultural-istorice, literar-ideologice și de psihologie socială, sistematizate acum în urmă în studiul introductiv la ediția noastră și reluate de o serie de recenzenti — *răstoarnă*, credem, *definitiv această ipoteză pripită*, pentru a cărei susținere autorul ei ar fi trebuit să se înarmeze măcar cu cunoașterea raporturilor textologice dintre cele trei versiuni și cu studierea cercetărilor mai vechi consacrate acestei probleme. Expusă la două congrese internaționale — în cadrul cărora cercetători competenți au dat răspun-

¹ V. Grecu, *Introducere* la ed. cit., p. 20. *Index graecitatis* este: a) *Lexical*, b) *Fonetic*, c) *Morfologic*, d) *Sintactic*, iar la sfârșit cuprinde: e) *Confuzii sintactice*.

² L. Vranoussis, *art. cit.* p. 7.

³ *Art. cit.*, din *Mag. ist.*, 1972, nr. 2, p. 3.

⁴ *Art. cit.*, din *Ateneu*, 1971, nr. 10, p. 7.

șurile convenite¹ —, și acum în urmă publicată într-o revistă de largă difuzare, cum este *Magazin istoric*, însoțită de preambulul lui Virgil Cândea, din care am citat mai sus de mai multe ori, această ipoteză trebuia analizată în esența ei, în primul rând din punct de vedere textologic, ceea ce am și făcut în studiul de față. Este drept că revista mai așteaptă elucidarea problemei de la autorul grec: „Leandros Vranoussis ne-a promis răspunsuri la toate aceste întrebări. Le așteptăm cu nerăbdare și le vom comunica, cum se cuvine, cititorilor revistei *Magazin istoric*” — spune V. Cândea (p. 3). Ne îndoim însă că L. Vranoussis va mai putea adăuga ceva la cele spuse mai sus².

¹ Autorul acestor rânduri regretă a nu fi făcut parte din delegația oficială românească la congresul de la Atena (mai 1970) și de a fi fost absent din țară în timpul celui de la București (septembrie 1971), astfel că nu a putut participa la discuția publică pe marginea comunicărilor lui L. Vranoussis.

² Comunicare prezentată la Asociația slaviștilor din Republica Socialistă România, la 27 martie 1972. Ulterior, la 18 aprilie 1972, ziarul „România liberă” a publicat, sub titlul *Precizări de ultimă oră într-o veche controversă. Nimeni altul decât Neagoe...* (p. 2), interviul pe care publicistul Boris Buzilă a avut bunăvoința să ni-l înregistreze.

REZUMAT

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA CULTURE
ET DE LA LITTÉRATURE ROUMAINES ANCIENNES

(R e s u m e)

Le présent volume réunit une partie de nos recherches de ces dernières années, exposées dans le cadre des cours spéciaux sur *la culture et la littérature roumaines anciennes*, tenus à l'Institut de langues et littératures étrangères de l'Université de Bucarest. Certaines d'entre elles ont forme, de même, l'objet de Communications aux réunions et congrès internationaux.

Notre but primordial a été de dévoiler des aspects peu connus, voire inconnus, de l'époque la plus ancienne de la culture roumaine écrite, laquelle remonte historiquement au X^e siècle, mais n'a connu un développement ample et original qu'après la formation des États féodaux roumains au XIV^e siècle.

Différentes circonstances culturelles, politiques et religieuses ont fait que, au début, cette culture se soit exprimée surtout en slavon, langue qui accomplissait alors en Europe orientale, à côté du grec byzantin, le même rôle que le latin en Europe occidentale et centrale. L'étude des manuscrits d'importants textes narratifs nous a mené à la conclusion que, du point de vue de *l'information*, les érudits roumains du XV^e, du XVI^e et du commencement du XVII^e siècles n'étaient en rien inférieurs à ceux des pays voisins: bien au contraire, à un certain moment ils sont devenus eux-mêmes les „fournisseurs" et les conservateurs à travers les siècles de textes littéraires précieux pour tous les peuples de l'aire de la culture est-européenne.

La première section du volume s'ouvre avec l'étude intitulée *Apparition de l'écriture slave et sa pénétration au nord du Danube. Diffusion dans les Pays Roumains des sources narratives sur la vie et l'activité des frères Constantin-Cyrille et Méthode*. Après un exposé succinct des principaux moments d'activité des grands erudits slaves et de leurs disciples immédiats (IX^e—X^e siècles), suivie de la pénétration de l'écriture slave au nord du Danube au X^e siècle, nous avons présenté en détail, avec d'amples reproductions de textes à l'appui, les manuscrits et les livres imprimés anciens slavo-roumains, latins de Transylvanie et roumains qui renferment des œuvres consacrées aux frères Constantin-Cyrille et Méthode et à l'écriture slave: *Vie de Constantin-Cyrille le Philosophe* (la variante complète et celle abrégée — la plus ancienne copie, datant de 1439), *Commemoration de Cyrille*, des extraits de *chronographies*, l'apologie *Sur les lettres* de moine Hrabr (probablement écrite en 924), le résumé de *l'Exposé sur les lettres* de Constantin Kostenecki le Philosophe (env. 1418), une *Relation anonyme sur la traduction des écritures*, des mentions sur Cyrille et Méthode comprises dans les *premiers ouvrages imprimés roumains et slavo-roumains* des XVI^e et XVII^e siècles, *l'Office de Cyrille et Méthode* imprimé dans *Officia novissima sanctorum* (Cluj, 1779), la copie de l'écrit de Païsie Hilendarski, *Нчмопуи Слвено-аоАзареКОН* (1762), due à Sofronie Vracanski (1781), conservée à la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie (B.A.R.), la brochure de L. Karavelov, *КупуА и Мемодуу, ббАеареКу нпоееумену*, parue à Bucarest en 1875, et enfin la *traduction roumaine* d'après la version de D[^]metre de Rostov (1651—1709) de la *Vie de Cyrille et de Méthode*, imprimée au monastère de Neamț en 1813 (rééditée à Bucarest en 1836, en 1905 et, sous une forme abrégée, en 1937).

Suit la présentation des *Inscriptions slaves anciennes de Murfatlar — Basarabi (Dobroudja)*, mises au jour en 1957—1961 dans deux petites églises rupestres creusées dans une colline crayeuse, datant de la seconde moitié du X^e siècle ou de la première moitié du XI^e siècle. Outre huit inscriptions cyrilliques (dont l'une pourrait être datée des années 1042—1051), on a trouvé sur les parois de l'une des églises des fragments d'inscriptions glagolitiques — à côté d'autres

dans un alphabet inconnu — qui augmentent encore l'interet que ce complexe archeologique presente pour l'etude de la diffusion de l'écriture slave sur le territoire de la Roumanie.

A cote de la litterature byzantino-slave empruntée et diffusee par des manuscrits, on voit apparaître aussi au XIV^e siecle, parallelement à la consolidation des Etats roumains, des textes originaux en slavon ou dans d'autres langues, parmi lesquels les plus repandus et en meme temps les plus remarquables du point de vue de la valeur litteraire sont ceux à caractere historique. Afin de ne pas repeter ce que nous avons deja dit à ce sujet dans l'anthologie de *Litterature roumaine ancienne* (2 voi., Bucarest, 1969) et dans l'edition des *Préceptes de Neagoe Basarab à l'usage de son fils Theodosie* (Bucarest, 1970 et 1971), realisees en collaboration avec Dan Zamfirescu, nous avons inclus dans ce volume seulement quatre etudes permettant d'approfondir certaines considerations exposees dans ces ouvrages.

Uhistoriographie roumaine ancienne (XV sitele — commencement du XVII^e siecle) en rapport avec l'Uhistoriographie byzantine et slave comprend, dans sa premiere partie, un passage en revue des chroniques byzantino-slaves connues par des copies slavo-roumaines, dont certaines sont des plus precieuses soit par leur anciennete, soit par leur unicite: la *Chronographie abregee* du patriarche Nicephore, la *Chronique universelle* de Georges Amartolos, la *Chronique* de Simeon le Magister et Logothete (ou Metaphraste) — copie unique, la *Chronique* de Jean Zonaras, la *Chronique universelle* de Constantin Manasses, la *Vie de saint Sava* par Theodose, le *Sbornik de Danilo*, la *Vie d'Etienne UroS III Deâanski* par Gregoire Camblak, deux copies de la *Nouvelle chronique serbe*, ainsi qu'une forme abregee de celle-ci comprise dans la *Chronique serbo-moldave* (deux copies), la *Chronique anonyme bulgare* (1296—1413) — copie unique. La deuxieme partie de l'etude traite de l'histoire de la decouverte et de la publication des chroniques roumaines en slavon, de la fin du XVIII^e siecle à nos jours, ou il est fait mention entre autres des quatre nouvelles copies de la *Chronique moldavo-russe* identifiees par l'auteur de ces lignes en plus des trois copies connues anterieurement. La troisieme partie est consacree à l'analyse compositionnelle et litteraire

de ces chroniques qui, tout en se conformant à certains modèles byzantins (la *Chronographie abrégée* et surtout l'ouvrage de Manasses), n'en représentent pas moins des créations originales, dépourvues ni d'inspiration, ni de réelles qualités littéraires: *Breve chronique de la Moldavie*, *Chronique des origines du pays de Moldavie*, *Breve relation sur les princes de Moldavie* (connue sous le nom de *Chronique de Putna I et II*), les variantes étrangères de ces ouvrages — *Chronique moldavo-allemande*, *Chronique moldavo-polonaise* et *Chronique moldavo-russe* — et les *Chroniques* de Macarie, d'Eftimie et d'Azarie (XVI^e siècle). L'exposé s'achève par une brève analyse de la *Chronique de Mihail Moxa* (1620), le premier ouvrage historique en langue roumaine, en rapport avec ses sources byzantino-slaves.

Uimportance politique et littéraire de la correspondance d'Etienne le Grand avec Venise représente une communication en italien faite à Venise en 1968, dans laquelle, outre le commentaire historique et littéraire, nous avons républié d'après le manuscrit *Deiiberazioni secrete del Senato* le texte italien de l'ambassade du prince moldave, avec certaines corrections par rapport aux éditions antérieures et une traduction roumaine plus exacte.

La dernière étude de cette section a pour sujet *Deux écrits littéraires de Pierre Movilă adressés à ses compatriotes*. Il s'agit de la *Preface* en slavon du *Triode fleuri* (Kiev, 1631), qui renferme des conseils à l'adresse de son frère, le jeune prince Moïse Movilă, et de *YAllocution au mariage* du prince Ianusz Radziwilet de la princesse Marie, fille de Basile Lupu (1645), «prononcée en partie en polonais, en partie en roumain», mais publiée seulement en polonais. Les deux textes sont reproduits en original et en traduction roumaine.

La *seconde section* du volume comprend, tout d'abord, deux études sur d'intéressants textes bilingues slavo-roumains du XVI^e siècle, constituant un prélude à la culture et à la littérature de langue roumaine. La première, intitulée *Les textes bilingues slavo-roumains et quelques aspects de Văude du calque linguistique*, comprend la présentation des trois types de textes bilingues du XVI^e siècle: 1) texte slavon avec de nombreuses gloses (la *Syntaxe* de Mathieu Blastares); 2) texte slavon avec traduction roumaine alternante

(le *Psautier*, *YEvangdiaire*, *Ies Actes des apotres*, *YHomilie de Pâques* attribuee à saint Jean Chrysostome, la *Legende de saint Sisin* et du *Dimanche, La Fleur des Grâces* et la *Loi des saints apotres*); 3) textes slavo-roumains imprimés sur deux colonnes (*YEvangeliaire de Sibiu* de 1551—1553). Nous avons souligne egalement l'importance culturelle et linguistique de ces ouvrages et, pour conclure, nous avons effectuee une analyse concrete des procedes de calque d'un certain nombre de mots (notamment des derives et des composes) et d'expressions. La seconde etude est consacree à la reedition, en comparaison avec le texte de Coresi, du *Fragment des Actes des apotres slavo-roumains de la collection de 7V. Iorga* (XVI^e siecle), y compris des commentaires linguistiques, dont il ressort qu'il s'agit d'une traduction ancienne, independante des *Actes des apotres* de Coresi (1563 ou 1566—1567) et, par consequent, independante aussi des *Actes des apotres de Voroneț* et de celui du *Manuscrit slavo-roumain du pretre Brațul* (1559—1560), dont nous nous sommes deja occupe dans le volume collectif *Etudes de langue litteraire et de philologie*, II (Bucarest, Ed. de l'Academie, 1972, pp. 301—345).

Une autre etude a pour sujet *Le Syntagme de Mathieu Blastares et Ies commencements de la lexicographie dans Ies Pays Roumains (XV—XVII^e siecles)*. Apres une description attentive des 14 manuscrits slavo-roumains qui reproduisent ce precieux texte juridique byzantino-slave (dont 7 dates: 1451, 1472 ou 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 et 7 non dates: l'un d'env. 1449—1480, 4 du XVI^e siecle, un du XVII^e siecle et le dernier du XVIII^e siecle), l'auteur s'arrete particulierement sur le *Glossaire latin-slave* (à l'origine, *latin-grec*) annexé, présent dans quatre des manuscrits cites, qu'il reedite d'apres le plus ancien exemplaire (1472 ou 1474), en comparaison avec les autres et avec les variantes editees par S. Troicki (1956). Ce glossaire represente *le premier acrit lexicographique* connu dans les Pays Roumains. Il sera suivi par les essais de *glossaires slavo-roumains* du XVI^e siecle et surtout par les *lexiques* du siecle suivant, qui font l'objet de la derniere exegese: *Contributions à l'etude de la lexicographie slavo-roumaine au XVII^e siecle*. Apres la presentation des six lexiques slavo-roumains du XVII^e siecle, qui derivent tous du *Lexique slavo-russe* de Pamvo Berynda (Kiev, 1627), avec des donnees precisant la date de leur

redaction et leur contenu (Mardarie Cozianul, 1649; Staico le Scribe, env. 1660-1670; Mihai, 1672-1673; Mihai le Logothete, 1678—1683; le *Lexique* de la collection du comte Fecior Tolstoj, avant 1693; celui de la Bibliotheque de la Societe d'histoire et des antiquites de Moscou, fin du XVII^e siecle — debut du XVIII^e siecle), l'auteur s'arrete plus attentivement sur le *Fragment de lexique de la collection de T. Cipariu*, qu'il date de 1627—1679 et qu'il reedit en coinparaison avec les parties correspondantes des lexiques mentionnes.

Enfin, dans la troisieme section nous avons insere la communication presentee à l'Association des slavissants (27 mars 1972), intitulee *Nouvelles donnees sur Voriginal slavon des „Preceptes de Neagoe Basarab” et lacritique (une hypothese non fondee*. Apres une presentation minutieuse du manuscrit slave incomplet n° 313 conserve à la Bibliotheque Nationale „Cyrille et Methode” de Sofia et se des rapports avec la version roumaine ancienne (avec la determination exacte de la quantite des lacunes et du nombre des feuillets, environ 387—390 ff., respectivement 48 cahiers, contre 111 feuillets conserves), l'auteur repousse definitivement l'hypothese non fondee du chercheur grec L. Vranoussis, selon lequel le texte original des *Preceptes* aurait ete redige en grec par Manuel de Corinthe, ancien rheteur de la Patriarchie constantinopolitaine, en ajoutant de nouveaux faits aux arguments de D. Russo, V. Grecu et Dan Zamfirescu, et prouvant, sur la base de la comparaison des textes, que le version grecque a ete traduite d'apres l'original slavon.

Nous esperons avoir fourni par ces etudes une contribution autant à l'histoire de la culture et de la litterature roumaines anciennes, que, dans un sens plus large, au probleme des rapports de cette culture et de cette litterature avec la culture et la litterature byzantine et slave medievale, sous l'influence desquelles se sont developpees depuis le X^e siecle, mais surtout du XIV^e au XVII^e siecle.

JDHEPKH **HO** HCTOPHH CTAPOPYMLIHCKOft
KyJIbTyPbl H JIHTEPATYPLI

(P e 3 #> M e)

НасТоамаа KHura BKjnoiaET Hасн. HаuiHX HсанefIOBaHHH nocjieflHHX jieT, npoHHTaHHbix Ha cнерхисрсах **HO CTAPOPYMbi-CKOU KyAbmype u Aumepamype** B HHCTHTyTe HHocrpahHbix HЗHKOB H jиHTepaTyp EyxapepcKopo yHHBepcHTCTa. HeKOTopbie HЗ HHX 6bUiH Taxace npeflCTaBjieHbi B cборMe HayHHbix coo6meHHH Ha MeayryHapoflHHx ct.e3.aax H CHMно3iryMax.

OCHOBHoe Hame BHHMaHHe 6HJIO oГpameHO Ha pacicpbITHe MaJIOHЗBeCTHиX HJиH HeHЗBeCTHbIX CTOpOH CTapOpVMbIHCKOH нncBMеHHoã Kyjnvrypbi, KOTopaa HaHHHaeTca B X Bene, HO no-jryiaET 6oJiee ymopoe H opHTHhajpbHoe paЗBHTHe nocjie o6pa-30BaHHS B XIV BeKe pyMиHCKHX (peOflaJbHbIX KHJBKeCTB.

OnpefleJieHHbie KyjnvrypHbie, nojnTиHecKHe H peJиHTH03Hbie ycjieBHa npHBejiH K TOMy, HTO 3Ta Kyjn>Typa cTajia BbipaacaTbca npeHMbлeCTBeHHo Ha KHHacHOCJiaBHHCKOM a3HKe, KOTOpbIH Hpaжи B BOCTOHHOH EBpone, Hapjyry c ppeieckHM HЗУКОМ, Ty ace pojn>, HTO H JiaTHHCKH HЗbiK Ha 3ana,ae H B nempe KOHTH-HeHpa. H3yieHHe pyiconHceH pa^a HeHHbix jnrpepaTypHbix, HCTO-рHOipacpHHecKHX H K>PH#HHCCKHX BHЗHTHHCCKO-CJiaB3HCCKHX TeK-CTOB npHBejIO Hac K 3aKJK>HeHHK), HTO C TOHKH 3peHHH **UM(f)Op-MLUUVU**, pyMbiHCCKHe KHHCKHHKH XV – HaiaJia XVII BeKOB Haxo-ANJиHcb Ha TOM ace ypoBHe, HTO H KHHHCHHKH coce/trax CTpaH; 6ojn>nie Toro, c onpefleJieHHoro MOMeHTa OHH cpaJиH «noeraB* IYHKaMH» H XpaHHTeJиHMH pHfla HeHHbIX PJIH BCeX HapOflOB BOCTOHHO-eBponeãcKoro KyjnvrypHoro apeaHa TeKCTOB.

Пеpeан vacmb KHHTH OTKpбиBaeTca aноflOM nomAeHue CAO-ВHHCCKOU nucbMeHHOcmu u ee npoHUKHoeeHue m ceeep JlyнаH. PacpиocmpaHeme e PyMбмcKux KHHOKecmeax comuernu o OKU:HU

u denmeAbHocmu apambeē KohcmaHmma-KupuAAa u Mediodux.
 LTocjie KpaTKopo H3JioeHHH OCHOBBIX MOMCHTOB flestrrejLbHOCTH
 BejiHKHX cjaBaHCKHX npoceTHTejeā H HX Sjumaiunx yieHH-
 KOB (IX—X BB.), 3a KOTOpOH nocJieJOBajIO npOHKHOBeHHe
 cjaBHCKOH HCBMeHHOCTH H Ha ceBep .D,yHaH B X B., flaeTca
 nOApO6HWH 0630p CJiaBHHO-ryMHHCCKHX, JiaTHHCCKHX H pyMH-
 CKHX pyKonHeu H CTaponeiaTHHX pair, coflepjKaiUHX coHHH-
 HH, nocBHueHHwe KohCTaHTHHy-KHpHJury H MecboAHK) (o63op
 conpoBoacAaeTca BOcnoH3Be,a,eHneM 6OJTɛIHHX OTPBIBKOB H3.
 TeKpoB):)*Kumue KohcmaHmuHa-KupuAAa &uAocoʒa* (IOJHHH H
 KpaTKHH BapnaHT; fleBHeāmaH KOHHH nocjie,OHepo 1439 r.),
JlaMMmb KupuAM, OTpBiBKH H3 *xpoHozpadiuu*, anojiorufl qepHo-
 pH3iʒa Xpa6pa, **O nucbMeHex**, H3BJI6H6HH6 H3 *CK03anuH mw-
 6ABHHOZO o nucbMeHex* KohciaHTHHa cpHJiocoba KohCTeHeuKoro
 (OK. 1418 r.), **AHOMHHQH noeemb o nepede ce. IUCOHU**, yno-
 MHHaHHa o KnpHJyie H MecboflHH B *nepeax pyMbmCKUX u cao-
 exHO-pyMbiHCKix nenamHbix KHUZOK* XVI H XVII BB., **CAyMc6a**
KupuAAy u Medioduw, HaneiaTaHHaa B *Officia novissima*
sanctorum (Kjryac, 1779), Konua *Hctopuu cAaeHHO-6oAzapCKoā.*
 IlaueHfl XaneHAapcKoro (1762 r.), cflejiaHHaa CoebpoHHeM Bpa-
 HaHCKHM (1781 r.), xpaHamaHca B EH6jiH0TeKe AxaAeMHH Conna-
 jmcTHeckOH Pecny6jiHKH PyMbiHHH (B.A.R.), 6pomiopa JI. Ka-
 paBejiOBa, *KupuA u Memoduu*, *6bAzapcm npoceemumeAU* (Ey-
 xapecr, 1875) H PVMLIHCKHH nepesofl *Jumun KupuAAa u Medio-
 dun* no Tekpy AHMHTPHH PocrOBCKoro (J651—1709), Haneia-
 TaHHBiā B HaMenicoM MOHacpae B 1813 r. (HOBBIC H3flaHHH:
 Buxapecr, 1836, 1905 H, B coKpaTeHHoā c6opyie, 1937).

Cne^yioʒaH epaTBH nocBameHa *CmapocAaenHemM mdnucMM*
U3 cena Mycp~ampp-Eacapa6b (fo6pydMca), OTKPBIBIM B 1957—
 1961 rr. B flByx nepKBax, BBIBIBIBIX B M&JIOBOH rope, npHNa-
 jieacauʒax BTopaā nojiOBHHe X—nepBoā nojiOBHHe XI BB.
 KpOMe BOCBMH KHpHJyIOBCKHX HafiHHceH (H3 KOTOpBTX OfiHa.
 Moacer 6BITB .n,aTnpobaHa 1042—1051 rr.), Ha creHax OAHOH.
 H3 nepKBynieK HaxoflareH H OTPBIBKH rjiarojmHeCKHX Ha^nncefl:
 (Hapjyry c flpyTHMH Ha HeH3BepHOM ajicbaBHTe). 3TO yBejnpaa-
 Baer 3HaneHHe flaHHoro apxeojiorHecKoro KOMmieKca B nccjie-
 AOBamiH pacnrocpaHeHHK cjaBsmCKOH HCBMeHHOCTH Ha Tep-
 pHTOpHH PyMbiHHH.

HapHfly C BH3aHTHHCKO-CJiaBHCCKOH JIHTePATypOH, 3aHMCrBO—
 BaHHoā H pacnrocTpaHeHHOH B pyKonnaax, noaBjaiOTCH B XV B.,

В VCJIOBHHX yKpenjieHHH pyMbTIIICKHX KHHXCeCTB, H OpHTH-HaJbHble TeKCTM Ha KHHXHOCCJiaBHHCKOM H3bIKe, HHOrfla H Ha flpyHX H3bIKax. OCHOBHOH acaHр H HaHГоjее rґeHabiH – HCTO-pHорпaрHHeCKHá, пpeICTaBJiaiomHH HeoCнopHMyio jиHTepaTyp-HyK» AeHHocTb. ^ITOGH He нoBToparb B CTOH KHHre Toro, HTO GHJIO cKa3aHo B aHTOJiorHH *Literatura română veche (CmapopyMbiHCKax Aumeпнmypa, 2 TT., Buxapecr, 1969)* H B *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (HaKa3ameAbHbie cAoea HHZOH Eacapada « ceoeAry cbiny &eo-doâuto, Buxapecr, 1970 H 1971)*, H3/iaHHix BMecpe c фaHOM 3aM<pHpecicy, MU BKJHOHHJиH B 3Ty KHury Tojn>Ko HeTwe 3TK)fla, KOTopwe yrjryGjiaioT HeKOTopbie noJioaceHHH, H3Jio>ce-HHbie B фaHHbrx paGoTax.

CmapopyMbiHCKOH ycmopuo3pacfiwi (IV—HONOAO XVII ee.) u ee cBp3y c emoHmuucKou u caoBHCKOU ycmopuoepadiueu co-флeпaчT B nepBofi лaчpa o63op BH3aHTHCKo-cjiaBHHCKHX xpо-HHK, paCнpOCTpaHeHHHX B CJiaBHHO-пyMбиHCKHX пyKonax; He-KOTopbie H3 HHX пpeICTaBJMioT **6ojn**>ypyo neHHocTb JIHGO CBoeá ApeBHOC TbK), JIHGo TeM, HTO HBJMK3TCH eHHCTBeHHbIMH H3BeCT-HbIMH KOHHMH: *KpamKOH xpono3padiuH* наTpHapxa HmcHтpopa, *BceMupuan xpouKa* Teoppaa AMapTOJia, *XponuKa* CHMeoHa MaTHcpa H JIopoTeTa (HJиH MeTactipacpa) — eHHCTBeHHaa ko-TJHH, *Xpouuca* Moapaa 3oHapbi, *BceMupHan xpouuca* KoHcpaH-Tima MaHaccH»; *IKumue ce. Caece* Oeoflocaa, *C6opMK apxu-enucKona ffanuAO, JKumue Cmeatana Ypoma III fleuaHcicozo*, HanHcaHHoe pпHropHeM ЛґaMGjiaxoM, ape KOиHH *Hoeou cepâ-CKOU Aemonucu*, a TaKxce coKpameHHaa (**popMasToá** JieTormcH, H3BeCTHafl HOA Ha3BaHHeM *Cep6CKO-MOAdaecKOH Aemonucb* Cype KOKHH); **ANOUMHON** *6oAzapcKan xpouuca* (1296—1413 rr.) — eHHCTBeHHaa H3BeCTHaa KOиHH. BO BTopoá наcTH 3Toro Hcoiie-фIOBaHHK flaeTCH o63op H3flaHHH CJiaBHHO-пyMбиHCKHX XpOHHK, ноHBBuiHXCH c KOHHa XVIII в. фo HaniHX фHeá; 3флecb ace пepeHHCjiиOTCH neTbipe HOBbix KOиHH Taie Ha3MBAeMoá **MOA-daeCKO-пycCKOU XpOHUKU**, H^eHTHCPHITHTOBAHHbrX EBTopOM 3THX cpпoK, Hapaфly c TpeMH H3BeCTHbIMH paHee. TpeTbH наcTb nocBameHa aHajiH3y KOMPOSHQH H JiHTepaTypabix ocoGeH-HOCTefи 3THX XpOHHK, KOTopbie CJieфlyioT HeKOTopbTM BH3aHTHCKO-cjiaBHHCKHM MOflejiaM (*KpamKOH xpouo3pa<p-wi* H ocoGeHHo Ma-HaccHH), HO B TO 3Ke BpeMH HBJялOTCя H OpHTHHaJbHbIMH COиH-HeHHMH, пpOHHKHyTbIMH наCпOCOM H HMeиOиHMH пeaJTbHbie

xyflC-jKecTBeHHHe KanecpBa: *KpamKan MondaecKan xpomaca, Jlemonucb ommone HmaAacb MondaecKOH 3eMAH, CK030Hue eKparmte o MondaecKux zocydapnx* (raic Ha3bmaeMaa *JJymHeHCKaH nemonucb* — nepBaa H BTopaa), HHOCTpauHbie BepcHH CTHX jieTonHceá — *MoAdaecKO-HeMeuKOH, MoAdaecKO-noAbCKOH* H *MojidaecKO-pyccKOH xpoHiucu*—, a Taxace *xpomucu* MaxapHa, EB<J>HMH H A3apHa (XVI B.). HaKOHeii, fl&JiaeTca KpaTKHH aHajiH3 *Xpomzpa(p~a Muxauna MOKCM* (1620 r.) — nepBoro HcropHopadpH-HeCKCTO COHHHeHHK Ha pyMMHCKOM «3HKe B COHOCTaBJieHHH c ero BH3aHTHHCKO-CJiaBHHCKHMH HCTOHHHCEMH.

*IloAummeckoe u AumepamypHoe SHWienue nepenycKU Cme-fiam BeAitKozo c Beneuiieu npeflcraBJiaeT TCKCT coo6meHHX, nponHTaHHoro Ha HTajn>aHCKOM a3buce B BeHenHH B 1968 r., B KOTOpOM, KpOMe HCTOpHHeCKOrO H JIHTEpaTypHOPO KOMMeHTapHH, BocnoH3BOJIHTca CHOBA c pyKonHCH *Deliberazioni secrete del Senato* HTajibjmcKHH TCKCT nocnaHHa MOJiflaBCKoro pocnoaapa (npH nepen3flaHHH 6buiH ycpaHeHbi HeKOTopbie HCTOHHOCTH) H aaeTca yjryHiueHHMH nepBOA Ha pyMbiHCKHH 83HK.*

flea AumepamypHbix npouzeedemta Iempa MOZUAM, adpe-coeaeHHbie ezo coomeucmeeHHUKaM, npeflCTaBJiaeT HHTaTeJiaM JIpeducAoeue Ha KHXCHOcjiaBHHCKOM a3buce K Ilemnou mpuodu (KneB, 1631), *coepHcamec* COBCTH K MJiaAiuemy 6paTy, pocnoflapio MoaceK) MorHJie, H *Peub Ha ceadbâe* KH«3H ifryiiaa Paa-3HBHJina c KHaaceâ MapHeâ, flonepbK) BacHiraa Jlyny (1645), «npOH3HeceHHbK) nacTHHHO no-nojn>CKH, nacTHHHO no-pyMHCKH», HO HaneHaTaHHyio TOJIBKO no-noJibCKH. 06a TeKpa BOCTpOH3BOAHTCH B OPHTHHaJie H B pyMbiHCKOM HepBOAC

BmopaH nacmb KHHTH coAepaHT, B nepByK) onepflb, flBa HcejieAOBaHHH, nocBameHHbie HHTepecHbiM Aaya3briHbiM cjiaBHHO-pyMbiHCKHM TeKCTaM XVI B., npeABapaioMH noaBJieHHe Kyjn>Typbi H JIHTEpaTypbi Ha HaiToHajrbHOM a3buce. B nepBOM H3 HHX, 03arjiaBJieHHOM *CAaenHO-pyMbiHCKue deyH3bimbie metec mu u neKomopbie acneKmu u3yueHUH AUHzeucmmeckoâ KQAbK.it*, ^aeTca KpaTKHH **063op** TpeX THOB flBaa3WHHbIX TeKTOB XVI B. 1) KHHJKHO CJiaBHHCKHH TeKCT C MHOpOHHCJieHHWMH TJIOCCaMH (*CuHmazAta* MaTBea Bjiacpapa); 2) KHHacHocjiaBHHCKHe TeKCTbi c nepAywiUHMa pyMbiHCKHM nepBOAOM (*IicaAmbipb, Eeame/iue* AnocmoA, TIponoedb na naexy, npraiHCbiBaeMaa HoahHy 3jia-Toycp, Jlezeuda ce. Cuama, Jlezeuda ce. Hedenu, Ieem dapo-*

eammm H *LjpaeuAa cenmbix anocmoAoe*); cJiaBHHO-пyMHHCKHe TeKcrbi, HanenaTaHHbie B /iByx KOJioHKax (*Cy6mckoe Eeamenu* 1551—1553 r., xpaHflmeecH B JleHHHrpa/ie). ПoфлMepKHBaH HX KyjrbTypHo-JиHTBHCTHMecKoe зHaMeHHe, aBTop flaeT B TO ace B'peMH KOHKpeTHHH aHaJиHз ЧOCoGoB KaJиKHpoBaHHH CJIOB (OCO-6eHHO пpoHзBoдHБIX H CJIOaЧHHX) H CJIOBOCOCTaHHH.

BTopoã зTK)fl BKmoHaeT nepеHзflaHHe *OmpbieKa caemio-пyMbiHCKoeo AnocmoAa U3 KOAASKUU HUKOAOH Hopzu* (XVI B.), COпpOBOaCflaeMOe JиHTBHCTHMecKHM KOMMeHTapHeM, CBHfleTeJb-CTByиOMHM O TOM, MTO зTO JipeBHHH nepеBOfl, OTJиH4HHH OT nepеBOfla, *пpe/icTaBJieHHoro B AnocmoAe KopecH* (1563 HJиH 1566—1567 rr.), *cne,aoBaTeju>Ho H OT Boponeipcozo anocmoAa H OT AnocmoAa U3 CAaenHo-пyMbmckou deyH3bimoU пyKonucu nona BpamyAa* (1559—1560 r.), o KOTopoM MBI nncajiH B KOJи-jieKTHBHOМ cOпpHHKe *Studii de limbã literarã și filologie*, II, (*HccAedoeamH no AumepamypmMy H3biKy OJIAOAOZUU*, II, By-xapecr, H3,a. AKaaeMHH, 1972, cр. 301—345).

flпpoe HccJie/ioBaHHe — *CunmazMa Mameen BAacmapn u HOHOAO AeKwcozpadiiu eпyMbmckUX KHHMcecmex(XV—XVee)*. ПoфлпoGHo oriHЧBaa 15 cJiaBHHO-пyMHHCKHX пyKoiraceH, co-флeпaCaiUHX зTOT UeHHHH BH3aHTHHCKO-CJiaBHHCKHH IOпHflHMeCKHH TeKCT (ceMb H3 HHX .aaTHpoBaHH: 1451, 1472 HJиH 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 rr.; ceMb He/iaTHpoBaHbi: O^HH — OKOJIO 1449—1480 rr., neTbipe XVII B., OJиH XVII B. HnocjieHHã XVII B.), aBTop oco6o ocTaHãBJиBaeTca Ha *JlamyHCKO-CAaeHHCKOM ZAoccapuu* (B opHTHHajie, *JlamyHCKO-zpueckOM*), HaxoflameMЧ B KOHце Merapex yica3aHHHx пyKonHceã, H BocпpoHзBoflHT ero no ApeBHeãииeMy H3 HHX (1472 HJиH 1474 r.), B conocTaBJieHHH C flпyTHMH пyKOHHCMMH H C BapHaHTaMH, HзflaHHHMH C. TpoHy-KHM (1956 r.). зTOT rjioccapnã HBJиCTЧH nepBMM *AeKmozpa-aimeckUM mpydoM*, HзBecTHиM B пyMHHCKHX KHaacepBax. CJie-JiyиOT nonиTKH coзflaHHH *CAaeHho-пyMbiHCKUx ZAoccapue* X V I B. H OCoGeHHO *AeKCKOHy* XVII B., KOTOpbIM HOCBHHeH HOCJieHHH зTK>A: *K u3yueHwo caemio-пyMbXHCKOu neKCKUOzpacfiuu XVII e*. ABTOp aeJiaeT o6зop иuecpa cJiaBHHO-пyMbmckHx JиCKCKOHOB XVII B., ocHOBaHHиx Ha *JleKcmoHe* иTамBви BepBiHOби (KneB, 1627), yTOMHHH HX aaTHpoBaHHe H cocлeпacaHHe (JиCKCKOHH MapaapHH KOзHHHyjia 1649 r., Craйico rpaMMapaKa OK. 1660—1670 rr., MHxaa 1672—1673 rr., Mnxaa JиopoTeTa 1678—1683 rr., JieKCHKOHa H3 KOJиJieKUHH pacaпa Oeflopa ToJicToro ante

1693 г. и јекСНКОНа 6Н6ЈНОТСКН МосКОВСКОро 06месТВа НСТО-
РНН Н фреВНе-СТеа КОНта XVII—Нанажја XVUI ВВ.), и обра-
наеТ особое ВННМаННе На *Омрбјеце АОКСУКОНО УЗ КОАВКУУ*
Т. Hunapuy, ааТНрпеМОМ 1627—1679 rr. В КОНне сТаТВН ВОО
нрОНЗВОФНТЧН ТеКСТ ЗТОРО ОТрбИВКа В СОНОСТАВЈеННН С СООТ-
ВестВуromНМН НасраМН уКаЗанНбix ЈСКСНКОНОВ.

НаКОНеи, В *mpembto uacmbMbi* ВКЈИОИНЈИН соо6меННе про-
иНТаННое В АссouНauНН сјаВНСТВО (27 МарТа 1972 г.):
Hoebie daHHbie o CAQBHHCKOM opuzuuqAe «HaKC&ameAbHbix CAOB
Hnzon Eacapaaa» и Kpumma odnou neodocmeaHnou zunomesbi.
Посје но,зj,по6Норо онНсаННН сјаВННСКОа НенојраоН pyKonНCH
No. 313 НарoфНОа ВНЕЈНОТСКН НМ. КпрНЈиЈа нМесбофННВ
СОС)НН Н ее оТНомеННН К сТароруМбмсКОМу переВоу (нр-
неМ 6биЈиН усТаНОВЈеНби ТоиНбие разМерби нрoбејиoВ Н перВо-
НанajibНоро КОЈиННестВа ЈНСТВО — ОКОЈО 387—390ЈИЈИ., Т.С 48
ТеТраflefi, но сраВНеННК» с 111 ЈИЈИ., СКОЈВКО сохраННЈиocb),
аВТор ОКОНнаТејибНО онрoВepраеТ Неo6oчoBaHHyK> рнноТеЗу
рреiесКоро НссјефoBaTeјia ЈИ. ВpaHyccнca, но мНСННК) КОТоро-
ро опрнННaji *H~aKaЗameAbHbix CAOB* НКO6M 6bui НанНсаН но-
рпенесКН МаHyНЈиoМ КОРННС)СКНМ, 6биВuiНМ рНТорoМ КОН-
сТаНТННoнојибСКОН нарпНархНН, Н нрНВoфНТ НoВбие апру-
МеНТW, BCЈiea За ЈL Pycco, B. Tpeicy н ф. ЗаМ<рНpecKy,
фOКаЗбиВаа На осноВе сраВНеННН ТСКСТВО, НТО рпенесКаа
ВерсНН фВЈiaeTea перeBOфOМ со сјаВаНСКОро опрННН&на.

ЗТНМН НссјефoBaНН«МН Миi НаееМеа ВНССТН СВОН ВКЈiaа
КаК В НСТОрНК) сТароруМблfСКОН KyJbTyрbl Н ЈТНТepaTyрbl,
ТаК Н, В 6ojiee ИНПРОКОМ сМбicjie, В НссјicaoBaННе НХ сBсneа
С ВНЗанТННСКОН Н СрефНеВеКОВОН СЈиaВННСКОН KyjбTyрoН Н ЈТН-
ТepaTyрoа, ноa ВЛННННСМ КОТорбix ОНН разВНВајиНcb НанННaa
С X B., HO oco6eНHO В XIV—XVII ВВ.

INDICE DE AUTORI

www.dacoromanica.ro

Aitzetmuller, R. 84, 308, 318
 Alexandra Lăpuşneanu 345
 Allatius, Le'on 377
 Amartolos, Gheorghe 34, 111
 Amfilohie (arhimandritul) 267
 Anghel, Paul 167, 175
 Anghelov, B. St. 20, 21, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 44, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 58
 Anineanu, Marta 279
 Antim Ivireanul 53, 185, 186
 Antonie (călugărul) 116, 117
 Aramă, Dalila 250, 310
 Anastasie Bibliotecarul 16
 Athanasie (episcopul Alexandriei) 333
 Axinte TȚricariul 136
 Azarie (cronicarul) 16, 117, 119, 153, 156

 Bagrii, A. 40
 Balaci, Al. 165
 Bălan, M. 100
 Balotă, A. 357
 Baltazar Walther 129

 Barnea, I. 78, 79, 82, 85, 88, 92, 99, 100
 Barsov, E. V. 126, 131
 Başilov, S. 132
 Bălaşa, D. 134
 Bălcescu, N. 357
 Bărbulescu, Ilie 19, 20
 Bejenaru, N.C. 189
 BeneSevic, V. N. 91, 263, 264, 268
 Bekker, J. 114
 Berechet, Şt. Gr. 262, 263, 265, 267, 269
 Berînda, Pamvo 187, 307, 310, 311, 312, 315, 320, 321, 323, 324
 Bernstein, S. B. 84, 99, 308
 Berza, M. 104, 165, 166, 169, 172, 264, 275, 288
 Bezviconi, G. 281
 Bianu, I. 50, 165, 167, 237, 238, 239, 240, 242, 280, 318
 Bilbasov, V. A. 29, 30, 31
 Bilciurescu, V. 78
 Bileţki, O. I. 187
 Bîkov, A. I. 126
 Blucher, G. 329
 Bodianski, O. M. 52—53
 Boev, P. 100

- Bogdan D. P. 10, 14, 19, 27, 78, 95, 100, 101, 131, 135, 136, 149, 191, 280, 281, 347
- Bogdan, I. 19, 37, 40, 44, 105, 108, 109, 111, 113, 114, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 182, 236, 241, 261, 281, 285, 286, 310, 315, 322, 323, 328, 357, 360
- Bojkov, St. 56, 57
- Boldur, A. V. 148, 150
- Bonarelli, Iacob 168
- Boor, C. de 107, 109
- Bratu, Daniela 165
- Bratu, Horia 165
- Brațul (popa) 238, 239, 240, 251, 260
- Brzeski, Nicolae 151
- Budagov, R. A. 231
- Buganov, V. I. 133
- Bulahovski, L. A. 231
- Buzilă, Boris 381
- Camariano, N. 106
- Cancel, P. 164, 171
- Candrea, I.-A. 91, 231, 232, 243, 245, 248
- Cantacuzino, Constantin (stolnicul) 163, 175
- Cantemir, Dimitrie 151, 264
- Caproșu, I. 180
- Caracas, R. 237, 239, 240, 312
- Caratașu, M. 106, 373
- Cartoian, N. 104, 127, 142, 149, 184, 241, 345, 381
- Cazacu, B. 232, 233, 234, 245
- Călin, C. 349
- Călinescu, G. 183
- Cândea, V. 165, 237, 279, 347, 348, 351, 357, 378, 382, 383
- Cîmpina, B. T. 166, 169, 172
- Chițimia, I. C. 105, 127, 129, 131, 146, 149, 151, 157, 169, 346, 347, 351, 357
- Chesarie de la Rîmnic 57
- Cigala, Matei 163
- Ciobanu, Fulvia 245
- Ciobanu, Șt. 19, 104, 184, 236, 242, 244, 249, 313, 314, 315, 316, 322, 357
- Cioculescu, Șerban 147, 153, 185
- Cipariu, T. 309, 310, 311, 320
- Climent al Ohridei 16, 20, 35, 41, 42, 46, 47, 49
- Climax (Scărarul), Ioan 340, 367, 371
- Combiescu, Mariana 249
- Constantin - Chirii 9—77
- Constantin Kostenețki 16, 40, 43, 44, 45, 46, 61, 115
- Constantin Preslavski 16
- Constantinescu, A. 57
- Constantinescu, Miron 166
- Constantinescu, N. A. 84, 98, 272, 299
- Constantinescu-Iași, Petre 163
- Constantinovici, Mihail (din Ostrovița) 151
- Costachi, Veniamin 58
- Costăchel, Valeria 262
- Costin, Miron 151, 163, 189
- Costin, Nicolae 151
- Coresi 15, 50, 233, 234, 236, 237, 238, 247, 251, 253, 258, 259, 287
- Coresi, Șerban 237
- Coteanu, I. 242

Cozianul, Mardarie 261
 Crăciun, I. 105
 Crețu, Gr. 261, 309, 310, 312, 313, 314, 323, 324
 Crimca, Anastasie, 28, 30, 31, 112
 Cristescu, Tr. 105, 124, 158
 Crusius, Martin 380
 Curtius, E. 185

Daicoviciu, C. 166
 Damaschin, Ioan 90
 Damian (grămăticul) 277
 Dan, Dimitrie 119, 287
 Dan, Mihail 10
 Danicic, Dj. 43, 117, 307
 Danilo (arhiepiscopul) 117
 Danovici, Pătrașcu 163
 Davidov, A. 120
 Dănăilă, I. 242
 Deanovid, Mirko 231
 Delavrancea, B. Ștefănescu 167, 174, 175
 Demeny, L. 241, 242, 245
 Densusianu, Ov. 91, 231, 232, 234, 245
 Deroy, L. 231
 Dospina (doamna) 342, 356
 Dieffenbach, L. 293
 Dima, Al. 279
 Dimaras, C. Th. 377
 Dimitrie Rostovski, 58, 60
 Dinekov, P. 21, 26, 43, 45, 90, 105, 107, 115
 Djamo-Diaconiță, Lucia 122, 131
 Dobrovsky, J. 277
 Domentian (călugărul) 115
 Dorothei al Monembaziei 163
 Dositei (starețul) 58
 Dosoftei (mitropolitul) 57, 163
 Dragova, Nadejda 47, 48

Dragomir (grămăticul) 270
 Drăganu, Corneliu-Dima 106
 Drăganu, N. 371
 Dubik, B. 55
 Du Cange, Charles 293
 Duicev, Iv. 21, 114
 Dusan, Ștefan 114, 272, 273, 306
 Duțu, Al. 351
 Dvornfk, F. 10

Efrem Șirul 333, 367
 Eftimie (cronicarul) 19, 40, 153, 155, 281
 Eftimie (patriarhul Tîrnovei) 45, 331
 Elian, Al. 134, 163, 264, 268
 Eminescu, Mihail 159, 160
 Enăceanu, Ghenadie 186, 312
 Engel, J. Chr. 123
 Erbiceanu, C. 268
 Ernout, A. 91
 Esarcu, C. 164, 165, 166, 168, 171, 173, 175, 176
 Evloghie (călugărul) 252

Fabricius, Joh. 262
 Facon, Nina 176
 Filaret (episcopul) 57
 Filip Moldoveanul (Maler sau^Pictor) 241
 Filip (preotul) 113
 Filip Solitarul 340
 Filipașcu, Al. 18, 31, 186, 268
 Filitti, Dositei 56
 Filitti, I. C. 165
 Florinski, T. D. 265, 268, 270, 271
 Florovski, A. 150
 Fotie (patriarhul) 11

- Gaster, M. 240
 Gavriil (diacul de la Neamț) 27, 28, 134
 Gălăbov, Iv. 91, 99
 Gălușcă, C. 237, 243
 Gedeon, M. 380
 Georgescu, Val. Al., 263, 271, 276
 Georgijevski, G. B. 271
 Gheorghiev, Emil, 10, 21, 43, 56, 90, 105
 Gheorghiev, Vladimir 91
 Gheorghiață, Ilie 58
 Gheție, I. 234, 241, 242
 Ghervasie (ieromonahul) 266, 267, 275, 278, 285, 292, 304
 Ghizel, Ionochentie 58
 Giuglea*C. 237
 Giurescu, C. C. 30, 166, 169, 170, 189, 262, 273
 Giurescu, Dinu C. 165, 166
 Golubev, S. 184, 186
 Gombos, Veturia 278
 Gërka, O. 105, 127
 Gorski, A. 107
 Goșev, Ic. 91, 96
 Graur, Al. 231, 232
 Grecianu, Șt. D. 51
 Grecescu, C. 128
 Grecu, V. 107, 129, 130, 142, 233, 330, 351, 353, 354, 355, 357, 359, 368, 380, 381, 382
 Grigore Dascălul (mitropolitul) 59
 Grigorie de Nazianz 50
 Grigorovici, V. 29, 30, 124, 158
 Grivec, Fr. 10, 21, 22
 Guboglu, M. 174
 Gulian, C. I. 169
 Hasdeu, B.P. 105, 123, 124, 125, 148, 151, 152, 158, 166, 170, 236, 237, 239, 240, 277, 310, 312, 357
 Hilferding, A. 29, 30
 Hodoș, N. 50, 237, 242, 280
 Horbatsch, Olexa 54
 Hrabr 17, 20, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 47, 53
 Hristea, Th. 232
 Hurmuzaki, E. 150, 165, 168, 171, 173, 189, 269, 380
 Iacov (ieromonahul de la Putna) 276
 Ianakiev, M. 84
 Iațimirski, A. I. 21, 32, 36, 37, 48, 105, 109, 110, 113, 115, 116, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 139, 140, 150, 231, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 275, 276, 279, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 310, 353, 355, 357
 Ilieș, Aurora 105
 Ilinski, G. 10
 Ioan Gură de Aur (Hrisostomul, Zlatoust) 40, 50, 332, 342, 345, 358, 367, 368, 369, 370
 Ioan Postnicul 292
 Ionescu-Nișcov, Tr. 10, 19
 Iordan, Iorgu 231, 274
 Iorga, N. 8, 31, 104, 106, 130, 131, 165, 166, 167, 168, 169, 174, 176, 184, 187, 238, 239, 250, 251, 252, 253, 269, 345, 347, 357, 379, 381
 Iorest (ieromonahul) 112
 Iosifescu, S. 185
 Isaia (episcop de Rădăuți) 36
 Istrin, V. N. 109
 Ivanov, Iordan 16, 28, 38, 46, 51
 Ivanova, Vera 91, 100
 Ivașcu, G. 20, 104, 170, 184
 Ivid, A. 271
 Iufu, I. 28, 32, 287, 309
 Iuffu, Zlatca 57, 287

- Jagid, I. V. 13, 43, 44, 45, 46, 47, 93, 107, 124, 125, 273, 285, 307, 308
Justinian (împăratul) 267, 306
- Kalaidovici, K. 315
Kalinderu, I. 314
Kaluzniacki, E. 43, 44, 45, 113, 261, 266, 267, 276, 280, 282, 284, 285, 287, 292, 296, 307, 310, 318, 331
Karadzic, Vuk St. 47
Karastoianov, Iv. 327, 330
Karataev, I. 187, 188, 241
Karavelov, L. 56, 57
Kiparsky, V. 13
Kiseleff, Adriana 165
Kiselkov, V. St. 10, 57
Knos, Borje 379
Kociubinski, A. 288
Kodov, Hr. 250, 327
Kolesnikov, I. F! 289
Koliada, K. I. 233
Kollmann, J. Fr., 54
Konstantinov, G. 45
Kopaev, A. I. 132
Korzeniowski, J. 126
Koster, W. J. W. 113
Kournoutos, G. 379
Kovtun, L. S. 307, 318
Kozak, E.A. 134, 240, 288
Kritopulos, Kunalis, 269
Krumbacher, K. 104, 105, 107, 109, 113
Kuev, Kuio 12, 21, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 59, 107
Ku'lbakin, S. M. 83, 86, 87, 89, 90, 96, 97, 99, 252
Kukuškina, M. V. 132
Kurz, J. 38, 93, 245
- Labbaeus, C. 266, 267
Lambros, Sp. 330, 350, 380, 381
Lascarov-Moldovanu, Al. 60
Lavrentie (călugăru) 37
Lavrov, P. A. 10, 21, 31, 32, 33, 38, 44, 46, 47, 49, 130, 328, 344, 357
Lăudat, I. D. 184
Legrand, E. 187
Lehr-Splawinski, T. 10, 11, 21, 22, 23, 24, 25, 34
Leon Matematicul 11
Leon VI înțeleptul 267
Leskien, A. 91
Lihaciov, D. S. 105, 132, W2, 329
Lința, Elena 27, 197
Litzica, C. 106, 269, 358
Zoi, J. 127
Lucaci (ritorul și sholasticul) 241, 286, 287, 308
Lukiannenکو, A. M. 40
Lupșa, Șt. 18, 31, 186, 268
Lurie, I. S. 130
Lvov, A. S. 318
- Macarie (episcopul Romanului) 19, 40, 48, 153, 154, 155, 156, 266, 281, 283, 285, 287, 292, 306, 349
Macarie (mitropolitul Moscovei) 58
Macrea, D. 234
Macurek, J. 105, 109, 113
Maiorescu, Titu 185
Malița, Mircea 165
Malvy, Antoine 185
Manasses 136, 153, 154, 155, 156, 160
Manoil (preotul) 112
Manolescu, N. 185
Manuil din Corint 348, 349, 350, 358, 379, 381, 382

Mardarie Cozianul 309, 310, 312, 320
Mareș, Al. 238, 242, 287, 327
Maxim, Virgilio 165
Mecev, K. 21
Mehmet, M. 174
Millet, A. 91
Melchisedec (episcopul) 27, 113, 275, 291
Metodie 9-77
Mihai (autorul unui lexicon) 313, 316
Mihail, P. 188
Mihail (logofătul) 313, 314, 320
Migne, J. 114, 368, 372
Mijatović, C. 121
Miklosich, Fr. 87, 91, 98, 102, 103, 231, 245, 246, 296, 307, 308, 321
Milev, Al. 41
Milicescu, Emilia Șt. 174
Minea, Ilie 142, 174
Mircea, Ion-Radu 27, 117, 118, 119, 276
Mircev, K. 90, 252
Mironescu, Craioveanu, Atanasie 314
Mirska, Halina 245
Mitrofan (episcop de Buzău) 57
Mitu, Mihai 54
Mladenov, St. 87, 98, 102
Moisescu, Gh. I. 18, 31, 59, 185, 186, 268, 281, 284, 290
Moisil, Florica 130, 314, 327, 345
Mosbach, A. 98
Moskalenko, A. A. 307
Moăin, Vi. 271, 327
Movilă, Petru 8, 183-228, 312
Moxa, Mihail 115, 122, 124, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 299
Muczkowski, A. 98
Miiatev, Kr. 91
Murzanova, M. N. 132
Nadejdin, N. 271
Nahtigal, R. 39
Nandriș, Gr. 19
Năsturel, Udriște 281, 292, 303, 305, 312, 380
Neacșu din Cîmpulung 235
Neagoe Basarab 169, 186, 188, 327-383
Neagoe, Manole 357, 380
Nekrasov, I. S. 30
Nestor (cronicarul) 142
Nevostruev, K. 107
Nichifor (diacul) 28, 31, 40
Nichifor (patriarhul) 35, 36
Nicolaescu-Plopșor, C. 124, 158
Nicolaescu, St. 134
Nikon (patriarhul) 267
Novakovic, St. 262, 265, 270, 271, 282
Odobescu, Al. 236, 237, 279
Olteanu, P. 19, 130, 233, 245, 371
Onciul, D. 166
Orghidan, M. 174
Onu, Liviu 151, 189
Oțetea, A. 162, 167
Paisie (mitropolitul) 115
Paisie Hilendarski 56
Palacty, P. 98
Pamfil, Viorica 231, 252
Panaitescu, P. P. 19, 21, 22, 23, 27, 50, 56, 104, 105, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 139, 141, 142, 147, 149, 151, 152, 154, 155, 157, 166, 174, 184, 187, 188, 189, 190, 233, 234, 237, 240, 241, 262*

267, 270, 275, 278, 279, 280, 281,
 285, 309, 328
 Papacostea, Șt. 165, 166
 Pascu, G. 184
 Pascu, Șt. 166
 Pasternek, F. 10, 21
 Pasca, Șt. 236, 242, 249, 251
 Patrinellis, Hr. G. 348, 379
 Pavlov, A. S. 271
 Pătruț, I. 10
 Peretz, I. 262, 263, 267, 269, 270,
 276, 290, 292, 293, 304
 Peressicius, Panaitescu D. 160
 Petkanova, D. 21, 59, 107
 Petrovici, Emil 19, 81, 105, 241,
 242
 Petru Cercel 180
 Petrușevici, A. S. 28, 119
 Philippide, Al. 274
 Picot, E. 187
 Pini, Al. 19, 183, 355
 Piscupescu, Ecaterina 111, 275
 Pitra, I. B. 265
 Ploșteanu, Nifon N. 59
 Podobedova, O. I. 109
 Pogodin, M. P. 277
 Polkowski, I. 55
 Popa, Atanasie 311
 Popescu, N. M. 185
 Popescu, Radu 128
 Popov, A. 40
 Popovic Pavle 105, 120
 Popovici, C. 292
 Poprujenko, M. G. 10, 20
 Potlis, M. 265
 Procopovici, Al. 104
 Pușcariu, Sextil 104, 184, 242, 324

 Radojic, N. 270, 271, 272, 273
 Radojicic Dj. Sp. 105, 114, 117, 309
 Rădulescu, Măria 233
 Rahallis, G. A. 265
 Rizescu, I. 232, 241, 286
 Roman (diaconul) 36
 Romano, Dionisie 56
 Romanski, St. 10, 20, 329, 331, 353,
 357, 360
 Rosetti, Al. 104, 183, 232, 233, 234,
 236, 242, 243, 245, 251
 Roșu Magdalena 310
 Ruffini, M. 234
 Rusev, P. 120
 Russo, Demostene 129, 163, 345,
 346, 358, 360, 365, 366, 367, 381
 Ruvarac, Ilarion 273
 Ryzszewski, L. 98

 Saharov, A. 132
 Sadoveanu, M. 167, 174, 175
 Sadnik, L. 84, 308, 318
 Sandfeld-Jensen, Kr. 231
 Sanudo, Marin 175
 Schedel, Hartmann 168
 Schozer, A. L. 132
 Schroeder, Klaus Henning 124
 Seche, Mircea 261
 Sedelnikov, A. D. 130
 Seidel, E. 232
 Selișcev, A. M. 96
 Semcinski, S. V. 190, 191
 Simache, N. 105, 124, 156
 Simedrea, Tit 129, 185
 Simeon Metafrastul 109, 111, 359
 Simeon Monahul 333, 336, 337, 339,
 342, 358, 359, 360, 361, 366, 367
 Simion Dascălul 150, 151
 Simonescu, Dan 50, 128, 129, 237,
 238, 280
 Sirygos, Meletie 184, 185
 Sircu, P. 281, 357

- Smochină N. 130, 240
Smotrițki, Meletie 53, 312
Sobolevski, A. I. 118, 289
Sofronie Vraccanski 56
Solovjev, A. V. 261, 264, 265, 269, 270, 271
Sophocles, E. A. 293
Sreznevski, I. I. 87, 246, 308, 321
Sreznevski, V. I. 112
Staico grammaticeal 313, 314, 320, 323
Stancev, St. 100
Stanisavljevid, V. 114
Stănescu, E. 164, 169
Stefanovid, D. A. 114
Stipdevfd, Biljana 47
Stoianovid, Lj. 36, 105, 107, 109, 114, 115, 120, 121, 128, 138, 143, 162, 277, 304
Spulber CA. 286
Stoianov, M. 326
Stoianov, St. 84
Stoicescu, N. 357
Stoikov, St. 90, 258
Stroev, P. 107, 315
Strungaru, D. 53, 163, 261, 286, 309, 310, 313, 321, 323
Șafaîik, P. J. 277
Șăineanu, Lazăr 231, 232
Șcepkin, V. 91, 281, 374
Șibanov, O. P. 289
Ștefan cel Mare 8, 9, 164, 165, 167, 168, 169, 176, 180
Ștefan ierodiaconul 58
Ștefănescu, Iulian 163
Ștefănescu, Ștefan 357
Ștefănescu-Serghi, Margareta 158, 160, 344
Ștrepel, G. 186, 311, 313, 314
Taranoosk , T. 272
Taylor, I. 13
Tăutul, Ion (logofătul) 144, 170
Teodorov-Balan, A. 10, 21, 26, 31, 32, 33, 35, 43, 46, 50, 51, 54, 55, 56
Teofilact al Ohridei 341
Teodosie călugărul 115
Thomas a Kempis 280
Titov, N. 186, 190, 191
Tocilescu, Gr. 124, 158, 310, 369, 370
TornSid. Fr. 10, 21, 22
Trograndid, Fr. 10
Troicki, S. 265, 266, 267, 268, 276, 387, 292
Turdeanu, Emil 10, 19, 27, 31, 43, 44, 45, 46, 109, 159, 264, 266, 269, 270, 275, 276, 277, 286, 288, 292, 305, 309, 331, 345, 347, 357
Țamblac, Grigorie 114, 119
Țamblac, Ioan 168, 172, 179
Țonev, B. 325, 326
Ureche, Grigore 136, 150, 151, 157
Ursu, I. 142
Ursu, N. A. 163, 166, 231, 237
Vaillant, A. 21, 80, 83, 84, 87, 89, 91, 95, 96, 97, 252
Vajs, J. 93
Vascenco, V. 232
Vasiliev, A. 267
Vasilievski, V. G. 112
Velcev, V. 43, 105, 119
Velicikovski, Paisie 58
Vlastaris, Matei 236, 244, 261-306, 308

Vlădescu, I.	142	Zavera, D.	57
Vondrâk, W.	83, 90, 96	Zaviras, G.	378
Vostokov, A. H.	307	Zdrengea, Măria	240
Vrabie, E.	176	Zemka, Tarasie	187
Vranoussis, Leandros	348, 350, 351,	Zett, R.	112
	358, 365, 367, 378, 379, 380, 382,	Zizanii, Lavrentii	307
	383		
		Xenopol, A. D.	164, 167
Zamfirescu, Dan	8, 19, 105, 130, 168,		
	186, 190, 329, 331, 332, 340, 344,	Weingart, M.	38, 105, 107, 109, 110<
	346, 347, 348, 349, 350, 351, 353,		111, 112, 113
	357, 358, 367, 370, 371, 380, 383	Weinreich, U.	232

CUPRINSUL

www.dacoromanica.ro

Cuvînt înainte	5
----------------------	---

I.

Apariția scrierii slave și pătrunderea ei la nordul Dunării. Răs- pîndirea în Țările Române a izvoarelor narative despre viața și activitatea fraților (x>nstantin-Chiril și Metodie..	9
Inscripții slave vechi de la Murfatlar-Basarabi (Dobrogea)....	78
Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea—începutul sec. al XVII-lea) în raTOrt cu istoriografia bizantină și slavă..	104
Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare cu Veneția	164
Două scrieri literare ale lui Fetru Movilă adresate compatrio- ților săi	183

II.

Textele bilingve slavo-române și unele aspecte ale studiului calcului lingvistic	231
Fragmentul de Apostol slavo-român din colecția N. Iorga	250
Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexico- grafiei slavo-române (secolele al XV-lea—al XVII-lea) ..	261
Contribuții la studiul lexicografiei slavo-române din secolul al XVII-lea	307

III.

Date noi despre originalul slavon al «învățăturilor lui Neagoe Basarab» și critica unei ipoteze neîntemeiate.. .	327
---	-----

REZUMAT

Contributions à l'histoire de la culture et de la littérature roumaines anciennes (<i>Risumi</i>)	387
ОіерКН нo НСТОРНН СТапоуМЛмсКofі КynтTпу Н Jіirреpa- TупM (<i>Pe3K>Me</i>)	393-
Indice de autori	401